ONUR ÖYMEN

GELECEĞİ YAKALAMAK

Türkiye'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu

REMZİ KİTABEVİ

ONUR ÖYMEN

GELECEĞİ YAKALAMAK

ONUR ÖYMEN

GELECEĞİ YAKALAMAK

Türkiye'de ve Dünyada
Küreselleşme ve Devlet Reformu

3. Basım

Remzi Kitabevi

GELECEĞİ YAKALAMAK

ONUR ÖYMEN, 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültede doktora yaptı. 1964 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Konsolosluk ve NATO dairelerinde çalıştıktan sonra Strasbourg'a, Avrupa Konseyi daimî temsilci yardımcılığına atandı. Daha sonra Ankara'da Avrupa Konseyi ve Siyaset Planlama dairelerinde görev yaptı. 1974 Barış Harekâtı sırasında Kıbrıs'tan sorumlu şube müdürlüğü görevinde bulundu. Aynı yılın sonunda Lefkoşe Büyükelçiliği müsteşarlığına atandı. 1978 yılında Ankara'ya dönerek Dışişleri Bakanı özel danışmanı oldu. 1980 yılında Prag, 1982 yılında da Madrid Büyükelçiliği müsteşarlığında bulundu. 1984 yılında Ankara'ya dönerek Siyasî İnceleme ve Değerlendirme Dairesi, daha sonra da Siyaset Planlama Dairesi başkanlığı yaptı. 1988'de Kopenhag, 1990 yılında da Bonn büyükelçiliklerine atandı. 1995 yılında Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığına getirildi. 1997 yılı sonundan beri Türkiye'nin NATO büyükelçisi olarak görev yapıyor.

Merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün üyesi olan Onur Öymen'in *Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası* isimli doktora tezi, Bilgi Yayınları'nda yayımlanmış, Oppenheimer'dan, *Bilim ve Sağduyu* isimli çevirisi ve Doğan Kitapçılık yayınları arasında çıkan *Türkiye'nin Gücü* isimli kitabı bulunuyor.

Öymen'e verilen ödüller arasında *Nokta* dergisinin 1995 "Yılın Bürokratı", Türk Sanayici ve İşadamları Vakfı'nın (TÜSİAV) 1995, 1996 ve 1997 "Yılın Hariciyecisi" ödülleri ile *Milliyet* gazetesi 1997 "Abdi İpekçi Özel Barış Ödülü" bulunuyor.

GELECEĞİ YAKALAMAK / Onur Öymen

Türkçe Yayın Hakları
© Remzi Kitabevi, 2000

Kapak: Keith Bomely

ISBN 978-975-14-0750-4

BİRİNCİ BASIM: Haziran, 2000
ÜÇÜNCÜ BASIM: Nisan, 2007

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

Nedret'e, Burak'a ve Başak'a
Sevgiyle...

Bu kitapta yer alan görüşler, yazarın kişisel görüşleridir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi görüşleri olarak algılanmamalıdır.

İçindekiler

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 15

21. YÜZYILDA DÜNYA 19

- Geleceği Keşfetmek 20
- Teknolojide Yeni Ufuklar 20
- Bilimsel Araştırmaların Boyutları 23

KÜRESELLEŞME VE YÖRESELLEŞME 26

- Mali Küreselleşme 32
- Küreselleşme ve Yabancı Sermaye Yatırımları 33
- Küreselleşen Borsalar 40
- Çok Uluslu Şirketler 42
- Küreselleşmenin Yarattığı Sorunlar 46
- Yöreselleşme 55

21. YÜZYILIN BAŞINDA İNSAN UNSURU 61

- Nüfusun Yapısında ve Dağılımında Köklü Değişiklik 65
- Göç Hareketleri 67
- Gıda Üretimi, Artan Nüfusu Beslemeye Yeterli mi? 73
- Eğitim Reformu 79

21. YÜZYILDA DÜNYA EKONOMİSİ 83

- 21. Yüzyılın İlk 20 Yılında Beklenen Kalkınma 87
- Tarım ve Sanayinin Azalan Ağırlığı 89
- Dünya Ticaretinde Hızlı Artış 91
- Gelişmiş Ülkelerde Korumacılık 95
- Kalkınmanın Anahtarı: Enerji 98

DÜNYANIN SOSYAL YAPISI VE GELİR DAĞILIMI 103

YENİ YÜZYILA GİRERKEN ÇEVRE SORUNLARI 112

- Hızlı Kentleşmenin Çevreye Etkisi 115
- Dünyanın Isınmasının Tehlikeleri 121
- Yok Olan Ormanlar 123

Azalan Su Kaynakları 124
Yükselen Denizler 126
Zehirli Atıklar 126

BAZI KURULUŞLARDA VE ÜLKELERDE BEKLENEN GELİŞMELER VE SORUNLAR 129

Avrupa Birliği Yeni Yüzyıla Nasıl Hazırlanıyor? 129
Türkiye-AB İlişkileri 146
Amerika Birleşik Devletleri 150
Japonya 154
AB, ABD ve Japonya'nın Karşılaştırılması 163
Yeni Bir Ekonomik Güç: Çin 167
Diğer Uzakdoğu Ülkelerindeki Gelişmeler 173
Güney Kore 173
Malezya 175
Tayvan 177
Singapur 179
Endonezya 180
Tayland 183
Uzakdoğu Bölgesinin Genel Değerlendirmesi 184
Rusya 189
Hindistan 192
Ortadoğu Ülkeleri 195
Latin Amerika 199
Brezilya 200
Meksika 203
Afrika 205
Türkiye 208

ULUSLARARASI İLİŞKİLER 220

SAVUNMA VE GÜVENLİK SORUNLARI 224

DEVLETLERİN SİYASAL YAPISI 231

Demokrasi Anlayışı 231
Demokratik Ülkelerde Siyasal Sistemler 248
Seçim Sistemleri 264
Siyasi Partilerin Yapısında ve Gücünde Değişim 271
Ülkelerin Siyasal Yapısı Hakkında Genel Değerlendirme 275

DEVLETİN EKONOMİDEKİ ROLÜ 277

Kalkınma Yarışı 278
İngiltere 282

Fransa 286
Almanya 292
İtalya 293
Amerika Birleşik Devletleri 295
Japonya 299
Doğu Avrupa Ülkeleri 300

ÖZELLEŞTİRME AKIMLARI 305

YENİ GÖRÜŞLER, YENİ UYGULAMALAR 317

DEVLETİN SOSYAL GÜVENLİK VE
KÜLTÜR ALANLARINDAKİ ROLÜ 325
Devlet ve Sosyal Güvenlik 326
Refah Devletinde Sağlık Hizmeti 338
Devletin Kültür Alanındaki Rolü 339
Kamu Sektöründe Çalışanlar 341
Kamu Yönetiminde Dürüstlük 346

DEVLET REFORMU 349
Fransa'da Devlet Reformu 353
İngiltere'de Kamu Yönetimi Reformu 362
Amerika Birleşik Devletleri'nde Kamu Reformu 367
Almanya'da Kamu Reformu 369
İtalya Örneği 370
Norveç ve Yumuşak Reform 371
Finlandiya'da Köklü Reformlar 373
Danimarka'da Reform Çalışmaları 376
Hollanda'da Ölçülü Reform Süreci 378
Meksika'da Azalan Bürokrasi 380
Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu Çalışmaları 381

YEREL YÖNETİMLERE YETKİ DEVRİ 383
İspanya'da Yerel Yönetimlerin Yetkileri 383
İngiltere'de Yerel Yönetim Reformu 385
İtalya'da Bölgecilik 386

GELECEĞİ YAKALAMAK 389

BİBLİYOGRAFYA 399

DİZİN 403

Tablolar

Bazı Ürünlerin Ağırlıklarına Göre Katma Değerleri 23
Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yatırım Yapan Ülkeye Göre Dağılımı ve Dünyadaki Payı 35
Yabancı Yatırımların Yöneldiği Bazı Ülkeler ve Bölgeler 36
Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yabancı Sermaye Yatırımları 37
Bazı Ülkelerde İmalat Sanayiinde Yabancı Sermayenin Payı 38
Yerel Yönetimlerin Yapıları 56
Yerel Yönetimlerin Vergi Geliri ve Kamu Harcamaları İçindeki Payı 59
Dünyadaki Nüfusu En Büyük 20 Ülke 63
Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına Hububat Ekili Alanların Oranı 74
Bazı Ülkelerin Yüzölçümü, Ekilebilir Alanları ve Tarımın GSMH'larındaki Payı 76
Bazı Ülkeler ve Ülke Gruplarının Dünya GSH'sındaki Payları 88
Gelir Dağılımı Dengesizliğinin Gelişme Eğilimi 104
Bazı Ülkelerde Fakirlik Sınırının Altında Yaşayanla ve Devlet Yardımları 110
Bazı Ülkelerin Çevre Sorunları ile İlgili Konumu 114
Bazı Ülkelerde Kentleşme Hızı 116
Bazı Aday Ülkelerin Göstergelerinin AB Ortalaması ile Kıyaslaması 146
ABD, Japonya ve Bazı AB Ülkelerinde GSMH Artışı 164
Bazı Uzakdoğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 189
Türkiye ve Bazı Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 198
Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 205
Bazı Afrika Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 207
Türkiye ile Diğer Bazı Ülkelerin GSMH'ları ve Ortalama Kalkınma Hızı 211
Son İki Bin Yıl İçinde Savaşın Yol Açtığı Ölümler 225
1945 Yılından Sonraki Başlıca Savaşlarda Ölenler ile Sivil Kayıpların Oranı 226
Bazı Batı Ülkelerinde Kadınların Oy Verme Hakkına Kavuşma Tarihleri 233
Demokrasinin Dünyanın Değişik Bölgelerinde Evrimi 234
Batı Avrupa Ülkelerinde Yürütme Gücünün Yapısı 249
Bazı OECD Ülkelerinde Özelleştirmeden Elde Edilen Gelir 313
IMF'deki Ağırlıklı Oylama Sistemi 324
Bazı Ülkelerde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Uygulama Tarihi 325
Bazı AB Ülkelerinde Sosyal Harcamalarda Artış 328
Bazı Ülkelerde Kamu Görevlilerinin Sayısı ve Memur Başına Düşen Nüfus 342
Toplam İstihdamda Kamunun Payı 343
Kamu Görevlilerinin GSMH'dan Aldıkları Pay 345
Bazı Ülkelerde Maaş ve Ücret Alanların Sendikalılaşma Oranı 346

Önsöz

Yeni bir binyıla girerken, dünyayı etki altına alan teknolojik gelişmeler ve düşünce akımları, bütün ülkeleri geleceğe yönelik çalışmalar yapmaya yönlendiriyor. Çağı yakalamak, çağın en ileri ülkeleri arasında yer almak, birçok ülkenin ortak hedefi. Türkiye de bu ülkelerden biri. Üstelik Türkiye'nin kendine özgü bazı özellikleri de var.

Türkiye yeni yüzyıla Avrupa Birliği'ne resmen üye adayı olarak giriyor. En kısa zamanda Avrupa ailesine katılmak için ekonomik ve siyasal alanda büyük atılımlar yapmaya hazırlanıyor. Bunun için diğer ülkelerin reform hareketlerini, özellikle Avrupa'da ortaya çıkan yeni gelişmeleri çok yakından izlemesi gerekiyor.

Türkiye'nin ve diğer Avrupa ülkelerinin birbirinden öğrenecekleri çok şey var. Türkiye Avrupa'ya zengin tarih tecrübesine, yüksek ve özgün bir kültüre ve büyük ekonomik potansiyele sahip bir ülke olarak girecek. Türkiye'nin bu birikimleri sadece Avrupa açısından değil, başta bölge ülkeleri olmak üzere diğer dünya devletleri açısından da önemli. O bakımdan, bir yandan Türkiye'yi dünyaya, bir yandan da dünyayı Türkiye'ye, Türk halkına tanıtmak önem taşıyor.

Türkiye'nin Gücü kitabı, Türkiye'nin nüfus, ekonomi, savunma, demokrasi gibi alanlardaki evrimini dünya ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak tanıtmayı ve Türkiye'nin dünyadaki yerini saptamayı amaçlıyordu. Bu kitap ise dünyadaki gelişmeleri, özellikle demokrasi ve ekonomi alanlarında ileri ülkelerdeki evrimi, geleceğe yönelik çalışmaları, gerektiğinde Türkiye ile karşılaştırmalı olarak tanıtmaya yönelik.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirdiği büyük reformlarla yeniliklere açık ve dünyanın en ileri gelişmelerini benimsemeye hazır bir toplum olduğunu kanıtlayan Türk halkının, şimdi de çağının en ileri toplumları arasında yer almak istediğinden kuşku duyulmamalı.

Bu kitap Türk milletinin çağdaşlaşma yolundaki atılımlarına küçük bir katkı sağlamak amacıyla yazıldı. Eşim Nedret, çocuklarım Burak ve Başak

bütün güçleriyle beni desteklediler. Onlara çok şey borçluyum. Değerli görüşleriyle bana ışık tutan Profesör Bilsay Kuruç'a, Profesör Haluk Kabaalioğlu'na, Bahadır Kaleağası'na ve değerli meslektaşlarıma içtenlikle teşekkür ediyorum.

Onur Öymen
Brüksel, Nisan 2000

Giriş

Dünya 21. yüzyılın başında hızlı bir değişim sürecinin içine girdi. Milyonlarca insanı birbirine bağlayan bilgisayarlar, internet sistemleri, iletişim alanında devrim yarattı. 200 ülkeden izlenen televizyon yayınları, haberleşme alanında çığır açtı. Bu gelişmelerle uluslararası ilişkilerin, ticaretin ve insanların güncel yaşamının boyutları değişti. Artık hiçbirşey eskisi gibi değil. Küreselleşme olgusu birçok alanda mesafeleri, sınırları anlamsız kılıyor. Dünya artık bir "küresel köy" sayılıyor.

Siyasal alanda da soğuk savaşın sona ermesi dünya dengelerini değiştirdi. Nükleer savaş olasılığı giderek azaldı. İki kutuplu dünya kavramı geçmişte kaldı. Eskiden karşı kutuplarda bulunan bazı ülkeler şimdi aynı uluslararası örgütlerde yer alıyor. NATO'nun koridorlarında, toplantı salonlarında Rus diplomatlarını ve subaylarını görmek artık kimseyi şaşırtmıyor.

Devletler de yapılarını ve çalışma yöntemlerini çağın gereklerine uydurmak için yoğun çaba içindeler. Her ülkede kapsamlı reform çalışmaları yapılıyor. Ulus-devletin yeniden yapılanmasından söz ediliyor. Bütün uluslar çağı yakalamaya çalışıyor. Uluslararası alanda âdeta adı konulmamış bir yarış yaşanıyor. Bu yarışı kazananlar 21. yüzyılda dünyanın en ileri ülkeleri arasında yer alacaklar, diğerleri ile aralarındaki fark açılacak. Geride kalanlar, çağa ayak uyduramayanlar, küreselleşmeden olumsuz yönde etkilenecek.

Bu yarışta Türkiye ne durumda? Çağı yakalamak için olanakları neler? Ne yapabilir? Ne yapmalı?

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Atatürk'ün öncülüğünde başlattığı devrimlerin hedefi de çağı yakalamak, ülkeyi o günkü çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmekti. Atatürk çeşitli söylevlerinde bu hedefi gösteriyor ve devletin bütün kurumlarını çağdaş düzeye yükseltmeyi, devletin başlıca görevi sayıyordu. 600 yıllık otoriter bir imparatorluğun yerine, halkın iradesine dayanan bir cumhuriyet kurulmuştu. Devlet yönetiminde, eğitimde, kültür alanında, şehircilikte dünyanın en ileri ölçüleri benimsenmişti.

Bakanlıklar çağdaş anlayışla yapılandırılmış, yeni başkent Ankara'nın planları dünyanın en önde gelen şehir plancılarından Danimarkalı Jensen'e çizdirilmişti. Ankara'da Devlet Operası ve Devlet Konservatuarı oluşturulmuş, dünyanın ünlü sanat yönetmenleri Türkiye'ye davet edilerek kendilerine Cumhuriyet'in ilk kuşak sanatçılarının yetiştirilmesi görevi verilmişti. Yetenekli müzisyenler, ressamlar, eğitimciler Batı ülkelerine gönderilmiş, daha sonra onlardan Türk gençlerinin en yüksek düzeyde eğitim görmeleri için yararlanılmıştı. Hedef yalnız eğitimin yaygınlaştırılması değil, aynı zamanda en yüksek kaliteye ulaştırılmasıydı. En önemli yatırımın insana yapılan yatırım olduğu daha o dönemde anlaşılmıştı. Üniversitelerin yeniden yapılandırılmasında Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman profesörlerden yararlanılmış, bunların kendi alanlarında en ünlü olanlarına kürsü başkanlıkları veya bölüm başkanlıkları verilerek, üniversiteler üzerinde çağdaş bilim anlayışı ile bağdaşmayan izler tamamen silinmeye çalışılmıştı. Ekonominin yönetiminde de bilimsel ve akılcı yöntemler benimsenmiş, ideolojik yaklaşımlar değil, günün koşullarına uygun, pratik, sonuç verici çözümler uygulanmıştı.

Kadınlara siyasal haklar tanınmasında da Türkiye dünyanın en önde gelen ülkelerinden biri olmuştu. Türkiye bu hakkı tanıdığında Avrupa'da sadece 10 ülke kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanımış bulunuyordu.

Daha sonraki yıllarda da en çağdaş, en uygar ülkelerin örnek alınmasına çalışıldı. 1946 yılında Türkiye çok partili parlemanter sisteme geçerken bütün dünyada bu ileri demokrasi düzenini benimsemiş olan devletlerin sayısı 12'yi geçmiyordu.

Türkiye 1949 yılında demokrasi ve insan hakları alanlarında en ileri düzeyde bulunan Avrupa ülkeleri ile beraber Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edilmişti. 1954 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalayarak, insan haklarının bir iç mesele sayılamayacağını kabul eden ilk devletlerden biri olmuştu.

Bir askeri müdahaleyi izleyen dönemde hazırlanmasına rağmen, 1960 Anayasası, dünyanın o dönemdeki en liberal, en çağdaş anayasalarından biriydi.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve hedefi, daima dünyanın en ileri, en çağdaş ülkeleri arasında yer almak, hiçbir alanda onlardan geri kalmamaktı. Türkiye 21. yüzyılın başında

dünyanın hızla değişen koşullarına uymaya çalışırken Cumhuriyet'in kurucularının bu tutkusunu, bu heyecanını hatırlamakta yarar var.

Bugünkü dünya koşullarında çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için öncelikle çağdaş bir demokratik yapıya sahip olmak gerekiyor. Demokratik devlet düzenine sahip olmayanlar, ekonomik alanda bazı başarılı sonuçlar alsalar da çağdaş ülke sayılmıyorlar.

Buna karşılık, demokratik bir yönetime sahip olmak da tek başına yeterli değil. Küreselleşen dünyanın gelişen koşullarına uygun bir kalkınma süreci içinde bulunmak da gerekiyor. Bu hedefe ulaşmanın yolu, devleti çağın koşullarına uygun biçimde yeniden yapılandırarak, hem dünyadaki gelişmelere uyum sağlamak hem de halka daha iyi hizmet vermek.

Her ülke çağın gereklerinin yanı sıra kendi toplumunun özelliklerini, iç ve dış koşullarını, güvenlik gereksinmelerini dikkate alarak çağdaşlaşmaya çalışıyor. Aslında bütün ülkelerin deneylerinden öğrenilecek çok şey var. Diğer ülkeler de reform çalışmalarında başka ülkelerin başarılı örneklerinden yararlanmaya çalışıyorlar. Aynen Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaptığı gibi... O bakımdan dünyadaki gelişmeleri yakından izlemek ve Türkiye'nin kendine özgü koşullarını da dikkate alarak bir çağdaşlaşma modeli oluşturmak gerekiyor. Bunu yaparken Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yaptığı temel tercihleri de göz önünde bulundurmak lazım.

Türkiye yarım yüzyıldan beri Batı'nın önemli kuruluşları içinde yer aldı. 37 yıldan beri AB'ye tam üyeliği hedefini benimsedi. 10 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de toplanan Avrupa Birliği zirvesinde Türkiye'nin Topluluğa tam üye adayı olması resmen kararlaştırıldı. Bu hem Türkiye hem de AB açısından önemli bir dönüm noktası oldu. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nin Türkiye'yi dışlayan hatalı yaklaşımından geri dönüldü. Bu kararla Avrupa Birliği'nin Hristiyanlık esaslarına dayalı bir kuruluş olduğu yolundaki bazı beyanlar ve değerlendirmeler de resmen tarihe gömüldü. Şimdi Türkiye'nin üyeliği, bütün adaylar için geçerli olan 1993 Kopenhag kriterleri'ne ne kadar zaman içinde uyabileceğine bağlı. Türkiye ile diğer adaylara eşit kriterler uygulanacağı resmen açıklandığına göre Türkiye diğer adaylardan daha çabuk bu koşullara uyarsa onlardan önce tam üye olması gerekir. Tabii bütün adaylara eşit muamele vaadi unutulmazsa... Bu bakımdan Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini kısa zamanda başarıyla gerçekleştirmesi sadece AB üyeliği açısından değil, genel bir hedef olarak da önemli.

Türkiye, içinde yaşadığı dönemin çağdaş kurallarını benimsemeye çalı-

şırken dünya ve özellikle diğer Avrupa ülkeleri de yerinde durmuyor. Teknolojik gelişmeler, toplumun artan gereksinmeleri, sivil toplum örgütlerinin etkinlikleri, ülkeleri sürekli bir yenileşme çabası içine girmeye zorluyor. Demokratik toplumlarda basın da bu alanda önemli bir işlev görüyor. Uluslararası alanda yaşanan büyük rekabet, ülkeleri başkalarının gerisinde kalmamaya, başkalarının başarılı deneylerini ve uygulamalarını yakından izlemeye ve onlardan örnek almaya, hatta daha iyilerini yapmaya yöneltiyor.

Türkiye'nin bütün bu gelişmeleri ve reform hareketlerini çok yakından izlemesi gerekiyor. Artık hedef en ileri ülkelerin bugünkü düzeyine çıkmakla sınırlı tutulamaz. O ülkelerin içinde bulundukları reform sürecine de katılmak, onlarla aynı zamanda daha ileri hedeflere ulaşmaya çalışmak gerekiyor. Hedef olarak Batılı ülkelerin bugünkü yapıları, yasal düzenlemeler ve uygulamaları alınırsa, Türkiye bu hedefe ulaştığında o ülkeler çok daha ileri bir noktaya ulaşmış olacakları için, çağdaş uygarlık seviyesine varmak mümkün olamayacak, çağdaş uygarlık o zaman çok daha başka, daha ileri bir düzeyde olacak.

Çağı yakalamak için önce çağı öğrenmek gerekiyor. Dünya nasıl bir gelişim içinde? Ekonomide, bilimde, teknolojide, eğitimde demokrasi ve insan hakları alanlarında ileri gitmiş ülkeler hangi aşamalardan geçerek bugüne geldiler? İleriye yönelik ne gibi hazırlıklar içindeler? Bu soruların cevaplarını bulmak Türkiye gibi çağın en ileri ülkeleri arasında yer almak isteyen ülkeler açısından özel bir önem taşıyor.

İşte bu kitapta yukarıdaki soruların cevapları aranacak. Bazı ülkelerin bilimin, teknolojinin, ekonominin olanaklarından daha iyi yararlanmak, halkın eğitim düzeyini, refahını yükseltmek, devleti daha etkili ve verimli hizmet yapar hale getirmek için neler yaptıkları araştırılmaya çalışılacak. Görülecek ki, Türkiye bu reformların çoğunu gerçekleştirebilecek güce, birikime ve alt yapıya sahiptir. Üstelik Cumhuriyet'in ilk yıllarında başarıyla sonuçlandırılan köklü reformlar Türkiye'nin çağa uyma konusundaki yeteneğini kanıtlayan önemli bir deneyim oluşturuyor. Atatürk döneminde olduğu gibi en çağdaş görüşler, en ileri uygulamalar benimsendiği takdirde, Türkiye'nin 21. yüzyılın başlarında çağı yakalaması, en ileri ülkeler düzeyine yükselmesi bir mucize olmayacak.

21. Yüzyılda Dünya

Geleceği öğrenmeye çalışmak, öteden beri heyecan verici bir uğraş olmuş. Bilim kurgu romanları ve filmleri ilerideki yıllarda dünyayı nelerin beklediğini, biraz da insanların hayal gücünü çalıştırarak keşfetmeye çalışıyor. Bu çalışmaların bir bölümü bilimsel verilerden, araştırmalardan yola çıkıyor. Geçmişte bu alanda pek çok kitap yazılmış. Jules Verne'in kitaplarındaki bazı kehanetlerin birer birer nasıl gerçekleştiği hayretle izlendi. Buna karşılık George Orwell'in *1984* kitabındaki tahminlerin birçoğu gerçekleşmemiş. Hermann Kahn gelecek 200 yılda neler olacağını saptamaya çalışmış. 1960'larda Anthony Weiner ile birlikte yazdıkları kitabın adı *2000 Yılı*. O kitapta 2000 yılında uluslararası ilişkiler sisteminde değişiklik olmayacağı ve 2000 yılında da soğuk savaşın devam edeceği tahmin ediliyor. Oysa soğuk savaş 1980'lerin sonunda bitti, iki kutuplu dünya düzeni sona erdi. Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği ortadan kalktı. Bazı siyaset adamlarının da geleceğe yönelik tahminlerinde yanıldıkları görülüyor. Örneğin eski Alman Başbakanlarından Willy Brandt, 1970'li yılların ortalarında, tanınmış gazeteci Oriana Fallaci'ye verdiği bir mülakatta kendi yaşam süresi içinde iki Almanya'nın birleşmesinin mümkün olamayacağını, zira 130 yaşına kadar yaşayacağını sanmadığını söylemişti.[1] Oysa 1990 yılında Almanya birleştiğinde Brandt hayatta idi ve daha 80 yaşına ulaşmamıştı. Kendisine bu mülakattaki sözlerini hatırlatanlara, "Bazen tarih de hata yapar," diyerek nükteli bir cevap veriyordu. Daniel Bell 40 yıl önce ideolojilerin bittiğini ileri sürmüştü. Francis Fukuyama da 10 yıl önce tarihin sona erdiğini iddia etmişti. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte milliyetçiliği eleştirenler, milliyetçi akımlarla mücadele edilmesini isteyenler çıkmıştı. Ama zamanla en ileri ülkelerin bile, ülke menfaatleri gerektirdiğinde milliyetçi düşüncelerle hareket edebildikleri görüldü. Bunun bazı örnekleri kitabın ilgili bölümlerinde anlatılıyor. Belki de gelecekle ilgili en

1 Fallaci, Oriana, *Interview with History*, Houghton Mifflin, Boston 1976, s. 223.

doğru düşünceyi Karl Popper söylemiş. Ona göre tarihin gelecekteki seyrini keşfedebilmek mümkün değil. Çünkü insanlığın bilgisi büyük bir hızla gelişiyor ve sadece yarın öğrenebileceğimiz hususlarda bugünden fikir yürütmemiz olanaksız.

Geleceği Keşfetmek

Gelecek belirsizliklerle dolu olduğu için ileriye yönelik kesin yargılara varmak, hatta tahminler yapmak güç, ama ülkelerin dünyanın gelişen koşulları içinde kendilerini geleceğe hazırlamaları da kaçınılmaz. Geleceği düşünmeden, planlama yapmadan toplumları yönlendirmek mümkün değil. Onun için devletler ve uluslararası kuruluşlar geleceğe yönelik değerlendirmeler yapmak zorundalar.

Çeşitli ülkelerin geleceğe yönelik çalışmalarını incelemeden önce, gelecekte dünyanın nasıl bir görünüm kazanacağına bakmak, nüfus, ekonomi, çevre, savunma, uluslararası ilişkiler gibi alanlarda ne gibi gelişmeler olacağını araştırmak, geleceğe yönelik bilimsel beklentileri değerlendirmek gerekiyor.

OECD gibi ciddi kuruluşlar bilimsel verilere dayanarak önümüzdeki 20-25 yıl içindeki olası gelişmeleri değerlendirdiler. Bu değerlendirmeler daha çok ekonomik alanla ilgili. Dünya Bankası da yakın gelecekte hükümetlerin nasıl bir biçim alacağı üzerinde ciddi bir çalışma yaptı. Bazı önemli araştırmacılar bu ve benzeri bilimsel çalışmalardan hareket ederek, gelecek yüzyılın ilk çeyreğini keşfetmeye çalışıyorlar, eldeki verilere göre hükümetlere önerilerde bulunuyorlar.

OECD'nin değerlendirmelerine göre son yıllarda dünyada görülen ekonomik ve siyasi gelişmelerin önümüzdeki onyıllarda önemli sonuçlar doğurması bekleniyor. Demokrasi daha da gelişecek, demokrasiyle yönetilen ülkelerin sayısı artacak, piyasa ekonomisi daha da yaygınlaşacak. Çevresel sorunlara duyarlılık artacak, özellikle enformasyon ve iletişim alanlarında önemli teknolojik gelişmeler olacak.

Teknolojide Yeni Ufuklar

20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran teknolojik gelişmeler insan yaşamını, uluslararası ilişkileri ve ekonomiyi derinden etkildi. Gelecek yüzyıla bakarken teknolojik gelişmelerin etkisinden soyutlanmış bir değerlendirme yapma olanağı yok gibi. Eski devirlerde teknolojik gelişmelerin top-

lum yaşamına etkisi yavaş bir seyir izliyordu. 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar sanayi devrimi oldukça yavaş bir tempoyla gelişmişti. Buhar gücüyle çalışan ilk gemi Atlantik'i 1819 yılında aşabilmişti. Amerika ile Avrupa arasında denizaltından ilk kablo ancak 1865 yılında döşenebilmişti. O zamanki kablolarla sınırlı sayıda konuşma sağlanabiliyordu.

19. yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında fizik, kimya, tıp ve mühendislik alanında kaydedilen gelişmeler dünyanın çehresini değiştirmiş ve teknoloji alanında daha sonraki yıllarda gerçekleştirilecek buluşların temelini hazırlamıştı. Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle bilgisayarların devreye girmesi, elektronik haberleşme alanındaki buluşlar gerçek bir devrim yarattı.

İlk bilgisayar 1946'da üretildi. 1949 yılında *Popular Mechanics* dergisinde yayınlanan bir yazıda, geleceğin bilgisayarlarının sadece 1,5 ton ağırlığında olacağı ve içlerinde sadece 1000 tüpün bulunacağı müjdeleniyordu! Oysa 1990'lı yıllarda 2,5 kilo ağırlığındaki bilgisayarlar 50 yıl önceki dev aletlerden çok daha hızlı işlem yapabiliyor, saniyede 200 milyon hesabı gerçekleştirebiliyordu. 1996 Aralığı'nda daha da ileri gidildi ve saniyede bir trilyon hesap yapabilen bilgisayar üretildi. 2005 yılında saniyede 500 trilyon hesap yapabilecek bilgisayarların üretimi planlanıyor.[2] Son yıllarda ticari bilgisayarların hacmi de büsbütün küçüldü ve kapasiteleri hızla büyüdü. 1983 yılında üretilen bir Compaq bilgisayarı 14 kilo geliyordu. Aynı markanın 1999 yılındaki ürünü ise sadece 2,2 kilo ve hafızası eski modelden 500 kere daha güçlü.[3] Bilgisayarların internet sistemiyle birbirine bağlanması dünyada bir iletişim devrimi yarattı. 1990 yılında dünyada 100 000 internet kullanıcısı vardı. Bu sayı başdöndürücü bir artışla 1998 yılında 159 milyona ulaştı. O yıl Kuzey Amerika'da 88,3 milyon, Avrupa'da 37,2 milyon, Asya-Pasifik bölgesindeki ülkelerde ise 27 milyon internet kullanıcısı bulunuyordu. Afrika kıtası ise 1,1 milyon ile diğer kıtaların çok gerisinde kalmıştı.[4] 1997 yılında Finlandiya'da her 1 000 kişiden 55,5'inin, ABD'de 38,4'ünün internet bağlantısı vardı.[5] Bugün fiber optik

2 Mazarr, Michael J, *Global Trends 2005*, St Martin's, New York, 1999, s. 82

3 Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree, Farrar, Straus, Giroux*, New York, 1999, s. 179.

4 Shapiro, Andrew L., *The Internet*, Foreign Policy, Summer 1999, s. 21.

5 Held, David, ETC. *Global Transformations*, Stanford University Press, Stanford, 1999, s. 345.

sistemler sayesinde bir saç telinden daha ince tek bir kablo ile 30 000 telefon görüşmesi aynı anda gerçekleştirilebiliyor. Üstelik bu kabloların döşenme ve bakım maliyeti bakır kablolardan çok daha ucuz.[6] Bu teknolojik gelişmeler uluslararası telefon konuşmalarını büyük hızla artırdı. Örneğin sadece Almanya'dan 1980 yılında 240 milyar uluslararası telefon konuşması yapılmışken, bu sayı 1988 yılında 600 milyara yükseldi. Aynı dönemde Çin'den gerçekleştirilen uluslararası konuşmalar 1 milyondan 45 milyona çıktı.[7] 1990'ların başında çıkan cep telefonlarının sayısı 1996 yılında 135 milyona yükseldi. Televizyon yüzyılın ortalarında yaygınlaşmaya başlamıştı. 1950'de dünyadaki televizyon sayısı 4 milyondan ibaretti. Bu sayı bugün Türkiye'nin bir yıllık televizyon üretimine eşit. 20. yüzyılın sonunda 1 milyar evde televizyon var. Televizyon yayınlarının bütün dünyada seyredilebilir hale gelmesi de ayrı bir devrim yarattı. Bunun için halen 170 haberleşme uydusu kullanılıyor. 2010 yılına kadar uzaya 1 700 uydu daha gönderilmesi planlanıyor. İşte bir yüzyılda, özellikle son onyıllarda sağlanan bazı gelişmeler bunlar.[8] Yakın zamana kadar ekonomik kalkınmanın ölçüsü genelde sanayileşme olarak kabul edilirdi. Özellikle imalat sanayii, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyinin ölçüsü sayılırdı. 21. yüzyıla girerken ölçüler değişti. Şimdi teknoloji ağırlıklı üretim yapan ülkeler kalkınma yarışında diğerlerinden daha ileri gitmiş sayılıyorlar. Dünyaya bir bütün olarak bakıldığında bilim ve teknoloji alanında ABD'nin diğer ülkeleri çok geride bıraktığı, bilime ve teknolojiye diğerlerinden çok daha fazla yatırım yaptığı görülüyor. 1985-1989 yıllarına ait verilere dayanılarak yapılan bir araştırmaya göre, bütün bilim dalları birlikte değerlendirildiğinde, ABD'nin düzeyi 100 kabul edilirse, ikinci sırada gelen İngiltere'nin sadece 18'lik bir paya ulaşabildiği, onu 13 ile Almanya'nın, 12 ile Japonya'nın izlediği görülüyor. Rusya'nın düzeyi 3'ten ibaret. Bilimde son yıllarda büyük hamleler yapmasına rağmen Hindistan sadece % 1'lik düzeye ulaşabiliyor.[9]

Yüksek teknoloji verimliliği de artırıyor. İleri teknoloji kullanıldığı takdirde, aynı miktarda hammadde ile katma değeri çok daha yüksek ürünler

---

6 Mazarr, s. 167.

7 Held, s. 60.

8 Lester R. Brown, Christopher Flavin, *State of the World*, Worldwach Institute, London, 1999, s. 6, Nazarr, s. 83.

9 *State of The World Atlas*, Penguin Books, London, 1995, s. 93.

Bazı Ürünlerin Ağırlıklarına Göre Katma Değerleri

Ürün	*Katma Değer $/kg.*
Uydu	40 000
Savaş uçağı	5 000
Süper bilgisayar	3 400
Uçak motoru	1 800
Büyük yolcu uçağı	700
Video kamera	560
Normal bilgisayar	320
Yarı iletkenler	200
Denizaltı	90
Renkli televizyon	32
Makine tezgâhı	22
Lüks otomobil	20
Standart otomobil	10
Yük gemisi	2

Kaynak: The Economist, 2.12.1998

elde etmek mümkün. Bazı ürünlerin ağırlıklarına göre katma değerleri yukarıdaki tabloda gösteriliyor.

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi, aynı miktarda hammadde kullanarak, çok farklı değerde ürün elde etmek kabil. Bu farkı yaratan da üretimin içindeki bilgi ve teknoloji unsuru. Bilimde ve teknolojide ileri giden ülkelerin avantajı da burada yatıyor.

Bilimsel Araştırmaların Boyutları

ABD, Japonya ve Avrupa Birliği dünyada bilimsel araştırma için harcanan paranın % 77.2'sini sarfediyorlar. Bilimsel yayınların dörtte üçü de bu üç ülke grubu tarafından gerçekleştiriliyor. ABD bu alanda dünyanın en önde gelen ülkesi. Amerika'nın ekonomik alanda sağladığı yüksek verimlilik artışında bilimsel araştırma payının % 60 olduğu hesaplanıyor.[10] ABD'de 1994 yılında araştırma ve geliştirmeye harcanan para 177 milyar dolar. Sonraki yıllarda bu harcamalarda bir ölçüde azalma olmasına rağ-

10 Mazarr, s. 119. *Le Nouvel Etat du Monde*, La Découverte, Paris, 1999, s. 38.

men ABD bu alanda diğer ülkelerin çok önünde geliyor. 1990'lı yıllarda araştırma ve geliştirme harcamalarının yarıdan çoğu özel sektör tarafından karşılanıyordu. Hükümetin katkısı % 45'in altında. Oransal olarak bakıldığında ABD'de hükümetin araştırma-geliştirme çalışmalarına mali katkısının payı Fransa ve Almanya'dan az ama Japonya'dan çok. Japonya'da, 1993 yılı itibariyle toplam araştırma harcamalarının % 73,4'ü özel sektör tarafından karşılanıyordu.

OECD'nin 1996 yılı itibariyle verdiği rakamlara göre, bu teşkilata üye ülkeler arasında GSMH'ya oranla en çok araştırma-geliştirme harcaması yapan ülke İsveç. Bu ülkenin bilimsel alandaki harcamaları GSMH'sının % 4'üne yakın. Onu sırasıyla Japonya, Kore, İsviçre, ABD, Finlandiya ve Fransa izliyor. Bu alanda OECD ülkeleri arasında en son sıralarda gelen ülkeler şunlar: İspanya, Polonya, Macaristan, Portekiz, Yunanistan, Türkiye, Meksika.

ABD'de genel bütçe kaynakları kullanılarak yapılan araştırmalar daha çok temel bilimler ile enerji, uzay ve savunma alanlarında yoğunlaşıyor. Clinton yönetimi, öncelikli alanlar arasına ülkenin ekonomik rekabet gücünün artırılmasına yönelik araştırmaların da konulmasını sağladı. ABD Kongresi de firmaların araştırma-geliştirme çabalarını teşvik etmek için vergi kolaylıkları tanıdı.

Ülkelerin bilimsel araştırma politikaları da farklılık gösteriyor. ABD, İngiltere ve Fransa'da büyük ve merkezden yönetilen projeler tercih ediliyor. Almanya ve İsveç gibi ülkeler ise, ağırlığı, teknik açıdan yetenekli uzmanların yetiştirilmesine ve doğrudan sanayiye ve özellikle kendi başlarına araştırma ve geliştirme çalışması yapamayacak durumdaki orta ve küçük boy firmaların üretimlerine hizmet edecek projelere veriyorlar. Japonya'nın politikası bu iki sistemin karması görünümünde, ancak orada da yeni teknolojilerin geliştirilmesine öncelik veriliyor.

ABD'de savunma alanındaki araştırmaların özel ve öncelikli bir yeri var. Çoğunlukla savunma alanında araştırma yapan devlet laboratuvarlarının ve araştırma merkezlerinin yıllık gideri yaklaşık 20 milyar dolar. Savunma dışı alanlarda yapılan harcamaların GSMH'ya oranı karşılaştırıldığında 1994 yılı itibariyle GSMH'nın % 2,7'sini araştırmaya ayıran Japonya en ön sırada, onu Almanya, Fransa ve ABD izliyor. Ancak ABD'nin toplam gayri safi milli hasılası hepsinden fazla olduğu için mutlak rakam olarak bilimsel araştırma harcamaları ABD'de diğerlerinden çok fazla. Ça-

lışan nüfus içinde bilim adamı ve mühendis oranında Japonya diğerlerini geride bırakıyor. Orada 10 000 çalışan içinde 79,6 kişi bu kategoriye giriyor. ABD'de bu oran 74,3, İngiltere'de ise 49,7.

Bu bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmaları ülkelerin ekonomik ve ticari gücüne de yansıyor. 1990 yılında dünyada ileri teknoloji ürünü mallar piyasasının % 23,1'i ABD'nin elindeydi. Onu % 17,1 ile Japonya izliyor. Almanya'nın payı % 15,3, Fransa'nın % 8,4. Bazı ünlü araştırma projeleri tarihe geçecek izler bıraktı. Bunlardan biri aya insan gönderme projesi, diğeri haberleşme uydularının uzaya yerleştirilmesiydi. Ama büyük harcamalar yapılmasına rağmen henüz sonuç alınamayan projeler de var.[11]

Türkiye'de bilimsel araştırma harcamaları bir hayli düşük. 1990 yılında araştırma harcamaları o yıldaki GSMH'nın sadece binde 3,3'ünden ibaretti. Türkiye'de o yıl kişi başına araştırma harcamaları 17,7 dolarken OECD ülkeleri ortalaması 382 dolar, yani Türkiye'nin 20 katı. Aynı yıl Türkiye'de 16 246 araştırma personeli ve lisans üstü eğitime sahip 12 163 araştırmacı bulunuyordu. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün rakamlarına göre araştırma-geliştirme harcamalarının % 71'i kamu kesimi, % 28'i özel sektör, % 1'i ise diğer kaynaklardan karşılanıyor.[12]

11 Bok, Derek, *The State of the Nation*, Harvard University Press, Massachusetts, 1996, s. 39-42, 53.

12 Kozlu, Cem, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s. 264-265.

Küreselleşme ve Yöreselleşme

21. yüzyılla ilgili çalışmalarda, değerlendirmelerde, iki kavram ön plana çıkıyor: Küreselleşme ve yöreselleşme.

Amerikan Ulusal Savunma Üniversitesi küreselleşmeyi "malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli biçimde sınır ötesine akışı" biçiminde tanımlıyor. Bu üniversitenin yaptığı bir çalışmaya göre küreselleşme sayesinde ülkelerin ekonomileri arasında daha önce örneği görülmemiş bir bütünleşme sağlanıyor, bir enformasyon devrimi yaşanıyor, pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetim uluslararası hale geliyor.

Bu gibi tanımları tartışmasız kabul etmenin sakıncaları var. Bir kere küreselleşme, konuya bakış açınıza, coğrafi, siyasal ve ekonomik durumunuza göre farklılık gösteriyor. Malların serbest dolaşımı güçlü ekonomiye sahip devletlerin veya uluslararası şirketlerin bütün ürünlerini hemen hemen diğer bütün ülkelere serbestçe satma olanağı gibi düşünülürse, bu tanımı kabul etmek mümkün. Ama buna karşılık bazı ülkelerin ürünlerini gelişmiş ülkelerin pazarlarına sokabilmek için karşılaştıkları sıkıntılar dikkate alınırsa onlar açısından globalleşmeden söz etmek zor. Birçok ülke hala ekonomisini yüksek gümrük vergileri ile koruyor. Tarife dışı ticari engeller devam ediyor, hatta artıyor. Aynı şey insanların dolaşımı için de söz konusu. Bazı ülkeler veya AB gibi ülke grupları arasında sınırlar, gümrükler tamamen kaldırılmış. Bu ülkeler arasındaki mal ve hizmet akımının yanında insan hareketleri açısından da bir küreselleşmeden söz etmek doğal. Buna karşılık başka ülkelerin vatandaşlarının bu ülkelere girebilmekte karşılaştıkları vize ve diğer engeller dikkate alındığında, onlar açısından küreselleşmeden söz etmek mümkün değil. O bakımdan bu gibi tanımları belirli ülkeler için, belirli koşullarda doğru kabul etmek daha uygun olur.

Küreselleşmeyi başka türlü tanımlayanlar da var. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, küreselleşmeyi "sadece ekonomik olmayan,

sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç" olarak tanımlıyor.[13]

Aslında küreselleşme süreci dünyada ilk defa görülmüyor. 19. yüzyılın başından 1920'lere kadar geçen dönemde, bugünküyle kıyaslanacak düzeyde olmasa da bir küreselleşme olgusu yaşanmıştı. Ülkeler arasında ticaretin ve sermaye hareketlerinin GSMH içindeki payında büyük artışlar görülmüştü. Milyonlarca insan bir ülkeden başka ülkeye çalışmak amacıyla göç etmişti. Üstelik 1914 yılından önce bu gibi göç hareketleri hemen hemen bütün ülkeler arasında serbestçe yapılabiliyordu. Pasaport ve vize sınırlamaları yoktu. Örneğin, o yıllarda Amerika'ya göç edenlerin hiçbiri vize almamıştı. Böyle bir usul yoktu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemdeki küreselleşme bugünkü ile kıyaslandığında mutlak rakam olarak çok küçük kalıyor. 1900'lü yıllarda dünyadaki toplam günlük döviz değişim hacmi milyon dolarla ölçülüyordu, 1998'de ise 1,5 trilyon dolara yükselmişti.

1900'lü yıllarda gelişmiş ülkelerden gelişme yolundaki ülkelere yıllık sermaye akışı birkaç yüz milyon dolar düzeyindeydi. Oysa 1997 yılında bu miktar 215 milyar dolara ulaştı. Özetle 21. yüzyıla girerken yaşanan küreselleşme, tarihteki örnekleriyle kıyaslanmayacak bir boyut kazandı. Üstelik geçmişte yaşanan küreselleşme olgusu sürekli bir nitelik taşımadı. Zaman zaman geri adımlar atıldığı da oldu. Örneğin 1930 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra ABD dış ticarete engelleme getirdi. Başkan Herbert Hoover gümrük vergilerini % 60 oranında artırdı. 25 ülke de buna tepki olarak Amerikan menşeli mallara gümrük vergilerini yükselttiler. Dünya ticareti üçte iki oranında azaldı. Bu Amerikan ekonomisini büyük bir darboğaza soktu. İşsizlik arttı. Buna karşılık 20. yüzyılın ikinci yarısında GATT'ın, daha sonra da onun yerini alan Dünya Ticaret Örgütü'nün ticari engelleri azaltma yolundaki çabaları devrim niteliğinde sonuçlar verdi. Gümrük tarifeleri düşürüldü ve yüzyılın ikinci yarısında dünya ticareti 17 misli artış gösterdi. Küreselleşmenin savunucularına göre bu süreç 21. yüzyılda dünyada yaşayan insanların dörtte birinin gelir düzeyini bir nesil içinde dört misli yükseltecek. Tarihte böyle bir gelişmenin örneği hatırlanmıyor.[14] Ama geri-

13 Zuma, Nikosazana Clarice, *Mondialisation et Gouvernance*, Politique Etrangère, 4/99, s. 831.

14 Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar Straus Giroux, New York, 1999, s. 356.

de kalan dörtte üçün durumunun ne olacağı bir soru işareti. O konuda ciddi endişeler var.

Dünya çapındaki sermaye hareketlerinde, ticarette, turizmde görülen büyük artış, ulaştırma alanında da hızlı bir gelişmeye yol açtı. Uluslararası hava hatlarında taşınan yolcu sayısı 1970 yılında 75 milyonken 1996 yılında 409 milyona çıktı. Haberleşme de hızlandı ve ucuzladı. 1976 yılında ABD ile İngiltere arasındaki bir dakikalık telefon konuşması 8 dolarken 1996 yılında 36 cent'e indi ve konuşma sayısı 3,2 milyardan 20,2 milyara çıktı.[15] Özel şirketler kıtalalararası konuşma ücretlerini son zamanlarda daha da düşürdüler.

Küreselleşme olgusu, özellikle Batı ülkelerinde insanların iş hayatlarını, çalışma koşullarını, piyasaları köklü olarak değiştirdi. Bazı iş alanları tarihe karıştı, yeni iş alanları ortaya çıktı. İnsanların yaşam biçimi değişti. Bazı sanayi türleri ortadan kayboldu, evvelce olmayan sanayiler ortaya çıktı. Ancak dünyada serbest ticareti ve liberal ekonominin eksiksiz biçimde uygulanmasını engelleyen bazı yöntemler de henüz tümüyle yürürlükten kalkmadı.

Bütün bu engellere rağmen küreselleşme teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklarla şirketleri ve ülkeleri hızlı iletişim yöntemleriyle birbirine bağlıyor. Bu süreç birçok alanda yeni önlemler alınmasını da zorunlu hale getiriyor. Artık sağlıkta, eğitimde, çevre konularında, piyasalarla ilgili düzenlemelerde, sosyal güvenlikte, ticarette ve diğer pek çok alanda küreselleşmenin getirdiği koşullara uygun yeni yapılanmalara gitmek gerekiyor. Bu, ülkeler için olduğu kadar Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlar için de geçerli. Türkiye gibi ülkelerin, bir yandan ulusal düzeyde gerekli önlemleri alırken, bir yandan da üye olmaya hazırlandığı Avrupa Birliği'nin küreselleşmenin getirdiği koşullara kendini uydurmak için yaptığı düzenlemeleri, Birlik kurallarında yaptığı değişikleri dikkate alması gerekiyor.

Küreselleşmenin savunucularına göre piyasa kurallarına ne kadar uyarsanız, pazarlarınızı ne ölçüde dünyaya açarsanız, serbest ticarete ve rekabete ne kadar olanak sağlarsanız ekonominiz o ölçüde gelişir ve verimli hale gelir. Küreselleşme kapitalist ekonomi modelinin dünyaya en

---

15 Yergin, Daniel, Stanislaw Joseph, *The Commanding Heights*, Touchstone, New York, 1998, s. 376.

etkin ve en hızlı yayılma biçimi olarak tanımlanıyor.[16] Ancak küreselleşmenin sakıncaları da var. Onlar aşağıdaki bölümlerde incelenecek.

20. yüzyılın son yıllarında elektronik alanında sağlanan hızlı gelişmeler, bilgisayarların yaygın biçimde kullanılması, internet yoluyla dünyanın hemen her köşesindeki insanların, kuruluşların, firmaların birbirleriyle çok hızlı iletişim kurabilmeleri, birçok televizyon istasyonunun uydu yayınları yoluyla dünyanın her köşesinden izlenebilmeleri, devletlerin sınırlarını bazı açılardan anlamsız hale getirmiş bulunuyor. Dünyada internet sistemine her hafta 300 000 yeni abone bağlanıyor. Bu küreselleşmenin ne büyük bir hızla yayıldığının bir göstergesi. Bazı yazarlar internetin toplum yaşamına etkisini sanayi devrimi ile kıyaslıyorlar. Ancak sanayi devriminin yüz yılı aşkın bir zamanda toplum yaşamına getirdiği değişikliğin belki daha da fazlasını internet 7 yılda getirmiş bulunuyor. Artık internet milyonlarca insan için günlük yaşamın bir parçası haline geldi.

Liberal ekonomi sistemini benimseyen ülkelerde uluslararası şirketlerin borsalarda o devletlerin onayını almaya gereksinme duymadan serbestçe yatırım yapabilmeleri, diğer ticari işlemlerin de dünya çapında büyük ölçüde internet aracılığı ile yapılabilir hale gelmesi, dünyayı bir "küresel köy" haline getirdi. Bu noktadan hareket edenler artık ulusal devletlerin rolünün iyice azaldığını iddia ediyorlar. Bazı yazarlar, soğuk savaşın sona ermesinden sonraki dönemde küreselleşmenin yeni uluslararası düzenin adı olduğunu ileri sürmeye kadar gidiyorlar. Onlara göre soğuk savaş, ülkeleri bölünmeye götürüyordu, küreselleşme ise ülkelerin bütünleşmesine olanak sağlayan bir süreç. Soğuk savaş döneminde dostlardan ve düşmanlardan söz ediliyordu. Küreselleşme sürecinde dost ve düşman kavramlarının yerini "rakipler" kavramı aldı. Artık ülkeler ve firmalar birbirini tahrip etmeyi değil, birbiri ile yarışmayı hedefliyor. Soğuk savaş döneminde uluslararası dengeler ulus-devletler arasında oluşuyordu. Başlıca iki oyuncu ABD ve Sovyetler Birliği idi. Küreselleşme ise daha karmaşık bir yapıya sahip. Bir yandan gene ulus-devletler arasındaki ilişkiler var, bir yandan ulus-devletlerle küresel pazarlar arasındaki ilişkiler söz konusu. Küresel pazarlar milyonlarca insanın parasını bilgisayar ve internet sistemleri ile bir anda ülkeler arasında hareket ettirebilen bir güç olarak tanımlanıyor.

Bu gücün tercihleri ulus-devletlerin yalnız ekonomilerini değil, bazı

16 Friedman, s. xiv, xv, 8, 12-13.

hallerde iç siyasal yapılarını, hatta dış politikalarını da etkileyebiliyor. Örneğin, bir ülke ulusal çıkarlarının gereği olarak komşularıyla silahlı çatışmaya girdiği takdirde uluslararası sermaye çoğunlukla o ülkenin borsasından yatırımlarını çekiyor ve bir anlamda o devleti ekonomik bakımdan cezalandırmış oluyor. Örneğin, 1995 Temmuzu'nda yaşanan bir gerginlik sırasında Çin'in Tayvan'ın kuzeyindeki deniz alanına birkaç füze fırlatması Tayvan borsasında % 33'lük düşüşe yol açmış ve ülkenin yabancı sermaye rezervleri uzunca bir süre haftada 500 milyon dolarlık düşüş göstermişti. Yabancı sermayeye ihtiyaç duyan devletler bu nedenle de barış ve istikrar içinde yaşamaya özen gösteriyorlar.[17]

Tabii ulusal çıkarların tamamen yabancı sermayenin tercihlerine veya tehditlerine ne kadar tabi kılınabileceği ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konu. Ulus-devletlerin kendilerini tamemen yabancı sermayenin tercihlerine veya insafına bırakabileceklerini düşünmek mümkün değil.

Küreselleşmenin bir boyutu da ulus-devletlerle bireyler arasındaki ilişkileri etkilemesi. Çünkü küreselleşme, devletlerden bağımsız olarak doğrudan bireylere ulaşabiliyor, piyasa hareketleriyle ve dünyayı kapsayan televizyon yayınları ve internetle bireylerin ekonomik ve siyasal tercihlerine tesir edebiliyor. Bir anlamda dünyadaki eski siyasal, kültürel, teknolojik, ekonomik duvarlar ortadan kalkıyor.

Gerçekten bütün dünyaya yayın yapan televizyon kanallarının ve internet sisteminin sayesinde milyonlarca insan arasında tarihte görülmemiş bir iletişim olanağı ortaya çıktı. Ancak sadece teknoloji bu iletişimin etkili biçimde gerçekleştirilmesi için yeterli değil. İnsanların kullanılan dili de anlamaları gerekiyor. Bugün dünyada 5 000 dil konuşuluyor. Bunlardan sadece 1000 kadarı yazı dili niteliği de taşıyor. Ancak dünyada yaşayan insanlardan % 60'ı birinci dil olarak 10 ila 12 büyük dilden birini kullanıyor. Bazı diller anadil olma özelliğinin yanı sıra başka toplumların da yaygın biçimde konuştukları ikinci dil konumunda. İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra bu kategoriye giren diller arasında Arapça, Malay dili, Hintçe, Rusça ve Çince de yer alıyor. Türkçe de bazı kaynaklara göre, dünyada en çok konuşulan diller arasında yedinci sırada.[18] Ancak özellikle teknolojik alanda ve elektronik medyada İngilizce en çok kullanılan dil olma özelliğini koruyor. Bugün

17 Friedman, s. 201, 203.

18 Held, s. 344-359. *Facts About Turkey*, Turkish News Agency, İstanbul, 1999, s.21.

elektronik yöntemlerle saklanan bilgilerin % 80'inin İngilizce olduğu belirtiliyor. UNESCO'nun 1989 yılında yaptığı bir araştırma, dünyanın en büyük 81 iletişim şirketinin 39'unun ABD, 5'inin Kanada ve birinin Avustralya şirketi olduğunu gösterdi. Bunların sadece 28'i Avrupa kökenli, onların da bir bölümü İngiliz şirketi. Dünyanın en büyük haber ajansları olan UPI, Reuters ve AP'nin kullandığı esas dil İngilizce. Müzik, sinema ve televizyonda da İngilizce yapımlar açık farkla önde. AB ülkeleri sinemalarında gösterilen filmlerin ortalama % 63'ü ABD yapımı. Televizyon programı ihracında daha da çarpıcı bir durum var. ABD yapımı televizyon filmlerinin ve programlarının diğer ülkelere satışı yılda 150 000 saati buluyor. Bu miktar ABD'den sonra gelen üç ülkenin toplam satışlarının üç katı. Bu sayılar da İngilizcenin uluslararası iletişim alanındaki etkinliğini gösteriyor. Başka dillere en çok çevrilen eserlerin çoğu da İngilizce yazılmış eserler. Örneğin Fransızcaya çevrilen eserlerin % 65'i, Japoncaya çevrilenlerin % 78'i, Almancaya çevrilenlerin % 60,7'si İngilizceden yapılan tercümeler. Böylece İngilizce aracılığı ile Anglo-sakson kültürü de dünyaya yayılıyor. Başka kültürlerin de kendilerini tanıtmak için İngilizceye başvurdukları görülüyor. İngilizcenin ve Anglo-sakson kültürünün bu kadar hızlı yayılması bazı ülkeleri kendi kültürlerini korumak için bazı önlemler almaya yöneltmiş bulunuyor. Fransa AB'ye başvurarak AB ülkeleri televizyonlarında yayınlanacak programların en az % 51'inin AB kökenli olmasını teklif etti. İspanya ve İtalya'nın da benzeri girişimleri var. Buna karşılık Japonya dünyayla bütünleşmek için İngilizce öğreniminin yaygınlaştırılmasına çalışıyor. Türkçe gibi 200 milyon kişinin konuştuğu bir dil de kültürel iletişim açısından çok değerli bir araç. Ancak, yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi, küreselleşen dünyada diğer ülkelerle, şirketlerle, insanlarla iletişim kurabilmenin yolu, en çok kullanılan yabancı dilleri iyi biçimde öğrenmekten geçiyor.

Kültürel küreselleşmenin bir boyutunu da uluslararası turizm hareketleri oluşturuyor. Turizm halklar arasında kültür alışverişinde bulunma olanağı da sağlıyor. Dünyadaki turist sayısı 1960 ile 1995 yılları arasında 69,3 milyondan 561 milyona çıktı. Turistlerin yabancı ülkelerdeki harcamaları da 380 milyar dolara ulaştı. Uluslararası Turizm Örgütü toplam turist sayısının 2010 yılında 1 milyara yaklaşacağını, 2020 yılında 1,6 milyara çıkacağını tahmin ediyor.[19] Küreselleşmenin ulaştığı boyutlar özetle böyle.

19 Held, s. 361; Micklethwait, John, Wooldridge, Adrian, *A Future Perfect*, Crown Business, New York, 2000, s. xxi.

Mali Küreselleşme

Son yıllarda uluslararası ilişkilerde ön plana çıkan küreselleşme olgusu kendini en çok mali alanda gösteriyor. Şirketlerin ve yatırım fonlarının uluslararası alandaki sermaye hareketleri, borsalarda yaptıkları yatırımlar, hükümetlerin izlemekte güçlük çektikleri bir hızla gerçekleşiyor. Özellikle gelişmiş ülkelerin mali piyasalarının artık fiilen birbiri ile kaynaştığından söz edilebilir.

1992'de dünya mali piyasalarının yıllık toplam hacmi 43 trilyon dolardı. 20. yüzyılın sonunda dünya mali piyasalarının günlük işlem hacmi 2,3 trilyon dolar oldu. Aynı gelişme uluslararası bankacılık işlemlerinde de görüldü. Gelişmiş ülkelerdeki bankaların sınır ötesi kredileri 1980'lerin başında o ülkelerin GSMH'larının % 4'üne ancak ulaşıyordu. Bu oran 1990'larda % 44'e çıktı.[20]

1980 yılından 1990'lı yılların sonuna kadar gelişme yolundaki ülkelere yapılan yabancı sermaye yatırımlarında iki misli artış oldu. Dünya ticaretindeki gelişme de mali küreselleşmeyi hızlandırıcı bir etki yaptı. 1950 yılında 380 milyar dolar olan dünya ticaret hacmi 1997 yılında 5,86 trilyona çıktı. 1989 ile 1997 yılları arasında dünya ticaretindeki yıllık artış oranı ortalama % 5,3 düzeyine ulaştı. Aynı dönemde dünyadaki yabancı yatırımlar yılda % 11.5 artış gösterdi.

Mali piyasalara, borsalara yapılan yabancı yatırımlar piyasa koşullarına göre hızlı artışlar veya hızlı düşüşler gösteriyor. 1993 ve 1994 yıllarında mali nitelikli yatırımlar yılda 100 milyar doları aştı, sonra düşüş eğilimine girdi. 1997 ve 1998 yıllarındaki kriz dönemlerinde, yalnız krizin yaşandığı Uzakdoğu ülkelerinden değil, diğer gelişen pazarların mali piyasalarından da bu yabancı mali yatırımların hızla çekildiği görüldü. 1999 yılının ortalarından itibaren bu yatırımlar yeniden bu pazarlara gelmeye başladı.

Uluslararası mali piyasaları yönlendiren başlıca şirketler New York, Londra, Tokyo, Frankfurt, Sidney, Singapur, Şangay, Hong Kong, Bombay, Sao Polo, Paris, Zürih, Şikago borsalarında faaliyetlerini yoğunlaştırıyorlar. Başta New York olmak üzere bu mali çevrelerde bir araya gelen büyük yatırımcılar bütün dünya mali piyasalarını etkiliyorlar. Şikago Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırmaya göre 1997 yılı sonunda 25 büyük piya-

20 Mazarr, 171.

sa dünya pazarlarındaki hisse senetlerinin % 83'ünü ve dünyadaki tüm piyasa kapitalizasyonunun yarısını kontrol ediyordu. Bunun toplam değeri 20,9 trilyon dolar tutmaktadır.[21]

Dikkat çeken bir nokta, gelişme yolundaki ülkelerde oluşturulan fonların da son yıllarda diğer ülkelerin mali piyasalarında yatırım yapmaya başlamaları. 1996 yılında bu tür yatırımlar 51 milyar dolara ulaşmıştı.[22]

Dünyada döviz alım satım piyasası da büyük gelişme gösterdi. 1986 yılında bir günde değiştirilen döviz miktarı 190 milyar dolarken, bu 1997 yılında 1,3 trilyon dolara çıktı. Bu kadar çok paranın bu kadar büyük bir süratle el değiştirmesi bir bakıma çok sayıdaki insana kazanç olanağı sağlıyor ama beraberinde risk de getiriyor. ABD Hazine Bakanı Rubin bu hızlı değişimin bazı hallerde piyasaların istikrarını bozabileceği uyarısında bulunuyor.[23]

Küreselleşme ve Yabancı Sermaye Yatırımları

Küreselleşme olgusu yalnız mali alanda değil, genel olarak da yabancı sermaye yatırımlarında büyük artışa yol açtı. Ama yabancı sermayeyi yönlendiren tek unsur bu değil. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yabancı yatırımların güvenlik ve istikrar içinde olan ülkelere yönlendirildikleri görülüyor. Devletler de kendi firmalarını başka ülkelere yatırım yapmaya teşvik ederken bu unsurları dikkate alıyorlar. Örneğin NATO ittifakının kurulup Batı Avrupa ülkelerinin sağlam bir güvenlik yapısına kavuşmalarından sonra, Amerikan yatırımlarının Batı Avrupa'ya yönelmesi büyük ölçüde bu güvenlik ortamından kaynaklanıyordu. Güney Doğu Asya ülkelerine yabancı yatırımcıların gitmesi Vietnam Savaşı'nın sona ermesinden sonra gerçekleşmeye başladı. ASEAN ve APEC gibi uluslararası örgütlenmeler Uzakdoğu ülkelerinde istikrara yardımcı oldu ve yabancı yatırımcılar bu ortamı değerlendirdiler. Latin Amerika'da iç istikrar yerleştikten sonra yabancı yatırımlar arttı. Buna karşılık Hindistan'la Pakistan arasındaki sürekli gerginlik ve zaman zaman yaşanan çatışmalar, yabancı yatırımcıların bu ülkelere ilgisini azalttı. Ekonomik ve mali istikrar da teşvik edici bir unsur. Avrupa Birliği'nin euroyu tek para birimi olarak

21 *Foreign Affairs*, January 1999. Friedman, s.96.

22 *Entering the 21st Century*, World Development Report 1999/2000, The World Bank, Oxford University Press, 2000, s.71.

23 Yergin, s. 377- 378.

kabul etmesinden sonra yabancı yatırımcıların İtalya ve İspanya'nın geri kalmış bölgelerine de yatırımlarını artırmaları bekleniyor. Zira bu yatırımların karşılığını artık euro ile alacaklarını biliyorlar.[24]

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında devletler daha çok kendi egemenlik veya etki alanlarındaki ülkelere yatırım yapıyorlardı. Örneğin o devirde İngiliz yatırımları Almanya'ya değil, Avustralya, Kanada, Güney Afrika ve Yeni Zelanda gibi ülkelere yönelmişti. 20. yüzyılın sonlarında ise gelişmiş ülkelerin birbirlerine yönelik sınai ve mali yatırımlarında büyük artış oldu. Bugün bir yandan ABD ile AB ülkeleri arasında, bir yandan da bunlarla Japonya arasında karşılıklı yatırımlardan kaynaklanan çok sıkı ilişkiler mevcut. ABD birçok Japon mali kurumuna borçlanmış durumda. Japon firmalarının da ABD'de büyük yatırımları var. Her iki ülke de diğerinde ekonomik alanda meydana gelen önemli değişiklerden etkileniyor. Bu, devletler arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu güçlendiren bir unsur. Bunun yalnız ekonomik değil siyasi sonuçları da oluyor. Bu ülkeler birbirleri ile dostça ilişkiler sürdürmeyi ve birbirinin istikrarına katkıda bulunmayı ulusal çıkarlarının bir gereği sayıyorlar. Yabancı sermaye yatırımlarını incelerken bu genel çerçeveyi hatırda tutmakta yarar var.

1981 ile 1985 yılları arasında dünyada yılda ortalama 98 milyar dolarlık yabancı yatırım yapılıyordu. Sonraki yıllarda bu yatırımlar büyük hızla arttı. Kaynakları itibariyle bakıldığında kümülatif olarak dünyadaki yabancı sermaye yatırımlarının dağılımı aşağıdaki tabloda veriliyor.

Bu tablo son 40 yıl içinde dünyadaki yabancı yatırımların kaynağı hakkında açık bir fikir veriyor. Mutlak rakam olarak bütün gelişmiş ülkelerin yatırımlarında artış görülmekle birlikte, her birinin payında değişiklikler oluşuyor. ABD ve İngiltere toplam yatırımlarda payı azalan ülkeler, Almanya'nın payı 1980'den sonra sabit kalıyor. Japonya ve Fransa'nın oranlarında artış var. Tablonun ortaya koyduğu diğer bir gerçek de 40 yıl içinde yabancı yatırımların çok büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkelerden kaynaklanması. 1960'ta bu ülkelerin payı yatırımların neredeyse tamamını kapsıyor. 1994'e gelindiğinde diğer ülkelerin payı sadece % 7'yi bulabilmişti.

---

24 Rosecrance, Richard, *The Rise of the Virtual State*, Basic Books, New York 1999, s. 50-51.

Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yatırım Yapan Ülkeye Göre Kümülatif Olarak Dağılımı ve Dünyadaki Payı (Milyar Dolar)

Ülkeler	*1960*		*1980*		*1985*		*1994*	
	Milyar$	*%*	*Milyar $*	*%*	*Milyar $*	*%*	*Milyar $*	*%*
ABD	31,9	47,1	220 2	42,9	251 0	36,6	610 1	25.3
Japonya	0,5	0,7	18,8	3,7	44,3	6,5	284 3	11,8
İngiltere	12,4	18,3	80,4	15,7	100 3	14,6	281 2	11,7
Almanya	0,8	1,2	43,1	8,4	59,9	8,7	199 7	8,3
Fransa	4,1	6,1	23,6	4,6	37,1	5,4	183 3	7,6
Gelişmiş Ülkeler Toplamı	67,0	99,0	507 5	98,8	664 2	96,9	2 243 8	93,0
Dünya	67,7		513 7		685 5		2 412 2	

Kaynak: Global Transformations, s. 247.

1997 yılında dünyadaki yabancı yatırımların % 30'u gelişme yolundaki ülkelere gitti. Bu ülkelere 1992 yılında toplam 50 milyar dolar yabancı sermaye girerken 1993'te bu miktar 80 milyara, 1997'de de 150 milyara ulaştı. Yabancı yatırımların gittiği bölgeler arasında önemli farklar göze çarpıyor. Aşağıdaki tablo bu yatırımların hangi ülkelere veya bölgelere yöneldiğini gösteriyor.

Aşağıdaki tablonun da gösterdiği gibi yabancı sermaye daha çok gelişmiş ülkelere yöneliyor. Toplam yatırımlardan alınan pay açısından Uzakdoğu ülkelerindeki artış çok belirgin. Dikkati çeken bir nokta bu artışın zaman içindeki seyri. Örneğin Çin'e yönelik yatırımlar 1991 yılına kadar yavaş bir tempo ile artıyor. 1990 yılında gelen yabancı sermaye 3,5, 1991 yılında 4,4 milyar dolar. 1992 yılında dış yatırımlarda patlama görülüyor. O yıl Çin'e gelen yabancı sermaye yatırımı 11,2 milyar dolar. Yani bir yılda üç misli artış görülüyor. Ertesi yıl bir öncekinin iki mislinden fazla artışla 27,5 milyar dolara yükseliyor.[25] Batı ülkeleri arasında en çok İngiltere yabancı yatırım alıyor. Japonya'nın payı ise dikkat çekecek kadar az. Bu, esas itibariyle, Japonya'nın yabancı sermayeye kapalı politikalarının ürünü. Ortadoğu'ya yapılan yatırımların çok düşük düzeyde olması bir yan-

25 Rohwer, Jim, *Asia Rising*, Simon & Schuster, New York, 1995, s. 103.

Yabancı Yatırımların Yöneldiği Bazı Ülkeler ve Bölgeler (Kümülatif Olarak)

Ülkeler	*1960*		*1980*		*1985*		*1994*	
	Milyar $	%	*Milyar $*	%	*Milyar $*	%	*Milyar $*	%
ABD	7,6	13,9	83,0	17,2	184 6	25,1	504 4	21,5
İngiltere	5,0	9,2	63,0	13,1	64,0	8,7	214 2	9,1
Fransa			22,6	4,7	33,4	4,5	142 3	6,1
Almanya			36,6	7,6	36,9	5,0	125 0	5,3
Kanada	12,9	23,7	54,2	11,2	64,7	8,8	105 6	4,5
Japonya	0,1	0,2	3,3	0,7	4,7	0,6	17 8	0,8
Batı Avrupa	12,5	22,9	200	41,6	244 8	33,3	972 0	1,5
Uzak-doğu	4,1	7,5	38,0	7,9	91,8	12,5	334 8	14,3
Latin Amerika	8,5	15,6	48,0	1,0	76,3	10,4	199 2	8,5
Afrika	3,0	5,5	20,8	4,3	27,0	3,7	55,0	2,3
Ortadoğu ve Kuzey Afrika			0,1	0,2			19,7	0,8

Kaynak: Global Transformations, s. 249.

dan bu bölgedeki gerginlik ve çatışma ortamından, bir yandan da bölge ülkelerinin çoğunun ekonomik alandaki mevzuatlarını henüz yeterince liberalleştirememiş olmalarından kaynaklanıyor. Bütün Afrika kıtasına yapılan yatırım Kanada'ya yapılanın yarısı kadar.

Türkiye'nin yabancı yatırımlardan aldığı pay çok az. 1992 yılında Türkiye'ye gelen yabancı sermaye 912 milyon dolardan ibaret. Bu, dünyadaki yabancı sermaye yatırımlarının çok küçük bir bölümünü oluşturuyor. 1993 yılında yabancı yatırımlar daha da azalarak 797 milyon dolara indi. Daha sonraki yıllarda da Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlarda önemli bir artış görülmedi.[26]

Yabancı sermaye yatırımlarını çeken gelişme yolundaki ülkelerin başında Çin geliyor. Bu ülkenin Hong Kong'la beraber 1990 yılından 1998'e kadar aldığı yabancı sermaye yatırımın toplamı 265,7 milyar doları buldu. Yabancı sermayenin en çok yatırım yaptığı diğer gelişme yolundaki ülke-

26 Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 493.

ler arasında Brezilya, Endonezya, Malezya, Meksika ve Tayland göze çarpıyor.[27]

1990'lı yılların başından itibaren yabancı sermaye yatırımlarının yöneldiği veya yönlendirildiği ülkeler arasında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri önemli bir yer tutuyor. 1990 ile 1999 yılları arasında bu ülkelere giden yabancı sermaye miktarı aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yabancı Sermaye Yatırımları

Ülkeler	*1998*		*1990-98*	*1999*
	Toplam (mil.$)	*Kişi Başına $*	*(Milyon $)*	*(Milyon $)*
Polonya	8 000	665	25 713	8 500
Macaristan	1 935	1 707	17 261	1 500
Çek Cum.	2 485	1 065	10 954	2 300
Romanya	2 063	200	4 512	1 200
Letonya	275	672	1 646	140
Estonya	559	1 126	1 636	100
Slovakya	165	301	1 615	800
Litvanya	926	433	1 602	253
Bulgaristan	364	160	1 323	250
Slovenya	384	634	1 268	139

Kaynak: Business Eastern Europe, 28 February, 2000

Dış yatırımların genelde bölge içinden yapıldığı göze çarpıyor. Örneğin Avrupa ülkelerine yönelik yatırımların yaklaşık % 70'i başka Avrupa ülkelerinden gelen yatırımlar. Uzakdoğu için de durum böyle.

Dikkat çeken bir nokta da şu: Dış yatırımlarının büyük ölçeklere ulaştıkları ülkelerde yabancı firmaların ekonomi üzerindeki etkinliklerinde de büyük artış oluyor. Ekonominin bazı sektörlerine âdeta yabancı firmaların yön verdikleri görülüyor. Örneğin, Kore'de elektrik alanındaki toplam üretimin % 65'i, elektronik alanındaki üretimin ise % 73'ü yabancı sermaye ile kurulan firmalar tarafından sağlanıyor.[28] Diğer bazı ülkelerde de benzeri durumlar göze çarpıyor. Bazı Batı ülkelerinde yabancı sermayenin

27 *Entering the 21st Century*, s. 37, 72.
28 *Entering the 21st Century*, s. 81.

Bazı Ülkelerde İmalat Sanayiinde Yabancı Sermayenin Payı (%)

Ülkeler	*1970*	*1980*	*1991*
Kanada		50.6	*49.0
Fransa		26.6	26.9
İngiltere	12.1	**19.3	25.5
İsveç	5.2	7.9	***18.0
ABD	3.1	3.9	***14.8
Almanya	14.0	15.7	***13.8
Japonya	2.3	4.6	****2.8

**1989, **1981, ***1992, ****1990*
Kaynak: Global Transformations, s. 251

imalat sanayiindeki payının zaman içindeki gelişimi yukarıdaki tabloyu ortaya çıkartıyor.

Yukarıdaki tablo, bazı Batı ülkeleri arasında yabancı sermayenin payındaki büyük farklılıkları ortaya koyuyor. Kanada'da üretilen malların yarısının yabancı firmalar tarafından imal edildiği görülüyor. İngiltere, ABD ve İsveç'te yabancı sermayenin payında büyük artış var. Japonya'nın yabancı sermayeye kapalı tutumu bu tabloda da görülüyor.

Yabancı sermayenin bir ülke ekonomisinde bu kadar ağırlık kazanmasının bazı olumsuz sonuçları üzerinde de düşünmek gerekiyor. Ülkeye döviz ve teknoloji getirdiği, iş sahası yarattığı, ihracatı artırdığı, ödediği vergilerle ülke kalkınmasına hizmet ettiği için cazip görünen yabancı sermaye yatırımlarının her zaman ve her koşulda olumlu etki yaptığını söylemek mümkün değil. Geçtiğimiz 15 yıl içinde 30 ülkede gerçekleştirilen 183 yabancı sermaye yatırımı üzerinde yapılan bir araştırma, bu yatırımların % 25 ila % 45'lik bölümünün ülke refahı üzerinde olumsuz etkiler yaptığını ortaya koydu. Bazı ülkelerde yabancı sermayenin yatırım yapmak için istediği mali ve idari imtiyazlar, bu yatırımcılara sağlanan aşırı ölçüdeki sübvansiyonlar ve kolaylıklar, yatırım çekebilmek için yerel yönetimler arasındaki yarışta verilen aşırı tavizler bazı hallerde ülke ekonomisine zarar verebilecek boyutlara ulaşabiliyor. Yabancı sermayenin tabi olacağı kuralları açıkça belirleyen, rüşveti, yolsuzlukları, aşırı bürokrasiyi önleyebilen devletler, yabancı sermaye yatırımlarından daha çok yararlanabiliyor, yabancı yatırımcı da bu kuralları ve koşulları önceden bildiği

için daha rahat ve verimli çalışabiliyor. OECD'nin kabul ettiği yeni düzenlemeler yalnız rüşvet almayı değil rüşvet vermeyi de güçleştiriyor. Bu kurallara göre ihale almak için yabancı ülkelerin görevlilerine rüşvet vermek yasaklanıyor. Bu gibi kuşkulu ödemeleri vergiden düşmek imkânsız hale geliyor. Oysa yakın zamana kadar bazı Avrupa ülkelerinde bile bu yasal bir işlem sayılıyordu.[29]

Yabancı sermaye yatırımları ile ilgili ihtilafların ne şekilde çözüleceği de önemli bir unsur. Yaklaşık 1000 kadar ikili yatırım anlaşması ve dört uluslararası sözleşme ihtilafların çözümünde Uluslararası Yatırım İhtilafları Çözüm Merkezi'nin (ICSID) mecburi hakemliğini kabul eden hükümler içeriyor.[30]

Bazı ülkelerde uluslararası tahkim sistemi ile ilgili yerel mevzuatın yeterli olmaması nedeniyle yabancı sermayenin bu ülkelere yatırım yapmaktan kaçındığı belirtiliyor. Ancak yabancı yatırımcıların en çok rağbet ettikleri Çin gibi ülkelerin bu alandaki mevzuatının hâlâ çok muhafazakâr olduğu da biliniyor. Buna rağmen yatırımların bu ülkelere yönelmesinin sebepleri arasında pazarın büyüklüğü nedeniyle firmaların risk almaktan kaçınmamalarının yer aldığı kaydediliyor.

Yeni sanayileşen ülkelerden bazıları "yükselen pazarlar" olarak değerlendiriliyor. Bankaların devletlere açtıkları kredilerin yanı sıra Batılı ülkelerdeki yatırım fonları da son yıllarda bu ülkelere yönlendirildi. Başlangıçta bu fonların ABD dışında yatırım yaptıkları toplam yedi ülke bulunuyordu. 1979 yılında Almanya ve Japonya da yükselen pazar sayılıyordu. Dünya Bankası'nın özel sektöre kredi sağlamak amacıyla kurduğu Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) da desteği ile Amerika'daki bir yatırım fonu 1986 yılında yükselen pazar sayılan ülkelere toplam 50 milyon dolarlık yatırım kararı aldı. Bu fonun yatırımları 1998 yılında 10 milyar dolara çıktı. Artık ABD'de ve diğer Batılı ülkelerde bu gibi fonlar en önemli dış yatırımcılar arasında yer alıyor.

Bütün gelişmiş ülkelerin emeklilik fonları artık dünya ekonomisinde önemli rol oynuyor. Bu fonların toplam değeri 1992 yılında 6 trilyon dolara, 1997'de ise 9,7 trilyona yükseldi. 2002 yılında bu fonların toplam varlıklarının 13,7 trilyon dolar olacağı hesaplanıyor. Özellikle emeklilik ve

---

29 Friedman, s. 154.

30 *Entering the 21st Century*, s. 82.

sosyal sigorta fonları Amerika'daki başlıca yatırımcı kuruluşlar arasında yer alıyor. 1997 yılında sadece ABD'deki tasarruf ve emeklilik fonlarının toplam varlığı toplam banka mevduatından % 25 daha fazlaydı.[31] Bugün sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde 4000 yatırım fonu bulunuyor. Bu fonların toplam varlığı 3 trilyon dolara ulaşıyor. 1980 yılında bu fonlarda 6 milyon Amerikan ailesinin hissesi bulunuyordu. Bugün 45 milyon ailenin fonlarda payı var. Gallup Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmaya göre bugün Amerikan vatandaşlarının % 60'ı fonlar aracılığı ile veya bireysel olarak hisse senedine sahip bulunuyor. İnternet aracılığı ile hisse senedi alıp satmanın mümkün olmasından sonra bu senetlere sahip olanların oranı arttı, alım satım kolaylaştı ve ucuzladı. Bu sayede ABD'deki düşük gelir grubuna mensup aileler arasında hisse senedine sahip olanların oranı da hızla arttı. Bu yatırımcı kurumların kontrol ettikleri kaynakların yaklaşık % 20'lik bölümü dış piyasalara, bu arada yükselen pazarlara yatırılıyor, gerisi iç pazarlarda değerlendiriliyor. 1980 yılından 1990'lı yılların sonlarına kadar bu kurumsal yatırımcıların kontrol ettikleri fonlar 10 misli, fonlar vasıtasıyla yapılan yatırımlar ise 40 misli artış gösterdi. Bu yatırımların üçte ikilik bölümü hizmet sektörüne yönelik. İmalat sanayiine yönelik yatırımlarda ise gözle görülür bir düşüş var.

Türkiye gibi yabancı yatırımcıları çekmek için özel bir çaba sarf eden ülkelerin, dünyadaki bu gelişmeleri yakından izlemelerinde ve ülkelerine gelecek yatırımların ulusal ekonomiye en büyük yararı sağlayacak nitelikte olmasına özen göstermelerinde yarar var. Özelleştirme bölümünde bu konuya ayrıca değinilecek.

Küreselleşen Borsalar

Mali küreselleşmenin en açık biçimde görüldüğü yer borsalar. Elektronik haberleşme sistemlerindeki gelişmelere paralel olarak yatırımcılar artık dünyanın çeşitli borsalarında hemen hemen hiçbir sınır ve engel tanımadan yatırım yapabiliyorlar, yatırımlarını bir borsadaki şirketlerden başka borsalara kolayca aktarabiliyorlar.

Yükselen pazar sayılan ülkelerin borsaları, yabancı yatırım fonlarının da desteği ile, yatırımcılarına büyük gelir getirmeye başladı. Bu borsalardan biri de İstanbul Borsası oldu. 1999 yılı sonunda İstanbul Borsası'nın

31 Yergin, s. 394, Friedman, s. 105.

dolar bazındaki getirisi % 300'ü aştı. Günlük işlem hacmi de 1 milyar dolara ulaştı. Moskova Borsası da 1990'lı yılların sonuna doğru büyük bir gelişme gösterdi. 1996 yılında günlük işlem hacmi 5 milyon dolar olan Moskova Borsası'nın hacmi 1997'de günde 100 milyon dolara yükseldi. Ülkenin 1998 yılında karşılaştığı ekonomik krize kadar bu böyle sürdü.

1987 yılında yükselen pazar ülkelerinin borsalarının toplam kapitalizasyonu 332 milyar doları buldu. Bu 7,8 trilyon dolar olarak hesap edilen dünyadaki bütün borsaların kapitalizasyonunun % 5'ini oluşturuyordu. Bu süreç daha sonraki yıllarda artarak devam etti ve 1996 yılında 2,2 trilyon dolara ulaştı. Bu miktar o yıl 20,2 trilyon dolar olan dünya borsalarının toplam kapitalizasyonunun % 11'ini temsil ediyordu. ABD'deki büyük yatırım fonları artık 47 ülkenin borsasına yatırım yapıyorlardı. 62 ülkenin borsası da ilave yatırım olanakları açısından inceleniyordu. Küreselleşmenin etkisiyle bazı borsalar birleşerek büyüme yoluna gidiyorlar. 2000 yılının Mart ayında Fransa, Hollanda ve Belçika borsalarının aynı yılın Eylül ayında birleşecekleri açıklandı. Oluşacak bu yeni borsaya piyasa değeri 2,3 trilyon dolar olan 1 300 şirket kayıtlı olacak. Euronext adını alacak bu borsa Londra'dan sonra Avrupa'nın en büyük borsası olacak.[32]

Büyük yatırım fonları yeni piyasalara yönelirken o ülkelerde paranın istikrarlı olmasına, kalkınma sürecinin başlamış bulunmasına ve yabancı yatırımcıları kabul etmeye hazır bir siyasal ortamın bulunmasına özen gösteriyorlar. Telekomünikasyon ve bilgisayar sistemlerinin hızla geliştiği bugünkü ortamda yatırımcılar dünya ülkelerini, o ülkelerdeki siyasal ve ekonomik gelişmeleri, piyasaların ve borsaların durumunu her gün, hatta her saat dikkatle izliyorlar ve süratle değerlendirmelerini yapıp bir piyasaya yatırım yapma veya o piyasadaki yatırımlarını daha uygun başka piyasalara aktarma kararını anında veriyorlar.

Dünyada yaşanan bazı ekonomik krizler borsalara yatırım yapan fonları ve firmaları derhal etkiliyor. Özellikle panik boyutuna ulaşan bazı krizler dünya piyasalarının dengesini bozacak etkiler yapabiliyor. 1995 yılında Meksika'nın aldığı devalüasyon kararından sonra bunun örnekleri görüldü. Bütün Latin Amerika mali sistemleri, borsaları ve ekonomileri bundan etkilendi. Benzeri bir durum 1997 yılında Uzakdoğu ülkelerinde yaşanan mali kriz sırasında ortaya çıktı. Uluslararası yatırımcıların panik

32 IHT, March 21, 2000.

halinde ellerindeki hisse senetlerini satmaları, o ülkelerin bazılarındaki borsaların çöküşüne yol açtı. Bazı ekonomistler dünya ekonomilerini sarsan bu gibi krizlerin global mali piyasalar ile ulusal mali sistemler arasında henüz yeterince uyum sağlanamamış olmasından kaynaklandığını düşünüyorlar.

Mali küreselleşmenin bir boyutu da gelişme halindeki bazı ülkelerdeki bankaların yabancı bankalar veya yatırımcılar tarafından satın alınması. Macaristan 1991 yılında çıkarttığı bir yasa ile bankacılık alanında büyük değişiklere gitti. Hükümet bankaların tahsil edemedikleri borçların % 90'ını üstlendi. 1994 yılında bankaların özelleştirilmesi kararlaştırıldı. Devlet bankalarının özelleştirilebilir hale gelebilmesi için hükümet bu bankalara gayri safi milli hasılanın % 9'u oranında kaynak aktardı. Satışa çıkartılan devlet bankalarının birçoğunu yabancı bankalar satın aldı. 1994 ile 1998 yılları arasında Macaristan bankacılık sistemindeki yabancı sermaye oranı % 15' ten % 60'a yükseldi. Devlet payı ise % 67'den % 20'ye indi. Bankaların yabancı sermayeye satılması bu bankaların performansı üzerinde olumlu sonuçlar verdi. Özelleştirilen bankaların en büyüğünün geliri üç misli arttı, şubelerinin sayısı iki misline çıktı, buna karşılık personel sayısında büyük azalma oldu. Şüpheli alacakların oranı % 20'den % 3'e düştü. Ama, bu olumlu gelişmelere rağmen Macaristan'ın bankacılık sorunlarının tümü çözülmedi. 1998 yılında ülkedeki iki banka iflas etti. Bunlardan biri Macaristan'ın ikinci büyük bankasıydı.[33] Yabancı sermayenin ülkenin stratejik sektörlerinden biri sayılan bankacılık alanında bu kadar tayin edici bir konuma gelmesinin yaratabileceği olası sorunlar ve sakıncalar zaman içinde görülebilecek. Ama şimdiden belli olan, ulus-devletlerin, büyük mali şirketlerin kendi piyasalarında yaptığı yatırımların veya piyasadan çektikleri büyük paraların, ülkelerinin ekonomik dengelerini bozmaması için çok güçlü bir hukuki ve mali yapıya ve yüksek düzeyli bir ekonomi yönetimine sahip olmalarının gerektiği.

Çok Uluslu Şirketler

Küreselleşme sürecine paralel olarak son yıllarda dünyada çok uluslu şirketlerin sayısı ve etkinliği büyük artış gösterdi. Bu şirketlerin dünyadaki toplam sayısı 37 000'e yükseldi. Bunların dünyanın çeşitli ülkelerindeki

---

33 *Entering the 21st Century*, s. 162.

şube veya temsilciliklerinin sayısı da 450 000'e ulaştı. Dünya Bankası'nın 1970 yılında yaptığı bir araştırma çok uluslu şirketlerin çeşitli ülkelerdeki firmaları vasıtasıyla yaptığı üretimin dünyanın toplam gayri safi hasılasının % 4,5'ine ulaştığını saptamıştı. 1990'lı yılların sonunda bu oranın % 9'a yükseldiği hesaplanıyor.[34]

Bankalar ve mali kuruluşlar hariç, çok uluslu en büyük 100 şirketin varlıkları 1,8 trilyon dolara, yıllık satışları ise 2,5 trilyona ulaşıyor. 1996 yılında bu satışlar, Çin, Hindistan, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Filipinler'in gayri safi milli hasılaları toplamını aşıyordu.[35] Bu 100 en büyük uluslararası şirket 6 milyon kişi çalıştırıyor ve dünyadaki satışların % 30'unu gerçekleştiriyor. Birçok ülkede yabancı şirketlerin üretimdeki payı dikkat çekecek kadar fazla. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi, imalat sanayiinde 1991 yılı itibariyla Kanada'daki üretimin % 49'u, Fransa'dakinin % 26,9'u, İngiltere'dekinin % 25,5'i ABD'dekinin % 14,8'i ve Almanya'dakinin % 13,8'i yabancı firmalar tarafından gerçekleştirildi.[36] ABD ile Japonya arasındaki ticaretin yarısı, İngiltere'nin imalat sanayi ihracatının % 80'i bu çok uluslu şirketlerin kendi yurtdışı kuruluşları ile yaptıkları ticaretten kaynaklanıyor.[37] O bakımdan uluslararası ticaret rakamlarını değerlendirirken bu olguyu da dikkate almak gerekiyor.

Dünya ekonomisine ve ticaretine artan ölçüde egemen olmaya başlayan çok uluslu şirketler, aralarında birleşerek, daha da büyük kuruluşlar haline dönüşüyorlar. Bu bazı hallerde kartelleşmelere yol açıyor. 1981 yılında çok uluslu şirketler arasında 200 birleşme meydana geldi. Bunun mali boyutu 200 milyar dolardı. 1994 yılındaki irili ufaklı birleşmelerin sayısı 17 000'e, değeri 500 milyara çıktı. 1997'de 24 000 birleşme operasyonu gerçekleşti ve bu birleşmelerin mali portesi 1,5 trilyon doları buldu. 1998 Ekim ile 1999 Mart ayları arasında 30 dev birleşme meydana geldi. Bunlar arasında en büyük petrol şirketlerinden Mobil ile Exxon'un, İngiltere'nin en büyük savunma sanayi şirketlerinden British Aeorospace ile Marconi'nin, dünyanın en büyük otomotiv şirketlerinden Ford ile Volvo'nun, Renault ile Nissan'ın birleşmeleri özellikle dikkat çekici oldu. Bu birleşmeler çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisine hâkim olma süreci-

---

34 Friedman, s. 112.
35 Mazarr, s. 173.
36 Held, s. 251.
37 *State of The World Atlas*, s. 69, Mazarr, s. 173, Held, s. 236.

ni de hızlandırdı. Bugün hemen hemen her temel malın üretiminde dünyadaki yaklaşık 10 büyük firmanın üretim payı % 75 ile % 90 arasında değişiyor. Diğer bütün firmalara dünya pazarının nispeten küçük bir bölümü kalıyor.[38]

Son yıllarda birleşme eğiliminden etkilenen bazı büyük Türk firmalarının da yabancı ortaklarla çok uluslu şirketler kurdukları, üretimlerinin bir bölümünü başka ülkelere kaydırdıkları görülüyor. Dünyadaki çok uluslu şirketler de son yıllarda üretimlerini ana merkezlerinin bulunduğu ülkelerden el emeğinin ve diğer üretim girdilerinin daha ucuz olduğu ülkelere kaydırdılar. Örneğin merkezi İsviçre'de olan Nestlé şirketi, toplam üretiminin % 98'ini başka ülkelerde gerçekleştiriyor. Bu ölçüde olmasa da Amerika merkezli çok uluslu şirketlerde de aynı eğilim görülmeye başlandı. Ortalama olarak bu şirketler üretimlerinin % 20'sini ABD dışına kaydırdılar. Büyük şirketlerin üretimlerini gerçekleştirdikleri ülkelere "gövde ülkeler" deniliyor. Ucuz maliyet koşullarına sahip oldukları için üretim açısından cazip görülen bu ülkeler arasında Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan ve Bangladeş de yer alıyor. Uzakdoğu kaplanları denilen ülkeler de ekonomik bakımdan geliştikçe yatırımlarını kendi bölgelerindeki gövde ülkelere kaydırıyorlar. Böylece kârlılıklarını artırıyorlar. Singapur'dan Endonezya ve Malezya'ya, Hong Kong'dan ve Tayvan'dan Çin'e, Kore'den Hindistan'a yönelik yatırımlar bu çerçevede değerlendiriliyor. Hong Kong'un üretim merkezi Çin'in Guangdong eyaleti. Hong Kong'un 20. yüzyılın sonlarına kadar Çin'de yaptığı yatırımların toplamı 76 milyar doları buldu. Yabancı yatırımlar Çin'in dünyaya yaptığı ihracatın üçte ikisinin kaynağını oluşturuyor. Özellikle Hong Kong kaynaklı olarak Çin'in sahil bölgelerindeki üretim patlamasının yarattığı değer Çin GSMH'sının neredeyse yarısına ulaşıyor. Çin bu işten kazançlı. Ama yatırımı yapanlar daha da kazançlı. Singapur Çin'e ilaveten Malezya'nın Johore bölgesini ve Endonezya'nın Riau adalarını seçmiş bulunuyor. Tayvan'ın da Endonezya ve Tayland'da yatırımları var.[39]

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, ülkesine yabancı yatırımları çeken ülkelerden çok, başka ülkelerde yatırım yapan firmalar kazançlı çıkıyor. Ama bunun için tasarım, finansman, pazarlama ve iş yönetimi alanların-

38 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 119, 121.
39 Rosecrance, s. 10, 49, 109.

da dünya çapında rekabet gücüne sahip olabilmek, bu yeteneğe sahip kadroları eğitmek gerekiyor.

Çok uluslu şirketlerin gelişmesi sonucunda milli üretim kavramı yerini yavaş yavaş üretimde çeşitli ülkelerdeki tesislerin katkı payına bıraktı. Zira bu büyük şirketler çoğu zaman üretecekleri bir malın farklı parçalarını farklı ülkelerde üreterek piyasa şartlarına en iyi biçimde uymaya, verimliliği ve kârlılığı en üst düzeye yükseltmeye çalışıyorlar. Başlangıçta çok uluslu şirketlerin yabancı ülkelerdeki üretimi daha çok o ülkenin iç pazarına yapılacak satış dikkate alınarak planlanıyordu. Ancak sonraki yıllarda bazı çok uluslu şirketler çeşitli ülkelerde ürettikleri ürünleri artan ölçüde dünya piyasalarına ihraç etmeye başladılar. Örneğin, Ford şirketi 1966 yılında Meksika'da ürettiği otomotiv ürünlerinin sadece % 20'sini ihraç ediyor, % 80'ini iç piyasaya satıyordu. 1990'lı yılların sonunda ihracat oranı % 40'a yükseldi, iç piyasaya verilen ürün oranı % 60'a düştü.[40]

Bununla birlikte bu konuda genelleme yapmaktan kaçınmakta fayda var. Çok uluslu şirketlerin birinci önceliği, şirketlerinin global düzeydeki menfaatlerine verdikleri unutulmamalı. Yatırım yaptıkları ülkelerin çıkarı genelde en önemli tercih sebebi olmuyor. O bakımdan bir yandan yabancı sermaye teşvik edilirken, bir yandan da bu şirketleri dünya pazarlarına ihracata yönlendirici teşvik tedbirleri üzerinde düşünmekte yarar var.

Uluslararası fonların gelişme yolundaki ülkelere yaptıkları mali yatırımlardan yararlananlar arasında çok uluslu şirketler de var. Bu şirketler çeşitli ülkelerin mali piyasalarında, borsalarında hisse senetlerini satışa çıkartarak veya başka yöntemlerle uluslararası fonlardan yararlanıyor, bu fonlardan borçlanma yoluna gidiyorlar. Yani bu şirketlerin bir ülkede yaptıkları yatırımların mali kaynağı sadece o ülkeye dışarıdan getirdikleri döviz değil. Yatırım yaptıkları ülke içinden borçlanarak bu yatırımlarını finanse eden çok uluslu şirket çok. 1993 yılından sonra bu çok uluslu firmaların uluslararası mali piyasalar yoluyla yaptıkları borçlanma işlemlerinde % 75 oranında artış oldu. Bu şirketlerin dünya piyasalarından toplam borçlanmaları 1998 yılı başında 3,5 trilyon dolara yükseldi. Çok uluslu firmaların mali piyasalarında bu yönteme başvurdukları gelişme yolundaki ülkeler arasında özellikle Brezilya, Meksika ve Tayland göze çarpıyor. Öyle anlaşılıyor ki, gelişme yolundaki ülkelerin dış borçlarının tamamı bu

---

40 Friedman, s. 112.

ülkelerin ulusal kurum ve şirketlerinin borcu değil, oraya yerleşmiş çok uluslu şirketlerin dünya piyasasından o ülke üzerinden aldıkları borçlar da o ülkelerin dış borçları arasında görünüyor. Bu bakımdan ülkelerin dış borçları değerlendirilirken bu nokta da dikkatle incelenmeli ve dış borcun yapısı ve özellikleri dikkate alınmalı.

Küreselleşmenin Yarattığı Sorunlar

Küreselleşmenin dünya ekonomisine ve toplum hayatına getirdiği yeni boyutlar ve sağladığı kolaylıklar yukarıdaki bölümlerde anlatıldı. Ancak bir de bunun birçok ülkede toplumların geniş kesimi üzerinde olumsuz etkiler yaptığını ileri sürenler var. Bu görüşü savunanlar arasında küreselleşmeden zarar gören bazı ülkelerin yanı sıra sendikacılar, yeşiller, tüketici grupları da yer alıyor. Onlara göre küreselleşme büyük firmaları daha da büyüten, onların pazarlarını, kârlarını artıran ama bir yandan da işsizlik yaratan ve çevreyi olumsuz yönde etkileyen bir süreç. Küreselleşmeden zarara uğrayan kuruluşlar, sendikalar ve sivil toplum örgütleri bu sürecin daha da yaygınlaşmasının önlenmesi için yoğun çaba gösteriyorlar ve hükümetler üzerinde baskı uygulamaya çalışıyorlar, parlamentoları etkiliyorlar. 1998 yılında Amerikan Kongresi ABD, Kanada ve Meksika'dan oluşan NAFTA örgütüne Şili'nin de alınması için ABD Başkanına yetki vermeyi kabul etmedi. Bunun başlıca nedeni bu genişlemenin küreselleşme olgusunun etkisiyle ABD'de istihdamın azalmasına yol açacağı kaygısıydı. Aynı Kongre küreselleşmeden zarara uğrayan ülkelere yardımda bulunmak zorunluluğunu hisseden IMF'ye 18 milyar dolarlık katkıda bulunmayı kabul etti.[41]

1999 yılı Aralık ayında Seattle'da düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Konferansını âdeta çalışamaz hale getirenler de aynı baskı grupları oldu. WTO Seattle toplantısı başarısızlıkla sonuçlandı. Gelişmiş ülkeler Seattle'da bütün dünyada işçi haklarının korunması için bazı düzenlemeler önerdiler. Dünya pazarlarında rekabet edebilmek için ucuz emek avantajını korumak isteyen gelişme yolundaki ülkeler buna karşı çıktılar. Seattle'daki sorunlar bundan ibaret değildi. Bazı ülkeler servis sektörüne yabancı firmaları sokmak istemiyorlardı. Yabancıların bankacılık, sigortacılık yapmalarına, okul açmalarına, ulaştırma ve haberleşme şirketleri

41 Friedman, s. 217.

kurmalarına izin vermiyorlardı. Bu kısıtlamalar ekonomi ve ticaret alanlarındaki sınırların kaldırılmasını savunan bazı gelişmiş devletleri rahatsız ediyordu ama aynı gelişmiş ülkeler de birçok alanda gelişme yolundaki ülkelerin kendi pazarlarına girmelerinden rahatsızlık duyuyorlardı. 1995 yılında AB'nin, Türkiye ile yaptığı Gümrük Birliği Anlaşmasına hizmet sektörünü dahil etmeyi kabul etmediği hatırlardaydı. Çünkü Türkiye'nin hizmet sektörü alanındaki yüksek rekabet gücü, serbest rekabet ortamında AB firmalarına zarar verebilecekti. Bu alanda Türkiye gibi yüksek rekabet gücüne sahip devletler hizmet sektörünün liberalleşmesinden kazanç sağlayabilirlerdi. WTO toplantısı küreselleşmenin henüz çift yönlü işleyen bir trafik olmadığını göstermişti.

Seattle toplantısında bir güçlük de tarım sübvansiyonları konusunda çıktı. Genel eğilim ihraç edilen tarım ürünleri üzerindeki sübvansiyonların giderek azaltılmasıydı. Buna da AB karşı çıktı. Çevre korunması gibi gerekçelerle sübvansiyonların süreceğini ve bu konunun sadece ekonomik gerekçelere bağlanamayacağını savundu. WTO Konferansı küreselleşme konusunda ilerideki bölümlerde de değinilecek olan ilginç görüşlerin bazı devlet adamları tarafından dile getirilmesine olanak verdi. Ancak köklü görüş ayrılıkları yüzünden konferans önemli bir sonuç alamadan dağıldı. Görüldü ki, küreselleşmeden yararlananlarla zarara uğrayanlar arasında denge kurmak kolay değil.

Uzakdoğu'da, Rusya'da ve Brezilya'da yaşanan ekonomik krizlerden sonra, küreselleşme olgusunun doğal bir sonucu olarak paranın uluslararası alanda sınırsız ve denetimsiz akışının yarattığı sorunlar, geniş biçimde tartışılıyor. Hükümetlerin firmaların uluslararası faaliyetlerini, yatırımlarını, parasal işlemlerini denetleyemeyecek duruma düşmeleri birçok ülkede eleştiri konusu yapılıyor. Bazı ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin bu kontrolsuz gidişten olumsuz yönde etkilendikleri dile getiriliyor. Brezilya Cumhurbaşkanı Cardoso üçüncü dünya ülkelerinin, köklü reformlar gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf ederken "piyasa köktenciliğinin" veya aşırı otoriter devlet yönetimi anlayışının tuzağına düşmemeleri gerektiği görüşünde.[42]

Bu görüşler 21. yüzyıla girerken dünya ekonomisini yönlendiren küreselleşme cereyanları ile ilgili yaklaşımları yansıttığı gibi, ulus-devletin top-

42 IHT, 22.11.1999.

lumsal anlayışının ve sorumluluğunun ne olması gerektiği konusundaki farklı düşünceleri de ortaya koyuyor. Bu tartışmalar Türkiye gibi bir yandan kalkınmış ülkeler örgütü OECD'ye üye olan, kalkınma yarışında birçok ülkeyi geride bırakan ama ekonomik ve sosyal hayatın birçok alanında köklü reformlar yapma ihtiyacında bulunan bir ülke için özel bir önem taşıyor. Türkiye'de devlet gerekli reformları yaparken ve küreselleşme hareketlerine ayak uydururken küreselleşmenin olumsuz etkilerinden kendini nasıl koruyacak? Bu soru aşağıda Türkiye ile ilgili bölümde ele alınacak.

Bu görüşlerin ortaya atılmasından birkaç yıl önce, Eylül 1997'de Hong Kong'da yapılan bir Dünya Bankası toplantısında Malezya Başbakanı Mahatir Muhammed, ülkesinin karşılaştığı büyük mali krizden küreselleşmeyi sorumlu tutmuş ve bazı uluslararası mali kuruluşların da desteği ile büyük devletlerin kendilerine rakip gördükleri ülkelerin piyasalarını ve paralarının değerini spekülatif operasyonlarla tahrip ettiklerini belirtmişti. Başbakan Mahatir, bundan bir ay sonra Edinburg Commonwealth Zirvesinde de şunları söylüyordu: *"Birçoğumuz bağımsızlığımıza kavuşmak için büyük mücadele verdik, kan döktük. Ancak sınırlar fiilen ortadan kalktıktan ve dünya tek bir birime dönüştükten sonra bağımsızlık anlamını tamamen yitirebilir."* Mahatir bu düşüncelerle 1998 yılında ülkesine yönelik sermaye hareketlerini denetim altına aldı, Malezya parasının ve borsasının spekülatif hareketlerden etkilenmesinin önüne geçmeye çalıştı. Sadece Malezya da değil. IMF'e göre 1997 yılında 144 ülke yabancı sermaye yatırımları üzerinde denetim uyguluyor, 128 ülke de uluslararası mali işlemleri kurala bağlamış bulunuyordu.[43] Batı ülkelerinden eleştirici bir dille söz eden Mahatir, Batılıların kendilerini dünyayı uygarlaştırmakla görevli, üstün bir kültüre sahip, üstün bir halk olarak gördüklerini, amaçlarının başka halkları hıristiyanlaştırmak olduğunu ileri sürmüştü. Ona göre eğer Asyalılar kendi kültürlerini koruyarak Batı'nın sanayileşme yeteneklerine kavuşabilirlerse yeniden insanlık tarihinin en büyük uygarlıklarından birini kurabilirlerdi. Mahatir Batı basınından da şikâyetçi. Bu konuda şöyle diyor: *"Malezya'nın yabancı sermayeye ihtiyacı var. Bunu sağlayabilmek için yatırımcıları ülkemizde iç istikrarın bulunduğuna, yetenekli bir işgücüne sahip olduğumuza ikna etmemiz gerekiyor. Ancak biz bunu yapmaya çalışır-*

43 Friedman, s. 93, 278; Micklethwaith, s. 51

ken Batı basını gerçekleri saptırarak Malezya'nın etnik çatışmalar nedeniyle çöküntünün eşiğinde olduğunu yazıyor".[44]

Karşı görüşte olanlar ise Malezya'nın karşılaştığı güçlüklerin ülkenin ekonomik ve mali yapısındaki zayıflıklardan kaynaklandığını, Malezya'nın verimli ekonomik yatırımlar yerine bazı pahalı prestij projelerine yönelmesinin bu sonucu verdiğini ileri sürüyorlar. Sebebi ne olursa olsun globalleşme sürecinden zarara uğrayanlardan biri Malezya oldu. Tayland, Brezilya, Hindistan ve Kore de küreselleşmenin olumsuz etkilerini hisseden ülkeler arasında. Buna karşılık Tayvan, Singapur, İsrail, Şili ve İsveç küreselleşmeden, bir ölçüde de olsa, yarar sağlayan ülkelerden bazıları.[45]

Küreselleşmeye yönelik eleştiriler sadece Malezya gibi ülkelerde duyulmuyor. ABD'de ve diğer gelişmiş ülkelerde de bu süreçten zarara uğrayanların tepkilerine tanık olunuyor.

Gerçekten gelişmiş ülkeler küreselleşmeyi ve dünyada serbest ticaret koşullarının yerleştirilmesini savunurken bazı bakımlardan kendileri de küreselleşmeden olumsuz yönde etkileniyorlar. Örneğin, ABD'de son yıllarda görülen büyük ekonomik büyüme hamleleri ülkedeki gelir dağılımı yapısını iyileştirmeye yetmedi. Tam tersine, toplumun düşük gelirli kesimlerinin reel gelirlerinde eskisine oranla düşüş görülüyor. Sendikacılar ve bazı düşünürler bunu küreselleşmenin etkisiyle açıklıyorlar. Ucuz el emeği ile çalışan ülkelerden yapılan ithalatla rekabet edebilmek için ABD sanayiinin birçok iş kolunda, işçi ücretlerini düşük tutmak zorunlu hale geldi. ABD bu yöntemle işsizlik oranını yükseltmeden rekabet edebilme olanağını buldu. Ama toplumun geniş kesimleri bunun bedelini ödedi. Gerçekten 1994 yılında Amerikalıların % 33'ü geçinmelerine yetecek kadar para kazandıklarını belirtiyorlardı. Bu oran 1999'da % 27'ye düştü. Gelişmiş ülkelerde küreselleşmenin yarattığı sonuçlardan biri de iyi yetişmiş, kalifiye iş gücü ile vasıfsız işgücü arasındaki gelir farkının giderek açılması.

Kamuoyu yoklamaları da küreselleşmeye toplumun farklı kesimlerinin farklı tepki gösterdiğini ortaya koyuyor. Nisan 1999'da Pew Research Center isimli bir kamuoyu şirketinin ABD'de yaptığı bir araştırma, halkın % 52'sinin küreselleşmenin ortalama Amerikan vatandaşına zarar verdiği

44 Mahatir, Mohamad; Shintaro, Ishihara, *The Voice of Asia*, Kodansha International, Tokyo, 1995. s. 41, 72.

45 Friedman, s. 287.

görüşünde olduğunu ortaya koydu. Yüksek gelirliler küreselleşmeye daha iyimser gözle bakıyorlar. Yıllık aile geliri 75 000 doları aşanların % 63'ü küreselleşmeyi olumlu buluyor. Gelir düzeyi düştükçe olumlu bakanların oranı da azalıyor. Yıllık geliri 50 000 doların altında olanlardan küreselleşmeyi destekleyenlerin oranı % 37'den ibaret. *Washington Post* gazetesinin yaptığı bir araştırma halkın % 67'sini küreselleşme nedeniyle iyi işlerin yabancı ülkelerdeki çalışanlara gittiği, ortalama Amerikalılara ücreti düşük işler kaldığı görüşünde.[46]

İşte bu gelişmeler de küreselleşmenin olumsuz sonuçları olarak değerlendiriliyor ve küreselleşme hareketine karşı bazı kesimlerde ortaya çıkmaya başlayan tepkilere kaynak oluşturuyor.

Bütün bu tartışmalara ve eleştirilere rağmen küreselleşme birçok alanda hayatın bir gerçeği haline gelmiş durumda. Durdurulması, engellenmesi güç bir akım halinde bütün toplumları etkiliyor. Bir bütün olarak bakıldığında teknolojik gelişmelerin etkisiyle dünyanın görünümünün çok değiştiği kuşkusuz. Şimdi mesele küreselleşmeyi uluslararası kurallara bağlayabilmek, bunun için milletlerarası düzenlemeler yapabilmek. Bu konuda bazı girişimler başladı. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü ticari alanda bu işlevi görüyor, Basel Anlaşmaları bankacılıkla ilgili düzenlemeler getirdi. Montreal Protokolü ile atmosfere yayılan kimyasal maddelerle ilgili uluslararası ölçüler ve sınırlamalar getirilerek çevre alanında küreselleşme denetim altına alınmaya çalışıldı. Ancak henüz küreselleşmeyi uluslararası alanda tümüyle örgütleyen ve kurallara bağlayan bir mekanizma oluşturulmuş değil. Bu nedenle özellikle mali alanda küreselleşme dünyanın çehresini değiştirecek bir hız ve içerik kazanmış bulunuyor.

Şili, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'un 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan büyük ekonomik ve mali krizlerden komşuları kadar etkilenmemelerinin sebepleri arasında, diğerlerinden daha etkili bir ekonomi yönetimine, ileri düzeyde yazılım sistemlerine ve bu alandaki işlemleri en etkili ve verimli biçimde yürütecek kadrolara sahip olmaları da yer alıyor. Tayland Başbakanı Chuan Leekpai bu konuda şu görüşleri dile getiriyor: *"Eğer bir ülke global piyasaların bir parçası olacaksa kendini bu piyasaların olumsuz etkilerinden koruyabilecek olanaklara da sahip olmalı.*

---

46 IHT, 4-5.12.1999.

Son krizlerden aldığımız derslerden biri de altyapımızın ve kurumlarımızın bu yeni çağa henüz hazır olmadığıdır. Şimdi artık uluslararası standartlara kendimizi uydurmamız gerekiyor. Toplumumuz daha iyi ve daha şeffaf bir yönetim istiyor."[47]

Yükselen yeni ekonomiler için şimdi sorun sadece liberalleşme, özelleştirme, yetki devri, devletin küçültülmesi gibi kavramlardan ibaret değil. En önemli meselelerden biri devlet yönetiminin kalitesini yükseltebilmek. Çünkü devlet yönetiminin kalitesi yükseltilmeden devletin küçültülmesi yoluna gidildiği takdirde, bunun sakıncalı sonuçlar verebileceği, küreselleşmenin en hararetli savunucuları tarafından bile kabul ediliyor. Eğer özelleşen piyasada hiçbir kontrol mekanizması, hiçbir trafik ışığı yoksa, bu durumun bir kaosa yol açması olasılığı kuvvetli. Zamanından önce küreselleşme sürecine giren Rusya ve Arnavutluk'ta ortaya çıkan sıkıntılı durumların sebeplerinden biri de bu. Rusya'da bir kesimin küreselleşmeden kazanç sağladığı kuşkusuz. Ama, uzmanların görüşüne göre, bir yandan uluslarası piyasalara tahviller çıkartarak büyük çaplı borçlanmalara gidilirken, bir taraftan da bu borçların ödenebilmesi için devletin gerekli vergi gelirleriyle güçlendirilmesi gerekiyordu. Bunun zamanında yapılamaması Rusya'yı güç durumlarda bıraktı. Tayland, Malezya ve Güney Kore gibi ülkeler Rusya'ya nazaran serbest piyasa mekanizmalarını daha iyi geliştirmişlerdi, daha uzun zamandan beri serbest piyasa koşulları içinde yaşıyorlardı. Fakat orada da başka eksiklikler vardı. Mevcut sistemlerle kişi başına milli geliri 500 dolardan 5 000 dolara yükseltmek mümkündü. Ancak daha ileri gitmek için piyasanın altyapısının daha iyi hazırlanması gerekiyordu. Özellikle üst düzeydeki devlet adamlarının telkini ile bankaların ekonomik olmayan projelere, prestij yatırımlarına büyük krediler açmaları, geri ödenemeyecek borçların miktarını artırdı. Bu ülkeler bu gibi durumların etkisiyle, bölgesel krizler çıktığında bunların üstesinden gelebilecek durumda değillerdi. Üstelik mali ve teknolojik altyapıları da bölgelerindeki diğer bazı ülkelerin gerisindeydi. Ülkesinin bu krizlere hazırlıksız yakalandığını itiraf eden Güney Kore eski Başbakanı Lee Hong Koo görüşlerini şöyle anlatıyor: *"1995 yılında Kore OECD'ye üye kabul edilip kişi başına milli gelirimizi de 10 000 dolara çıkarttığımızda amacımıza ulaştığımızı sandık. Ancak gördük ki, bir üst düzeye çıktığımız zaman sahip ol-*

47 Friedman, s. 134

mamız gereken nitelikler çok farklıymış. Çok övündüğümüz güçlü devlet bürokrasimizin o aşamada bir güç kaynağı olmaktan çok, engelleyici bir unsur olduğunu anladık. O zamana kadar üretim artı ihracat yoluyla ekonomik kalkınmaya ve refaha ulaşabileceğimizi sanmıştık. 1990'lı yılların sonundaki kriz bu inancımızda yanıldığımızı gösterdi. Sermayenin küreselleşmesinin önemini ve etkisini yeterince kavrayamamıştık. Onunla başedebilecek mekanizmalara sahip değildik. Kendimizi onun etkilerine karşı koruyabilecek durumda değildik. Bankalarımızı bir hizmet aracı, âdeta hükümetin uzantısı gibi sanıyorduk. Bankaların ve uluslararası düzeydeki sermaye hareketlerinin işin kalbi olduğunu, neden sonra fark ettik."

Yapılan bir araştırmaya göre Kore'de 1997 yılındaki kriz sonucunda kendilerini orta sınıftan sayanların oranı % 70'ten % 46'ya düştü, düşük gelirli sayılanların oranı % 24'ten % 53'e çıktı. Uzakdoğu ülkelerinde 1998 yılında yaşanan krizden çok önce, 1997 ile 1995 yılları arasında 69 ülke bankacılık alanında ciddi kriz yaşadı. Bu ülkelerin bankalarının sermayesinin büyük bir bölümü eridi, kayboldu. Bankacılık sisteminin yeniden gerekli sermayeyle takviye edilmesi ülkelere büyük bir mali yük yükledi. Bu yük 1985-1988 yılları arasında Malezya'da milli gelirin % 10'una, 1994-1999 yıllarında Venezuela'nın milli gelirinin % 20'sine ulaştı. Latin Amerika ülkeleri kriz dönemlerinde sermaye kaçışlarından da çok etkilendiler. 1995 yılında Meksika'da yaşanan mali krizin etkisiyle kaçan yabancı döviz miktarı 7,5 milyar dolara ulaştı. Arjantin'de 1995 yılında yaşanan krizin sonucunda Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde 5 milyar dolarlık azalma oldu.[48]

Görüldüğü gibi, bu ülkelerin eksiklerinden biri de bankacılık sisteminin mali gücünün zayıflığı. 1997 krizinden büyük ölçüde etkilenen Tayland'ın bankacılık sektörünün toplam hacmi 150 milyar dolardan ibaret. Endonezya, Filipinler, Malezya ve Arjantin gibi ülkelerin durumu da pek farklı değil. Türkiye'yi de bu gruba sokmak mümkün. Oysa gelişmiş ülkelerin büyük bankalarının her birinin mali gücü bir trilyon dolara yakın. Bu ülkelerdeki mali yatırım firmaları da yüz milyarlarca doları yönlendiriyor. Bu büyük meblağların yukarıda sözü edilen ülkelerin oldukça mütevazı mali piyasalarına girmesi bu ekonomilerin kapasitelerini zorluyor ve zaman zaman krizlere yol açıyor. Bazı ülkeler bu gibi tehlikelerin önlen-

48 *Entering the 21st Century*, s. 74.

mesi için aşırı ölçüde sıcak paranın ülkelerine girmesine engel olmaya çalışıyorlar, dış kaynaklı kısa vadeli mali yatırımları caydırmaya çaba gösteriyorlar. Bir kısım ülkeler paralarının değerini güçlü yabancı paralara bağlayarak krizlerden etkilenmemeye çalışıyorlar. Bütün dünya ülkelerinin tek bir para sistemine geçmeleri halinde ekonomik ve mali istikrarın daha kolay sağlanabileceği görüşünde olanlar da var. AB'nin tek para sistemine geçişi dünyanın başka bölgeleri için ileride bir örnek oluşturabilir.

Görülüyor ki, güçlü bir hukuki ve mali yapıya sahip ülkeler, uluslararası sermayenin çoğu zaman spekülatif amaçlı hareketlerine karşı ekonomilerini daha iyi koruyabiliyorlar. Ancak Amerika'da ve İsveç'te vaktiyle görüldüğü gibi bunun da istisnaları olabiliyor. İsveç'te ekonomik krizin etkisiyle 1994 yılında bütçe açığı GSMH'nın % 13'üne kadar yükselmişti. Bir istisna da İngiltere'de yaşandı. Uluslararası piyasalara yön verenlerden biri olan ünlü mali yatırımcı Soros 1992 yılında İngiliz sterlininin gereğinden fazla değerlendiğini savunarak devalüe edilmesini istedi. O zamanki İngiliz Başbakanı John Major buna karşı çıktı ve bir süre direndi. Ama sonuçta, piyasaların baskısı ile sterlinin değerini % 12 düşürmek zorunda kaldı.[49] Serbest piyasa sistemine geçen küreselleşme kervanına katılan ülkeler dikkatli olmak ve ekonomilerini güçlendirmek zorundalar.

Bu çerçevede gelişme yolundaki ülkelerde döviz rezervlerinin yüksekliği yabancı yatırımcılar için önemli bir teminat sayılıyor. Kriz zamanlarında bu rezervlere dayanarak Merkez Bankalarının piyasaya müdahale etmeleri, çoğu zaman krizin daha vahim boyutlar kazanmadan önlenmesine yardımcı oluyor. Yabancı yatırımcılar gerektiğinde yatırımlarını geri alabilecekleri inancına sahip oldukları zaman, yatırım kararını daha kolay verebiliyorlar. Bu bakımdan devletlerin döviz rezervlerinin ve diğer mali hesaplarının şeffaf nitelikte olması önem taşıyor. Yabancı sermaye çekmenin koşullarından biri bu, ama başka koşullar da var. Özellikle ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, yabancı yatırımcıların haklarının ve sorumluluklarının yasalarla açık biçimde belirlenmesi, borsaların çağdaş koşullara uygun biçimde çalışması, yabancı sermaye yatırımcılarının beklentileri arasında. Özetle bütün ülkelerden beklenen, piyasa kurallarına uymaları.

---

49 Friedman, s. 137, 268; Micklethwait, s. 60

Ancak, piyasa kurallarına saygı göstermek piyasaları toplumun önüne geçirmek anlamına gelmiyor. Her şeyi piyasa kurallarına bırakmak anlamına gelmiyor. Aksi takdirde dünyanın başka yörelerindeki krizlerin etkisiyle, sağlıklı ekonomiler bile zor durumlara girebiliyor ve bunun bedelini ağır ödüyor. Bütün bu tecrübelerin ışığında Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn ülkeleri değerlendirirken artık eskisi gibi sadece mali istatistiklere, GSMH veya kişi başına gelir rakamlarına bakılmamasının, ülkelerin hukuki yapısının, yazılım sistemlerinin çağdaşlığı gibi unsurlara dikkat edilmesinin, ihtilafları çözüm mekanizmalarının incelenmesinin, sosyal güvenlik sistemlerinin, ekonominin işleyiş yöntemlerinin araştırılmasının daha uygun olacağını söylüyor.

Elektronik iletişim yollarıyla dünya piyasalarını kontrol eden şirketlerin olumsuz etkilerinin giderilmesi, bunların denetim altına alınması için dünya çapında merkez bankası benzeri kuruluşlara veya başka uluslararası mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu düşünenler var. Ama içinde bulunulan koşullarda güçlü ve çağın koşullarına hazırlıklı hükümetlere her şeyden çok ihtiyaç duyulduğu, genellikle paylaşılan bir görüş.[50] Tabiatıyla küreselleşmenin bu sakıncalarını görüp de onun getirebileceği yararları göz ardı etmek de doğru değil. Esasen küreselleşmenin sakıncalarına karşı önlemler almak isteyen ülkeler oldu ama küreselleşme olgusunu bugüne kadar tamamen durdurabilmiş ve bu sisteme girdikten sonra ülkesini küreselleşmenin tamamen dışına çıkartabilmiş ülkeye rastlanmadı. O bakımdan bu sürecin bütün sakıncalarına, yarattığı bütün güçlüklere rağmen sürecin bir bütün olarak durdurulmasının hemen hemen olanaksız olduğu da gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirilmeli. Önemli olan bilinçli ve akıllı bir denge kurarak küreselleşmenin olanaklarından en büyük yararı sağlamaya, sakıncalarından da en az düzeyde etkilenmeye imkân verecek koşullara sahip olmaya çalışmak. Ancak şurası da unutulmamalı ki, küreselleşme olgusunun içine yeni giren bazı ülkelerin ekonomik kalkınma süreçleri ve demokratik yapıları ileri Batı ülkelerinin standartları ile kıyaslanabilecek durumda değil. O ülkeler Batılı ülkelerin 200 yıllık bir süreç sonunda ulaştıklara düzeye son birkaç on yıl içinde gösterdikleri çabalarla ulaşmaya çalışıyorlar. Bu ülkelere dışarıdan yapılan önerilerde, telkinlerde insaflı olmak gerekiyor. Kissinger'ın deyimiyle, dışarıdan yapı-

50 Friedman, s. 138.

lan telkinlerle bu ülkeleri neredeyse sürekli ve katı bir disiplin içinde yaşatmaya çalışmak ve bunu o ülkelerin, halklarına anlatmak mümkün değil.

Türkiye gibi ülkelerin, küreselleşen dünyanın koşullarına uymaya çalışırken diğer ülkelerin yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyleri dikkatle incelemeleri gerekiyor. Diğer piyasalara olduğu gibi, Türk piyasalarına, borsalarına yatırım yapanların azımsanmayacak bir bölümünün de spekülatif amaçla hareket ettikleri gözden uzak tutulmamalı. Gayri Safi Milli Hasılanın % 6,4 düşüş gösterdiği bir yıl İstanbul Borsasının dolar bazında % 300'den fazla gelir getirmesini sadece alınan olumlu ekonomik kararlara bağlı iyimser beklentilerle izah etmek mümkün değil. Olumsuz koşulların yaşandığı dönemlerdeki büyük yükselişleri, ekonomide ilerleme olduğu dönemlerde büyük düşüşlerin izlemesini de bu açıdan değerlendirmekte yarar var. Mesele Türk mali piyasalarının ve borsasının spekülatif amaçlı yabancı yatırımcıların günlük kararları ile gereğinden fazla dalgalanmamasını sağlayabilmek. Bunun için de yerel yatırımcıların borsada uzun vadeli yatırım yapmaya teşvik edilmeleri ve Türk tasarrufçuların borsadaki payının yükseltilmesi önem taşıyor.

Yöreselleşme

Küreselleşme alanındaki gelişmelere paralel olarak yöreselleşme akımları da son yıllarda güç kazandı. Dünya demokrasilerinin % 95'inde seçimle iş başına gelmiş yerel yönetimler bulunuyor. Dünya Bankası'nın 1995 yılında yaptığı bir araştırmaya göre dünyada nüfusu 5 milyondan büyük olan 75 ülkeden 63'ü bir yöreselleşme süreci başlatmış bulunuyor. Geleneksel olarak merkezi yönetim sistemini benimseyen Fransa'da bile 1960'lı yılların sonundan 1990'lı yılların başına kadar geçen dönem içinde yerel yönetimlerin harcamaları ülkenin GSMH'sının % 5'inden % 10'una yükseldi.[51]

Ülkelerin yerel yönetim yapıları arasında önemli farklılıklar var. Birçok açıdan kendi aralarında uyum sağlamış, ortak yapılar oluşturmuş bulunan Avrupa Birliği üyesi ülkelerin yerel yönetim sistemleri arasında dahi farklılık olduğu görülüyor. Bazı ülkelerin yerel yönetim yapıları ve yerel yönetimlerin sayısı aşağıdaki tabloda görülüyor.

---

51 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 181.

Yerel Yönetimlerin Yapıları

Ülke	*Orta Kademe*	*Yerel Kademe*
Fransa	22 bölge, 96 eyalet	36 772 nahiye
Almanya	13 Federe devlet, 3 şehir devleti	329 vilayet, 115 vilayet-serbest şehir, 14. 915 belediye
İtalya	22 bölge, 93 eyalet	8 100 belediye
Japonya	47 vilayet	655 şehir, 2 586 kasaba
İspanya	17 otonom bölge	50 vilayet, 8 097 belediye
ABD	50 eyalet	39 000 vilayet ve belediye, 44 000 özel amaçlı yerel yönetim
Brezilya	27 eyalet	4 974 belediye
Meksika	31 eyalet	2 412 belediye
Rusya	21 cumhuriyet, 17 otonom bölge, 49 vilayet, 2 federal şehir	1 868 alt bölge, 650 birinci kuşak şehir, 26 766 ikinci kategori şehir, kasaba ve köy
Türkiye	74 vilayet	2 074 belediye

Kaynak: Entering the 21st Century

Bu tablonun gösterdiği gibi, ülkeler arasında yerel yönetimlerin yapılanmaları, hatta isimleri bile farklı. Ülkelerin tarihinden, sosyal ve siyasal özelliklerinden kaynaklanan bu farklılıkların ışığında, bütün ülkeleri kapsayacak yöreselleştirme çözümlerinden söz etmek zor. Federal devletlerle üniter devletlerin yapıları birbirinden değişik olduğu gibi, bütün federe devletler veya bütün üniter devletler de aynı yapılanmayı benimsememiş. Dikkat çekici bir durum da birbirine bir ölçüde benzeyen ülkelerdeki yerel örgütlenmelerin sayısındaki farklılık. Örneğin, nüfusu Türkiye'den az olan İtalya'da 8 100 belediye varken Türkiye'deki belediye sayısı 2 074'ten ibaret.

Genel eğilim ülkelerin birliğinin, bütünlüğünün bozulmaması koşuluyla yerel yönetimlere daha çok yetki verilmesi. Ama dünyanın gerçekleri her zaman o yönde gelişmiyor. Birçok ülkede yerel yetkilerin artırılması girişimlerinin bağımsızlık arzularını körüklediği göze çarpıyor. Yugoslavya ve Endonezya'da son yıllarda yaşananlar bunun somut örneklerini

oluşturuyor. Bu gibi eğilimlerin, hatta çatışmaların sonucunda son yıllarda bağımsızlığını kazanan devletlerin sayısında artış var. 1960 yılında dünyadaki bağımsız devletlerin sayısı 96 iken 1998'de 198'e çıktı. Bunların bir bölümü nüfusu çok küçük olan, evvelce daha büyük devletlerin yerel yönetimleri konumundaki devletler. Gerçekten bu dönem içinde nüfusu bir milyondan az olan devletlerin sayısı 15'ten 43'e yükseldi. Bir yandan Birleşmiş Milletler ve Avrupa ve Güvenlik ve İşbirliği Örgütü gibi kuruluşların temel ilkeleri arasında devletlerin toprak bütünlüğünün korunması yer alırken çok sayıda yeni devletin ortaya çıkması bir çelişki gibi görünüyor. Bu sadece eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları olgusunun bir sonucu olsa idi makul karşılanabilirdi. Ama gelişmeler yerel yönetimlerin yetkilerinin aşırı derecede genişletilmesinin, bazı ülkelerdeki bağımsızlık eğilimlerini artırdığını ortaya koyuyor. Yöreselleşmenin ülkelerin iç siyasal istikrarını bozmayacak şekilde gerçekleştirilmesi önem taşıyor. Bazı ülkelerin coğrafi ve etnik özellikleri yöreselleşmeyi bazı rejim karşıtı veya ayrılıkçı grupların kendi amaçları için değerlendirebilecekleri bir çalışma alanı haline getirebiliyor ve bunun ülke istikrarı açısından olumsuz sonuçları olabiliyor. Güney Afrika ve Uganda'da yöreselleşme ulusal bütünlüğün sağlanmasına yardımcı oldu. Etyopya ve Bosna Hersek'te ayırımcı eğilimlerin törpülenmesine hizmet etti. Ama Kolombiya'da ayrılıkçıların zemin kazanmasına olanak sağladı. Rusya'da ne sonuç vereceğini zaman gösterecek. Bazı Latin Amerika ülkelerinde ve Rusya'da yerel yönetimlere yetki devrinden sonra kamu hizmetlerinin kalitesinde de bir düşüş yaşandığı gözleniyor.

Bu tecrübelerin ışığında dünya koşullarının ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması düşünülürken, bunun ülkelerin birliğinin, bütünlüğünün bozulmasına yol açmayacak biçimde gerçekleşmesine özen göstermek gerekiyor. Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesinde vatandaşa sunulan hizmetin daha verimli ve etkin kılınmasının, merkezi bürokrasinin azaltılmasının, merkezi hükümetin ekonomik ve idari yükünün hafifletilmesinin hedef alınması yararlı olur. Hatırda tutulması gereken nokta, yöreselleşmenin başlıbaşına bir amaç değil, topluma daha iyi hizmet verilmesinin bir aracı olduğu. Başarısız biçimde uygulanan yerel yönetimlere yetki devri tecrübelerinin ekonomik ve siyasal istikrarı bozucu, kamu hizmetlerinin düzeyini düşürücü etki yaptığı unutulmamalı.

Bazı yöreselleşme çalışmalarında ülkelerin başka ülkelerdeki uygulamaları kendi ülkesindeki koşulları tam olarak değerlendirmeden aynen benimsediği görülüyor. Bunun olumsuz bazı sonuçlar vermesi kaçınılmaz oluyor. Örneğin, Polonya ilk ve ortaöğretimin sorumluluğunu yerel yönetimlere bıraktı. Orada bazı olumlu sonuçlar alındı. Ama aynı yöntemi benimseyen bazı Latin Amerika ülkeleri pek başarılı olamadılar. O ülkelerde ilköğretim yetkilerinin yerel makamlardan çok okul yönetimlerine devredilmesi daha başarılı sonuç verdi. Filipinler'de sağlık hizmetleri ile yolların bakım ve onarım hizmetleri yerel yönetimlere devredilen görevler arasında. Görülüyor ki, yöreselleşme sürecinde ülkelerin özellikleri dikkate alınmalı ve hangi yöntemin nerede başarılı olabileceği önceden iyice araştırılmalı. Bu yapılırken ülkelerin yerel yönetim yapısı önemle göz önünde bulundurulmalı.

Yöreselleşme girişimleri, merkezi yönetimin yetki devri çalışmaları, yerel yönetimlerin harcamalarını da artırıyor. Örneğin, Meksika'da yetki devrinden sonra yerel yönetimlerin toplam kamu harcamalarındaki payı % 11'den % 30'a çıktı. Bu oran Güney Afrika'da % 21'den % 50'ye yükseldi. Yerel yönetimlere yetki devri başarıyla uygulanamadığı takdirde, bunun ülkenin mali yapısı ve ekonomik istikrarı üzerinde de olumsuz yansımaları olabiliyor. Örneğin, Filipinler yöreselleşmenin gereği olarak devlet vergi gelirlerinin yaklaşık yarısını yerel yönetimlere devretti. Bu, kamu maliyesini ekonomik kriz dönemlerinde kullanabileceği önemli mali rezervlerden yoksun bıraktı. Bu nedenle Filipinler Uzakdoğu'daki krizden en çok etkilenen ülkeler arasında yer aldı. Aynı şeklide bazı hallerde yerel yönetimlerin yaptıkları aşırı harcamalar merkezi hükümetin ekonomik istikrar önlemleri almayı kararlaştırdığı dönemlerde makroekonomik dengeleri de olumsuz yönde etkileyebiliyor.[52]

Yerel yönetimlerin sorumluluk üstlenmeden önce gerekli mali kaynaklarla donatılmamaları halinde yöreselleşme faydadan çok zarar getirebiliyor. Hizmetler aksıyor, merkezi yönetimin üzerindeki yük daha da artıyor.

Aşağıdaki bilgiler yerel yönetimlerin mali yapılarının merkezi yönetimle uyum içinde bulunmasının önemini ortaya koyuyor. Federal ülkelerde bunu sağlamak nispeten daha zor görünüyor. Buna karşılık üniter devletlerin yapısı böyle bir uyumun sağlanmasına daha elverişli.

---

52 *Entering the 21st Century*, s. 45, 108-109, 111.

Yerel Yönetimlerin Vergi Geliri ve Kamu Harcamaları İçindeki Payı % (1997)

Ülkeler	*Vergi Gelirindeki Pay*	*Kamu Harcamalarındaki Pay*
ABD	32,9	46,4
Almanya	28,8	37,8
Avusturya	20,7	32,2
Belçika	5,4	11,8
Brezilya	31,3	36,5
Çek Cum.	12,3	21,3
Danimarka	31,5	54,5
Fransa	10,8	18,6
Hollanda	4,1	26,1
İngiltere	3,6	27,0
İtalya	6,5	25,4
Kanada	43,5	49,4
Macaristan	8,9	23,7
Polonya	9,6	22,0

Kaynak: Entering the 21st Century

Bazı ülkelerde yerel yönetimlerin toplam vergi gelirlerindeki ve toplam kamu harcamalarındaki payı yukarıdaki tabloda gösteriliyor.

Bu tablonun da gösterdiği gibi gerek toplam vergi gelirlerinde, gerek kamu harcamalarında, yerel yönetimlerin payı ülkeden ülkeye büyük farklılık gösteriyor. Genelde federal devlet yapısına sahip ülkelerde bu payın daha geniş olduğu görülüyor. Danimarka gibi sosyal refah devleti özelliğini ön plana çıkartan ülkelerde de yerel yönetimlerin rolü büyük. Bazı ülkelerde ise yerel yönetimlerin kamu harcamaları içindeki payı büyük olmakla birlikte toplam vergilerden aldıkları pay çok sınırlı. Bu bir yandan yerel yönetimlerin vergi dışı gelirlere sahip olduğunu göstermekle birlikte, bir yandan da merkezi devlet teşkilatının vergi toplamadaki öncülüğünü, etkinliğini korumak, daha sonra sağladığı vergi gelirlerinin bir bölümünü yerel yönetimlere devretmek politikasını izlediğini ortaya koyuyor. AB ülkeleri arasındaki farklılıklar da Topluluğun bu alanda tam bir yaklaşım birliği içinde olmadığını gösteriyor.

Gelişmiş ülkelerde yerel yönetimler tahvil piyasasından geniş ölçüde

borçlanabiliyorlar. 1990'lı yılların sonunda sadece ABD ve Kanada'daki yerel yönetimlerin ihraç ettikleri tahviller yoluyla gerçekleştirdikleri borçlanmanın toplamı 7,4 trilyon dolara yükselmişti. Dünyanın diğer bölgelerindeki yerel yönetimler de son yıllarda tahvil piyasalarından borçlanmaya başladılar. 1991 ile 1998 yılları arasında Latin Amerika'daki 52 yerel yönetim bu yolla önemli miktarda borçlanma olanağına kavuşmuştu. Asya ülkelerindeki yerel tahvil piyasası 477 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. Çek Cumhuriyeti'nde nüfusu 100 000'den fazla olan bütün belediyeler tahvil ihraç edebiliyorlar. Bunların tahvil yoluyla aldıkları borçlar bütçelerinin % 38'ine ulaşmış bulunuyor. Türkiye, Polonya, Rusya ve Güney Afrika da belediyelerin tahvil ihraç ederek borçlanabildikleri ülkeler arasında. Gelişmiş ülkelerde ayrıca belediye bankaları ve belediye kalkınma fonları yerel yönetimlere kaynak sağlamada önemli bir işlev görüyor.[53]

Bazı ülkelerde belediyeler merkezi yönetimden bağımsız olarak yabancı ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkiler kurmuş bulunuyorlar. 1980'li yılların başında iki Amerikan şehri yabancı ülkelerde ticaret ofisine sahip bulunuyordu. 1980'li yılların sonunda bu konumdaki kentlerin sayısı 40'a çıktı. Bugün Tokyo'da ticaret ofisi bulunan ABD şehirlerinin sayısı Vaşington'da ticaret ofisi bulunduran Amerikan şehirlerinden fazla.

Bazı ülkelerde yaşanan olumsuz deneylere karşın ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde yöreselleşme çabalarının genelde olumlu sonuçlar verdiği görülüyor. Bu bakımdan olası sakıncalarını göz önünde bulundurmak, ülke koşullarına uygunluğunu sağlamak ve halka hizmetin en iyi biçimde verilmesini öncelikle hedef saymak kaydıyla, yöreselleşme çalışmalarını yönlendirmek en uygun çözüm gibi görülüyor.

53 *Entering 21st Century*, s. 133.

21. Yüzyılın Başında İnsan Unsuru

Küreselleşme ve Yöreselleşme süreçlerini etkileyen ve genel olarak 21. yüzyıldaki oluşumları yönlendireceği anlaşılan olgulardan biri de dünyadaki nüfus hareketleri. Dünya nüfusunun evrimi ve bazı ülkelerde 21. yüzyılın ilk yarısında beklenen nüfus artışları veya azalışları, dünyanın çehresini değiştirecek ve gelişmelere yön verecek.

Dünya nüfusunda 19. yüzyılın sonlarında başlayan artış özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlanarak devam etti. 10 bin yıl önce dünyanın toplam nüfusu 10 milyon kişiden ibaretti. Yani bütün dünyada İstanbul'un bugünkü nüfusu kadar insan yaşıyordu. Oysa şimdi dünyanın sadece yıllık nüfus artışı bu sayının yaklaşık 10 katı. 1990 yılında 5 milyar olan dünya nüfusu 2000 yılında 6 milyara çıktı, 2020 yılında 8 milyara yükselecek. 2050 yılında 10 milyarı bulması bekleniyor. Nüfusun dünyanın çeşitli bölgelerine dağılımında da değişikler olacak. 1960 yılında dünya nüfusunun % 9'unu barındıran Afrika ülkelerinin payı 2050 yılında % 20 olacak. 1960 yılında dünya nüfusunun % 20'si Avrupa'da yaşarken bu oran 2050 yılında % 7'ye düşecek. Kuzey Amerika'nın payı % 4-5 arasında olacak. En geniş nüfus topluluğu gene Asya'da yaşayacak. 2050 yılında Asya'nın oranının % 60 olması bekleniyor.[54] O tarihte Çin ve Hindistan'ın nüfusları sırasıyla 1,3 ve 1,5 milyar olacak. Afrika kıtasının toplam nüfusu da bu düzeye gelecek.

1992 yılında dünya nüfusu 93 milyon arttı. Bu, Almanya'nın toplam nüfusundan daha fazla. 19. yüzyılda dünyanın nüfusunun 1 milyar artması yüz yılda mümkün olabiliyordu. Şimdi bu her 10 yılda bir oluyor. Dünya Bankası 21. yüzyılın 2. yarısında dünya nüfusunun 10-11 milyar düzeyine ulaştıktan sonra istikrar kazanacağını öngörüyor. Ancak bu sayının 14,5 milyara ulaşacağını düşünenler de var. Bazı uzmanlar dünya nüfus

---

54 Lucas Deattre, *Combien Serons Nous?* Le Monde. L'Avenir, Novembre 199, s. 22.

artışının 21. yüzyılda yavaşlayacağını ve 11 milyar düzeyine ancak 2200 yılında varabileceğini ve o düzeyde istikrara kavuşacağını tahmin ediyorlar.[55]

Nüfus artışı çoğunlukla ekonomik açıdan geri kalmış ülkelerde. 1995 ile 2010 yılları arasında dünya nüfusunda meydana gelecek artışın üçte ikisinin 17 ülkede gerçekleşmesi bekleniyor. Hindistan'daki nüfus artışı dünya toplam nüfus artışının % 40'ını oluşturacak. Bu 17 ülke içinde Batılı ülkelerden sadece ABD ve Türkiye var.[56] Gelişme yolundaki ülkelerde çalışma yaşındaki nüfus halen 1,76 milyar. Bu sayı 2025 yılında 3,1 milyara ulaşacak. Her yıl en az 38-40 milyon insana yeni iş sahası yaratmak gerekecek.

1950 yılında dünya nüfusunun üçte biri sanayileşmiş ülkelerde yaşıyordu. 1990'larda bu dörtte bire düştü. 2020 yılında beşte bir olacak. Kıtalar arasındaki nüfus dengeleri de hızla değişiyor. 1950 yılında Afrika'nın nüfusu Avrupa'nın yarısı kadardı. 1985 yılında eşit düzeye geldi. 2025 yılında ise üç misline ulaşması bekleniyor. Bugün 113 milyon olan Nijerya'nın nüfusu 2025 yılında 300 milyona yükselecek. 25 milyon olan Kenya'nın nüfusu 77 milyona, 27 milyon olan Tanzanya'nınki 84 milyona çıkacak. Buna karşılık Batı Avrupa'nın nüfusunda azalma bekleniyor. AB ülkelerinin toplam nüfusunun önümüzdeki yüzyılın ortalarına kadar toplam 100 milyon civarında azalması söz konusu. Bunun ekonomik ve toplumsal sonuçları olacak.

Bazı Asya ve Latin Amerika ülkelerinde de gelecekteki 25 yılda büyük nüfus artışları olacak. Örneğin, Pakistan'ın nüfusunun 267 milyona, Endonezya'nın 263 milyona, Brezilya'nın 245 milyona, Meksika'nın 150 milyona, İran'ın ise 122 milyona ulaşması bekleniyor.[57]

Dünya devletlerinin nüfuslarına göre sıralamasında Türkiye bugün 17. sırada. Yapılan tahminlere göre 2050 yılında yeri pek değişmeyecek, 18. sıraya inecek. Ama dünya devletlerinin sıralamasında önemli değişikler olacak. Dünyanın ilk 20 devleti 1998 rakamlarına ve 2050 yılı tahminlerine göre şöyle oluşuyor:

---

55 Kennedy Paul, *Preparing for the Twenty First Century*, Fontana Press, London, 1993, s. 23; *Le Nouvel Etat du Monde*, La Découverte, Paris 1999, s. 15.

56 Goldstone, Jack A., *Population and Pivotal States, The Pivotal States*, s. 247.

57 Kennedy, *Preparing for the Twenty First Century*, s. 25.

Dünyadaki Nüfusu En Büyük 20 Ülke

Sıra	1998		2050	
	Ülke	*Nüfus (milyon)*	*Ülke*	*Nüfus (milyon)*
1	Çin	1 255	Hindistan	1 533
2	Hindistan	976	Çin	1 517
3	ABD	274	Pakistan	357
4	Endonezya	207	ABD	348
5	Brezilya	165	Nijerya	339
6	Rusya	148	Endonezya	318
7	Pakistan	147	Brezilya	243
8	Japonya	126	Bangladeş	218
9	Bangladeş	124	Etyopya	213
10	Nijerya	122	İran	170
11	Meksika	96	Kongo	165
12	Almanya	82	Meksika	154
13	Vietnam	78	Filipinler	131
14	İran	73	Vietnam	130
15	Filipinler	72	Mısır	115
16	Mısır	66	Rusya	114
17	Türkiye	64	Japonya	110
18	Tayland	62	Türkiye*	98
19	Fransa	60	G.Afrika	91
20	Etyopya	59	Tanzanya	89

Kaynak: United Nations World Population Prospect
**ABD Nüfus İdaresi Türkiye'nin 2050 yılı nüfusunu 103 milyon, TUSİAD Demografi raporu ise 88 milyon olarak tahmin ediyor.*

Yukarıdaki tablodaki tahminlere göre 2050 yılında dünyanın nüfusça en büyük 20 ülkesi arasında Avrupa ülkelerinden sadece Türkiye olacak. OECD ülkelerinden ise, Türkiye'ye ilaveten sadece ABD, Japonya ve Meksika var.

21. yüzyılda dünyada ortalama ömür uzayacak, dünya nüfusu göreceli olarak yaşlanacak. Ülkelerin farklı gelişmişlik düzeyleri nedeniyle ortalama yaşam beklentileri de ülkeden ülkeye değişiyor. Çocuk ölümlerinde ülkeler arasında farklı durumlar ortaya çıkıyor. 1965 yılında dünyanın en az gelişmiş ülkelerinde doğan her 1000 bebekten 146'sı bir yaşını doldur-

madan ölüyordu. Çin ve Hindistan'da bu oran yüzün üzerindeydi. 1992 yılında bu alanda bir iyileşme görüldü. O yıl dünyada 1000 çocuktan 91'i bir yaşından önce ölüyordu. Bu oran Hindistan'da 79'a, Çin'de 31'e düşmüştü. 20. yüzyılın ortalarında Batı ülkelerinde de çocuk ölümlerinin oranı çok yüksekti. 1940 yılında ABD'de doğan 1000 çocuktan 47'si bir yaşından önce ölüyordu. 1965 yılında bu oran ancak 24,7'ye düşürülebildi. Ancak 1993 yılında 8,3'e indi.[58] Genel olarak gelişmiş ülkelerde bebek ölümleri 1965'te 1000'de 25'ten 1992'de 1000'de 7'ye düşmüştü.[59] Türkiye'de ise sağlanan bütün gelişmelere rağmen 1997 yılında çocuk ölümleri oranı ancak 1000'de 45'e indirilebildi. Bu ABD'nin 1940'taki düzeyi. Türkiye'nin bu alanda hâlâ gelişme yolundaki ülkelerle kıyaslanabilecek bir durumda olması İnsan Gelişimi Endeksi gibi uluslararası karşılaştırmalı tablolarda yerini alt sıralara düşüren unsurlardan biri.

Genel ekonomik gelişmişlik düzeyi oldukça düşük olan bazı ülkeler sağlığa ayırdıkları nispeten geniş kaynaklarla ortalama ömrü uzatmayı ve bebek ölümlerinin oranını düşürmeyi başardılar. Örneğin Sri Lanka'da kişi başına milli gelirin düşük düzeyde olmasına rağmen son yıllarda ortalama ömür 73 yıla yükseldi, bebek ölümleri de 1000'de 14'e düştü.[60] Sri Lanka'nın yapabildiğini Türkiye'nin başaramayacağını düşünmek zor.

Kamu sağlığının ekonomik kalkınma üzerinde de önemli etkisi var. Bazı araştırmalar İngiltere'nin 1870 ile 1979 yılları arasındaki kalkınmasına etkili olan faktörler arasında ülkedeki genel sağlık ve beslenme koşullarındaki iyileşmenin % 30 oranında pay sahibi olduğunu ortaya koymuş bulunuyor.

Kadın erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların toplum içinde eşit koşullara, eşit olanaklara kavuşturulması konusunda da aynı şey söylenebilir. Gerçekten bazı Afrika ülkelerinde tarımsal işgücünün % 70'ini oluşturan kadınlara karşı sürdürülen ayırımcı uygulamaların, verimliliği düşürdüğü saptandı. Afrika'nın Güney bölgelerinde fakirliğin erkeklerden çok kadınları etkilediği de belirlendi. Son 30 yıl içinde o bölgede fakirlik sınırı altında yaşayan kadınların oranı % 50 arttı. Erkeklerdeki artış ise % 30.[61]

---

58 Bok, Derek, s. 161.

59 Landes, David, S., *The Wealth and Poverty of Nations*, W. W. Norton, New York, 1998, s. 11.

60 *Entering the 21st Century*, s. 19.

61 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 18.

Başka bir araştırma kadınların okuma yazma oranında % 10'luk bir artışın bebek ölümlerinde %10'luk düşüşe yol açtığını saptamış bulunuyor.[62] Salgın hastalıklara maruz kalma tehlikesinde de az gelişmiş ülkeler ön sırada yer alıyor. Örneğin, 1990 yılında 103 az gelişmiş ülkede malarya salgınından etkilenenlerin sayısı 270 milyon. Bu gibi salgın hastalıklara maruz olan ülkelerde ortalama kişi başına yıllık gelir 400 dolar. Bu ülkeler yılda kişi başına 4 dolardan az sağlık harcaması yapabiliyorlar.[63]

Nüfusun Yapısında ve Dağılımında Köklü Değişiklik

21. yüzyılın başlarından itibaren dünya ülkelerinin çoğunda nüfus yaşlanacak. 1999 yılında dünyada 60 yaşından büyükler toplam nüfusun % 9,9'u iken bu oran 2050 yılında % 22,1'e çıkacak.

Bu yaşlanma Batı ülkelerinde ve Japonya'da daha da açık biçimde görülecek. Çin ve Rusya nüfusunun da yaşlanması bekleniyor. İnsanların ortalama ömrü son 100 yıl içinde bütün Batı ülkelerinde hissedilir biçimde arttı. 1900 yılında dünyada ortalama ömür 35 yıldı. Bu 1998 yılında 66'ya yükseldi.[64] Neredeyse iki misline çıktı. Sanayileşmiş ülkelerde yüzyılın başındaki yaşam beklentisi dünya ortalamasının üzerindeydi ama orada da 50 yılı pek bulmuyordu. Yapılan bir araştırma 1900 ile 1967 yılları arasında kadınların ortalama ömrünün İngiltere'de 49,4'den 74,1'e, Fransa'da 47'den 75'e, Almanya'da da 46,6'dan 73,5'a yükseldiğini gösteriyor.

Yapılan bir araştırmaya göre 1992 yılında az gelişmiş bir ülkede dünyaya gelen bir çocuğun ortalama yaşam beklentisi 56 yıl. Oysa aynı yıl sanayileşmiş bir ülkede dünyaya gelen bir çocuğun ortalama ömrü 77 yıl olacak. Ancak ekonomik gelişmişlik ile ortalama yaşam beklentisi arasındaki ilişki belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşıncaya kadar belirgin. Daha sonra, başka etkenlerin de etkisiyle farklılıklar ortaya çıkıyor. Örneğin Almanya'da kişi başına ortalama gelir İrlanda'nın iki katı olmasına rağmen ortalama ömür İrlanda'da daha yüksek.[65] Türkiye'de ortalama yaşam beklentisi 67 yıl. Bu sürenin 21. yüzyılın başlarında yetmiş yılın üzerine çıkması bekleniyor. Gelişmiş ülkelerde bugün her yedi kişiden biri 65 yaşın üze-

---

62 *Entering the 21st Century*, s. 19.

63 Landes, s. 11.

64 *State of the World Atlas*, s. 10.

65 Ingelhart, Ronald, *Globalization and Postmodern Values*, The Washington Quarterly, Winter 2000, Vol. 23, Number 1, s. 216.

rinde. 30 yıl sonra gelişmiş ülkelerde yaşayan her dört kişiden biri 65 yaşından büyük olacak. OECD ülkeleri ortalamasına göre 65 yaşından yukarı nüfusun oranı 1960 yılında % 9,7'den 1985'te % 12,7'ye yükseldi. 2020 yılında % 18'e ulaşması bekleniyor.[66] 1990 yılında ABD nüfusunun % 12,5'u, Japon nüfusunun ise % 11.8'i 65 yaşın üzerindeydi. 2025 yılında bu oranlar ABD için % 18,7, Japonya için % 26,7 olacak. Üstelik Japonya'da 2025 yılına kadar aktif nüfusta 10 milyon kişilik azalma bekleniyor.[67]

Yapılan bir araştırmaya göre 2030 yılında 64 yaşından yukarı nüfusun 15-64 yaş arasındaki nüfusa oranı Fransa ve İngiltere'de % 40'a, Almanya'da % 50'ye yükselecek. 80 yaşın üzerindeki dünya nüfusu 2050 yılında bugünkünün altı katına çıkacak.[68]

Avrupa Birliği'nin 1995 yılında yaptığı bir araştırmaya göre Birlik ülkelerinde o yıl 65 yaşın üzerindeki nüfus toplam nüfusun % 15'ini, aktif nüfusun ise % 23'ünü oluşturuyordu. Bu son oranın 2015 yılında % 30'a ulaşması bekleniyor. Bu yüzdeler ülkeden ülkeye değişiyor. Örneğin, İtalya'da önümüzdeki 30 yıl içinde % 40'a çıkması bekleniyor. OECD'nin üye ülkeler için yaptığı daha uzun vadeli bir araştırmaya göre 1986 ile 2040 yılları arasında yaşlı nüfusun büyük artış göstermesi bekleniyor. Esasen ortalama ömrün çok yüksek olduğu İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde 2040 yılına kadar 75 yaşın üzerindeki nüfusta % 30'luk bir artış görülecek. Avustralya, Kanada ve Türkiye'de aynı yaş grubundaki artışın bugünkü düzeye oranla % 400'e ulaşacağı ifade ediliyor.

Nüfusun yaşlanması özellikle sosyal güvenlik alanında ciddi sorunlar yaratacak. Çalışan nüfusun desteklemek zorunda kalacağı insanların sayısında büyük artış olacak. Bu konuya devletin sosyal görevleri bölümünde daha ayrıntılı biçimde değinilecek.

Ülkelerin nüfus yapılarında da değişiklikler bekleniyor. Örneğin, 2050 yılında ABD'de bugün nüfusun % 75'ini oluşturan beyazların oranı % 53'e inecek. Hatta bazı tahminlere göre %50'nin altına inmesi de söz konusu. ABD'deki Latin Amerika asıllı nüfusun 1990'ların sonundaki % 9'luk oranından 2050 yılında % 21'e, zenci nüfusunun da % 12'den % 16'ya çıkacağı tahmin ediliyor.[69]

---

66 Pierson, Christopher, *Beyond the Welfare State*, Polity, Cambridg, 1998, s. 109.
67 *Entering the 21st Century*, s. 29, 35; Mazarr, s. 25.
68 Yergin, s. 326.
69 McRae, Hamisch, *The World in 2020*, Harper Collins, London, 1995, s. 117.

Kuzey İrlanda'da 2020 yılından önce Katoliklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturmaları bekleniyor. Kuzey İrlanda ile ilgili olarak yapılan yeni yasal düzenlemeler dikkate alındığında nüfus yapısındaki bu değişikliğin ne gibi sonuçlar verebileceği dikkatle izlenmeli.

Görülüyor ki, nüfusun yalnız sayısında değil, yapısında da önemli değişikler olması, bazı ülkelerde sosyal hatta siyasal sorunlar çıkartmaya aday.

Göç Hareketleri

19 ve 20. yüzyıllarda dünyada büyük göç hareketleri yaşandı. Yalnız 1815 ile 1914 yılları arasındaki 100 yılda 20 milyon İngiliz vatandaşı ülkelerini terk ederek başka yerlere göç etti. Diğer Avrupa ülkelerinden de büyük göçler oldu. 1846 ile 1930 yılları arasında Avrupa'dan başka kıtalara göç edenlerin sayısı 50 milyon.[70] 21. yüzyıla girerken dünyada 130 milyon kişi doğdukları memleketten başka ülkelerde yaşıyordu. İkinci Dünya savaşını izleyen yıllarda İtalya, İspanya ve Portekiz'den çok sayıda göçmen işçi Almanya ve Fransa gibi ülkelere gitmişti. 1958 yılında AB ülkelerindeki göçmen işçilerin içinde başka AB ülkelerinden gelenlerin oranı % 60 düzeyindeydi. Bu oran, Türkiye ve Yugoslavya gibi ülkelerden gelenlerin etkisiyle 1968 yılında % 30'a düştü.[71] Göçmen işçilerin çalıştıkları ülkelere uyum güçlükleri sık sık dile getiriliyor ama bu ülkelerin ekonomilerine yaptıkları büyük katkıları da gözardı etmemek lazım. Ayrıca kendi ülkelerindeki yakınlarına yaptıkları ekonomik destek bir yandan o ülkelerdeki sosyal dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunuyor bir yandan da önemli bir döviz girdisi sağlıyor. Dünyadaki tüm göçmen işçilerin bir yılda ülkelerine gönderdikleri para 75 milyar doları buluyor. Bu gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkelere yaptıkları toplam yardımdan % 50 daha fazla. Bu göçmen işçilerden bir bölümü ülkelerine döndüklerinde yurtdışında sağladıkları tasarruflardan yararlanarak kendi işyerlerini kuruyorlar. 1988 yılında yapılan bir araştırmaya göre yurtdışından Türkiye'ye geri dönen işçilerin yarısı ekonomik açıdan aktif durumda bulunuyordu ve bunların % 90'ı kendi işyerini kurmuştu.[72]

---

70 Kennedy, Paul, *Preparing for the Twenty First Century*, s. 6, 42.
71 Magnette, Paul, *La Citoyennete Européenne, Etudes Européennes*, Bruxelles, 1999, s. 45.
72 *Entering the 21st Century*, s. 38, 39.

Yukarıda da değinildiği gibi bu göç hareketleri gelişme yolundaki ülkelerin sorunlarının çözümüne yardımcı oldu, ancak şimdi bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve bunun doğurabileceği kitlesel göçler 21. yüzyıl için dünya genelinde iyimser değerlendirmeler yapmaya olanak vermiyor. Diğer taraftan, Avrupa ülkelerine gelen göçmenler bir yandan bu ülkelerde ciddi sorun gibi takdim ediliyor, bir yandan da vatandaşı oldukları ülke ile göç ettikleri ülke arasında zaman zaman gerginliklere yol açıyor. Aslında bazı Batı ülkelerinde sorunların büyücek kısmı yabancıların uyum güçlüğünden çok, kabul eden ülkelerin farklı kültürden gelen insanlarla tarih boyunca bir arada yaşama alışkanlığı kazanmamış olmalarından kaynaklanıyor. Örneğin 19. yüzyılda İsveç'te yaşayan yabancıların oranı % 0,1, Almanya'dakilerin ise % 0,5 idi. Bu ülkelerde 1990 yılındaki yabancı oranı ise sırasıyla % 5,6 ve % 8,2 oldu.[73] Göçmen kabul eden ülkelerde halkın çok kültürlü bir toplumda yaşama alışkanlığı kazanması, sorunların bir bölümünün çözümüne yardımcı olacak.

Dünya Çalışma Örgütü 1991 yılına kadar Avrupa'ya yasa dışı yollardan gelerek bu ülkelere yerleşenlerin toplam sayısını 2,6 milyon olarak tahmin etmişti. O yıldan sonra bu kaçak işçi gelişlerinde artış görüldü. Avusturya Göç İdaresi'nin raporuna göre her yıl bu yolla AB ülkelerine gelenlerin sayısı 400 000'i buluyor. Bunların büyük çoğunluğunun iltica talebi ilgili mahkemeler tarafından reddedilse de bazı hükümet dışı kuruluşların, kiliselerin ve basının etkisiyle bu kaçak işçilerin ülkelerine gönderilmeleri engelleniyor. Bir cins insan ticareti halini alan bu yasa dışı göç hareketine aracılık eden kişi ve örgütlerin 3-4 milyar dolar gayri meşru gelir sağladıklarına dair tahminler var. Ancak, bazı radikal örgütler aracılığı ile yasa dışı yollardan gelen göçmen işçilerin ciddi sosyal güçlükler ve güvenlik sorunları yarattıkları da bir gerçek. Şiddet ve terör yoluna başvuran bazı örgütlerin büyük paralar karşılığında Batı Avrupa ülkelerine getirdikleri işçileri siyasi mülteci gibi takdim ettikleri biliniyor. Bu iltica taleplerinin ilgili makamlarca kabul edilmesi ve kamuoyunca benimsenmesi için onların geldikleri ülkeler insan haklarının en vahim biçimde ihlal edildiği ülkeler gibi takdim ediliyor. Bunun için bazen sahte belgeler düzenlendiği de biliniyor.

Bu konuda yapılan kapsamlı bir araştırma 1990'lı yılların ortalarında

---

73 Held, s. 315.

Almanya'da yayınlandı ve bu insan ticaretinin iç yüzünü ortaya koyan belgesel bir film Alman televizyonlarında gösterildi. Bu kaçak işçilerin büyük bir bölümünün siyasi iltica talepleri mahkemelerce reddediliyor. Buna rağmen, bunların geldikleri ülkelere iadesinin önlenmesi için bazı radikal gruplar ve bir kısım kilise örgütleri büyük çaba harcıyor ve çoğunlukla başarılı oluyor. Bazı siyaset adamlarının bu radikal grupların iddialarını yeterince araştırmadan gerçek gibi kabul etmesi ve bu işçilerin geldikleri ülkelere karşı bazen ölçüyü aşan eleştirilerde bulunmaları devletler arasındaki ilişkilere zarar verebiliyor.

Siyasi iltica görüntüsü altında yasa dışı yollardan göç sadece Almanya'ya yönelik değil. Bu hareketin hedeflerinden biri de İngiltere. Bu ülkeye 1989 yılından önce yılda 5 000 civarında siyasi iltica başvurusu yapılırken bu sayı 1999 yılında 70 000'e çıktı. 100 000 kişi iltica başvurularının sonucunu bekliyor. İngiliz İçişleri Bakanlığı geçen yıl başvuruların sadece % 36'sını kabul etti. Başvuru sahiplerinin % 11'inin de özel bir statü altında İngiltere'de kalması kabul edildi. Siyasi iltica talebi reddedilenlerin İngiltere'yi terk etmeleri gerekiyorken bunların çoğunluğu çeşitli yollara başvurarak İngiltere'de kalmaya devam ediyor.[74] Siyasi iltica hakkının kötüye kullanılmasını önlemek için İngiliz Hükümeti bazı önlemler aldı. Artık bu başvuru sahiplerine nakit olarak sosyal yardım yapılmıyor, sadece zorunlu gıda ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kuponlar veriliyor. Yasa dışı yollardan göçmen getiren TIR şoförlerine ağır para cezası veriliyor. Almanlar da benzeri caydırıcı önlemler alarak 1995 ile 1999 yılları arasında başvuruları 166 000'den 90 000'e indirmeyi başardılar. Avusturya, İsviçre, İtalya ve Hollanda da benzeri caydırıcı önlemler aldılar. Bu konuya ilgili devletler arasında görüşmeler yapılması yoluyla çözüm bulunması gerekiyor.

Göç hareketleri Kuzey Amerika'da da bazı sorunlara yol açıyor. ABD geleneksel olarak göçmen kabul eden bir ülke. Özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Amerika'ya göçmen olarak gelip bu ülkeye yerleşenler bugün Amerikan toplumunun belkemiğini oluşturuyor. Bu süreç 20. yüzyılın ikinci yarısında da sürdü, hatta artış gösterdi. 1950 yılında yasal yollardan ABD'ye göç edenlerin sayısı 2,5 milyon iken, 1980'de 6 milyona çıktı. Ancak yasa dışı yollardan gelenlerin sayısında da artış var. Bunların sayısının 1992'de 2,5 ila 4 milyon olduğu tahmin ediliyordu.

---

74 IHT, 4.4.2000.

Bu yasa dışı göçmenlerin % 55-60'ının Meksika kökenli olduğu belirtiliyor.[75]

Zaman zaman yasa dışı yollardan gelenler ABD makamları tarafından ülkelerine geri gönderiliyor. 1980'li yıllarda ABD'den çoğu Meksika'ya olmak üzere yurtdışına geri gönderilenlerin sayısı yılda yaklaşık 1 milyonu bulmuştu.

Bu göçler zaman içinde ABD nüfusu içinde Meksika kökenlilerin sayısını önemli ölçüde artırmış bulunuyor. Yapılan bir araştırmaya göre 1994 yılında ABD'de yaşayan Meksika kökenlilerin sayısı 17,1 milyon. ABD'de yaşayan Meksikalıların ülke nüfusuna oranları % 6,3, yani Almanya'daki Türklerin Alman nüfusuna oranının iki katı. Güney Afrika'da da benzeri durumlar yaşanıyor. Özellikle, ekonomik sorunların zorlamasıyla Mozambik'ten ve diğer bazı komşu ülkelerden gelerek Güney Afrika'ya yerleşenlerin oranı da toplam nüfusun % 5'ini bulmuş durumda. Hindistan'ın Assam Eyaleti'nde yaşayanların % 35'i Bangladeş kökenli. Buna karşılık 15 milyon Hint kökenli de dünyanın başka ülkelerinde yaşıyor. ABD'deki Hint asıllıların sayısı 1 milyondan fazla. Pakistan 1980 ile 1989 yılları arasında 1 milyon kişiye yurtdışında çalışma izni verdi. Buna karşılık başta Afgan göçmenleri olmak üzere 2 milyon yabancının da Pakistan'da yaşadığı belirtiliyor. Malezya'da çalışmak için yasa dışı yollardan ülkeye girenlerin sayısı 1 milyonu buluyor.

Avrupa içinde göç hareketleri de önemli boyutlarda. Bugün 17 milyon Avrupalı kendi doğdukları ülkeden başka bir Avrupa ülkesinde yaşıyor. Almanya'daki yabancıların, özellikle Türklerin durumu, belki de Almanların farklı kültürden gelenlerle birlikte yaşama geleneklerinin henüz pek yerleşmiş olmaması nedeniyle, basında ve kamuoyunda çok yer tutuyor. Ancak başka AB ülkelerinde yaşayan yabancıların oranı da az değil, örneğin İngiltere nüfusunun % 5,5'u yabancılardan oluşuyor. Yalnız Almanya'da değil, Avusturya ve İngiltere'de ve diğer bazı Batı Avrupa ülkelerinde de yabancı karşıtı cereyanlar ve ırkçılık akımları var. Hatta bazen bu cereyanlar şiddet eylemi halini alabiliyor. 1992 yılında İngiltere'de yabancılara karşı yapılan saldırıların sayısı 7 780'i bulmuştu.[76] Bu akımlar kısa

---

75 Smith, Peter H., *Mexico*, The Pivotal States, s. 232.

76 Kesselman, Mark; Krieger Joel, *European Politics in Transition*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1997, s. 61.

zamanda etkisiz hale getirilmezse önümüzdeki yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde toplum yapısı ve iç siyasi istikrar üzerinde bunun olumsuz etkileri olabilir. 2000 yılının başlarında yaşanan bazı gelişmeler bunun işaretini veriyor. Dünyaya örnek olarak gösterilen Avrupa'nın ortak değerleri bu gelişmeler yüzünden zedeleniyor.

Yabancıların azımsanmayacak bir bölümü "beyin göçü" olarak Batı ülkelerine gidenler veya davet edilenler. UNDP'nin bir raporuna göre 1972 ile 1985 yılları arasında Hindistan, Çin, Güney Kore ve Filipinler'de bilimsel eğitim gördükten sonra ABD'ye giderek oraya yerleşenlerin sayısı 145 000. 2000 yılının başlarında Almanya bilgisayar yazılımı alanında çalıştırılmak amacıyla, başta Hindistan olmak üzere, yabancı ülkelerden 20 000 kişilik bir insan gücü ithal edeceğini açıkladı. 1998 yılında belirli alanlarda uzmanlık kazanmış 250 000 Afikalı ABD'de ve Avrupa ülkelerinde çalışıyordu.[77]

Avrupa'daki Türklerin durumu ilginç bir örnek. 1960'lı yılların başında Alman hükümetinin talebi üzerine göçmen işçi olarak bu ülkeye gidenlerin sayısı, aileleriyle birlikte 40 yılda 2,2 milyona ulaştı. Tüm Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk vatandaşlarının sayısı 3,3 milyon. Avrupa ülkelerinde bulunanların sayısında doğumlar ve evlenmeler yoluyla artış oluyor. Gözönünde bulundurulması gereken bir nokta da birinci kuşağın yavaş yavaş Türkiye'ye geri dönmekte oluşu. Almanya'ya 1960'lı yılların başında gitmeye başlayan Türk vatandaşlarından geri dönenlerin toplamı 2 milyona yaklaştı. İstatistikler son zamanlarda geri dönenlerin sayısının yılda 45 000'in altına pek düşmediğini gösteriyor.[78]

Türkiye aynı zamanda göçmen alan bir ülke. Sadece 1989 yılında Bulgaristan'dan göçe zorlandıkları için Türkiye'ye gelen Türk asıllı göçmenlerin sayısı 320 000'i bulmuştu. Temmuz 1989'da sadece bir gün içinde Bulgaristan'dan gelen göçmenler 105 000 olmuştu. Ayrıca Körfez krizi sırasında Irak'tan Türkiye'ye göç eden Kürtlerin sayısı 400 000'i aşmıştı. 1979'da İran'daki rejim değişikliğinden sonra yüzbinlerce İranlı Türkiye'ye göç etmişti. Zaman içinde Iraklı Kürtler Kuzey Irak'a döndüler, İranlıların büyük bir bölümü de Türkiye üzerinden başka ülkelere gitti, ama Türkiye uzunca bir süre bu göçmenlerin bütün ihtiyaçlarının karşı-

---

77 Zuma, s. 834.

78 *Study on Migration: The Case of Turkey*, Zentrum Für Türkei Studien, Essen, s. 1, 21.

lanmasını üstlendi. 1999 yılında yaşanan Kosova krizi sırasında bütün NATO ülkeleri arasında en çok göçmen alan ülke Türkiye oldu. 27 000 göçmen Türkiye'ye geldi. Türkiye ayrıca 20 000'e yakın göçmeni de Makedonya ve Arnavutluk'ta kurduğu Kızılay kamplarında ağırladı.

21. yüzyıla girerken bu göç olgusunu hem ekonomik hem de toplumsal ve insani boyutlarıyla değerlendirmek gerekiyor. Şartların zorlamasıyla ve çoğu zaman kendi tercihlerinin dışında, doğdukları ülkelerden ayrılmak zorunda kalanların gittikleri ülkelerdeki halkla uyum içinde yaşamalarının sağlanması 21. yüzyılda hükümetlerin önemleri görevlerinden biri. Özellikle sürekli olarak başka ülkelerde yaşamayı seçenlere yabancı gözüyle bakmak, onları yabancı olarak nitelendirmek bu uyum çalışmalarına katkıda bulunmuyor. Türklerin yüzyıllardan beri ülkelerine yerleşmek amacıyla gelen yahudilere ve diğer dini gruplara gösterdikleri hoşgörü diğer ülkelere örnek olacak değerde.[79] Kaldı ki, Türkiye'den ve diğer bazı ülkelerden Batı Avrupa'ya yönelik işgücü akımını sadece geçmiş bir dönemin özel koşullarında gerçekleşmiş bir olgu gibi görmek de doğru değil. Bazı araştırmacılar Batı Avrupa nüfusunun azalma sürecine girmesinin ve nüfusun yaşlanmasının yakın gelecekte yeniden benzeri yabancı işgücü taleplerinin ortaya çıkartabileceği görüşündeler. Bugün yabancı işçilerden yakınan bazı ülkeler büyük bir olasılıkla yeni yabancı işçiye ihtiyaç duyacaklar. Bunun işaretleri şimdiden görülmeye başlandı. Örneğin, Hollanda'da işçi eksikliği ekonomik gelişmeyi sınırlayan bir faktör haline geliyor. 1999 yılı sonunda ülkede 157 000 boş işyeri bulunuyordu.

Birleşmiş Milletler uzmanlarına göre örneğin İtalya'nın nüfusunu 1995 yılındaki düzeyinde tutabilmesi için 2025 yılına kadar toplam 9 milyon göçmene ihtiyacı olacak. Bu o tarihe kadar bu ülkenin yılda 300 000 yabancı işçi ithal etmesi anlamına geliyor. Aynı dönem içinde Almanya'nın 14 milyon göçmen işçiye yani yılda 500 000 kişiye ihtiyacı olacağı hesaplanıyor. Avrupa Birliği'nin 1995 yılındaki aktif nüfus/yaşlı nüfus dengesini koruyabilmesi için 2025 yılına kadar 135 milyon yabancı işçiye ihtiyaç duyacağı tahmin ediliyor.[80]

Dünyanın ısınması sonucunda bazı ülkelerde geniş tarım alanlarının su altında kalmasının, erozyon neticesinde geniş arazilerin verimsiz hale

---

79 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bknz. Stanford Shaw, *Turkey and the Holocaust*, New York University Press, New York, 1993.

80 IHT, 1.3.2000.

gelmesinin ve diğer doğal afetlerin çok sayıda insanı göçe zorlamaya devam edeceği anlaşılıyor. Gerçekten dünyada doğal afetlerden etkilenenlerin sayısında büyük artış var. Bunların sayısı 1973 ile 1993 yılları arasında 44 milyondan 175 milyona çıktı. Birleşmiş Milletler bunların ancak onda birine yardım sağlayabiliyor. 2050 yılına kadar çevresel nedenlerle göç etmek zorunda kalacakların sayısının 850 milyon ile 1 milyar arasında değişeceği hesaplanıyor.[81]

Gıda Üretimi, Artan Nüfusu Beslemeye Yeterli mi?

Dünyanın kaynakları bu kadar çok nüfusu beslemeye yetecek mi? Bu soru 18. yüzyılın sonunda ünlü düşünür Malthus tarafından da sorulmuştu. Geleceğe yönelik endişe verici tahminler yapılmıştı. Malthus o dönemde İngiltere, Fransa ve Amerika'nın nüfusunun her 25 yılda ikiye katlandığını, dünyadaki gıda üretiminin hızlı nüfus artışı ile aynı tempoda gelişemeyeceğini ileri sürmüştü. Nüfus artışı hızlanarak devam etti ama Malthus'un endişeleri gerçekleşmedi. Bir yandan başka ülkelere göçler, bir yandan teknolojik gelişmeler, yeni alanların tarıma açılması gibi unsurlar dünya çapında büyük açlık felaketlerinin yaşanması tehlikesini önledi. Malthus'unkine benzer başka değerlendirmeler yakın geçmişte de yapıldı. 1972 yılında Roma Kulübü bünyesinde dört bilim adamı uzun vadeli araştırmaların sonucunda *Gelişmenin Sınırları* başlıklı bir kitap yayınladılar. Dört milyon nüsha satarak dünyada büyük yankılar uyandıran bu kitapta dünya kaynaklarının tükenmekte olduğu, 21. yüzyıla girerken dünyanın büyük kıtlıklarla, çevre felaketleriyle karşılaşacağı, bu nedenle tüketimin, enerji kullanımının ve nüfus artışının kısıtlanması gerektiği görüşlerine yer veriliyordu. Ancak daha sonraki yıllarda bu tahminlerin mübalağalı olduğu görüldü. Roma Kulübü bile yazarların görüşlerine katılmadığını açıkladı. Kitabın 1992 yılında yayınlanan gözden geçirilmiş baskısında yazarların kendileri de bekledikleri gelişmelerin olmadığını itiraf etmek zorunda kaldılar.[82] O bakımdan geleceğe yönelik olarak aşağıdaki bölümlerde yer alan bazı bilimsel tahminlerin de ihtiyatla karşılanması gerekiyor.

Özellikle Afrika kıtasında gıda üretimi artışı nüfus artışının çok gerisinde kalıyor. Bu nüfus artışını göç hareketleri ile dengeleme olanakları

---

81 Muelenaer, Guido, *les Années 2000*, s. 40-41, Mazarr, s. 34.

82 Gress, David, *From Plato to NATO*, The Free Press, New York, 1998, s. 518.

artık çok sınırlı. 1976 ile 1986 yıları arasında bu kıtada gıda ürünleri üretimi artışı % 23 olmasına rağmen nüfus daha da hızlı bir oranda arttı ve aynı on yıl içinde kişi başına gıda üretimi % 8 azaldı. Worldwatch Institute'ün rakamlarına göre sadece nüfus artışının gereksinimini karşılamak için hububat üretiminde yılda 28 milyon tonluk artış gerekiyor. Oysa gerçekte sağlanan yıllık artış 15 milyon tondan ibaret. Afrika'da görülen kişi başına gıda üretimi azalışının dünyanın başka bölgelerinde de ciddi bir sorun olması bekleniyor. Bugün dünyada 500 milyon kişi yeterince beslenemiyor. Kapsamlı önlemler alınmazsa bu sayı hızla artacak. Zira hızlı nüfus artışının doğurduğu sorunlardan biri de kişi başına düşen ortalama tarım alanlarının azalması. Bugün dünyada kişi başına 2 800 metrekare tarım alanı düşerken 2025 yılında bu alan 1 700 metrekareye inecek. Asya kıtasında ise 900 metrekare olacak.[83]

Bazı ülkelerde kişi başına hububat ekilen arazilerin oranı ve gelecek yüzyıla ilişkin tahminler bu olumsuz gelişmenin işaretlerini veriyor.

Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına Hububat Ekili Alanların Oranı (hektar)

Ülkeler	*1950*	*2000*	*2050*
ABD	0,41	0,23	0,19
Brezilya	0,34	0,11	0,08
Hindistan	0,28	0,10	0,07
Bangladeş	0,29	0,10	0,06
Çin	0,16	0,07	0,06
İran	0,61	0,13	0,06
Nijerya	0,52	0,13	0,05
Endonezya	0,18	0,07	0,04
Etyopya	0,39	0,11	0,03
Pakistan	0,31	0,08	0,03
Türkiye*	0,33	0,21	0,13

Kaynak: US Department of Agriculture, Production Supply and Distribution
** 75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Sadece buğday, arpa ve mısır ekim alanları dikkate alınmıştır.)*
Türkiye'nin 2050 yılı nüfus tahmini: US Bureau of Census
2000 ve 2050 yılları için 1998 yılındaki hububat ekim alanları esas alınmıştır.

83 Kennedy, Paul, *Preparing for the Twenty First Century*, s. 67-69.

Yukarıdaki tablo yukarıda belirtilen bütün ülkelerde kişi başına hububat ekim alanlarında sürekli bir düşüşün olacağını gösteriyor. Bu Türkiye için de geçerli. Ancak bu tahminlere göre Türkiye'nin 2050 yılındaki durumu yukarıdaki ülkelerin, ABD hariç, tümünden daha iyi olacağını gösteriyor. Tabiatıyla, daha sağlıklı bir değerlendirme yapmak için hektar başına verimlilik rakamlarını da hesaba katmak gerekir. Örneğin, 1997 yılında buğday üretiminde hektar başına verimlilik Hollanda'da 8,8 ton iken İngiltere'de 7,7, Çin'de 3,8, Polonya'da 3,4, Türkiye'de 2,0 Rusya'da 1,4, Kazakistan'da, 0,7, Botsvana'da ise sadece 0,3 tondu. Türkiye'de son 40 yılda hektar başına verim yaklaşık % 100 oranında artış gösterdi.Gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkelerdeki verimlilik farkı, milli hububat üretimi rakamları arasındaki açığın yukarıdaki tablodan daha büyük olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yüzyılın başında ABD'deki bir tarım üreticisi yedi kişiyi besliyordu, bugün 96 kişiyi besliyor. Tarım alanında kullanılan ileri teknolojiler, suni gübre gibi katkı maddeleri hızlı bir üretim artışına yol açtı. Bu sayede bütün dünyada 20. yüzyılın başında tahıl üretimi 400 milyon tondan azken bu miktar 1998'de 1,9 milyar tona çıktı, yani beş misli artış gösterdi.[84]

Tarımda çalışanların nüfusu dünya işçilerinin ortalama % 40'ını oluşturuyor. Batı ülkelerinde toplam nüfusun küçük bir bölümü tarım sektöründe çalışıyor. Tarımda çalışanların oranı ABD'de % 3, Almanya'da % 4,8, İngiltere'de % 2,1, Fransa'da % 6,7, Japonya'da % 8, İtalya'da % 9,1. Ancak bütün bu ülkelerde tarım üreticilerinin lobileri çok güçlü. Tarım sübvansiyonlarını desteklemeyen politikacıların yeniden seçilme şansı az. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde çiftçilere verilen yıllık sübvansiyonların toplamı yılda 250 milyar doları buluyor.[85]

Bazı ülkelerde tarımın ekonomideki yeri ile ilgili bazı göstergeler aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Bu tablo, bazı ülkelerin yüzölçümlerinin büyüklüğüne rağmen ekilebilir alanlarının oranının ne kadar sınırlı olduğunu gösteriyor. Örneğin Brezilya'nın toprakları Türkiye'nin yaklaşık 10 katı olmasına rağmen, ekilebilir arazileri Türkiye'den biraz fazla. Endonezya'nın toprakları Türki-

---

84 *The State of the World*, s.115.

85 Michael J. Mazarr, *Global Trends 2005*, New York, 1999, s. 4.

Bazı Ülkelerin Yüzölçümü, Ekilebilir Alanları ve Tarımın GSMH'larındaki Payı

Ülkeler	*Yüzölçümü (km^2)*	*Ekilebilir Alanlar %*	*Tarımın GSMH'daki Payı %*
Rusya	17 075 200	8	7
Çin	9 596 960	10	19
Brezilya	8 511 965	5	14
Endonezya	1 919 440	10	18,8
Mısır	1 001 450	2	16
Türkiye	780 580	32	14,4
İspanya	504 750	30	3,4
Japonya	377 835	11	2
Polonya	312 683	47	5,1
İtalya	301 230	31	3,3
Yunanistan	131 940	19	8,5
Macaristan	93 030	51	3
Hollanda	41 532	25	3,2

Kaynak: Washington Post Archieves

ye'nin ikibuçuk katı olmasına rağmen, ekilebilir arazileri Türkiye'den az. Mısır'ın da toprakları Türkiye'den büyük olmasına rağmen ekilebilir alanları Türkiye'den çok daha az. Buna karşılık Polonya ve Macaristan gibi ülkelerde ekilebilir alanlar oransal olarak Türkiye'den büyük, fakat bu ülkelerin yüzölçümleri Türkiye'den küçük olduğu için mutlak rakam olarak tarım alanları Türkiye'den az. Türkiye'nin 249 000 km² ekilebilir alanına karşılık Polonya'nın yaklaşık 150 000, Macaristan'ın ise yaklaşık 46 000 km² tarım arazisi var. Doğu Avrupa'nın tarım alanı sayılan bu iki ülkenin ekilebilir arazilerinin toplamı Türkiye'nińkinden az. GSMH içinde tarımın payında ise Türkiye'nin oranı hepsinden fazla.

Yukarıdaki bölümlerde anlatılan bazı olumsuz gelişmelere karşılık, daha iyimser değerlendirmeler de var. Örneğin, Dünya Tarım Örgütü FAO, yukarıda sözü edilen verimlilik artışının sonucunda 21. yüzyılın başlarında dünya hububat üretiminde yılda ortalama % 2-3'lük artış olacağını, buna karşılık nüfus artışının % 1,5-2 düzeyinde gerçekleşeceğini, bunun

sonucunda 2020 yılında dünyada yaşayan bütün insanlara yetecek hububat üretiminin sağlanabileceğini bildiriyor.[86]

İyimserliğe yol açabilecek gelişmelerden biri de dünyanın en büyük tahıl tüketicilerinden Çin'in ve Hindistan'ın tahıl üretimlerindeki artış. Çin'in tahıl tüketimi 1980 ile 1995 yılları arasında 280 milyon tondan 433 milyon tona yükseldi, ancak ithalatı 16 milyon tondan ibaret kaldı. Aynı dönemde Hindistan'ın tüketimi de 140 milyon tondan 215 milyon tona çıkmasına rağmen bu ülke hiç hububat ithalatı yapmadı. Bu iki ülke sözü edilen dönemde hububat üretimlerini % 50 oranında artırdılar. 21. yüzyılın başlarında her iki ülkede de nüfus artışına paralel olarak hububat tüketiminde de artış olacağı hesaplanıyor. Tahminlere göre 2010 yılında Çin ve Hindistan'ın hububat tüketimi toplamı 906 milyon tona ulaşacak. Bu bugünkü tüketimin % 40 fazlası. Acaba üretim de aynı hızda artabilecek mi? Bu tüketim artışının dünya üretim kapasitesini zorlamaması için her iki ülkenin de tüketimlerinin en az % 95'ini iç üretimle karşılamaları gerekiyor.[87]

Sorun sadece hububat üretiminden ibaret değil. Diğer gıda maddeleri üretiminde de bazı darboğazlar yaşanıyor. Özellikle aşırı avlanma okyanuslardaki balık neslinin azalmasına yol açıyor. Çin tek başına yılda 17 milyon ton, Japonya 8 milyon ton balık avlıyor. Yakın bir gelecekte dünyadaki balık rezervlerinde önemli azalma bekleniyor.

Gelişme yolundaki ülkelerde sayıları hızla artan ve büyücek bir bölümü yeterince beslenemeyen nüfusun yaratacağı sosyal ve siyasal sorunları tahmin etmek güç değil. Bunların başında gelişmiş ülkelere yönelik göç baskısı geliyor.

Bütün bu sorunları hafifletmek, sağlıklı bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın koşullarını yaratmaya yardımcı olmak amacıyla Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, OECD ve Kalkınmaya Yardım Ajansı (DAC) 2015 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere aşağıdaki hedefleri saptadılar:

- Toplumların içindeki en fakir kesimi oluşturanların sayısını yarıya indirmek;
- Herkese ilköğretim olanağı sağlamak ve eğitimde kız erkek eşitsizliğine son vermek;

---

86 Eric Fottyorino, *Le Bonheur Sera-t-il dans le Pré, Le Monde, L'Avenir*, Novembre 1999, s. 36-37.

87 Goldstone, Jack A., *Population and Pivotal States, The Pivotal States*, 252-253.

- Çocuk ve bebek ölümlerini üçte iki düzeyinde ve doğumda anne ölümlerini dörtte üç oranında düşürmek için gerekli sağlık hizmetlerini sağlamak;
- Sürekli kalkınmanın koşullarını yaratmak ve doğal kaynakların kaybını durdurmak.[88]

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi uluslararası alanda kalkınma yardımının artırılmasıyla ilgili. Oysa bu alanda daha büyük çaba harcanması gerekiyor. OECD'nin 1997 yılı itibariyle verdiği rakamlara göre Resmi Kalkınma Yardımının (ODA) % 56'lık bölümü Avrupa Birliği, % 19'u Japonya, % 14'ü ABD ve % 11'i de ODA programına katılan diğer ülkeler tarafından karşılanıyor. 1996-1997 yılları itibariyle en büyük yardımı 1,8 milyar dolarla Endonezya alıyor. Çin'in ve Mısır'ın aldıkları yardım da ona yakın. Onları sırasıyla Hindistan, İsrail, Filipinler, Tayland, Bangladeş, Mozambik ve Pakistan.

Dünya nüfusundaki hızlı artışlar, özellikle gelişme yolundaki bazı ülkelerde görülen nüfus patlaması gelecek yüzyılda uluslararası ilişkilerde de gerginliğe yol açabilecek konular arasında sayılıyor. Nükleer bir savaş olasılığının azalmasına karşın nüfus artışı, aşırı milliyetçilik veya etnik nedenlerle ortaya çıkan gerginlikler, terörizm ve uluslararası örgütlü suç gibi tehlikeler dünyada barış ve istikrar ortamını zedeleyecek gibi görünüyor. Özellikle hızlı nüfus artışı, açlık tehlikesinin yaygınlaşması gibi gelişmeler zengin ülkelerle fakirler arasında gerginlikler yaşanması olasılığını artırıyor.[89]

Özetle bir yandan ileri teknoloji kullanımı, küreselleşme, uluslararası sermaye hareketleri gibi olguların sonucunda bazı ülkelerde ekonomik açıdan güçlü kesimlerin ve orta sınıfların gelirlerinde ve refahında önemli artışlar beklenirken dünya nüfusunun azımsanmayacak bir bölümü açlık sorunu ile karşı karşıya kalmaya devam edecek. Bu sıkıntıyı yaşayan ülkelerde hızlı bir nüfus artışı yaşandığı da düşünülecek olursa 21. yüzyılda ortaya çıkabilecek sosyal gerginlikleri tahmin etmek güç değil. Bunun için, yukarıda sözü edilen uluslararası önlemlerin başarıya ulaştırılması için bütün ülkelerin güçbirliği yapmaları gerekiyor.

Türkiye gibi gıda üretimi kendine yeterli ülkeler bu genel tablo içinde

---

88 *Entering the 21st Century*, s. 20.

89 Kennedy, Paul, *Preparing the Twenty First Century*, s. 128.

şanslı sayılabilir. Ancak diğer birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de gelir dağılımı bozukluğunu giderici ekonomik ve sosyal önlemlerin alınması zorunlu gözüküyor.

İnsan unsurunu değerlendirirken sadece nüfus hareketlerine, nüfusun miktarına, yapısına ve diğer fiziki özelliklerine bakmak yeterli değil. Nüfusun kalitesi de önemle değerlendirilmeli. Nüfusun kalitesini yükseltmenin en önemli aracı da eğitim. Daha iyi eğitilmiş nüfus yapısına ulaşılabildiği takdirde yukarıda sıralanan bazı sorunların çözümü kolaylaşıyor. O bakımdan hemen hemen bütün ülkelerde eğitimin kalitesinin yükseltilmesi için çalışmalar yapılıyor. Devletler maddi olanaklarının elverdiği ölçüde eğitime yatırım yapıyorlar. Bu sorun yalnız gelişme yolundaki ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de mevcut. Orada da eğitim alanındaki yetersizlikler saptanarak bunların giderilmesine çalışılıyor. Bu amaçla kapsamlı reform programları uygulanıyor.

Eğitim Reformu

Eğitim sorunu bütün dünya ülkelerinde hükümetlerin gündeminde önemli bir yer tutuyor. Özellikle gelişme yolundaki ülkelerde yaşanan eğitim sorunları çok ciddi boyutlarda. Diğer alanlarda olduğu gibi, eğitimde de kaynak yetersizliği bu ülkelerin önündeki en büyük dar boğaz. Dünya nüfusunun beşte birini oluşturan gelişmiş ülkeler dünyada eğitime harcanan paranın beşte dördünü harcıyor. OECD ülkelerinde ilk ve ortaöğretimdeki her çocuk için ortalama olarak yılda 4 636 dolar harcanıyor. Oysa gelişme yolundaki ülkelerin çocuk başına harcayabildikleri para 165 dolardan ibaret. Sahranın güneyindeki Afrika'da sadece 49 dolar. OECD'nin 1995 yılı itibariyle verdiği rakamlara göre, bu örgüte üye ülkeler arasında GSMH'sına oranla eğitim kurumlarına en çok harcama yapan ülkelerin başında Danimarka geliyor. Danimarka'nın harcamaları GSMH'sının % 7' sinden fazla. Onu sırasıyla Kanada, İsveç, ABD, Finlandiya, Fransa ve Kore izliyor. OECD ortalaması yaklaşık % 6. En alt sırada yer alan ülkeler İtalya ve Türkiye. Türkiye'nin eğitim harcamalarının GSMH'ya oranı % 3'ü bulmuyor.

Bu olanaksızlıklar gelişme yolundaki ülkelerde okullaşma oranının çok düşük olmasına yol açıyor. O ülkelerde 20. yüzyılın sonun 6-11 yaşları arasındaki 130 milyon çocuk, yani o yaş grubundakilerin % 20'si okula gidemiyordu. 885 milyon yetişkin de hayatında ya hiç okula gitmemiş veya

okulu çok erken terk etmişti. Bugün dünyada yaşayan insanların % 20'si okuma yazma bilmiyor. Bu oran 1980'de % 30 idi. Okuma yazma bilmeyenlerin % 98'i Güney ülkelerinde yaşıyor. Avrupa'da da gerçek anlamda okuma yazma bilmeyen 9 milyon insan var. Okuma yazma bilmeyenlerin üçte ikisi kadınlar. 1980 ile 1995 yılları arasında dünyada erkeklerde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 3 milyon azalırken kadınlarda 26 milyon arttı.[90]

Gelişmiş ülkelerde de eğitim alanında ciddi sorunlar yaşanıyor. Globalleşmenin en önemli sonuçlarından biri kol kuvvetine dayanan ekonomik yapılardan bilgi gücüne dayanan yapılara geçilmesi. Bunun somut göstergelerinden biri vasıfsız işgücüne talebin azalması. ABD'de 1959 ile 1995 yılları arasında vasıfsız işgücünün toplam istihdamdaki payı % 47'den % 36'ya indi. Mesleki eğitim gerektiren itibarlı görevlerde çalışanların oranı % 53'ten % 64'e çıktı.[91] Diğer ülkelerde de benzeri eğilimler var. Bu eğilimlerin de gösterdiği gibi, çağdaş toplumlarda ekonominin en büyük gücü bilgi. Evvelce ekonominin temel unsurları sayılan sermaye ve el emeğinin önemi devam ediyor ama bilgi unsuru onların önüne geçmiş bulunuyor. Dünya Bankası'nın bir araştırmasına göre dünyada mevcut servetin % 64'ü insan unsurundan oluşuyor. Bunun temeli de eğitim. İngiliz İşçi Partisi'ne yeni bir dünya görüşü getiren Tony Blair, partisi iktidara geçtiğinde üç önceliğini "eğitim, eğitim ve eğitim" olarak sıralamıştı.[92]

Bazı uzmanlar, çağdaş toplumlarda ilave her eğitim yılının insanların gelir düzeyini % 5-10 artırdığını saptadılar. Başka bir araştırma, ilkokul eğitiminde ilave her yılın kırsal kesimde yaşayanların gelirinde % 2'lik artış sağladığını gösterdi. Daha da önemlisi eğitim düzeyinin yükselmesi ortalama yaşam süresini de etkiliyor. Dünyada annelerin eğitimi alanında sağlanan gelişme her yıl bebek ölümleri oranının % 8 azalmasına olanak veriyor. Yapılan bir araştırma dünya çapında kız çocuklarının eğitim programının başarıya ulaşması halinde 2015 yılında yılda iki milyon bebeğin ölümden kurtarılabileceğini gösteriyor.

19. yüzyılda yaygın eğitimden anlaşılan esas olarak ilkokul eğitimiydi. O devirde İngiltere gibi çağının en ileri ülkelerinde bile ilkokul eğitimini bütün topluma yaygınlaştırmada güçlükler yaşanmış, yüzyılın sonlarında

---

90 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 32-33.

91 Rosecrance, s.86.

92 Giddens, Anthony, *The Third Way*, Polity Press, Cambridge, 1998, s. 109.

yaptırımlar içeren yasalar çıkartılmıştı. Daha sonraları ortaokul ve lise öğrenimi yaygın öğretimin ana hedefleri oldu. Orada da başarılı sonuçlar almak için uzun yıllar çalışmak gerekti. 1940 yılında 25-29 yaş arasındaki Amerikalıların yarıdan azı orta öğrenim diploması sahibiydiler. Bu oran 1960'ta % 60'ı buldu, 1975'te % 83'e yükseldi. Yani ABD gibi dünyanın en zengin ve ileri ülkesi sayılan bir yerde bile ortaöğretimin tam anlamıyla yaygınlaşması ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşti. Eğitimde ırklar arasındaki eşitsizliğin kaldırılması da ancak 1960'lardan sonra oldu. Eğitimin yaygınlaştırılması ile eğitimin kalitesinin yükseltilmesi aynı şey değil. ABD'nin eğitimde karşılaştığı sorunların başında Amerikan öğrencilerinin matematik ve fen bilimlerinde uluslararası alanlarda diğer gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmalarıydı. 1989 yılında ABD Başkanı ve 50 eyaletin valileri 2000 yılına kadar bu eksikliğin giderilmesini ve eğitim kalitesinin yükseltilmesini temel hedeflerden biri olarak kabul ettiler. Diğer hedefler arasında bütün çocukların ilkokula başladıklarında eğitim görmeye hazır duruma getirilmeleri, yani anaokullarının güçlendirilmesi ve 20. yüzyılın sonunda Amerikan gençlerinin % 90'ının ortaöğrenim görmeleriydi.[93]

Aslında eğitimde kalitenin düşüklüğü çok uzun yıllardan beri dile getirilen bir eksiklikti. 1927 yılında Amerika Eğitimciler Kurulunun hazırladığı bir raporda ortaöğretim mezunlarının % 40'ının en basit aritmetik işlemlerini yapamadığı, daha büyük bir oranının ise anadillerinde okuma yazmada zorlandığı belirtiliyordu. 1986 ile 1991 yılları arasında Amerikan okullarındaki çocuklardan yeterince İngilizce bilmeyenlerin sayısı 1,5 milyondan 2,3 milyona çıkmış, yani % 50 artış göstermişti.[94] Eğitim reformu kapsamında ABD okullarında bilgisayar oranı 1981 yılında % 18'den 1993 yılında % 99'a çıkartıldı. Bilgisayar başına düşen öğrenci sayısı 125'ten 14'e düşürüldü. Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması 1960 ile 1990 arasında 1 500 dolardan 4 622 dolara yükseltildi ama ilköğretimde yeterli ilerleme sağlanmadı. Yapılan bazı uluslararası karşılaştırmalar bu alandaki şikâyetlerin pek de haksız olmadığını ortaya koydu. Örneğin 1994 tarihi itibariyle yapılan bir araştırma ortaöğretimi normal yaşında bitirenlerin Japonya'da % 92,1, Almanya'da % 88,5, Fransa'da % 80,8 olmasına karşılık ABD'de % 73,6 ol-

93 Bok, Derek, s. 56-57.
94 Bauman, Paul C., *Governing Education*, Allyn and Bacon, Boston, 1996, s. 92.

duğunu gösterdi. ABD'de 1995 yılında ortaöğretimin üç ayrı yaş grubunda yapılan bir araştırma, matematikte öğrencilerin sadece % 25'inin standart düzeye ulaşabildiğini gösteriyor. Okuma yazmada normal standarda ulaşabilenler ise % 30-36 düzeyinde. Buna karşılık üniversiteyi zamanında bitirmede Amerikalılar diğer ülkelerin önünde yer alıyor. Eğitim kalitesinin yüksekliği Amerikan üniversitelerini yabancı öğrenciler için de çekici kılıyor. 1991 yılında 40 000 Çinli, 36 600 Japon ve 33 500 Tayvanlı, Amerikan üniversitelerinde okuyordu.[95]

Amerika'da eğitimin kalitesinin yükseltilmesi için önce öğretmenlerin kalitesinin yükseltilmesi gerektiği üzerinde görüş birliği var. ABD'de özellikle ilk ve ortaöğretimde öğretmenlerin aldıkları ücret çok düşük. Buna karşılık bazı Avrupa ülkeleri öğretmenlere yüksek maaş vererek bu mesleği cazip hale getirme yoluna gidiyorlar. Örneğin İsviçre'de bir ilkokul öğretmeninin yıllık maaşı ortalama 70 000 dolar. Uzmanlar ortaöğretimdeki eğitim düzeyi yükseltilmeden bir ülkenin çağın gerektirdiği rekabet gücüne ulaşamayacağı kanısındalar.[96]

95 Bok, Derek, s. 55-71; Fogel, Robert William, *The Fourth Great Awakening*, The University of Chicago Press, Chicago, 2000, s. 227.

96 Rosecrance, s. 14-15.

21. Yüzyılda Dünya Ekonomisi

20. yüzyılda dünya ekonomisi büyük bir gelişme gösterdi. Teknolojik gelişmelere paralel olarak üretimde ve ticarette yüzyıl içinde büyük artışlar oldu. 1900 yılında dünyada toplam üretim 2,3 trilyon dolar değerindeydi. Bu, yüzyılın sonunda 17 kat artış göstererek 39 trilyon dolara ulaştı. Yüzyılın başında dünyada kişi başına ortalama gelir 1 500 dolarken yüzyılın sonunda 6 600 dolara yükseldi.[97] 20. yüzyıl içindeki büyük nüfus artışı dikkate alınırsa bu artışın gerçek boyutu daha iyi anlaşılır. 21. yüzyıla ilişin olarak yapılan tahminler aşağıda özetleniyor. Özellikle gelişme yolundaki ülkelerin önemli bir bölümünde büyük gelir artışları bekleniyor. 2010 yılında gelişme yolundaki ülkeler dünya ithalatının % 30'unu, dünya ihracatının da % 22'sini gerçekleştirecekler.[98]

Kalkınmanın tek ölçüsü milli gelir artışı değil. Eğitim ve sağlık alanındaki gelişmeler de önemli göstergeler arasında sayılıyor. Ancak bazı hallerde eğitim ve sağlıkta önemli ilerleme sağlayan ülkelerin ekonomik kalkınmada aynı başarıyı gösteremedikleri görülüyor. Afrika'nın güneyindeki bazı ülkelerde bunun somut örnekleri görülüyor. Önemli olan ekonomik kalkınma ile eğitim, sağlık gibi toplumsal alanlardaki gelişmeleri bir arada yürütebilmek.

Gelişme yolundaki ülkelerin kalkınması için hazır reçeteler bulmak zor. Ekonomide liberalleşme, iç istikrarı sağlama ve özelleştirme bu ülkelere önerilen genel çözümler arasında. Ama bunların hepsini yaptıkları halde kalkınma hızını % 0,5'in üzerine çıkartamayan ülkeler de var. Üstelik bu ülkeler sadece dünyanın en az gelişmişleri arasında da değil. Örneğin, Rusya'da merkezi planlama döneminden liberal ekonomiye geçildikten, özel mülkiyet kabul edildikten ve geniş çaplı özelleştirme çalışmaları yapıldıktan sonra, beklendiğinin aksine ekonomik kalkınma hızında bü-

---

97 *State of the World*, p. 10. Rosecrance, s. 71.
98 Mazarr, s. 147.

yük düşüşler yaşandı. Son on yılda toplam Gayri Safi Milli Hasıla üçte bir oranında geriledi, gelir dağılımı bozuldu, toplumun bütünü düşünüldüğünde yaşam standartları kötüleşti, sağlık hizmetleri geriledi. Buna karşılık, ilerideki bölümlerde görüleceği üzere, genel olarak liberal ekonomi kurallarını benimsemekle birlikte hükümetlerin ekonomiye yaygın biçimde müdahale ettikleri bazı Uzakdoğu ülkelerinin hızlı bir kalkınma sürecine girdikleri görüldü.[99]

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, 21. yüzyıla girerken bütün ülkeler için geçerli olabilecek kalkınma reçeteleri önermek zor görünüyor. Her ülke bir yandan dünya koşullarındaki değişikleri, bir yandan da kendi yapısının özelliklerini düşünerek çözümler üretmek zorunda.

Bir bütün olarak bakıldığında 20. yüzyılda dünya ekonomisindeki gelişmenin en açık göstergelerinden biri imalat sanayiindeki gelişme. 1900 yılı dünya imalat sanayii üretimi 100 kabul edilirse bu üretim 1980 yılında 3,041'e çıktı. Ama aşağıda açıklanacağı gibi, 21. yüzyılda bu sektörün nispi öneminde azalma bekleniyor. Bankacılık, sigortacılık, reklamcılık gibi hizmetler sektörüne giren faaliyetlerde artış daha da hızlı oldu. Özellikle İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda dünyanın toplam gelir düzeyinde çok hızlı bir artış meydana geldi. 1950 ile 1980 yılları arasında dünyanın gayri safi hasılası dört misli artış gösterdi.[100] 21. yüzyıla girerken bu artış sürüyor. OECD Kasım 1999'da yaptığı bir açıklamada o yıl dünya kalkınma hızı ortalamasının % 3 olacağını açıkladı. 2000 yılında ise dünya ekonomisinin ortalama % 3,5 oranında gelişeceği hesaplanıyordu. Ancak IMF'in 12 Nisan 2000 tarihinde yaptığı açıklama daha iyimser beklentilere yol açtı. IMF dünya ekonomisinin 2000 yılında % 4 2'lik bir kalkınma hızına erişeceğini tahmin ediyor, 2001 yılı tahmini ise % 3,9. 1999 yılında dünya GSH'sı % 3,3 artmıştı. IMF'e göre ABD'nin GSMH artışı 2000 yılında % 4,4, 2001 yılında % 3 olacak. Euro bölgesindeki AB ülkelerinin de 2000 ve 2001 yıllarında ortalama olarak % 3,2'lik bir kalkınma hızına ulaşmaları bekleniyor. Buna karşılık Japonya'nın kalkınma hızı 2000 yılında sadece % 0,9 olacak. Çin'in % 7, yeni sanayiileşen Asya ülkelerinin % 6,6, Hindistan'ın ise % 6,3'lük bir kalkınma hızını yakalaması bekleniyor. OECD yayınlarında 1999'da ABD'nin kalkınma hızı % 3,8, Alman-

99 *Entering the 21st Century*, s. 16.
100 Kennedy, Paul, s. 48.

ya'nınki % 1,3, Japonya'nınki % 1,4 olarak belirtiliyor. 1960-1997 yılları arasında gelişme yolundaki ülkelerin ortalama kalkınma hızı % 2,1 oldu. Bu tempo ile kişi başına ulusal gelirin iki katına çıkması için 35 yıl gerekiyor. Dünya ülkeleri en zenginler, orta gelir düzeyindekiler ve en fakirler olarak üç gruba ayrıldığı takdirde zenginler ile öbürleri arasındaki açık hızla büyüyor.

20. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir araştırmada ABD'nin tek başına dünyanın toplam gayri safi hasılasının % 24'ünü ürettiği saptandı. ABD, Japonya ve Almanya bir arada dünya GSH'sının % 47'sini üretiyorlar. Bunlara Fransa, İtalya, İngiltere, Kanada, Çin, Rusya, İspanya, Brezilya ve Meksika da ilave edildiğinde ortaya çıkan bu 12 ülkelik grup dünya hasılasının % 75'ini oluşturuyor.[101]

Bu rakamlar dünyanın en büyük ekonomik güçlerinin diğer ülkelere kıyasla ne kadar ileri gittiklerini ve dünyadaki toplam gelir dağılımının ne kadar dengesiz olduğunu ortaya koyuyor. Araştırmalar bu ülkelerle diğerlerinin arasındaki farkın daha da açılmakta olduğunu gösteriyor. Gelişmiş ülkelerle gelişme yolundakilerin arasındaki açığın artmasının sebeplerinden biri de hammaddelerin fiyatlarının mamul maddelere göre büyük düşüş göstermesi. Gerçekten 20. yüzyılın ikinci yarısında mamul maddelere nazaran hammadde fiyatlarında % 40'lık bir azalma oldu. Bundan da gelişme yolundaki ülkeler zarara uğradı.

Benzeri bir sorun da mamul madde üreten ülkelerle hizmet üreten ülkeler arasında yaşanıyor. Zira hizmet sektöründeki fiyat artışı mamul maddelerdeki artıştan fazla. O yüzden bugün gelişmiş ülkeler mamul madde üretiminden çok hizmet üretimine yöneliyorlar.

Bazı ülkelerde bu değişim çok açık biçimde görülüyor. Örneğin 21. yüzyıla girerken Hong Kong'da hizmet sektörünün payı GSMH'nın % 83'üne ulaşmış, imalat sanayiinin payı % 8'e düşmüştü. Hong Kong özel bir örnek gibi görülebilir. Ama diğer ülkelerde de eğilim aynı yönde. Gerçekten 25 yıl öncesine kadar birçok ülkede sanayinin payı hızla artarken daha sonraki yıllarda hizmetler sektörünün payı ilk sıraya yükseldi ve bu sektör en çok istihdam yaratan alan oldu. Toplam GSMH içinde hizmet sektörünün payı, 1994 yılı itibariyle Fransa ve Almanya'da % 61'e, Japonya'da % 63'e, ABD'de % 69'a, İngiltere'de ise % 72'ye yükseldi. ABD Ça-

101 *State of the World Atlas*, s. 81, 87, 89.

lışma Bürosu'nun tahminlerine göre 1990 ile 2005 yılları arasında yaratılacak 24,6 milyon kişilik iş sahasının 23 milyonu hizmet sektöründe olacak.[102]

Türkiye'de de bu sektörün payı 1970'te % 46 iken 1997'de % 62'ye çıktı. Böylece hizmet sektörünün GSMH içindeki payında, Türkiye, oransal olarak, Almanya, Fransa ve Japonya ile aynı düzeye geldi. Bunda son yıllarda turizm sektöründeki büyük gelişmenin de payı var.

Bu gelişmenin nedeni açık: 1959 yılından bu yana sanayi ürünlerinin fiyatı 16 kere, hizmetlerin fiyatı ise 25 kere artmış bulunuyor. Bu nedenle gelişmiş ülkeler iyi eğitilmiş iş gücünden yararlanarak hizmet sektöründe daha fazla kâr sağlıyor ve imalat sanayiini giderek gelişme yolundaki ülkelere bırakıyorlar. Ancak, bunun gelişmiş ülkelerdeki istihdam koşulları üzerinde olumsuz yansımaları oluyor. Batı ülkelerinde yüksek ücretlere ilaveten yüksek sosyal sigorta primleri de yatırımcıları başka ülkelere yönelten sebepler arasında. Bu ülkelerden biri de Çin. Yabancı sermeyenin son yıllarda artan ölçüde Çin'e yönelmesinin nedenlerinden biri de bu. Ama yabancı firmaların orada ürettikleri ürünlerin tasarımı, pazarlaması ve finansmanı çoğunlukla Çin dışında yapılıyor. Yani orada üretilen mallardan elde edilen kazancın önemli bir kısmı şirketlerin Çin dışındaki birimleri tarafından elde ediliyor.

Evvelce sanayi alanında faaliyet gösteren bazı dev firmalar da şimdi hizmet sektörüne ağırlık veriyorlar ve çalışmalarının ağırlık merkezini tasarım, danışmanlık, finansman gibi alanlara kaydırıyorlar. IBM, General Electric, General Motors bu firmalardan birkaçı. General Electric firmasının son yıllarda hizmet sektöründeki faaliyetlerinden sağladığı kazanç toplam gelirinin % 80'ine ulaştı. Benzeri örneklere müzik ve kültür alanında da rastlanıyor. Örneğin bir CD'nin ABD'de imalat fiyatı 50 cent. Bunu üreten firma küçük bir kazanç sağlıyor. Ama piyasada 15-20 dolara satılan bu CD'lerden esas kârı onun prodüksiyonunu yapan firmalar elde ediyor.[103] Aynı şekilde yarı iletken bir microchip'in maliyetinin % 70'i araştırma, geliştirme ve test yapma gibi bilgiye dayanan unsurlar.[104] ABD'nin en büyük şirketlerinden Microsoft'un 1997 yılındaki toplam satışları 11 358 milyar dolardı. Ancak bunun sadece 1 085 milyarı üretim ve

102 OECD, *Le Monde en 2020*, s. 33, Mazarr, s. 121.
103 Rosecrance, s. 7, 10, 52, 118.
104 Mazarr, s. 131.

işçilik maliyeti idi. Satış ve pazarlama masrafı 2 856 milyar dolar, yani üretim maliyetinin iki katı olmuştu. Beş milyardan fazlası kâr ve gerisi idari masraflardı. Görüldüğü gibi ürünün fiziki maliyeti toplam satış değerinin onda birinden az.[105] Bu bakımdan Türkiye'de hizmet sektörünün son yıllarda hızla gelişmiş olması ve GSMH içinde 1997 yılı itibariyle % 62'lik bir düzeye yükselmesi olumlu bir yapısal değişime işaret ediyor.

Hizmet sektörüne yönelenler sadece ticari kuruluşlar değil. Son yıllarda kâr gayesi gütmeyen Hükümet Dışı Kuruluşlar'ın (NGO) da hizmet sektöründe giderek artan ölçüde rol oynadıkları görülüyor. Örneğin ABD'de kâr gayesi gütmeyen NGO'ların sayısı 1990'lı yılların sonunda 1 375 000'e yükseldi. Bunların yürüttükleri ekonomik faaliyetlerin toplamı GSMH'nın % 7'sine çıktı. Bu kuruluşlarda istihdam edilenlerin sayısı 9,3 milyon. Gallup Enstitüsü'nün 1992 yılında yaptığı bir araştırma çalışma yaşındaki 94 milyon kişinin NGO'lara üye olduğunu gösterdi. ABD'deki düzeyde olmasa da diğer gelişmiş ülkelerde de NGO'ların sayısı ve önemi artıyor. Çin'deki benzeri kuruluşların sayısı da 200 000'e ulaşmış bulunuyor.

Uluslararası alanda 14 500 NGO faaliyet gösteriyor. 1992 yılında NGO'ların gelişme yolundaki ülkelere sağladıkları yardımların toplamı 8,3 milyar dolara ulaştı. Bu, dünyadaki resmi yardım toplamının % 13'ü.[106] NGO'lar uluslararası önemli kararların hazırlanmasında da etkili oluyor. Bunun örnekleri arasında Avrupa İşadamları Örgütü UNICE ile Sendika Örgütleri ETUC ve Kamu Ekonomik Kuruluşları CEEP arasında yapılan sosyal alandaki müzakereler ile ABD ve AB özel sektörleri arasındaki Transatlantik İş Diyalogu TABD sayılabilir.

21. Yüzyılın İlk 20 Yılında Beklenen Kalkınma

Önümüzdeki 20 yıl içinde dünya ekonomisinde büyük bir gelişme bekleniyor. 1995 yılında satın alma gücü paritesine (ppp) göre dünyanın gayri safi hasılası 32 trilyon dolar olarak hesaplanıyordu. OECD tahminlerine göre, 2020 yılında ekonomik gelişme orta büyüklükte kalırsa bu rakam 70 trilyon dolara, hızlı büyüme gerçekleşirse 106 trilyon dolara yükselecek.

---

105 Gordon, Myron J., *Economic Bases for World Order: Corporate Capitalism and/or Market Socialism?*, World Order for a New Millenium, Macmillan, London, 1999.

106 Mazarr, s. 220-221.

1995-2020 yılları arasında AB ülkelerinde kalkınma hızının yılda ortalama 1 8 ila 2,4'lük bir artış göstermesi bekleniyor. OECD'ye üye olmayan ülkelerde ise % 4,2 ila % 6,7'lik bir kalkınma hızı tahmin ediliyor. Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ve Endonezya'dan oluşan 5'li grupta ise kalkınma hızı biraz daha yüksek olacak; % 4,6 ila % 7,1.[107] Böylece dünya ekonomisinde ülkeler ve ülke grupları arasındaki dengeler de değişecek. OECD tahminlerine göre muhtemel değişimler aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Bazı Ülkeler ve Ülke Gruplarının Dünya GSH'sındaki Payları (Dünya Ekonomisinin Orta veya Hızlı Gelişmesi Tahminlerine Göre %)

Ülke-Grup	*1995*	*2020 orta gelişme*	*2020 hızlı gelişme*
Avrupa Birliği	22	16	12
ABD	20	15	11
5 ülke*	21	30	35
OECD dışı diğer ülkeler	23	26	32
Japonya	8	6	5
Diğer Uzakdoğu ülkeleri	6	7	5

** Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Endonezya*
Kaynak: Le Monde en 2020 s. 78.

Tablonun da gösterdiği gibi, her iki senaryoda da Avrupa Birliği'nin dünya ekonomisi içindeki payında önemli bir gerileme bekleniyor. Aynı durum ABD ve Japonya için de söz konusu. Buna karşılık OECD dışı ülkelerin, özellikle yukarıda sözü edilen beş ülkenin payı büyük ölçüde artıyor.

2020 yılında OECD ülkelerinin ortalama olarak kişi başına GSMH'ları orta büyüklükte gelişme senaryosunda 1990 yılı düzeyinden % 50, hızlı büyüme senaryosunda ise % 80 daha fazla olacak.

OECD'ye üye olmayan, ekonomileri gelişme yolunda sayılan ülkelerde ise artış daha da hızlı olacak. Onların kişi başına GSMH'larının 2020 yılında, kalkınma hızının orta veya yüksek olmasına göre, 1990 yılı düzeyi-

107 *Le Monde en 2020* s. 101.

nin % 100 ila % 270 üzerinde olması bekleniyor. Bu ülkelerle OECD üyeleri arasındaki kişisel refah farkı azalacak. Bugün bu gelişme yolundaki ülkelerde kişi başına gelir ortalaması OECD ülkelerinin % 15'i. 2020 yılında bu % 30'una çıkacak. Bu gelişim dünyadaki ekonomik dengeleri de etkileyecek. Tüm gelişme yolundaki ülkelerin dünyanın toplam GSH'sı içindeki payları 1995 yılında % 44 iken 2020 yılında % 67'ye çıkacak. Bu genel grup içinde yer alan ve yukarıda sözü edilen beş ülkenin toplam gelirleri 2020 yılında dünya gelirinin üçte birine yükselecek.Tek başına Çin'in geliri dünyanın toplam GSH'sının % 7'sine ulaşacak.[108]

21. yüzyılda OECD'nin dışında bulunan bu beş ülke önemli oyuncular olarak dünyada etkili bir yer alacak. Yeni yüzyıla girerken bu ülkelerin her birinin nüfusu 100 milyonun üzerinde. AB'nin bu beş ülkeyle toplam dış ticareti 1995 yılında 170 milyar dolara yükselmişti. Bu ülkelerin ihracatında hammaddelerin oranı son yıllarda büyük düşüş gösterdi, sanayi ürünlerinin payı arttı.

Ekonomide başarının ölçülerinden sadece biri gayri safi milli hasıla artışı. Ekonominin bütünü hakkında bir fikir sahibi olmak için diğer göstergeleri de incelemek gerekiyor. Bu göstergelerin başında da işsizlik rakamları geliyor. 21. yüzyıla girerken AB ülkelerinde işsizlik % 10 civarında seyrediyor. ABD'de % 5'in altında, Japonya'da da AB'den az. IMF istatistiklerine göre Türkiye'de işsizlik 1998 yılında % 5,9. Bu Avrupa ülkeleri arasında en düşük işsizlik oranlarından biri.

Ekonomik kalkınmanın diğer göstergeleri arasında teknoloji kullanımı, bilgisayar sayısı, internet bağlantısı gibi unsurlar da yer alıyor. Ama bunların hepsinden önemlisi, halkın çağın gerektirdiği düzeyde eğitime sahip olup olmaması.

Tarım ve Sanayinin Azalan Ağırlığı

20. yüzyıl içinde, özellikle son 50 yılda dünya ekonomisinde yapısal değişikler oldu. Gelişmiş ülkelerde tarımın ekonomi içindeki payı azaldı. Bu azalış yüzyılın başlarında başlamıştı. Daha önceleri ABD gibi geniş tarım alanları olan ülkelerde sorun bu alanları işletecek insan bulmaktı. O kadar ki, 1862 yılında çıkartılan bir yasayla arzu eden herkese 65 hektara kadar devlet arazisinin bedava verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu yasa saye-

---

108 OECD, *Le Monde en 2020*, s.15-16, **78.**

sinde 20. yüzyılın başına kadar 600 000 çiftçi ailesi toprak sahibi olmuştu. O dönemde tarıma yatırım yapmak en kazançlı işlerden biri olarak görülüyordu. 1900 yılında 10 milyon Amerikalı tarım sektöründe çalışıyordu. Yalnız ABD'de değil, başka ülkelerde de tarım ekonominin belkemiği idi. Yabancı yatırımcılar tarım alanına büyük yatırım yapıyorlardı. İngiliz yatırımcılarının getirdiği sermaye sayesinde Arjantin'in tarım alanları 1872 ile 1888 arasında 182 bin dönümden 2 milyon dönüme çıkmıştı. Yalnız hububata değil şeker pancarı, kahve ve kauçuk üretimine büyük yatırım yapılmıştı. Ancak bütün bu alanlarda büyük üretim artışları olup da dünya fiyatları düşünce yatırımcıların tarıma ilgisi azaldı. Aşırı üretimi denetim altına almak ve stok maliyetlerini azaltmak için hükümetler sübvansiyon vermeye başladı. 20. yüzyılın sonunda ABD Hükümetinin tarım sektörüne verdiği sübvansiyon, milyarlarca doları bulmuştu.

Aynı sorun Avrupa Birliği'nde de yaşanıyor. AB bütçesinin en önemli kalemlerinden biri Ortak Tarım Politikası çerçevesinde verilen sübvansiyonlar. Buna rağmen Avrupa Birliği içinde tarım kesiminde çalışanlar sık sık memnuniyetsizliklerini belirten gösteriler yapıyorlar, protesto hareketleri düzenliyorlar. Bu alanda en önde gelen AB ülkesi Fransa. Fransa dünyanın ikinci tarım üreticisi ve üçüncü tarım ürünleri ihracatçısı. Ancak bugünkü sorunlar devam ettiği takdirde Fransa'da 1990'lı yılların ortalarında 900 000 olan tarımsal işletmelerin sayısının 10 yıl içinde 300 000'e inmesi bekleniyor.[109]

19. yüzyılın sonunda tarımda yaşananlar 20. yüzyılın sonunda sanayide yaşanıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayiye, özellikle imalat sanayiine büyük yatırımlar yapıldı. Gelişme yolundaki ülkeler de sanayiye yöneldi. O ülkelerdeki emeğin ucuzluğu sayesinde üretim maliyetleri ve dolayısıyla mamul maddelerin dünya pazarlarındaki satış fiyatları düştü. Sanayide verimliliğin artması da fiyatları düşüren sebepler arasında. Örneğin, 1955 yılında ABD'de işçi başına yılda 100 ton metal üretilirken 1997 yılında 1000 ton üretiliyor. Bu nedenlerle ekonomik açıdan ileri ülkelerde imalat sektöründe gerileme görülmeye başlandı. 1970 yılında ABD'de imalat sanayii çalışan nüfusun % 26'sını istihdam ederken bu oran 1999'da % 15'e düştü. Bu süreç devam ederse 2035 yılında ABD'de sanayide çalışanların toplam çalışanlara oranı % 2,6'dan ibaret olacak. Bu

109 Picq, Jean, *Il Faut Aimer l'Etat*, Flammarion, Paris 1995, s. 138.

oran bugün tarım sektöründe çalışanların oranına eşit. İmalat sanayiinin ekonomide öncü rol oynadığı Japonya'da da 1989 yılından beri durgunluk yaşanıyor. Türkiye de kalkınma hedeflerine ulaşmada yıllardan beri sanayileşmeye ağırlık verdi. Bu sektörün, imalat sanayinin, nispi bir gerileme sürecine girmesi, bu alana öncelik veren ülkeleri de zor durumda bırakabilir.

Türkiye'de de GSMH içinde tarım sektörünün payı, diğer sanayileşmiş ülkelerdeki eğilime paralel olarak düşüş gösteriyor. Bu pay 1970 yılında % 36,7 iken 1997'de % 13,4'e düştü. Sanayinin payı 1990'lı yılların ortalarına kadar artış göstererek % 25'lere ulaştı, 1997'de % 23,7'ye düştü, buna karşılık hizmetler sektörünün payında büyük artış görüldü.[110] Sanayileşmiş ülkeler şimdi yüksek teknoloji gerektiren ve büyük kâr getiren sanayi dallarına ve teknolojiye dayalı hizmet sektörüne yöneliyorlar.

Dünya Ticaretinde Hızlı Artış

20. yüzyılın ikinci yarısında dünya ticaretinde çok hızlı bir artış görüldü. 1950 yılında 380 milyar dolar olan toplam ticaret hacmi 1997 yılında 5,86 trilyona çıktı. 1989 ile 1997 yılları arasında dünya ticaretindeki yıllık artış oranı ortalama % 5,3 düzeyine ulaştı.

1980'li ve 1990'lı yıllar dünya ticareti dünya gayri safi hasılasındaki artışın iki misli gelişme gösterdi. Örneğin, 1983 ile 1993 yılları arasında dünyanın toplam üretimi % 34,6 artarken dünya ticaretindeki artış % 70,5 oldu. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre 1995 ile 2004 yılları arasında G-7 ülkelerinin ortalama GSMH artışı % 3, buna karşı aralarındaki ticaret hacmindeki artışın % 6 olacağı belirtiliyor. Bu gelişmelerin sonucunda 2004 yılında dış ticaret, gelişmiş ülkelerde GSMH'nın % 40'ına, gelişme yolundaki ülkelerde % 50'sine ulaşacak.[111]

1970 yılında dünya ticaretinin % 62,1'i gelişmiş ülkeler arasında, % 30,6'sı gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasında, sadece % 3,3'ü gelişmekte olan ülkeler arasında yapılıyordu. 1990'lı yıllarda bu tablo değişti. 1995 yılında gelişmiş ülkeler arası ticaret % 47'ye düştü, gelişmişlerle gelişme yolundakiler arasındaki ticaret % 37,7'ye yükseldi, gelişme yolundaki ülkeler arasındaki ticaret ise % 14,1'i buldu. Gelişme halindeki ülkele-

110 Devlet İstatistik Enstitüsü, *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1999, s. 138.

111 Mazarr, s. 161.

rin dünya ticaretindeki payı 1990'lı yıllarda % 23'ten % 29'a yükseldi. Çok uluslu şirketlerin dünya ticaretindeki payı da arttı. Bu şirketlerin çeşitli ülkelerdeki tesislerinde ürettikleri parçaların dünya ticaretindeki payı % 30'u aşarak 800 milyar dolara yükseldi. Bazı çok uluslu şirketler ihtiyaç duydukları parçaları internet yoluyla bütün dünyadaki üreticilere ilan etmek ve dünya çapındaki rekabet koşullarından yararlanarak ihtiyaçlarını en uygun koşullarda gerçekleştirme yoluna gidiyorlar.[112] Bu şirketlerin merkezleri ile yatırım yaptıkları ülkelerdeki firmaları arasındaki ticaret, dünya ticareti içinde önemli bir yer tutuyor. 1990'lı yılların ortalarında dünya ticaretinin üçte birlik bölümü çok uluslu şirketlerin çeşitli firmaları arasındaki ticaretten oluşuyordu. ABD ve Japon firmalarının başka ülkelerdeki kendi kuruluşlarına yaptıkları ihracat, toplam ihracatlarının yarısını aştı. Aynı şekilde çok uluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülkelerdeki firmalarının ihracatının % 40'ı, gene aynı şirketlerin diğer ülkelerdeki kuruluşlarına gidiyor. Bu bakımdan çeşitli ülkelerin dış ticaret rakamlarını incelerken bu ticaret içinde ülkedeki çok uluslu firmaların payını ayrıca değerlendirmek gerekiyor.

Dünya ticaretinin bu kadar hızlı artmasının başlıca sebeplerinden biri gümrük tarifelerindeki düşüş. 1913 yılında gümrük vergilerinin Avrupa'da ortalaması % 20, Japonya'da % 30, ABD'de ise % 44'tü. Bu ticareti engelleyici, caydırıcı bir etki yapıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ticaretin serbestleştirilmesi yolundaki çabaların sonucunda 1990'larda Avrupa Birliği'nde ortalama gümrük vergileri % 5,9'a indi, Japonya'nın vergi oranı % 5,3, ABD'ninki ise % 5'in altında.[113]

Gelecek yüzyılın başlarında dünyadaki serbest ticaret alanlarının sayısının artması bekleniyor. Avrupa Birliği üyesi 15 ülke "tek pazar" sistemini kurarak dünya çapında serbest ticaret bölgelerinin ilk örneklerinden birini vermişlerdi. Daha sonra Avustralya ve Yeni Zelanda bir serbest ticaret bölgesi oluşturdular. Başka örnekler de hayata geçirildi veya geçirilmek üzere. Bunlar arasında ABD, Kanada ve Meksika'nın oluşturduğu Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın kurduğu (MERCOSUR), Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam ve Burundi'nin oluşturduğu ASEAN var. Ayrıca Kuzey ve Güney Amerika'daki 34 ülkenin Amerikalar Serbest Tica-

112 *Entering the 21st Century*, s. 33,65, Held, s. 172.
113 Mazarr, s. 164.

ret Bölgesi (FTAA) adı altında 2005 yılında hayata geçirilecek bir serbest ticaret bölgesi kurmaları öngörülüyor. 2010 yılına kadar Avrupa Birliği ile 12 Akdeniz ülkesi EUROMED adıyla bir işbirliği bölgesi kurmayı amaçlıyorlar. 2020 yılından önce Uzakdoğu ülkeleri arasında da böyle bir serbest ticaret bölgesi kurulması öngörülüyor. Belki bunlardan daha önemlisi Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (APEC) kurmayı kararlaştırdığı serbest ticaret bölgesi. 1994 yılında kabul edilen Bogor Deklarasyonu ile kurulması kararlaştırılan bu girişime katılacak ülkeler, dünya üretiminin yaklaşık yarısını sağlıyorlar. Bu ülkeler arasında ABD, Japonya ve Çin de var. Bu serbest ticaret bölgesi 2010 yılında bölgedeki zengin üye ülkeler arasında faaliyete geçecek, 2020 yılında sisteme üye olan diğer Uzakdoğu ülkeleri de bu pazara dahil olacaklar. Ayrıca ABD ile Avrupa Birliği arasında bir Transatlantik Serbest Ticaret Bölgesi (TAFTA) kurulması yolunda da çalışmalar var. ABD ve AB ekonomik alandaki mevzuatlarını birbirine yakınlaştırmaya çalışıyorlar.[114]

Görülüyor ki, 21. yüzyıla girerken başlıca ülkeler ticari alanda birleşmenin, aralarında gümrükleri kaldırmanın yollarını arıyorlar. Gelişme yolundaki 152 ülkenin 110'u 1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuş bulunuyordu. Tek başına kalan devletlerin güçlüklerle karşılaşacağı ortada.

Türkiye daha 1963 yılında AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalarken bu anlaşmanın önemli bir boyutu olarak bir Gümrük Birliği gerçekleştirmeyi kabul etmişti. 1995 yılında imzalanan ve 1996 yılı başında yürürlüğe giren bu Gümrük Birliği Anlaşması Türkiye ile AB arasında sanayi ürünleri alanında gümrükleri kaldırdı, bütün dünya ülkeleri ile ticarette Türkiye ile AB'nin aynı gümrük oranlarını uygulamalarını hükme bağladı, ticari ve mali ilişkilerle ilgili birçok düzenleme getirdi. Türkiye ile AB arasındaki uyum çalışmaları özellikle rekabet politikası, fikri ve sınai mülkiyet, standartlar ve sertifikasyon alanlarında yoğunlaşıyor. AB'nin mali yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemesine rağmen anlaşmanın ticari boyutu büyük güçlükle karşılaşmadan uygulanıyor. Ancak tarım ürünleri ve hizmetler esas itibarıyla bu anlaşmanın dışında bırakıldı. Bu alanlardaki çalışmalar devam ediyor. 10 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirve-

114 OECD, Le Monde en 2020, 1997, s.12; Bergsten, C. Fred, *Competitive Liberalisation and Global Free Trade: A Vision for the Early 21st Century,* Institute for International Economics, APEC Working Paper, 96-15, s. 1.

sinde AB'nin Türkiye'ye adaylık statüsü vermeyi kabul etmesinden sonra hizmetler sektörü alanında da daha yakın bir işbirliği yapılması olasılığı arttı.

20. yüzyılın sonlarına doğru dünyada hizmet ticareti de hızla arttı. 1994-1997 yılları arasında % 25 artış gösterdi. Bu özellikle ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde göze çarpan bir süreç. Türkiye ve Brezilya gibi ülkeler de hizmet ticareti artış oranında dünyanın ön sıralarında yer alıyor. 21. yüzyılda, özellikle internet ve telekomünikasyon yoluyla ticaretin yaygınlaşmasıyla dünya hizmet ticaretinde daha da büyük artış bekleniyor.[115]

Türkiye'nin 1995 yılı itibariyle 36 milyar dolar olan toplam mal ve hizmet ihracatının % 39,7'si hizmet ihracatı olmuştu. Toplam ihracat içinde hizmet ihracatının payı açısından Türkiye dünyada 3. sırada yer alıyor. Türkiye'nin oranı dünya ortalamasının iki katı. Hizmet ithalatında ise Türkiye dünya ortalamasının yarısı düzeyinde. 1995 yılında Türkiye'nin toplam hizmet ihracatı 14,4 milyar dolar, hizmet ithalatı ise 4,6 milyar dolar olmuştu.[116]

Bütün bu gelişmeler meşru zeminlerde yürütülen ekonomik ve ticari faaliyetlerle ilgili. Ancak bir de gayri meşru ticari faaliyetler var ki, bunların boyutu ülkeleri ve uluslararası kuruluşları endişelendiriyor. IMF'e göre dünyada bir yılda yapılan yasa dışı ticaret 1 trilyon dolara yükselmiş bulunuyor. Birleşmiş Milletler'e göre dünyada her gün 1 milyar dolarlık kara para aklanıyor. Dünyada bir yılda yapılan uyuşturucu madde ticaretinin mali boyutunun 400 milyar dolara ulaştığı belirtiliyor. İşte bu gibi yasa dışı işlemlerin engellenmesi için uluslararası işbirliğinin artırılması gerekiyor.

Yasal çerçevede olsa da özel vergi kolaylıkları sağlayan bazı bölgelerde yoğunlaşan mali işlemler de var. Örneğin Karaipler'deki yüzölçümü 252 kilometrekare ve nüfusu da 25 000'den ibaret olan Cayman Adaları'ndaki 570 bankada toplam 500 milyar dolarlık mevduat bulunuyor. Bu miktar Türkiye'nin cari fiyatlarla toplam gayri safi milli hasılasının iki katına eşit. Cayman dışındaki Karaip adalarında vergi kolaylıklarından yararlanan bankalarda da mevduat 341 milyar doları buldu. Sırdaş banka sistemini yasallaştıran 8 milyon nüfuslu Avusturya'da 32 milyon banka hesabı bulunuyor.[117]

---

115 *Entering the 21st Century*, s. 64.
116 Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, s. 160-161.
117 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 134-136.

Gelişmiş Ülkelerde Korumacılık

Dünya ticaretindeki serbestleşmeye karşı ticareti sınırlayıcı, güçleştirici girişimler de göze çarpıyor. Özellikle gelişmiş ülkeler el emeği ucuz ülkelerin kendi pazarlarına yönelik ihracatını olanaklar ölçüsünde kısıtlı tutarak kendi üreticilerini korumaya çalışıyorlar. Daha AB'nin kuruluş yıllarında alınan bir kararla Japonya'nın Avrupa'ya ihraç ettiği ürünlerin 24'üne kısıtlama getirilmişti. Belçika, Almanya ve İtalya bu kısıtlama kararlarının alınmasına öncülük eden ülkelerdendi.[118]

Daha sonraki yıllarda da benzeri kısıtlamalar devam etti. Buna rağmen Japonya AB'ye ihracatını hızla artırıyordu. 1972 yılında bir yıllık artış % 43,8'e, 1973 yılında da % 33,3'e yükseldi. AB'nin kuvvetli girişimleri üzerine Japonya kendiliğinden Avrupa'ya ihracatına bazı kısıtlamalar getirmek zorunda kaldı. Gene de bazı yıllarda Japon ürünleri ihracatında büyük artışlar görüldü. Örneğin, 1979-80 döneminde Japonya'nın Avrupa'ya otomobil ihracatı % 29 arttı. Elektronik ürünler ihracatında da benzeri artışlar görüldü. Bunun üzerine AB daha etkili koruma önlemleri alma yoluna gitti. Fransa Japonya'da üretilen video cihazlarının sadece Poitiers limanından ithal edilebileceğini ve gümrüklerden haftada 2000'den çok cihaz geçirilemeyeceğini kararlaştırdı.[119]

Bir korumacılık önlemi de Avrupa Birliği'nin tarım sübvansiyonları. Aslında İsviçre'nin, Norveç'in ve Japonya'nın tarım sübvansiyonları AB'den de fazla. ABD'ninki de ona yakın. 1999 yılında ABD'nin tarım sektörüne verdiği sübvansiyonlar 8,7 milyar doları buluyordu. Buna devletin sulama sistemlerine yaptığı katkı dahil değil. ABD'nin süt ürünleri ve şeker ithalatına koyduğu yüksek gümrük tarifeleri de bu ürünleri ihraç eden ülkelerin tepkisini çekti. Bu uygulamalar küreselleşmenin ticareti serbestleştirme boyutu ile pek bağdaşmıyor.

Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları korumacılık yöntemlerinden biri de anti-damping. Bir ürünün yabancı bir ülkeye ihraç edilebilmesi için aşırı derecede fiyat kırılmışsa, üretildiği ülkedeki fiyatının çok altında satış yapılıyorsa bu satış engelleniyor veya yüksek ek vergilerle cezalandırılıyor. Anti-damping uygulamaları 1990'lı yılların başlarında daha çok Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya gibi sanayileş-

---

118 Gilson, Julie, *Japan and the European Union*, MacMillan, London, 2000, s. 16.
119 Gilson, s. 23, 29.

miş ülkelerin veya ülke gruplarının başvurduğu bir engelleme yöntemiydi. 1990'ların sonunda ABD'nin anti-damping uygulamalarının sayısı 300 civarında bulunuyordu. Ancak son yıllarda Brezilya, Hindistan, Kore, Meksika ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkelerin de bu yöntemi sıkça uyguladığı görülüyor.[120] Diğer bir engelleme yöntemi de gümrük tarifeleri. Gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkelerin imalat sanayii ürünlerine uyguladığı gümrük tarifeleri diğer gelişmiş ülkelere uyguladığının ortalama dört katı daha yüksek. UNCTAD'ın bir araştırmasına göre bu tarifeler indirilirse 2005 yılında gelişme yolundaki ülkelerin ihracatı yılda 700 milyar dolar artacak. Başka bir korumacılık yöntemi de yabancı ülkelerin veya firmaların belirli ülkelere veya ülke gruplarına ihracatlarını kendi iradeleri ile kısıtlamaya "ikna" edilmeleri. Türkiye ile AB arasındaki ticarette Türkiye'nin tekstil alanındaki yüksek rekabet gücünü gören AB Komisyonu, bunu kısıtlayıcı önlemler almak istemiş, Türk Hükümeti bunu kabul etmeyince Türk ihracatçılarının tek taraflı kısıtlamaya giderek AB'nin kotalarına uymasını sağlamıştı. Benzeri bir uygulama Japonya ile Amerika arasında görüldü. Japon demir çelik üreticileri ABD'ye ihracatlarını tek taraflı ve "gönüllü" olarak kısıtlamaya razı oldular.[121]

Diğer korumacılık önlemleri arasında devletlerin firmalarına çeşitli yollardan sübvansiyonlar vererek onları rekabet gücüne kavuşturmaları da var. Avrupa Birliği'nin imalat sanayiine verdiği sübvansiyonlar yılda 60 milyar doları buluyor. Son yıllarda dünya piyasalarında büyük rekabet gücüne kavuşan bazı Uzakdoğu ülkeleri de bu yönteme oldukça sık başvuruyor. Bazen hükümetler firmalarını korumak için piyasa kurallarıyla pek de bağdaşmayan bazı müdahalelere başvuruyorlar. Nitekim 1999 yılının Kasım ayında Alman Hükümeti iflas etmek üzere olan ünlü bir inşaat firmasını kurtarmak içim bankacılık sistemi üzerinde etkili girişimlerde bulundu. Aynı günlerde gene Alman Hükümeti ülkenin en büyük cep telefonu şirketi Mannesmann'ın İngiliz Firması Videophone tarafından satın alınmasının, bu satışın Alman ticari kültürünü bozacağı gibi bir gerekçe ile engelemeye çalıştı. Ancak bu çabaların iki firmanın birleşmesine mani olabileceği kuşkulu. Japonya ve Kore'de de korumacılık örneklerine sık sık rastlanıyor. Örneğin Japon bankaları ABD'de ve diğer pek çok Batı

120 *Entering the 21st Century*, s. 58.
121 Micklethwait, s. 113-114; *Economist*, November 27, 1999, s. 13.

ülkesinde her türlü bankacılık işlemlerini serbestçe yapabilirken yabancı bankaların Japonya'da faaliyetleri çok kısıtlı. Aynı şekilde Japon ve Kore şirketleri başka ülkelerde büyük inşaat projeleri üstlenirken yabancı müteahhit firmaların bu iki ülkede iş almaları olanaksız denilecek kadar zor.[122]

Bu örnekler de gösteriyor ki, bir yandan serbest ticaretin kuralları uygulanırken bir yandan da bütün ülkeler kendi ekonomilerini koruyucu önlemlere başvurabiliyorlar. Yani liberal ekonomi hemen hemen hiçbir ülkede mutlak, kayıtsız, koşulsuz bir sistem gibi uygulanmıyor. Bu gibi müdahaleci girişimler AB içinde de eleştiri konusu oluyor. 2000 yılının Ocak ayı sonunda Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumu toplantısında bir konuşma yapan İspanya Başbakanı Aznar, bazı AB ülkelerinin ekonomi politikalarını şiddetle eleştirerek, eski anlayışlardan esinlenen müdahaleci yaklaşımların vergileri ve işsizliği yükselttiğini ve kalkınmayı yavaşlattığını söyledi. Aznar geleceğin dünyasının rekabete ve teknolojik yeniliklere açık olması gerektiğini belirtti. Aznar eski anlayışın ürünü saydığı refah devleti görüşüne de karşı çıktı ve toplumun sosyal güvenliğini sağlamanın en sağlıklı yolunun iş olanağı yaratmak olduğunu belirtti.[123]

Dikkat çekici bir nokta da şu: ülkeleri bu gibi korumacı önlemler almaya teşvik edenler arasında o ülkede yatırım yapmış olan yabancı şirketler de yer alıyor. Bu şirketler kendi yatırımlarını ve üretimlerini diğer yabancı firmaların rekabetinden korumak için yatırım yaptıkları ülkelerin anti-damping ve başka korumacılık yöntemlerine başvurmasını ısrarla istiyorlar.

Gerekçesi ne olursa olsun, geçmiş tecrübeler korumacılık önlemlerinin tek başına, ülkelerin kalkınmasına ve çağdaşlaşmasına yardımcı olamadığını gösterdi. Ama liberalizm kurallarının sınırsız ve koşulsuz uygulanmasının da en ileri ekonomilerde bile her zaman uygulanan bir yöntem olmadığı yukarıdaki bilgilerden anlaşılıyor. Birçok ülke çıkış yolunu ekonomik bölgeler veya bloklar oluşturmakta buldular. Avrupa Birliği bunun en somut örneklerinden biri. Bu örgütlenmeler içinde nispeten küçük ülkeler bile geniş pazar olanaklarından serbestçe yararlanabildikleri için belirli alanlarda kendilerini rekabet gücüne kavuşturabilecek büyüklükte yatırım ve üretim yapma olanağına kavuşuyorlar. Bu açıdan bakıldığında da Türkiye'nin AB üyeliği özel bir önem taşıyor.

---

122 Drucker, *The New Realities*, Harper Business, New York, 1999, s. 132.
123 IHT, 31.1.2000.

Kalkınmanın Anahtarı: Enerji

Ekonomiyi ve toplum hayatını en yakından etkileyen alanlardan biri de enerji. Yüzyılı aşkın bir zamandan beri sanayileşmenin göstergelerinden birinin enerji tüketimi olduğu kabul ediliyor. 1900'lerin başında dünyanın yıllık enerji tüketimi petrol eşdeğerli (Ktoe) olarak 911 milyon tondu. Bu miktar 1997 yılında 9,6 milyar tona yükseldi. Kişi başına enerji tüketimi de arttı. Aynı yıl dünyada kişi başına yılda 1,45 ton petrol tüketiliyordu. OECD ülkelerinde ise kişi başına tüketim 4,56 Ktoe, yani dünya ortalamasının üç katı.

Dünya enerji tüketiminin 1995 yılına kıyasla 2005 yılında % 30, 2010 yılında % 40 ve 2020 yılında % 50 artacağı hesaplanıyor.[124] Dünya Enerji Ajansı 2020 yılına kadar ilave enerji ihtiyacının % 55'inin petrol, kömür, gaz gibi fosil kökenli kaynaklardan karşılanacağını tahmin ediyor.[125]

Gelişme yolundaki ülkelerdeki kalkınma hamlelerine paralel olarak enerji tüketiminde büyük artış olması bekleniyor. 1990 ile 2010 yılları arasında gelişmiş ülkelerin elektrik tüketiminde % 20, buna karşılık gelişme yolundaki ülkelerin tüketiminde % 300'lük artış olacağı tahmin ediliyor.[126]

Enerji alanında kömür hâlâ önemli bir yer tutuyor. Dünya kömür tüketimi 1970 yılında 2,3 milyar tondan 1990 yılında 5,2 milyar tona yükseldi. Aynı dönemde doğal gaz tüketimi iki misli, petrol tüketimi üçte bir oranında arttı. Dünya Enerji Ajansı bilinen petrol rezervlerinin 30-50 yıl, gaz rezervlerinin de 40-60 yıl içinde tükeneceğini hesaplıyor. Kömür yataklarının daha 200-300 yıl ihtiyacı karşılayabileceği anlaşılıyor. Dünya Bankası kömür yataklarının daha da uzun süre, belki 600 yıl işletilebileceği kanısında. Kömür bazı gelişmiş ülkelerde en önemli enerji kaynağı olmaya devam ediyor. ABD'de elektrik üretiminin % 55'i kömürden sağlanıyor. Ancak bazı fosil kaynaklı enerji olanaklarının giderek azalması bunların dünya fiyatlarında büyük artışlara yol açacak. Petrol fiyatlarında 2020 yılından sonra önemli artış bekleniyor. Yapılan araştırmalara göre 2010 yılında dünya petrol üretimi en üst düzeyine yükselecek sonra hızlı bir üretim düşüşü dönemine girilecek.[127]

---

124 Mazarr, s. 56.
125 *State of the World*, s. 23; Draulans, Dirk, *Le Pillage Absurde, Les Années 2000*, s. 36.
126 *Entering the 21st Century*, s. 101.
127 Draulans, s. 38. Henri Dupus, *Les Annèes 2000*, s. 69.

Bütün bu gelişmeler dikkatleri rüzgâr enerjisi, hidrojen yakıtı, güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltiyor. Bugün dünyada üretilen enerjinin sadece % 1'i yenilenebilir enerji kaynaklarından elde ediliyor. Bazı ülkeler bu alanda daha ileri gitmeyi planlıyor. ABD'nin hedefi enerji ihtiyacının % 5'ini rüzgâr enerjisinden sağlamak. Bugün Danimarka'nın toplam enerjisinin % 7'si rüzgâr türbinleri sayesinde sağlanıyor. İspanya'nın Navara bölgesinde bu oran % 23'e yükseldi. Çin'de de rüzgârdan elektrik üretimi için büyük çaba gösteriliyor. 1990-1997 yılları arasında dünyada rüzgâr enerjisinden elektrik üretiminde yılda ortalama % 25,7'lik artış görülüyor.

Güneş enerjisini elektriğe çeviren fotovoltaik selüllerin de üretimi arttı, maliyeti düştü. Bu selüllerin satışı 1997 yılında % 42, 1998'de de % 21'lik artış gösterdi. 1998 yılında dünya fotovoltaik selüller piyasası 1 milyar dolara ulaşmıştı. Bunların Watt başına maliyeti 1980'li yılların başında 50 dolarken 1990'lı yılların sonunda 5 dolara düştü. Bu gelişme güneş enerjisinden yararlanma alanında yakın gelecekte büyük aşamalar kaydedilebileceğini gösteriyor.[128] 1990-1997 yılları arasında güneş enerjisinden elektrik üretiminde yılda ortalama % 16,8'lik artış kaydedildi. Daha şimdiden dünyada 500.000 ev elektriğini bu fotovoltaik selüllerden sağlıyor.

Fosil yakıtların kullanımı nedeniyle yaşanan atmosferin aşırı ısınması ve bunun çevreye ve insan yaşamına yapabileceği olumsuz etkiler, enerji alanında faaliyet gösteren büyük firmaları da yenilenebilir enerji kaynaklarında araştırmaya ve yatırıma yöneltti. 1997 yılında British Petroleum güneş enerjisi ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları alanına 1 milyar dolar yatıracağını açıkladı. Shell de aynı alanda 500 milyon dolarlık yatırıma hazır olduğunu bildirdi.

21. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlanacak enerji kaynaklarından biri hidrojen. Suyun elektrolizi ile elde edilen hidrojen kolayca taşınabilir bir yakıt olarak değerlendiriliyor. "Yakıt hücresi" denilen bir araç, hidrojeni elektrik enerjisine çevirebiliyor. İleride hidrojenle çalışan otomobillerin piyasaya çıkması bekleniyor. Dünyanın önde gelen otomobil üreticilerinden Daimler-Benz, Ford ve Toyota şimdiden "yakıt hücresi" araştırmalarına önemli yatırım yapmış bulunuyorlar. Bazı araştırmacılar

---

128 Bull, Stanley R.; Billman, Lynn L., *Renewable Energy: Ready to Meet Its Promise?*, The Washington Quarterly, Winter 2000, Vol. 23, No.1, s. 231.

2003 yılına kadar hidrojen enerjisi ile çalışabilen bir otomobilin üretilebileceğine inanıyorlar.[129]

Bazı devletler yeni enerji yatırımlarında yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik veriyor. Kosta Rika 2010 yılında bütün elektrik ihtiyacını yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılamayı planlıyor. İzlanda 15-20 yıl içinde "hidrojen ekonomisine" geçmeyi tasarlıyor. Danimarka balıkçılık filosu ileride hidrojen motorlarıyla donatılacak, ülkedeki bütün araçlar da hidrojen veya metanolla çalışacak.[130] Danimarka kömüre dayalı enerji santralleri yapımına son verdi.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyeli çok büyük. Sadece güneş enerjisi dünyanın toplam tüketiminin 10 000 misli enerji sağlıyor. Ancak bunu ekonomik olarak kullanabilecek teknoloji henüz yeterince geliştirilmiş değil. Yakın gelecekte teknolojik araştırmaların bu alanda önemli ilerlemeler sağlanmasına olanak vereceği tahmin ediliyor. Bu çalışmalar başarılı sonuç verirse 2050 yılında dünya enerji ihtiyacının % 20'sinin güneş enerjisinden sağlanacağı bildiriliyor. Avrupa Birliği de 2010 yılına kadar toplam enerji ihtiyacının % 12'sini yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı hedefliyor.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılmasının çevreye de olumlu katkısı oluyor. ABD'nin yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanması sayesinde atmosfere 70 milyon ton daha az karbon bırakıldığı hesaplanıyor.[131] Çevrecilerin de etkisiyle nükleer enerji santrallerinin sayısının artırılmasına Batı ülkeleri kamuoyunda büyük direniş var. 1970 yılında nükleer enerji kullanan ülkeler elektrik ihtiyacının sadece % 3'ünü bu kaynaktan sağlıyorlardı. Bu oran 1985 yılında % 25'e yükseldi. ABD Enerji Bakanlığı önümüzdeki 10 yıl içinde dünya nükleer enerji kapasitesinin yılda sadece % 0,2 ila 1 artacağını tahmin ediyor.[132] Bununla birlikte nükleer füzyonun ticari amaçla kullanılabilmesi bütün dengeleri değiştirecek ve bu çözüm ağırlık kazanacak.

Yukarıda da da belirtildiği gibi artık tükenmeye yüz tutan petrol ve doğal gazın yerini yeni enerji kaynaklarının alması kaçınılmaz. O bakımdan devletlerin geleceğe yönelik uzun vadeli politikalarını saptarken sadece

---

129 Daan Killemaes, *les Annèes 2000*, s. 69-70; *State of the World*, s.17.
130 *State of the World*, s. 37.
131 Bull, Stanley R.; Billman, Lynn L., s. 230.
132 Mazarr, s. 62.

petrol ve doğal gaz kaynaklarını, bunların üretimini, taşınmasını düşünmekle yetinmemeleri, bunun dışındaki alanlardaki gelişmeleri yakından izlemeleri, kendi ülkelerinde bu alanlardaki bilimsel ve teknik araştırmaları teşvik etmeleri gerekiyor. Özellikle rüzgâr ve güneş enerjisi gibi alanlarda ülkelerinin potansiyelini değerlendirmeleri önem taşıyor. Her iki alanda da geniş olanaklara sahip bulunan Türkiye'nin bu konuda ileri adımlar atmaması için hiçbir neden yok.

Bütün bu gelişmeler enerji alanında uluslararası işbirliğinin önemini ortaya çıkartıyor. Bütün dünyayı kapsayacak bir elektrik şebekesi kurulmasının zorunlu hale geleceğini düşünenler var. Bugün Avrupa çapında böyle bir şebeke mevcut. Barselona'da üretilen elektrik Avrupa enterkonekte sistemi sayesinde örneğin Berlin'de tüketilebiliyor. Dünya çapında da böyle bir sistemin kurulması düşünülüyor. Dünyada elektrik enerjisinden henüz yararlanamayan yaklaşık iki milyar insan bulunması bu gibi projeleri büsbütün önemli kılıyor. Büyük Sahra'daki güneş enerjisi, 40 ve 50. paraleller arasındaki rüzgâr enerjisi potansiyeli gelecekte dünyanın önemli elektrik üretim kaynakları arasında görülüyor. Ancak bu kaynakları değerlendirmek ve elektriği çok uzak bölgelerden fazla kayıp vermeden taşımak yeni teknolojik çözümleri gerektiriyor. Ayrıca böyle bir sistemi çalıştırmak için dünya çapında bir örgütlenmeye gitmek gerekiyor.[133] Türkiye'nin toplam enerji tüketimi 1970 ile 1997 yılları arasında 3,8 kat artarak 18 849 Ktoe'den 71 367 Ktoe'ye çıkmış bulunuyordu. Bu rakamın 2000 yılında 91 000 Ktoe'ye ulaşması bekleniyor. Yıllık elektrik tüketimi artışı ortalama % 9,9. Gene de Türkiye'nin kişi başına yıllık enerji tüketimi dünya ortalamasının altında: sadece 1,10 ton. Hızlı sanayileşmeye ve kentleşmeye paralel olarak önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin enerji talebinde büyük artış bekleniyor. Toplam enerji ihtiyacının 2020 yılında 314 000 Ktoe'ye 2025 yılında ise 407 000 Ktoe'ye çıkacağı hesaplanıyor. Aynı dönemde kişi başına tüketimin de 1 379 Ktoe'dan 4 631 Ktoe'ye, yani AB'nin bugünkü ortalamasına yükselmesi bekleniyor.

Türkiye'de iç enerji üretimi 1970-1997 döneminde yaklaşık iki misli artarak 27 687 Ktoe'yi buldu. Bu üretimin 2000 yılında 31 091 Ktoe'ye, 2025 yılında da 95 946 Ktoe'ye yükseltilmesi hedefleniyor. Bu hedeflere

---

133 Guy Simono, *Imaginons un Réseau Electrique à l'Echelle de la Planète*, Le Monde, L'Avenir. s. 3

ulaşmak için Türkiye'nin gelecek 20 yıl içinde büyük enerji yatırımları yapması gerekiyor. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın tahminlerine göre 2000 yılından 2025 yılına kadar Türkiye'nin kömür üretimi 16 151 Ktoe'den 40 752 Ktoe'ye çıkacak, hidrolik enerji üretimi 3 763 Ktoe'den 9 305 Ktoe'ye yükselecek. 2010 yılında üretime başlayacak nükleer santraller 2025 yılında 29 200 Ktoe enerji üretecekler. Türkiye gelecek 25 yıl içinde jeotermal enerji üretimini 432 Ktoe'den 5 400 Ktoe'ye yükseltmeyi hedefliyor. Rüzgârdan elektrik üretimi için de Türkiye'nin elverişli bölgeleri saptandı. Birkaç yerde deneme amaçlı rüzgâr türbinleri kuruldu. Ancak henüz ekonomik amaçlı üretime geçilmedi. Enerji Bakanlığı'nın ileriye yönelik tahminlerinde 2020 yılına kadar Türkiye'de rüzgâr enerjisinden elektrik üretiminin öngörülmediği anlaşılıyor. Ancak TUSİAD bu konuda daha iyimser. TUSİAD'a göre Türkiye rüzgâr gücünden 2020 yılında 1 519 Ktoe, 2025 yılında da 2 167 Ktoe elektrik üretecek. Türkiye'de güneş enerjisinden yararlanma yolunda çalışmalar da yapılıyor. Enerji Bakanlığı 2000 yılında 121 Ktoe, 2020 yılında ise 706 Ktoe elektriğin güneş enerjisinden elde eldilmesini planlıyor. TUSİAD'ın bu alandaki tahmini de daha iyimser. Onlara göre 2020 yılında 3 882, 2025 yılında da 5 564 Ktoe güneş enerjisi kullanılacak.

Tüketimdeki hızlı artış nedeniyle toplam talebin yurtiçi üretimle karşılanabilen bölümü son 30 yılda % 75'ten % 38'e düştü.

Önümüzdeki yıllarda yapılması öngörülen büyük yatırımlarla Türkiye'nin enerji üretiminde önemli bir artış olacak ama enerji talebini karşılamak için 21. yüzyılın ilk 20 yılında enerji ithalatını dört misli artırmak gerekiyor. Enerji Bakanlığı'nın tahminlerine göre Türkiye'nin 2000 yılında 59,9 Ktoe olarak gerçekleşmesi beklenen enerji ithalatı 2020 yılında 234,9 Ktoe'ye ulaşacak.[134] Gelecek yıllarda dünya enerji fiyatlarında önemli artış beklendiği için bu ithalatın Türk ekonomisine yükleyeceği mali yük de büyük olacak. Bu yükü karşılayabilmek için Türkiye gelecek 20 yıl içinde hızla kalkınmak ve ihracat ve diğer döviz gelirlerini hızla artırmak zorunda.

134 *An Overview of Turkey's Energy Strategy on the Eve of the 21st Century*, TUSİAD, s. 7-15.

Dünyanın Sosyal Yapısı ve Gelir Dağılımı

Yukarıdaki bölümlerde özetlenen hızlı kalkınma süreci sanayileşmiş ülkelerde ve yeni gelişen bazı ülkelerde yaşanırken, bir yandan da bu ülkelerle dünyanın en geri kalmış ülkeleri arasındaki açık büyüyor, gelir farklılıkları artıyor. 250 yıl önce dünyada en zengin ülkeyle en fakir ülke arasındaki fark 5'e 1 olarak hesaplanıyordu. Bugün bu oran İsviçre ile Mozambik örnek alınacak olursa 400'e 1 düzeyine geldi.[135]

1999 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya İnsan Gelişimi raporuna göre dünyada yaşayanların en zengin % 20'si ile en fakir % 20'si arasındaki fark 1960 yılında 1'e 30 iken 1997 yılında 1'e 74 oranına çıktı. Bugün dünyanın en zengin ülkelerini bünyesinde toplayan G-7 grubunun üyelerinin kişi başına gelir düzeyi 1965 yılında dünyanın en fakir yedi ülkesindeki kişi başına gelirinin 20 katı iken 1997 yılında 39 katına çıktı.[136] Yani zenginler daha zenginleşirken fakirler daha fakirleşiyor. Bazı ülkelerde gelir dağılımı bozukluğunun hızla arttığı görülüyor. Bu artış dünyanın çeşitli bölgeleri itibariyle aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Gelir dağılımındaki dengesizlik artışı ülkeler itibariyla incelendiğinde durum daha somut biçimde görülebiliyor. 1970 yılında dünya ülkelerinin orta gelişmişlik düzeyindeki üçte birlik bölümünün geliri en zengin üçte birlik grubun % 12,5'u idi. Bu oran yüzyılın sonuna doğru % 11,2'ye indi. Aynı dönemde en fakirlerden oluşan üçte birlik grubun geliri ise en zenginlerin % 3,1'inden % 1,9'una düştü. Yani dünyadaki gelir dağılımı giderek bozuluyor. Aslında sanayi devriminden beri zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki açık sürekli büyüyor. 1870 ile 1985 yılları arasında bu fark altı misli artış gösterdi.[137] Brezilya'da 1960 yılında nüfusun yarısının geliri toplam gelirin % 18'i idi. Bu oran 1995 yılında % 11,6'ya düştü. Nü-

---

135 Landes, David, s.xx.

136 Bertrand, Gilles; Michalski, Anna; Pench, Lucio R.; *Scenarios Europe 2010*, European Commission, Forward Studies Unit, July 1999, s. 58.

137 *Entering the 21st Century*, s.14.

Gelir Dağılımı Dengesizliğinin Gelişme Eğilimi (Ülkelerin Nüfusunun Yüzdesi Olarak, 1975-1995)

Ülkeler	*Dengesizliğin arttığı*	*Dengesizliğin değişmediği*	*Dengesizliğin azaldığı*	*Saptanamayan*
Sanayileşmiş Ülkeler	71,8	1,2	27	0,0
Doğu Avrupa	98,1	0,0	0,0	1,9
Eski Sovyetler B.	100,0	0,0	0,0	0,0
Latin Amerika	83,8	0,0	11,4	4,8
Güney Asya ve Ortadoğu	1,4	70,2	14,4	14,0
Uzakdoğu	79,4	4,4	16,1	0,1
Afrika	31,6	11,9	7,7	48,8
Dünya*	56,6	22,1	15,6	5,7

** Dünya nüfusunun 81.7'sini ve ppp esasına göre Dünyanın Gayri Safi Hasılasının % 95'ini temsil eden 77 ülke esas alınmıştır.*
Kaynak: Bertrand, Gilles; Michalski, Anna; Pench, Lucio R.; European Commission, Forward Studies Unit, July 1999, Scenarios Europe, 2010, s. 59.

fusun en zengin % 10'u ise toplam gelirin % 63'ünü alıyor. Rusya'da da serbest piyasa ekonomisine geçildikten sonra zenginlerle fakirler arasında gelir farkı hızla büyüdü. 1990'lı yılların sonunda Rus halkının en zengin % 20'sinin ortalama geliri, en fakir % 20'lik bölümün 11 katına çıktı. Tayvan ve Kore'de ise ekonomik gelişmeye paralel olarak gelir dağılımı düzeliyor. Tayvan'da 1952 yılında toplumun en zengin % 20'si en fakir % 20'nin 15 misli gelire sahipken bu oran 1980'de 4,5 misline düştü.[138]

Türkiye için yapılan araştırmalarda bu oranın son 20 yılda hemen hemen aynı düzeyde kaldığı görülüyor. 1994 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de nüfusun en zengin % 20'si toplam gelirin % 54,8'ini, en fakir % 20'si ise % 4,8'ini alıyor.

Dünya çapındaki gelir dengesizliğinin bir ölçüsü de şu: Dünyanın en zengin 225 kişisinin toplam serveti 1 trilyon dolar. Bu, dünya nüfusunun yarısını teşkil eden en fakir grubun bir yıllık toplam gelirine yakın. Dünyanın en zengin üç kişisinin toplam serveti, cari kurdan hesaplandığı takdirde 48 en fakir ülkenin veya dünyadaki en fakir tabakayı temsil eden 600 milyon insanın toplam gelirine eşit.[139]

138 Friedman, s. 259; Fukuyama, Francis, *The End Of History and the Last Man*, Avon, New York, 1992, s. 102.

139 *State of the World*, s. 20,118-119.

1998 yılında dünyadaki toplam tüketim 24 trilyon dolar olarak hesaplanıyor. Dünya nüfusunun en zengin % 20'si, dünya kaynaklarını, en fakir % 20'nin 66 misli tüketiyor.

Dünya Bankası dünya nüfusunun yarısının, yani üç milyar insanın günlük gelirinin iki dolardan az olduğunu belirtiyor. 1,5 milyar insan ise fakirlik sınırının iyice altında yaşıyor. Bu insanların günlük geliri bir dolardan az. Bu grubu oluşturan insanların oranı son üç yılda % 3'lük artış gösterdi. Bugünkü süreç devam ettiği takdirde 2015 yılında bu sayı 1,9 milyara yükselecek. Örneğin, 1997 yılında Uganda halkının % 44'ü mutlak fakirlik çizgisinin altında yaşıyordu. Bu oran Tanzanya'da % 51'i bulmuştu. Bu ülkede kişi başına ortalama yıllık gelir 210 dolardan ibaret. 1993 yılında Güney Asya ülkelerinde fakirlik sınırı altında yaşayanların oranı % 43,1 idi. Latin Amerika ülkelerinde fakirlerin sayısında da artış var. Orada fakirlerin oranı Güney Asya kadar olmasa da gene de önemli bir orana ulaşıyor: toplam nüfusun % 23,5'u. Sahra'nın güneyindeki Afrika'da da fakirlik oranında artış var. 1993'te % 38,5'a yükseldi.[140]

Bazı ülkelerdeki nüfus gruplarının gelir düzeyleri arasında büyük farklılıklar göze çarpıyor. Örneğin, Güney Afrika'da 1994 yılı itibariyle siyahlar arasında fakirlerin oranı % 53, aynı ülkede beyazlar arasında fakirlik oranı ise % 2'den ibaret. Bu ülkede 1 milyon çocuk yeterince beslenemiyor ve 12 milyon kişi içme suyu sıkıntısı çekiyor. Evlerin % 80'inde elektrik yok. İşsizlik oranı % 30'a yakın.[141] Demokrasiye geçildikten sonra izleri silinmeye çalışılan apartheid politikalarının uzun yıllar boyunca yarattığı tablo bu.

Dünyada yeterince beslenemeyen insanların sayısı 841 milyon. Dünyada her gün 19 000 çocuk beslenme yetersizliğinden veya ona bağlı hastalıklardan ölüyor. Dünyada her yıl açlıktan veya açlığa bağlı hastalıklardan ölenlerin sayısı 40 milyon.[142] 1,2 milyar insan temiz içme suyundan mahrum. 1,6 milyar kişi okuma yazma bilmiyor ve 2 milyar insan elektrikten yararlanamıyor.

Dünyadaki refah düzeyi farklılıkları ile ilgili karşılaştırmaları sadece gelir düzeyi esasına göre yapmak yeterli değil. Başka göstergeler de var. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre dünya nüfusunun beşte biri toplam

---

140 *Entering the 21st Century*, s. 25.
141 Jeffrey Herbst, *South Africa*, The Pivotal States, s. 146.
142 *State of the World Atlas*, s. 39.

enerjinin % 58'ini tüketirken en fakir beşte birlik kısmının tükettiği enerji sadece % 4'ten ibaret kalıyor. En zengin beşte birlik kesim dünyadaki bütün telefon hatlarının % 74'ünü kullanırken en fakir beşte birlik bölüm sadece % 1,5'unu kullanma olanağına sahip. ABD ve İsveç'te 1000 kişiye 600 telefon düşerken Çad'da 1000 kişiye sadece bir telefon düşüyor. En zengin beşte bir dünyanın et ve balık üretiminin % 45'ini tüketirken en fakir beşte bir sadece % 5'ini tüketiyor.[143]

Yapılan uluslararası araştırmalarına göre, günlük geliri 1 dolardan az olan kesimde çocukların 5 yaşından önce ölme olasılığı 1 dolardan yüksek günlük geliri olan kesime oranla 5 misli daha fazla.

Ancak şurası da bir gerçek ki, en fakir ülkelere yapılan yardımlar çok yetersiz kalıyor. Dünya Bankası Başkanı James D. Wolfensohn'un verdiği bilgilere göre, yardım veren ülkelerin sayısı 1960 yılında yedi iken 1990'larda 50'ye, aynı alanda çalışan hükümet dışı kuruluşların sayısı da 2 970'e yükselmiş bulunuyor ama toplam yardım miktarında düşüş var. Yani yardım bürokrasisi büyümüş ama yardım artacağına azalmış.[144]

1970 yılında Afrika ülkelerinin toplam dış borcu 48,5 milyar dolardı. Bu 1998'de 300 milyar dolara yükseldi. Fakir ülkelerin borçlarının silinmesi yolunda ABD'de ve diğer bazı gelişmiş ülkelerde yürütülen çalışmalar insanlığın karşılaştığı bu büyük soruna çözüm getirebilecek mi? Özellikle Afrika kıtasında bulunan ülkelerin ekonomik durumu daha köklü önlemler alınmadıkça düzelecek gibi görünmüyor.

Bu göstergeler dünyadaki yaşam standartları arasındaki büyük uçurumu ortaya koyuyor. Bu sorunların çözümü için gelişmiş ülkelerin sağladıkları yardımlar yetersiz kalıyor. Üstelik Afrika ülkeleri dünyanın başka yerlerinde yaşayanların kendilerine ayırımcılık yaptığını düşünüyorlar. Birleşmiş Milletler'deki Nijerya temsilcisi Kosova'daki mültecilere günde 1,5 dolarlık yardım yapılırken Afrika ülkelerinden Ruanda ve Sierra Leone'deki mültecilerin payına günde ancak 11 cent düştüğünü belirtiyor.

Bunlar dünyanın acı gerçekleri. Daha da kötüsü farkın giderek açılmakta oluşu. İnsanlığın ulaştığı ileri teknoloji olanaklarının farkın kapanmasına değil daha da açılmasına yardımcı oluşu. Birleşmiş Milletler'in ve diğer ilgili uluslararası kuruluşların bu duruma ivedilikle çözüm bulmala-

---

143 Friedman, s. 259.
144 IHT, 8. 12. 1999.

rı gerekiyor. Fakirlik oranındaki artışın durdurulabilmesi ve toplum içindeki fakirlerin sayısının azaltılması için kalkınma hızının yılda en az % 3 olması gerekiyor. Ancak en az gelişmiş ülkelerin uzun vadeli ortalama kalkınma hızları bunun altında. 1995-1997 yılları arasında gelişme yolundaki ülkelerden sadece 21'i % 3'lük kalkınma hızının üzerine çıkabilmiş. Bunların 12'si Asya ülkesi. Dünyanın en az gelişmişleri sayılan 48 ülke arasında ise % 3'lük kalkınma hızını aşabilen sadece altı ülke var.[145]

Teknolojik gelişmelerin ve özellikle internet kullanımının gelir dağılımındaki adaletsizliği daha da artırdığı görüşü yaygın. 2000 yılı başında Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumuna katılan 500 üst düzey yönetici bu görüşü paylaştıklarını açıkladılar. Onlara göre internet kullanımı dünyada bilgi sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki açığı büyütüyor ve bunun sonucunda gelir dağılımındaki farklılık da artıyor. Bu durumun sosyal gerginliklere de yol açabileceği belirtiliyor.

Fakirlik sadece ekonomik açıdan geri olan ülkelerde görülen bir olgu değil. Gelişmiş ülkelerde de fakirlik sınırının altında yaşayan çok sayıda insan var.

19. yüzyılın ikinci yarısında da o devrin gelişmiş ülkelerinde fakirlerin oranı bir hayli yüksekti. 1876 yılında Amerikan ailelerinin % 67'sinin yıllık geliri, paranın bugünkü değeri ile hesaplandığında, yılda 3000 dolardan az kazanıyordu. 1918 yılında bu oran % 63'e 1950 yılında % 30'a, 1960'ta da % 20'ye indi. O yıllarda Başkan Johnson "Büyük Toplum" programını açıkladı. Bu programda Amerikan toplumunda fakirliği sona erdirmek hükümetin taahhüdü olarak halka ilan ediliyordu. Ancak ondan yaklaşık 40 yıl sonra bile bu sorun çözülebilmiş değil. Devletin bu alandaki katkıları yeterince artırılabilmiş değil. Hatta 1970-1992 yılları arasında başka geliri olmayan 3 kişilik bir aileye yapılan sosyal yardımlarda % 43 oranında düşüş var.

ABD'de resmi fakirlik endeksi 1960'lı yıllarda saptandı. Ölçü olarak bir ailenin yaşamını sürdürebilmesi için gereki gıdanın bedeli alındı, sonra bu bedel üçle çarpıldı. Bulunan rakam resmi fakirlik ölçüsü olarak kabul edildi. Bundan az kazananlar fakir sayılıyor. Japonya'da farklı bir yöntem uygulanıyor. Orada ortalama gelirin % 60'ından az kazanan aileler fakir addediliyor. Başka ülkelerde bu oran % 50 olarak saptanmış.

---

145 *Entering the 21st Century*, s. 19, 26.

ABD'de 26 milyon insan fakirlik sınırının altında yaşıyor. Çocuk Haklarını Savunma Fonu tarafından 1990 yılında hazırlanan bir raporda altı yaşından küçük Amerikan çocuklarının % 23'ünün fakirlik sınırının altında bulunduğu belirtiliyordu.[146] Amerika'nın en alt % 20'lik gelir grubunun gelirlerinde 20 yıl öncesine nazaran azalma var. Bu grubun ortalama yıllık geliri 1972'de 10 769 dolarken bu 1996'da 10 183'e indi. Buna karşılık en zengin % 20'lik grubun ortalama geliri aynı dönemde 82 534 dolardan 112 336 dolara yükseldi. Yani gelir dağılımı bu dönem içinde daha da bozuldu. Amerika'da en düşük gelir sahibi % 20'lik grubun gelir düzeyi Almanya, İsveç, Belçika ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde aynı kategorideki grupların gelir düzeyinin altında. 1998 yılında Amerikan ailelerinin % 12,6'sının yıllık geliri 10 000 doların altındaydı. 21. yüzyıla girerken ABD fakirliğin azaltılması için yılda 300 milyar dolar harcıyordu. Bu paranın büyük bölümü Medicaid denilen sağlık yardımı programına gidiyor.[147] Özellikle eğitim düzeyi düşük olanların aldıkları ücretlerde gerileme var. 1973 ile 1990 yılları arasında düşük tahsillilerin aldığı ortalama ücret % 30 azaldı. Bu farklılaşmanın bir ölçüsü de bir şirketteki vasıfsız işçilerle üst yöneticiler arasındaki gelir farkı. 1979 yılında ABD'de en üst düzeydeki yöneticiler, imalat sanayiinde çalışan bir işçinin ücretinin 29 katını alıyordu. Bu 1988'de 93 katına, 1990 yılında da 113 katına çıktı.[148]

Economist dergisi Amerika'da 1982 yılında sadece 13 milyarder varken 1998'de milyarder sayısının 170'e çıktığını bildiriyor. *Forbes* dergisinin araştırmasına göre 1999 yılında ABD'deki milyarderlerin sayısı 267'ye yükseldi. Bir araştırmaya göre ABD'de yıllık geliri 1 milyon dolardan fazla olan ailelerin sayısı 1983 ile 1999 yılları arasında 2,4 milyondan 5 milyona yükselmiş. Gene 1999 yılında yıllık geliri 10 milyondan çok olan 350 000 aile bulunuyordu.[149]

Avrupa'da fakir sayılanların sayısı 52 milyon. Fransa'da 2 milyon insan gıda yardımı alarak yaşıyor.[150] Doğu Avrupa ülkelerinde de bu alanda ciddi sorunlar var. Yapılan araştırmalar Doğu Avrupa'nın en zengin ülkesi

146 Bauman, Paul G., s. 91.
147 Bok, Derek, s. 28, 90, 335-345.
148 Mazarr, s. 139.
149 IHT, 4-5.3.2000.
150 Fottorino, Eric, *Le Bonheur Sera-t-il Dans le Pré*, s. 36.

sayılan Macaristan'da bile halkın % 15-20'sinin resmi fakirlik sınırının altında yaşadığını gösteriyor.[151]

Avrupa Birliği ülkelerinde 1980 ve 1985 yılarında yapılan araştırmalar halkın % 15,5'inin fakirlik sınırının altında yaşadığını ortaya koydu. İngiltere ve İtalya gibi ülkelerde fakirlerin oranında artış var. Bu oran İngiltere'de % 18,2'ye yükselmiş bulunuyor.[152] Avrupa Birliği 1977 yılından itibaren özel bir "Fakirlikle Mücadele Programı" uyguluyor.

ABD'de ve diğer gelişmiş ülkelerde gelir farklılıklarının bu kadar büyük olmasının ve aradaki açığın daha da açılmasının sebeplerinin üzerinde durmak gerekiyor. Bu durumun nedenleri arasında küreselleşmenin de etkisi var. Gerçekten, küreselleşmenin getirdiği serbest rekabet ortamında, emeğin ucuz olduğu gelişme yolundaki ülkelerin ürünleriyle rekabet edebilmek için ABD'de birçok sektörde işçi ücretleri çok düşük düzeyde tutuluyor. Bu sektörlerde çalışanlara "çalışan fakirler" deniliyor. Gerçekten ABD genelinde bakıldığında bireysel olarak çalışma sonucunda elde edilen gelir 1982 yılında toplam gelirlerin % 66,9'u iken bu 1998 yılında % 62,6'ya düşmüş. Sermaye veya tasarruf gelirlerinin payı aynı dönemde % 19,4'ten % 24'e çıkmış. Yani ABD'de toplam bireysel gelirlerin dörtte biri emekle değil, tasarruf edilen paranın getirisi ile elde ediliyor.

Yukarıda belirtilen rakamlar devletin sosyal yardımlarının katkısından sonra ortaya çıkan durumu yansıtıyor. Bu yardımlar olmasaydı gelir dağılımındaki bozukluk kuşkusuz daha büyük olacak ve bunun sosyal ve hatta siyasal sonuçları toplum düzenini etkileyebilecek boyutlara ulaşabilecekti. Bu bakımdan gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeleri kıyaslarken devletin sosyal yardımlarından önceki durumu dikkate almak daha doğru olur. Zira ülkenin gerçek sosyal yapısını yansıtan tablo bu. Ekonomik olanakları daha geniş olan ülkelerin bu durumu düzeltmek için yaptıkları harcamaların sonucunda ortaya çıkan durum, ekonomik olanakları yetersiz olan ülkelerin bugünkü koşullarda başaramayacakları bir durumu yansıtıyor.

Aşağıdaki tablo devlet yardımlarının gelir dağılımı farkının azaltılmasına sağladığı katkıyı ülkeler itibariyle ortaya koyuyor.

---

151 Kesselman, s. 502.

152 Hayward, Jack; Page, Edward C., *Governing the New Europe*, Duke University Press, Durham, 1995, s. 392.

Bazı Ülkelerde Fakirlik Sınırının Altında Yaşayanlar ve Devlet Yardımları

Ülkeler	*Devlet yardımından önce (%)*	*Devlet yardımından Sonra (%)*	*Devlet yardımı sonucunda fakirlikte azalma (%)*
ABD	27,1	17,0	37
Almanya	31,0	6,8	78
Fransa	36,4	7,9	78
İngiltere	30,0	8,2	73
İsveç	36,5	5,6	85
Kanada	24,9	12,5	50

Kaynak: Derek Bok, The State of the Nation s. 288.

Yukarıdaki tablonun da gösterdiği gibi, devlet yardımı olmadığı takdirde Batı ülkelerinin nüfusunun yaklaşık üçte biri fakirlik sınırı altında kalacaktı. Sosyal yardım programları Avrupa'da Kuzey Amerika'ya oranla daha çok gelişti. Bu sayede orada fakirlik oranını % 10'un altına indirmek mümkün oldu. Kuzey Amerika'da ise yardım miktarında sağlanan sonuç da daha sınırlı. Ancak devletin çabalarıyla bir ülkedeki gelir dağılımı bozukluklarının tamamen düzeltilemeyeceği de dikkate alınmalı. Örneğin İngiltere'de yüzyılın başlarında gelir dağılımı bozukluğunun önemli sebeplerinden biri toprak mülkiyeti ile ilgiliydi. Ancak, Lloyd George'un Başbakanlığı zamanında, 1900 büyük arazi sahibinin topraklarının devletleştirilmesi gelir dağılımı bozukluğunu düzeltmeye yetmedi. Sadece toprak sahiplerinin zenginliği sanayicilere, mali güç sahiplerine ve işadamlarına devredildi ve gelir farklılıkları, bu defa farklı toplum kesimlerinden oluşan gruplar arasında devam etti. Almanya'da gelir dağılımı bozukluğunun İngiltere'den daha az olması, büyük ölçüde bu ülkedeki verimliliğin İngiltere'den yüksek olmasından kaynaklanıyor.

Gelir dağılımı bozukluğu Türkiye'de de önemli bir sorun olmaya devam ediyor. Yapılan araştırmalar, yukarıda da belirtildiği gibi, halkın en fakir % 20'sinin milli gelirden % 4,8, en zengin % 20'sinin ise % 54,8 pay aldığını gösteriyor. Bu durumun düzeltilmesi büyük ölçüde kapsamlı reformlar yapılmasına, devletin toplam gelirlerinin ve fakir kesimlere yönelik transfer harcamalarının artırılmasına, vergi adaletini daha iyi biçimde

sağlayacak yasaların çıkartılmasına bağlı. Ancak bu arada halkın en fakir kesimlerinin sıkıntılarının giderilmesi için bazı önlemler de alınıyor. Örneğin, Fakirlere Yardım Fonunun ve Yeşil Kart uygulamasının hayata geçirilmesinden sonra, herhangi bir sosyal yardım kuruluşundan düzenli maaş almayan fakirlerin de temel gıda ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli adım atıldı. Ayrıca, Kızılay'ın, Belediyelerin ve diğer yardım kuruluşlarının katkıları, vatandaşların geleneklerden kaynaklanan düzenli bağışları fakirlerin sıkıntılarını bir ölçüde hafifletiyor. Türkiye'de halkın dayanışma duygusunun birçok ülkeden daha yüksek oluşu da önemli bir avantaj. 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan büyük deprem felaketinden sonra Türk sivil toplum örgütlerinin ve vatandaş gruplarının depremden zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için yaptıkları büyük katkılar bunun somut kanıtlarından birini oluşturdu.

Yeni Yüzyıla Girerken Çevre Sorunları

Geleceğe yönelik tahminler ve değerlendirmeler yaparken ilerideki yıllarda insanların nasıl bir doğal ortamda yaşayacaklarının da önemle dikkate alınması gerekiyor. Ekonomik ve sosyal gelişmeler, eğer sağlıklı çevre koşullarında gerçekleşmezse bunların insanlığın geleceğine katkısı sınırlı olacak. Doğanın özelliklerinin korunması bu bakımdan en az ekonomik ve sosyal hedefler kadar önemli ve öncelikli bir konu olma özelliğini taşıyor. Özellikle küreselleşme sürecinin doğa üzerindeki olumsuz etkileri çevreci kuruluşlar ve siyasi partiler tarafından sık sık dile getiriliyor. Çevrecilerin kanısına göre dünyanın doğasında görülen bozulmanın sorumluluğu büyük ölçüde küreselleşmeye ait.

Gerçekten 21. yüzyılda hızlı sanayileşmenin ve hızlı nüfus artışının önemli bir bedeli oldu. Alınan bütün önlemlere rağmen geçen yüzyılın ikinci yarısında doğal çevreye verilen zarar endişe edilecek düzeye yükseldi. Bunun bazı yörelerde insan sağlığını ciddi biçimde tehdit edecek boyuta vardığı biliniyor. Devletlerin bunun bilincine vardıkları ve çevre sorunlarını öncelikli meseleler içinde görmeye başladıkları, çevrenin korunması için büyük paralar harcadıkları görülüyor. ABD'nin 1993 yılında çevre korunması amacıyla harcadığı para 115 milyar dolar. Bunun % 30'u doğrudan doğruya devlet tarafından, % 70'i ise devletin koyduğu çevre kurallarına uyma zorunluluğunda olan firma ve kuruluşlar tarafından harcanmış bulunuyor. Kamunun ve özel kuruluşların çevrenin temizlenmesi için son 25 yılda harcadıkları toplam para bir trilyon doları buluyor. Ancak yapılan bütün çalışmalara ve harcanan bu büyük meblağlara rağmen elde edilen başarı sınırlı. 1992 yılında 54 milyon Amerikalı hâlâ hava kirliliğinin ulusal sınırların üzerinde olduğu yörelerde yaşıyordu.[153] Avrupa ülkelerinde, özellikle Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde durum çok daha kötü. Almanya'nın birleştirilmesinden sonra hükümetin Doğu eyaletlerine yaptığı yatırımların önemli bir

153 Bok, Derek, s. 117-118.

bölümü çevre kirlenmesinin önlenmesine harcandı. Avrupa ülkelerinde Yeşiller Partilerinin ortaya çıkış nedenlerinin başında çevreyi korumak geliyordu. Greenpeace gibi önemli hükümet dışı kuruluşlar da çevre alanında yoğun çaba gösteriyor. Son yıllarda Türkiye'de de bu alanda çalışan kuruluşların sayısında artış var. Tema, Çekül gibi Hükümet dışı kuruluşların çabaları kamuoyunun çevre konularında bilinçlendirilmesine, kamu ve özel sektör kuruluşlarının bu alana daha çok yatırım yapmalarına, halkın çevre amaçlı projelere gönüllü destek sağlamasına önemli katkıda bulundu. Bu çabaların örneklerinden biri de Dışişleri Mensupları Eşleri Dayanışma Derneği'nin gerçekleştirdiği, Ankara'ya 100 000 ağaç dikme projesi.

21. yüzyılda meydana gelecek gelişmeleri değerlendirirken çevre sorunları üzerinde genişçe durmak gerekiyor. Doğayı koruyacak önlemler alınmazsa, yenilenemeyecek doğal kaynakların tüketiminde dikkatli olunmazsa ekonomide, teknolojide, toplumsal alanda sağlanabilecek gelişmelerin fazla bir anlamı olmayacak, çünkü insanların sağlıklı bir ortamda yaşama olanakları azalacak.

Dünyada çevrenin kirletilmesinde en çok hangi ülkeler sorumlu? En çok hangi ülkelerdeki doğal hayat tehdit altında? Bu sorulara ışık tutacak bazı bilgiler aşağıdaki tabloda yer alıyor.

Aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi Türkiye'nin çevrenin kirletilmesinde sorumluluk payı çok az. Buna karşılık ülkesindeki bitki türlerinin yok olma tehlikesi açısından Türkiye ABD'den sonra ikinci sırada geliyor. Yani başka ülkelerin çevreyi kirletmedeki sorumluklarının bedelini daha çok Türkiye gibi ülkelerin doğası ödüyor. Çünkü çevre alanında küreselleşme dünya kurulduğundan beri var. Bu alanda ülke sınırlarının hiçbir anlamı yok. Kuşkusuz çevre alanında her ülkenin gerekli önlemleri alması gerekiyor ama, yukarıdaki örnek de gösteriyor ki, dünya çapında gerekli önlemler alınmazsa ülkelerin tek başlarına alacakları önlemlerin verebileceği sonuçlar sınırlı. Uluslararası bağlayıcı önlemler alınmadıkça, bu gidiş insanlığın geleceğini olumsuz yönde etkileyecek.

Dünya Bitki Koruma Birliği, IUCN'nin değerlendirmelerine göre, dünyadaki 240 000 cins bitkinin sekizde biri tamamen yok olma tehlikesi altında. Dünyanın en zengin bitki örtülerinden birine sahip olan Türkiye'deki bitki türlerinin % 22'sinin tamamen tükenmesi tehlikesi var. IUCN'nin hazırladığı listede bu alanda Türkiye'den daha kötü durumda bir tek ABD görünüyor. Oradaki bitkilerin % 29'u yok olma tehlikesine maruz. Türki-

Bazı Ülkelerin Çevre Sorunları ile İlgili Konumu

Ülkeler	*Atmosfere Verilen Karbon-dioksit Milyon Ton (1996)*	*Dünya Ülkelerinin %si Olarak*	*Memeli Hayvan ve Kuş Türleri (1997)*	*Tükenme Tehlikesi Olanlar (1997)*	*Başlıca Bitki Türleri (1997)*	*Tükenme Tehlikesi Olanlar (1997)*
ABD	5 301	23,4	1 078	85	19 473	4 669
Almanya	861	3,8	315	13	2 682	14
Brezilya	273	1,2	1 886	174	56 215	1 358
Çin	3 363	14,9	1 494	165	32 200	312
Hindistan	997	4,4	1 239	148	16 000	1 236
İngiltere	557	2,5	280	6	1 623	18
İran	267	1,2	463	34	8 000	2
İspanya	233	1,0	360	29	5 050	985
İtalya	403	1,8	324	17	5 599	311
Japonya	1 168	5,2	382	62	5 565	707
Kore	408	1,8	161	25	2 898	66
Meksika	348	1,5	1 219	100	26 071	1 593
Mısır	98	0,4	251	26	2 076	82
Polonya	357	1,6	311	16	2 450	27
Rusya	1 580	7,0	897	69	–	214
Türkiye	178	0,8	418	29	8 650	1 876

Kaynak: Entering the 21. Century.

ye'den hemen sonra İspanya geliyor. Orada da tehlike sınırındaki bitkiler toplam türlerin % 19,5'i.[154] Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'in yaptığı bir araştırmaya göre dünyada 22 milyon hayvan cinsi var. Ancak bunlardan 7 milyonunun önümüzdeki 30 yıl içinde yok olacağı hesaplanıyor.[155] Bu sorunların çözümü için ilgili ülkelerin hem kendi aralarında, hem de uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliği yapmaları gerekiyor.

Yukarıdaki tabloda yer alan bazı sorunlar aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı biçimde incelenecek ve bunların nedenleri üzerinde durulacak.

154 *State of the World*, s. 97, 98.
155 *Entering the 21st Century*, s. 42.

Hızlı Kentleşmenin Çevreye Etkisi

Çevreyi olumsuz yönde etkileyen unsurlardan biri hızlı kentleşme. Tarihin eski dönemlerinde kentlerde yaşayan nüfusun sayısı bugünlerle kıyaslanamayacak kadar az. Tarihin ilk kentleri Nil, Dicle, Fırat ve İndus gibi nehirlerin kenarlarında kurulmuş. 1000 yılında dünyanın en kalabalık kenti olan Kordoba'nın nüfusu 450 000 kişiden ibaret. Dünyanın o tarihte nüfus açısından üçüncü sırada gelen kenti İstanbul, nüfusu 300 000 kişi. 1800 yılında ilk sıraya Pekin geçiyor, nüfusu 1,1 milyon. İstanbul 570 000 kişi ile 5. sırada. 1900 yılında dünya nüfusunun % 10'unu oluşturan toplam 160 milyon kişi kentlerde yaşıyordu. Yüzyılın sonunda bu oran yirmi kat artarak 3,2 milyara ulaştı. 2000 yılına girerken dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşıyordu. Hızlı kentleşme özellikle gelişme yolundaki ülkelerde göze çarpıyor. Gelişme yolundaki ülkelerde günde toplam 150 000 kişi şehirlere göç ediyor.[156]

2020 yılında şehirlerde yaşayan nüfusun toplamı 1,5 milyarı bulacak. Gelişme yolundaki ülkelerde şehirleşme süreci daha da hızlı gelişecek. Bugün ortalama olarak nüfusun yarısının şehirlerde yaşadığı ülkelerde 2025 yılında bu oran üçte ikiye çıkacak. Türkiye'de bu orana şimdiden ulaşıldı. 1980 yılında toplam nüfusun % 44'ü kentlerde yaşarken bu oran 1987'de % 72'ye yükseldi.[157]

Büyük şehirlerin ortalama nüfusu da hızla artıyor. 1800 yılında dünyanın en büyük 100 kentinin ortalama nüfusu 200 000 kişiden ibaretti. Bu ortalama 1950 yılında 2,1 milyona çıktı. 1990 yılında en büyük 100 şehrin ortalama nüfusu 5 milyonu buldu. 1970 yılında nüfusu 1 milyonu aşan 163 kent vardı. Bu sayı 1990'lı yılların sonunda 350'ye ulaştı. Özellikle gelişme yolundaki ülkelerde hızlı bir şehirleşme olgusu göze çarpıyor. 20. yüzyılın ortalarında dünyanın en büyük 100 kentinden 41'i gelişme yolundaki ülkelerdeydi. 1995 yılında bu sayı 64'e yükseldi.[158] Dünyanın en büyük kenti, varoşları ile beraber 28 milyona ulaşan Tokyo. Sao Polo'nun nüfusu 23,6 milyona, Meksiko'nun nüfusu ise 16 milyona ulaştı. Bu şehirlerin her birinin nüfusu yaklaşık olarak Hollanda ile Belçika'nın toplamı kadar. New York 16,6 milyonla beşinci sırada.[159] Önümüzdeki yıllar için

---

156 Mazarr, s. 35.
157 *Entering the 21st Century*, s. 219.
158 *Entering the 21st Century*, s 9-10, 130.
159 *The State of the World*, s. 135.

Birleşmiş Milletlerce yapılan tahminler 2015 yılında dünyanın en büyük şehrinin gene Tokyo olacağını, onu sırasıyla Bombay, Lagos, Şangay, Cakarta, Sao Polo ve Karaşi'nin izleyeceğini gösteriyor. Bu sıralamada Pekin 8., New York 11., İstanbul 20. sırada görünüyor. İstanbul'un 2015 yılındaki nüfusunun 12,3 milyon olacağı hesaplanıyor.[160]

Kentleşme hızı ülkeden ülkeye değişiyor. Bu olgu nüfus artışı ve ülkelerin ekonomik durumlarıyla da yakından ilgili. Bazı ülkelerdeki iç veya dış güvenlik sorunları da şehirlere göçü teşvik eden unsurlar arasında yer alıyor. Aşağıdaki tabloda bazı ülkelerde son yıllarda yaşanan şehirleşme olgusu karşılaştırmalı olarak ele alınıyor. Ancak bu sorunlar çözüldüğünde köye geri dönüş eğilimleri de artıyor. O bakımdan bu olguyu belirli zaman dilimleri içinde değerlendirmek gerekiyor.

Aşağıdaki tablo Türkiye'nin dünyanın en hızlı kentleşen ülkelerinden biri olduğunu ortaya koyuyor. Nüfusu Türkiye'den daha hızlı artan bazı ülkelerde bile kentleşme oranı Türkiye kadar hızlı değil. Bu olgunun sadece nüfus artışı ile açıklanamayacağı ortada. Ülkenin genel ekonomik dengeleri, bölgesel kalkınma programları, iç güvenlik nedenleri gibi bazı unsurlar da hızlı kentleşmenin sebepleri arasında yer alıyor.

Bazı Ülkelerde Kentleşme Hızı (1990-1995)

Ülkeler	*Kentleşme Hızı %*
Nijerya	5,3
Türkiye	4,7
Pakistan	4,7
Cezayir	4,0
İran	4,0
Suudi Arabistan	4,0
Endonezya	3,9
Çin	3,8
Güney Afrika	2,9
Hindistan	2,9
Meksika	2,7

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 1997.

160 Rohwer, Jim, s. 43.

Kentleşme olgusunu sadece olumsuz yönleriyle değerlendirmek yanlış olur. Gerçekten kentleşme ekonomiye bazı önemli katkılar da sağlıyor. Şehirleşmenin ekonomik kalkınma süreci üzerinde olumlu etkisi var. Gelişme yolundaki ülkelerde milli gelirin % 55'i şehirlerden kaynaklanıyor. Bu oran orta ölçüde kalkınmış ülkelerde % 73'e, ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde % 85'e çıkıyor. Yani ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça, kentlerin ekonomideki rolü de büyüyor. Şehirlerin nüfusu arttıkça, o şehirlerde kurulu bulunan sanayi kuruluşlarının verimliliğinde de önemli artışlar olduğu saptandı. Kentlerde kurulu firmalar daha büyük pazar olanaklarına ve pazara daha kolay ulaşma imkânlarına sahip oluyor. Nitelikli işçi bulma olanakları artıyor, taşıma ücretleri düşüyor, girdilerini sağlama olanakları kolaylaşıyor. Bütün bu nedenlerle gelişmiş ülkelerde şehirler aynı zamanda büyük birer üretim merkezi oluyor.[161] Ancak bazı ülkelerde farklı durumlara da rastlanıyor. Örneğin Çin'de küçük şehirlerde ve köylerdeki ekonomik faaliyetlerde, dolayısıyla istihdamda büyük artış görülüyor. Bu ülkede, küçük yerleşim birimlerindeki sanayi tesislerinde çalışanların sayısı 1978 ile 1996 yılları arasında 22 milyondan 135 milyona yükseldi.[162]

Bu kadar hızlı kentleşmenin bazı sorunları da beraberinde getirdiği açık. Kentlerin altyapılarının aynı hızla geliştirilmesi büyük kaynaklara ihtiyaç gösteriyor ve çoğu zaman mümkün olamıyor. Aynı şekilde, hızlı kentleşmeye bağlı hızlı yapılaşmanın da denetlenmesi güçleşiyor. Bu eksikliğin ne kadar büyük felaketlere yol açabileceği veya doğal afetlerin tahribatının daha da büyümesine nasıl sebep olabileceği Türkiye'nin 1999 Ağustosu'nda yaşadığı deprem sırasında bir kere daha ortaya çıktı. Bu sorunun çözüm yolları arasında ailelerin kendi oturacakları konutlara sahip olmalarını teşvik edici programlar geliştirmek, böylece fertlerin kendi güvenlikleri ve rahatları için konutların inşasına daha büyük özen göstermelerini sağlamak da yer alıyor. ABD'de aileleri konut sahibi yapmak için çeşitli teşvik önlemleri alınmıştı. Bu tedbirler arasında ipotek kolaylıkları, ipotek ödemelerinin vergiden düşülmesi gibi önlemler de var. ABD'nin bu ve benzeri örneklerle konut sahibi olmak isteyenlere sağladığı mali destek 1992 yılında 90 milyar dolara ulaşmıştı. Bunun 70 milyar doları vergi kolaylığı türünden önlemlerdi. Bu sayede ABD'de kendi evine sahip

161 *Entering the 21st Century*, s. 126-127.
162 Gordon, s. 41.

olanların oranı 1940 ile 1980 arasında % 44'ten % 64'e çıktı.[163] Daha sonra, benzeri teşvik önlemleri uygulayan Kanada, İsveç, İngiltere ve Japonya'da kendi oturduğu eve sahip olanların oranı ABD'nin oranına yükseldi. Türkiye'nin de bu örnekleri değerlendirmesinde yarar var.

Hızlı kentleşmenin çevre ve özellikle insan sağlığı üzerinde yarattığı sorunları da dikkatle incelemek gerekiyor. Dünyada kentlerde yaşayan insanların 1,1 milyarı sağlıksız bir hava solumak zorunda, 220 milyonu temiz içme suyundan yoksun, 600 milyon kentli, insana uygun bir barınağa sahip değil. 100 milyonu ise hiçbir barınağı olmayanlardan oluşuyor. Bazı ülkelerde temiz su içmek isteyenler belediyenin verdiği suyun 4 ila 100 katı bir fiyat ödemek zorundalar. İstanbul'da özel firmaların sattığı sağlıklı suyun bedeli belediye suyunun 10 misli, Bombay'da 20 misli. İleri ülkelerin büyük şehirlerinde de yeterli su bulmak sorun yaratıyor. Örneğin, Tokyo yağmur sularından yararlanmak için 579 büyük binanın tepesine sarnıçlar yerleştirmiş. Bu sarnıçlarda toplanan su içme suyu olarak değil, diğer ihtiyaçlar için kullanılıyor.[164]

Şehirleşme oranındaki artışın yarattığı sorunlardan biri de şiddet olaylarında ve toplu suçlarda görülen artış. Dünya Sağlık Örgütü kentlerdeki şiddet olayları sonucunda yaralananların sağlık masrafının ve işgücü kaybının yılda toplam 500 milyar dolara ulaştığını hesapladı. Kentlerdeki şiddet olaylarının maliyetinin Asya ülkelerinde toplam GSMH'nın % 2'sini, Latin Amerika ülkelerinde ise % 7,5'ini bulduğu belirtiliyor.[165]

Bu gibi sorunların da etkisiyle gelişmiş ülkelerde büyük kentlerin dışındaki yerleşim birimlerinde yaşama arzusu giderek artıyor. ABD'de büyük kentlerin dışında veya banliyölerinde yaşayan ailelerin sayısı 1950 ile 1990 yılları arasında 41 milyondan 115 milyona çıktı. Bu artışın bir bölümü nüfus artışı ile açıklanabilir ama tamamı değil.

ABD'de büyük şehirlerde yaşayanlar arasında azınlıkların ve göçmenlerin sayısında büyük artış var. 1990 yılında New York'ta yaşayanların % 57'sini, Şikago'dakilerin % 62'sini, Los Angeles nüfusunun % 63'ünü, Miami'de yaşayanların % 88'ini göçmenler oluşturuyordu. 1991 yılında NBC kuruluşunun *Newsweek* ile birlikte yaptığı bir kamuoyu araştırması halkın sa-

163 Bok, Derek, s. 97, 102.
164 *State of the World*, s. 138.
165 *Entering the 21st Century*, s. 142.

dece % 13'ünün büyük şehirlerde yaşamak istediğini ortaya koydu. Batı Avrupa'nın ve Kanada'nın büyük şehirlerinde de aynı eğilim gözleniyor.[166] Tabii ileri ülkelerde kentlerin dışındaki yerleşme birimlerinde de altyapı sorunlarının, eğitim, kültür, ulaşım gibi ihtiyaçların büyük ölçüde karşılanmış olması da bu eğilimi artırıyor.

Hızlı ve aşırı kentleşmenin sorunlarını tartışmak, çözümler aramak için Haziran 1996'da İstanbul'da 171 ülkenin devlet ve hükümet başkanları veya üst düzeydeki devlet adamları Birleşmiş Milletler'in düzenlediği Habitat toplantısında buluştular. 579 kentin temsilcisi de bu toplantıya katıldı. Toplantıya katılan ülkeler bir bildiri yayınladılar. Ortak hedef, herkese uygun bir barınak sağlamak, insanların yaşadıkları mekânları daha güvenli, daha sağlıklı, daha yaşanabilir hale getirmek. Kentlerde daha adil, sürdürülebilir ve verimli yaşam koşulları yaratmak. Birleşmiş Milletler bünyesindeki Habitat örgütü 110 ülkedeki 237 kentle ilgili nüfus, gelir, su, atık, konutlaşma ve ulaşımla ilgili bilgileri düzenli biçimde topluyor. Hükümetleri, üniversiteleri, araştırma kuruluşlarını bilgilendiriyor ve yeni yüzyılda hızlı kentleşmenin yaratacağı sorunlara ortak çareler arıyor.

Kentleşmenin ve çağdaş yaşamın sorunlarından biri de trafik. 19. yüzyılın başında bütün dünyada birkaç bin otomobil vardı. Bu sayı 1990 yılında 650 milyona çıktı. 2030 yılında bir milyara ulaşması bekleniyor. Bunun çevre üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler ortada.[167]

1950 yılında dünyada 46 kişiye bir otomobil düşüyordu. Bu oran 1970'te 18'e, 1994 yılında 12'ye düştü. Bu süre içinde dünya nüfusundaki hızlı artışla birlikte düşünüldüğünde dünyadaki araç yoğunluğundaki artış daha iyi anlaşılır. 1992 yılı itibariyle 1 kilometre yol başına Brezilya'da 270, Kolumbiya'da 160, Türkiye ve İspanya'da 110, Belçika'da 90, ABD ve Almanya'da 80, İngiltere'de Fransa'da 40 araç bulunuyordu. ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde her kilometre başına Türkiye'den daha az sayıda araç düşmesi Türkiye'deki yolların yetersiz olduğunu ortaya koyuyor ve trafik kazalarının fazlalığının sebeplerinden birine ışık tutuyor. Yani Türkiye'de trafik kazalarını azaltmanın yollarından biri, artan araç sayısına paralel olarak yeni yol inşa etmek.

Araç sayısındaki artışa paralel olarak dünyadaki trafik kazalarında da

---

166 Bok, Derek, s.104-106.
167 Draulans, Dick, s. 36.

büyük artış göze çarpıyor. 1991-1992 yıllarında dünyadaki trafik kazalarında toplam 320 000 kişi öldü. Karayollarında 56 500 ölümcül kaza ile Hindistan ilk sırada yer alıyor. Onu izleyen ülkeler 41 500 kişi ile ABD, 11 600 kişi ile Japonya, 11 500 kişi ile Kore, 11 100 kişi ile Güney Afrika ve 10 650 kişi ile Almanya. Her yıl yaklaşık 8 milyon kişi de trafik kazalarında yaralanıyor. Bunların 3,4 milyonu Amerika'daki kazalarda yaralananlar.[168]

Araç sayısındaki artış ve büyük kentlerdeki trafik sıkışıklığı bir yandan çevreye zarar veriyor, bir yandan da ekonomi üzerinde olumsuz etkilerde bulunuyor. Örneğin, Bangkok şehrindeki trafik sıkışıklığının ülke ekonomisine yıllık maliyetinin yıllara göre 272 milyon ile 1 milyar dolar arasında değiştiği saptanmış. Güney Kore'nin başkenti Seul'de trafikte kaybedilen zamanın yıllık değeri 154 milyon dolar. Bazı kentlerde otomobil sayısının hızla artması ciddi çevre sorunları yaratıyor.

Araç sayısının yoğun olduğu ülkelerde bu araçların kullanımının azaltılmasını özendirmek amacıyla önlemler alınıyor. Bu ülkelerden biri de Hollanda. Hollanda'da kilometrekare başına 128 otomobil düşüyor. Şehir plancıları bu ülkede bisiklet kullanımını teşvik etmek için özel bisiklet yolları yapımına öncelik veriyorlar. Bugün Hollanda'da şehir içi ulaşımının % 30'u bisikletle yapılıyor. ABD şehirlerinde bu oran % 1'den ibaret. Bazı Avrupa ülkeleri aşırı otomobil kullanımının yarattığı trafik ve çevre sorunlarını önlemek için Türkiye'deki dolmuş sistemine benzer bir uygulamayı hayata geçirdiler. Halen Almanya'nın, Avusturya'nın, İsviçre'nin ve Hollanda'nın 230 kentinde uygulanan bu sistemde şehrin çeşitli park yerlerinde bulunan otomobilleri sisteme üye olanlar sahip bulundukları özel kartlarla çalıştırıyorlar. Kendilerine en yakın park yerinden aldıkları araçları işleri bitince en yakın başka bir araç parkına bırakabiliyorlar. Bu ülkelerde 40 firma bu modern dolmuş sistemini uyguluyorlar. Sistemin şimdiden 100 000 üyesi var. Kopenhag belediyesi benzeri bir sistemi bisiklet kullanıcıları için uyguluyor.[169]

ABD'de de şehirlerin havasının temizlenmesi için önemli araştırmalar yapılıyor ve teknolojik buluşlardan bu amaçla yararlanılmaya çalışılıyor. Örneğin, 1990'lı yılların sonunda ABD'de üretilen otomobillerin çıkarttığı ve çevreye zarar veren egzos gazlarının oranı 1970'lerdekinin % 5'i dü-

168 *The State of the World Atlas*, s.23.
169 *State of The World*, s.144.

zeyine indirildi. Bu ve benzeri önlemler sayesinde örneğin, Los Angeles gibi kentlerde son 20 yılda hava kirliliği % 36 oranında azaltıldı.[170]

Dünyanın Isınmasının Tehlikeleri

Sanayileşmenin ve aşırı derecede kentleşmenin sonucunda dünya atmosferindeki karbon-dioksit gazı 160 000 yıldan beri görülmeyen düzeye yükseldi. 1960 ile 1996 yılları arasında bu gazın atmosferdeki oranı iki misli artış gösterdi. Dünyanın tehlikeli biçimde ısınma sürecine girmesinin esas nedeni de bu.[171]

Gelecek yüzyılda dünyanın kaderini etkileyebilecek bu aşırı ısınmanın sorumlusu hangi ülkeler? Birinci sırada ABD geliyor. Onu hemen Rusya, Brezilya ve Çin izliyor. İlk 25 ülkelik listede hem gelişmiş hem de gelişme yolunda ülkeler var. Bunlardan 6'sı AB üyesi. Suudi Arabistan da bu listede yer alıyor ama Türkiye yok. Hızla sanayileşmesine rağmen Türkiye dünya atmosferini en çok kirleten ülkelerden biri değil.[172]

Yukarıdaki bölümde verilen tablo çevreyi kirletme, özellikle atmosfere zararlı karbondioksit verme açısından, ülkeler arasındaki farkları ortaya koyuyor. Bugünkü süreç devam ederse sadece Çin'in 2010 yılında üreteceği gaz 5 397 milyon metrik tona çıkacak. Çin ve Hindistan'a ilaveten İran, Endonezya, Suudi Arabistan, Meksika, Güney Afrika ve Brezilya'nın üretimi 2010 yılında ABD'nin ürettiği karbondioksit gazının iki katı olacak. Bu ülkelerin karbondioksit miktarını uluslararası antlaşmaların öngördüğü düzeye indirmeleri için sorumluluklarını üstlenmeleri, üretim biçimlerini değiştirmeleri, ileri teknoloji kullanarak mevcut tesislerini modernleştirmeleri gerekiyor. 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Uluslararası Çevre Konferansı'nda sanayileşmiş ülkeler karbondioksit gazı üretimlerini 2008-2012 yılları arasındaki dönemde 1990 yılı düzeyinin en az % 5 altına indirmeyi kabul ettiler.[173]

Aslında sanayileşmenin ilk dönemlerinden itibaren çevre kirliliğinin olumsuz sonuçları görülmeye başlanmıştı. Aşırı derecede linyit kömürü kullanımının sonucunda 1873 yılında Londra'da yaşanan büyük çevre fe-

---

170 Yergin, s. 360.
171 Draulans, Dirk, *Trop Nombreux Pour Survivre? Les Années 2000*, le Vif Express, s. 22.
172 Paul Kennedy, s. 117.
173 Lamotte, Philippe, *Tempete sur les Océans, les Années 2000*, s. 26.

laketinde bir hafta içinde 700 kişinin öldüğü biliniyor. İngilizler zaman içinde Londra'nın havasını temizleyecek önlemler aldılar ama dünyanın başka bölgelerinde ekolojik felaketler birbirini izledi.

Havadaki karbondioksit gazının son yıllarda büyük artış göstermesi dünya ısısında büyük artışlara yol açıyor. Meteorolojik kayıtların düzenli olarak tutulduğu 1866 yılından bu yana dünyanın en sıcak 14 yılı 1980'den sonraki dönemde yaşandı. 1998 yılı şimdiye kadar saptanan en yüksek ısının yaşandığı yıl oldu. Dünya iklimindeki bu değişim büyük fırtınalara ve sel baskınlarına yol açıyor. 1998 yılında dünyada evvelce örneği pek görülmemiş sel felaketleri yaşandı. Sadece Çin'deki su baskınlarında 2 500 kişi hayatını kaybetti, 56 milyon kişi başka yerlere göç etmek zorunda kaldı. Toplam zarar 36 milyar dolar. Aynı yıl Bangladeş'deki sel felaketleri sonucunda ülkenin üçte ikisi sular altında kaldı, 21 milyon kişi evini terk etmek zorunda kaldı. O yıl 54 ülke su baskınlarından ciddi zarar gördü. Orta Amerika'daki tayfunlar can kaybına yol açtı. Honduras'ta 11 000 kişi öldü, ekili alanların % 70'ini seller tahrip etti. 1998 yılının ilk yedi ayında doğal afetler nedeniyle dünya çapında uğranılan ekonomik zarar 72 milyar dolar.[174] Bilgisayarla yapılan tahminler iklim değişiklerinin sonucunda ABD, Rusya ve Afrika'da gıda üretiminde düşüşler yaşanacağını gösteriyor. Hindistan'da sellerin veya kuraklığın etkili olduğı yıllarda yıllık tarım üretiminde % 15'e varan düşüşler yaşanıyor.[175] 2050 yılından sonra Amazon bölgesi ile Güney Avrupa'da çölleşme süreci başlayacak.[176]

Atmosferdeki karbondioksit oranının bugünkü düzeyinin iki katına çıkması halinde bütün ülkelerin ekonomik kalkınma süreçleri bundan olumsuz yönde etkilenecek. Bu durum gelişmiş ülkelerin gayri safi milli hasılalarında % 1-1,5'luk, gelişme yolundaki ülkelerin GSMH'larında ise % 2-9'luk bir düşüşe yol açacak.[177] Birleşmiş Milletler'in himayesinde dünya iklimindeki gelişmeleri izlemek üzere bir grup oluşturuldu. Çeşitli ülkelerden 4 000 bilim adamının katkıda bulunduğu GIEC adı verilen bu girişimin vardığı sonuç şu: Dünya tarihinde ilk defa insanlar iklimi etkiliyor. Eğer bu gidiş devam ederse dünyadaki çölleşme hızlanacak, su bas-

174 *State of the World*, p. xviii.
175 Landes, s. 14.
176 *State of the World*, Worldwatch Institute, 199, s.14-15.
177 *Entering the 21st Century*, s. 87.

kınları artacak, buna karşılık içme suyu kaynakları azalacak. Önümüzdeki 100 yıl içinde dünyanın ortalama ısısı sürekli ve hissedilir derecede artacak. 10 000 yıldan beri dünya ikliminde dönem dönem değişiklikler olmuştu ama bunlardan hiçbiri bu kadar kısa sürede gerçekleşmedi. Bu değişim doğanın kendi evrimi içinde bu değişikliğe uyum sağlamasına olanak vermiyor. Bütün bu sorunlar 2000 yılında Lahey'de yapılacak uluslararası konferansta tartışılacak.[178]

Yok Olan Ormanlar

Dünyanın karşılaştığı çevre sorunlarının önemli bir bölümü ormanların yok olmasından kaynaklanıyor. Evvelce dünyayı kaplayan ormanların yarısı şimdiden yok oldu. Sadece 1980 ile 1995 yılları arasında tahrip edilen orman alanı 200 milyon hektar. Bu Meksika topraklarından daha geniş bir alan. Her yıl ortalama olarak dünya ormanlarının % 0,5'i yok oluyor. Bu temponun devam etmesi görünebilir bir gelecekte dünyanın birçok yöresinde çölleşme olgusunun hızlanacağını gösteriyor. Ormanların yok olma nedenlerinden biri aşırı kâğıt tüketimi. 1950 ile 1996 yılları arasında dünya kâğıt tüketimi 6 misli arttı. 21. yüzyılın ilk 10 yılında kâğıt tüketiminin 1997 yılındaki düzeye kıyasla % 49 oranında artması bekleniyor.[179]

1990 yılında yapılan bir araştırma dünyadaki tarım alanlarının üçte birlik bölümünün yanlış kullanım nedeniyle değerini yitirdiğini ortaya koydu. Ayrıca ormanların giderek yok olması sonucunda toprak erozyonu çevre alanında dünyayı bekleyen büyük tehlikelerden biri olmaya devam ediyor. Her yıl 5-6 milyon hektar büyüklüğünde değerli tarım toprağı erozyonun etkisiyle kayboluyor.[180] Son 20 yıl içinde sadece Çin'de erozyon nedeniyle yok olan tarım arazisi Almanya, Danimarka ve Hollanda'nın ekili arazilerinin toplamına eşit. Her 10 yılda Çin'in toplam ormanlarının % 6'sı yok oluyor.[181] Meksika'da devletin bazı orman arazilerini tarıma ve yerleşime açması sonucunda bir milyon hektarlık orman alanı yok oldu. Bunun da etkisiyle 20 milyon hektarlık tarım alanı erozyona uğradı. Başka bir ölçüye göre, Meksika'nın 1980 ile 1990 yılları arasın-

178 Orsenna, Erik, *Un Nouvel Ordre Climatique*, Le Monde, l'Avenir.
179 *State of the World*, s. 60, 69, 73.
180 Draulans, s. 38.
181 Mazarr, s. 52.

da kaybettiği orman arazisi 6,8 bin kilometrekare. Brezilya'nın kaybı bunun 6 misli. Aynı dönemde bu ülkede 36,7 bin kilometrekare orman arazisi yok oldu. Çin'in 8,8 bin, Zaire'nin 7,3 bin, Venezuela'nın ve Bolivya'nın 6 bin, Tayland'ın 5,2 bin kilometrekare orman sahası kayboldu.[182] 1997 ve 1998 yıllarında dünyada yeni tarım arazileri açmak isteyenlerin yaktıkları ormanların değeri 4-7 milyar dolar olarak hesaplanıyor. Afrika ülkelerinde toprak erozyonu otlakların sayısında azalmaya yol açtı ve yaşamı hayvancılığa bağlı olan milyonlarca insanı açlığa mahkûm etti. 1997 yılında yapılan bir araştırmaya göre Endonezya'nın 1985 yılında sahip olduğu ormanların dörtte birinin 12 yıl içinde yok olduğu saptandı.[183] Bu ülkede ormanların % 20'si daha çok gelir getiren bazı tarım ürünlerinin üretilmesi amacıyla tahrip edildi. Bu gibi gelişmelerin dünyanın ekolojik dengesi üzerindeki etkileri çok olumsuz oldu. Her yıl tropik ormanların milyonlarca hektarlık bölümü tahrip ediliyor. Ünlü yazar Gabriel Garcia Marquez 1991 yılında Latin Amerika Devlet Başkanlarına yaptığı bir uyarıda 21. yüzyıla girerken Amerika kıtasındaki tropik ormanların dörtte üçünün tahrip edileceğini ve oradaki bitki türlerinin bir daha geri gelmemek üzere yok olacağını söylüyordu.

Azalan Su Kaynakları

Dünyadaki su kaynaklarının sınırlı oluşu ve hızlı nüfus artışı bir arada düşünüldüğünde önümüzdeki yüzyılda içme ve sulama suyu eksikliğinin özellikle dünyanın bazı bölgelerinde bugünkünden daha çok hissedileceği görülüyor. 1940 yılından bu yana dünya nüfusu iki kat, su kullanımı ise dört kat artış gösterdi. Hidrologlar dünyadaki toplam kullanılabilir su miktarını 9 000 kilometreküp olarak hesaplıyorlar. 2000 yılında bunun yarısı kullanılacak. Bu suyun üçte ikisi tarımda tüketiliyor. Sanayinin tükettiği su miktarı da hızla artarak 2025 yılında bugünkünün iki katına çıkacak. Tabii dünyadaki su kaynakları eşit olarak dağıtılmamış. Bazı ülkelerde ciddi ölçüde kuraklık yaşanıyor. Bugün 18 ülkede yaşayan 166 milyon kişi su sıkıntısı çekiyor. Afrika'da 1950 yılına kişi başına kullanılabilir su oranı 20 600 metreküptü; 2000 yılına girerken bu miktar 5 100 metreküpe düşmüş bulunuyor. Asya'da durum daha da kötü. Aynı dönemde

182 Smith, Peter H., *Mexico, The Pivotal States*, s. 224.
183 IHT, 3 January, 2000.

kişi başına su miktarı 9 600 metreküpten 3 300 metreküpe düştü. 11 ülkede yaşayan 270 milyon kişi de su eksikliğinden orta derecede etkileniyor. 2050 yılında bu sayılar iki katına çıkacak. 2025 yılında 30 ülke sürekli biçimde su sıkıntısı çekecek. Aynı yıl nüfus artışının gerektirdiği tarım üretimini gerçekleştirebilmek için bugünkü su kullanımını % 17 artırmak gerekecek. Bu artışı deniz suyunun tuzdan arındırılması yöntemiyle gerçekleştirmek bugünkü teknoloji ile çok pahalı. Ayrıca hızlı şehirleşme de tarımda kullanılan su kaynaklarının bir bölümünün şehirlerin ihtiyaçları için kullanılmasını zorunlu kılıyor.

Dünya su kaynaklarının çoğu sanayileşmiş ülkelerde, oysa hızlı nüfus artışı gelişme yolundaki ülkelerde yaşanıyor. 2025 yılına kadar bu ülkelerdeki nüfus 3 milyar artacak ama su kaynaklarını yeterince artırmak kolay olamayacak. Bu sorunun ekonomik kalkınmayı, şehirleşmeyi engelleyebileceği hatta bölgesel çatışmalara yol açabileceği düşünülüyor.

Diğer taraftan bazı ülkelerde görülen tarımda aşırı sulama da dünyanın ekolojik yapısını tehdit edecek sonuçlar doğurabilir. 1900 ile 1950 yılları arasında dünyada sulanan arazilerin miktarı iki katına çıktı. O tarihten sonra da 2,5 misli artış oldu. Bugün bütün dünyada 250 milyon hektarlık tarım alanı sulanıyor. Dünyanın nehirlerinden ve yeraltı kaynaklarından çekilerek tarım arazilerinin sulanmasına harcanan su miktarı dünyanın en büyük nehirlerinden Missisipi'nin taşıdığı suyun altı katı.

Tarımda aşırı veya bilinçsiz sulamanın olumsuz sonuçlarından biri toprağın tuzlanması. Hindistan'da aşırı tuzlanma nedeniyle sulu tarım arazilerinin % 36'sını oluşturan 20 milyon hektarlık alanda verim düşüşü saptandı. 7 milyon hektarlık arazi ise tamamen terk edildi.[184] Sovyetler Birliği dönemindeki aşırı sulama nedeniyle Aral gölünün seviyesi 14 metre düştü ve alanı 67 000'den 40 000 kilometrekareye indi. Böylece Aral gölü, alanının % 40'ını, hacminin % 60'ını kaybetti. Bu ekolojik felaketin bir sonucu da gölde tuzluluk oranının üç katına çıkması ve bütün canlı varlıkların hayatının sona ermesi oldu.

Suudi Arabistan'da da yeraltı sularının aşırı kullanımı sonucunda doğal dengede bozulma görülüyor. Bu ülke büyük yatırımlar yaparak 1975 ile 1988 yılları arasında yeraltı suları ile sulanan arazilerin alanını 20 katına çıkarttı. Evvelce hemen hemen bütün gıda maddelerini ithal eden Suudi Ara-

184 Kennedy, Paul, s. 100-101.

bistan'da şimdi buğday, yumurta ve süt ürünleri fazlası var. Ancak binlerce yılda oluşmuş yeraltı sularının yenilenmesine imkân yok. Bu kaynakların beşte biri harcanmış durumda ve bir tahmine göre, bu tempo devam ederse 2007 yılında Suudi Arabistan'ın yeraltı su rezervleri tükenmiş olacak.

Dünyanın su kaynaklarının azalması çölleşme tehlikesini de beraberinde getiriyor. Afrika'daki Büyük Sahra'nın Okyanus'a doğru saatte 6 metre ilerlediği hesaplanıyor.[185] Çölleşmenin ve genel olarak erozyonun önlenmesi için uluslararası alanda çeşitli çalışmalar yapılıyor. Türkiye'de de başta Tema Vakfı olmak üzere, sivil toplum örgütlerinin bu alanda başarılı çalışmaları var.

Yükselen Denizler

Dünyada ısı artışının sonuçlarından biri de buzulların erimesi ve deniz suyu seviyesinin yükselmesi. Yapılan araştırmalar 2100 yılına kadar Alp dağlarındaki buzulların % 95'inin eriyerek doğaya karışacağını gösteriyor. Aynı süre içinde denizlerin seviyesindeki yükselmenin bir önceki yüzyılın beş katı olması bekleniyor. Denizin 1 metre yükselmesi, New York şehrinin büyük bölümünün, metro sisteminin ve bütün havaalanlarının su altında kalması demek. Bu ölçüde bir yükselmenin 2100 yılında dünya ekonomisine maliyeti 970 milyar dolar olarak hesaplanıyor.[186] Bugünkü eğilim devam ettiği takdirde 177 000 nüfuslu Maldiv adalarının sularla örtülmesi bekleniyor. Deniz suyu bir metre yükselirse Mısır'ın topraklarının % 12-15'i sular altında kalacak ve 8 milyon insan göçe zorlanacak. Aynı durum Bangladeş'te de felakete yol açacak, toprakların % 11,5'u sular altında kalacak ve 8,5 milyon insan göç edecek. Birleşmiş Milletler raporlarına göre bu iki ülkeye ilaveten deniz suyu yükselmesinden etkilenecek 8 ülke daha var.[187]

Zehirli Atıklar

Şehirleşmeye bağlı olarak dünya çevresini tehdit eden sorunlardan biri de atıklar. Dünyada yılda 12 milyar ton atık üretiliyor. Burada da zengin ülkeler ön planda. Bu atıkların % 75'i dünya nüfusunun dörtte biri tara-

185 Landes, s. 13.
186 *State of the World*, s. 88.
187 Kennedy, Paul, s. 110

fından üretiliyor. Bu atıkların bir bölümü sağlığa çok zararlı. Örneğin, Fransa yılda 102 milyon ton sanayi atığı üretiyor, bunun 7 milyon tonu zehirli atıklar. Ayrıca Fransa'daki nükleer santraller yılda 16 500 metreküp nükleer atık çıkartıyor. Bunun 200 metreküpünün radyoaktivite oranı çok yüksek, 1 300 metreküpünün de orta derecede yüksek. Geçmiş yıllarda üretilenlerle birlikte bugün Fransa'da yüksek aktiviteli 1 600 metreküp yüksek radyoaktiviteli atık bulunuyor. Bu atıklar nasıl ve nerede saklanacak? 1989 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde yapılan bir sözleşme nükleer atıkların sınırlar ötesine taşınmasını kurallara bağladı. 1998 yılından itibaren üçüncü dünya ülkelerine nükleer atık ihracatı yasaklandı. Acaba o tarihe kadar Fransa'nın ve diğer ülkelerin nükleer atıkları hangi ülkelere ihraç edildi? Bu atıklar gereği gibi korunuyor mu? O ülkelerde çevreye zarar vermelerinin önlemleri tam olarak alındı mı? Halk bu atıkların nerelerde olduğunu biliyor mu? 1993 Londra Sözleşmesi de nükleer atıkların açık denizlere boşaltılmasını yasakladı. Oysa o tarihe kadar nükleer enerji kullanan devletler atıklarının büyük bölümünü Atlantik ve Pasifik Okyanuslarına ve Barent Denizi'ne boşaltmışlardı. Acaba diğer denizlerin hangilerinde nükleer atık var? Şimdi bu da araştırılıyor. Bu konu önümüzdeki yıllarda çözümlenmesi gereken en önemli çevre sorunlarından biri.[188]

Bu ciddi çevre sorunlarını çözümlemek ve dünyayı yaşanılabilir bir ortamda tutmak için büyük yatırımlara gerek var. Sadece Polonya'nın çevre alanında Avrupa Birliği standartlarına ulaşabilmek için 30 ila 40 milyar dolar harcaması gerekiyor. Gelişme yolundaki ülkelerin yılda 125 milyar dolar yatırım yapmaları gerekiyor. Bu miktar bu ülkelere yapılan toplam yardımlardan 70 milyar dolar daha fazla.[189] Yani bu ülkeler aldıkları bütün dış yardımları sadece çevre koruma projelerine ayırsalar bile yeterli olmayacak, kendi kaynaklarından ilave katkı yapmaları gerekecek.

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen çevre sorunlarını ve özellikle ileriki yıllara ait tahminleri değerlendirirken ihtiyatlı olmakta yarar var. Çevreci grupların duyarlılığını göz önünde bulundurup gerekli düzenlemeleri yaparken bu düzenlemelerin başka sakıncalı durumlar yaratıp yaratmayacağını da değerlendirmek gerekiyor. Örneğin Hindistan uzun yıllar süren çabaların sonucunda malarya vakalarını 1951'deki 75 milyonluk düzeyin-

---

188 Le Hir, *Pierre Une Poubelle Nommée Terre*, Le Monde, L'Avenir, Kasım 1999, s. 7.
189 Kennedy, Paul, s. 121.

den 1961'de 50 000'e indirebilmişti. Bunu da büyük ölçüde DDT kullanarak yapmıştı. Ancak daha sonra çevrenin korunması amacıyla DDT kullanımı yasaklanınca malarya vakaları 1980'lerde yeniden 30 milyona çıktı. İleriye yönelik tahminlerde de yanılma payı olabileceği anlaşılıyor. Örneğin uluslararası kuruluşlar 2100 yılına kadar geçecek dönemde dünyanın ne ölçüde ısınabileceği yolunda daha önce yapılan tahminleri mübalağalı bularak daha düşük düzeylere indirdiler.[190]

190 Gress, David, s. 517.

Bazı Kuruluşlarda ve Ülkelerde Beklenen Gelişmeler ve Sorunlar

Dünyanın hızla değişen genel koşullarının yanı sıra bazı ülkelerde ve ülke topluluklarında da önemli gelişmeler bekleniyor. Bugünkü süreç devam ettiği takdirde önümüzdeki on yıllarda bazı alanlarda devletlerin sıralamasında değişikler olması söz konusu olabilecek. Ayrıca başta AB olmak üzere bazı uluslararası örgütlerin kazanacağı boyutlar da dünyanın çehresini değiştirecek. Bu ülkelerin ve ülke gruplarının gelişim süreci ve gelecek on yıllarda ortaya çıkması beklenen gelişmeler aşağıda özetleniyor.

Avrupa Birliği Yeni Yüzyıla Nasıl Hazırlanıyor?

Avrupa Birliği'nin kuruluşu ve kazandığı siyasal ve ekonomik içerik Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Avrupa'daki en önemli siyasal değişim sayılıyor. Gerçekten İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan bazı gelişmeler bir devrim hatta bir mucize sayılabilir. 20. yüzyılın ilk yarısında birbirlerinin topraklarını defalarca işgal eden, milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan savaşlarda karşı karşıya gelen Fransa ile Almanya'nın savaşı izleyen yıllarda örneği görülmemiş bir işbirliğine girişmeleri ve geleceğin Avrupasını birlikte kurmaya karar vermeleri gerçekten olağanüstü bir gelişme olarak tarihe geçecek.

Bugünkü AB ülkelerinin uğradıkları zararlar, çektikleri sıkıntılar savaş zamanı ile sınırlı değildi. Savaşı izleyen yıllarda 10 milyon insan açlık çekiyordu. Ekmek karaborsada normal fiyatından 30-40 misli, tereyağı 100 misli pahalıya satılıyordu. İşte Avrupa Birliği'nin temelleri bu acıların yaşandığı ortamda atıldı ve işbirliği ihtiyacı karşılıklı kuşkuların ve tepkilerin yerini aldı.

Aslında 1957 tarihinde Roma Antlaşması'yla kurulan ve o zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan bugünkü Avrupa Birliği, başlangıçta daha çok üye ülkelerin yürüttükleri milli ekonomik politikaların destekçi-

si olma özelliğini taşıyordu. O dönemde Avrupa'da devletler ekonomik ve sosyal gelişme alanında çok aktif ve etkili bir rol oynuyorlardı. Topluluğun ilk yıllarında üye ülkeler hızlı bir kalkınma süreci içine girmişlerdi. 1955 ve 1956 yıllarında yapılan çalışmalar ortak pazar anlayışına ve ortak ekonomik politikalar izleme düşüncesine canlılık kazandırmıştı ama bu düşüncelerin gerçek bir Avrupa Birliğine dönüşmesi için daha uzun yıllar beklemek gerekecekti. Özellikle üye ülkeler arasında gümrük birliği uygulanmasının ilk yıllarında bazı üye devletler kaldırılan gümrük resimlerinin yerine başka engeller koydular. Bu piyasadaki malların fiyatlarını yükseltti. Ticareti olumsuz yönde etkiledi. Sonuçta AB ülkeleri arasındaki ticareti engelleyen 60 milyon formüler iptal edildi ve ticaret daha hızlı gelişmeye başladı.[191]

O dönemde üye ülkeler arasında izlenecek politikalar konusunda da önemli görüş ayrılıkları çıkıyordu. Örneğin Komisyonun ilk başkanı Alman Walter Hallstein'in Roma Antlaşması'nın bütçe alanını da kapsayacak biçimde genişletilmesini önermesi ve diğer bazı ihtilaflar nedeniyle üzerine Fransa 1965 yılında bir süre Bakanlar Komitesi toplantılarından çekilmişti. Antlaşma 1966 yılından itibaren AB Konseyinin bazı konularda çoğunlukla karar alabilmesini öngörüyordu. Fransa buna da şiddetle itiraz etti. Neticede oybirliği esasının uzunca bir süre daha sürdürülmesine yol açan bir uzlaşma sağlanabildi. Görüldüğü gibi AB'nin geçmişinde önemli sorunlar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştı. Bugünkü koşullara yıllarca süren müzakereler ve uzlaşmalarla varılabildi. AB'nin bugünkü önemli üyelerinden İngiltere o yıllarda AET'ye katılmamıştı. Onun yerine İskandinav ülkeleri, Avusturya, İsviçre ve Portekiz ile birlikte daha gevşek bir ekonomik ve ticari işbirliğini öngören Avrupa Serbest Ticaret Antlaşmasının (EFTA) kurulmasına öncülük etmişti. İngiltere uzun yıllar Avrupa Birliği'ne sıcak bakmadı. 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başlarında Topluluğa katılmaya karar verdiği zaman da Fransa'nın vetosuyla karşılaştı. De Gaulle İngiltere'yi Avrupa Topluluğu içinde Amerika'nın bir Truva Atı gibi görüyor, bu yüzden üyeliğine karşı çıkıyordu. Son yıllarda Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda da zaman zaman aynı tabiri kullananların çıktığı hatırlanıyor.

---

191 Moussis, Nicolas, *Guide des Politiques de l Europe*, Editions Mols, Bruxelles, 1999, s. 53.

İngiltere'nin AET'ye katılması De Gaulle'ün iktidardan ayrılmasından sonra mümkün olabildi. AB ilke olarak genişleme kararını 1969'da aldı. İngiltere'nin, Danimarka'nın ve İrlanda'nın tam üye olmaları bundan ancak 4 yıl sonra, 1973'te mümkün olabildi. Aynı grupta bulunan Norveç ise düzenlenen bir referandumda halkın çoğunluğu karşı oy kullandığı için AET'ye giremedi. Daha sonraki genişleme süreçlerinde Yunanistan 1981'de, Portekiz ve İspanya 1986'da, Avusturya, Finlandiya ve İsveç de 1995 yılında Avrupa Birliği'ne üye oldular. Norveç'in üyelik müzakereleri tamamlandı ancak Norveç halkı referandumda üyeliği kabul etmedi.

Bu arada, AET üyeleri aralarındaki ticarette gümrük vergilerini, kotaları ve diğer engelleri kaldırarak ticareti tamamen serbestleştirmek için ilk adımları atmışlardı. Aynı zamanda insanların, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımını sağlayacak önlemler almaya başladılar. Aslında bu hedefler 1957 tarihli Roma Antlaşması'nda belirtilmişti ama üye ülkeler uzun yıllar bu ilkeleri uygulayabilecek ekonomik yapıya ulaşamamışlardı. Bu nedenle Antlaşma'da temel hedeflerin hayata geçirilmesi için 12 yıllık bir geçiş süreci öngörülmüştü.

Özellikle insanların AB ülkeleri arasında serbest dolaşımı, bir Avrupa vatandaşlığı kavramının zaman içinde gelişmesine yol açtı. 1996 yılında 15 Avrupa ülkesinde yapılan bir kamuoyu yoklaması, halkın yaklaşık % 50'sinin Avrupa vatandaşlığı düşüncesine olumlu yaklaştığını ortaya koydu. Karşı görüşte olanlar % 37, fikri olmayanlar % 13. İrlanda, İtalya ve Yunanistan'da olumlu cevap verenlerin oranı % 60'ın üzerinde, İsveç, Danimarka ve Avusturya'da ise % 25 civarında.[192] Söz konusu olan sadece işçilerin değil bütün AB ülkesi vatandaşlarının serbest dolaşımıydı. AB Komisyonu 1970 yılında aldığı bir kararla bir AB ülkesinde çalıştığı için orada ikamet hakkı alan başka bir Avrupa Birliği üyesi vatandaşının işinden ayrıldıktan sonra o ülkede ikamet etme hakkına sahip olduğunu kabul etti.[193]

Malların serbest dolaşımı ilkesinin hayata geçirilmesi de uzun zaman aldı. Sonunda, 1 Ocak 1993 tarihinde o zaman AB üyesi olan 12 ülkeyle EFTA üyesi beş ülke, 375 milyon insanın yaşadığı bir Avrupa Ekonomik Alanı yaratmayı kabul ettiler ve aralarındaki gümrüklerle ilgili son idari, mali ve teknik engelleri kaldırdılar. O tarihten sonra bu ülkeler arasında

---

192 Magnette, s. 158-159.
193 Moussis, s. 70.

ticaret, sınırlarda hiçbir gümrük denetimine tabi olmadan gerçekleşmeye başladı.

Sermayenin serbest dolaşımı da AB üyesi ülkeler arasında mali kısıtlamaları kaldırdı. Ayrıca bir AB ülkesindeki kamu ihalelerine diğer AB üyesi ülkelerin firmalarının da katılmasına imkân tanındı. Bu kural Türkiye'nin AB üyeliğinden sonra özellikle inşaat sektöründe Türk firmalarına büyük gelecek vaat ediyor. Parasal Birlik kurma çalışmaları hepsinden uzun sürdü. 1 Ocak 1971 tarihinde gerçekleştirilen ilk girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Avrupa Birliği henüz böyle bir parasal birliğe hazır değildi. Ama o devirde AB ülkelerinin paralarını birbirine bağlamayı öngören sistemler, 1990'lı yıllardaki ikinci parasal birlik girişimine zemin hazırladı.

1988 yılında Topluluğun geri kalmış bölgelerine yardım yapılmasını öngören yapısal fonların hacminin iki katına çıkartılması kararı, bu bölgelerin serbest pazarın sınırsız rekabet koşullarından olumsuz yönde etkilenmesini büyük ölçüde önledi. 1993 yılında bu fonların hacminin bir kere daha iki misli artırılması kararlaştırıldı. Özellikle İspanya, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan bu karardan geniş ölçüde yararlandılar. 1980'den 1990'ların ortasına kadar AB'nin bu en fakir dört üyesiyle diğerleri arasındaki açık % 20 oranında kapandı. Bu ülkelerde kişi başına gelir, bu tarihler arasında, AB ortalamasının % 66'sından % 74'üne yükseldi. Gene de üye ülkeler arasında önemli farklılıklar göze çarpıyor. 1990 yılında Topluluğun kişi başına GSH'sı ortalama olarak 100 kabul edildiği takdirde İspanya'nınki 77,8, İrlanda'nınki 69,0 ve Portekiz'in ise % 55,7 düzeyindeydi.[194] Bu yardımlardan gelişmiş ülkeler de yararlandı. Yapılan bir araştırmaya göre, en geri bölgelere yapılan yardımların % 40'ı malzeme ve uzmanlık ücreti olarak Topluluğun en zengin ülkelerine geri döndü.

Avrupa Birliği 2000 Gündemi başlıklı kararında bu yardımların en çok ihtiyaç duyulan bölgelere yönelik olarak 2006 yılına kadar devam etmesini öngördü. Ayrıca AB üyeliğine aday ülkelere de katılım öncesi işbirliği programı çerçevesinde yardım yapılması kararlaştırıldı.[195] Bir taraftan da enflasyonist baskıların önlenmesi, için Para Birliğine üye ülkelerin tabi olacakları bütçe kuralları ve mali tedbirler, Maastricht kurallarına göre uygulamaya konuldu. Bu arada üyeler arasında katma değer vergilerinin

194 Kesselman s. 590.

195 Moussis, s. 134. AB'ye aday ülkelere yardımların ayrıntıları için bknz. Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, s. 201-205.

ahenkleştirilmesi yoluna gidildi. Böylece mali ve ekonomik istikrar sağlandı. Ayrıca ortak para birimi euronun kabulü uluslararası alanda dolardan sonra güçlü ikinci bir para birimi oluşturdu. Daha önce uluslarası mali işlemlerin % 60'ı dolarla yapılıyordu.[196]

Sanayi alanında Avrupa Birliği özellikle küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) desteklenmesine öncelik verdi. AB içinde 500'den az işçi çalıştıran firmalar toplam işletmelerin yaklaşık % 99'unu oluşturuyordu. Daha sonra ölçü değiştirildi. KOBİ sayılmak için 250'den az işçi çalıştırmak şartı getirildi. Ayrıca bu firmaların sermayesinin % 25'inden fazlası büyük şirketlere ait olamayacaktı. Yıllık iş hacmi de 40 milyon eküyü aşmayacaktı. AB'de bu yeni tanımlara uyan 17 milyon KOBİ bulunduğu saptandı. Bunlar AB içindeki toplam istihdamın % 70'ini, yatırımların % 50'sini ve kaynakların % 60'ını temsil ediyorlardı. İşte bu KOBİ'lere hem AB hem de üye ülkelerin kaynaklarından geniş olanaklar sağlandı.

Sanayinin temel ihtiyaç maddesi olan enerji alanında da AB, ortak politikalar oluşturdu. Avrupa Birliği, kuruluşunu izleyen yıllarda dış kaynaklı enerjiye büyük ölçüde bağımlıydı. 1973 yılında AB toplam enerji ihtiyacının % 63'ünü ithal ediyordu. Bu yüzden petrol krizinin AB ülkeleri üzerindeki etkisi büyük oldu. 1990'lı yıllarda bu oranı % 50'ye kadar indirmek mümkün oldu ama sorun tamamen çözülemedi. Topluluğun gündeminde hâlâ enerji alanında dışa bağımlılığın azaltılmasını öngören yeni tasarılar var. 1990'lı yıllarda elektrik enerjisinin ve doğal gazın üye ülkeler arasında geçişini düzenleyen kurallar kabul edildi. Bu alanlarda serbest rekabetin tam olarak sağlanması için 1994 yılında AB Konseyi'nde gerekli kararlar alındı.[197]

Sanayinin yanı sıra tarım alanı da AB'nin önemli uğraş alanlarından biri oldu. Daha 1968 yılında tarım alanında kapsamlı reformlar yapılmasını öngören Mansholt Planı kabul edilmişti. AB Konseyi 1972 yılında bu alanda gerekli önlemleri içeren direktifleri benimsedi. 1985 yılında ikinci tarım reformu yapıldı. 1992 yılında da Komisyonun önerisi üzerine üçüncü tarım reformunun yapılması kararlaştırıldı. Bu reform çerçevesinde tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlarda rekabet gücünün artırılması için birim fiyatlarının indirilmesi, buna karşılık çiftçilere çeşitli yöntemlerle süb-

196 Moussis, s. 107-109.
197 Moussis, s. 244-245, 291.

vansiyon verilmesi kararlaştırıldı. Yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, dünyanın birçok bölgesinde gıda sıkıntısı çekilirken AB ülkelerinde sorun, tarımdaki üretim fazlası. Daha az üretim yapılması amacıyla çiftçilere mali katkıda bulunmak için Topluluğun kaynaklarının önemli bir bölümü harcanıyor. Ancak AB bütçesine büyük yük olan bu tarım sübvansiyonlarının azaltılmasına çalışılıyor. AB tarım ürünleri ihracatına verilen sübvansiyonları altı yıl içinde % 36'dan % 21'e indirmeyi hedefliyor.[198]

1970'li yıllarda, dünya petrol krizinin de etkisiyle AET üyesi ülkeler büyük ekonomik sıkıntılar yaşadılar. O dönemde Topluluğun da rolü ve etkinliği azaldı. Avrupa çapında genel bir durgunluktan söz ediliyordu. AET 1972 yılında üye ülkelerin paralarının değerini birbirine bağlamış ve sadece % 2,5'luk bir esneklik içinde paraların değerinin değişimini kabul etmişti. Hedef 1980 yılında tam bir para birliğine ulaşmaktı. Ancak 1970'lerdeki petrol krizi AB'nin bu projelerini ertelemesini zorunlu kıldı. Sonraki yıllarda da başka ekonomik sorunlar çıktı. İşsizlik artmaya başladı. Avrupa sanayinin rekabet gücünde de azalma görüldü. Sosyal Hedeflerde ve büyük ümitlerle geliştirilen Ortak Tarım Politikası uygulamalarında aksamalar oldu. O tarihlerde öngörülen para birliği hedeflerine de ulaşılamadı. 1970'li yılların ortalarında Fransa'nın önerisi üzerine AB ülkelerinin liderlerinin bütün bu temel meseleleri görüşüp karara bağlamaları için yılda iki defa toplanmaları yerleşik bir usül haline geldi.[199]

1980-1984 döneminde Almanya'nın ortalama kalkınma hızı % 1, İngiltere'nin % 0,8, Hollanda'nın % 0,7 oldu. Avrupa Birliği'nin yeniden canlılık kazanması 1985'ten sonra gerçekleşti. Dünyadaki globalleşme sürecine paralel olarak Avrupa Birliği içinde de devletin ekonomiye müdahalesinin azalmaya başladığı görüldü. AB içinde işbirliği derinleşmeye başladı, Avrupa Birliği uluslararası alanda ekonomik ve siyasal etkinliğini artırdı ve yeni bir genişleme sürecine girdi. Daha 1985 yılında Komisyon Başkanı Jacques Delors görevi devraldıktan iki hafta sonra Avrupa Parlamentosu'nda üye ülkelere bir çağrıda bulunarak 1992 yılına kadar iç sınırların kaldırılmasını önermişti. Avrupa Birliği artık her türlü iç sınırdan arındırılmış bir iç pazara kavuşmalıydı. Delors 1987 yılında tek pazar fikrini ortaya attığında Topluluğun Akdenizli ülkeleri bunu kabul etmekte

198 Moussis, s. 395.
199 Kesselman, s. 584-586.

zorlandılar. Onlar ekonomilerini yabancı rekabete karşı koruyucu önlemlerden yararlanıyorlardı. Bundan vazgeçmelerinin maliyeti büyük olacaktı. Bu maliyeti karşılamak için Topluluğun ekonomik açıdan daha az gelişmiş ülkelerine bütçeden yardım yapılmasına başlandı. İspanya, Portekiz, Yunanistan, İrlanda gibi ülkeler bu yardımlardan geniş ölçüde yararlandılar. 1986-1996 yıllarında İspanya AB bütçesinden 64,6 milyar ekü, Portekiz de 22,2 milyar ekü yardım aldı. Yunanistan'ın 1981-1996 yılları arasında aldığı yardım 44,2 milyar ekü.

Tek Pazar hedefi adım adım gerçekleşti. Avrupa'da sınırların kaldırılarak tek pazar sistemine geçilmesinin yanı sıra 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması, Topluluğa ortak dış ve güvenlik politikası (CFSP) boyutu kazandırma yolunda ilk adımın atılmasını sağladı. Genel olarak 1992 Maastricht Antlaşması Avrupa Topluluğu'na daha geniş bir siyasi çerçeve sağladı ve AT'nin adı Avrupa Birliği olarak değiştirildi. Ayrıca adalet ve içişleri alanında da kapsamlı işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Topluluğun zengin ve fakir üyeleri arasındaki açığın azaltılması için fakir bölgelerin kalkındırılmasına yönelik bir program da başlatıldı. Maastricht Antlaşması'yla ayrıca bölgesel işbirliği ön plana çıkartıldı. Yerel yönetimlerin desteklenmesi amacıyla bir "Bölgeler Komitesi" kuruldu. Antlaşma 1994 yılında "Europol" adıyla bir AB polis örgütü kurulmasını da öngörüyordu. Bu da gerçekleştirildi.

Maastricht Antlaşması'na göre Avrupa Birliği üç temel dayanağın üzerine oturacaktı. Bunlardan birincisi üye ülkelerin Brüksel'deki AB Merkezine devrettikleri ekonomik yetkiler, ikincisi üye ülkelerin hükümetlerinin Brüksel'de düzenleyecekleri toplantılarla koordinasyonunu sağlayacakları "dış politika" alanı, üçüncü dayanak ise, aynı şekilde koordinasyonu sağlanacak "adalet ve içişleri" konularıydı. Artık bir "Avrupa Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının" temelleri de atılmış bulunuyordu.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini üyeliğe hazırlamak için büyük bir yardım programı başlatıldı. 1990 yılından sonra 6 yıl içinde bu ülkelere AB bütçesinden ve üye ülkeler ile diğer ülkelerin ikili kaynaklarından 86,5 milyar ekü'lük yardım yapıldı. Ayrıca bu ülkelerin desteklenmesi için Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) kuruldu. AB'nin koordinasyonunda Türkiye'nin de dahil olduğu G-24'ler grubu da oluşturuldu. Türkiye'nin bu ülkelere yardımı 400 milyon doları aştı.

Son yıllarda yaşanan en önemli gelişme AB'nin tek bir para sistemine

geçmesi ve bunun için bir Avrupa Merkez Bankası kurulmasıydı. Artık bu ortak para ve faiz hadleriyle ilgili kararlar Avrupa Merkez Bankası'nca alınacaktı. AB Merkez Bankası ile uyum içinde çalışacak olan üye ülkelerin Merkez Bankaları da kendi hükümetlerinden bağımsız hareket edeceklerdi. Bunu yapmak için üye ülkelerinin ekonomilerinin de aynı kurallara bağlı olarak ve aynı tempoda çalışması gerekiyordu. Borçlanma, bütçe açıkları ve enflasyon alanlarında ülkeler arasında önemli farklar olmamalı, hepsi belirli sınırlar içinde kalmalıydı. Maastricht Anlaşması bu alanlarda çok sıkı kurallar koydu. Örneğin, hiçbir ülkenin enflasyon oranı AB içinde en düşük enflasyona sahip üç ülkenin ortalamasına nazaran 1,5 puandan daha yüksek olmayacaktı. Milli bütçelerdeki açıklar GSMH'nın % 3'ünü aşamayacaktı. Ülkelerin borçları GSMH'larının % 60'ından yüksek olmayacak, daha yüksekse bu düzeye indirilmesi için çaba gösterilecekti. Bu özellikle Belçika ve İtalya gibi kamu borçlarının oranı GSMH'nın % 100'ünden çok yukarıda olan ülkeler için ciddi sorun yaratıyordu. Örneğin İtalya aldığı bütün tasarruf tedbirlerine rağmen borçlarını AB Maastricht kriterlerinde öngörülen GSMH'nın % 60'ı düzeyine ancak 2016 yılında indirebileceğini hesaplıyordu.[200] Türkiye bu açıdan daha iyi durumda. Türkiye'nin kamu borçları, IMF'in rakamlarına göre, 1998 yılında GSMH'nın % 48,5'u düzeyindeydi.[201] Sonra biraz daha arttı ama % 60'ı geçmedi.

Maastricht kurallarına göre ulusal para, Avrupa Para Sistemine o ülkenin girişinden önceki iki yıl içinde devalüe edilmemiş olacaktı. 15 üye ülkeden 11'i bu şartları kabul ettiler. Sisteme girdikten sonra bu kuralların dışına çıkanlar ağır para cezalarına çarptırılacaktı. Bu cezalar milli gelirin % 0,5'ine kadar ulaşıyordu. Örneğin, Fransa gibi bir ülke bu kuralları ihlal ettiği takdirde Frankfurt'taki Avrupa Merkez Bankası'na 8 milyar dolar ceza ödeyecekti.[202] Avrupa ekonomisi çok sıkı kurallara bağlanmıştı. Almanya gibi, Topluluğun en zengin ülkeleri bile bu kurallara uymakta zorlandılar.

Almanya Doğu eyaletlerine yaptığı yıllık 100 milyar dolarlık desteği finanse etmek için yeni vergilere başvurmak yerine piyasalardan borçlanma yoluna gitti. Ayrıca kamu sektörünün toplam GSMH içindeki payını dü-

---

200 Pond, Elisabeth, *The Rebirth of Europe*, Washington, 1999, s. 34, 161.
201 IMF Press release, No: 99/66, 22 Aralık 1999.
202 Yergin, s. 321-322.

şürücü önlemler almaya başladı. Almanya'da kamu sektörü 1993-1996 yılları arasında GSMH'nın % 50'sini aşmıştı. Bu oranın önce % 46'ya daha sonra da % 40'a indirilmesi planlandı. Almanya ayrıca faiz hadlerini de beş yıl içinde 6 puan artırdı. Böylece enflasyonist baskılardan kurtulmaya çalıştı. Bu diğer AB ülkelerinin faiz politikalarını da etkiledi ve o ülkelerin, faizleri düşürerek yatırımları teşvik etme niyetlerini frenledi. Maastricht kriterlerine uymakta zorlanan Almanya bir yandan da AB bütçesinin yükünün yaklaşık % 60'lık bölümünü üstlenmekten duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye başladı. AB içinde yük adil biçimde dağılmıyordu. Almanya'nın bu talebine Fransa'dan olumlu bir karşılık geldi. Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakan Pierre Moskovici Fransa'nın AB bütçesine Almanya'nın sadece üçte biri kadar ödeme yapmasının makul olmadığını kabul etti. Bu arada hem Almanya hem de başka üyeler AB Adalet Divanı'nın yetkilerinin fazlalığından da yakınmaya başladılar.

Maastricht sisteminin getirdiği disiplin birçok ülkeyi rahatsız etmeye başlamıştı. Buna karşılık İngiltere'de seçimleri kazanıp iktidara gelen Başbakan Tony Blair eski hükümetlere nazaran AB'ye daha sıcak bakıyordu. Blair gelecek seçimleri kazandığı takdirde Avrupa Para Birliği'ne girmeyi halkoyunun onayına sunacağını açıkladı. Fransa'da işbaşına gelen Lionel Jospin başkanlığındaki hükümet ise Para Birliği ile ilgili kısıtlayıcı hükümlerin yaratabileceği bazı sakıncaların farkındaydı. Onun için Amsterdam Zirvesi'nde işsizliği önleyici bazı ortak politikalar benimsenmesinde ısrar etti ve görüşlerini kabul ettirmeyi de başardı.

Son yıllarda alınan temel kararların Avrupa Birliği'ne daha önceki dönemlerdeki yapılarıyla kıyaslanamayacak bir içerik ve dinamizm kazandırdığı kuşkusuz. Maastricht kararlarının kısa vadede AB üyelerinin ekonomik gelişme hızlarını artırıcı bir etki yaratmamış olması bu gerçeği değiştirmiyor. Örneğin euronun yeni bir uluslararası para birimi olarak ortaya çıkması dünya mali dengelerini etkileyebilecek nitelikte görünüyor. Şimdiye kadar dünya para rezervlerinin % 63'ü dolardan, sadece % 21'i ise Alman markı'ndan ve AB üyesi diğer ülkelerin paralarından oluşuyordu. Euronun dünya mali piyasalarında yer almasıyla birlikte dünya rezervlerinin % 40'ının dolardan % 40'ının da eurodan oluşması bekleniyor. Japon yeni de uluslararası rezerv paralar arasında önemli bir yer tutuyor. Bu arada AB ülkelerinin IMF gibi uluslararası kuruluşlara ABD'den daha fazla katkı yaptıkları da unutulmamalı. AB IMF bütçesinin % 35,4'ünü, ABD ise % 17,8'

ini karşılıyor.[203] Üstelik Avrupa Birliği'nin Maastricht kararlarını sadece ekonomik boyutlarıyla da değerlendirmemek gerekiyor. Orada Avrupa Birliği'nin 21. yüzyıldaki yapısının temel taşları konuldu. Alman Başbakanı'nın deyişiyle, "Avrupa'nın birleşmesi 21. yüzyılda bir savaş veya barış sorunuydu."

Avrupa Birliği 1990'lı yılların başından beri bir durgunluk dönemine girmişti. Belki bunu doğrudan doğruya Maastricht kararlarına bağlamak isabetli olmaz. 1990'lı yılların başında Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluk 1930'lu yıllardan beri görülmedik düzeylere vardı. 1992 Eylülü'nde İngiliz sterlini ve İtalyan lireti devalüe edilerek değerlerinin dörtte birini yitirdiler. Bunun üzerine İspanya, Portekiz, İrlanda ve Danimarka da kendi paralarını devalüe etmek zorunda kaldılar. Fransız frangı ancak Alman Merkez Bankası'nın desteği ile değerini koruyabildi. AB ülkelerinde kalkınma hızı en alt düzeye düştü. İşsizlik % 10'lara yükseldi. AB ülkelerindeki toplam işsiz sayısı 17 milyonu aştı.[204] Almanya gibi bazı ülkelerde bu ekonomik durgunluğun ve özellikle işsizliğin sorumluluğu bazı aşırı sağcı çevrelerce yabancı işçilere yüklenilmeye çalışıldı. Almanya'da işgücü eksikliğinin bulunduğu dönemde üretimin sürdürülebilmesi için ülkeye davet edilen yabancı işçiler kendilerinin hiçbir kusuru olmadığı halde sanki Almanlar'ın işyerlerini işgal ediyorlarmış gibi bir duruma düşürülmek istendiler. Bu yöndeki faaliyetlerin sonucunda aşırı sağcı oylarda artış görüldü. 1993 yılındaki bazı eyalet seçimlerinde aşırı sağcı partiler oyların % 11'ini alarak eyalet parlamentosuna girdiler. Daha da kötüsü neo-nazi grupların bu ortamdan yararlanarak yabancılara karşı şiddet eylemlerine girişmeleri oldu. Bu eylemlerin sonucunda bazı Türk vatandaşları ve başka yabancılar hayatlarını kaybettiler. Bu gelişmeler Avrupa Birliği içinde ekonomik sıkıntılar yaşanması halinde bunun sosyal ve siyasal maliyetinin ne olabileceğini ortaya koydu.

Daha sonraki yıllarda AB ülkelerinde ekonomik gelişme yeniden canlandı. 1994 yılında Almanya'nın gayri safi milli hasılası % 2,9 arttı. 1990'lı yılların sonunda kalkınma hızı İtalya'da % 2,4'e, İrlanda'da ise % 8,2'ye çıktı. İrlanda'nın kişi başına gayri safi milli hasılası İngiltere'yi geçti. İspanya 200 yıldan beri görmediği bir kalkınma sürecine kavuştu. 1993 yılında

203 Pond, s. 48, 186.
204 Pond, s. 50, 102.

% 6,1 düzeyinde olan Topluluğun ortalama bütçe açığı, 1997'de % 2,4'e düştü.[205] Ancak bir bütün olarak bakıldığında AB'nin dünya ticaretindeki payı 1980'e kıyasla beşte bir oranında azaldı. İşsizlikte azalma sağlanamadı. Oysa 1994 yılı başından beri tek pazar, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Norveç, İzlanda, İsviçre ve Lihtenştayn'dan oluşan EFTA ülkelerini de kapsayan "Avrupa Ekonomik Alanında" yürürlüğe konulmuştu. Bu alan 380 milyonluk bir kitleyi kapsıyordu ve dünya ticaretinin % 43'ü bu alana dahil ülkeler tarafından gerçekleştiriliyordu. Ancak İsviçre halkı, düzenlenen bir referandumda Avrupa Ekonomik Alanı girişimini onaylamadı.

Bazı ülkelerin Maastricht kararlarını yürürlüğe sokacak mevzuat değişikliklerini zamanında gerçekleştirmemeleri, diğer üyelerin tepkisini çekmeye başlamıştı. Alman siyaset adamları "AB filosunun en yavaş geminin hızıyla hareket edemeyeceğini" söylüyorlardı. Ama bütün ülkeler AB kurallarının tümünü uygulamaya hazır değillerdi. Üye ülkeler arasında yolcu trafiğinde pasaport kontrolünü kaldıran Schengen Antlaşması'na bazı AB ülkeleri taraf olmamıştı. İngiltere Başbakanı John Major "Çok vitesli" bir Avrupa'dan söz ediyordu. Aynı fikir, daha da geliştirilmiş şekliyle Alman CDU Partisi'nin Dış Politika sözcüsü Lamers tarafından hazırlanan bir düşünce kâğıdında da dile getiriliyordu. Lamers'e göre AB içiçe geçen halkalardan oluşmalıydı. Topluluğun çekirdeğinde sadece Almanya, Fransa ve Benelux ülkeleri yer almalıydı. AB'nin kurucu ülkelerinden İtalya bile bu çekirdekte yer almıyordu. Diğer AB ülkeleri konumlarına göre 2. veya 3. çemberde yer alacaklardı.[206] Bu çalışmalarda Türkiye gibi ülkelerin adı bile geçmiyordu. Bu gibi kâğıtları hazırlayanlar esasen Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmıyorlardı. Lamers'in kâğıdı kuvvetli eleştirilere yol açtı. Ancak bir yandan da Avrupa'daki bazı siyasi çevrelerin uzun vadeli düşünceleri hakkında ipuçları verdi.

Bir yandan da AB'nin üye ülkelerin egemenlik haklarını devralmakta olduğu inancı yerleşmeye başladı. Üye ülkelerde buna kuvvetli tepkiler görüldü. Maastricht Antlaşması düzenlenen ilk referandumda Danimarka halkı tarafından reddedildi, ancak ikinci referandumda onaylandı. Fransa'da da çok az farkla kabul edildi.

1997 yılında AB ülkelerinde yapılan bir araştırma halkın ortalama % 41'

205 Pond, s. 52, 107.
206 Pond, s. 89.

inin, ülkelerinin AB üyeliğinden yararlandığını düşündüğünü, % 36'sının ise aksi kanaatte olduğunu ortaya koydu. Araştırmaya göre halkın sadece % 5'i kendini her şeyden önce Avrupalı sayıyor. Avrupalıların % 97'si hiçbir AB kurumuyla temas etmemiş ve AB'nin düzenlediği hiçbir faaliyete katılmamış olduklarını bildirdi.[207] Eurobarometer tarafından yapılan başka bir araştırma, çeşitli AB ülkelerinde halkın AB ile ilgili eğilimlerini gösteren ilginç sonuçlar verdi. Buna göre milli duyguların Avrupalılık duygusuna karşı ağır bastığı ülkelerin başında İngiltere geliyor. Onu Danimarka, Almanya, Hollanda ve Fransa izliyor. Aynı kuruluşun yaptığı başka bir araştırma halkın AB'nin genişleme süreci içinde adaylardan beklentisi konusunda önemli ipuçları veriyor. Bu araştırma halkın % 94'ünün demokrasi ve insan haklarına saygıyı en önemli unsur olarak gördüğünü ortaya koyuyor. Onu % 92 ile örgütlü suç ve uyuşturucu ticareti ile mücadelede kararlılık unsuru izliyor. Halkın sadece % 73'ü adayların ekonomik durumunun AB üyelerine yakın düzeyde olmasını önemli bir unsur sayıyor.[208] Bu sonuçlar AB ülkelerindeki siyaset adamlarının insan hakları konularında gösterdikleri duyarlılığın da sebebini ortaya koyuyor. Gerçekten, halkın bu kadar büyük bir çoğunluğunun ilgi gösterdiği bir alana, politikacıların duyarsız kalması mümkün değil. Türkiye gibi AB'ye aday olan ülkelerin bu araştırma sonuçlarını dikkatle değerlendirmeleri gerekiyor.

1999 yılında Komisyon Başkanlığına seçilen Romano Prodi, ilk yaptığı açıklamalarda, AB'nin mümkün olduğu kadar çok konuda oy birliği sisteminden oy çokluğu sistemine geçmesini önerdi. Bu öneriler AB'nin bir Avrupa Birleşik Devletleri olma yolunda adımlar mı atmaya hazırlandığı sorularını akla getirdi. Ancak 21. yüzyıla girerken AB'nin bir Avrupa devleti olma olasılığı uzak görünüyor. Topluluğun daha çok bir Konfederal yapıya kavuşması, devletlerin son tahlilde egemenliklerini ve etkinliklerini korumaları ama uygulamada 20 Komiseri ve 16 000 çalışanı ile Komisyonun Avrupa ülkelerinin vatandaşlarını ilgilendiren güncel konularda giderek daha çok söz sahibi olması ihtimali yüksek görünüyor. 2000 yılı başında AB Komisyonu bazı yetkilerini üye ülkelere devredeceğini açıklayarak bu alandaki endişeleri gidermeye çalıştı.

Avrupa Birliği yeni bir yüzyıla girerken bazı yeni kavramları, yeni anla-

---

207 Held, s. 375.

208 Moisi, Dominique, *Dreaming of Europe*, Foreign Policy, Summer 1999, s. 49,54.

yışları da benimsemiş görünüyor. Bunlar arasında Bilgi toplumu, yerinden yönetim, yurttaşlara yakınlık gibi kavramlar da var. Bütün bu konularda AB'nin halk ile daha çok bütünleşmesi gerek.

Türkiye dahil, AB'ye üye olmak isteyen ülkeler bu gelişmeleri yakından izlemek ve bu koşulların kendi ekonomilerini ve toplum yapılarını nasıl etkileyeceğini şimdiden hesap etmek zorundalar. Koşulları henüz Maastricht kurallarına uymayan Yunanistan şimdilik sistemin dışında kalmıştı ama en kısa zamanda Avrupa Para Birliğine girmek için o da ekonomisini çok sıkı bir mali disiplin içine sokmaya başlamıştı. Diğer koşulları da yerine getirdikten sonra AB'ye ve daha sonra Avrupa Para Birliğine girdiği takdirde Türkiye de bu sistemden yararlanacak, çok düşük enflasyon ve düşük faiz haddi dönemine girecek, ancak bu kuralların gerektirdiği büyük mali disipline de uymak zorunda kalacaktı. Türkiye kendi çıkarları gereği AB'ye bir an önce üye olmak istiyorsa, bu kuralları gözönünde bulundurarak, gerekli ekonomik reform önlemlerini şimdiden almalıydı.

Maastricht Antlaşması'nın getirdiği yenilikler sadece para birliğinden ve yukarıda belirtilen diğer unsurlardan ibaret değil. Bu antlaşma sosyal alanda da önemli hükümler içeriyor. Bunlardan en önemlisi AB ülkelerinde çalışan işçilerin sosyal haklarını içeren Sosyal Şart'ın Maastricht'te bağlayıcı bir Antlaşmaya dönüştürülmesi. Bu şart 1989 yılında Strazburg'da düzenlenen AB zirvesinde İngiltere hariç diğer Birlik üyelerinin tümü tarafından kabul edilmişti. Bu metne göre AB ülkeleri vatandaşı olan işçilerin Topluluğun diğer ülkelerinde serbestçe çalışma hakkı kabul ediliyor, işyerinde sağlık ve güvenlikle ilgili ortak esaslar saptanıyor, adil bir ücret sistemi ve asgari ücretle ilgili esaslar benimseniyor, kadın ve erkek işçilerin farklı ücret almaları önleniyor, işçilere işyerinin yönetimine katılarak bilgi sahibi olma, danışmalarda bulunma gibi haklar tanınıyordu.

İngiltere bu Sosyal Şart'ın dışında kaldığı gibi, 1992 yılının Eylül ayında AB ülkelerinin paralarının birbirine karşı dengesini düzenleyen ERM mekanizmasından da ayrıldı. Bu mekanizmaya göre, üyelerin paralarının değeri AB ortalamasının % 6'sından daha aşağıda veya yukarıda olamıyordu. İngiltere o tarihte parasının değerini daha fazla oranda düşürmek istediğinden bu mekanizmadan çıktı. Maastricht Antlaşması'nın İngiltere Parlamentosu'nda oylanması da kolay olmadı. Bazı muhafazakâr milletvekilleri bu Antlaşmaya kuvvetle karşı çıktılar. Antlaşma, Sosyal Şart'tan arındırılmış şekiyle 20 Temmuz 1993'te parlamentoda onaylanarak İngil-

tere açısından yürürlüğe girebildi. Bu örnekler Topluluğun bütün önemli kararlarının her dönemde üye ülkelerin tamamı tarafından benimsenmediğini ortaya koyması açısından ilginç. Aday ülkelerden belirli normlara tümüyle uymalarını isteyen üye ülkelerin kendileri bile, bazı normlara uymakta güçlük çekiyorlar.

Avrupa Birliği'nin ekonomik ve mali disiplin sağlamaya yönelik bu kararları 1990'ların sonunda AB genelinde olumlu sonuçlar vermeye başladı. AB Komisyonu'nun yaptığı açıklamalara göre AB'nin 1999 yılında ortalama olarak % 3'lük bir kalkınma hızına ulaşması hedefleniyordu. Ortalama işsizlik oranının 1999'daki % 9,2'lik orandan 2000 yılında % 8,6'ya, 2001 yılında da % 8'e düşmesi bekleniyor. Avrupa Merkez Bankası enflasyon rakamının % 2'yi geçmemesini öngörmüştü. Gerçekleşmenin 2000 yılında % 1,5, 2001 yılında da % 1,6 olması bekleniyor. Ancak AB üyelerinin ekonomik performansı arasında farklılıklar görülüyor. Örneğin, Almanya'nın 1999 yılı kalkınma hızı % 1,5'ta kalacak, yani AB ortalamasının yarısı olacak. İtalya biraz daha geride. 1999 kalkınma hızı sadece % 1,1. Ama 2000 ve 2001 yıllarında her iki ülkenin de daha iyi sonuç almaları bekleniyor. En yüksek kalkınma hızını İrlanda yakalayacak. Son yıllarda AB içinde kalkınma hızında birinci sırada yer alan İrlanda 1999 yılında % 7,8 oranında büyüdü. İşsizlikte İspanya başta geliyor. 1997 yılında % 20,8 gibi çok yüksek bir işsizlik oranına sahip olan İspanya 2001 yılında bu oranı ancak % 12,3'e indirebilecek. O yıl İtalya'nın işsizlik oranı da % 11 olacak.[209]

Avrupa Birliği'nin 21. yüzyıla girerken gerçekleştirdiği bu ve benzeri yapısal değişiklikler federal bir Avrupa Devleti'nin ortaya çıkmakta olduğu yolunda bazı yorumlara yol açtı. AB'nin ulaştığı nokta henüz bu gibi tahminleri doğrulayacak nitelikte değil. Üye devletler birçok alandaki yetkilerini AB organlarına devretmelerine rağmen ulus-devlet temel özelliklerini ve etkinliğini koruyorlar. Devredilen yetkiler arasında gümrük tarifelerinin, teknik üretim standartlarının düzenlenmesi, ekonomi politikalarının ana hatlarının saptanması, parasal düzenlemeler var. Ancak son zamanlarda Avrupa Birliği Komisyonu'nun üye devletleri ilgilendiren pek çok konuda yetkilerini artırması ve üye devletlerin egemenlik alanını giderek sınırlamaya başlaması eleştirilere yol açtı. İngiltere Sanayi ve Ticaret

---

209 *New York Times*, 24 November 1999.

Bakanlığı yaptığı bir araştırmada İngiltere'de geçerli genel mevzuatın üçte birinden fazlasının, ticari mevzuatın ise % 70'inin AB mevzuatı olduğunu saptadı. Başka bir araştırma ise bu oranları genel mevzuat için % 50 ve ticari mevzuat için % 80 olarak belirledi.[210] Gerek İngiltere'de gerek başka AB ülkelerinde, bu duruma tepkiler de artıyor. Bu tepkiler üzerine AB Komisyonu Şubat 2000 başında yetkilerinin bir bölümünü üye devletlere devretmeye hazır olduğunu bildirdi.

Aslında Avrupa Birliği kurulurken de bunun milletlerüstü bir kuruluş haline gelmesi öngörülmemişti. De Gaulle bir Milletler Avrupası'nın kurulmasından söz ediyordu. İcra organı konumundaki Komisyon, üye ülkelerin hükümetlerinin iradesine tabi olacak, onlara hükmetmeyecekti. Bunun için AB içinde kararların oy birliği ile alınması ilkesi kabul edilmişti. Ama uygulamada Komisyon'un yetkileri zaman içinde arttı. Oy çokluğu ile alınan kararların sayısı da artış gösterdi. Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artırıldı. Önemli konularda oy birliği sistemi korunmakla birlikte AB zaman içinde birçok konuda milli hükümetlerin yerini almaya başladı. Kararlar Hükümet merkezlerinde değil Brüksel'de alınmaya başlandı. Avrupa Birliği'nin ortak yasaları veya kuralları sayılan "Birlik Kazanımları" 100 000 sayfayı buldu. Bütün üye ülkeler ve üye adayları bu kazanımları kabul etmek ve uygulamak zorundalar. Kendi ulusal yasalarını ve yönetmeliklerini Topluluğun bu ortak kuralları ile uyumlu hale getirmeleri gerekiyor. Çoğunluğu ekonomik ve toplumsal nitelikte olan bu kurallar sayesinde üye ülkeler arasında uyum artırıldı. Bunun hem ülkelerin hem de genel olarak Topluluğun ekonomik alanda önemli başarılar elde etmesinde katkısı oldu. Ancak Komisyonun yetkilerinin bu kadar genişlemesi üye ülkelerde rahatsızlıklara da yol açtı. Esasen Avrupa ülkelerinin halklarının ulusal egemenlik haklarını tümüyle devretmeye niyetli olmadıkları görülüyordu. Bu nedenle yakın bir gelecekte AB'nin bir Avrupa devletine dönüşmesi olasılığı güçlü değil.

AB 21. yüzyıla girerken yeni bir boyut kazanma yolunda önemli bir adım attı. Temelleri Amsterdam Antlaşması'yla atılan Ortak Güvenlik ve Dış Politika boyutundan sonra, 1999 Haziranı'nda Köln'de ve Aralığı'nda da Helsinki'de düzenlenen zirve toplantılarında Avrupa Birliği'nin bir savunma ve güvenlik boyutu kazanması kararlaştırıldı. Bu kararlarda NA-

---

210 Hazell, Robert, *Constitutional Futures*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 127.

TO'nun Avrupa'nın savunmasındaki öncü rolü kabul edilmekle birlikte, AB'nin de barış ve güvenliği korumak için gerektiğinde kriz bölgelerine müdahale etmek amacıyla kendi yapılanmasını oluşturması ve otonom karar verme olanağına kavuşması kararlaştırıldı. Birkaç yıl içinde Batı Avrupa Birliği'nin AB ile bütünleştirilmesi üzerinde de görüş birliği sağlandı. Bu girişime karşı bazı eleştiriler de yöneltildi, özellikle NATO'nun bu yeni yapılanmadan zarara uğrayabileceği dile getirildi. Ayrıca Avrupalı NATO ülkelerinden 6'sının AB'ye üye olmadığı hatırlatılarak AB'nin girişiminin Avrupa'da yeni bölünme çizgileri oluşturabileceğinden söz edildi. Bu eleştirileri karşılamak için AB içinde bazı çalışmalar yapılıyor. Ama AB'nin otonom bir savunma ve güvenlik kimliği kazanmasına yönelik düzenlemelerin geri dönülmez noktaya geldiği de gözleniyor. Helsinki Zirvesi'nde 2-3 yıl içinde AB'nin deniz ve hava birlikleriyle de desteklenecek, en az bir yıl süreyle görev yapabilecek 50 ila 60 000 kişilik bir ortak barış gücü kurması, ayrıca askeri konularla ilgilenecek bir yapılaşmaya gidilmesi de kararlaştırıldı.

Bu girişimlerin ve zirve kararlarının gösterdiği gibi, Avrupa Devletleri AB'nin sadece bir ekonomik, hatta siyasi birlik olarak dünya politikasında yeterince etkin bir rol oynayamayacağını anlamışlardı. Topluluğun savunma ve güvenlik alanlarında da bir gücü, varlığı ve etkinliği olmalıydı. Aksi takdirde AB'nin dünya politikalarında önemli bir varlık göstermesi mümkün değildi.

Avrupa Birliği'nin geleceğe yönelik çalışmalarında en önemli gündem maddelerinden biri genişleme. 1997 Lüksemburg Zirvesi ile başlayan genişleme süreci 1999 Aralık ayındaki Helsinki Zirvesi'yle yeni bir içerik kazandı. Daha önce saptanan adaylara Türkiye de ilave edildi. Gerçekleştirilmesi beklenen bazı reform çalışmalarından sonra Türkiye ile de genişleme müzakerelerinin başlaması bekleniyor. AB bu genişlemeye nasıl hazırlanıyor? Tartışılan konulardan biri genişlemenin maliyeti. Bazıları sadece Doğu Avrupa ülkelerini Topluluğa almanın maliyetinin 27 milyar euro olacağını hesaplıyorlar. Bu yaklaşık olarak 27 milyar dolar yapıyor. Bu rakam Avrupa Birliği bütçesinde sadece % 15 ila % 25'lik bir artış yapılmasını gerektiriyor. Bazıları maliyetin daha yüksek olacağını tahmin ediyorlar. Burada sorun, bütçeye büyük katkı sağlayan başta Almanya olmak üzere, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerin bu katkılarını artırmaya razı olmamaları ve bütçeden en çok yararlanan İspanya, İrlanda, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerin de avantajlarından vazgeçmek istememeleri. Genişleme

nedeniyle ortak tarım politikasının mali yükünün 8 ila 12 milyar euro artacağı tahmin ediliyor.[211]

Diğer bir konu, sözü edilen Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik açıdan AB'ye girmeye ne kadar hazır oldukları. Yapılan bazı hesaplamalar bu ülkelerin her yıl GSMH'larını AB'den 2 puan daha hızlı artırdıkları takdirde dahi, gelir düzeylerini AB'nin yarısına ulaştırmaları 30 yıl alacak. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın AB ortalamasının % 75'ine ulaşmak için 40 yıla ihtiyaç duyacaklarını hesaplayanlar da var. AB ortalaması bir yana, örneğin Polonya'nın üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik açısından en son sıralarında gelen Portekiz'in düzeyine ancak 20 yılda ulaşabileceği hesaplanıyor. Bütün bu hesaplarda bir ölçüde abartma payı olduğu düşünülebilir. Daha önceki genişleme süreçlerinde AB'ye katılan ülkelerin çok daha kısa zamanda Avrupa Birliği normlarına yaklaştıkları biliniyor. Ancak bunun için sözü edilen ülkelerin hızlı bir kalkınma sürecine girmeleri gerekiyor. Oysa bu ülkelerdeki yatırım oranları büyük farklılık gösteriyor. Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Estonya'da iç yatırımların GSMH'ya oranı %25-30 arasındayken Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Letonya'da % 14-19 düzeyinde.[212]

AB'ye aday olan bazı ülkelerin ekonomik göstergelerinin AB ortalamaları ile kıyaslaması aşağıdaki tabloda gösteriliyor. Son yıllarda ABye katılan bazı ülkelerin katılma tarihindeki durumları da karşılaştırma yapmaya olanak vermek için aynı tabloda yer alıyor.

Aşağıdaki tablo diğer aday ülkelerle Türkiye arasında bir kıyaslama yapmaya olanak veriyor ve Türkiye'nin aşağıdaki ekonomik göstergeler açısından, diğer adayların çoğundan daha iyi durumda olduğunu gösteriyor.

1995 yılında hazırlanan bir "beyaz kitap" yeni üye olmak isteyen ülkelerin uymak zorunda oldukları 899 direktifi topluca bir araya getirdi. Bu direktiflerden bazılarına uyum sağlamanın maliyetinin bir hayli yüksek olduğu görülüyor. Örneğin Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırmaya göre Polonya'nın içme suyunun temizliğini AB standardına getirmesi için 40 milyar dolar harcaması gerekiyor. Beyaz Kitap bu kurallara aday ülkelerin tam üye olmadan "mümkün olduğu ölçüde" uymaları gerektiğini

211 Price, Victoria Curzon; Landau, Alice; Whitman Richard G., *The Enlargement of the European Union*, Routledge, New York, 1999, s. 15-16.

212 Price, s. 25, 41.

Bazı Aday ülkelerin Göstergelerinin AB Ortalaması ile Kıyaslaması

Ülkeler	*Katılma Tarihinde Kişi Başına GSMH ($)*	*Katılma Tarihinde Kişi Başına GSMH (AB Ortalamasının Yüzdesi)*	*Sanayi İşçisinin Ortalama Ücreti*	*Nüfusun AB'nin Toplam Nüfusuna Oranı*
İrlanda, 1971	1 550	53		1,1
Yunanistan, 1981	3 769	39		3,5
Portekiz, 1987	3 576	25		3,7
İspanya, 1987	7 450	51		14,1
1995	***ekü olarak***	*%*	***ekü olarak***	
Çek Cum.	3 490	20	290	2,8
Estonya	1 850	11	150-179	0,4
Macaristan	3 340	19	230-275	2,7
Polonya	2 360	14	250	10,4
Slovenya	7 240	42	475-731	0,5
Bulgaristan	1 180	7	80	2,3
Letonya	1 370	8	130-170	0,7
Litvanya	930	5	70-140	1,0
Romanya	1 200	7	65	6,1
Slovakya	2 470	14	220	1,4

Kaynak: The Enlargement of the European Union, s, 44. (Cari fiyatlar ve kurlar dikkate alınarak hesaplanmıştır.)

belirtiyor.[213] Öyle anlaşılıyor ki, adayların hiçbiri kuralların tümünü üyelik aşamasına gelmeden önce uygulayabilecek mali güce sahip değil.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri başlıbaşına ele alınmaya değer bir konu. Ancak kısaca hatırlatılması gereken hususlar şunlar:

AB 1997 Aralığı'nda yapılan Lüksemburg zirvesinde yeni bir genişleme süreci başlatmıştı. Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Baltık ülkeleri,

213 Price, 49-50.

Slovakya, Slovenya, Romanya ve Bulgaristan ile Kıbrıs Rum Kesimi üye adayı olarak kabul edildiler. Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin resmen aday ilan edilmemesi Türkiye'de kuvvetli tepkilere yol açtı. Bu arada üyelik için Türkiye'den daha elverişli koşullara sahip oldukları iddia edilen ülkelere yapılan ayrıcalıklı muamele dikkat çekti. Bu ülkelerin soğuk harbin sona ermesinden sonraki siyasi ve ekonomik gelişmeleri gerçekten takdire değer, ancak bu gelişme Türkiye'nin onların gerisinde bırakılmasını haklı kılmıyor.

Adaylar arasında Türkiye'ye en yakın sayılan ülke Polonya. Bu ülke 1989 yılında % 640'lık bir hiperenflasyon döneminden geçmişti. 1990'lı yılların başında iki yıl içinde gerçek ücretler % 20 düşmüş, işsizlik % 12'ye yükselmişti. Gayri safi milli hasıladaki düşüş % 35'i bulmuştu. Çiftçilerin geliri yarıya inmişti. Resmi rakamlar Polonya halkının üçte birinin fakirlik sınırının altında yaşadığını gösteriyordu. Halkın yaklaşık dörtte biri emekli maaşı alıyor ve bu maaşların toplamı GSMH'nın % 15'ine ulaşıyordu. Bütçe açığı o kadar yükselmişti ki, Dünya Bankası 1991 yılında 2,5 milyar dolarlık kredinin ödemesini durdurmuştu. 1992 yılı ortasında ülkede 6000 grev düzenlenmişti. Yapılan kamuoyu yoklamalarında halkın sadece % 10'u eskisinden daha iyi durumda olduklarını belirtiyordu. Bu olumsuz ekonomik koşulların da etkisiyle 1993 yılında düzenlenen seçimlerde eski komünistlerle demokratik sol koalisyonu, oyların % 36'sını kazanmış, Polonya seçim sisteminin özelliği sonucunda meclisteki sandalyelerin % 27'sine sahip olarak hükümet kurmuştu. 1995 yılında halkın satın alma gücü 1989 düzeyinin ancak % 75'ine ulaşabilmişti.[214]

Polonya bu ekonomik ve siyasal ortamın içindeyken Avrupa Birliği'nin önde gelen ülkeleri, bu ülkenin AB üyeliği için yoğun çaba sarf ettiler ve kapsamlı yardım programları ve hükümet teşvikli dış yatırımlarla Polonya'yı tam üyeliğe hazırlamaya başladılar. Polonya'nın bir an önce üye olmasını isteyen ülkelerin bütün yardım ve desteklerine rağmen bu ülkenin daha birçok eksiği olduğu bizzat Polonyalı yetkililer tarafından belirtiliyor. Polonya'nın Avrupa Entegrasyon Komitesi Başkanı 6 Aralık 1999 tarihinde verdiği bir demeçte ülkesinin AB üyesi olabilmek için 180 yasayı daha değiştirmek zorunda olduğunu açıkladı. Polonya 31 Aralık 2002 tarihine kadar tam üye olmayı amaçlıyor.

---

214 Pond, s. 110-117.

AB üyesi ülkelerin, Polonya ve diğer Orta Avrupa ülkelerine karşı olumlu ve teşvik edici yaklaşımı, tarihi nedenler açısından anlaşılabilir bir durumdu. Anlaşılması daha zor olan ise, aynı dönemde şartları çok daha elverişli olan Türkiye'nin adaylığına soğuk bakılması, hatta Türkiye'nin üyelik sürecini engelleyici yaklaşımlar benimsenmesiydi. Türkiye Lüksemburg zirvesi kararını yanlış ve haksız bulduğunu açıkladı ve AB ile önemli siyasi konulardaki diyalogunu ve işbirliğini durdurdu. Ayrıca Güney Kıbrıs'ın tek başına adaylık başvurusunda bulunmasının bile 1960 tarihli Londra ve Zürih Antlaşmalarına aykırı olduğunu bildirdi. Türkiye'nin bu görüşü ünlü uluslararası hukuk uzmanları İngiliz Profesör Mendelson ve Alman Profesör Heinze tarafından da kuvvetle desteklendi ama bu görüşler AB zirvesinin kararını etkilemedi. Antlaşmaların farklı hukukçular tarafından farklı biçimde yorumlanabileceği bildirildi ve böylece hukukun üstünlüğü kavramının bir anlamda göreceli olduğu tescil edilmiş oldu.

Daha sonraki yıllarda AB Lüksemburg kararlarının yanlış ve haksız olduğu AB'nin önde gelen bazı ülkelerinin devlet adamları tarafından da kabul edildi. AB özel sektörünün temsilcisi konumundaki UNICE 3 Aralık 1999 tarihinde yaptığı bir açıklamada Türkiye'ye aday statüsü verilmesini istedi. UNICE'nin açıklamasında Türkiye ile üyelik müzakerelerinin diğer aday ülkelerle aynı koşullara bağlı olarak yapılması da talep edildi. UNICE'ye aday ülkeler Topluluğa kabul edilirken, bazı siyasi düşüncelerin ekonomik unsurları geri planda bırakmaması gerektiği görüşüne de açıklamasında yer verdi. AB zirvesinden önce Türk Hükümetinin üst düzeydeki temaslarına ilaveten Türk işadamlarının UNICE ve üye ülke hükümetleri nezdindeki girişimleri ve diğer sivil toplum örgütlerinin ve Türk basının gayretleri de Türkiye'nin tezlerinin anlatılmasında etkili oldu.

Neticede 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan AB zirvesinde bu hata telafi edilerek Türkiye'ye de adaylık statüsü tanındı. Ancak diğer adayların tümü için üyelik müzakerelerine başlanması kararı verilmişken Türkiye için henüz böyle bir karar alınmadı. Çünkü Topluluğun Türkiye'den bazı beklentileri vardı. Zirve metinlerinde bütün adaylara aynı kriterlerin uygulanacağı söyleniyordu. Aynı zamanda üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için adayların Kopenhag kriterlerinin siyasi bölümünü yerine getirmeleri isteniyordu. Bu kriterler Haziran 1993'te yapılan AB Kopenhag zirvesinin sonuç belgesinde şöyle sıralanmıştı: "Üyelik, aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların

korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olmasını, işleyen bir piyasa ekonomisinin mevcudiyetini, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle başetme kapasitesini gerektirir. Üyelik, adayın siyasi, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dahil olmak üzere, üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenebileceğini varsayar."

1999 Helsinki zirvesinde bütün diğer adaylarla tam üyelik müzakerelerine başlama kararı çıkması, sadece Türkiye için böyle bir karar alınmamış olması düşündürücü. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi, müzakerelere başlamak için sadece Kopenhag kriterlerinin siyasi içerikli olanlarını yerine getirmek yeterli sayılıyor. O bakımdan Türkiye'nin 2000 yılı içinde demokrasi ve insan hakları arasında gerekli yasal düzenlemeleri yaptıktan sonra tam üyelik müzakerelerine başlamaya davet edilmesi gerekiyor. Helsinki Zirvesi kararlarına Avrupa'daki bazı siyasi çevrelerin itiraz etmesine, bazı siyasi partilerin Türkiye'nin tam üyeliğine kültürel nedenlerle karşı çıkmalarına rağmen Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyelik sürecini geciktirici bir yaklaşım benimseyip benimsemeyeceği Türk kamuoyu tarafından dikkatle izleniyor. Türkiye, Helsinki'de resmen aday statüsüne kavuştuğu için şimdi, diğer adaylar gibi bir "Katılım Ortaklığından" yararlanması gerekiyor. Bu çerçevede kısa ve uzun vadedeki hedefler saptanacak. Siyasi ve ekonomik konularda daha ileri düzeyde danışmalarda bulunulacak, mali işbirliği güçlendirilecek. En geç 2000 yılı sonbaharında sonuçlandırılması beklenen Katılma Ortaklığı Türkiye ile AB arasında üyelik müzakerelerine götürecek yolu açacak. Bu arada Türkiye'nin AB birikimlerini ne şekilde üstlenebileceğini saptayacak bir ulusal program oluşturularak uygulamaya geçirilecek. Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin, diğer aday ülkeler gibi AB program, ajans ve komitelerine katılması da kararlaştırıldı. Bütün bu çalışmalar yapılırken Türkiye'nin AB'nin mali katkılarından da geniş ölçüde yararlanması gerekiyor. 1980'li yılların başından itibaren 4. Mali Protokolü uygulamaya sokmayan AB'nin Türkiye'ye karşı 20 yıldan beri birikmiş mali yükümlülükleri var. AB ayrıca Gümrük Birliği ile ilgili Ortaklık Konseyi kararı çerçevesindeki mali yükümlülüklerini de henüz yerine getirmedi.

Bütün bu konular önümüzdeki dönemde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yoğunlaşacağını gösteriyor. AB'nin Türkiye'ye diğer adaylarla eşit muamele yapması halinde, tam üyeliğe giden sürecin makul bir zamanda tamamlanması mümkün olabilir. Bunun için Türkiye'de var olan siyasi ira-

denin bütün AB ülkelerinde de bulunması gerekiyor. Helsinki'de alınan sonuçtan sonra bundan kuşku duyulması için şimdilik bir neden yok.

Amerika Birleşik Devletleri

Gelecek yüzyılda ABD'nin nüfusunda büyük artış bekleniyor. U.S. Bureau of the Census, ABD'nin nüfusunun sürekli biçimde artarak, 2050 yılında 394 milyona ulaşacağını tahmin ediyor. Bu yalnız ABD içinde değil, dünyada da yankıları olacak bir gelişme oluşturacak. Bugün dünyanın 200 milyon tonluk tahıl ihracatının yarısını karşılayan ABD, üretim artışının önemli bir kısmını, ortaya çıkacak bu ilave nüfusa ayırmak zorunda kalacak.

20. yüzyılda, ABD ekonomide, sanayide ve teknolojide olağanüstü bir gelişme gösterdi. ABD'nin bugünkü düzeyini yüzyılın başındaki yaşam koşullarıyla karşılaştırmak bu gelişmenin ölçüsünü gösteriyor. 1910 yılında ABD'deki konutların sadece % 10'unda elektrik bulunduğunu düşünmek böyle bir karşılaştırma için yeterli.[215] Yüzyılın sonunda ABD hâlâ dünyanın en büyük gücü. Toplam gayri safi milli hasılada, dış ticarette, bilimsel araştırmada, teknolojide, verimlilikte ve diğer pek çok alanda ABD dünyanın en ileri ülkesi konumunda. ABD'nin milli gelirinde % 1'lik büyüme, mutlak rakam olarak 60 milyar dolarlık artış anlamına geliyor. 1994 yılında ABD'de bilimsel araştırma ve geliştirmeye harcanan para 177 milyar dolardı. Bu, piyasa fiyatlarıyla Türkiye'nin bir yıllık gayri safi milli hasılasına yakın. 21. yüzyılda da ABD'nin dünyanın zengin ülkelerinden biri olma özelliğini sürdürmesi, ancak kişi başına gelirde Batı Avrupa ülkelerinin gerisinde kalması bekleniyor.[216] Ancak göreceli olarak bakıldığında ABD'nin dünya ekonomisindeki payında azalma görülüyor.

1955 yılında sanayileşmiş ülkelerin toplam üretiminin % 58'ini ABD sağlıyordu. Bu oran 1990'da % 33'e indi. 1970 yılında ABD'nin üretimi Japonya ile Almanya'nın toplamından 2,6 kere daha fazlaydı. Bu 1987'de 1,3 misline düştü.[217] Bu oransal değişikliklerin en önemli nedeni bu dönemlerde Japonya'nın çok hızlı bir kalkınma süreci içine girmiş olması, Almanya'nın da AB'nin yarattığı geniş piyasa olanaklarından yararlanarak

---

215 *State of the World*, s.31.
216 McRae, Hamish s.19-20.
217 Mc Rae, Hamish, s.7, 25.

ekonomik gelişmesini çok ileri boyuta ulaştırmış bulunması. Ancak bu rakamlara bakarak ABD'nin dünyadaki etkinliğinin azalacağını düşünmemek gerek. Zira, uçak sanayi, bilimsel araştırma, film, kitap, müzik üretimi gibi kültürel alanlarda, uzay çalışmalarında, üniversitelerinin araştırma gücünde, tıpta, ilaç sanayiinde, ileri teknoloji gerektiren pek çok alanda, özellikle savunma sanayiinde ABD'nin, öncü rolünü uzun süre devam ettirebileceği tahmin ediliyor. Kaldı ki, 1998 yılında olduğu gibi, ABD'nin en büyük rakiplerinden Japonya'nın büyük bir bankacılık ve finans sektörü krizine girerek ekonomik kalkınmasını yavaşlatmak zorunda kalması geleceğe yönelik tahminlerin bir bölümünün gözden geçirilmesini gerektiriyor. Gelecekle ilgili tahminlerde her zaman hata payı olabileceğini veya beklenmedik gelişmelerin bütün hesapları değiştirebileceğini de dikkate almak gerekir.

Teknolojik gelişmelerin, dünyadaki koşullardaki değişmenin ve özellikle küreselleşmenin etkisiyle ABD'nin ekonomik yapısında büyük değişikler oldu. 20. yüzyılın sonunda teknolojideki hızlı gelişmelere paralel olarak ABD bilgisayar şirketleri ürünlerini yılda üç kere daha ileri modellerle değiştiriyorlar. ABD ekonomik alandaki üstünlüğünü sürdürürken iç ekonomik yapısında da değişiklikler yaşıyor. Küçük ve orta boy işletmelerin göreceli ağırlığı artıyor. Örneğin, *Fortune* dergisinin sıralamasında en büyük 500 firma arasında yer alan şirketler 1980'li yıllarda toplam 3,5 milyon kişiyi işten çıkarttı. Aynı dönemde küçük ve orta boy işletmeler ise 20 milyon yeni işçiyi işe aldı. 1990'lı yıllarda yeni iş sahalarının % 40'ı 100 ila 1 000 kişi çalıştıran şirketler tarafından yaratıldı. 2000'li yıllarda işgücünün % 75'inin 500'den az işçi kullanan şirketler tarafından istihdam edileceği hesaplanıyor. 1970 yılında *Fortune*'ün listesindeki 500 firma ABD GSMH'sının % 20'sini üretiyordu. Bu firmalar 1993 yılında GSMH'nın sadece % 10'unu ürettiler. 1994 yılında 740 000 yeni küçük ve orta büyüklükte firma kuruldu.[218]

1970 yılında GSMH'nın % 13'ü düzeyindeki ABD dış ticareti bugün % 30 düzeyine yükselmiş bulunuyor.[219] Ancak ABD'nin dış ticaret açıkları da hızla artarak 1998 yılında 164,3 milyar dolara çıktı. Sadece Japonya ile ticaretindeki açık yılda 40-50 milyar dolar aıasında değişi-

218 Mazarr, s. 183.
219 Friedman, s. 356.

yor. Aynı şekilde ABD'nin Çin'le ticaretindeki açık da buna yakın. Ancak şurası da bir gerçek ki, ABD'nin Japonya'ya ihracatı toplam GSMH'sının % 1'inden, bütün Uzakdoğu ülkelerine ihracatı da % 2,5' tan ibaret. ABD mal ticaretindeki bu açıklarını hizmet ticareti ile bir ölçüde gidermeye çalışıyor. Bu ülkenin 1991 yılında 43 milyar dolar olan hizmet ticareti fazlası 1997 yılında 88 milyar dolara çıktı.[220] ABD 1990'lı yılların sonunda ekonomik alanda başarılı sonuçlar aldı: İşsizlik % 5'in altına indi. Bu son 30 yılın en düşük düzeyi. 1998 ve 1999 yıllarında önemli bütçe fazlası verildi. Böyle üst üste bütçe fazlası verilmesine 40 yıldır rastlanmıyordu. Bütçe fazlasının nasıl değerlendirileceği ABD kamuoyunda ve siyasi çevrelerinde tartışıldı. Sonunda Başkan Clinton 2001 yılı bütçe tasarısında bu fazlalığın daha çok dar gelirlilere katkı amacıyla değerlendirmeyi kararlaştırdığını gösteren düzenlemeler yaptı. Orta ve alt gelir gruplarının vergilerinden gelecekteki 10 yılı kapsayan bir dönem için 350 milyar dolarlık indirime gidildi. Yoksullara sağlık yardımı programları Madicare ve Medicaid sistemlerine önemli katkı sağladı, eğitim sisteminin modernleştirilmesi, her okula internet bağlantısı kurulması ve 100 000 yeni öğretmen kadrosu yaratılması kararlaştırıldı. Ayrıca kamu borçlarının 2013 yılına kadar tamamen ödenmesi amacıyla 2001 yılından itibaren bütçeye tahsisat konuldu. Bütçede en az gelişmiş ülkelere yardım olarak da 600 milyon dolarlık bir ödenek öngörüldü.[221]

Amerika bazı Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerinden farklı olarak, belirli firmaları veya sektörleri seçerek onların gelişmesini teşvik edici yönde politikalar izlemedi. Almanya örneğinde olduğu gibi ticari bankalar aracılığı ile ekonomiye yön verme yolunu da seçmedi. Hangi sektörlere yatırım yapılacağı kararının verilmesi mali piyasalara ve firmaların kendilerine bırakıldı. Sendikalar da firmaların temel ekonomik tercihleri, teknoloji seçimi gibi konularda firma yönetimleri üzerinde baskıcı yöntemler uygulamadılar.[222]

Diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ABD'de de hizmet sektörü son yıllarda hızla gelişti. 20. yüzyılın sonunda ABD'de hizmet sektörünün

---

220 Rosecrance, s. 134; Micklethwait, s. xix.
221 *New York Times*, November 22.11.1999; IHT, 8.2.2000.
222 Bok, Derek s. 23.

GSMH içindeki payı % 70'e yükselmiş, imalat sanayiinin payı ise % 20'ye düşmüştü. ABD'de diğer gelişmiş ülkeler gibi, sanayiinin bir bölümünü el emeğinin ucuz olduğu ülkelere yönlendirdi. Bugün ABD firmalarının toplam üretimlerinin yaklaşık % 20'si başka ülkelerde gerçekleştiriliyor.

21. yüzyıla girerken ABD'nin büyük sorunları da var. Clinton yönetiminin aldığı önlemlerle yıllardan beri kronik hale dönüşmüş bütçe açıklarının (1991 yılında 300 milyar dolar) kapatılması ve 20. yüzyılın son yıllarında önemli bütçe fazlalığı sağlanmasına rağmen, devletin borç yükü artmaya devam ediyor. Gerçekten kamu borçları Amerika'nın en önemli sorunlarından biri. 1997 yılında AB'nin toplam borçları 5,3 trilyon dolara ulaşmıştı. Bunun 1,2 trilyonunu, çoğu Japonya'ya olmak üzere yabancılara olan borç oluşturuyordu.[223] Borcun en önemli bölümü 3,6 trilyon dolara ulaşan hazine bonoları. Yukarıda da belirtildiği gibi, hükümet 1998 yılından itibaren sağlanmaya başlanan bütçe fazlasını bu borçların azaltılmasında da kullanmayı öngörüyor. Böylece borçların zaman içinde tasfiyesi ve kamu giderlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden borç faizlerinin azaltılması öngörülüyor.[224] Halen hükümetin toplam harcamalarının % 15'i borç faizlerine gidiyor. Faizlere ödenen para Amerika'nın sağlık, bilim, uzay, tarım, konut, çevre ve adalet bütçelerinin toplamından daha fazla.

Amerika'nın 21. yüzyıla girerken karşılaştığı sorunlar sadece ekonomik içerikli değil. Gelir dağılımın düzeltilmesi, sosyal güvenlik ve özellikle sağlık sigortası sistemlerinin iyileştirilmesi toplumsal alandaki başlıca sorunlar arasında. Kamu düzeninin sağlanması, ateşli silahların satışının ve kullanılmasının önlenmesi de Amerika'nın gündeminde önemli bir yer tutuyor. Amerika'da yaklaşık 2 milyon kişi hapiste bulunuyor. Bu sayı 1990 yılında 1 milyondu. Bugün her 100 000 Amerikalı'dan 461'i hapishanede. Bu hızlı artışın sebepleri Amerikan yetkililerini ve uzmanlarını düşündürüyor. Avrupa ülkelerinde hapishanelerdekilerin oranı 100 000 kişide 83.[225]

Karşılaşılan bütün sorunlara rağmen ABD 21. yüzyıla dünyanın ekonomik, askeri ve teknolojik bakımlardan en büyük ve güçlü ülkesi olarak giriyor. Bu üstünlüğünü ne kadar sürdüreceği, başta Çin olmak üzere, diğer ülkelerin kaydedecekleri gelişmelere de bağlı.

---

223 Rosecrance, s. 145.
224 IHT, 26.10.1999.
225 *Newsweek*, Special Edition, December 1999, February 2000, s. 33.

Japonya

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Japonya'daki yaşam standardı büyük ekonomik çöküntünün yaralarını sarmakta olan ABD'nin üçte biri kadardı. Japonya savaşta uğradığı yenilgiden sonra hemen hemen her şeyini kaybetmiş bir ülke durumundaydı. Liderleri tutuklanmış, halkın gururu kırılmıştı. Sanayi harap olmuştu. Şehirlerindeki konutların üçte biri enkaz haline gelmişti. Savaşı izleyen ilk yıllarda halk büyük geçim sıkıntısı çekti. Piyasada büyük bir yokluk yaşanıyordu. Enflasyon çok yüksek düzeylere çıkmıştı. ABD işgal kuvveti durumundaydı. Amerikan uzmanları enflasyonu önlemek için köklü bazı önlemler içeren Dodge Planı'nı hazırladılar. O yıllarda Japonya'da hükümet yabancı dövizler ve yabancı teknolojilere lisans verme konularında çok kısıtlayıcı bir denetim uyguluyordu. Milli ekonominin yabancılara karşı korunmasına öncelik veriliyordu. Japonya'nın kalkınmasına ilk hızı Kore Savaşı verdi. Japonya bu savaşın lojistik üssü haline getirildi.

Daha sonraki yıllarda Japonya ekonomide büyük sıçrama yaptı. Ülkenin kaynaklarının tümüne yakını ekonomik kalkınma amacıyla kullanıldı. Savunma harcamaları mümkün olan en alt düzeyde tutuldu ve GSMH'nın yüzde birini pek aşmadı. Japonlar savaştan sonra savunma alanında Amerika'nın şemsiyesine güvendiler ve bu alanda tasarruf ettikleri kaynakları altyapıya ve diğer yatırımlara harcadılar. 1950 yılında Japonya'da halkın gelir düzeyi Türkiye'den düşüktü. Türkiye'de kişi başına milli gelir 200 dolarken Japonya'da 133 dolardı.[226] 1950'li yıllarda izlenecek ekonomi modeli Japonya'da büyük tartışmalara konu oldu. Bazıları dış ticarete ağırlık veren bir yapı kurulmasını, bazıları da içe dönük bir kalkınma stratejisi izlenmesini öneriyorlardı. Liberalizm ile merkezi plancılık görüşleri çatışıyordu. Sonunda dış ticarete ağırlık veren liberal model benimsendi. Bu yolla hızlı kalkınma hedefine varılması kararlaştırıldı.

1960 yılında başbakanlığa gelen İkeda milli geliri iki katına çıkartmayı ulusal hedef olarak açıkladı. 1964 yılına gelindiğinde bu yolda önemli adımlar atılmıştı. İkeda savaştan sonra 20 yıl geçmeden ülkesinin Batı Avrupa'nın ekonomik gücüne yaklaşmakta olduğunu açıklıyor ve, "Son 20 yılda yaptığımızı savaştan önceki 80 yılda yapamamıştık," diyordu. 1960'lı yıllarda her Japon ailesinin sahip olmak istediği üç kutsal hazine vardı: te-

226 Kozlu, s. 130.

levizyon, çamaşır makinesi ve buzdolabı. 1970'li yıllarda bunların yerini otomobil, renkli televizyon ve klima cihazı aldı. 1951 yılında Japonya'nın toplam gayri safi milli hasılası İngiltere'nin üçte biri, ABD'nin ise 20'de biri düzeyindeydi. 1990'ların sonunda Japon milli geliri İngiltere'nin üç katı ve ABD'nin üçte ikisine yakın. Japonya 1980'lerde enerji yoğun bir ekonomiden bilgi yoğun bir ekonomik modele geçti. Verimlilik artışına büyük öncelik verildi. Japonya artık bir ekonomik süper güç olmuştu. 1950 yılında 1 230 dolar olan kişi başına milli gelir, 1990 yılında 23 970 dolara yükselmişti.[227]

Japonya'da kişi başına gelir çok yüksek. 2020 yılında büyük ülkeler arasında kişi başına gelir açısından dünyanın en zengin ülkesinin Japonya olması bekleniyor. Ancak fiyatlar da Batılı ülkelerin hemen hepsinden yüksek olduğu için satın alma gücüne göre yapılan hesaplamalarda Japonya henüz dünyanın en zengin, halkının refah düzeyi en yüksek ülkelerinden biri sayılmıyor. Gelecek yıllarda Japonya'nın bu alanda da diğer ülkeleri geride bırakacağı tahmin ediliyor.

Japonya üretimde teknolojiyi en yaygın biçimde kullanan ülkelerin başında geliyor. Teknolojiyi kullanma açısından Japonya'nın yeni yüzyıla en hazırlıklı ülke olarak girdiği kabul ediliyor. Örneğin, 1988 yılı itibariyle bütün dünyadaki 280 000 sanayi robotunun 176 000'i Japonya'da kullanılıyordu. Batı Avrupa'daki toplam robot sayısı 48 000, AB'de 33 000, dünyanın geri kalan bölgelerinde ise 23 000'den ibaret.[228]

Sanayi alanında da durum farklı değil. Dünyanın en büyük 100 firmasının 34'ü Japon firması. Japonya özellikle 1980 yılından sonra teknoloji ağırlıklı ürünlerin ihracatında büyük bir sıçrama yaparak dünyadaki pazar payını genişletti. 1980 yılında bilgisayar alanında önde gelen ihracatçı ülkeler arasında adı geçmeyen Japonya 1989 yılında ikinci sıraya yükseldi. Telekomünikasyon ürünleri alanında 1980'de dördüncü olan Japonya 1989'da birinci. Makine tezgâhı ve robot ihracatında da Japonya aynı dönemde üçüncülükten birinciliğe çıktı.

1980'li yılların sonunda Tokyo Borsası'nın kapitalizasyon değeri New York Borsası'nın değerine ulaşmıştı. 1997 yılında dünyanın en büyük 12 firmasından beşi Japon şirketi idi. Dünyanın en büyük 10 bankasından

---

227 Kozlu, s. 48.
228 Kennedy, Paul, s.88-137.

sekizi Japon bankasıydı. Dünyanın en büyük 100 bankasından 29'u Japonlara ait. Avrupa'nın en büyük ekonomik ve mali gücü sayılan Almanya'nın bu listede 12, Fransa'nın 10, ABD ve İtalya'nın 9'ar bankaları var. Sigortacılıkta da öyle. Dünyanın en büyük beş sigorta şirketinin dördü Japonlara ait. 1999 yılı sonlarında bankaların varlıklarına göre yapılan sıralamaya göre 756 milyar dolar varlığı olan Deutsche Bank birinci sırada yer alıyordu. Ama Japon bankaları bu rekabette geri kalmamak için birleşme yoluna gittiler. 3 Japon bankası, Fuji Bank, Dai-Ichi Kangyo Bank ve Industrial Bank of Japan'ın birleşme işlemleri tamamlandığında toplam varlıkları 1 trilyon doları aşacak. Böylece dünya sıralamasında başa geçecekler. Bu arada Almanya'nın en büyük iki bankası Deutsche Bank ile Dresdner Bank'ın da birleşecekleri açıklandı. Böylece dünyanın en büyük bankası olma yarışı devam ediyor.

Japonya'nın ekonomik ve mali konularda sürekli bir başarı içinde olduğu da sanılmamalı. Zaman zaman ekonomik sıkıntı, hatta kriz dönemlerine girdikleri oluyor. 1980'li yılların sonuna kadar %10'lara varan bir yıllık GSMH artışı gösteren Japonya'nın ekonomi gelişimi 1990'lı yıllarda yavaşladı. 1992 yılından 1998 yılına kadar kalkınma hızı % 2'nin altında gerçekleşti. Hatta 1998 yılında % 2,8 düzeyinde bir gerileme yaşandı. 1990 yılında aşırı spekülasyonlar Japon mali sisteminde büyük sarsıntı yarattı. 1992 yılında Tokyo Borsası % 60 oranında değer kaybetti. Gayri menkul fiyatlarında büyük düşüşler oldu. Sonra ekonomi yeniden sağlıklı bir yapıya kavuştu. Benzeri bir kriz 1997-1998 yıllarında yaşandı. Bankaların verdikleri kredilerin yaklaşık 1 trilyon dolarlık bölümünün sağlam olmadığı anlaşıldı. Bu kriz yalnız Japon ekonomisini değil bölgenin ve dünyanın diğer ekonomilerini de olumsuz yönde etkiledi.

Japon ekonomisinin sorunlarından biri de el emeğinin bedelinin yüksek oluşu. Japon firmaları bu nedenle üretimlerinin bir bölümünü el emeğinin ucuz olduğu ülkelere kaydırdılar. Araştırmacılar bunun Japonya'nın imalat sanayinin % 10'unu bulduğunu hesaplıyorlar.[229]

Japonya'nın karşılaştığı sorunlar arasında kamu açıkların ve kamu borçlarının büyüklüğü de yer alıyor. 1999 yılında Japonya'nın bütçe açıkları GSMH'nın % 8'i düzeyine yükselmiş bulunuyordu. Maastricht Kriterleri'ne göre AB ülkelerinde bütçe açığının üst sınırının % 3 olduğu hatırlana-

229 Rosecrance, s. 125, 131.

cak olursa bu açığın önemi daha iyi anlaşılır. Gene 1999 yılı sonunda Japonya'nın kamu borçları IMF'e göre, GSMH'nın % 128'ine ulaşmıştı. Oysa 1990 yılında bu oran % 69'dan ibaretti. IMF'in değerlendirmesine göre Japonya bütçe açığını büyük ölçüde azaltsa bile dış borçların GSMH'ye oranı 2004 yılında % 150'ye ulaşacak. Ancak bu sorunu değerlendirirken Japonya'nın diğer ülkelere verdiği kredileri de düşünmek gerek. Bu kredilerin toplamı 1,2 trilyon doları, yani GSMH'nın % 31'ini buluyor. Japonya'nın diğer bir özelliği de Hükümet tahvillerinin sadece % 10'unun yabancılara satılmış oluşu. Yani borçların çoğu iç borç niteliğinde. Bir bütün olarak bakıldığında Japonya'yı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki geri ve tükenmiş halinden bugün bir ekonomik süper güç haline getiren başarılı süreci ve buna yön veren politikaları takdirle izlemek gerekiyor.

Bu dönem değerlendirilirken dünyanın yaşadığı soğuk savaş sırasında Japonya'da Liberal Demokrat Partinin Meclis çoğunluğuna sahip olarak tek başına yönetime egemen olduğunu, istediği yasaları ve kararları meclisten çıkartmakta güçlükle karşılaşmadığını da hatırlamakta yarar var. Aynı şekilde geniş yetkilerle donatılmış bulunan yüksek bürokrasinin özellikle ekonomik alanda sıkı bir disiplin içinde ülkeye hâkim olduğunu da hatırlamak gerekiyor. Nihayet Japon basınının Batı ülkeleri basınından farklı olarak, genelde hükümete karşı anlayışlı, eleştirilerinde de ölçülü bir tutum içinde olduğunu da belirtmekte fayda var. Batı basınında ön plana çıkartılan bazı konular Japonya'da kısa haberlerle kamuoyuna duyuruluyor. Örneğin 1999 yılı sonunda iki idam mahkûmun infaz edilmesi kısa bir haberle duyuruldu. Mahkûmların isimleri bile açıklanmadı. Japonya'da son 10 yıl içinde 32 mahkûm idam edildi ama bu kamuoyuna pek yansımadı. 15 yıldır hiçbir sanığın idam edilmemiş olmasına rağmen Türkiye'de idam cezasının varlığını sık sık eleştiri konusu yapan Batı basını ve siyasi çevreleri de Japon demokrasisinde bu cezanın varlığını ve fiilen uygulanmakta oluşunu çoğunlukla görmezlikten geliyor. Bunu eleştiri konusu yapmıyor. Batı ülkeleri basınında da Japonya'yı bu bakımdan eleştiren yazılara pek rastlanmıyor. Türk kamuoyunda Batı basınının çifte standart uyguladığı yolunda yapılan eleştirilerin nedenlerinden biri de bu.

Japonya'nın bazı özellikleri bu ülke için bir avantaj sayılsa da, demokrasinin farklı yapılarda geliştiği, basının genel yaklaşımının ve bürokrasinin etkisinin değişik olduğu, tek parti hükümetlerinin uzun süre iktidarda bulunma şanslarının çok sınırlı olduğu ülkeler için geçerli sayılamaz.

Bu bakımdan Japon modelinin diğer ülkelerde de aynen uygulanabileceğini düşünenlerin Japonya'nın kendine özgü bu özelliklerini de hesaba katmaları gerekiyor. Yukarıda sıralanan sorunlar Japonya'nın 50 yıldan beri sağladığı başarıların göz ardı edilmesine yol açmamalı. Japonya bugün dünyada en çok dış yardım yapan ülke haline geldi. Japon firmaları başta Uzakdoğu ülkeleri olmak üzere, dünyanın her yerine büyük yatırımlar yapıyorlar. Japonya hızlı kalkınma stratejisini sürdürürken ihracata ağırlık veriyor. Buna karşılık mümkün olduğu ölçüde yabancı mal ithal etmekten de kaçınıyor. Yüksek gümrük tarifeleri veya başka yöntemlerle Japon piyasasının yabancı ürünlerden korunması sürekli bir politika haline getirildi. Aynı şekilde yabancı firmaların Japonya'da yatırım yapmalarına da pek sıcak bakmıyorlar. Sanayileşmiş ülkeler arasında en az yabancı sermaye yatırımı alan ülkelerin başında Japonya geliyor. Başta ABD olmak üzere, Batılı ülkeler Japonya ile ticaretlerinde büyük açıklar veriyorlar. ABD'nin Japonya ile ikili ticaretindeki yıllık açık 40 ila 50 milyar dolar arasında değişiyor. Japonya'nın korumacı önlemleri ABD'de sürekli olarak şikâyet konusu oluyor. Japon halkının geleneksel alışkanlığı da yerli malı kullanma yönünde. Japonya'nın içinde ekonominin, sanayinin ve hizmet sektörünün milli özelliği ağır basıyor.

Son zamanlarda Japonya mali sistemini liberal piyasa kurallarına uyduracak düzenlemeler yapılması kararlaştırıldı. Yapılan çalışmalara göre artık Japon halkının tasarrufları dünya piyasasında sadece Japon değil, diğer ülkelerin bankaları ve mali kuruluşları tarafından da değerlendirilebilecek. Dünya mali çevrelerinde bu yeni düzenleme bir devrim olarak algılanıyor. 21. yüzyılda Japonya'nın karşılaşabileceği sorunlara çözüm aramak amacıyla kurulan, Japonya'nın 21. Yüzyıl İçin Hedeflerini Araştırma Komisyonu, Başbakan Keizo Obuchi'ye sunduğu raporda Japonya'nın dünyaya daha çok açılması için İngilizce eğitiminin yaygınlaştırılmasını, hatta İngilizcenin ikinci resmi dil olması konusunun tartışmaya açılmasını ve ülkenin daha çok yabancı işçi almasını önerdi. Bugün Japonya'da yaşayan yabancılar toplam nüfusun sadece % 1,2'sini oluşturuyor. Raporda Japon toplumunun daha çok bireyselleşmeye ve farklılaşmaya yönlendirilmesi ve devlet, bürokrasi ve organizasyon kavramlarına toplum yaşamında daha az yer verilmesi önerildi. İngilizce öğretiminin yanı sıra bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaştırılmasının küreselleşen dünya koşullarında Japonların varlıklarını sürdürebilmelerin temel koşulu olduğu vurgulandı.

Özellikle son 30 yılda ekonomide ve teknolojide dünyanın en ileri ülkeleri arasına giren Japonya'nın bu başarısının kökenlerini araştırmakta yarar var. Japon toplumunun sosyal yapısı başarının en önemli unsurlarından biri olarak kabul ediliyor. Japonya'da hükümet ile firmaların yakın işbirliği içinde olmaları bir gelenek haline gelmiş. Bunun örneklerine İkinci Dünya Savaşı yıllarında da rastlanıyor. O dönemde savaş ekonomisinin gereği olarak devletle özel firmalar yakın bir işbirliği içinde olmuşlardı. Son söz hep bürokraside olmuş ve firmalar bürokratların önerilerini hep dikkate almışlardı. Bu işbirliği geleneğine "1940 sistemi" de deniliyor.

Savaştan sonraki dönemde de aynı gelenek sürdü. Özellikle 1955 yılında Liberal Parti'nin iktidara gelmesinden sonra bu defa siyaset adamlarının, bürokratların ve işadamlarının işbirliğine dayanan yeni bir sistem geliştirilmişti. Buna da "1955 sistemi" deniliyor.[230] Yani Japonya'nın liberal ekonomi modelini benimsemesi devletin ekonomiden elini tamamen çekmesi şeklinde anlaşılmamıştı. Tam tersine devlet ekonominin hep içinde olmuş ve özel girişimcileri, firmaları bir yandan korumuş bir yandan da yönlendirmişti. Özel sektör de bunu yadırgamamış, tam tersine ekonomi politikasının doğal bir gereği saymıştı. Devlet Japon firmalarının dünyada rekabet gücüne kavuşabilmeleri için önce yurtiçinde güçlü olmalarını gerektiğine inanmış ve onları yabancı firmaların rekabetinden korumuştu. Japonya tüketiciden çok üreticiyi koruyan bir model geliştirmişti. Bunun toplumsal bir maliyeti olduğu kuşkusuz. Japonya bugün dünyada mal ve hizmet fiyatlarının en yüksek olduğu ülkelerden biri. Ama sonuçta ülke zenginleşip dünyanın ekonomik açıdan en ileri ülkelerinden biri haline gelince, bundan herkes yararlanmıştı.

Japonya'da ekonomiye yön veren kuruluş Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı. Kısa adı ile MITI diye adlandırılan bu kuruluş, Japon ekonomisinin belkemiği. Bütün önemli kararlar oradan çıkıyor. MITI Japon firmalarının dünya pazarlarından önemli pay almaları için onlara her türlü desteği sağlıyor. Onları bilgi ve teknoloji ile destekliyor. MITI firmaları destekleme işlevini yerine getirirken fiyat düzenlemeleri, ithalat kotaları konulması, firmaların piyasa paylarının düzenlenmesi, lisans verilmesi, kalite standartlarının saptanması gibi yöntemlere başvuruyor. Japon piyasasına girmek isteyen yabancı firmaların güçlüklerle karşılaşmaları genel-

230 Yergin, s. 163.

de tesadüf sonucu değil. Yerli firmaların korunması için izlenen bilinçli politikaların eseri. MITI aynı zamanda firmalar arasında birleşmelerin sağlanmasına, yatırımların yönlendirilmesine, aşırı kapasite yaratılmasının önlenmesine de yardımcı oluyor.

MITI'ye en büyük destek kredi sistemini ve döviz akışını düzenleyen Maliye Bakanlığı'ndan geliyor. Bu iki bakanlığı yönetenler en iyi üniversitelerden, en yüksek başarı derecesiyle mezun olmuş bürokratlar. Japonya'da bürokrasi olumlu bir anlam taşıyor, saygı uyandırıyor, sorumluluk, özveri ve güç sahibi olmakla eş anlama geliyor. Firmaların çoğu MITI ile işbirliği yapmanın kendi çıkarına olduğunu biliyor ve bu işbirliğini isteyerek sürdürüyor. Aslında firmalar için böyle bir zorunluluk yok. MITI'nin önerilerine karşı çıkan, kendi bildiği yolda giden firmalara da rastlanıyor. Ancak devletle işbirliği yapanların, sonuçta daha kazançlı çıktığı inancı yaygın.

1997 yılında yaşanan kriz, kamuoyuna yansıyan skandallar, bazı bankaların çöküşüne yol açan yanlışlıklar dizisi Japonya'da devlet-özel sektör ilişkilerinin ve uzun yıllardan beri Japon ekonomisine yön veren sistemin yeniden sorgulanmasına yol açtı. Son yıllarda işbaşına gelen hükümetler piyasa kurallarına daha çok uyulacağı yolunda beyanlarda bulundular. Şimdi Japonya da kendini çağın koşullarına en iyi biçimde uydurmanın yollarını arıyor. Gene de Japon hükümeti ekonomiyi yönlendirmede etkili bir rol oynamaya devam ediyor. Örneğin 1992 yılından bu yana ekonomiyi içine girdiği durgunluktan çıkartmak için hükümetin yaptığı harcamalar 1,08 trilyon doları buldu. Bu harcamalar Japonya'da kamu borçlarının GSMH'ya oranını % 130'a çıkarttı.

Japon mucizesinden söz edenlerin çoğu bu ülkenin ekonomi ve teknoloji alanındaki başarılarını ön plana çıkartıyorlar. Ancak sosyal alanda da Japonya'nın sağladığı önemli ilerlemeler var. 1925 yılında Japonların yaş ortalaması 45 yıldı. 1980'li yılların sonunda Japonya bu alanda da dünyanın en ileri düzeyine yükseldi: Ortalama yaş erkeklerde 76, kadınlarda 82 yıl. Bunun doğal sonucu olarak nüfus yaşlanıyor. 2025 yılında 65 yaşın üzerindeki Japon nüfusu 30 milyonu geçecek. Bu Japonya'nın önemli sorunlarından biri. Savaştan önce Japon aileleri çok çocuklu. 1925'te aile başına ortalama 5,1 çocuk var. 1989'da bu oran 1,57 çocuğa düşmüş.

Bu, sosyal güvenlik alanında da ciddi sorunlar yaratacak. Çalışan her kişinin desteklemek zorunda olduğu emekli sayısı artacak. Bu ise, vergilerde ve sigorta primlerinde önemli artışlara yol açacak. Nüfusun yaşlan-

masının ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceği ve Japonya'da yaşam standardının 2015 yılına kadar % 15 oranında düşeceği tahmin ediliyor. Gene aynı nedenle tasarruf oranlarında da % 12-15'lik düşüş bekleniyor. Aktif nüfusun azalması Japon ekonomisini de olumsuz yönde etkileyecek, üretim düşecek ve dış ticaret bundan zarar görecek. Esasen Japon dış ticaret fazlası 1993 yılında 130 milyar dolarken yüzyılın sonlarında 77 milyar dolara düşmüş bulunuyor. Gelecek beş yıl içinde Japonya'nın dış ticaret açığı vereceğini tahmin edenler var.[231] Japonya azalan nüfusu dengelemek için yabancı işçi getirtilmesi düşüncesine sıcak bakmıyor. Japonya'ya kabul edilen yabancılar mühendis ve bilim adamı gibi iyi eğitilmiş kişiler. Yasa dışı yollardan gelmiş 300 000 göçmeni ülkelerine geri göndermek Japonların öncelikli hedefleri arasında. Gelecekte Japonya'nın Asya'daki demografik baskıyı daha çok hissetmesi kaçınılmaz olabilir. Zira 2025 yılında Asya'nın nüfusu bugünkü 3,0 milyarlık düzeyinden 4,9 milyara yükselecek.

Japon toplumu geleneksel olarak uyum içinde yaşamış, ulusal kimliğini ve kendine özgü kültürünü korumasını bilmiş ve başka toplumlarla pek karışmamıştı. Japonya eğitime daima birinci önceliği verdi. Ülkede öğretmenlerin toplum içindeki değeri çok yüksek. Japonya'da 27 milyon öğrenci 66 000 okulda eğitim görüyor. Ülkede 1,3 milyon öğretmen var. Japon çocuklarının % 92'si okulöncesi eğitimden, anaokullarından yararlanıyor. Anaokulu hariç, zorunlu eğitim 9 yıl. Üstelik Japon çocuklarının okula gitme süresi Batılı ülkelerden daha fazla. Her yıl 220 gün okul var. Bu ABD'de 180 gün. Bu nedenle 14 yaşındaki bir Japon çocuğu 17-18 yaşındaki bir Amerikan çocuğu kadar eğitim almış bulunuyor. Japon çocukları özellikle matematik ve bilim alanlarında dünya ülkeleri arasında yapılan testlerde Batı ülkelerinin çocuklarından daha başarılı sonuçlar alıyorlar. ABD ve Batı Avrupalı öğrencilerin zekâ testi ortalama sonucu 100 kabul edilirse Japon çocuklarınınki 117. Üniversite eğitiminde gençler daha çok fiziki bilimlere yönlendiriliyor. Bir milyon Japon vatandaşına 60 000 bilim adamı veya mühendis düşüyor. 800 000 Japon, araştırma ve geliştirme kuruluşlarında çalışıyor. Bu İngiltere, Fransa ve Almanya'daki araştırıcıların toplamından daha fazla. Japonya'da araştırmalar daha çok uygulama ve üretim alanlarına yönlendiriliyor. Bu nedenle dünya çapında buluş

231 Mazarr, s. 39.

yapan Japonların sayısı az. Örneğin, şimdiye kadar Nobel ödülü alan Japon bilim adamlarının sayısı dört. Oysa 142 Amerikalı bilim adamı bu ödülü aldı.[232] Japon çocuklarının % 92'si ortaöğretim okullarını bitiriyor. Bu ABD ve İngiltere'deki oranlardan daha yüksek. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı binde 7'den ibaret. Ama Japon aileleri çocuklarının okulda öğrendikleri ile yetinmiyor. Japon çocuklarının çoğu her gün okuldan sonra *juku* denilen dershanelere gönderiliyor. Orada eğitim düzeylerini daha da ilerletiyorlar. Globalleşen dünya koşullarında Japonya bu özelliklerini koruyabilir mi? Kuşkular var.

Önümüzdeki yıllarda Japon ihracatının GSMH içindeki payında düşüş olabileceği, ancak bu ülkenin dünyanın çeşitli bölgelerindeki yatırımlarının getirileri ile ekonomik gücünü büyük ölçüde sürdürebileceği görüşü hâkim. Örneğin, 2010 yılında Japon firmalarının İngiliz otomobil endüstrisinin dörtte üçünü kontrol etmesi bekleniyor.

Japon ekonomisinin en önemli özelliklerinden biri ABD pazarına aşırı derecede bağımlı olması. Japonya'nın ihracatının üçte biri ABD'ye gidiyor. Dünyada gelişmiş ülkeler arasında buna benzer örnek bulmak zor. Örneğin, İngiltere'nin en büyük ticari partneri Almanya, ancak İngiliz ihracatının sadece % 14'ü Almanya'ya gidiyor. Alman ihracatının sadece % 13'ü en büyük pazarı olan Fransa'ya gidiyor.[233]

Japonya'nın yanı sıra başka Uzakdoğu ülkeleri de geçen yüzyılın ikinci yarısında büyük bir kalkınma mucizesi gerçekleştirdiler. Güney Doğu Asya bir bütün olarak düşünüldüğünde, bu bölgenin 1962 yılında dünya gayri safi hasılasının % 9'unu üretirken, 1982'de % 15'e yükseldiğini, 1990'ların sonunda bu oranın % 25'e yaklaşmış bulunduğunu hatırlamakta yarar var.[234]

Uzakdoğu ülkelerindeki kalkınma hamlesini incelerken bu ülkeler arasındaki farklılıkları da görmek gerek. Japonya bölgenin bir ekonomik süper gücü konumunda. Onu Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur izliyor. Onları Malezya, Endonezya, Tayland ve Filipinler takip ediyor. Çin'in sanayi bölgesi Guandong'u da bu grubun içine sokmak mümkün. Şimdi Vietnam da bu ülkeler arasına girmek için çaba gösteriyor.

---

232 Kennedy, Paul s. 139-140, 152-155.
233 MacRae, Hamish, s. 83.
234 Kennedy, Paul, s. 196

AB, ABD ve Japonya'nın Karşılaştırılması

Avrupa İşadamları Derneklerinin üst kuruluşu UNICE'nin 1999 yılı raporunda AB'nin birçok alanda ABD ve Japonya'nın gerisinde kaldığı belirtiliyor. Rapordaki grafikler önümüzdeki yüzyılın başlarında da bu eğilimin devam edeceğini ve AB'nin ABD ile Japonya'yı geride bırakma şansının pek bulunmadığını ortaya koyuyor. Raporda açıklanan bazı karşılaştırmalı veriler şunlar:

- Kişi başına gayri safi milli hasıla: ABD'nin 1970'teki düzeyi 100 olarak kabul edilirse 1998 yılında ABD'de 206, Japonya'da 152, AB'de ise 137.
- İstihdam: 1970-1998 dönemi ortalaması alındığında çalışan nüfusun çalışma yaşındaki nüfusa oranı Japonya'da % 74,5, ABD'de % 74, AB'de ise % 60,9.
- İşsizlik: 1970-1998 dönemi ortalaması, AB'de % 10, ABD % 4,5, Japonya % 4,1.
- Toplam imalat sanayiine yüksek teknoloji kullanan firmaların 1997 yılı itibariyle katkısı: ABD % 16,4, Japonya % 14,7, AB % 10.
- Firmaların araştırma ve geliştirmeye ayırdıkları miktarlar: 1997 yılı itibariyle ve çalışan başına satın alma gücü paritesi (ppp) esasına göre euro olarak:
  ABD 456, Japonya 369, AB 175.
- Toplam vergi yükü: 1997 yılı itibariyle vergi gelirlerinin toplam GSMH'ya oranı AB % 42,8, ABD% 28,5, Japonya % 28,4.
- 10 000 kişiye düşen patent başvurusu: 1996 yılı itibariyle, Japonya 7, ABD 4, AB 2,6.
- Bilgisayar kullanımı: 1997 yılı itibariyle 1 000 kişiye düşen bilgisayar, ABD 450, Japonya 228, AB 215.
- İnternet kullanımı: 1998 yılı itibariyle 1 000 kişiye düşen internet kullanıcısı, ABD 29, Japonya 11, AB 11.
- Cep telefonu kullanımı: 1997 yılı itibariyle 1 000 kişiye düşen cep telefonu sayısı, Japonya 304, ABD 204, AB 129.
- İmalat sanayiinde verimlilik: Saat başına yaratılan katma değer, 1997 yılı itibariyle, ABD 100 olarak kabul edilirse, Japonya 94, AB 89.
- Özel sektörde çalışan araştırmacı sayısı, 1996 yılı itibariyle 10 000 çalışana düşen araştırıcı, ABD 59, Japonya 58, AB 23.

UNICE raporunda bu karşılaştırmalı bilgiler verildikten sonra AB'nin ekonomik performansının diğer büyük ekonomilerin gerisinde olduğu, hayat standardının ABD'de AB'den % 50 daha yüksek, işsizliğin ise % 50 daha düşük olduğu belirtiliyor. Bunun nedeni olarak Avrupa'daki iş ortamının iş yöneticiliğini yeterince teşvik etmediği kaydediliyor. 21. yüzyılda Avrupa'nın ABD ve Japonya'ya yetişebilmesi için Avrupa ülkeleri hükümetlerinin bazı önemli reformlar yapmaları gerektiği ifade ediliyor.[235]

UNICE'nin AB açısından oldukça kötümser sayılabilecek bu kıyaslamalarına karşı bazı olumlu unsurları da ön plana çıkartmak kabil. AB ve ABD'nin her birinin dünya üretiminin yaklaşık dörtte birini temsil eden 8 trilyon dolarlık üretim yapıyorlar. ABD'nin dünya ticaretindeki payı % 15,6, AB'nin de ondan pek az değil: % 12,2. Ticari hizmetlerde fark ortaya çıkıyor: ABD'nin payı % 42,8, AB'nin ise % 16,1'den ibaret. Diğer bir farklılık da borsalarda kendini gösteriyor. Örneğin Almanya'da borsa kapitalizasyonu GSMH'nın % 38'i. Oysa bu oran ABD borsasında % 138. İngiltere'de ABD'den de fazla: % 163. Alman vatandaşlarının % 6'sı, İngilizlerin % 17'si hisse senedi sahibi. ABD'de ortaklık fonlarından pay sahibi olanlar da hesaba katılırsa bu oran nüfusun % 40'ına yükseliyor.

ABD, Japonya ve bazı AB ülkelerinin son 40 yılda sağladıkları gelişme hızının kıyaslanması izlenen farklı politikaların ne sonuçlar verdiğini göstermesi açısından önem taşıyor.

ABD, Japonya ve Bazı AB Ülkelerinde GSMH Artışı
(Ortalama GSMH rakamları, milyar dolar)

Ülkeler	*1960-1969*	*1980-1989*	*1990-1995*
ABD	2 836	4 964	6 024
Japonya	581	1 784	2 356
Almanya	580	1 021	1 365
Fransa	443	887	1 052
İngiltere	504	787	930
İsveç	78	130	143

Kaynak: OECD Economic Outlook, 1994.

235 UNICE *Fostering Entrepreneurship in Europe, Benchmarking Report*, 1999.

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi, 1960 yılını izleyen 35 sene içinde ABD Almanya ve Fransa'nın toplam gayri safi milli hasılası iki katından biraz fazla artmış, İngiltere'nin ve İsveç'in artışı iki katını bulmuyor. Japonya'nın GSMH'sı ise dört misli artış göstermiş. Bu tablo bu ülkeler arasında değişen ekonomik dengeleri açıkça ortaya koyuyor. Kişi başına milli gelir rakamları kıyaslandığında da aynı durum ortaya çıkıyor. Aynı dönemde ABD, İngiltere ve İsveç'te kişi başına milli gelir iki mislinden az, Fransa'da iki misli, Almanya'da da iki mislinden biraz fazla artmış, Japonya'da ise üç katından fazla artış göstermiş bulunuyor.

İşsizlik oranlarının kıyaslamasında Japonya'nın hepsinden iyi olduğu görülüyor. Dönem ortalamaları dikkate alındığında 1964'te en düşük işsizliğin Almanya'da % 0,78 olduğu görülüyor. İşte o dönemde Almanya işgücü eksikliği çektiği için yabancı işçi alıyor. Aynı dönemde Amerika'da işsizlik % 3,92, İngiltere'de % 2,58. Japonya'da ise % 1,20. Bu tarihten 30 yıl sonra 1990-1994 yıllarında ABD'de işsizlik % 6,40, Almanya'da % 5,32, Fransa'da % 10,58, İngiltere'de % 9,12, Japonya'da ise % 2,36. Yukarıda da belirtildiği gibi, son yıllarda Almanya'da işsizlik daha da arttı, % 10 düzeyini aştı, ABD'de % 5'in altına indi. Japonya'da da ABD'ye yakın düzeyde kaldı.

Son 20 yılda ABD'de en düşük gelir grubunun ücretlerinde gerileme var. İngiltere'de ise küçük bir artış göze çarpıyor. Oysa Japonya'da en düşük gelirli % 10'luk grubun geliri 1979 ile 1989 yılları arasında % 40 artış gösterdi. Yani Japonya ABD ve AB ülkelerinden daha hızlı kalkınmakla kalmamış, aynı zamanda gelir dağılımını da onlardan daha iyi bir duruma getirmiş bulunuyor. Japonya'da enflasyon oranları 1960-1973 döneminde ABD ve AB ortalamasından yüksek ama 1980-1990 döneminde ortalama olarak % 1,9'a düştü. ABD'de % 4,6, Fransa'da % 6,8, Almanya'da % 3,1 düzeyinde. 1991-1994 döneminde de Japonya'da enflasyon hepsinden düşük % 1,10. ABD ve AB ülkelerinin çoğunda da % 3'ün altına inmiş bulunuyor.[236]

Önümüzdeki 20 yılda Almanya'da ortalama hayat standardında büyük artış olmayacağı, bireysel refah düzeyinde bu ülkenin İngiltere'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın Kuzey bölgelerinin gerisine düşeceği tahmin ediliyor.

Bu tahminler gerçekleşirse ekonomileri büyük ölçüde Almanya'ya bağlı olan Hollanda, Belçika, Lüksemburg gibi ülkelerin bu durumdan etkilen-

236 Derek Bok, s. 29-30.

mesi beklenebilir. Alman pazarından geniş ölçüde yararlanan Fransa gibi ülkeler de ürünlerinin daha büyük bölümünü başka pazarlara yöneltmek zorunda kalabilirler. Almanya bu gibi gelişmelerin de etkisiyle AB bütçesinin finansmanına katkısının azaltılmasını şimdiden istemiş bulunuyor.

Fransa'nın önemli sorunlarından biri nükleer enerjiye diğer Avrupa ülkelerine oranla daha fazla bağımlı olması. Diğer bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Fransa'da da çevreci grupların etkisiyle veya başka nedenlerle nükleer santrallerden vazgeçme eğilimi ağırlık kazanırsa bunun Fransız ekonomisi üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Buna rağmen Fransa'nın yeni yüzyılın başlarında ekonomik açıdan istikrar içinde yaşayacağı ve yüksek refah düzeyini sürdüreceği düşünülüyor.[237]

İngiltere'nin AB içinde özel bir konumu var. Fransa'nın de Gaulle döneminde uyguladığı veto yüzünden AB'ye girişi diğer ülkelerden çok daha geç oldu. Bunun da etkisiyle ekonomik büyümede Almanya ve Fransa'nın gerisinde kaldı. 1960 yılında toplam GSMH'da Almanya ile eşit durumda olan İngiltere yüzyılın sonunda Almanya'nın yarısı düzeyine ancak erişiyor. Ekonominin bazı kilit sektörlerinde de İngiltere rekabet gücünü koruyamadı. Örneğin, otomobil üretiminde diğer Avrupa ülkelerinden bazılarının gerisinde kaldı. İngiltere kendi pazarında yabancı firmalarla yeterince rekabet edemedi. 1965 yılında İngiltere'de kayıtlı yaklaşık 9,5 milyon aracın sadece % 5'i ithal malıydı. 1982 yılında ise otomobil sayısı 15 milyona çıkmış ancak yabancı markalı arabaların pazar payı % 58'e yükselmişti. İngiltere'de üretim yapan yabancı firmalar kullandıkları parçaların giderek artan bölümünü daha ucuza mal ettikleri başka ülkelerden İngiltere'ye ithal etmeye başladılar. Örneğin, Amerikan General Motors firması 1973 yılında kullandığı parçaların % 98'ini İngiliz piyasasından alırken, bu oranı 1983 yılında % 22'ye düşürdü. Otomobil ithalatı ile İngiltere'de üretilen otomobiller için ithal edilen parçalar bir arada düşünüldüğünde, İngiliz piyasasındaki ithal otomobil oranı pazarın üçte ikisini oluşturuyordu.

Bu gidişi düzeltmek için firmaların birleştirilmesi yoluna gidildi. Ama bu da sonuç vermedi. Bu sektörde bazı fabrikalar kapandı. İşsizlik arttı. 1970'lerin ortasında devlet devreye girdi ve otomobil sektörüne 1975 ile 1984 yılları arasında 2,4 milyar sterlin sübvansiyon sağladı. Ama bu da yeterli olmadı. İngiliz otomotiv endüstrisine biraz nefes aldıran, Japon oto-

237 Hamish McRae, s. 135, 237.

mobil üreticilerinin Avrupa piyasalarına yapacakları ihracat için İngiltere'yi üretim üssü seçmeleri oldu. Diğer Uzakdoğu ülkeleri de bazı ürünlerini veya ürün parçalarını İngiltere'de üretmeye başladılar. 1996 yılında 30'dan fazla Güney Kore şirketi İngiltere'de üretim yapıyordu.[238]

Yapılan tahminlere göre İtalya 20. yüzyılın başlarında ekonomideki rekabet gücünü koruyacak. Kuzey İtalya Avrupa'nın en gelişmiş bölgelerinden biri olacak. Ancak Kuzey ile Güney arasındaki gelişmişlik farkı ülke içinde ciddi sosyal sonuçlar doğurabilecek nitelikte. İtalya'da suçluluk oranının yüksekliği de bir sıkıntı kaynağı olmaya devam edecek. İspanya ve Portekiz Avrupa'nın daha ileri ekonomilerine yetişme çabası içinde olacaklar. Portekiz ekonomik sorunlarını çözmeye, özellikle Orta Avrupa pazarlarından coğrafi uzaklığının doğurduğu güçlüğü gidermeye çalışacak. Ekonomik açıdan daha güçlü olan İspanya'nın sosyal ve siyasal sorunları ağır basabilir. İspanya Avrupa'da işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke. Gelişmiş bir turizm endüstrisine sahip olması önemli bir avantaj. Danimarka gibi gelişmiş Kuzey ülkelerinin sorunu yetişmiş insan gücünün başka ülkelere kaçması. Halen her yıl nüfusun % 0,4'ü yurtdışına kaçıyor. Bu gidiş devam ederse 2020 yılında Danimarka'da her 10 kişiden biri ülkeyi terk etmiş olacak.

Yeni Bir Ekonomik Güç: Çin

Çin dünyanın toplam yüzölçümünün % 7'si büyüklüğünde bir alana sahip. 1,2 milyarlık halkıyla dünya nüfusunun % 21'ini temsil eden Çin'in 2020 yılından önce toplam GSMH açısından dünyanın en büyük ekonomik gücü olması bekleniyor. 1949 yılında kurulduğunda Komünist Parti öncülüğünde katı bir devletçilik politikası uygulayan Çin sonraki yıllarda bu politikasını yumuşatmaya başladı. Bunun ilk işaretleri tarım alanında görüldü. Mao'nun tarım alanına getirdiği kolektivist yaklaşım, beklenen sonucu verememişti. Ülke büyük bir fakirlik içindeydi.

Reform politikalarının öncüsü Deng Xiaping iktidara geldiğinde Çin nüfusunun % 60'lık bölümünün günlük geliri 1 doların altındaydı. 1970'li yılların sonlarından itibaren tarımda üreticilerin ürünlerini pazarda satmalarına izin verildi. Ancak 1978 yılında toplam tarım ürünlerinin sadece % 8'i pazarda satılabiliyordu. Bu oran 1990'da % 80'e çıktı. 1978 ile 1984 yılları

238 Landes, s. 463-464, 476.

arasında tarımdan geçinen ailelerin gerçek gelir düzeyinde % 60'lık bir artış oldu. 1980'lerin ortasından itibaren Deng Xiaoping'in uyguladığı ekonomik reformlar ve liberalleşme önlemleri ülkenin hızlı kalkınma sürecinin başlangıcını oluşturdu. Ama bu kolaylıkla gerçekleşmedi. Ülke içinde reform karşıtları da güçlüydü. Onlar merkezi yönetimin, istikrarlı kalkınma yöntemlerinin ve zorunlu planlama sisteminin devamını savunuyorlardı. Reformcular ise Parti örgütünün denetiminin gevşetilmesini, devlet şirketlerinin piyasa şartlarına uydurulmasını istiyorlardı.

Gelişmeler reformcuların istekleri doğrultusunda oldu. Artık devlet şirketleri gelirlerinin bir bölümünü muhafaza edebilme ve şirketin ihtiyaçlarına göre harcayabilme olanağına kavuşmuşlardı. 1987 yılında devlet şirketlerinin % 80'i bu sisteme geçmiş bulunuyordu. Buna rağmen bu şirketler yeterince verimli çalışmıyordu. Deng'in reformcu anlayışının izleyicisi olan Başbakan Zhao Ziyang "Yeni Teknoloji Devrimi" diye adlandırdığı bir model geliştirdi.

Hedef ileri teknolojiyi benimsemek ve Çin'i önemli bir ihracat potansiyeline kavuşturmaktı. Bu amaçla kıyı bölgesindeki şehirlerde özel ekonomik bölgeler kuruldu. Bu alanlarda kurulan şirketler Çin'in çok gereksinme duyduğu yabancı dövizi ülkeye kazandıracaktı. Bu özel ekonomik bölgelerden biri Guangdong eyaletindeydi. Bu bölge ve Hong Kong'un tam karşısındaki Shenzen önemli yatırım merkezleri oldular. Yabancı yatırımcıların bu bölgeye çekilmesi için özel teşvik tedbirleri uygulandı. Tayvan'ın karşısındaki Fujian eyaletinde de başka bir merkez kuruldu. Bu bölgelerin yöneticileri Çin'de örneği görülmemiş yetkilerle donatıldılar. Burada üretilen ürünler dış pazarlara ihraç edilmeye başlandı. 1978 ile 1993 yılları arasında Guangdong bölgesi yılda % 13,9'luk bir gelişme gösterdi. Çin'in toplam ihracatının % 40'ı bu bölgeden kaynaklanıyor. Bu bölge içinde de başlıca üretim ve ihracat alanı Pearl River deltası. Sadece bu deltanın kalkınma hızı aynı dönemde yılda ortalama % 17,3 oldu.[239] Çin'in ekonomik kalkınma ve ihracat rakamlarını değerlendirirken bu unsurları göz önünde bulundurmakta yarar var. Bu bir yandan Çin'in kullanılmamış potansiyelinin büyüklüğünü ortaya koyuyor bir yandan da ülkenin geri kalan bölgelerindeki hayat düzeyinin, üretim ve tüketim koşullarının henüz ortalamanın çok altında olduğunu gösteriyor.

---

239 Yergin, s. 208-210.

1992 yılında toplanan 14. Parti Kongresi Deng'in öncülüğünde başlatılan reform sürecini onayladı. Bu yeni politikanın adı "Sosyalist Pazar Ekonomisi" oldu. Bu politikaların sonucunda Çin'in son yıllarda sağladığı gelişme şaşırtıcı boyutlara ulaştı. 1978 ile 1995 yılları arasında ortalama kalkınma hızı % 9,3'e yükseldi. 1992 yılındaki bu politika değişikliğinden sonra, aynı yıl yabancı sermaye girişleri % 300 artarak 11,2 milyar dolara yükseldi. Buna paralel olarak Çin'in ihracatında da hızlı artış görüldü. 1991 yılında 58,9 milyar dolar olan ihracat 1994 yılında 119 8 milyar dolara çıktı.[240] Ama Çin'de iki ayrı ekonomik sistem yan yana yaşamaya devam ediyordu. Bir yanda toplam sayıları 10 000'e ulaşan büyük devlet şirketleri vardı. Bunların çalıştırdığı işçi sayısı 5 000 ile 500 000 arasında değişiyordu. Bunların çoğu zarar ediyor ve bu zarar devlet bütçesinden karşılanıyordu. Öbür tarafta yeni reform politikalarının yarattığı dinamik, kâr getiren, ihracata yönelik şirketler bulunuyordu. Bu yeni şirketlerin tümü özel sektöre ait değildi. İçlerinde yerel yönetimlere ait olan ama piyasa kurallarıyla çalışan şirketler de vardı. Çin yönetiminin, zarar eden devlet şirketlerine verdiği sübvansiyonları kaldırmayı ve bu şirketleri piyasa şartları için varlıklarını sürdürmeye zorlamayı planladığı ifade ediyor. Piyasa şartlarına uyamayan şirketlerin iflas etmesi veya özelleştirme kapsamına alınarak yerli veya yabancı şirketlere satılmasının düşünüldüğü belirtiliyor.

2000 yılının ilk günlerinde Çin'in ekonomi politikasında reform niteliğinde bir değişiklik daha oldu. Devlet Kalkınma Planı Komisyonu Başkanı bir açıklama yaparak bundan böyle özel şirketlerin kamu şirketleriyle eşit muamele göreceğini bildirdi. Bu tarihe kadar Çin'in resmi politikasında devlet kuruluşlarına daima öncelik veriliyor, özel sektör onun tamamlayıcı bir parçası sayılıyordu. Şimdi bu politikadan vazgeçiliyor. Yapılan açıklamadan anlaşıldığına göre devlet artık özel yatırımları aktif biçimde teşvik edecek ve özel sektörün önündeki engelleri kaldıracak. Şangay ve Shenzen Borsalarında alım satım yapma kolaylaştırılacak. Askeri bölgeler, telekomünikasyon ve enerji dışında kalan hemen hemen bütün alanlar özel sektöre açılacak. Çin Hükümetinin aldığı bu kararlar istihdama da yardımcı olacak. Zira her yıl 50 milyon Çinli çalışma hayatına atılıyor. Bunlara iş bulmak gerekiyor. Devlet kuruluşları yılda 3 milyon işçiyi işe

240 Rohwer, s. 134.

alıyor. Özel sektörün teşvik edilmesi bu işgücü fazlasının istihdamına da yardımcı olacak.

Bütün bu gelişmelere, yaklaşım değişiklerine rağmen 2000'li yılların başında Çin ekonomisinin % 40'ı hâlâ devlet kuruluşlarının, devlet şirketlerinin, kamu bankalarının elinde bulunuyordu. Yatırımların % 70'i devlet kuruluşları tarafından gerçekleştiriliyor ve işçilerin % 56'sı kamu şirketlerinde çalışıyordu. Buna karşılık 1999 yılında kamu şirketleri toplam üretimin sadece % 40'ını sağlayabilmişlerdi.[241] Çin'in bu kuruluşların bir bölümünü özelleştirmesi veya piyasa koşullarına uygun biçimde çalışır hale getirmesi büyük yatırımları gerektiriyor. Bunun için Çin'in çok büyük ölçekte yabancı sermayeye ihtiyacı var.[242]

Çin'in benimsediği ekonomik reform programından sonra yabancı yatırımlarda büyük artış oldu. 1990 yılında 3,7 milyar dolar düzeyinde olan dış kaynaklı yatırımlar 1997 yılında 40 milyar dolara yükseldi. Bu ülkenin toplam yıllık yatırım hacminin % 20'sini teşkil ediyor. 1991 ile 1995 yılları arasında Çin'e gelen yabancı yatırımların toplamı 114 3 milyar doları buldu.[243] Ancak Çin henüz yabancı yatırımcılar için gerekli hukuki altyapıyı hazırlayamadı. Üstelik bazı alanlarda yabancı yatırımcılar için sınırlamalar sürüyor. Çin parası tamamen konvertibl hale getirilmedi ve yabancı yatırımcıların serbestçe faaliyet gösterecekleri bir Çin Borsası'ndan veya tahvil piyasasından söz etmek mümkün değil. Hükümetin ve iktidardaki Komünist Partisi'nin ekonomi üzerinde hâlâ büyük etkinliği var. Yabancı yatırımcılar Çin'in yarattığı büyük potansiyeli dikkate alarak hukuki altyapının tamamlanmasını beklemeden önemli yatırımlara girişmeye başladılar. Bir milyardan büyük Çin pazarı diğer bütün endişelerin bir tarafa bırakılmasına yetiyor.[244]

Bu gelişmelerin sonucunda, yukarıda da belirtildiği gibi, Çin'de hızlı bir kalkınma dönemine girildi. 1978 ile 1987 yılları arasında kişi başına milli gelir iki misline çıktı. 1987 ile 1996 yılları arasında bir kere daha iki misli artış gösterdi. Bu kadar hızlı bir artışın dünyada örneğini bulmak zor. İngiltere'de kişi başına milli gelirin iki misline çıkması 60 yıl, ABD'de 50 yıl almıştı. Bu hızlı artış ekonominin her kesiminde hissedildi. Çin bu-

241 IHT, 4.1.2000.
242 Yergin, s. 382, Friedman, s. 336.
243 OECD, *Le Monde en 2020*, s. 47.
244 Yergin, s. 202-208.

gün dünyada ayakkabı, oyuncak, spor malzemesi üretiminde birinci sıraya yükselmiş durumda. 1978 yılından sonra Çin'in dış ticaret hacmi yılda ortalama % 13,5 artarak 1995 yılında 300 milyar dolara ulaştı. 1985 ile 1995 arasındaki 10 yıllık dönemde Çin'in ABD ile ticareti 7 misli arttı. 1990 yılından 1999 sonuna kadar Çin'in Amerika ile yaptığı ticarette sağladığı fazlalık 65 milyar doları buldu.[245] Bu artışın çoğu imalat sanayiinde görüldü. İmalat sanayii ürünleri ihracatı 1980 yılında 9 milyar dolar iken 1989'da 37 milyara ulaştı. Bunda Çin'de büyük yatırımlar yapan ABD şirketlerinin de payı büyük. Yabancı yatırımların da etkisiyle Çin'de özel sektör kuruluşlarının payı artmaya başladı. Son yıllarda kamu sektöründeki yıllık büyüme % 3'te kalırken, özel sektör kuruluşlarında % 57,7 oldu.[246]

Çin'in ekonomik kalkınmasını değerlendirirken 1977 yılında ülkeye katılan Hong Kong'un durumunu da unutmamak gerek. Çin Hong Kong'un devri ile ilgili anlaşmayı imzalarken bu eski İngiliz kolonisinin özel statüsüne uzunca bir süre saygı göstereceğini de taahhüt etmişti. Daha birleşme gerçekleşmeden önce Çin Hong Kong'da büyük yatırımlar yapmaya başladı. Şimdi Çin'in mi Hong Kong'u yoksa Hong Kong'un mu Çin'i değiştireceği tartışılıyor.

1997 yılında satın alma gücü esasına göre Çin'in toplam gayri safi milli hasılası ABD'den sonra dünyada ikinci sıraya gelmişti. Piyasa fiyatlarıyla hesaplandığında ise Çin, ABD ve Japonya'dan sonra dünyada üçüncü sırada bulunuyordu. Bugünkü süreç devam ettiği takdirde, satın alma gücü paritesi hesabına göre Çin'in toplam gayri safi milli hasılası dünyada birinci sıraya yükselecek. Artık satın alma gücüne dayanan hesapların daha geçekçi olduğu genel kabul görüyor. Çin GSMH'sının, bugünkü yüksek kalkınma hızını sürdürdüğü takdirde, 2003 yılında ABD'yi geçeceğini tahmin edenler var. Daha gerçekçi tahminde bulunanlar ise kalkınma hızı 1980'lerdekinin yarısı kadar bile olsa Çin'in 2014 yılında ABD'yi geride bırakacağını belirtiyorlar.[247] Bazı yazarlar daha da ölçülü değerlendirmeler yapıyorlar. Ama onlar da Çin'in 2030 yılında ABD'yi geride bırakacağı görüşündeler.[248] Ancak Çin'in toplam GSMH'sının ABD'yi geride bırak-

245 IHT September 1, 1999.
246 Kennedy, Paul, s. 176-177.
247 McRae, Hamish, s.7.
248 Rosecrance, s.175.

ması halinde bile bu ülkenin ortalama yaşam düzeyinin uzunca bir süre ABD'nin çok gerisinde kalması kaçınılmaz. 21. yüzyıla girerken Çinlilerin kişi başına tükettikleri elektrik enerjisi ABD'nin % 5'i civarındaydı.

İleriye yönelik tahminlerde bulunanların en önemli dayanağı Çin'de son 20 yılda sağlanan gelişmeler. Gerçekten, 1978 yılından bu yana Çin'de fakirlik içinde yaşayanların oranı yarı yarıya azaldı. Fakirlik sınırının altında yaşayanlardan 200 milyon kişi bu durumdan kurtarılarak Çin ölçülerine göre makul sayılabilecek bir hayat düzeyine kavuşturuldu. Çin'de bugün 30 milyon kişinin hisse senedi sahibi olduğunu hatırlatmakta yarar var.[249] Unutulmamalı ki, 1987 yılında Çin'de kişi başına yıllık milli gelir sadece 294 dolardan ibaretti. Ancak Çin için yapılan büüyüme tahminleri çoğunlukla ülkenin toplam GSMH'sı ile ilgili. Nüfusunun büyüklüğü nedeniyle 2020 yılında da Çin vatandaşlarının ortalama gelir düzeyi diğer ülkelerle kıyaslandığında yine de oldukça gerilerde kalacak. Üstelik Çin toplumu birçok toplumsal sorunu da çözmek zorunda.

Son yıllarda Çin'de eğitim alanında büyük atılımlar yapıldı. İlkokula giden öğrenci sayısı 128 milyon, ortaokula giden 54 milyon. Buna rağmen hâlâ okuma yazma bilenlerin oranı % 69'dan ibaret.[250]

Çin'in yapısal özellikleri incelenirken yurtdışında yaşayan Çin kökenlileri de unutmamak gerekiyor. Halen diğer Uzakdoğu ülkelerinde yaklaşık 25 milyon Çin asıllının yaşadığı hesaplanıyor. Çinliler Singapur nüfusunun % 77'sini, Malezya nüfusunun % 32'sini, Tayland nüfusunun % 15'ini, Endonezya nüfusunun % 4'ünü oluşturuyorlar. Çin kökenliler yaşadıkları ülkelerde ekonomi ve ticaret alanında etkin bir rol oynuyorlar. Uzakdoğu ülkelerine yerleşik Çin asıllı önde gelen 12 ailenin her biri en az 5 milyar dolarlık bir serveti kontrol ediyor. Yurtdışında yaşayan Çinlilerin toplam yıllık gelirlerinin yaklaşık 450 milyar dolar, kontrol ettikleri yatırım potansiyelinin ise 2 trilyon dolar olduğu hesaplanıyor. Çin'e yatırım yapanların içinde yurtdışında yaşayan Çin asıllı işadamları önemli bir yer tutuyor.

Siyasi ilişkilerde yaşanan sorunlara ve gerginliklere rağmen bu yatırımcılar içinde Tayvanlı Çinliler öncü rol oynuyor. Halen Çin'de Tayvanlı Çinlilerin sahip olduğu 46 000 şirket faaliyet gösteriyor.[251] Tayvanlı Çinli-

249 Friedman, s. 155.
250 Kennedy, Paul, s.180.
251 IHT, 1.9.1999.

lerin yurtdışındaki yatırımları Çin'de yaptıklarından ibaret değil. Bunlar 1997 yılında Avrupa'da 55 yatırım projesi başlatmış bulunuyorlardı. Bu projelerin 44'ü bilgisayar alanındaydı. Yurtdışında yaşayan Çinlilere ait birçok firma Amerika'nın ileri teknoloji merkezi sayılan Silikon Vadisi'nde faaliyet gösteriyor. 1996 yılında yapılan bir araştırma Silikon Vadisi'nde faaliyet gösteren firmalardan 1 786'sının yöneticilerinin Çin ve Hint asıllı olduğunu ortaya koydu. Bu firmaların yıllık cirosu 12 milyar doları, çalışanlarının sayısı ise 46 000 kişiyi buluyordu.[252]

Diğer Uzakdoğu Ülkelerindeki Gelişmeler

Japonya ve Çin'in dışında kalan Uzakdoğu ülkelerinde son 30 yıl içinde önemli gelişmeler oldu. Bu bölge bir bütün olarak gelişme yolunda önemli adımlar attı. Bölgedeki ülkelerin bazılarının izledikleri ekonomik politikalara ve aldıkları sonuçlara yakından bakmakta yarar var.

Güney Kore

1963 yılına kadar kişi başına yıllık ortalama gelir düzeyi 100 doların altında olan Güney Kore daha sonra gerçekleştirdiği büyük kalkınma hamlesi sayesinde, yeni yüzyıla, önde gelen sanayileşmiş ülkelerden biri olarak giriyor. Kore dünya ticaretinde 13. sıraya yükselmiş bulunuyor. Kore bu düzeye ulaşabilmek için ihracatın artırılmasına öncelik verecek bir ekonomi politikası izledi. Böylece azalmakta olan Amerikan yardımını telafi edecek bir gelir kaynağı sağlamaya çalıştı. Japonya örneğinden de yararlanan Güney Kore'de hükümet belirli alanlarda başarılı olmuş, rekabet gücüne ulaşmış birkaç firmayı seçerek onları her vasıta ile destekledi. Böylece isimleri dünya çapında ün kazanan Kore firmaları ortaya çıktı. 1973 yılında Kore ağır sanayiye ve kimya sanayiine yöneldi. Devletle bu büyük firmalar arasında çok yakın bir işbirliği modeli oluşturuldu. Bizzet Devlet Başkanı ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesiyle yakından ilgilendi. Bizzat cumhurbaşkanı her yıl ilgili bakanlıkları tek tek ziyaret ederek bir sonraki yıl için hedef tespiti yapıyordu. Bir sonraki yıl yapılan toplantıda hedeflerin en az % 80'ini gerçekleştiremeyen yöneticiler görevden alınıyor ve yerlerine başkaları atanıyordu.

---

252 *Entering the 21st Century*, s. 40, Friedman, s. 300.

Hükümet öncelikli altı alan belirlemişti: çelik sanayii, petrokimya, demir dışı metaller, gemicilik, elektronik ve makine sanayii. Hükümet seçtiği firmaların en ileri teknolojiyi kullanmalarını ve üretimlerini dünya ölçeğinde yapmalarını şart koşuyordu. Örneğin, bir otomobil fabrikasının yılda en az 300 000 araç üretmesi şart koşuluyordu. Oysa ülke ekonomisi bu kadar büyük bir üretimi hazmedecek büyüklükte değildi. O tarihlerde Güney Kore'deki toplam araç sayısı 165 000'den ibaretti. Ama yüksek üretim hedefleri, firmaları, ürünlerini dünyaya ihraç etmek için büyük çaba göstermeye zorluyordu. Buna karşılık firmalar uygun şartlarla kredi alma olanağına kavuşturuluyor ve yabancı firmaların rekabetine karşı devletin aldığı çeşitli önlemlerle korunuyordu. Ayrıca bir ürünün geliştirildiği ilk aşamada sadace bir firmaya o ürünü iç piyasaya satma yetkisi veriliyordu. Böylece monopoller yaratılarak firmalar güçlendiriliyor, iç piyasadan sağladıkları mali olanaklar ile dış dünyada rekabet gücüne sahip hale getiriliyordu. Kore bu hamleleri yaparken sosyal adalete, çalışanların haklarına öncelik veren bir devlet niteliğinde değildi. Haftalık ortalama çalışma süresi 60 saati buluyordu. Bu politikalar 1970'lerin sonlarına kadar sürdü. O tarihten sonra istikrar politikalarına ve gelirin daha adil paylaşımı ilkelerine önem verilmeye çalışıldı. Bu politika değişikliğinde ülkedeki önemli gelişmeler de etkili oldu.

Güney Kore yıllardan beri demokratik olmayan rejimlerle yönetiliyordu. Cumhurbaşkanı Park'ın 1979 yılı Ekimi'nde öldürülmesinden sonra işbaşına gelen Chun Doo Hwan, istikrar politikasının sürdürülmesine taraftardı ancak bazı büyük firmaların monopol yaratması düşüncesini benimsemiyordu. O tarihten sonra liberal ekonominin kurallarına uyulmaya dikkat gösterildi. Hükümetin ekonomiye müdahaleleri azaltıldı. Ancak liberalleşme politikalarına hem bürokrasiden hem de büyük firmalardan tepki geldi ve eski korumacı önlemlerin önemli bir bölümü 1990'lı yılların sonuna kadar hukuken değilse de fiilen uygulandı. Büyük firmalar esasen dünya pazarlarında yerlerini almışlardı. Beş büyük Güney Kore firmasının 10 yıl içinde dünyanın çeşitli ülkelerinde yapmayı planladıkları yatırımların toplamı 70 milyar doları buluyordu.

Ancak Kore'de küçük ve orta boy firmalar güçsüz ve sayıca azdı. Kore ekonomisi tersine dönmüş bir piramidi andırıyordu. Devletin desteklediği 20 büyük firma 1973 yılında GSMH'nın % 21,8'ini, 1975'te % 28,9'unu, 1978'de % 33,2'sini sağlıyordu. Bu firmalar birbirinin hissedarıydı. Ülke-

deki ticari bankaların tümü 1970'lere kadar kamuya aitti. Ülkede demokrasinin henüz yeterince yerleşmemiş olması halkın tepkisini artırıyordu. 1993 yılında işbaşına gelen Kim Young-Sam yolsuzluk iddialarını araştırmak üzere kapsamlı bir soruşturma başlattı. Bunun sonucunda eski Cumhurbaşkanlarından Chun ve Roh yargılandılar ve demokrasi yanlılarının düzenledikleri gösterilerdeki sorumlulukları nedeniyle mahkûm edildiler. Yolsuzluk soruşturmalarının sonucunda sekiz büyük şirketin başkanları da hapis cezalarına çarptırıldılar. Mahkeme toplam 650 milyon dolar rüşvet verildiğini saptadı.[253] 1997 yılında başlayan kriz Güney Kore bankacılık sisteminin zayıf taraflarını da ortaya koydu.

Yaşanan bütün sorunlara rağmen Güney Kore son 20 yıl içinde büyük bir dönüşüm geçirdi. Ekonomik alanda sağlanan ilerlemelerin yanı sıra eğitime de büyük ağırlık verildi. 43 milyonluk Kore'de yüzyılın sonunda 1,4 milyon üniversite öğrencisi vardı. Kore üniversitelerinin mühendislik bölümünden her yıl mezun olan gençlerin sayısı İngiltere, Almanya ve İsveç üniversitelerinin aynı dalından mezun olanlarının toplamından fazlaydı.[254] Sağlık alanındaki hamlelerin sonucunda Kore'de ortalama ömür 1965 yılında 58 yaş iken 1988'de 70 yaşa yükselmiş bulunuyordu.

Malezya

Bugün Uzakdoğu'nun kaplanları arasında sayılan Malezya'nın 1960 yılında kişi başına milli geliri o yıllarda Batı yarıküresinin en fakir ülkesi sayılan Haiti'ye eşitti. 1970'li yıllara kadar Malezya daha çok lastik hammaddesi ve palmiye yağı ihraç eden bir ülke olarak biliniyordu. 1969 yılında ülkedeki bazı iç karışıklıklardan sonra demokrasi askıya alındı. "Yeni Ekonomik Politika" denilen bir model uygulanmaya başlandı. Hedef bir yandan hızlı kalkınmanın, bir yandan da adil bir gelir dağılımının sağlanmasıydı. Ülkenin etnik yapısı da zaman zaman sıkıntılı durumlar yaratıyordu. Ülkenin esas halkı bilinen Malaylar ekonomik faaliyetlerin biraz dışında kalmıştı. Çin kökenliler ekonomiye hâkim durumdaydı. Hükümet, aldığı bir kararla, bütün ekonomik işletmelerde Malay kökenlilerin en az % 30 pay sahibi olma şartını getirdi. Ekonominin yönetiminde devlet ağırlıklı bir rol oynamaya başladı. Devlet kuruluşları des-

253 Fukuyama, Francis, *Trust*, Free Press, New York, 1995. s. 129. Yergin s. 171-175
254 Kennedy, Paul s. 198.

teklendi. Yerel ekonomiyi desteklemek için korumacılık önlemlerine başvuruldu.

Alınan önlemler sonucunda hızlı kalkınma hedefine ulaşıldı. 1970'lerde Malezya'nın ortalama kalkınma hızı % 7.8 oldu. Kişi başına milli gelir 1970'te 390 dolarken 1982'de 1 900 dolara çıktı. 1980'li yıllarda ağır sanayiye öncelik verildi. Ancak bu politika beklenen sonucu vermedi. Büyük devlet kuruluşları zarar etmeye başladı. Kalkınma hızı yavaşladı. 1981'den beri iktidarda olan Başbakan Mahatir başkanlığındaki Malezya hükümeti devlet güdümündeki ekonomik politikalardan zaman içinde piyasa koşullarına öncelik veren politikalara geçmeye karar verdi. Verimliliğin artırılması ve ileri teknolojiye geçme hedef alındı. Japon modelinden büyük ölçüde yararlanılmaya çalışıldı. 1980'li yılların ortalarında kapsamlı bir özelleştirme politikası izlendi. Ama devlet firmalardaki hisselerinin tümünü elden çıkartmadı, bir ölçüde ekonomiyi kontrol etmeye devam etti. Hızlı kalkınma süreci içinde ekonomiye yön vermek amacıyla güçlü bir bürokrasi yaratıldı. Eğitime büyük yatırım yapıldı. Malezya İngiltere'nin yönetimindeyken eğitimde amaç "daha iyi çiftçiler ve balıkçılar yetiştirmekti". Ülke bağımsızlığına kavuştuğunda Malay dilinde eğitim veren tek bir okul bile yoktu. 1990'lı yıllarda Malezya ileri teknolojiye sahip, gelişmiş bir ülke haline geldi. Bugün dünyada kullanılan bütün bilgisayar chip'lerinin yarısı, disklerinin de % 40'ı Malezya'da üretiliyor. Ancak gerek bilgisayar parçalarının, gerek televizyon ve diğer elektronik aletlerin en büyük üreticileri, ülkede evvelce yatırım yapmış olan yabancı firmalar. Ülkenin borsası dünya borsaları arasında 13. sıraya yükselmiş bulunuyor. Başbakan Mahatir, ülkesinin 2020 yılında en ileri Batı ülkelerinin düzeyine yükselmesini hedefliyor. Bunun için hazırlanan "Ulusal Kalkınma Politikası ve Vizyon 2020" belgesi, yılda ortalama % 7'lik kalkınma hızına ulaşmayı hedef olarak saptamış bulunuyor.

1997 yılında bazı Uzakdoğu ülkelerinde yaşanan kriz Malezya'yı da olumsuz etkiledi. Başbakan Mahatir bu krizden uluslararası spekülatörleri sorumlu tuttu. Ülke içinde bazı siyasi çalkantılar da yaşandı. Ancak diğer Uzakdoğu ülkeleri gibi Malezya da bu krizi makul bir süre içinde büyük ölçüde atlatarak yeniden hızlı kalkınma dönemine girdi. Gerçekten alınan önlemlerin sonucunda 1998 yılında % 7,5 oranında düşüş kaydeden Malezya gayri safi milli hasılası 1999 yılında % 4,3'lük bir artış gösterdi. Buna rağmen iç ve dış yatırımlarda büyük bir düşüş görülüyor. GSMH artışı ye-

ni yatırımlardan çok mevcut tesislerin iyi ve verimli çalıştırılmasından kaynaklanıyor.[255]

Tayvan

Tayvan 1895 yılından sonra, 50 yıl kadar, Japonya'nın bir sömürgesi konumundaydı. 1949 yılında Mao'nun Çin'de Komünist Partisi'ni iktidara getiren devriminden sonra, eski Başkan Çan Kay Şek'in asker ve sivillerden oluşan 2 milyon kişiyle Tayvan'a geçmesi, adanın tarihindeki en önemli dönem noktası. O tarihlerde Tayvan çok fakir ve her bakımdan geri bir bölgeydi. 1949 yılında halkın yarısı okuma yazma bilmiyordu. 1950'li yıllarda diğer Uzakdoğu ülkeleri gibi Tayvan da ekonomik kalkınmasını korumacılık önlemlerine dayandırdı. Yüksek gümrük tarifeleri uygulayarak yerli sanayii yabancı firmaların rekabetinden korumaya çalıştı. Japonya gibi Tayvan da "yurtdışında rekabet, yurtiçinde koruma" modelini benimsedi. İktisadi Devlet Kuruluşlarına öncelik verdi ve devlet eliyle kalkınma yöntemini benimsedi. Altyapı yatırımlarını hızlandırdı. 1950'li yıllarda Tayvan da aynen Kore gibi, ABD yardımının bir süre sonra sona ereceğini anlayarak döviz kazandırıcı alanlara yöneldi. O zamana kadar başlıca ihraç ürünü şekerdi. Daha sonra mamul madde üretimine öncelik verildi. Yabancı sermaye yatırımları ve özellikle teknoloji transferi teşvik edildi. Bu politikalar dikkate değer sonuçlar verdi. 1949 yılında 100 dolar olan kişi başına milli gelir 1990'lı yılların sonunda 14 000 dolara çıktı. Tayvan dünyadaki en hızlı kalkınan ülkeler arasından ön sırada yer alıyor. Ülkenin kalkınma hızı 1952-1960 yıllarında % 8,2, 1960-1970 döneminde 9,7, 1970-1980 döneminde % 9, 1980-1991 yılları arasında da % 8,2 oldu. 40 yılın ortalaması % 8,7.[256] 1963 yılında 123 milyon dolar olan ihracat 1972'de 3 milyar dolara yükseldi. Bazı yıllar Merkez Bankasının elindeki döviz rezervleri açısından Tayvan dünya ülkeleri arasında birinci sırada yer aldı. Bugün dünyadaki dizüstü bilgisayarların % 30'u Tayvan'da üretiliyor. Bu oran bilgisayarların yazıcıları, ekranları, scannerleri gibi bazı parçalarda dünya üretiminin % 50'sini buluyor. 1980'li yıllarda ileri teknolojinin, araştırma ve geliştirme çabalarının teşvik edildiği bir döneme geçildi. Ancak Kore'den farklı olarak Tayvan'da kalkın-

255 IHT, October 30-31, 1999.
256 Kozlu, s. 77.

manın temeli küçük ve orta ölçekli firmalar. Tayvan başta ABD olmak üzere yurtdışında yaşayan ve eğitim gören Çinlilerin bilgi birikiminden ve yatırım yeteneğinden geniş ölçüde yararlanıyor. Orada da 1980'li yıllara kadar hükümetin ekonominin yönlendirilmesinde etkin rolü oldu. 1980'lerden itibaren piyasa kurallarına daha fazla önem verilmeye başlanmış bulunuluyor.

1988 yılında Tayvan hükümeti ülkesindeki firmaların Çin'e yatırım yapmalarına izin verdi. Bu tarihten sonra Tayvan firmalarının Çin'de yaptıkları yatırımın toplamı 35 milyar dolara ulaştı. Çin'e yerleşen Tayvanlı yatırımcıların sayısı 5 000'e ulaştı. Tayvan'dan beş kere daha ucuz olan Çin'deki işgücünden yararlanan Tayvan firmaları bu yatırımlardan büyük kazanç sağladılar. Tayvan'ın toplam ihracatının % 16'sı Çin'e gidiyor. Ancak Tayvan Hükümeti 1997 yılında, bazı siyasal nedenlerle bu yatırımları kısıtlayıcı önlemler aldı. Artık her firmanın Çin'de yapacağı yatırım 50 milyon doları aşamayacak ve bu yatırımlar yol, enerji santrali, liman, telekomünikasyon tesisleri gibi alanlara yönelmeyecekti.[257]

Tayvan'ın ekonomik alanda başarılı sonuçlar almasında ekonomiye yön veren bürokratların rolü büyük. Bunlar ülkenin yetiştirdiği en iyi elemanlar arasından seçiliyor. İleri teknolojiye dayanan Tayvan ekonomisini ayakta tutmak için yüksek tasarruf oranı sağlanması hedef alınıyor. Enflasyonla sürekli mücadele ediliyor. Bütçe disiplinin sağlanmasına ve piyasa para arzının kontrol altında tutulmasına özen gösteriliyor. Tayvan, diğer bazı Uzakdoğu ülkelerinden farklı olarak gelir paylaşımının adil olmasına da dikkat ediyor. İleri teknolojiye dayanan bir ekonominin yaşayabilmesi için özellikle teknik ve mesleki eğitime özen gösteriliyor. Her yıl 7 000 öğrenci yurtdışına gönderiliyor. Sadece ABD'de okuyan Tayvanlı öğrencilerin sayısı 30 000'den fazla. Tayvan'daki iki yıllık yüksek okullardan da 1980 yılından beri yılda 20 000 mühendis mezun oluyor.[258]

Tayvan'ın esas sorunu siyasi içerikli. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun yıllar Tayvan Birleşmiş Milletler'de Çin'i temsil etti. Ancak 1970'li yıllarda Batılı devletler Kıta Çin'i ile ilişkilerini geliştirdikten sonra bu ülke Çin'in tek temsilcisi olma özelliğini kazandı. Türkiye dahil dünya ülkelerinin tamamına yakını artık tek Çin devletinin varlığını kabul ediyor ve

257 Rosecrance, s. 117.
258 Kozlu, 124-125.

siyasi ilişkilerini Pekin Hükümeti ile sürdürüyor. Tayvan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesi, zaman zaman Pekin ile Tayvan arasında gerginliklere yol açıyor.

Singapur

Bütün Uzakdoğu ülkeleri arasında Singapur'un özel bir konumu var. Ülkenin toplam nüfusu 3 milyondan ibaret. Bu nüfusun da % 75'i Çin asıllı. Gerisinin büyük bölümü de Hint ve Malezya kökenli. Orada da, çoğu kez sanıldığının aksine ekonomik kalkınma devlet eliyle başladı. Singapur kalkınmasının mimarı sayılan ve uzun yıllar iktidarda kalan Lee, modern bir ekonomi kurmak için önce "Ekonomik Kalkınma Kurumu" adında bir kuruluş oluşturdu. Kamu İktisadi Devlet Teşekkülleri kuruldu. Bunların başına en yetenekli bürokratlar getirildi. Ekonominin yönetimi liyakat esasına göre işbaşına getirilen küçük bir bürokrat kadrosuna emanet edildi. Devlet memurlarının işadamı gibi düşünmeye alıştırılmaları teşvik edildi. Kamu kuruluşlarının yöneticilerinin daha üst görevlere atanmalarında firmalarının kârlılık oranları ölçü alındı. Kalkınmanın temel koşullarından biri olan tasarruf düzeyinin çok yüksek tutulmasına çalışıldı. Bu amaçla bir Merkezi Tasarruf Fonu kuruldu. Bazı dönemlerde çalışanların kazandıkları ücretin % 50'ye varan bölümü bu fona yatırıldı. Burada toplanan paralar altyapı yatırımlarına, sanayi kuruluşlarının geliştirilmesine ve konut yapımına harcandı. Ülkenin Jurong bölgesi büyük bir sanayi merkezi haline getirildi. İç pazarı çok küçük olan Singapur'un kalkınmak için dış ticarete yönelmesi gerekiyordu. Yabancı yatırımlarının ülkeye çekilmesi için de enflasyonun düşürülmesine, yüksek tasarruf düzeyine ve istikrarlı bir yönetime ihtiyacı vardı. İleri teknolojiye sahip ve uzun vadeli yatırım yapmaya istekli yabancı firmaların ülkeye getirilmesine çalışıldı. Singapur bölge ülkeleri arasında rüşvet ve yolsuzlukla en çok mücadele eden ülkelerden biri oldu.

Singapur'un kalkınması, iyi yetiştirilmiş bir çalışma gücünü gerekli kılıyordu. Bu yüzden eğitime büyük önem verildi. Ama eğitimde devletin bütün masrafları üstlenmesi yoluna gidilmedi. Özellikle üniversite öğretiminin paralı olması kararlaştırıldı. 1968 yılında Singapur üniversitelerinden mezun tek bir mühendis yokken 1990'lı yılların sonunda bu üniversiteler yılda 20 000 mühendis yetiştiren kuruluşlar haline geldiler.[259] Bu ge-

259 Yergin, s.181-184.

lişmelerin sonucunda Singapur'da özellikle hizmet sektöründe büyük bir canlanma görüldü. GSMH'nın içinde sanayinin payı % 29'da kalırken, hizmet sektörünün payı % 56'ya yükseldi. 1990'ların başında kişi başına gayri safi milli hasıla 25 000 dolara erişti. Ekonomik açıdan Singapur artık gelişmiş ülkeler arasında sayılıyor.[260]

Singapur da demokrasinin geliştiği ülkelerden biri olmadı. 1968-1980 yılları arasında yapılan dört genel seçimde parlamentodaki 79 koltuğun tamamını o zamanki Cumhurbaşkanı Lee'nin partisi kazandı. 1980'den sonra da muhalefetin kazandığı koltuk sayısı biri, ikiyi geçmedi.[261]

Cumhurbaşkanı Lee ülkede geniş bir mutabakatın sağlanması için çaba harcadı. Toplumun bütün kesimlerinin kendilerini alınan kararlara ortak hissetmeleri için çalıştı. Örneğin, sendika örgütlerinin başkanı Hükümete alındı.

Endonezya

Uzakdoğu ülkelerinin farklı büyüklükleri ve farklı siyasal yapıları, ekonomik gelişme modellerine ve süreçlerine de yansıyor. Singapur bölgenin en küçük ülkesi, âdeta bir şehir devleti özelliklerini taşırken Endonezya Çin'den sonra Uzakdoğu'nun en büyük ülkesi. 203 milyonluk nüfusu 17 000 adaya dağılmış durumda. Ülkeyi uzun yıllar Suharto otoriter bir hükümetle yönetmiş. Endonezya da 1980'li yıllara kadar devlet ağırlıklı bir ekonomi yönetimine sahip olmuştu. Daha sonra piyasa koşullarına daha çok önem verilmeye başlandı. Ülkenin sadece zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine dayalı bir ekonomi politikası izlemesinin uygun olmayacağı sonucuna varıldı.

Endonezya ekonomisinin de itici gücünü ülkeye yerleşmiş bulunan Çin kökenliler oluşturuyor. 1990'lı yıllarda ülkedeki 25 büyük şirketin 17'si Çin asıllı işadamlarının elindeydi. Endonezya liberalleşme politikalarını benimsedikten, dış ticareti teşvik ettikten sonra ekonomik alanda önemli ilerlemeler sağladı. Ama gene de ulaştığı ekonomik düzey bölgedeki ve dünyadaki gelişen ülkelerin bir hayli gerisindeydi. 1967 ile 1994 yılları arasında Endonezya'da kişi başına düşen milli gelir 70 dolardan 880 dolara yükseldi. Fakirlik çizgisinin altında yaşayanların oranı 1967 ile 1994 yılları arasında

260 Rosecrance, s.116.
261 Kozlu, s. 128.

% 60'tan % 15'e indirildi.[262] Bu, Türkiye'nin kişi başına milli gelirinin yaklaşık üçte biri düzeyinde. Satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında 3 600 dolara varıyor. Bu da aynı esasa göre Türkiye'de kişi başına milli hasılanın yaklaşık yarısı kadar. Buna rağmen krize kadar Endonezya'nın sağladığı ekonomik başarıları azımsamamak gerek. Unutulmamalı ki, 1960 yılında Endonezya'da kişi başına yıllık milli gelir 30 dolardan ibaretti. Endonezya bir nesil içinde kişi başına gayri safi milli hasılasını bugünkü düzeyine yükseltebildi. Bugün Endonezya'da halkın % 25'i orta sınıf sayılıyor.

Dünyanın başka bölgelerindeki gelişme halinde bulunan ülkelerle karşılaştırıldığında Endonezya'nın onların çoğundan daha başarılı olduğu söylenebilir. Sosyal alanda da azımsanmayacak sonuçlar alınmıştır. 1960'ta Endonezya diğer Asya ülkelerinin de en gerisindeydi. Çinde 1 600 kişiye, Hindistan'da 4 880 kişiye bir doktor düşerken Endonezya'da 31 700 kişiye bir doktor düşüyordu. Endonezya bugünkü düzeyine oralardan geldi. Endonezya, 1960-1994 yılları arasında doğan 1 000 çocuk içinde ölüm oranını 127'den 53'e indirdi, ortalama yaşam süresini % 44 artırarak 63 yaşa çıkarttı. Okullaşma oranında da büyük ilerleme sağlandı.

1997-1998 yıllarında yaşanan ekonomik kriz, diğer Uzakdoğu ülkelerini olduğu gibi, Endonezya'yı da olumsuz yönde etkiledi. Kriz sırasında Endonezya IMF'den ve bazı büyük ülkelerden önemli yardım gördü. Sadece ABD'nin bu krizden çıkılmasına yardımcı olmak üzere taahhüt ettiği yardım 3 milyar dolar. Bu yardımı savunan ABD Hazine Bakanı Rubin, Endonezya'ya yapılacak yardımın ABD'nin savunma ve ekonomik çıkarlarının gereği olduğunu söyledi. Gerçekten Endonezya'nın istikrarı bölge istikrarı açısından çok önemli. Uzakdoğu'nun istikrarı da yalnız ABD'nin değil, bütün Batı dünyasının menfaatlerini ilgilendiriyor.[263]

Bazı Amerikalı bilim adamları ve araştırmacılar Endonezya'yı ABD menfaatleri açısından anahtar ülkelerden biri olarak görüyorlar. Aynı şekilde Endonezya'ya yardımcı olmak aynı zamanda bu ülkede yatırım yapmış bulunan çok sayıda Amerikan ve diğer Batılı şirketlere de destek olmak, o şirketlerin krizden etkilenmelerini önlemek açısından da önemli. ABD ile Endonezya arasındaki ticaret hacmi 1996 yılında 12 milyar dolara ulaşmıştı. Bu Türkiye-ABD ticaret hacminin yaklaşık iki misli.

---

262 Kozlu, s. 86.

263 John Bresnan, *Indonesia, The Pivotal States*, s. 15.

ABD'nin bu ülkeyle ticaretinde ülkede yatırım yapan ABD şirketlerinin payını da unutmamak gerek. Petrol ve doğal gaz alanına yapılanlar hariç ABD firmalarının 1995 yılında Endonezya'da yaptıkları yatırımların toplamı 7 milyar dolara ulaşmıştı. Bu 1990 yılına kıyasla % 118'lik bir artışı temsil ediyor. Krizden çıkmak için sarf edilen bütün gayretlere rağmen 1999 yılının sonunda Endonezya parasının dolar karşısındaki değeri krizden önceki değerinin üçte biriydi. 200 milyonluk Endonezya nüfusunun onda biri fakirlik sınırının altında yaşıyordu. Son ekonomik kriz fakirlerin sayısını 20 milyon daha artırdı. Endonezya krizden çıkmak için IMF'in ve Dünya Bankası'nın öncülüğünde hazırlanan 43 milyar dolarlık paketten yararlanmak istiyordu. Onun için IMF'in şartlarını kabul etmekten başka seçeneği yoktu. IMF'in şart koştuğu kurallar arasında bütçe açığını GSMH'nın % 5.8'i düzeyine indirmek de yer alıyor. Hükümetin en zor görevlerinden biri bankacılık sektörünü düzene sokmak. Bunun için 66 özel bankanın kapatılması, 12 bankanın devletleştirilmesi öngörülüyor. Bazı bankaların da sermayelerinin güçlendirilmesi gerekiyor. Sadece bankacılık reformunun gerçekleştirilmesi için Endonezya'nın 44 milyar dolara ihtiyacı var. Endonezya'nın toplam gayri safi milli hasılası 1998 yılında 96,8 milyar dolardı. Yani Türkiye'nin GSMH'sının yarısından az. Yukarıdaki rakamlar Endonezya'nın ve diğer bazı Uzakdoğu ülkelerinin son krizle karşılaştıkları sorunlarının büyüklüğü hakkında fikir veriyor.[264]

Ekonomik krizden söz ederken Endonezya'nın son yıllarda yaşadığı siyasi güçlükleri de unutmamak gerekiyor. Bu ülke 1999 yılında yaşanan büyük çalkantılar ve iç çatışmalardan sonra Doğu Timor'da bağımsızlık için referandum yapılmasına razı oldu ve bu referandumun sonuçlarına uyarak bu bölgenin bağımsızlığını kabul etti. Ülkenin başka yörelerinde de benzeri talepler ve gerginlikler var. Ancak Endonezya'yı değerlendirirken, meseleye sadece ekonomik ve iç siyasal sorunlar açısından bakmamak lazım. Endonezya Uzakdoğu ülkeleri arasında işbirliğine öncülük eden ülkelerden biri. 1967 yılında Uzakdoğu Ülkeleri İşbirliği Örgütü (ASEAN)'ın kurucuları arasında Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur'la beraber Endonezya da var. Ayrıca Uzakdoğu ülkeleri ile Kuzay Amerika arasında kurulan Asya Pasifik İşbirliği Örgütü (APEC)'in öncülerinden biri Endonezya oldu.

---

264 IHT 25.10.1999.

Bu örgütün kurucu anlaşması 1994 yılında Endonezya'nın Bogor şehrinde imzalandı. APEC'in hedeflerinden biri, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, 2020 yılında Pasifik bölgesinde bir serbest ticaret alanı yaratmak. Büyük potansiyeli, 200 milyonu aşan nüfusu ve bölgedeki ağırlıklı rolü ile Endonezya 21. yüzyılda yalnız bölgesinde değil dünyada önemli rol oynamaya aday ülkelerden biri sayılıyor.

Tayland

Tayland'ın diğer bölge ülkelerinden farkı krallık rejimi ile yönetiliyor olması. Bu, ülkeye diğer bazı ülkelerine kıyasla istikrar sağlamış ama bazı alanlarda diğer Uzakdoğu ülkeleri ile arasında yapısal farklılıklar yaratmış. Tayland da hızlı kalkınan ülkelerden biri. Hızlı kalkınma sürecine geçtikten sonra ailelerin gelir düzeyinde 20 yıl içinde 10 misli artış görüldü. Ama ülkenin altyapısı diğer bölge ülkelerinin gerisinde kaldı. Ülkede ciddi çevre sorunları da yaşanıyor. 1990'lu yılların başlarından itibaren Tayland da devletin ekonomideki rolünü azaltmaya başladı. Özelleştirmeye öncelik verdi. Ama ülkenin bankacılık sistemindeki zayıflık 1997 yılının sonunda büyük bir ekonomik krize yol açtı. Aralık 1997'de Tayland Hükümeti ülkede faaliyet gösteren başlıca 58 mali kuruluştan 56'sının faaliyetine son verdi. Tayland parası Baht'ın ani değer kaybı nedeniyle bu mali kuruluşlar va bankalar iflas ettiler. Bu kuruluşlar dünyadan topladıkları dolarlarla Taylandlı yatırımcılara geniş ölçüde kredi vermişlerdi. Baht % 30 değer kaybedince bu kredileri geri alamadılar. Bu krizin sonucunda Tayland'da 20 000 özel sektör görevlisi işsiz kaldı. Bu kriz daha sonra diğer Uzakdoğu ülkelerine de sıçradı. Türkiye de dahil, gelişen ülkelerin çoğu bu krizden etkilendi. Güney Kore, Malezya ve Endonezya da paralarının değerini düşürmek zorunda kaldılar. Çin'in parasını konvertibl hale getirmeye henüz yanaşmamasının sebepleri arasında bu gibi bölgesel veya uluslararası mali krizler sonucunda paranın değerinde büyük düşüşler olmasından duyulan endişe de yer alıyor. Tayland'da yaşanan ekonomik krizin giderilmesi için IMF 17,2 milyar dolarlık bir yardım paketi hazırladı. Ancak ülkenin krizden çıkması, kalkınma hızının 2000 yılında % 5'e ulaşacağının anlaşılması üzerine, IMF, desteğine son verdi.[265]

---

265 Friedman, s.ix-x, 108; IHT, 8.2. 2000.

Uzakdoğu Bölgesinin Genel Değerlendirmesi

Uzakdoğu'yu değerlendirirken Çin'i ve bir ölçüde Japonya'yı ayrı bir çerçeve içinde düşünmekte yarar var. Bu ülkelerden biri siyasi alanda Komünist Partisi'nin egemenliğini muhafaza ederken, ekonomik alanda piyasa kurallarının büyük ölçüde geçerli olduğu "bir devlet, iki sistem" modelini benimsemiş bulunuyor. Japonya ise demokrasi içinde kalkınma modelini, savaşı izleyen ilk yıllardan itibaren uygulamaya başlamış. Japonya ile diğer Uzakdoğu ülkelerinde izlenen ekonomi politikaları arasında benzerlikler olmakla birlikte, siyasal yapı farklılığını daima göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Bölgenin ortak özelliği son 20-30 yıllık dönemde örneği pek görülmemiş hızlı bir kalkınma süreci içinde bulunması. Ekonominin ve toplum yaşamının temel özelliklerini değiştirecek bir süreç yaşaması ve bölge ülkelerinin dünya ekonomisini etkileyebilecek bir güce ve etkinliğe kavuşmaları. Bölgenin iç istikrarı ve uyguladığı ekonomik politikalar ve ucuz işgücü Uzakdoğu'yu yabancı yatırımcılar için bir çekim merkezi haline getirdi. Dünya Bankası'nın araştırmalarına göre bölgeye yönelik yabancı yatırımlar 1990 yılında 25 milyar dolarken 1996'da 110 milyar dolara yükseldi.[266] 21. yüzyılda bu bölge ekonomik açıdan dünyada daha da önemli bir rol oynamaya aday. Türkiye gibi dünya pazarlarına açılma ihtiyacında olan ülkelerin Uzakdoğu'daki gelişmeleri dikkatle izlemeleri gerekiyor.

Bölge sadece başarı örnekleriyle dolu değil. Bir bölümü ülkelerin iç yapılarından, bir bölümü ekonomik ve mali sistemin zaaflarından kaynaklanan krizlerle sık sık karşılaşılıyor. Bölgede 1997-1998 yıllarında yaşanan ekonomik ve mali kriz bu ülkelerin kısa vadeli hedeflerini biraz küçültmelerini gerektirdi. Ama krizin atlatılarak yeniden yüksek kalkınma hızına ulaşılabileceğinin belirtileri de ortaya çıkmaya başladı. Dünya Bankası Uzakdoğu ülkelerinin kalkınma çabalarının başarısını hızlı kalkınmanın adil biçimde gerçekleşmesine bağlıyor.[267] Bu ülkelerin izledikleri ekonomik modele biraz daha yakından bakılınca bunun liberal ekonomi ile planlı ekonominin ortasında bir yerde olduğu görülüyor. Uygulanan sis-

---

266 Rosecrance, s. 197. 21.
267 Yergin, s.158.

tem ülkeden ülkeye değişiyor. İlk bakışta ekonomiye tam anlamıyla piyasa kurallarının egemen olduğu düşünülse de, yakından incelendiğinde ekonominin yönlendirilmesinde devletin çok önemli bir rol oynadığı görülüyor. Yukarıda da değinildiği gibi devlet bu ülkelerin bazılarında başarılı firmaları seçerek onlara özel bir destek veriyor. Ticari engeller, kredi, yatırım ve rekabet kuralları ince ince hesaplanarak uygulanıyor. Amaç seçilen firmaların iç pazarda yabancı malların rekabetine karşı korunması, dış pazarlarda da geniş piyasa paylarına sahip olmaları. Hükümetler bu politikaları uygularken "piyasa dostu" bir yaklaşım sergiliyorlar. Bir yandan da piyasa kurallarından kendi ülkelerinin ve firmalarının çıkarlarını en iyi biçimde kollayacak tarzda yararlanıyorlar. Uzakdoğu'nun başarısı hükümetin müdahaleleri ile piyasa güçleri arasında çok hassas ve genelde iyi işleyen bir dengenin kurulmuş olmasının sonucu.

Bu ülkeler firmalarını desteklemek için doğrudan sübvansiyonların yanı sıra uygun koşullu krediler sağlama yoluna da gittiler. Gümrük duvarlarını ayarlayarak bu firmaları iç piyasada yabancı ürünlerin rekabetine karşı korudular. Bu politikalar serbest piyasa kurallarına uygun sayılamaz. Bu ülkeler hızlı kalkınma uğruna zaman zaman liberal ekonominin temel kurallarını bir yana bıraktılar, bazen de bu kurallardan özellikle dünyaya açılmada yararlandılar. Buna karşılık diğer ülkelerin firmalarına kendi pazarlarında yeterince rekabet şansı tanımadılar.

Uzakdoğu ülkelerinin bazılarında demokrasiye geçiş yavaş ve sancılı oldu. Bazılarında hâlâ bu süreç devam ediyor. Başta Uzakdoğu ülkeleri olmak üzere gelişme yolundaki ülkelerin bir bölümünde demokrasi ve insan hakları konusunda farklı görüşlerin ve yaklaşımların benimsendiği de görülüyor. Bu görüşlerin temsilcileri evrensel bir kültür olmadığı gibi evrensel ölçüde insan haklarından da söz edilemeyeceğini savunuyorlar. Onlara göre insan hakları kavramı bireyi her şeyin üzerinde tutan dünya görüşünün ürünü. Oysa Uzakdoğu ülkelerinde egemen olan Konfiçyüs felsefesi, ödevleri hakların üzerinde tutan bir inancı temsil ediyor. Afrika ülkelerinde de toplum, fertleri koruyan ve geliştiren bir unsur olarak görülüyor. Bu nedenle topluma karşı bireylerin haklarının korunması bazı Afrika ülkelerindeki kültüre de ters düşüyor. Bu görüşleri savunanların bazıları daha da ileri giderek insan haklarının Batı ülkelerinin gelişme yolundaki ülkelerin işlerine karışmak için kullandıkları bir "Truva atı" olduğunu ileri sürüyorlar. Uzakdoğu ülkelerindeki liderlerden bazıları, "Eğer

Batı tipi demokrasiyi uygulasaydık bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşamazdık" görüşündeler.[268]

Oysa unutulmaması gereken bir şey var: 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hazırlanmasında Hindistan, Çin, Şili, Küba, Lübnan ve Panama gibi gelişme yolundaki ülkeler de çok aktif bir rol oynamışardı. Kaldı ki, ister gelişmiş, ister gelişme yolundaki ülkelerde olsun, adalet, hükümetlerin meşruluğu, fertlerin saygınlığı, baskıya ve keyfi yönetimlere karşı fertlerin korunması gibi yüksek değerlere karşı çıkmak mümkün mü?

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan 1997 yılında Tahran Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada bu konudaki görüşlerini şöyle dile getiriyordu: *"Özgürlüğü sona erdirmek isteyen özgür bir insan gördünüz mü? Esirliği savunan bir esire rastladınız mı? İşkencecilerin yöntemini destekleyen işkence görmüş bir insanla karşılaştınız mı? Hoşgörülü bir insanın hoşgörüsüzlüğü savunduğunu işittiniz mi?"*[269]

Kofi Annan'ın bu görüşlerine itiraz etmek mümkün değil. Bununla beraber, bu temel görüşlerin doğruluğunu kabul etmekle birlikte, küreselleşmenin insan haklarına zarar verdiğini düşünenler de az değil. Onlara göre soğuk savaş döneminde ekonomik ve sosyal haklar insan haklarının bir parçası sayılıyordu. Kürselleşme görüşleri egemen olduktan sonra, artık insan haklarının sadece serbest piyasa mekanizmalarına tam uyulması yoluyla korunabileceği görüşleri ileri sürülüyor. Ekonomik koşulların zorlamasıyla devletin sosyal hakları, dolayısıyla insan haklarını koruma görevi unutuluyor. Küreselleşme nedeniyle etkinlikleri azalan devletler ekonomik, sosyal hakları da koruyamaz hale geliyorlar. Küreselleşme insan haklarını korumayı amaçlayan uluslararası örgütlerin etkinliğini de azaltıyor.[270]

Demokrasi ile kalkınma kuramları arasındaki tartışmalar devam ediyor. Bu arada demokrasiyi, insan haklarını çoğu zaman bir kenara bırakarak kalkınma yolunu seçen bazı Uzakdoğu ülkelerinin uyguladıkları model, Türkiye gibi demokrasi içinde dengeli kalkınmayı hedefleyen ülkeler açısından bütünüyle benimsenebilecek bir seçenek değil. Ancak ileri tek-

---

268 Tharoor Shasi, *Are Human Rights Universal?*, World Political Journal, s. 2-3.

269 Tharoor, s.5.

270 Evans, Tony, *Human Rights Fifty Years On*, Appraisal, Manchester University Press. Manchester, 1998, s. 16, 20.

nolojiye geçiş, dünya pazarlarında pay alma gibi alanlarda bu ülkelerin izledikleri teknikleri değerlendirmekte yarar var. Tabiatıyla Japonya ile diğer Uzakdoğu ülkeleri arasındaki farkları da önemle göz önünde bulundurmak lazım. Japonya belki Türkiye'den geç olmakla birlikte demokrasiye diğer bölge ülkelerinden daha erken geçen bir ülke. Ama orada da özellikle korumacılık alanında uygulanan önlemler bir anlamda ekonomik milliyetçiliğin işaretleri olarak sayılabilir. Japonya bugün ekonomide ve ticarette dünyanın en serbest ve rekabete en açık pazarlarından biri değil. Özellikle kalkınmasının ilk aşamalarında Japonya korumacılık yöntemlerine geniş ölüde başvurdu, aynen 1960'lı yıllarda Brezilya'nın yaptığı gibi... Ancak değişen dünya koşullarında bunun ne kadar sürdürülebileceği de belli değil.

Diğer bir unsur da, bu ülkelerin dünya çapında rekabet gücüne kavuşurken dünya standartlarına göre aşırı ucuz sayılan işgücünden yararlanmış olmaları. Ancak bu ülkeler zenginleştikçe ve nispi bir demokratikleşme sürecine girdikçe bu işgücü maliyetinin de yükseldiği görülüyor. Bunun en bariz örneği yıllarca önce Japonya'da görülmüştü. Şimdi diğer Uzakdoğu ülkeleri de yavaş yavaş ucuz el emeğine sahip ülkeler grubundan çıkıyorlar. Bu nedenle başlangıçta yabancı yatırımcıları kendi ülkelerine çekerek onların teknoloji ve birikiminden yararlanan bu ülkeler, şimdi yatırımlarının bir bölümünü el emeği daha da ucuz olan ülkelere kaydırıyor, tasarım, mali hizmetler, pazarlama gibi alanlardaki üstünlüklerinden yararlanarak daha da büyük kazanç sağlıyorlar. Bu nedenle yakın zaman öncesine kadar bu ülkelerde ortalama olarak GSMH'nın % 35'i düzeyindeki imalat sanayii üretiminin payı, yaklaşık % 20'ye düştü ve hizmetlerin payı hızla arttı.

Aralarındaki farklılıklara rağmen Uzakdoğu ülkelerinin kalkınma süreçlerinde bazı ortak noktalar da bulunuyor. Başlıca ortak özellikler şunlar:

- Bütün Uzakdoğu ülkeleri yüksek bir tasarruf oranına sahipler. Diğer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında Uzakdoğu'nun farkı ortaya çıkıyor. Örneğin, 1990 ile 1997 yılları arasında bu ülkelerin ortalama tasarruflarının GSMH'ya oranı % 36. Bu oran Latin Amerika'da ve Orta Amerika'da sadece % 20 düzeyinde oldu. Sahra'nın güneyindeki Afrika'da ise daha da düşük: % 17.

- Uzakdoğu ülkeleri bu tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde de diğer ülkelerden daha başarılılar. Böylece tasarruflardan sağlanan gelir de bu bölgede dünyanın diğer bölgelerinden daha fazla oldu.
- Bu ülkelerin hepsi eğitime büyük önem verdiler ve ulusal gelirlerinin önemli bir bölümünü eğitim alanında yatırıma ayırdılar. İyi yetişmiş ve eğitilmiş bir işgücü Uzakdoğu'nun kalkınma hamlelerinde en önemli dayanaklardan biri oldu.
- Uzakdoğu ülkelerinin tümü bilime ve araştırmaya büyük yatırım yaptılar. Dünyanın en ileri ülkeleriyle aralarındaki bilgi açığını azalttılar. İleri teknolojiye dayanan yabancı yatırımları özellikle teşvik ettiler.
- Dünya pazarlarına girmeyi bir politika haline getirdiler. Firmalarının dünya pazarlarında önemli bir yer tutması için çaba gösterdiler.
- Makroekonomik politikalarını sağlıklı bir yapıya kavuşturdular. Enflasyonla mücadele ettiler. Ekonomik istikrar içinde hızlı kalkınma hedefine yöneldiler. Kriz yılları hariç bu politikalarında başarılı oldular.
- Ekonomik kalkınmanın gerektirdiği hukuki yapıyı sağlam biçimde kurdular. Hisse senedi sahiplerinin ve genel olarak yatırımcıların haklarını koruyucu yasal önlemler aldılar.
- Yolsuzluklarla ve rüşvetle mücadelede önemli adımlar attılar ve bu alanda büyük ölçüde başarılı oldular.
- Ekonomide rekabet kurallarını titizlikle korudular. Böylece verimliliğin artmasına, yaratıcılığa, araştırmaya önem verdiler. Monopolleri önlemeye çalıştılar.[271]

Bütün Uzakdoğu ülkeleri bu ortak unsurlarda aynı derecede başarılı olamadılarsa da, bu hedefler doğrultusunda çalıştılar ve bölge olarak dünyanın diğer bölgelerini geride bıraktılar.

Özellikle hızlı kalkınma sürecinin başlangıç dönemlerinde otoriter devlet yapısına sahip olmanın verdiği bazı olanakları kullanan bazı Uzakdoğu ülkeleri, demokratik ülkelerde uygulanması düşünülemeyecek bazı yöntemlere, ekonomi politikalarına başvurmuşlardı. Bu bölgenin kalkınma süreci incelenirken bunun bölgenin siyasal gelişimi ile birlikte ele alınmasında yarar var.

---

271 *Entering the 21st Century*, s. 17.

Bazı Uzak Doğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 1998 (Milyar Dolar)

Ülkeler	**GSMH*	**Kişi Başına GSMH $*	*İhracat*	*İthalat*	*Dış Borç*
Çin	4 420	3 600	184	140	159
Japonya	2 903	23 100	440	319	
Endonezya	602	2 830	49	24	136
G. Kore	584	12 600	133	94	154
Tayland	369	6 100	51	73	90
Malezya	215	10 300	74	59	40

Kaynak: Washington Post Archives
** Satın alma gücü paritesine göre*

Uzakdoğu ülkelerinin ekonomik durumları topluca yukarıdaki tabloda görülüyor.

Bir kıyaslama yapmak gerekirse Türkiye'nin toplam gayri safi milli hasıla ölçüsüne göre, Güney Kore'den sonra geldiğini hatırlatmakta yarar var.

Rusya

19. yüzyılda Rusya da ekonomik kalkınmasını devletin öncülüğünde ve devlet eliyle yürüttü. Devlet özellikle ağır sanayi ve metalürji alanındaki yatırımları destekledi. Dev firmaların kurulmasına çalışıldı. Bu sayede 1885 ile 1900 yılları arasında Rus sanayi üretimi yılda ortalama % 5-6'lık bir büyüme hızına kavuştu. 1909 ile 1912 arasında da aynı hızda bir büyüme gerçekleştirildi. 1890 ile 1904 yılları arasında demiryollarının uzunluğu iki katına çıkartıldı. Demir çelik üretimi 1880 ile 1900 yılları arasında on misli artış gösterdi. 1914 yılında Rusya dünyanın beşinci en büyük sanayi gücü olmuştu.[272] Ancak Rusya'nın bu kalkınmayı sürdürecek eğitilmiş nüfus gücü yoktu. Üstelik 1904 yılındaki Japonya yenilgisi, daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan felaketler, iç çatışmalar Rusya'nın ekonomik gelişmesine sekte vurdu.

Rusya'da 1917 yılında Komünist Partisi'nin ülkenin idaresini ele alması, ekonomik alanda da katı bir devletçilik politikasının uygulanması-

272 Landes, s. 268.

na yol açtı. Ancak bu politikanın başarılı sonuçlar vermediği kısa zamanda görüldü. Büyük kıtlıklar yaşandı. Bunun üzerine NEP adı verilen yeni bir ekonomik anlayış benimsendi. Devletin hâkimiyeti devam etmekle birlikte tarımda ve hafif sanayide sınırlı biçimde özel mülkiyet hakkı tanındı. Ancak sonra, Stalin yeniden katı bir devletçiliğe dönülmesini kararlaştırdı. 1920'lerin sonunda ilk beş yıllık plan yapıldı. Bütün yatırım ve üretim kararları partinin denetimindeki merkezi makamlar tarafından alındı. Bu amaçla bazı kuruluşlar oluşturuldu. Gosplan planlamadan sorumluydu, Gosten fiyatları saptıyordu, Gossnab kaynakların tahsisinden sorumluydu. Komünist Partisi'nin koordinasyonunda ilgili bakanlıklar hangi firmanın neyi üreteceğini, hammaddelerin nereden kaça sağlanacağını, malın kime kaça satılacağını saptıyorlardı. Kârlılık ve verimlilik gibi kavramlara pek itibar edilmiyordu. Esas amaç plan hedeflerini tutturmaktı. 1970'lere kadar bu sistem dünyanın gelişme yolundaki bazı ülkelerine model olarak gösterilmeye çalışıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra soğuk savaş koşullarında birinci öncelik ordunun ihtiyaçlarına verildi. Tarım, hizmetler ve tüketim malları üretimi büyük ölçüde ihmal edildi.[273]

İkinci Dünya Savaşı'nın Rusya üzerindeki tahribatı da büyük oldu. Savaştan sonra sanayinin yeniden kurulması için büyük çaba sarf edildi. Eğitim ve sağlık alanlarına büyük yatırım yapıldı. Halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasına çaba sarf edildi. Ancak üzerinde olumsuz etkileri hissedildi. O dönemde Sovyetler Birliği kendine bağlı Comecon ülkelerine de ekonomik destek sağladı. Bu da ülkenin kaynaklarını zorladı. 1980'li yılların sonunda soğuk savaşın bittiği dönemde Rus halkının yaşam düzeyi Batı ile kıyaslanamayacak kadar düşüktü.

Rus ekonomisi henüz geçiş döneminin sıkıntılarını atlatabilmiş değil. 1991 ile 1999 yılları arasında Rus ekonomisinin % 43 oranında küçüldüğü hesaplanıyor. Ancak 1997 yılı sonundan itibaren bazı olumlu işaretler görülmeye başlandı. Enflasyon kontrol altına alındı. Gene de 1998 yılı enflasyonu % 84 oldu. Aynı yıl bütçe açığının 23 milyar dolar olduğu hesaplanıyor. Buna karşılık Rusya'nın önemli bir dış ticaret fazlası var. 1998 yılı ihracatı 71,8, ithalatı ise 58,5 milyar dolar. Rusya'nın dış ticareti 1990'lı yılların başına göre önce bir yükseliş, sonra da Uzakdoğu krizinin

273 Yergin, s. 275-276.

etkisiyle düşüş eğilimi gösteriyor. 1992 yılında 79,4 milyar dolar olan toplam dış ticaret hacmi 1997'de 107,2 milyar dolara yükseldikten sonra 1998'de 89,9 milyar dolara indi. Ancak son yıllarda rublenin değeri nispeten istikrara kavuşturuldu. 1998 yılı itibariyle ve satın alma gücü paritesine göre Rusya'nın gayri safi milli hasılası 593 milyar dolardı. Bu, Türkiye'nin GSMH'sından sadece % 20 daha fazla. Kişi başına milli gelir de 4 000 dolar düzeyinde. Bu da Türkiye'nin düzeyinden % 20 daha az. Rusya'da halkın % 28,6'sının fakirlik çizgisinin altında bulunduğu hesaplanıyor. Bununla beraber 1999 yılında Rus ekonomisinde bir canlanma görüldü. Uzun yıllardan sonra GSMH'da ilk defa % 2'lik bir artış kaydedildi. 1998 Eylülü'nde % 84 olan enflasyon 1999 Eylülü'nde % 63'e indi. Bu eğilim 2000 yılında da sürüyor. 1999 yılında dış ticaret 30 milyar dolar fazlalık verdi. Buna karşılık yabancı sermaye gelişinde bir yavaşlama görünüyor. 1997 yılında 6,2 milyar dolara ulaşan yabancı sermaye yatırımları 1999'da 4 milyar dolara indi. Gene de Türkiye'ye gelenden çok fazla. Rusya liberal ekonomi sistemini benimsedikten sonra hızlı bir özelleştirme çabasına girmişti. 1992 ile 1997 yılları arasında 1 084 büyük devlet firması özelleştirilmişti. Ancak bu çabaların hepsi başarılı olmadı. Özelleştirilen şirketlerden 328'i yeniden devletleştirildi. 2000 yılı başlarında, evvelce özelleştirilen 50 şirketin daha yeniden devlet denetimine alınması için çalışmalar yapılıyordu.

Rusya'nın, demokrasi ve piyasa ekonomisi alanlarında pek az tecrübesi olmasına rağmen, yetişmiş insan gücü birikimi ve zengin doğal kaynakları sayesinde, 2010-2020 yılları arasında ekonomik açıdan dünyanın büyük devletleri arasında yer alması bekleniyor. Soğuk Harbin sona ermesinden sonra, Rusya siyasal açıdan demokratik devlet düzenini, ekonomik açıdan da serbest piyasa ekonomisini benimsedi. Ülkenin siyasal ve ekonomik yapısında köklü reformlara girişildi. Ancak bu reformlar henüz beklenen sonuçları vermedi. Ekonomik kalkınma süreci 21. yüzyıla girerken sağlıklı bir şekilde işlemeye başlamamıştı. Bir yandan iç yapıdan kaynaklanan sorunlar, bir yandan dünyanın başka bölgelerinde yaşanan ekonomik ve mali krizler Rus ekonomisini köklü biçimde etkiledi. 1997 yılı sonunda Uzakdoğu ülkelerinde yaşanan kriz de Rus ekonomisini olumsuz yönde etkileyen unsurlardan biri oldu. Rusya, 1998 yılı başında, yabancı mali yatırımcıların ülke piyasasından kaçmamaları için ruble bazında çıkartılan tahvillerin faizini % 20'den önce % 50'ye, sonra da % 70'e

yükseltti. Ancak bu önlemler yeterli olmadı. Rusya Ağustos 1998'de rublenin değerini düşürdü ve hükümet tahvillerinin bedelini ödeyemeyeceğini ilan etti. Rusya'nın yaşadığı tecrübe serbest piyasa ekonomisine yeni geçen ülkelerin ekonomideki küreselleşmeden ne ölçüde etkilenebileceğini ortaya koydu.[274] 2000 yılında Rusya 146 milyonluk nüfusu ve kayda değer askeri gücü ile dünyanın önemli ülkelerinden biri olmaya devam ediyor.

Hindistan

Hindistan 21. yüzyıla dünyanın nüfusça en büyük ülkelerinden biri olarak giriyor. Çin'den sonra 2. sırada gelen Hindistan yeni yüzyılın ilk çeyreğine gelmeden Çin nüfusunu aşacak. Bugün bile Hindistan'ın nüfusu Afrika ile Latin Amerika'nın toplamından fazla. Hindistan dünyanın en gelişmiş değilse de en büyük demokrasisi sayılıyor. Demokrasiyle idare edilen ülkeler arasında bu kadar büyük nüfusa sahip olan başka devlet yok. Hindistan demokrasisinin kendine özgü bazı özellikleri de var. Örneğin, 1996 yılında göreve gelen ve bir yıl işbaşında kalan koalisyon hükümetinde tam 13 parti bulunuyordu. Hindistan'da ortalama gelir düzeyi düşük, dünyanın en fakir insanlarının yarısı Hindistan'da yaşıyor, ancak 100 milyon kişi orta sınıf sayılan grubun içinde bulunuyor.

Hindistan, yüksek potansiyeli nedeniyle ABD Ticaret Bakanlığı tarafından seçilen 10 yükselen pazar ülkesinden biri. Bu 10 ülkelik grupta Avrupa ülkelerinden sadece Türkiye ve Polonya var. Hindistan'ın bir başka özelliği de çok sayıda bilim adamı ve teknik adam yetiştirmiş olması. Bu alanda dünyada üçüncü gelen Hindistan bilimsel araştırmada da ileri düzeye yükselmiş bulunuyor. Uzayda Hindistan'a ait bir ticari uydu dolaşıyor. Hindistan ayrıca 1999 yılı içinde ilk nükleer denemesini yaparak, birçok devletin ve örgütün protestosuna rağmen Pakistan'la aynı zamanda nükleer silahlara sahip ülkeler grubuna girdi.

Hindistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra izlenecek kalkınma politikaları konusunda görüş ayrılıkları çıkmıştı. Gandi ülkesinin sadece kendine yetecek kadar üretim yapmasını, ihracata yönelmemesini savunuyordu. Hindistan başka ülkelere pamuk ihraç edip daha sonra o ülkelerden pahalı kumaşlar ithal edeceğine, kendi kumaşını kendi yapmalıydı. Nehru

274 McRae, Hamish, s.236-243; Friedman, s. xi.

ise ağır sanayiin kurulmasından ve Hindistan'ın fakirlikten kurtulmasından yanaydı. Bunun için elektrik üretimi artırılmalı, makine üreten makineler yapılmalı, bilimsel ve teknik araştırmaya öncelik verilmeliydi. Nehru, bu amaçla 5 yıllık planlar yapılması fikrini savunuyordu. Gandi'nin 1948 yılında öldürülmesinden sonra onun yerine geçen Nehru, bu politikaları uygulamaya başladı. 1950'de Planlama Komisyonu kuruldu. İlke olarak karma ekonomi modeli benimsendi ama ağırlık devlette olacaktı. Bazı sektörlerde sadece kamu ekonomik kuruluşları faaliyet gösterebilecekti. Bazı alanlarda ise özel sektörün varlığını sürdürmesine izin veriliyordu. Ancak yeni ekonomik girişimlerin neredeyse tümü devlet tarafından yapılacaktı. Uygulamada beklenen sonuçların çoğuna ulaşılamadı. Ekonomide yeterli dinamizm ve atılım gerçekleştirilemedi. Çok sayıda bilim adamı yetiştirildi ama içe kapanık ekonomi anlayışı nedeniyle Hindistan ekonomisi dünyaya yeterince açılamadı.

Ekonomik kararların alınmasında bürokrasinin sıkı kuralları uygulanıyordu. Bir firmanın üretim artışı yapması bile izne bağlıydı. Cirosu 20 milyon doları aşan şirketlerin bütün önemli kararları hükümetin onayına sunuluyordu. Ekonominin içinde kamu sektörünün payı 1960'ta % 8 iken 1991'de % 21'e yükseldi. Demiryolları gibi bazı büyük tesislerin dışında, devletin sahip olduğu önemli firmaların sayısı 240'ı buldu. 1980'li yılların sonunda ekonominin organize olmuş bölümünde istihdamın % 70'ini kamu ekonomik kuruluşları sağlıyordu. Bu 240 firmanın yaklaşık yarısı devlet desteği ile ayakta durabiliyorlardı.[275] Hindistan'da demokrasi ve serbest tartışma ortamı yerleştikçe yeni ekonomik model arayışları üzerinde tartışmalar da yoğunlaştı. Ancak şurası da unutulmamalı ki, Hindistan'ın devlet ağırlıklı kalkınma modelini geliştirdiği yıllarda İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkeler de devletleştirme politikaları uyguluyorlar ve devletin ekonomideki öncü rolünü benimsiyorlardı.

1944'te Bretton Woods Konferansı ile kurulan Dünya Bankası'nın amaçlarının başında, gelişme yolundaki ülkelerdeki altyapı yatırımlarını kredilerle desteklemekti ve Banka sadece kamu sektörünün projelerine destek veriyordu. Dünya Bankası'nın kredilerinden ilk yararlanan projelerden biri 1949 yılında Hindistan'da yapımı öngörülen bir hidroelektrik santralı oldu. Dünya Bankası daha sonraki yıllarda altyapı projelerinin ya-

275 Yergin, s. 219.

nı sıra sanayi projelerine de kredi vermeye başladı. 1956 yılında Dünya Bankası özel sektöre kredi vermek amacıyla Uluslararası Finans Kurumu IFC'yi kendine bağlı bir birim olarak kurdu.

Hindistan gibi ülkelerde yeni kurulan ve yeterince verimli işletilemeyen devlet ekonomik kuruluşlarını yabancı ülkelerin ucuz ve kaliteli mallarının rekabetine karşı korumak amacıyla bazı ticari önlemler alındı ve ithalatı zorlaştırıcı, hatta engelleyici kurallar kabul edildi. İthalat ikamesi politikaları uygulandı. Hindistan'ın başvurduğu bu yöntemler gelişme yolundaki diğer ülkeler tarafından da uygulanan politikalardan pek farklı değildi. Türkiye de Hindistan'a kıyasla özel sektöre çok daha açık ekonomik politikalar izlemesine rağmen 1980'li yılların başına kadar ithalat ikamesi politikalarına başvurmuş ve ulusal sanayiini korumaya çalışmıştı.

Hindistan Uzakdoğu ülkelerine göre bir hayli geride kalmıştı. 1960'lı yılların başında Hindistan Güney Kore ile aynı ekonomik düzeydeydi. 1980'li yılların sonunda ise Güney Kore'de kişi başına gelir Hindistan'ın 10 katına ulaşmıştı. Hindistan'ın nüfusu Güney Kore'nin 20 katıydı ancak 1990 yılında OECD ülkelerinin Hindistan'dan yaptıkları sanayi malları ithalatı 9 milyar dolarken Güney Kore'den ithalatları 41 milyar dolara ulaşıyordu. Bu fark Hintlilerin ekonomideki başarısızlığı ile açıklanamazdı. Evvelce ABD ve İngiltere'ye göç etmiş bulunan Hintliler ekonomide ve ticarette çok başarılı sonuçlar almışlardı. Amerika'da küçük otellerin önemli bir bölümü Hintlilere aitti. İngiltere'de Hintliler perakende ticarette çok aktif bir duruma gelmişlerdi.

1991 yılında Hindistan ekonomisi iyice darboğaza girmişti. Bütçe açığı gayri safi milli hasılanın % 8'ine ulaşıyordu. İç borçlar GSMH'nın % 55'ini bulmuştu. İç borçlar için ödenecek faiz de GSMH'nın % 4'lük, dış borçların fazi ise % 23'lük bölümünü götürüyordu. Ülkenin döviz rezervi birkaç yüz milyon dolardan ibaretti ve bu para Hindistan'ın sadece iki haftalık ithalatını karşılayabilecek düzeydeydi. Hükümet köklü bir reform kararı aldı. 1991 Temmuzu'nda olağanüstü bir bütçe hazırlandı. Hindistan artık uluslararası alanda rekabet gücüne sahip bir ekonomiye sahip olmak zorundaydı. Rao'nun başkanlığındaki hükümet, paranın değerini düşürdü, iç piyasa için üretilen ürünler üzerindeki sübvansiyonlara son verildi. Gümrük tarifeleri ve dış ticaret engelleri azaltıldı. Sanayiin % 80'lik bölümü için lisans alma zorunluluğu kaldırıldı. Yabancı sermayeye kapı açıldı ve bazı kamu ekonomik kuruluşlarının özel sektöre satılmasına başlandı.

Bu liberalleşme politikalarına tepkiler de oluşmaya başladı. Amerikan Enron şirketinin Bombay civarında 2 milyar dolar yatırımla inşa etmeyi kararlaştırdığı enerji santrali projesi yerel politikacıların engellemesiyle karşılaştı. Projenin devamı ancak uzun hukuk mücadelelerinden sonra mümkün olabildi. Hükümetin gayretlerinin sonunda yabancı sermaye Hindistan'a ilgi göstermeye başladı. Ülke liberal ekonomi önlemlerini benimsemeye başladıktan sonra yıllık yabancı sermaye yatırımları yılda 2-3 milyar dolar düzeyine yükseldi. 1996 yılında gelen yabancı sermaye 5,6 milyar dolara ulaştı. Hindistan hükümeti yılda 10 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımını hedefliyor. 1996 yılında kurulan bir Komisyon özelleştirilecek kamu ekonomik kuruluşlarını belirliyor. 58 kamu kuruluşunun özelleştirilmesi kararlaştırıldı. Ancak 1999 yılı sonuna kadar bu kuruluşlardan sadece 10'una ait azınlık hisselerinin özelleştirilmesi sağlanabildi.[276] Aynı yıl Çin'e 42 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımı yapıldığı hatırlanırsa, Hindistan'ın ulaştığı bu düzey mütevazı sayılabilir. Bir bütün olarak bakıldığında ülkede özel sektörün geliştiği görülüyor. Güney'deki Bangalore bölgesi ileri teknoloji yatırımlarının yapıldığı bir alan haline geldi. Hindistan'da 100 milyonu bulan orta sınıfın büyük bir tüketici kitlesi oluşturduğunu hiçbir yatırımcının gözardı etmesi mümkün değil. Hindistan'ın hedefi yılda % 7'lik kalkınma hızını sürdürmek ve 2020 yılına kadar ülkede fakirliği ortadan kaldırmak.

Hindistan'ın son yıllarda aldığı ekonomik önlemler sonuç vermeye başladı ve ülke hızlı bir kalkınma sürecine girdi. Kalkınma hızı 1996'da % 7,5'a ulaştı. 1997'de % 5'e indi ama sonra tekrar yükseldi. 1998'de % 6'ya çıktı. 1999 ve 2000 yıllarında % 7 olması bekleniyor. Alınan ekonomik önlemlerin sonucunda 1999 yılında Hindistan'da enflasyon % 2 düzeyine düştü. Son 20 yılda bu kadar düşük bir enflasyon düzeyi görülmemişti.

Ortadoğu Ülkeleri

Ortadoğu ülkeleri zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmalarına rağmen, ekonomik kalkınma alanında diğer bölgeler kadar başarılı olamadılar. 1960'lı yılların başında bölgedeki yedi Arap ülkesinin kişi başına geliri 1 521 dolardı ve o tarihte 1 456 dolar olan Uzakdoğu ülkeleri-

276 IHT, 30-31.10.1999.

nin ortalama gelirinin ilerisindeydi. 1991 yılında Arap ülkeleri 3 342 dolara ulaşabildiler. Oysa o yıl Uzakdoğu ülkelerinde kişi başına milli gelir 8 000 dolara yükselmiş bulunuyordu. Özellikle 1970'li yıllarda dünya petrol fiyatlarının büyük ölçüde artmasıyla Ortadoğu ülkeleri büyük bir servete kavuşmuşlardı. Bölge ülkelerinin 1973 yılını izleyen 20 yıl içindeki kazançları 2 trilyon doları bulmuştu.[277] Ancak bu serveti sanayi yatırımlarına dönüştürmek pek mümkün olmadı.

21. yüzyılda gelişmiş ülkelerin Ortadoğu petrollerine bağımlılığının daha da artacağı hesaplanıyor. Yapılan tahminlere göre 2015 yılında ABD ve Avrupa ülkeleri petrol ihtiyaçlarının % 30'unu, Japonya ise % 70'ini Basra Körfezi'nden karşılayacak.[278]

Ortadoğu ülkeleri arasında son yıllarda liberal ekonomiye geçme yolunda önemli adımlar atan ülkelerden biri Mısır. Mısır birçok açıdan bölgenin lider ülkelerinden biri sayılıyor. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre 1990'ların sonlarında nüfusu 60 milyonu aşan Mısır'ın 2050 yılında 118 milyona ulaşması bekleniyor.

Mısır 1991 yılında özelleştirmenin temel kurallarını belirleyen yasaları çıkartmıştı. 1998 Eylülü'ne kadar programa alınan 314 kamu kuruluşundan 113'ü hiç değilse kısmen özelleştirilmiş bulunuyordu. Bunun yabancı sermayenin ülkeye gelişini hızlandırıcı bir etkisi de oldu. 1995 yılında ülkeye 400 milyon dolarlık yabancı sermaye gelmişti. Bu miktar 1996 yılında 800 milyona, 1997 yılında da 1,2 milyar dolara yükseldi. Yabancı sermaye yatırımlarının yarısı imalat sektörüne, % 30'luk bölümü de bankacılığa yöneldi. Mısır bu reformlara paralel olarak gümrük vergilerinde de önemli indirimler yaptı. Bu gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri oldu. Mısır'ın gayri safi milli hasılası 1996 yılında % 5,1, 1997 yılında da % 5,9 artış gösterdi. İmalat sanayi ürünleri ihracatı 1988 yılındaki 1,4 milyar dolarlık düzeyinden 1996 yılında 2.4 milyara yükseldi. Gene de ülkenin toplam ihracatının ancak % 17'sini oluşturuyor. Mısır'ın sanayi ürünleri 1970 yılından beri AB pazarına gümrüksüz ihraç edilebiliyor. O bakımdan sanayi üretimindeki artışa paralel olarak, Mısır'ın bu ürünlerin ihracını da hızla artırması bekleniyor.[279]

---

277 Landes, s. 408, 491.
278 Mazarr, s. 60.
279 *Entering the 21st Century*, s. 158-160.

Bu olumlu gelişmelere rağmen 1990'lı yılların sonunda Mısır'ın kişi başına yıllık milli geliri sadece 710 dolardı. 1985 ile 1994 yılları arasında kişi başına GSMH'nın yıllık artışı % 1,6. Ülkenin önemli gelir kaynaklarından biri, yurtdışında çalışan 3,7 milyon Mısır vatandaşının gönderdikleri tasarruflar. Ülkenin sorunları arasında hızlı şehirleşme önemli bir yer tutuyor. 12 milyonluk nüfusuyla Kahire nüfus yoğunluğu açısından dünyanın ön sırada gelen kentlerinden. İşsizlik de önemli sorunlar arasında. Hükümetin başlattığı özelleştirme çalışmaları sonucunda kamu sektöründe çalışanlardan 250-300 bin kişinin işini kaybedeceği hesaplanıyor.[280] Bölgenin lider ülkelerinden biri olan Mısır'ın ekonomik kalkınma alanında sağlayacağı başarıların diğer Ortadoğu ülkeleri üzerinde de olumlu etkiler yapması bekleniyor. Mısır ayrıca Ortadoğu Barış Sürecinin başarısına da önemli katkılar yapabilecek bir ülke.

Mısır aynı zamanda Arap ülkeleri arasında da öncü rol oynuyor. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki ülkelerin büyük çoğunluğu Arap ülkeleri. Bir bütün olarak bakıldığında Arap ülkelerinin toplam yüzölçümü Avrupa'dan % 40, Çin'den % 50, Brezilya'dan % 70 daha büyük. Bu ülkelerin nüfusu ortalama olarak yılda % 2,4 artıyor. Birleşik Arap Emirliği'nde nüfus artış hızı % 5,8. Yakın gelecekte Arap ülkeleri nüfusunda büyük artış bekleniyor. Yapılan araştırmalar, Arap ülkelerinin dünya petrol rezervlerinin % 61'ini, doğal gaz rezervlerinin de % 21'ini ellerinde bulundurduklarını gösteriyor. Bugünkü dünya petrol üretiminin ise % 19'u Araplarca karşılanıyor. Bu oranın 2010 yılında % 32'ye, 2020 yılında da % 45'e çıkması bekleniyor.

Bu büyük ekonomik potansiyele rağmen Arap ülkelerinin toplam ekonomik gücü oldukça sınırlı düzeyde. 21 Arap ülkesinin toplam GSMH'ları yaklaşık 600 milyar dolar. Bu rakam Kanada ile kıyaslanabilir düzeyde. Brezilya'nın toplam gayri safi milli hasılasının biraz altında, İspanya'nınkinin biraz üzerinde. Arap ülkeleri arasında gelir dağılımında büyük farklılıklar var. Arapların bir bölümü, petrol gelirleri sayesinde dünyanın en zengin gelir grubu içinde yaşıyor, buna karşılık 100 milyon Arap içme suyu sıkıntısı çekiyor. 72 milyon Arabın ortalama ömrü 42 yıl. 65 milyon kişi okuma yazma bilmiyor. Arap ülkelerinde yayınlanan toplam kitap sayısı, nüfusu kendilerinden 25 kere daha az olan Belçika'dan az. Arap ülke-

280 Roger Oven, *Egypt, The Pivotal States*, s. 122-123.

lerinde 1 000 kişiye 20 bilgisayar düşüyor. Gelişmiş ülkelerin ortalaması bunun 10 katı.[281]

Bu rakamlar bir yandan Arap dünyasının bugünkü ekonomik ve sosyal sorunlarını, eksikliklerini gösterirken, bir yandan da bu ülkelerin büyük potansiyelini ortaya koyuyor. Yeni yüzyılda Arap ülkeleri ellerindeki büyük doğal zenginlikleri hızlı ve dengeli bir kalkınmayı sağlama yönünde kullanabildikleri takdirde, bu yalnız kendilerinin değil, bütün bölgenin refahına katkı sağlayabilir. Bölgeye yakınlığı ve bölge ülkeleriyle geleneksel işbirliği nedeniyle böyle bir gelişme Türkiye açısından da olumlu sonuçlar verebilir. Bu nedenle yalnız Arap ülkelerinin değil, bütün bölge ülkelerinin ekonomik durumlarını yakından izlemek ve değerlendirmek önem taşıyor.

Bazı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik göstergeleri Türkiye ile mukayeseli olarak aşağıdaki tabloda yer alıyor:

Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, Türkiye'nin toplam gayri safi milli hasılası kendinden hemen sonra gelen iki ülkenin toplamı kadar. Diğer beş ülkenin GSMH'larının toplamı ancak Türkiye'ninki kadar yapı-

Türkiye ve Bazı Orta Doğu Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 1998 (Milyar dolar)

Ülkeler	**GSMH*	**Kişi Başına GSMH $*	*İhracat*	*İthalat*	*Dış Borç*
Türkiye	425	6 600	31	47	93,4
İran	339	5 000	12,2	13,8	22
Mısır	188	2 850	5,5	16,7	28
Suudi Arabistan	186	9 000	59,7	26,2	
Cezayir	140	4 600	14,0	8,5	31,4
Irak	52	2 400	5	3	
Suriye	41	2 500	4,2	5,7	22
Libya	38	6 700	6,8	6,9	4

Kaynak: Washington Post arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
** Satın alma gücü paritesine göre*

281 Abdellatif Yousef Al-Hamad, *Science, Technologie et Développement: Quelles Perspectives Pour le Monde Arabe?* Politique, Etrangère, 4/99, s. 897.

yor. Bu beş ülkenin dördünün önemli petrol ihracatçıları olduğunu hatırlamakta da yarar var.

Latin Amerika

Latin Amerika ülkelerinin geçmişinde göçmenlerin rolü büyük. Geçen yüzyılın sonlarında sahip oldukları geniş arazileri işleyecek işgücünün bulunmaması Arjantin gibi ülkelerin en önemli sorunuydu. Ancak göçmenlerin kütlesel olarak gelişi ekonominin çehresini değiştirdi. 1869'da toplam nüfusu 1,7 olan Arjantin'e 1871 ile 1914 yılları arasında 5,9 milyon göçmen geldi. Aynı dönemde işlenen tarım arazisinin miktarı 20 kat arttı. Sonraki yıllarda da devam eden bu göç hareketleri ülkenin toplumsal ve kültürel yapısını da değiştirdi. Daha sonraki yıllarda Brezilya'da da benzeri göç hareketleri yaşandı.

Latin Amerika ülkeleri bugün, birçok bakımdan, gelişme yolundaki ülkelerin özelliklerini taşıyorlar. Uzun yıllar demokrasi dışı yöntemlerle yönetilen bu ülkeler ekonomik ve sosyal alanda da sık sık kriz dönemlerinden geçtiler. 1930 ile 1983 yılları arasında Arjantin'de 26 hükümet darbesi oldu. Yüksek dış ve iç borçlar bu ülkelerin ekonomilerini zorladı. Enflasyon rekor düzeylere yükseldi. Örneğin, Bolivya'da enflasyon 1982 yılında % 24 000'e ulaşmıştı. Devletin gelirlerinin sadece % 3'ü vergilerden sağlanıyor, gerisi Merkez Bankası kaynaklarından, yani para basarak temin ediliyordu. Döviz rezervi 1985 yılında 1,5 milyon dolara inmişti. Arjantin'de uzun istikrarsızlık dönemlerinden sonra Menem iktidara geldiğinde yıllık enflasyon % 20 000'i bulmuştu. Dış borçlar 58 milyar dolara yükselmişti. Peru'da da benzer sıkıntılar yaşandı. 1988-1990 yılları arasında devlet memurlarının gerçek ücreti üçte iki oranında azaldı. 1990'da enflasyon % 3 000'e çıktı. Oysa 1950'li yıllarda Peru ekonomisi Tayvan'dan ilerideydi. Her iki ülkenin kişi başına milli geliri 1 000 dolar civarındaydı. 1990'da Peru'nun geliri yarıya düştü, Tayvan'ınki 7 530 dolara yükseldi.

Dünyanın önemli gelişmeler yaşadığı, Uzakdoğu ülkelerinin önemli sıçramalar yaptığı 1980'li yıllar Latin Amerika için kayıp yıllar oldu. 1975 ile 1982 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinin toplam uzun vadeli borçları 45,2 milyar dolardan 176,4 milyara yükselmişti. Buna kısa vadeli borçları da ekleyince kıtanın toplam dış borcu 333 milyar doları buluyordu.

Yaşanan büyük ekonomik sıkıntılar köklü çözümleri ve reform hareketlerini zorunlu kıldı. Örneğin, Bolivya yukarıda özetlenen ekonomik güçlüklerden kurtulmak için 1985 yılında ülkenin ekonomik yapısını ve vergi sistemini kökten değiştirecek önlemler aldı. Kamu harcamaları kısıldı, sübvansiyonlar azaltıldı, ücretler, fiyatlar ve dış ticaret serbest bırakıldı. Bu ve benzeri tedbirlerin sonucunda enflasyon iki yıl içinde % 24 000'den % 9'a düştü.

Brezilya

160 milyonluk nüfusuyla Brezilya dünya ülkeleri arasında Endonezya'dan sonra beşinci sırada geliyor. Brezilya'nın nüfusu Rusya'dan fazla. Bu nüfusun 2020 yılında 200 milyona ulaşacağı hesaplanıyor. Nüfusunun büyük bir bölümünü yüzyıllar süren sömürgecilik dönemlerinde ülkeye gelen göçmenlerin çocukları oluşturuyor. Sömürgeciliğin başladığı 15. yüzyılda sayıları 3 ila 5 milyon olarak tahmin edilen yerlilerden bugün sadece 200 000 kişi kalmış.

Toplam GSMH rakamları dikkate alındığında Brezilya dünyanın 8. ülkesi. 1996 yılında piyasa fiyatlarıyla toplam GSMH'sı 750 milyar dolar. Satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında kişi başına milli geliri 5 580 dolar. Türkiye'nin kişi başına gelirinden biraz daha düşük. 1996 yılında 30 milyar dolarlık mamul madde ihraç eden Brezilya'nın aynı yıl sadece ABD'den yaptığı ithalat 13 milyar dolar.[282]

1985 yılında Brezilya'nın 87 milyar dolar dış borcu bulunuyordu ve o tarihte dünyanın en fazla dış borcu olan ülkesi durumundaydı. 1990'da enflasyon % 1 500'e çıktı. Bu durum daha fazla devam edemezdi. 1992 yılında Maliye Bakanlığına getirilen Fernando Cardoso köklü önlemlere başvurdu. Hükümet harcamalarını kıstı, vergi gelirlerini artırdı, yerel yönetimlere federal bütçeden yapılan yardımları azalttı. Arjantin'in yaptığı gibi Brezilya parasını dolara bağladı. 1994 yılında % 5 000'e ulaşan enflasyon, 1995'te, Cardoso'nun Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden bir yıl sonra, % 76,8'e indi. 1996'da % 16,5'a düştü ve 1997 yılında % 5'in altına indi.[283] Brezilya örneği çok yüksek enflasyon rakamlarının bile, gerekli ekonomik ve mali önlemler alınabildiği takdirde, kısa sürede kontrol edi-

---

282 Jean Krasno, *Brazil,The Pivotal States*, s.165.

283 Jean Krasno, *Brazil, The Pivotal States*, s. 170.

lebileceğini, hatta çok düşük düzeylere indirilebileceğini göstermesi açısından ilgi çekici. Cardoso döneminde dış yatırımlar ve ihracat hızla arttı ancak dış borçlarda da hızlı artışlar oldu. Brezilya'nın tahvil ihracı yoluyla aldığı dış borç miktarı 1995 yılında 12 milyar, 1996 yılında da 10,7 milyar dolar artış gösterdi.[284] 1990'ların sonunda ülkenin toplam dış borçları 170 milyar dolara çıktı. Bu, 1992 yılındaki dış borç rakamına nazaran 40 milyar dolarlık bir artış anlamına geliyor.[285] 1997 yılı sonunda Brezilya'nın özelleştirme programı çerçevesinde satışa çıkarttığı çelik, elektrik üretimi ve telekomünikasyon idaresi hisselerinin satışından elde ettiği gelir 29 milyar dolara ulaşmıştı.[286]

Brezilya'nın aldığı istikrar tedbirleri ve liberal ekonominin kurallarını uygulama kararlılığı somut bazı sonuçlar vermeye başladı. 1996 yılında Brezilya'ya yapılan yabancı yatırımların toplamı 9 milyar doları buldu. Bu miktar 1997 yılında iki misline çıktı. Brezilya gelişen ülkeler arasında Çin'den sonra en çok yabancı yatırım çeken ülke. Amerikan firmaları daha çok elektrik üretimi ve telekomünikasyon alanlarına yatırım yapmayı tercih ediyorlar. 1997 ve 1998 yıllarında sadece ABD ve Kanada firmalarının Amazon bölgesine yaptıkları yatırımların toplamı 2,5 milyar doları buldu. Bu bölgede Güney Afrika'dan sonra dünyanın en zengin altın yataklarının olduğu saptandı. Brezilya halen dünya altın üretiminin % 30'unu sağlıyor. Araştırmalar Brezilya'nın altın madeni rezervlerinin 500 tonu bulacağını hesaplıyorlar. Başta altın olmak üzere Brezilya'nın doğal kaynaklarının değerlendirilmesi için yapılacak dış yatırımların 2000'li yılların başında 12,5 milyar dolara ulaşacağı tahmin ediliyor. Özellikle madencilik alanında yabancı sermayenin Brezilya'ya yönelmesinin nedenlerinden biri de Brezilya'nın yaptığı bir yasa değişikliği. Evvelce madencilik sektöründe yabancı sermayenin yatırım olanakları kısıtlanmıştı. Bu alanda yatırım yapacak firmaların çoğunluk hisselerinin Brezilya vatandaşlarına ait olması şart koşulmuştu. Ancak 1994 yılında yapılan bir değişiklikle bu sınırlama kaldırıldı. 170 milyar dolarlık dış borcunu ödeyebilmek için Brezilya'nın yeni mali kaynaklara ihtiyacı olduğu, bu nedenle yasalarda bu gibi tavizler verilmesi yoluna gidildiği ileri sürüldü. Brezilya'nın attığı

---

284 *Entering the 21st Century*, s.165.
285 Jean Krasno, *Brazil, The Pivotal States*, s. 171.
286 Yergin, s. 261-262.

bazı adımlar meyvelerini vermeye başlarken Uzakdoğu krizi patlak verdi. Aynen Rusya gibi, Brezilya da bu krizden büyük ölçüde etkilendi. Hükümet sermayenin ve yabancı yatırımcıların ülke dışına kaçmaması için faiz hadlerini % 40'a yükseltti. Gene de yatırımcılar panik havası içinde Brezilya'dan ve diğer yükselen ülkeler pazarlarından paralarını çektiler.[287]

Brezilya'da yabancı bankaların ülke ekonomisi üzerindeki bazı olumsuz etkileri görüldü ve bu bankaların faaliyetlerine sınırlama getirildi. Zira Brezilya Hükümetinin 1990'lı yılların başında bankacılık sektörünü liberalleştirme kararı sonucunda ülkeye gelen çok sayıda yabancı banka, yerli bankaları zor durumda bıraktı. Brezilya 2000 yılında altı devlet bankasını satışa çıkarttı.[288]

Küreselleşmenin ve spekülatif sermaye hareketlerinin Brezilya ekonomisi üzerinde de etkisi oldu. Cardoso 1997 yılında ülkenin parası Real'in değerini korumak için ülkenin 62 milyar dolarlık döviz rezervinin 10 milyar dolarını harcadı. Aynı yıl dış ticaret açığı 33 milyar doları buldu. Brezilya sonunda Real'in değerini düşürdü ve % 7'lik bir marjın ötesine geçmeme kararı ile doların değerine bağladı.

Gelir dağılımındaki büyük farklılık Brezilya'nın önemli sorunlarından biri. Bunun açık örneklerinden biri tarım alanında göze çarpıyor. Toprak sahiplerinin % 5'i toplam ekilebilir alanların % 70'ine sahip, tarımda çalışanların % 80'inin sahip oldukları tarım arazisi ise toplamın sadece % 13'ü. [289]

Bu gelişmeler ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak için yurtiçinde alabilecekleri önlemlerin tek başına yeterli olmadığını göstermesi açısından dikkat çekici. Ülkelerin hiçbir kusuru olmasa da IMF gibi, Dünya Bankası gibi kuruluşların önerilerine tamamen uysalar da, küreselleşmenin etkisiyle, dünyanın başka bölgelerinde, kendi iradelerinin dışında ortayan çıkan krizlerden etkilenebiliyorlar. Türkiye'nin de zaman zaman karşılaştığı ekonomik sıkıntıların sebeplerini sadece ülke içinde aramak doğru değil. Türkiye de diğer yükselen ekonomiler gibi küreselleşmeden büyük ölçüde etkilenen ülkeler arasında yer alıyor.

Brezilya 20 yılı aşkın süre otoriter yönetimlerin altında yaşadıktan son-

---

287 Jean Krasno, *Brazil, The Pivotal States*, s. 182.
288 IHT, 12.1.2000.
289 Jean Krasno, *Brazil, The Pivotal States*, s. 192.

ra 1980'li yılların ortalarında demokrasiye döndü. 1988 yılında kabul edilen yeni anayasa merkezi hükümetin birçok yetkisini yerel yönetimlere devretti. Yerel yönetimler 26 eyaletten ve 5 500 belediyeden oluşuyordu. Devlet Başkanının 4 yıllık süre için doğrudan halkoyu ile seçilmesi kuralı getirildi. Çift Meclisli bir parlamento oluşturuldu. Yapılan vergi düzenlemeleri ile yerel yönetimlerin toplam kamu gelirleri içindeki payı % 12'den % 17'ye çıkartıldı. Bu eyaletler bir yandan dış piyasalardan bir yandan kendi sahip oldukları ticari bankalardan borçlandılar. Eyaletlerin aşırı derecede borçlanmaları Brezilya'nın makro ekonomik dengeleri üzerinde olumsuz etkiler yaptı.

Brezilya Latin Amerika'nın ekonomik açıdan en büyük ve en önemli ülkesi. Brezilya'nın uyguladığı ekonomik modelin başarısı veya başarısızlığı diğer Latin Amerika ülkelerini de etkileyecek. Zira bu ülkeler son yıllarda yaptıkları anlaşmalarla özellikle ekonomik alanda, birbirlerine giderek daha bağımlı hale geldiler. Brezilya ve Arjantin'in öncülüğünde 1986 yılında temelleri atılan Güney Amerika Bölgesel Ortak Pazarı MERCOSUR'a daha sonra Uruguay ve Paraguay da katıldı. Bolivya ve Şili de ortak üye oldular. Brezilya bu bölge örgütünün lokomotifi konumunda. MERCOSUR ülkelerinin toplam nüfusunun % 80'i Brezilyalı. Brezilya'nın gayri safi milli hasılası da MERCOSUR ülkelerinin toplamının % 80'i. Bu arada, Brezilya'nın toplam GSMH'sının Rusya'nın iki katı olduğunu da hatırlamakta yarar var. Brezilya 21. yüzyılda ABD, AB ve Japonya'dan sonra dünya ekonomisini etkileyecek beş ülke arasında yer alıyor. Diğerleri Çin, Rusya, Endonezya ve Hindistan.

Meksika

100 milyonu bulan nüfusu ile Meksika ABD ve Brezilya'dan sonra Amerika kıtasının üçüncü en büyük devleti. Dünya Bankası tahminlerine göre Meksika'nın nüfusu 2025 yılında 135 milyona, 2050 yılında da 160 milyona yükselecek. Meksika da Türkiye gibi, genç bir nüfusa sahip. 2000 yılında nüfusun % 44'ü 20 yaşının altında. Gene de nüfus artışı hızında yavaşlama var. 2050 yılında nüfusun sadece % 26'sı 20 yaşının altında olacak.

Meksika da son yıllarda Brezilya'nın çektiğine benzer sıkıntılar yaşadı. Orada da büyük kamu açıkları ekonomi üzerinde altından kalkılamaz bir yük oluşturmaya başlamıştı. 1982 yılında kamu iktisadi kuruluşlarının sayısı 1 100'e ulaşmıştı. Bunlar arasında yalnız büyük işletmeler değil, devlet

otelleri ve lokantaları da bulunuyordu. Ülke bu sıkıntılarla başetmeye çalışırken, 1985 yılında meydana gelen büyük deprem GSMH'nın % 2'si oranında zarara yol açtı. 1988 yılında enflasyon % 100'ü aşıyordu. Halkın gerçek gelirinde büyük düşüşler görülüyordu.

1988 yılında yapılan seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı olan Salinas büyük bir reform hareketi başlattı. 1982 yılında devletleştirilen bankaları özel sektöre sattı. Bunun dışındaki kamu kuruluşlarının da büyük bölümünü özelleştirdi. Bütün kaynakları zorlayarak devlet borçlarının bir bölümünü ödedi. GSMH'nın % 7'si oranında açık veren bütçeyi % 4,2 fazlalık verir hale getirdi. Enflasyonu makul düzeylere indirdi. Halkın reel gelirinde artış sağladı. Ancak daha sonraki yıllarda işbaşına gelen Zedillo dönemine alınan bir devalüasyon kararı başta borsa olmak üzere ülke ekonomisini alt üst etti. 1994 yılı sonlarında yaşanan bu kriz bütün bölge ülkelerini etkiledi. Krizden etkilenen Arjantin'in sadece 1995 Mayısı'nda uğradığı döviz rezervi kaybı 5 milyar dolar. ABD Meksika'nın karşılaştığı bu büyük krizi önlemek için IMF'in de katılımı ile 50 milyar dolarlık bir uluslarası kredi desteği sağlanmasına öncülük etti. Bu miktarın 20 milyar dolarlık bölümü ABD tarafından karşılandı.

Aslında sıkıntılar daha önce başlamıştı. 1972 ile 1981 yılları arasında Meksika'nın da aralarında bulunduğu gelişme yolundaki ülkelerin dış borçları altı kat artarak 500 milyar dolara ulaşmıştı. Bir süre dünyanın büyük bankalarından sağlanan krediler bu ülkelerin milli gelirlerinde artışlara yol açtı. 1980'lerin başında ABD'nin 9 büyük bankasının gelişme yolundaki ülkelere açtığı krediler bu bankaların toplam sermayelerinin % 250'sine ulaşmıştı. Ama bu büyük kredi akışı aynı zamanda altından kalkılması zor bir borç birikimine de yol açtı. Dış borçlanmada başı Brezilya ile beraber Meksika çekti. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan bu ülke borç bulmakta pek zorlanmadı. 1980'li yılların başında Meksika'nın dış borçları 80 milyar doları bulmuştu.

Hızlı borçlanma faiz hadlerinin aşırı derecede yükselmesine yol açtı. Devlet gelirleri düştü. Petrol fiyatlarındaki iniş çıkışlar da Meksika gibi petrol ihracatçısı ülkeleri etkiledi. Örneğin, 1997'de 9,7 milyar dolar olan Meksika'nın petrol geliri 1998'de 6,4 milyar dolara düştü.[290] Meksika ve diğer bölge ülkeleri bu sıkıntıları yaşarken sanayileşmiş ülkelerde de eko-

290 IHT, 26.10.**1999**.

nomik durgunluk yaşandı. Talep düştü, ithal edilen hammaddelerin fiyatı da ucuzladı. Böylece bu ülkeler büyük gelir kaybına uğradılar. Batılı ülkeler kendi ekonomik durumlarını iyileştirmek için faiz hadlerini yükselttiler. Bu da borç alan ülkeler üzerindeki faiz yükünü artırdı.[291]

Meksika'yı değerlendirirken bu ülkenin ABD ve Kanada ile birlikte oluşturdukları Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin etkilerini de düşünmek gerekiyor. Bu örgüt 1992 yılında toplam nüfusu 370 milyon olan dev bir birlik haline gelmişti. Aralarındaki yapısal bağlar AB ile kıyaslanacak düzeyde olmasa da yarattığı büyük ekonomik ve ticari işbirliği hacmi gerek üye ülkeler, gerek dünya ekonomisi açısından büyük önem taşıyor.

Bazı Latin Amerika ülkelerinin ekonomik göstergeleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri 1998 (Milyar dolar)

Ülkeler	**GSMH*	**Kişi Başına GSMH $*	*İhracat*	*İthalat*	*Dış Borç*
Brezilya	1 035	6 100	51	57	258
Arjantin	374	10 300	26	32	133
Şili	184	12 500	15	17	31
Meksika	815	8 300	117	111	154

Kaynak: Washington post arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
** Satın alma gücü paritesine göre hesaplanmıştır.*

Afrika

Afrika dünyanın en sorunlu kıtası olmaya devam ediyor. Bir yandan yukarıda belirtildiği gibi, hızlı bir nüfus artışı yaşanırken bir yandan da Kıta'nın büyük bir bölümünde ekonomik sıkıntılar artarak sürüyor. Afrika'daki eski sömürgelerin pek azı ekonomik kalınma alanında başarılı sonuç alabildiler. Daha çok hammadde üreten Afrika ülkeleri dünya hammadde fiyatlarının düşmesinden ve ithal etmek zorunda oldukları mamul maddelerin fiyatlarının artmasından büyük zarar gördüler. Tanzanya Cum-

291 Yergin, s. 131-132.

hurbaşkanı Nyerere 1976 yılında ülkesinin aynı traktörü satın almak için niçin bir yıl öncekinin iki misli miktarda susam ihraç etmesi gerektiğini anlayamadığını söylüyordu.[292] Nyerere ülkesinin kalkınmasında insan unsuruna yatırım yapmaya öncelik vermişti. Onun döneminde Tanzanya'nın okuma yazma oranı diğer Afrika ülkelerinin neredeyse tümünü geride bırakarak % 83'lük düzeye yükseldi. Ama bu ülkenin kalkınmasına yetmedi. Tanzanya'da kişi başına yıllık milli gelir 200 doları aşamadı. Yani nüfusun ortalamasının günlük geliri bir doların altında. Toplam gayri safi milli hasıla 1965 ile 1988 yılları arasında yılda ortalama % 0,5 düşüş gösterdi.[293] Tanzanya örneği, az gelişmiş ülkeler açısında eğitimin önemli ama yeterli olmadığını gösterdi.

Genel olarak uluslararası yardımlar ise artacağına azalıyor. 7 yıl önce bütün Afrika kıtasına yapılan yardımlar 870 milyon dolar düzeyindeyken 1997'de 700 milyon dolara indi. Afrika'da zengin doğal servete sahip ülkeler de var. Bunlardan biri de petrol ihracatçısı olan Nijerya. Ancak Nijerya diğer petrol üreticisi ülkelerin ulaştığı refah düzeyine erişemedi. Afrika'nın başka bir petrol ve doğal gaz ihracatçısı Cezayir. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi sayesinde Cezayir büyük bir gelir artışına kavuşmuş ve Afrika kıtasında Güney Afrika'dan sonra sanayi yatırımlarını geliştiren ikinci ülke haline gelmişti. Ancak daha sonraki yıllarda yaşanan iç sorunların da etkisiyle Cezayir ekonomisi zor bir dönemden geçiyor. Petrol ve diğer ihracat gelirlerinin üçte ikisi borç faizlerinin ödemesine gidiyor. 1980 ile 1992 yılları arasında imalat sektörü yılda ortalama % 1,9 geriledi. Bu arada nüfus hızla arttı. 1960 yılında 10 milyonken 1993'de 27 milyona çıktı. Gelir düşüşü Cezayir'in eğitim, sağlık gibi temel alanlara yatırım yapma olanaklarını sınırlıyor. Nüfusunun % 43'ü okuma yazma bilmeyen bu ülkenin bu alanlarda büyük gereksinmeleri var. Yani, mesele sadece petrol gibi zengin doğal kaynaklara sahip olmaktan ibaret değil. Başarılı ekonomik politikalar böyle zengin kaynaklara sahip olmayan ülkelerin daha hızlı kalkınmasını sağlayabiliyor. Bunlar arasında Fas, Gabon, Kenya gibi, yılda % 6'dan fazla kalkınma hızına ulaşan ülkeler de bulunuyor. Ancak bu örnekler Afrika kıtasının bir bütün olarak içinde bulunduğu büyük ekonomik sıkıntıları gözden uzak tutmamalı.

---

292 Landes, s. 432.
293 IHT, 15.10.1999.

Kıta'nın büyük ekonomik sorunlarına çare bulmak amacıyla Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF ile birlikte önümüzdeki 10 yılda kullanılmak üzere 25 milyar dolarlık bir fon oluşturulmasını planladı. Ancak bu plan tam uygulanabilse bile yeterli çözüm sağlayabileceği kuşkulu. Zira Afrika kıtasında yaşayanların % 54'ü Birleşmiş Milletlerin saptadığı fakirlik sınırının altında. Önümüzdeki 10 yıl içinde, Afrika'daki fakirliğin daha da artacağı hesaplanıyor. 1994 yılı itibariyle Afrika ülkelerinin toplam borçları 313 milyar dolar. 25 milyar doların ancak bu borcun bir yıllık faizini ödemeye yetebileceği hesaplanıyor. ABD Hükümetinin dünyanın en geri kalmış ülkelerinin borçlarının silinmesi yolunda 1999 yılı sonlarında başlattığı girişim bu açıdan önem taşıyor. Afrika ekonomisini sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için daha köklü önlemler gerekiyor. Bu arada Afrika'ya yönelik yabancı sermaye yatırımlarının artması önem taşıyor. Oysa 1995 yılında üçüncü dünya ülkelerine yönelen 231 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımının sadece 2 milyar doları Afrika'ya gitmişti.[294] Bazı Afrika ülkelerinin ekonomik durumu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Aşağıdaki tabloda yer alan ülkeler Akdeniz'e sahili olanların dışındaki Afrika ülkelerinin en büyükleri. Bunlardan Güney Afrika zengin altın, elmas ve kömür madenlerine sahip. Nijerya petrol üreticisi. Buna rağmen bu ülkelerin ekonomik büyüklükleri Uzakdoğu ve Latin Amerika ile kar-

Bazı Afrika Ülkelerinin Ekonomik Göstergeleri (Milyar $)

Ülkeler	**GSMH*	*Kişi Başına GSMH($)*	*İhracat*	*İthalat*	*Dış Borçlar*
Güney Afrika	290,6	6 800	28,7	27,2	23,5
Nijerya	106,2	960	9,7	9,8	32,0
Etyopya	32,9	560	0,5	1,3	10,0
Zimbabve	26,2	2 400	1,7	2,0	5,0
Angola	11,0	1 000	3,4	2,2	13,0

Kaynak: Washington Post arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
**Satın alma gücü paritesine göre.*

294 Landes, s. 499-508.

şılaştırıldığında çok düşük düzeyde kalıyor. Güney Afrika ile Nijerya'nın toplamı Türkiye'nin GSMH'sına yetişemiyor. Diğer Afrika ülkelerinin çoğunun ekonomik büyüklükleri yukarıdaki ülkelerin çok gerisinde. 21. yüzyılın ortalarına doğru Çin veya Hindistan kadar nüfusa sahip olacağı hesaplanan Afrika kıtası hızlı bir ekonomik kalkınma sürecine girmediği takdirde bütün dünya için bugünkünden de büyük insani, toplumsal ve siyasal sorunlar çıkartmaya aday görünüyor. Bu kıtada en umut verici gelişme demokrasinin giderek yerleşmeye başlamış bulunması.

Türkiye

Yukarıdaki ülkelerle kıyaslayınca Türkiye'nin sahip olduğu farklı özellikler daha açık biçimde ortaya çıkıyor. Siyasal açıdan bakıldığında sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıç dönemi hesaba katılsa bile, Türkiye 700 yıllık zengin bir devlet geleneğinin mirasçısı. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet 77 yıldan beri yaşıyor. Ülke 54 yıldan beri çok partili demokrasiyle yönetiliyor. Halkı Müslüman olup da NATO, OECD, Avrupa Konseyi gibi Batı kuruluşlarına üye ve 1999 Aralığı'ndan beri Avrupa Birliği'ne resmen aday olan tek ülke. 51 Müslüman ülke arasında Batı demokrasisine sahip tek devlet. NATO ülkeleri arasında Ortadoğu ülkelerine sınırı olan tek ülke. Ekonomik açıdan dünyada tam üye olmadığı halde AB ile Gümrük Birliğine girebilmiş ilk ve halen tek ülke. Yüzölçümü açısından Batı Avrupa'nın en büyük devleti. Nüfus açısından Almanya'dan sonra 2. sırada geliyor, ama nüfusu ondan daha hızlı arttığı için 2014 yılında Almanya'yı geçeceği hesaplanıyor. Türkiye'nin nüfusu yılda % 1,5 artıyor. Avrupa ülkeleri arasında nüfusu en genç olan ülke Türkiye. Askeri gücü açısından Türkiye NATO ülkeleri içinde ABD'den hemen sonra ikinci sırada geliyor. Asker sayısı açısından bütün dünya ülkeleri arasında yedinci konumda. 1950 yılından beri dünyada gayri safi milli hasılası en hızlı artan ülkelerden biri olan Türkiye OECD içinde son 20 yılda en hızlı kalkınan üç ülkeden biri. 1994 ve 1999 yıllarındaki düşüşler uzun vadede sağlanan yüksek kalkınma hızını unutturmamalı. Özellikle dünyada yaşanan krizlerin ve deprem gibi büyük doğal afetlerin ülke ekonomisi üzerinde yaptığı tahribatın bu olumsuz sonuçlar üzerindeki etkisi büyük oldu. Tabii bütün olumsuz sonuçları dış faktörlere bağlamak da uygun olmaz... Satın alma gücü paritesi ölçüsüne göre 20. yüzyılın sonunda kişi başına milli geliri 7 317 dolar ama toplam gayri safi milli hasılası 418 milyar do-

ları aşmış bulunuyor. Bu ölçüye göre Avrupa ülkeleri arasında 6. sırada geliyor. OECD'nin kıyaslamalı araştırmaları Türkiye'nin son yıllarda sanayi üretimini en hızlı artıran ülkeler arasında olduğunu gösteriyor. 1987 yılını 100 olarak kabul eden endekse göre Türkiye'nin sanayi üretimi 1998'de 165,9'a yükseldi, 2001 yılında 179,1'e ulaşması bekleniyor. Birçok ölçüye göre Türkiye 20. yüzyılın sonunda dünyanın en büyük 20 ülkesi arasında yer alıyor. 1999 yılında dünya ekonomisine yön veren 20 ülkeyi bir araya getiren G-20 Grubu'na kabul edildi. Aynı zamanda ABD Ticaret Bakanlığı'nın bütün dünya ülkeleri arasından seçtiği 10 gelişen pazardan biri. Yale Üniversitesi bilim adamlarının bütün dünya ülkeleri arasında kilit öneme sahip olarak nitelendirdikleri 9 ülkeden biri de Türkiye. Diğerleri Hindistan, Endonezya, Pakistan, Mısır, Güney Afrika, Brezilya, Cezayir ve Meksika. Bu ülkeler hem stratejik konumları hem de ekonomik potansiyelleri dikkate alınarak seçilmiş. Türkiye'den başka Brezilya, Meksika, Hindistan ve Güney Afrika hem ABD Ticaret Bakanlığı'nın saptadığı 10 Yükselen Pazar içinde hem de Yale araştırmacılarının kilit ülkeler listesinde yer alıyorlar.[295]

Türkiye'nin, başta Türki Cumhuriyetler olmak üzere, çevresindeki ülkelerle çok yakın tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri ilişkileri var. Türkçe, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, dünyada en çok konuşulan diller arasında yedinci sırada geliyor. Bugün dünyada 200 milyon kişi Türkçe konuşuyor.

Türkiye'nin ekonomik alanda bazı ciddi sorunları da var. Özellikle yüksek enflasyonun uzun yıllardan beri sürmesi ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkiliyor. İç ve dış borçlarda da son yıllarda önemli artış olmasına rağmen bunların GSMH'ya oranı, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, bazı Avrupa ülkelerinden daha düşük.

Türkiye'nin 1980 yılında aldığı liberalleşme kararından sonra ekonomik yapıda köklü değişiklikler yaptı. 1989 yılı başında dış mali ilişkilerde tam liberalleşmeye gidildi. İç mali yapıda da faiz hadleri tamamen piyasa koşullarına bırakıldı. Uluslararası sermaye hareketlerindeki sınırlamalar da kaldırıldı. 1983-1998 yılları arasında ortalama olarak % 4,5'luk kalkınma hızına ulaşıldı.

Türkiye Avrupa Birliği ile 1996 yılı başından itibaren Gümrük Birliği

---

295 Robert Chase, Emily Hill, Paul Kennedy, *The Pivotal States*, s.2

içinde. Türk sanayii o tarihten beri gümrük duvarları ile korunmadığı halde AB firmaları ile rekabet gücüne sahip olduğunu kanıtladı. Türkiye'nin toplam gayri safi milli hasılası AB'ye aday bütün ülkelerden yüksek. Piyasa fiyatlarıyla hesaplandığı takdirde AB üyesi ülkelerden beşini, daha adil olan satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında ise 10'unu geride bırakıyor. Dünya Ekonomik Forumu'nun 58 ülke arasında yaptığı mikroekonomik rekabet gücü sıralamasında Türkiye 1999 yılında 31. sırada geliyor ve AB ülkelerinden Yunanistan'ı, AB'ye ön sırada aday olan ülkelerden de Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan ve Bulgaristan'ı geride bırakıyor. Diğer aday ülkeler zaten listede yok. Sıralamada Türkiye'den sonra gelen ülkeler arasında Meksika, Brezilya, Arjantin gibi Latin Amerika ülkeleriyle, Çin, Hindistan, Tayland, Filipinler, Endonezya gibi Asya ülkeleri de var. Rusya da sıralamada Türkiye'den sonra geliyor.[296]

Türkiye ile bazı ülkelerin son yıllardaki gayri safi milli hasıla artışı, piyasa fiyatlarıyla, aşağıdaki tabloda görülüyor.

1999 yılında Uzakdoğu ve Rusya'da yaşanan krizlerin ve Türkiye'deki büyük deprem felaketinin etkisiyle GSMH'da OECD rakamlarına göre % 2,25'lik bir düşüş olması bekleniyordu. IMF de % 2,1'lik bir düşüş tahmin ediyordu. Devlet İstatistik Enstitüsü 31 Mart 2000 tarihinde 1999 yılı GSMH düşüş rakamını % –6,4 olarak gösterdi. Uzakdoğu'da yaşanan krizin olumsuz etkilerine rağmen bu kadar büyük bir düşüş beklenmiyordu. Şimdi diğer ekonomik kuruluşların rakamları bekleniyor.

Bu olumsuz tabloya rağmen 2000 yılının başından itibaren Türkiye'nin aldığı istikrar tedbirlerinin sonuç vermeye başladığı görülüyor. OECD Türkiye'nin 2000 yılında % 4,59'luk ve 2001 yılında da % 3,89'luk bir kalkınma hızına ulaşacağını tahmin ediyor. OECD tahminlerine göre 2000 yılında Türkiye, kalkınma hızı artışında OECD'nin ilk dört ülkesi arasında yer alacak.[297]

IMF Türkiye'nin 2000 yılında % 5,6'lık, 2001'de %5,2'lik, 2002 yılında da % 5,8'lik bir kalkınma hızına ulaşacağını tahmin ediyor. Bunlar Türk hükümetinin programında da öngörülen rakamlar.[298]

---

296 World Economic Forum, Microeconomic Competitiveness: Findings from the 1999 Executive Survey, s. 33.

297 OECD Economic Outlook, December, 1999.

298 IMF Press Release, No: 99/66, 22 December 1999.

Türkiye ile Diğer Bazı Ülkelerin GSMH'ları (Milyar $) ve 1990-1998 Yılları Arasında Ortalama Kalkınma Hızı

Ülkeler	*1980*	*1985*	*1990*	*1995*	*2000**	*2001**	*Kalkınma Hızı (%)*
ABD	4 881	5 630	6 562	7 401	8 948	9 151	3,0
Japonya	1 801	2 126	2 665	2 863	3 047	3 084	1,2
Almanya	1 169	1 238	1 460	1 741	1 885	1 933	1,7
İngiltere	769	852	1 003	1 085	1 231	1 259	1,9
Fransa	905	976	1 137	1 195	1 345	1 384	1,6
İtalya	866	933	1 078	1 148	1 233	1 266	1,2
İspanya	414	446	556	594	706	730	2,1
Türkiye	178	225	295	346	418	435	4,4
Avusturya	123	132	154	169	192	197	2,1
Polonya			241	268	347	367	3,7
Yunanistan	107	115	126	134	157	163	1,8
Çek Cum.			**126	127	131	134	–0,2
Macaristan			104	92	111	115	–0,1

Kaynak: OECD Economic Outlook, Aralık 1999; Kalkınma hızları: OECD Daatabase PPP esasına ve doların 1995 yılı değerine göre hesaplanmıştır.
** Tahmini, ** 1991*

Yukarıdaki tabloda yer alan rakamlar satın alma gücü esasına göre hesaplanmış bulunuyor, Dışişleri Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan ortak bir çalışma sonunda 1998 yılında yayınlanan *Türkiye ve Dünya: 2010-2020 Küresel bir Oyuncunun Ortaya Çıkışı* başlıklı kitapta önümüzdeki 20 yıl içinde Türk ekonomisindeki muhtemel gelişmeler normal ve hızlı gelişme senaryolarına göre hesaplanmış bulunuyor. Yüksek gelişme senaryosuna göre cari fiyatlarla toplam GSMH'nın 2010 yılında 627 milyar dolara, 2020 yılında ise 1,6 trilyon dolara yükselmesi bekleniyor.[299]

Devlet Planlama Teşkilatı'nın cari fiyatları esas alarak yaptığı düşük gelişme senaryosuna göre Türkiye'nin GSMH'sı 2010 yılında 458 milyar, 2020 yılında da 994 milyar dolara ulaşacak. Cumhuriyetin 100. Yıldönü-

299 *Financial Markets of Turkey*, IDE, İstanbul, 1998.

mü olan 2023 yılında 1,2 trilyon, 2025 yılında da 1,5 trilyon dolara yükselecek. Aynı tahminlere göre kişi başına gayri safi milli hasılada da gene piyasa fiyatlarına göre Türkiye 2000 yılında 3 615 dolar olarak gerçekleşmesi beklenen düzeyini 2010 yılında 12 046 dolara 2020 yılında 15 047 dolara, 2025 yılında da 17 457 dolara yükseltecek. Satın alma gücü esasına göre hesaplandığında ise Türkiye'nin 2000 yılında 7 317 dolar olarak gerçekleşmesi beklenen kişi başına GSMH'sı 2010 yılında 13 600 dolara, 2020 yılında 27 386 dolara, 2025 yılında da 38 862 dolara çıkacak.[300] Ancak 1999 yılında gerçekleşen büyük düşüşten sonra 2000 yılı tahminlerinin ne ölçüde gerçekleşeceği bilinmiyor.

Uzun vadeli tahminlerde ihtiyatlı olmak gerekiyor. 1999 yılında olduğu gibi, bir yandan dünyadaki ekonomik krizler, bir yandan da deprem veya diğer doğal afetler planlanan gelişmeleri olumsuz yönde etkileyebiliyor. Ancak Türk ekonomisi açısından bazı yapısal avantajları da görmezlikten gelmemek lazım. Örneğin Türkiye gıda üretiminde kendi kendine yeterli olan az sayıdaki ülkeden biri. Su kaynakları açısından Türkiye fazla zengin sayılmaz. "Su zengini" sayılan ülkelerde kişi başına 10 000 metreküpten fazla su düşüyor. Türkiye'de ise 1 830 metreküp. Ancak ülkenin coğrafi özellikleri, doğal yapısı bu suların önemli bir bölümünün barajlar ve hidroelektrik santralleri yapılarak değerlendirilmesine uygun. Bu amaçla düşünülen Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) bölgedeki ekonomik yaşamı köklü biçimde değiştirecek. Daha 1930'lu yıllarda Atatürk Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde barajlar yapılmasını düşünmüştü. Bu düşünce 1960'lı yıllardan itibaren gerçekleşmeye başladı. Bölgeye büyük yatırımlar yapıldı.[301] GAP dünyanın en büyük dokuz projesinden biri. GAP bölgesinde Türkiye'nin nüfusunun onda biri yaşıyor. Bu proje çerçevesinde 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali inşa edilecek, 1,7 milyon dönüm arazi sulanacak. Bu Türkiye'nin sulanabilir alanlarının yüzde yirmisi. Proje tamamlandığında 22 milyar kilovatsaat elektrik üretilecek. 1997 yılında GAP bölgesindeki elektrik üretimi projenin toplam hedefinin % 90'ına ulaşmıştı. GAP tamamlandığında 200 000 kişiye doğrudan iş sahası yaratılacak. Sulama projelerinin ve bölgede geliştirilecek diğer projelerin istih-

---

300 TUSİAD Publication, No. T/99-10/268, s. 13.

301 Lorenz, Frederick; Erickson, Edward J., *The Euphrates Triangle*, National Defense University Press, Washington, 1999, s. 5.

dam üzerindeki yan etkileriyle bu sayının çok daha yüksek olması bekleniyor. Toplam değeri 32 milyar dolara ulaşacak bu projenin önemli bir bölümü bitti.[302]

Dış ticarette de son yıllarda gerçekleştirilen hızlı artışın önümüzdeki 20 yıl içinde de süreceği tahmin ediliyor. 1980-1996 yılları arasında Türkiye'nin mal ve hizmet ticaretinin GSMH'ya oranı % 15,5'ten % 35,6'ya ulaşmıştı. Gelecek 20 yıl içinde dış ticaretin, düşük gelişme senaryosuna göre yılda % 8,4, hızlı gelişme senaryosuna göre ise % 11 oranında artması bekleniyor.

Yüksek gelişme senaryosuna göre 2010 yılında Türkiye'nin ihracatı 102, ithalatı 211 milyar dolar olacak. Bu rakamlar 2020 yılında sırasıyla 305 ve 649 milyar dolara yükselecek.

Düşük gelişme senaryosuna göre ise ihracat 2010 yılında 53, 2020 yılında 99 milyar dolara, ithalat ise sırasıyla 100 ve 230 milyar dolara yükselecek.[303]

Türkiye Aralık 1999'da IMF ile üç yıllık bir stand-by anlaşması yaptı. Buna göre IMF Türkiye'ye 4 milyar dolar kredi verecek. Türkiye'nin bu anlaşmaya esas teşkil eden ekonomik kararları köklü bir reform programı niteliğinde. Bu programın ana hatları şöyle:

- 2000 yılının sonunda enflasyon düzeyi tüketici fiyatlarıyla % 25'e, toptan eşya fiyatlarıyla % 20'ye indirilecek. Tüketici fiyatlarıyla enflasyonun 2001 yılı sonunda % 10-12 düzeyinde olması ve 2002 yılı sonunda da % 5-7'ye inmesi öngörülüyor.
- GSMH artışı 2000 yılı sonunda % 5-5,5 düzeyinde olacak. 2001-2002 yıllarında kalkınma hızının % 5-6 arasında olması hedefleniyor,
- 2000 yılında kamu sektörünün, borç ve faiz ödemeleri hariç, bir bütün olarak GSMH'nın % 3,7'si kadar fazlalık vermesi öngörülüyor,
- Depremle ilgili harcamalar bu hesabın dışında. Bu harcamaların GSMH'nın % 1,5'una ulaşması bekleniyor,
- Halen % 15 olan Katma Değer Vergisi 2 puan artırılacak,
- 2000 yılında özelleştirme çalışmalarından 7,6 milyar dolar gelir bekleniyor, 2001 yılında 6 milyar, 2002 yılında da 4 milyar dolarlık özelleştirme yapılacak.

---

302 Lorenz, s. 6, 13, 44.
303 *Financial Markets of Turkey*, s.16-18.

- Kamu sektörünün dış borçlanmaları GSMH'nın % 2,5'u düzeyi civarında olacak,
- Kamu borçlarının GSMH'ya oranı 2000 yılında % 58 civarında kalacak, 2001 yılında % 56,5'e, 2002 yılında da % 54'e inecek,
- Tarımda sübvansiyonların doğrudan fakir çiftçilere ödemesini öngören bir reform programı başlatılacak, 2000 yılında bu amaçla bir pilot proje uygulanacak,
- Gene tarım alanındaki destekleme kredilerinin kamu bankalarına maliyeti GSMH'nın % 1,2'sinden % 0,6'sına indirilecek,
- Parlamentonun kabul ettiği sosyal güvenlik yasası sayesinde sosyal güvenlik sisteminde önümüzdeki 10 yıl içinde emeklilik yaşı kademeli olarak yükseltilecek ve bütçe üzerindeki sosyal güvenlik yükü azaltılacak,
- Bütçenin dışındaki 61 fondan 20'si Şubat 2000'de kapatılacak, gerisi de Haziran 2001'e kadar tasfiye edilecek,
- Vergi sistemi iyileştirilecek, daha etkin ve adil hale getirilecek, halen GSMH'nın % 3'üne ulaşan, tahsil edilemeyen vergi oranı azaltılacak.[304]

Türkiye'nin IMF'e yazdığı niyet mektubunda da yer alan ekonomik hedeflerinin bazıları özetle bunlar. IMF Yönetim Kurulu'nun da uygun bulduğu bu önlemlerin yakın gelecekte Türk ekonomisini istikrara ve yeniden hızlı kalkınma sürecine kavuşturması bekleniyor. Merkez Bankası da para programlarını ve döviz kurlarını bu hedeflere göre düzenledi.

Bir yandan alınan ekonomik istikrar tedbirlerinin, bir yandan da AB üyeliğine adaylık kararının etkisiyle, diğer ekonomik göstergelerden önce İstanbul Borsası'nda görülmemiş bir yükselme yaşandı. Bütün rekorlar kırıldı. Uzun yıllardan beri Türkiye'ye yatırım yapmakta çekingen davranan yabancı yatırımcıların borsaya yatırım yapmakta birbirleriyle yarıştıkları görüldü. Bu acaba başka ülkelerde de örneği görülen ve sonra o ülkelerde büyük sıkıntılara yol açan spekülatif amaçlı bir sermaye hareketi miydi, yoksa Türk ekonomisinin potansiyeli gerçekten anlaşılmış mıydı? Bunu zaman gösterecek.

Gerçekten alınan bütün önlemlere, yapılan yasa değişikliklerine, eko-

304 IMF Press Release, No: 99/66, 22.12.1999.

nominin pek az ülkede örneği görülebilecek şekilde liberalleştirilmesine rağmen Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri, benzeri ülkelerle kıyaslanamayacak derecede düşüktü. Örneğin 1996 yılında Türkiye'ye gelen yabancı sermaye toplamı 612 milyon dolardan ibaretti. Bu o yıl gayri safi milli hasılanın sadece % 0,33'ü dolayındaydı. Bazı Orta Avrupa ülkelerine giden yabancı sermaye bunun on katına yakındı. Çin'e giden yabancı sermaye bunun 70 misliydi. O ülkelerin mevzuatı Türkiye'den daha liberal değildi. Yabancı sermayeyi yönlendiren çevrelerin veya onları etkileyenlerin uzun yıllar Türkiye'ye yatırım yapmaya sıcak bakmadıkları anlaşılıyor.

Son zamanlarda bütün bu yaklaşımlarda olumlu yönde bir değişikliğin ortaya çıkmaya başladığının işaretleri görülüyor. İstanbul Borsası'na yabancı yatırımcıların rekor düzeyde yatırım yapmaları bunun bir simgesi sayılabilir. 1998 yılı aralık ayı ile 2000 yılı ocak ayı arasında İstanbul Borsası'nın sağladığı kazanç dolar bazında % 308,5 oldu.[305] Bu İstanbul'u dünya borsaları arasında birinci sıraya yükseltti.

1999 Kasımı'nda yapılan AGİT İstanbul zirvesi sırasında çok sayıda Amerikan enerji firmasının Türkiye'de elektrik üretimi alanına yatırım yapmak için imzaladıkları yüz milyonlarca doları bulan anlaşmalar, yabancı yatırımcıların ilgisinin sadece İstanbul Borsası'na yönelik olmadığını ortaya koyuyor. Gene aynı günlerde Türkiye ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmalar Hazer petrollerinin ve bölgedeki doğal gaz kaynaklarının Türkiye üzerinden dünyaya akıtılacağının ilk resmi işareti oldu. Bakü ile Ceyhan arasına yapılması planlanan ve Gürcistan üzerinden geçmesi kararlaştırılan petrol boru hattı 1 730 kilometre uzunluğunda olacak ve yılda 50-55 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip bulunacak. Bu hattın 468 kilometresi Azerbaycan, 225 kilometresi Gürcistan ve 1 037 kilometresi de Türk topraklarından geçecek. Türkiye Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı hattın maliyetinin 1,6 milyar dolar olacağını tahmin ediyor.[306]

Gerçekten Türkiye üzerinden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatlarının Kafkaslar'da ve Orta Asya'da üretilen petrol ve gazın dünyaya en uygun şartlarla ulaştırılacağı yol olduğu düşünülüyor. Bazılarının savundu-

---

305 *Economist*, 22.1.2000, s. 114.

306 Nasib Nassibli, *Azerbaijan: Oil and Politics in the Country's Future, Oil and Geopolitics in the Caspian Region*, Praeger, London, 1999, s. 118.

ğu gibi petrolün tankerlerle taşınması Boğazlar açısından büyük bir tehlike taşıyor ve Türkiye tarafından kabul edilemez bulunuyor. Halen yılda 45 000 geminin geçtiği İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının daha büyük ve tehlikeli bir yük trafiğini kaldırması mümkün değil. Zira 1983 ve 1993 yılları arasında İstanbul'da 167 büyük deniz kazası oldu. Deniz trafiğinin artmasının sonucunda, bu deniz kazalarında, 1990'lı yılların sonunda 1988 yılına kıyasla % 35 artış görülüyor.[307] Bu nedenle Büyük miktarda petrolün Boğazlar üzerinden taşınması bir seçenek olarak görülmemeli.

Yapılan araştırmalar gerçekten bu bölgenin dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz yataklarından bir bölümüne sahip olduğunu ortaya koyuyor. Ancak bu kaynakların büyüklüğü konusunda araştırıcılar arasında tam bir görüş birliği yok. ABD Enerji Bakanlığı 200 milyar varillik bir potansiyelden söz ediyor. Bunun dörtte biri Azerbaycan'a ait. Başka kaynaklar bölgenin 178 milyar varil petrol üretebileceğini ileri sürüyorlar. Bunun parasal değeri 4 trilyon dolar. Bununla beraber çok daha düşük tahminlerde bulunanlara da rastlanıyor. *Foreign Affairs* dergisinde görüşlerini açıklayan petrol uzmanları 100 milyar varilden söz ediyorlar. Uluslararası Starejik Araştırma Enstitüsü'nün tahmini 35 milyar varil. Azerbaycan petrol şirketi SOCAR'ın başkanı Natık Aliyev ülkesinin toplam petrol rezervinin 1,4 milyar ton olduğunu açıkladı. Bu yaklaşık 10 milyar varillik bir petrol rezervi anlamına geliyor. Natık Aliyev ülkesinin doğal gaz rezervinin de 430 milyar metreküp olduğunu söyledi. Azerbaycan halen yılda 9 milyon ton petrol üretiyor. Ancak bunun yapılan yeni yatırımların sonucunda hızla artması bekleniyor. Sadece Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1997 yılında Vaşington'a yaptığı ziyaret sırasında 10 milyar dolarlık petrol yatırım anlaşması imzalandı. 1990'lı yılların sonuna kadar Azerbaycan'da petrol araştırması ve üretimi için yapılan yatırım taahhütlerinin toplamı 40 milyar doları bulmuştu. Türkiye de bölgeye petrol yatırımı yapan uluslararası konsorsiyumun üyelerinden biri. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Azerbaycan'ın Güneşli bölgesindeki yatırımlarda % 6,75'lik, Şah Deniz bölgesinde ise % 9'luk payı var.

Azerbaycan 2001 yılında petrolden 1 milyar dolarlık gelir sağlamayı umuyor. Bu gelirin 2005 yılında 5 milyar dolara çıkması bekleniyor. Azer-

---

307 Aras Bülent; Foster George, *Turkey, Looking for Light at the End of the Caspian Pipeline, Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region*, Prager, 2000 s.234.

baycan Başbakanı önümüzdeki 25 yıl içinde ülkesinin petrolden 210 milyar dolar elde edebileceğini açıkladı.[308] Türkiye'nin ayrıca, Rusya, İran ve Türkmenistan'la da doğal gaz anlaşmaları var. Sadece Türkmenistan'dan yılda 28 milyar metreküp gaz alınması, bunun 15 milyarının Türkiye'de tüketilmesi, 13 milyarının da diğer Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi planlanıyor.[309]

Bütün bu veriler ve tahminler bölgenin önümüzdeki yıllarda dünyanın önemli enerji kaynaklarından biri olacağını gösteriyor. Bu petrolün ve doğal gazın hangi yoldan dünya pazarlarına aktarılacağı da işte bu yüzden büyük önem taşıyor. Yıllık enerji talebi yaklaşık % 5 artan Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyacı için bu gelişmeler memnunluk verici. Bu anlaşmalardan kısa bir süre sonra Rusya'dan Karadeniz'in altından boruyla doğal gaz getirilmesi için yapılan anlaşma da bu alandaki çalışmalara yeni bir boyut kazandırdı.

Türkiye 1980'li yılların başından beri liberalleşme yolunda büyük adımlar atmış ve bunun meyvelerini de almaya başlamıştı. 1980 ile 1993 yılları arasında yıllık ortalama kalkınma hızı % 4,6 oldu. 1980 ile 1996 yılları arasında ihracat yaklaşık 8 misli artarak 23,5 milyar dolara yükseldi. Kayıt dışı ekonominin payı OECD tahminlerine göre % 30 ila 50 civarında. Bazı yabancı kaynaklar bunu % 40-70 arasında gösteriyorlar.[310] Resmi istatistiklere bu kayıt dışı ekonominin rakamları eklenirse Türkiye'nin gerçek GSMH rakamları Avrupa'da kendinden bir önceki sırada yer alan İspanya'ya yetişiyor.

1997 yılında yayınlanan Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde de dünyanın en hassas bölgelerinden birinde bulunan Türkiye'nin NATO, Balkanlar, Ege, Irak, Ortadoğu Barışı, Orta Asya petrol ve doğal gazının Batı'ya taşınması gibi hayati konuların hepsinde önemli bir konuma sahip olduğu vugulanıyor.[311] Ocak 1998'de yayınlanan Amerikan Uzun Vadeli Entegre Strateji Komisyonu raporunda da Türkiye en önemli ülkeler arasında yer alıyor. Bu raporda Türkiye NATO'nun Güney Doğu kanadında "kilit" ülke olarak nitelendiriliyor. Ayrıca Türkiye'nin savunma

---

308 Nassibli, s.110.

309 Aras, s.232.

310 Alan O. Makovsky, *Pivotal States*, s. 93.

311 Donald, C. F. Daniel, Andrew L. Ross, *US Strategic Planning and the Pivotal States, The Pivotal States*, s. 396.

sanayiinin gücüne de dikkat çekiliyor. Türkiye'nin tarihinden, demokratik rejiminden, coğrafi konumundan, kültüründen ve ekonomik gücünden gelen bazı özellikleri onu diğer kilit ülkelerden farklı bir konuma getiriyor.

Türkiye'nin diğer Avrupa ülkelerinden farklı kültürel özellikleri de var. Türkler çok zengin ancak diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir kültür birikimine sahipler. Kültür farkı nedeniyle bazı Avrupa ülkelerinde etkili olan bir kısım siyasal partiler uzun süre Türkiye'nin AB üyeliğine ilke olarak karşı çıktılar. Hıristiyan dininin yeni Avrupa mimarisinin temel taşlarından birini oluşturması gerektiğini savundular. Hıristiyan Partiler Birliği'nin 1997 Mart ayında Brüksel'de yaptıkları bir toplantıdan sonra Türkiye'nin hiçbir zaman Avrupa Birliği'ne giremeyeceği, çünkü farklı bir uygarlıktan geldiği ileri sürüldü. 10 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesinde bütün bu tabular yıkıldı ve Türkiye'ye tam üyelik yolunu açan adaylık statüsü verilmesi kabul edildi.

Bu kolay olmadı, uzun yıllar süren mücadeleler gerektirdi. Zirve kararında Türkiye'nin benimsemediği bazı görüşlere de yer verildi ama karar açık ve netti: Türkiye AB'ye tam üye olmaya aday kabul edilmişti. Bundan sonrası Türkiye'nin Kopenhag'da 1993 yılında bütün aday ülkeler için saptanmış bulunan kriterlere uymasına kalmıştı. Bu kriterler diğer bütün adaylara aynı şekilde uygulanacak, ayırımcılık yapılmayacaktı. Helsinki kararında böyle deniliyordu. Gene karara göre Kopenhag kriterlerinin siyasi bölümüne, yani demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarıyla ilgili genel kurallara uyduğu saptandığında Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanacaktı. Üyeliğin gerçekleşmesi ekonomik kriterlere de tam uyum sağlamaya bağlıydı. Avrupa Birliği Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileriyle ilgili bazı beklentilerini de dile getirmişti ama, zirve akşamı dönem başkanı Finlandiya Başbakanı'nın üst düzeyde AB yetkilileri ile Ankara'ya gönderdiği mektupta, bu hususların ön koşul olmadığı belirtiliyor ve metne açıklık getiriliyordu.

Zirve kararına bakılırsa Türkiye diğer adaylardan önce Kopenhag kriterlerine uyduğu takdirde onlardan önce tam üye olmasına engel yoktu. Geçmiş tecrübelerin ışığında, aday ülkeler arasında tercih yapılırken bu objektif kuralların tam olarak uygulanıp uygulanmayacağı hususunda kuşku duyanlar vardı. Başka siyasal, kültürel ve tarihi nedenlerden, bir kı-

sım aday ülkenin Türkiye'den önce üye yapılmak isteneceği yolunda genel bir kanı mevcuttu. Hatta Helsinki kararlarından sonra dahi Türkiye'nin uzun vadede bile üye olamayacağını, bu kararın bir göstermelikten ibaret olduğunu ileri süren politikacılar ve siyasi partiler çıkmıştı. Ama karar ortadaydı ve koşulları yerine getirdiğinde Türkiye'ye nasıl davranılacağını zaman gösterecekti.

21. Yüzyılda Uluslararası İlişkiler

21. yüzyılda uluslararası ilişkilerde köklü değişikler oldu. Teknolojideki gelişmelere, küreselleşmenin etkilerine rağmen ulus-devletler varlıklarını ve uluslararası ilişkilerdeki etkinliklerini sürdürdüler. Ancak devletlerarası ilişkilerdeki yoğunluk eski yüzyıllarla kıyaslanmayacak ölçüde arttı. Bunun bir göstergesi de uluslararası kuruluşların sayısındaki büyük artış. 1909 yılında 37 olan uluslararası kuruluşların sayısı 1996 yılında 260'a çıktı.

Yukarıdaki bölümlerde 21. yüzyılda dünyada nüfus, ekonomi, teknoloji ve çevre gibi alanlarda beklenen gelişmeler kısaca özetlendi. Bunların devletlerin yapısı ve uluslararası ilişkiler üzerinde de bazı etkiler yapması kaçınılmaz görünüyor. Zira artık uluslararası ilişkiler sadece hükümetler arasındaki ilişkilerden ibaret değil. Ekonomik kuruluşların yanı sıra siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, hükümet dışı kuruluşlar arasında da sınır ötesi ilişkiler ve işbirliği yoğunlaştı. Örneğin bankalar arasındaki uluslararası işbirliği kuruluşu SWİFT'in 51 ülkede 1 000 üyesi var. Birden çok ülkede üyeleri olan hükümet dışı örgütlerin sayısı 1996 yılında 5 472'ye çıktı.[312]

"Ulus-devlet" kavramının ve devletin niteliklerinin bu gelişmeler karşısında kaçınılmaz olarak değişikliğe uğrayacağı kanısı yaygın. Daha şimdiden, özellikle federal sisteme sahip devletlerde eyaletler veya federe devletler kendi yetkilerini artırmak için girişimlerde bulunuyorlar. Bazı Alman eyaletlerinin Brüksel'de, Avrupa Birliği nezdinde temsilcilikleri var. AB Komisyonuyla doğrudan ilişki kuruyorlar. İspanya'da Katalunya ve Bask bölgeleri merkezi yönetimden daha çok yetki almak, devlet idaresi üzerindeki etkinliklerini artırmak peşindeler.

Diğer taraftan Avrupa Birliğine üye olan devletler bazı konulardaki yetkilerini Topluluğa devretmiş bulunuyorlar. AB ülkesi vatandaşlarının güncel yaşamlarını etkileyen pek çok konuda kararlar artık Brüksel'de AB Komisyonu'nca alınıyor. AB'nin çeşitli konuları kapsayan ortak kuralları

312 Held, s. 53, 57.

bütün üye ülkeler için bağlayıcı. Artık üye ülkeler gümrük vergilerini, borçlanma hadlerini diledikleri gibi saptayamıyorlar. Tarım sübvansiyonları gibi konularda da ortak kurallara uymak zorundalar. 1999 yılı başından itibaren AB'nin ortak parası olan euro resmen kullanılmaya başlandı. Avrupa Para Birliği'ne giren ülkelerde 2002 yılından itibaren yıl içinde piyasada sadece euro kullanılacak, milli paralar ortadan kalkacak.

AB üyeleri sıkı kurallara bağlı ama AB dışındaki ülkeler de aynı katı kurallar içinde değilse de uluslarası ekonomik ve özellikle mali gelişmelerden etkileniyorlar. Serbest piyasa ekonomisi kurallarını benimseyen ülkeler dünyadaki ekonomik dalgalanmalardan, krizlerden, kendi kusurları olmasa da etkileniyorlar. Büyük devletlerin faiz hadlerinde yaptıkları değişiklikler, para değerlerinin değişimi, uluslararası borsaların seyri bütün bu ülkelerin ekonomilerine tesir ediyor. Bütün bu alanlarda artık mutlak anlamda milli egemenlikten söz etmek zor. Liberal ekonomiye sahip ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık oranı artıyor. Dünya para piyasalarında bir günde gerçekleşen işlem hacmi birçok devletin bir yıllık milli gelirinden daha fazla.

Çok uluslu şirketler ve bankalar, yaygın elektronik haberleşme sistemlerinden de yararlanarak ulusal sınırları aşan örgütlenmeler ve karar alma mekanizmaları oluşturmuş bulunuyorlar. Devletlerin iç ekonomik kurallarının kapsamı dışında çalışan serbest bölgeler gittikçe yaygınlaşıyor. Özellikle Avrupa'da sınırötesi ekonomik işbirliği bölgeleri oluşuyor. Bugün Fransa'nın Alzas-Loren bölgesi ekonomik açıdan Almanya'nın Baden-Würtenberg eyaleti ile neredeyse bütünleşmiş gibi. Kuzey İtalya'nın Avusturya ile ticari bağları İtalya içindeki diğer bölgelerle ticaretinden daha fazla.[313] Devletlerin uluslararası mali işlemleri kontrol altında tutma olasılıkları bundan 20-25 yıl öncesine oranla çok azalmış durumda. 21. yüzyılda da teknoloji yarışı, ekonomik ve ticari rekabet, hatta bir ölçüde ticari savaşlar uluslararası ilişkilerin özellikleri olmaya devam edecek. Ama hiçbir ülke kendini uluslararası ekonomik ve mali sistemin dışına çıkartmayı göze alamıyor. Siyasi açıdan Batı ülkelerinden farklı bir rejimi sürdüren Çin bile dünya ile ekonomik ilişkilerinin birçok alanında liberal ekonominin kurallarına uymak zorunda kalıyor. İşte bütün bu gelişmelerin, uluslararası siyasi ilişkileri de etkilemesi kaçınılmaz görünüyor.

313 Kennedy, Paul, s. 132.

21. yüzyılda ulus-devletlerin, bir yandan yerel yönetimlere yetki devri, bir yandan uluslararası kuruluşlarla, ekonomik ve mali çevrelerle yakın işbirliği sürdürme gereksinimi sonucunda yetkilerini fiilen kısıtlama zorunda kalacakları anlaşılıyor. 20. yüzyılın ortalarına kadar tamamen ulusal egemenliğin sınırları içindeki "iç sorunlar" olarak nitelendirilen birçok konuda devletler artık uluslararası anlaşmalarla kendilerini bağlamış durumdalar ve bazı ilkelere uymak zorundalar. Bu alanlardan biri de insan hakları.

Türkiye gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamış ve bireylerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru hakkını tanımış olan ülkeler, artık insan haklarını bir iç sorun olarak sayamıyorlar. Ayrıca Yugoslavya ve Ruanda için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı ile kurulmuş bulunan Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi de geniş yetkilerle donatıldı. Gene Birleşmiş Milletler'in girişimi ile 1998 yılında Roma'da toplanan bir uluslararası konferansta sürekli bir Milletlerarası Ceza Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı. Bu konuda hazırlanan antlaşma 60 ülkenin onaylaması ile yürürlüğe girecek. Bu mahkeme, antlaşmaya taraf olan ülkelerde soykırım, savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlemiş olanları yargılayacak.[314] Bütün bu gelişmelere rağmen 21. yüzyılda da milli devletlerin önemlerini korumaları, başta ulusal güvenlik alanı olmak üzere temsil ettikleri milletlerin pek çok alanda en önemli güvencesi, güç kaynağı ve birleştirici unsuru olmaya devam etmeleri bekleniyor. Bundan daha önemlisi devletlerin kural koyucu olma özelliklerini korudukları. Son tahlilde hükümetlerin gerek ülke içinde alt makamlara veya yerel yönetimlere yetki devirleri, gerek bazı uluslarası kuruluşların belirli alanlardaki yetkilerini kabul etmeleri kendi bağımsız kararları ile oluyor.

Bununla birlikte, devletlerin kendilerinden beklenen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeleri dünyanın değişen koşullarına zamanında adım uydurabilmelerine, gerekli yapısal değişikleri gerçekleştirebilmelerine ve uygar ülkeler arasındaki yarışta geride kalmamalarına bağlı. Onun için bütün ülkeler kapsamlı bir reform süreci içine girmiş bulunuyorlar. Türkiye'nin dünyadaki bu gelişmelere ayak uydurabilmesi, çağdaş uygarlık yarışında ileri bir düzeye gelebilmesi için, diğer ülkelerdeki bu reform ça-

314 Watt, Fergus, *The Creation of an Independent and Effective International Criminal Court, World Order for a New Millenium*, Macmillan, London, 1999.

lışmalarını yakından izlemesi gerekiyor. Yukarıda da belirtildiği gibi, Batılı ülkelerin bugünkü düzeylerine ulaşmaya çalışmak Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine çıkması için yeterli değil. İleriye bakarak önümüzdeki onyıllarda diğer ülkelerin nereye geleceklerini saptaması ve reform çalışmalarını ona göre yönlendirmesi gerekiyor.

Savunma ve Güvenlik Sorunları

Yeni yüzyılda bilimin, teknolojinin insanlığa kazandırdığı olanaklardan en iyi biçimde yararlanılması, ülkelerin refahının yükseltilmesi, çevre sorunlarının çözülerek dünyanın yaşanabilir bir ortam olarak korunması, her şeyden önce insanların güvenlik içinde yaşamalarına bağlı. İnsanlığın yüzyıllardan beri yaşadığı savaş felaketinden kurtarılıp güvenli bir ortam içinde yaşatılması, 20. yüzyılın başından beri birçok uluslarası çalışmanın, girişimin ve örgütlenmenin amacı olmuştu. Ama ne yazık ki, geçen yüzyıl insanlık tarihinin en korkunç savaş felaketlerine sahne oldu.

1899 yılında Lahey'de ilk Uluslararası Barış Konferansı 26 ülkenin katılımıyla toplandığında artık bir daha savaş yaşanmaması umuduyla yeni bir yüzyıla giriliyordu. Ama ne bu konferans ne de onu izleyen 1907 İkinci Lahey Uluslararası Barış Konferansı bu umutların gerçekleşmesine yol açacak sonuçlar verdi. Sadece savaşta uygulanacak kurallar üzerinde bazı anlaşmalara varılabildi. Bu arada devletler silahlanmaya hız vermişti. 1880-1914 yılları arasında Avrupa'nın önde gelen altı devleti savunma harcamalarını üç misli artırmışlardı. Bu ülkelerin ordularının mevcudu 2,6 milyondan 4,5 milyona çıkmıştı. Savaş gemilerinin tonajı ise beş misli artış göstermişti. 1915 yılı için öngörülen Üçüncü Lahey Uluslararası Barış Konferansı hiç yapılamadı. Çünkü savaş çıkmıştı bile. Bu savaşta Fransa askerlik çağındaki gençlerinin % 20'sini, Almanya % 13'ünü kaybetti. Birinci Dünya Savaşı'nda 26 milyon kişi öldü. 20 milyon kişi de yaralandı veya sakat kaldı. Ölenlerin yarısı sivillerdi. Gene de Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan kayıplar İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan felaketle kıyaslandığında az sayılır. Bu ikinci savaşta 53 milyon kişi hayatını kaybetti. Bunların % 60'ı sivillerdi. Bu savaşta sadece Sovyetler Birliği'nin verdiği ölü sayısı 17 milyonu buldu. Bu ülkenin savaştan önceki toplam yatırımlarının % 25'i tahrip oldu. Almanya, Fransa ve İngiltere de büyük kayıplara uğradılar. Ülkelerin ekonomik birikimi savaş uğrunda harcandı. Savaşa katılan büyük ülkelerin ürettiği toplam tank sayısı

Son İki Bin Yıl İçinde Savaşın Yol Açtığı Ölümler

Yıllar	*Ölü sayısı (milyon)*	*1000 kişiye düşen ölü sayısı*
0-1499	3,7	Bilinmiyor
1500-1599	1,6	3,2
1600-1699	6,1	11,2
1700-1799	7,0	9,7
1800-1899	19,4	16,2
1900-1995	109,7	44,4

Kaynak: State of the World

220 000'i, uçak sayısı 780 000'i buldu. Savaşta harcanan cephanenin değeri 2,5 trilyon dolara ulaştı. 20 yüzyıl, daha önceki yüzyıllarla kıyaslandığında savaşın dehşet verici tahribatında ne kadar büyük artış olduğunu ortaya koyuyor.

Savaşın tahribatını sadece ölü ve yaralı sayısı ve uğranan maddi hasarla ölçmek mümkün değil. Birinci Dünya Savaşı'nda 4 ila 5 milyon kişinin göçmen durumuna düştüğü hesaplanıyor. Bunların arasında Balkanlardan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden İstanbul'a ve Anadolu'ya göç eden Türkler de var. İkinci Dünya Savaşı'nda ise 40 milyon insan yaşadığı yerleri terk ederek başka ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Bu sayıya Doğu Avrupa ülkelerinden çıkartılan 14 milyon Alman dahil değil. Japon işgali sırasında evlerini terk etmek zorunda kalan 50 milyon Çinli de bu hesabın dışında. İkinci Dünya Savaşı'nın maliyeti 1996 yılı değerleriyle 8 trilyon dolar olarak hesaplanıyor.[315]

Yüzyılın ikinci yarısında yeni bir dünya savaşı yaşanmadı. Ama çeşitli yerel ve bölgesel çatışmalarda 17 milyon kişi hayatını kaybetti. Bu yerel çatışmalar bazı ülkelerin dünya savaşlarında uğradıkları zayiattan daha büyük kayıplar vermelerine yol açtı. 1950 yılındaki Kore savaşı sonucunda Kore nüfusunun % 10'unu, 1960 ve 1970'lerdeki savaşlar sonucunda Vietnam nüfusunun % 13'ünü kaybetti.

İkinci Dünya Savaşı Uzakdoğu'da ABD'nin Japonya'ya attığı iki nükleer bomba ile sona ermişti. Yüzyılın ikinci yarısı önce ABD'nin daha sonra

315 *State of the World*, s. 153-154.

1945 Yılından Sonraki Başlıca Savaşlarda Ölenler ile Sivil Kayıpların Oranı

Savaş	*Tarihi*	*Ölü sayısı*	*Ölen sivil %*
Çin İç Savaşı	1946-1950	1 000 000	50
Kore Savaşı	1950-1953	3 000 000	50
Vietnam	1960-1975	2 358 000	58
Biafra	1967-1970	2 000 000	50
Kamboçya	1970-1989	1 221 000	69
Bangladeş	1971	1 000 000	50
Afganistan	1978-1992	1 500 000	67
Mozambik	1981-1994	1 050 000	95
Sudan	1984- ?	1 500 000	97

Kaynak: State of the World

da Sovyetler Birliği'nin geliştirdikleri nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesine sahne oldu. Daha sonra İngiltere, Fransa, Çin ve başka ülkeler de bu silahlara sahip oldular. 1986 yılında dünyadaki toplam nükleer başlık sayısı 69 490'a çıktı. Bu silahların taşıdığı patlayıcıların gücü 18 milyar ton dinamite eşit. Yani dünyada yaşayan her insan başına 3,6 ton dinamit gücünde nükleer patlayıcı düşüyor. Bütün İkinci Dünya Savaşı boyunca kullanılan patlayıcıların toplamının 6 milyon ton olduğu hatırlanacak olursa nükleer silahlanmanın ulaştığı boyut daha iyi anlaşılabilir. Konvansiyonel silah üretimi ve ticaretinde de savaşı izleyen yıllarda büyük artış oldu. Sadece 1960 yılında dünya silah ticaretinin hacmi 1,5 trilyon dolara ulaştı. Bu silahların üçte ikisi gelişme yolundaki ülkelere gitti. Ekonomik ve sosyal alanda pek çok temel ihtiyacını karşılayamayan bu ülkeler, savunmaya büyük kaynaklar ayırdılar. Bu aşırı silahlanma çeşitli sebeplerden kaynaklanan yerel ve bölgesel savaşlarda büyük artışa yol açtı. 1950 yılında bu gibi çatışmaların sayısı 12 idi. 1992'de 51'e yükseldi.

1950'li yılların başında NATO ülkeleri arasında savunma alanında büyük bir yardımlaşma gerçekleştirildi. Eisenhower'ın Başkanlık döneminden ABD'nin sadece Türkiye'ye sağladığı askeri yardım yılda 200 milyon doları buluyordu. Eisenhower bölgeye ilave Amerikan askerleri gönderilmesindense Türkiye gibi ülkelerin kendi savunma güçlerini geliştirmelerine yardımcı olmanın daha doğru olduğunu söylüyordu. O devirde Ame-

rikan yardımları Türkiye'nin ve diğer Avrupalı müttefiklerin savunma alanında güçlendirilmelerine gerçekten yardımcı oldu. 1955 yılında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'e "Türkiye bizim dünyaya gösterebileceğimiz en iyi örnektir," diyordu.[316]

Bu genel yaklaşıma rağmen daha sonraki yıllarda ABD, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın çeşitli bölgelerine asker konuşlandırma yoluna gitti. Sovyetler Birliği de başka ülkelerde büyük çapta askeri birlik konuşlandırdı. 1982 yılında dünyadaki yabancı askeri üs ve tesislerin sayısı 3 000'e ulaşmıştı. ABD'nin 70 ülkede bulundurduğu asker sayısı 500 000'i bulmuştu. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin de yurtdışında 600 000 askeri vardı. Aynı yıllarda dünyadaki askeri harcamalar bazı yıllar 1 trilyon dolara yaklaşıyordu. 1960-1990 yılları arasında yapılan toplam askeri harcamalar 21 trilyon dolar civarındaydı. Sadece silah yapımına ve alımına harcanan para bir yılda 290 milyar dolara yükselmişti. Dünya silah ticareti yılda 48 milyar dolara ulaşmıştı. Bu ticaretin yoğunluk kazandığı 1980'li yılların başında sadece ABD'nin 4 yıl içinde 84 ülkeye sattığı silahların mali portesi 59 milyar doları bulmuştu.[317]

Soğuk savaşın sona ermesi 1990 yılından sonra dünyadaki gerginliklerin nispeten azalmasına yol açtı. Daha önceki yıllarda başlayan nükleer ve konvansiyonel silahların azaltılması yolundaki çalışmalar hızlandı. 1969-1995 yıllarında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmaları yapıldı. 1972 yılında yapılan bir anlaşmayla biyolojik silahlar yasaklandı, 1993'te Kimyasal Silahların Yasaklanması Anlaşması yapıldı, 1996'da nükleer denemeler bir anlaşmayla yasaklandı. NATO ve Rusya nükleer silahlarda büyük indirimlere gittiler. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde yapılan Konvansiyonel Silahların Kontrolü Anlaşması katılımcı ülkelerin sahip olabilecekleri, tank, top, zırhlı muharebe aracı gibi silah sistemlerine sınırlama getirdi. Güven ve güvenlik artırıcı tedbirler kabul edildi. Bu olumlu hava dünya çapındaki yerel savaşların sayısında da azalmaya yol açtı. 1992 yılında 51 olan yerel çatışma sayısı 1997'de 25'e indi. Gene de 1989 ile 1996 yılları arasında dünyada toplam 101 yerel ça-

316 Mastyny, Vojtech; *Nation Craig, Turkey Between East and West*, Westview Press, Colorado, 1996, s.51.

317 Held, s. 99, 103, 140.

tışma olduğunu unutmamak lazım. Bunların 99'u iç çatışma niteliğindeydi.[318] Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan Bosna Hersek ve Kosova çatışmaları çok sayıda insanın hayatına mal oldu. Bosna'da 200 000'e yakın insan hayatını kaybetti, Kosova'da da yaklaşık 10 000 kişi öldü.

21. yüzyıla girerken nükleer silahların da kullanılacağı kitlesel savaş olasılığı bir hayli azalmış bulunuyor. Bunun yerini etnik ve kültürel farklılaştırmaları belirli siyasal amaçlara ulaşmak için kullanmak isteyen ülkelerin veya grupların tahrik ettikleri çatışmalar alıyor. Ama farklı kültürlerin ve uygarlıkların doğal olarak çatışmalara yol açacağı yolundaki "uygarlıkların çatışması" teorileri pek itibar görmüyor.

Bütün bu çatışmaları önlemek, barış ve istikrarı korumak için başta Birleşmiş Milletler öncülüğünde olmak üzere, barış gücü faaliyetlerinde önemli artış oldu. Soğuk Savaş döneminde, 1948 ile 1988 yılları arasındaki 40 yıl içinde, Birleşmiş Milletler dünyanın çeşitli bölgelerinde 15 barışı koruma faaliyetinde bulundu. Soğuk Savaşın bitiminden sonraki 10 yıl içinde yerel çatışmaların artması nedeniyle Birleşmiş Milletler Barış Gücü 30 bölgede faaliyet göstermek zorunda kaldı.[319] Birleşmiş Milletler'in yanı sıra, başta NATO olmak üzere, başka uluslararası kuruluşlar da önemli görevler üstlendiler. NATO'nun Bosna'da ve Kosova'da yürüttüğü barışı koruma faaliyetleri İttifakın 50 yıllık geçmişinde örneği görülmeyen türdendi. NATO, 1999 yılının Nisan ayında Vaşington'da düzenlenen zirve toplantısında kabul ettiği yeni Stratejik Konsept ile, üye ülkelerin topraklarını koruma sorumluluğu dışında, Avrupa'da barışı koruma operasyonlarında da görev alabileceğini resmen kabul etti.

Gene de bir bütün olarak bakıldığında soğuk savaşın sona ermesinden sonra uluslararası ilkişkilerde bir yumuşamanın yaşandığından söz etmek mümkün. Bunun sonucunda bazı devletler savunma harcamalarında indirime gittiler. 1980'li yılların ortasına kıyasla dünyadaki savunma harcamalarında ortalama % 40 düşüş oldu. 1988'de 28,7 milyon olan dünyadaki toplam silahlı kuvvet mevcudunda % 20 azaltma yapıldı. 1990 ile 1995 yılları arasında dünyadaki toplam tank, silahlı araç, top, savaş uçağı ve savaş gemisi sayısında ortalama % 19 azalma oldu. Dünya silah ticareti 1987'deki 82 milyar dolarlık düzeyinden 1994'te 27 milyar dolara indi.

---

318 Eileen Babbitt, *Ethnic Conflict and the Pivotal States*, *The Pivotal States*, s. 339.
319 Held, s. 129.

1995'te bir miktar artış göstererek 32 milyar dolara çıktı. Nükleer başlık sayısı yaklaşık 70 000'den 1996'da 40 000'e indi. Gene de bunların toplam gücü dünyayı birkaç kere tahrip etmeye yeterli.

20. yüzyıla girerken yaşanan tablo ile 21. yüzyıla girerken yaşanan tablo çok farklı. Geçen yüzyılın sonundaki eğilim sürerse bu yüzyılda bir dünya savaşı tehlikesinin giderek azalacağını düşünmek mümkün. Bunda soğuk savaşın sona ermesinin, Varşova Paktı'nın feshedilmesinin, NATO ile Rusya arasında evvelce düşünülemeyecek bir diyalog ve işbirliği ortamı yaratılmasının ve nihayet NATO'nun, kendi üyelerinin topraklarının dışında da, Avrupa Güvenliğinin koruması rolünü üstlenmeye başlamasının katkısı büyük. Ayrıca, yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi, demokrasiyle yönetilen ülkelerin sayısında görülen artış da barış umutlarını artırıyor, zira demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşabileceklerine pek ihtimal verilmiyor.

Ancak Doğu-Batı ilişkilerinde yaşanan bu iyimserliği bütün dünya boyutuna yaygınlaştırmak için henüz erken. Özellikle Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Afrika'nın bazı bölgeleri henüz sürekli bir barış ve istikrar ortamına ulaşmış değil. Ayrıca soğuk savaşın sona ermesinden sonra ortaya çıkan yeni güvenlik risklerinin de önemle göz önünde bulundurulması gerekiyor. Bunlar arasında kitle tahrip silahları denilen nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların ve bunları fırlatıcı füze sistemlerinin, birçok uluslararası antlaşmaya rağmen, dünyada yayılması. Evvelce bu silahlara sahip olmayan ülkelerin bunları edinmeye başlamaları, yeni bir güvenlik riski oluşturuyor. Ayrıca uluslararası terörizmin yaygınlaşması da yeni güvenlik riskleri arasında sayılıyor. Bazı kitle tahrip silahlarının teröristler tarafından da kullanılma olasılığı Batı ülkelerini ciddi olarak düşündürüyor ve buna karşı önlemler alınıyor.

21. yüzyıldaki güvenlik riskleri ile ilgili tahminlerde bulunanların bazıları bir kısım İslam ülkelerinde güç kazanan köktendinci akımların diğer İslam ülkelerine de sirayet edebileceği endişesini taşıyorlar. Onlara göre böyle bir durumun ortaya çıkma olasılığı "uygarlıkların çatışması" kuramına bir ölçüde haklılık kazandırabilir. İslam ülkeleri ile Batı arasında bir soğuk savaş ortamı ortaya çıkabilir. Böyle bir soğuk savaşın odak noktasını Akdeniz'in ve Balkanlar'ın oluşturabileceğini düşünenler tarihte de "soğuk savaş" kavramının ilk defa İspanyollar tarafından Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rekabet dönemindeki havayı yansıtmak için kullanıl-

dığını hatırlatıyorlar.[320] Ancak bu düşüncelerin gerçekleşme olasılığı yok denilecek kadar az. Zira en başta Türkiye gibi Akdeniz'de ve Balkanlar'da etkin konumda bulunan bir ülke, halkının büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, başta NATO olmak üzere Batı dünyasının kuruluşlarının üyesi ve Batı uygarlığı ile bütünleşmeyi 77 yıldır milli bir politika haline getirmiş. Diğer İslam ülkelerinin tümünün de köktendinciliğe yönelebileceklerinin işaretleri görülmüyor. Tam tersine evvelce bu yola giren bazı ülkelerde yumuşama işaretleri göze çarpıyor. Bu nedenle bu gibi senaryoları ihtiyatla karşılamak gerekiyor.

Diğer bir güvenlik riski de cyber savaşlar denilen ve bilgisayarların ve internet sistemlerinin yasadışı kuruluşlar tarafından devletlerin güvenlik sistemlerini veya ekonomilerini zayıflatacak biçimde kullanılması olasılığı. Özellikle Türkiye'nin civarındaki bölge yeni güvenlik riskleri açısından hassasiyetle izlenmesi gereken özellikler taşıyor. Ayrıca bu bölgede, yakın geçmişteki tecrübelerin de gösterdiği gibi, yerel gerginlikler ve çatışmalar tehlikeli boyutlarda olmaya devam ediyor. O nedenle Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın yararlandığı barış avantajlarından Türkiye henüz yeterince yararlanamıyor. Türkiye'nin bulunduğu bölgede barışın korunması ancak güçlü bir savunma ve caydırıcılıkla mümkün.

Ulusal güvenlik konuları ve yeni yüzyılda karşılaşılabilecek güvenlik riskleri bunlardan ibaret değil. Dünyadaki hızlı nüfus artışı, buna bağlı göç hareketleri, bazı yeni hastalıkların yaygınlaşması, doğanın tahribine yol açan önemli çevre sorunları, bu arada su kaynaklarının azalması, ormanların yok olması, erozyon, hava kirliliği, atmosferin ısınması sonucunda denizlerin yükselmesi olasılığı ulusların güvenliğini etkileyebilecek ciddi sorunlar arasında sayılıyor.[321] Türkiye gibi bu konuların hemen hemen tümünde önemli risklerle karşı karşıya bulunan ülkelerin, ileriye yönelik stratejik değerlendirmeler yaparken, bütün bu unsurları dikkate almaları gerekiyor.

---

320 Khalilzad, Zalmay; Lesse, Ian O., *Sources of Conflict in the 21st Century*, Rand, Washington, 1998, s. 219.

321 Donald Daniel ve Andrew L. Ross, *U.S. Strategic Planning and the Pivotal States*, s.404.

Devletlerin Siyasal Yapısı

Gerek ekonomi, gerek dış politika ve savunma, gerekse çevre gibi konularda meydana gelen hızlı gelişmeler 21. yüzyıla girerken devletleri çağın koşullarına uymak için çaba göstermeye zorluyor. Globalleşme devletlerin uluslararası kuruluşlara bağımlılığını artırıyor. Uluslararası ekonomik ve mali çevrelerin sınır ötesi çalışmaları devletlerin karar alma olanağını kısıtlıyor. Yerel yönetimlerin giderek güç kazanması devletlerin bazı yetkilerini yerel yönetimlerle paylaşmalarını zorunlu hale getiriyor. Mesele bundan ibaret de değil, yukarıda özetlenen gelişmelerin ışığında devlet yönetimlerinde köklü reformlara gidilmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılıyor. Oysa Batılı devletlerin çoğunun iç siyasi yapısı uzun geçmişe dayanan ve genelde çağın gereklerine pek de uygun olmayan özellikler taşıyor. Devlet reformu çalışmalarının ayrıntısına girmeden önce, Batı ülkelerindeki siyasal yapıya biraz yakından bakmak gerekiyor.

Demokrasi Anlayışı

Batı demokrasisi basında ve siyasal çevrelerde en çok kullanılan kavramlardan biri. Kuşkusuz düşünce ve siyasal felsefe düzeyinde bir Batı demokrasisinden söz etmek mümkün. Her ne kadar demokrasinin pek çok tarifi varsa da, Batı demokrasisi denilince akla gelen halkın özgür iradesi ile kendisini yönetecek olanları seçtiği, yönetimin seçimle el değiştirdiği, etkili bir parlamento denetiminin bulunduğu, düşünce ve inanç özgürlüğüne saygı gösterildiği, basının hür olduğu bir rejim. Tabii bu hakların sadece anayasalarda ve yasalarda olması yeterli değil, uygulama da önemli. Eski Yunan sitelerinde kuramları geliştirilen demokrasinin bugünkü anlamıyla uygulamaya geçirilmesi yüzyıllar aldı. Geçen bin yılın ilk yarısında Avrupa'da kölelik yaygın bir uygulamaydı. 15. yüzyılda Cenova'da 2000 köle bulunuyordu. 1860 yılında ABD'nin Güney Carolina eyaleti nüfusunun yarısını köleler oluşturuyordu.

Avrupa'da da demokrasi henüz yeterince gelişmemişti. Fikir ve basın

özgürlüğü de bugünkü düzeyi ile kıyaslanabilecek durumda değildi. Örneğin İngiltere'de Kral'ı eleştirmek mümkün değildi. Muhalefet fikri çok sonraları gelişti, o da başlangıçta "Majestelerinin sadık muhalefeti" adı altında...

Bugün bütün dünyada demokrasinin en temel koşulu sayılan bütün yetişkin vatandaşların seçimlere katılma hakkına sahip olmaları 19. yüzyılda hemen hiçbir ülkede mevcut değildi. 1832 yılında İngiltere'de 20 yaşından büyüklerin sadece % 5'i oy verme hakkına sahipti. Bu oran 1914'te ancak nüfusun % 30'una çıkabilmişti. 1921 yılında İngiltere'de 20 yaşından büyüklerin % 25'i oy verme hakkına hâlâ sahip değildi.[322] Tabii yalnız İngiltere'de değil, bütün dünyada oy veremeyenler arasında kadınlar da yer alıyordu. Dünya demokrasisinin bugün ulaştığı düzeyden geriye bakıldığında kadınlara siyasal haklarının bu kadar geç verilmiş olmasını anlamak kolay değil. Demokrasiye geçeli 200 yıldan fazla olan bazı ülkeler nedense toplumun yarısını oluşturan kadınların siyasal haklarını çok uzun süre demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru gibi görmemişler. Bugün bazı Batı ülkelerinin parlamentolarında kadınların oranının hâlâ çok düşük durumda olması dikkat çekici.

Kadınların ülkeler itibariyle hangi tarihte oy verme hakkına kavuştukları aşağıdaki tabloda yer alıyor.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa ülkeleri arasında kadınlara oy hakkı tanıyan yoktu. Türkiye bu hakkı Fransa'dan 10, İtalya'dan 12, İsviçre'den 37 yıl önce tanımıştı. Bugün Avrupa Birliği'ne üyelik bağlamında Türk demokrasisinin eksiklerini araştıranların bu olumlu unsurları da göz önünde bulundurmalarında yarar var.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesiyle iş bitmiyor. Bugün Fransız parlamentosunda kadın milletvekillerinin oranı % 10'dan ibaret. Türkiye'de ve bazı başka ülkelerde de oldukça düşük. Kadın erkek eşitliğinin en çok ön plana çıkartıldığı İskandinav ülkelerinde bile, toplum hayatının birçok kesiminde kadınlar geri planda kalıyor. Örneğin İsveç'teki üniversite profesörlerinin sadece % 7'si kadın.[323] Türkiye kadınların üniversite öğretim üyeliği, mühendislik, finans, hukuk ve eğitim gibi dallardaki oranları itibariyle Avrupa ülkeleri arasında ön sıralarda yer alıyor.

---

322 Dahl, Robert, A., *On Democracy*, Yale University Press, 1998, s.23-24.
323 *Le Nouvel Etat du Monde*, s. 18.

Bazı Batı Ülkelerinde Kadınların Oy Verme Hakkına Kavuşma Tarihleri

Ülke	*Tarih*
Yeni Zelanda	1893
Avustralya	1902
Finlandiya	1906
Norveç	1913
Danimarka	1915
Hollanda	1917
Almanya	1919
İsveç	1919
Türkiye	1934
Fransa	1944
İtalya	1946
Japonya	1946
Belçika	1948
İsviçre	1971

Kaynak: Encyclopaedia Encarta

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uluslararası kuruluşların temel belgelerinde de insan hakları gibi kavramlara pek rastlanmıyor. 1919 yılında kurulan Milletler Cemiyeti yasasında insan haklarından söz edilmiyordu. Ancak 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni kabul ederek bu alanda uluslararası kuralları saptamış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda demokrasiyle yönetilen ülkelerin sayısı sınırlıydı. Demokrasi ve insan hakları anlayışı da bugünkü kadar gelişmemişti. Ama daha sonraki yıllarda, özellikle sömürgelerin tasfiyesinden sonra demokrasiyle yönetilen ülkelerin sayısı arttı. Demokrasi anlayışı da daha zengin bir içerik kazandı. Bazı araştırmacılara göre 1790 yılında dünyada liberal demokrasiyle yönetilen sadece üç ülke vardı. Amerika, Fransa, İsviçre. 1848'de İngiltere, Belçika ve Hollanda bunlara katıldı, Fransa listeden çıktı. 1900 yılında 13, 1919'da 25 demokratik ülke var. 1940'ta sayı gene 13'e iniyor. 1960'ta 36'ya çıkıyor. Türkiye de bu yıldan sonra listede yer alıyor. 1975'te demokrasilerin sayısı 30'a iniyor.

Sonra hızlı bir yükseliş var: 1990'da 61'e çıkıyor. 1974 yılında dünyadaki ülkelerin % 28'i demokrasi ile yönetilirken, bu oran 1998 yılında % 61'e yükseliyor. Bugün 140 ülke Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesini imzalamış bulunuyor. 42 ülke de insan hakları ihlali iddialarının incelenmesi için Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesine yetki veren protokolü onayladı.[324]

Demokrasinin Dünyanın Değişik Bölgelerinde Evrimi

Ülkeler	1975			1995		
	Otoriter	*Kısmi Demokrasi*	*Liberal Demokrasi*	*Otoriter*	*Kısmi Demokrasi*	*Liberal Demokrasi*
Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya	2	0	22	0	0	24
Latin Amerika	15	2	5	2	5	15
Asya	18	4	3	11	5	9
Sahra'nın Güneyindeki Afrika	43	2	3	12	16	20
Ortadoğu ve Körfez	14	3	2	13	3	2
Doğu Avrupa ve eski Sovyet Cum	9	0	0	5	14	8
Toplam	***101***	***11***	***35***	***4***	***43***	***78***
Yüzde	***68,7***	***57,5***	***23,8***	***26,2***	***26,2***	***47,6***

Kaynak: Global Transformations, s. 47

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde, Latin Amerika'da, Afrika'nın Güneyinde hızlı bir demokratikleşme sürecinin yaşandığı, Uzadoğu'da bu sürecin daha yavaş ama belirgin olduğu, çoğunluğu Müslüman olan Ortadoğu bölgesinin ise demokratikleşme akımlarının dışında kaldığı görülüyor. Bu durum Türkiye'deki demokrasinin değerini göstermek açısından ilginç sayılabilir. Hegel, Weber, Nietzsche ve Huntington gibi düşünürler Hıristiyanlıkla liberal demokrasi arasında yakın ilişki olduğunu ileri sürüyor-

324 Fukuyama, Francis, *The End of History*, Bard, New York, 1992, s. 49-50, *Entering the 21st Century*, s. 18, 43.

lardı. Fukuyama da laikliği seçen Türkiye'nin bu kuralın istisnası olduğunu belirtiyor ve Bernard Lewis gibi o da Müslüman ülkeler arasında tek liberal demokrasinin Türkiye olduğunu vurguluyor. Ama diğer bölge ülkelerinin demokrasiye geçiş sürecinin bu kadar dışında kalmaları birçok bakımdan düşündürücü ve endişe verici. ABD Başkanı Clinton 1996'da yaptığı bir konuşmada, "Dünya tarihinde ilk defa demokratik yönetimler altında yaşayan insanların sayısı diktatörlük rejimlerinde yaşayanları aşmıştır," diyordu. *The New York Times*'ta yaptığı bir araştırmada 3,1 milyar insanın demokratik ülkelerde, 2,6 milyarın ise demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerde yaşadığını saptamıştı.[325]

Bu saptamalar doğru. Ama demokrasinin ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru dünyada yaygınlaşıp güçlendiği de bir gerçek. Geçen yüzyıla bir bütün olarak bakılırsa 70 defa demokratik rejimlerin otoriter yönetim taraftarları tarafından devrildiği görülür. Oysa o yüzyıl da güzel umutlarla başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1919 yılında ABD Başkanı Woodrow Wilson "dünyanın artık demokrasi için güvenli hale geldiğini" söylüyordu. Bu sözlerden birkaç yıl sonra Avrupa demokrasilerinden birçoğu totaliter yönetimler tarafından yıkıldı. Dünyanın başka bölgelerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da benzeri durumlar görüldü. 1948 ile 1982 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen hükümet darbelerinin sayısı 32. Latin Amerika'da 1950 yılından beri demokratik rejim içinde yaşamayı sürdüren tek ülke Kosta Rika.

1950 yılından 20. yüzyılın sonuna kadar dünyada kesintisiz biçimde demokrasi içinde yaşayan sadece şu 22 devlet var: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kosta Rika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri.[326]

Batı Avrupa ülkelerinde demokrasinin gelişimi kolay olmadı. Fransız ihtilalinden sonra Avrupa ülkelerinin siyasi yaşamından inişler ve çıkışlar yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bile Avrupa'da demokrasi tümüyle yerleşmiş ve bütün halklar tarafından benimsenmiş değildi. Yapılan bir araştırma 1950 yılında Alman halkının sadece üçte birinin de-

---

325 Schlesinger, Jr Arthur, *Has Democracy a Future?, Foreign Affairs,* September, October, 1997,

326 Dahl, s. 119, 145-149. s.2.

mokrasiyi tam olarak benimsediğini gösteriyor. Ama bundan beş yıl sonra demokrasiyi destekleyenlerin oranı % 50'yi aştı, 1964'te üçte ikiye ulaştı ve 1970'li yılların ortasında yapılan araştırmalar Alman halkının altıda beşinin, hatta daha fazlasının demokrasiyi desteklediğini ortaya koydu.[327] Bu rakamlar demokrasi fikrinin Almanya gibi Avrupa'nın ileri bir ülkesinde bile nasıl zaman içinde tedricen geliştiğini gösteriyor.

Hatırlanması gereken bir nokta da demokrasilerde bazen küçük ama disiplinli ve belirli bir amacı elde etmeyi hedef alan grupların bazı koşullarda bu amaçlarına ulaşabildikleri. 1921'de İtalya'da, 1926'da da Japonya'da düzenlenen genel grevlerin mevcut düzeni değiştirici sonuçlar verdiği unutulmamalı. Ama 1923 yılında aynı amaçla İngiltere'de yapılan genel grev sonuç vermedi.[328] Çağdaş koşullarda özellikle çevreci grupların sayıca az olmalarına rağmen belirli bir hedefe ulaşmak için yaptıkları eylemlerin çoğu zaman sonuca ulaştığı görülüyor. Bazı Batı Avrupa ülkelerinde sayıca az olmalarına rağmen yabancı karşıtı grupların kamuoyunu etkileyen eylemler yaptıkları görülüyor. Aynı şekilde başka bir ülkedeki radikal gruplara destek veren küçük grupların sistemli eylemlerinin sonucunda basının ilgisini çekebildikleri ve kamuoyu baskısı yaratarak bazı siyasi partileri ve devlet adamlarını etkileyebildikleri görülüyor. Türkiye'deki bazı radikal çevrelere sempati gösteren, onlara dolaylı veya doğrudan destek veren yabancı siyaset adamlarının çoğunlukla kendi ülkelerindeki bu radikal grupların ve basının etkisinde kalarak bu şekilde hareket ettikleri biliniyor.

Batı ülkelerinde kitleleri peşlerinden sürükleyenler sadece radikal küçük gruplar değil. Bazen topluma öncülük etme iddiasıyla ortaya çıkan liderlerin karizmalarına dayanarak toplumları felaketlere sürükledikleri de görülüyor. 20. yüzyılda bunun birçok örneği yaşandı.

Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratik gelişmeler çağdaş bir anayasa yapmanın demokrasiye geçmek için yeterli olmadığını, demokratik kurumların yerleşmesi için en az on yıla, belki de daha uzun bir zamana ihtiyaç bulunduğunu ortaya koyuyor. Demokrasiye geçişten kısa bir süre sonra, 1992 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan bir kamuoyu araştırması, halkın % 43'ünün eski rejimden daha memnun olduğunu ortaya koymuştu. Daha sonraki yıllarda bu yaklaşım yeni rejimi destekleme

327 Hayward, s. 81.
328 Drucker, s.101.

yönünde değişti. 1990'lı yılların sonuna doğru yapılan bir kamuoyu yoklamasında bu ülkelerde halkın üçte ikisinin parlamentonun kapatılabileceğine ve siyasi partilerin yasaklanabileceğine ihtimal vermedikleri görüldü.

Batı Avrupa ülkelerinden sadece İngiltere, Fransa, İskandinav ve Benelüks ülkelerinde uzun zamandan beri kesintisiz olarak demokrasi içinde yaşanıyor. 50 yıllık tecrübeden sonra Almanya ve Avusturya da bu kategoriye girebilir. İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın kesintisiz demokrasi tecrübesi henüz 30 yılı bulmadı.[329] AB adayı ülkelerden mükemmel bir demokrasi standardı bekleyen AB üyelerinden bir bölümünde bile, demokrasinin son onyıllarda yerleştiği görülüyor.

Türkiye 1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri demokrasiyi vazgeçilmez bir hayat tarzı olarak benimsedi. 1946 yılından beri çok partili sisteme geçmişti. Ama demokrasiyi tehlikeye düşürecek bazı iç gelişmeler ve terör olayları meydana geldiğinde ordu üç defa kısa süreli müdahalede bulundu. Bunlarda ikisinde birkaç yıl için yönetimi fiilen ele aldı. Ama her defasında demokrasinin daha sağlıklı biçimde yaşayabileceği koşullar gerçekleştirilip serbest seçime dayalı demokratik sisteme dönüldü. O bakımdan Türkiye'yi ne eski Doğu Bloku ülkeleriyle ne de Latin Amerika ülkeleriyle kıyaslamak mümkün.

Bugün demokrasinin yaygınlaşması dünyada barış ve istikrarın yerleştirilmesi açısından da önem taşıyor. Genel olarak kabul edilen kural, demokratik ülkelerin birbiriyle savaşmayacağı. Demokrasiyle yönetilen ve piyasa ekonomisine sahip ülkeler arasında silahlı çatışma yaşanabileceğine pek ihtimal verilmiyor. Bu kuralın istisnalarını bulmak gerçekten zor. Gerçekten 1945 ile 1989 yılları arasında cereyan eden 34 savaşın hiçbiri demokratik ülkeler arasında meydana gelmedi. Ama bu demokratik ülkelerin hiç savaşmadıkları anlamına gelmiyor. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında görüldüğü gibi demokratik ülkeler birçok kere demokratik olmayan, yayılmacı ülkelerle savaşa girdiler. Ayrıca Batılı ülkelerin uzun yıllar sömürgelerinde veya denizaşırı topraklarında silaha başvurdukları da unutulmamalı. Yakın geçmişe kadar bazı gelişmiş ülkelerin siyasal, ekonomik veya startejik menfaatleri gerektirdiği zaman, ağırlıklarını başka ülkelerdeki demokratik yoldan işbaşına gelmiş yöne-

329 Hayward, s. 83-87.

timler yerine demokratik olmayan yönetimlerden yana koyduklarının örnekleri de var.[330]

Türkiye gibi komşularının bir bölümü Batı tipi demokrasilerle yönetilmeyen ülkeler açısından bu saptama özel bir önem taşıyor. 1990'lı yılların başına kadar otoriter rejimlerle yönetilen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratik rejimlere kavuşmalarından sonra Batı Avrupa'ya yönelik güvenlik tehdidi nasıl ortadan kalktıysa dünyanın başka ülkelerinde de demokrasinin yaygınlaşması o bölgedeki demokratik ülkeler için bir barış ve istikrar güvencesi oluşturabilir. Ne var ki, 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasından sonra o senetteki gibi demokratik ilkeleri ortaklaşa benimseyen ve insan haklarını bir iç mesele olmaktan çıkartan benzeri bir antlaşma dünyanın başka bölgelerindeki ülkeler arasında yapılmadı. Türkiye'nin 1988 yılında Helsinki Nihai Senedi'ndekine benzer bazı güven artırıcı önlemler içeren bir anlaşma hazırlanması için İslam Konferansı'na getirdiği öneri ilke olarak kabul edilmesine rağmen, bu konuda başlatılan diplomatik çalışmalar maalesef sonuç vermedi.

Bununla beraber dünyanın çeşitli yörelerinde demokratikleşmeyi teşvik etmek için bazı girişimler yapıldığı görülüyor. Örneğin, yakın zaman öncesine kadar büyük çoğunluğu otokratik yönetimlerle idare edilen Afrika ülkelerinde demokratikleşme yönünde önemli açılımlar gözleniyor. Bu akımın öncülerinden Güney Afrika Cumhuriyeti demokratik seçimler yoluyla ikinci defa Devlet Başkanı seçimi yaptı. Samuel Huntington'a göre iktidarın iki defa demokratik yoldan el değiştirmesi bir ülkede demokrasinin yerleştiğinin ölçüsü sayılıyor. Mozambik de yakında ikinci demokratik seçimini yapacak. Nijerya'da diktatörlük yönetiminin sona ermesinden sonra demokrasi yolunda adımlar atılıyor. Afrika liderlerinin önemli bir bölümü bu konunun önemini kavramış görünüyorlar. Fildişi Sahilinin Planlama ve Kalkınma Bakanı Tidjane Thiam, *Newsweek*'e yazdığı bir makalede, *"Eğer demokrasiyi benimseyebilirsek 21. yüzyıl Afrika yüzyılı olabilir,"* diyordu.[331] Temmuz 1999'da Cezayir'de yapılan Afrika Birliği Örgütü zirve toplantısında askeri rejimle yönetilen üye ülkelerin

---

330 Donald C.F. Daniel ve Andrew L. Ross, *U.S. Strategic Planning and the Pivotal States, The Pivotal States*, s. 403. Yukarıda son olarak belirtilen hususların örnekleri için bknz. Dahl, s.57.

331 Thiam, Tidjane, *Why Democracy is Vital to Growth, Newsweek*, Special Edition, December 1999, February 2000, s. 46.

bundan böyle örgütün toplantılarına kabul edilmemeleri kararlaştırıldı. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan örgütün bu kararının Birleşmiş Milletler'e örnek olabileceğini, demokratik olmayan ülkelerin üst düzeydeki uluslararası toplantılara katılmalarına izin verilmemesi gerektiğini söyledi. Afrika ülkelerindeki bu demokratik bilinçlenme kuşkusuz çok önemli.

Diğer taraftan ekonomik gelişme ile demokrasi arasında bir bağlantı olduğunu yadsımak zor. Bugün dünyada kişi başına milli geliri 15 000 doların üzerinde olan hemen hemen bütün ülkelerin demokratik yönetime sahip olmalarını bir tesadüf saymak mümkün değil. Bunun belki de tek istisnası küçük bir şehir devleti konumundaki Singapur.

Bir ülkenin demokratik yapıya ve piyasa ekonomisine sahip olmasının yabancı yatırımları da çekici kıldığı kuşkusuz. Ama bunun aksi yönde örnekler de var. Yabancı yatırımlardan en çok yararlanan ülkelerden biri olan Çin, Batı tipi bir demokrasiye sahip değil.

Batı tipi demokrasilerin bir özelliği de şeffaflık. Demokratik ülkelerde ekonomik ve mali istatistiklerin güvenilirliği daha yüksek oluyor. Son yıllarda bazı Uzakdoğu ülkelerinde yaşanan krizin boyutlarının ciddiyet kazanmasında resmi istatistiklerin gerçekleri yansıtmamasının da rolü oldu. Bir ülkede gerçek döviz rezervi 10 milyar dolarken 30 milyar dolar olarak gösterildi. IMF ile yapılan görüşmelerde kısa vadeli dış borçların 50 milyar dolar olduğu söylendi ama bir hafta sonra bunun gerçekte 100 milyar dolar olduğu anlaşıldı.[332]

Dünyanın gelişen koşulları içinde demokrasi tanımı da yeni boyutlar kazandı. Demokrasi artık sadece halkın yöneticileri nasıl seçeceğinin temel kurallarını belirleyen bir rejim olarak görülmüyor. Yeni anlayışlara göre demokrasilerde yönetenler vatandaşların söz ve fikir özgürlüğü, özel hayatın gizliliği gibi beklentilerine de saygı göstermeli ve bunları güvence altına almalı. Bu da yeterli değil. Demokrasi ile yönetilen ülkeler vatandaşlarına hiç değilse asgari ölçüde ekonomik ve sosyal haklar tanımak zorundalar. Bir ülkede demokrasinin yerleşebilmesi ve istikrara kavuşabilmesi için belki bu unsurlardan daha önemlisi o ülkede yaşayan halkın ve yöneticilerin demokrasi düşüncesini, demokratik değerleri ve demokrasinin gereklerini içtenlikle benimsemeleri. Bu da yerleşmiş bir demokrasi

---

332 Friedman, s. 144-146.

kültürünü gerekli kılıyor. Bütün bu düşüncelerle, uzmanlar bir ülkenin gerçekten demokratik sayılabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerektiği belirtiliyor:

- Devleti yöneteceklerin özgür ve adil seçimlerle iş başına gelmeleri,
- Bütün vatandaşların sivil ve siyasal haklara sahip olmaları. – Bu haklar arasında serbestçe toplanma hakkı, ifade ve vicdan özgürlüğü, hükümeti eleştirebilme hakkı ve özel hayatın gizliliğinin korunması gibi temel haklar da yer alıyor.
- Siyasi partilerin serbestçe örgütlenebilmesi ve seçimlere aday gösterebilmesi,
- Muhalefet partilerinin serbestçe örgütlenebilmeleri ve iktidarı eleştirme hakkına sahip olmaları,
- Seçilmiş iktidarların bütün icraatlarında parlamentoya karşı sorumlu olmaları, iktidarın icraatına karşı yargı yolunun açık olması,
- Yargının parlamentodan ve hükümetten bağımsız olması ve vatandaşların hak ve özgürlüklerinin gerek hükümet gerek başka vatandaşlar tarafından ihlal edilmesini önleyecek yetkilere sahip bulunması, yargının, devleti yönetenlerin de Anayasal kurallara uymalarını sağlayacak konumda bulunması.[333]

Demokrasinin temel koşullarının ne olması gerektiği konusunda başka düşünceler de var. Bir ülkede demokrasinin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için aşağıdaki unsurların da mevcut olması gerektiği düşünülüyor:

- Güvenlik güçlerinin seçimle iş başına gelmiş olanların denetiminde bulunması,
- Halkın demokrasiye inancının ve siyasi kültürünün yeterli olması,
- Demokrasiye karşı olan yabancı bir devletin etkinliğinin mevcut bulunmaması.

Demokratik ülkelerin genelde uymaları beklenen kurallar bunlar. Ancak şurasını da hatırlamakta yarar var ki, sadece demokratik devlet düzenini son yıllarda kabul eden ülkeler değil, demokrasinin öncülüğünü yapan Batı ülkelerinin hemen hemen hiçbiri bu kurallara sürekli ve tam olarak uymuş değiller. Ancak bu koşulların çoğu mevcutsa, eksikliği hissedi-

333 Kesselman, s. 13.

len bazı unsurların ülkenin demokratik sistemini pek fazla zedelemeyeceği görüşü hâkim.

Kültürel farklılığın temelinde dil, din, ırk, etnik kimlik, bölgesel özellikle, ideoloji gibi unsurların yatabileceği düşünülüyor. Bu açıdan bakıldığında ABD, İsviçre, Belçika, Hollanda ve Kanada gibi ülkelerde bu kültürel farklılıklar açık biçimde görülüyor. Demokrasinin diğer temel unsurlarının mevcut olduğu bu ülkelerde zaman zaman karşılaşılan ve kültürel farklılıktan kaynaklanan bazı sorunlar, demokratik rejimi tehdit edici veya tartışmaya açıcı.

Ülkenin genel yapısı, ekonomik olanakları ve o ülkede hâkim kültürün gücü de farklı kültürlerin bir arada uyum içinde yaşamasını etkileyen unsurlar arasında. Örneğin Amerika'ya yerleşen yabancıların genel olarak bir-iki nesil içinde egemen kültür ile bütünleştikleri, kendilerini Amerikalı gibi hissettikleri görüldü. Farklı ülkelerden ve kültürlerden gelmeleri, onları ayırıcı bir etki yapmadı.

Bazı Avrupa ülkelerinde yüzyıllarca birlikte yaşamalarına rağmen Katoliklerle Protestanlar arasındaki farklılık veya değişik kültürel kökenlere sahip olmak hâlâ toplum yaşamında ayrım çizgileri yaratıyor. Eğitimle demokrasinin bağlantısı da önemli. Halkın büyük bölümünün okuma yazma bilmediği toplumlarda demokrasiyi yaşatmak zor. Ama eğitim düzeyinin yüksek olduğu bütün toplumlarda da demokrasi kültürünün her zaman geliştiği söylenemez. Eski Sovyetler Birliği, Çin, Kore bunun örneklerini oluşturuyor.[334] O bakımdan bu konuları her ülkenin kendi özelliklerini dikkate alarak değerlendirmek ve genellemelerden kaçınmak gerekiyor.

Önemli olan dini veya kültürel farklılığın demokratik hakların kullanılmasında farklılık yaratmaması. Bir ülkede bazı haklar yasalarla sadece belirli kökenden gelenlere tanınmışsa veya başka kökenden gelenlere farklı uygulama öngörülmüşse, demokrasi anlayışını zedeleyici durumlar ortaya çıkabiliyor. Örneğin 1998 yılında yürürlükten kaldırılan Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi Elen kökünden gelmeyen Yunan vatandaşları için ayrımcılık yaratıyor ve onların uzun süre için yurtdışına çıkmaları halinde vatandaşlık haklarının ellerinden alınmasına olanak veriyordu.

Bazı Avrupa ülkelerinde demokratik hakların kullanılması açısından

---

334 Dahl, 147-153; Fukuyama, *The End of History*, s. 122.

farklı statülerin yaratıldığı görülüyor. Örneğin İngiltere'de Commonwealth ülkeleri ve İrlanda'nın vatandaşları seçimlerde aday olma ve oy verme hakkına sahip. Bunlar jürilerde de görev yapabiliyor. Ama başka ülkelerin vatandaşları daha uzun süreden beri İngiltere'de yaşasalar da bu haklara sahip değiller. Almanya'da da mahalli seçimlere katılma hakkı Alman vatandaşlarının dışında sadece AB üye ülkelerin vatandaşlarına tanınıyor. Onlardan daha uzun süre Almanya'da yaşayan ve çalışanlar bu hakka sahip olamıyor. Bu durum büyük ölçüde AB'nin kurallarından kaynaklanıyor. Aslında modern devletlerde bir ülkede yaşayanların etnik farklılıklarını bir ayrımcılık çizgisi olarak ortaya çıkartmak doğru değil.

İngiltere'de yaşayanların 5 milyonu aynı zamanda İrlanda vatandaşı. İngiltere ve İrlanda arasında çifte vatandaşlık kabul ediliyor. İngiltere'de vatandaşlık konusu zaman içinde değişim gösterdi. 1948 tarihli yasa ile İngiltere ve sömürgeler için tek vatandaşlık öngörülmüştü. 1981 yılında kabul edilen vatandaşlık yasası ise vatandaşları beş kategoriye ayırıyor. Artık sadece Britanya ile bağları olanlar özel bir statüye kavuşuyor. Diğer dört kategoriye mensup olan "vatandaşların" İngiltere'ye girişleri bile bazı kurallara bağlı.[335]

Bazı Avrupa ülkeleri çifte vatandaşlığa şiddetle karşı. Burada önemli noktalardan biri vatandaşların kendilerini nasıl hissettikleri. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre Büyük Britanya'nın İngiliz bölgesinde yaşayanların % 77'si kendileri hem ulusal kimliğe hem de yerel kültüre bağlı sayıyor. Bu oran Galler bölgesi için % 65, İskoçya için % 69. İngilizlerin dörtte birinin ataları içinde İrlanda kökenliler var. Galler bölgesinde yaşayanların % 20'si İngiliz asıllı olarak doğmuş. Büyük Britanya'nın İngiltere bölgesinde yaşayanların 700 000'den fazlası İskoç kökenli, 545 000'i Gal kökenli. 1991 yılında yapılan sayımda İngiltere'de yaşayanlardan 3 991 000'inin başka ülkelerde doğduğunu gösterdi. Görüldüğü gibi vatandaşlık konuları ve yabancıların siyasal ve sosyal hakları ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor. Bu konuda bütün ülkelerce benimsenmiş ortak ölçüler yok.

Burada üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir nokta, bir ülke içindeki kültürel farklılıkların başka ülkeler veya siyasi gruplar tarafından kendi politik amaçları için istismar edilip edilmedikleri. Eğer bu farklılık-

335 Hazell, s. 222-223.

lar başkaları tarafından bir ülkenin iç istikrarını bozmak, o ülkenin temel çıkarlarına zarar vermek, bazı önemli dış politika beklentilerini engellemek gibi amaçlarla kullanılırsa o zaman meseleye sadece demokrasinin ideal ölçüleri açısından değil, ahlaki değerler, devletlerarası ilişkiler ve çıkar çatışmaları açısından da eğilmek gerekiyor. Herhalde insan hakları ve azınlık hakları gibi konuları başka amaçlar için kullanmak, önce bu haklara zarar veriyor.

Yakın geçmişte neredeyse bütün Batılı ülkelerin demokrasinin temel kurallarının birini veya birkaçını zaman zaman uygulamakta geciktiğinin ve ihmal ettiğinin örneklerini bulmak mümkün. Demokrasinin öncülerinden sayılan Fransa'da bütün vatandaşların oy hakkına sahip olabilmeleri ancak 1945 yılında mümkün olmuştu. O tarihe kadar Fransa'da kadınların oy hakkı yoktu. ABD'de hâlâ ırk ayırımının görüldüğü 1950'li ve 1960'lı yıllarda zencilerin oy hakkı bulunmasına rağmen fiili oy kullanma oranı bazı engelleyici kurallar ve uygulamalar nedeniyle çok düşüktü. Örneğin 1956 seçimlerinde Güney eyaletlerinden Alabama'da, zencilerin sadece % 11'i oy kullanabilmişti. Daha sonraki yıllarda yapılan iyileştirmelerle bu durum düzeltildi ve 1992 yılında aynı eyalette zencilerin oy kullanma oranı % 77,1 düzeyine yükseldi.

Demokrasinin temel kurallarından biri de, ülkeyi yöneteceklerin halkın çoğunluğunun oyu ile işbaşına gelmeleri. Oysa bazı ülkelerde seçimlere katılma oranının seçmenlerin % 50'sinin altında olduğu görülüyor. Bu durum bazen bu seçimlerin demokratik niteliğini tartışma konusu yapıyor. ABD Kongresi için yapılan 1962 ara seçimlerine katılım oranı % 46 olmuştu. 1990 ara seçimlerinde % 33'e düştü. 1932 Başkanlık seçimlerinde seçmenlerin sadece % 52'si, 1948 seçimlerinde % 51'i oy kullandı. Avrupa ülkelerinde 1945-1989 yılları arasında yapılan bir araştırma, seçimlere katılma oranının genelde % 80'in üzerine olduğunu ortaya koyuyor. Ancak son yıllarda Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılma oranının çok düşük olduğu da bir gerçek.[336]

Bu örnekler gerek anayasa ve yasa düzeyinde, gerek yüksek mahkemelerin kararlarında ve diğer uygulamalarda, Batı ülkelerinin demokrasi anlayışı konusunda önemli farklılıklar olduğunu ortaya koyuyor. O bakımdan ülkelerin demokratik yapıları değerlendirilirken, bir ülkenin yeterin-

336 Bok, Derek, s. 175, 325.

ce demokratik olup olmadığı araştırılırken, bu unsurların da göz önünde bulundurulmasında yarar var.

Demokrasinin ilkelerini kabul eden ülkelerin düşünceleri açıklama özgürlüğü gibi demokrasinin özüne ilişkin alanlarda da bazen farklı uygulamalar içinde oldukları görülüyor. ABD yasaları ve mahkemeleri bu alanda Avrupa ülkelerine kıyasla daha liberal. Örneğin İsveç yasaları filmlerde şiddet sahnelerinin sansür edilebileceği yolunda hükümler içeriyor. ABD dışında Batılı ülkelerin çoğu, bir kişinin veya bir grubun kökenine karşı kin, nefret, ayırımcılık ve şiddete teşvik unsurunu içeren beyanlarda bulunulmasını yasaklıyor. ABD'de böyle bir yasak yok. 1990 tarihli bir Fransız yasası insanlığa karşı işlenmiş bir suçu inkâr etmeyi yasaklıyor.

ABD yasaları bireylerin haklarını topluma karşı yükümlülüklerinden üstün tutuyor. Avrupa ülkeleri hukuk sistemleri ise, genelde bireylerin haklarıyla topluma karşı sorumluluklarını bir arada değerlendiriyor. ABD mahkemelerinde devletle bir ihtilaf söz konusu olduğunda bireyin haklarını öncelikle koruma eğilimi ağır basıyor. Fransa'da yasalar devlet memurlarını basının ithamlarına karşı sade vatandaşlardan daha çok koruyor. Cezayir savaşı sırasında Fransa'da Cezayirli milliyetçilerin beyanlarını yayınlayan veya savaşın yürütülüş biçimini şiddetle eleştiren yazılar yayınlayan gazeteler toplatılmıştı.

Son zamanlarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi devlet memurlarının diğer vatandaşlardan daha fazla korunmasını önleyen bazı kararlar aldı. Japon Yüksek Mahkemesi de bu eğilimi benimsedi. Türkiye'de de 1913 tarihli devlet memurlarının yargılanma usullerini içeren ve memurlara diğer vatandaşlardan daha fazla koruma getiren yasa değiştirildi ve bu koruma azaltıldı. Devlet sırlarının yayınlanması konusunda da ABD ve Avrupa yasa sistemleri birbirinden farklı. ABD Yüksek Mahkemesi Devlete ve halka bir daha düzeltilemeyecek ani ve doğrudan zarar vermedikçe, devlet sırlarını yayınlayan yayın organlarını engellemiyor. Avrupa ülkelerinde ise yasalar ve uygulama devlet sırlarının korunmasında daha katı bir yaklaşımı benimsiyor. Örneğin İngiltere'de Resmi Bilgilerin Gizliliği Yasası güvenlik, savunma, adli suç, dış politika ve diğer bazı alanlarda gizliliği olan bilgilerin yayınlanmasını yasaklıyor. Sanıkların yakalanıp sorgulanması konusunda da bazı Avrupa ülkelerinin yasaları polise ABD'dekinden daha geniş yetkiler veriyor. Örneğin Fransız yasalarına göre yakalanan bir sanık avukatıyla görüştürülmeden 24 saat sorgulanabiliyor. Daha sonraki sor-

gulamalarında da avukat bulundurulması engellenebiliyor. ABD'de yasalara uygun olmayan biçimde elde edilmiş kanıtlar mahkemede delil kabul edilmiyor. Avrupa mahkemeleri ise bu konuda daha esnek davranıyorlar. ABD mahkemeleri susma hakkına sahip olduğu hatırlatılmayan sanıkların itiraflarını kabul etmiyor. Başka ülkelerde uygulama genelde aksi yönde. Avrupa ülkelerinde düşük gelirlilere bedava avukat desteği sağlanması uygulaması yaygın. ABD'de aynı ölçüde değil.

ABD'de seçim kampanyaları sırasında televizyonlarda paralı tanıtım yayınları yapılması yasak değil. Böylece daha çok mali kaynağı olan politikacılar avantaj sağlamış oluyorlar. Bu alanda adaylar arasındaki eşitsizliği önlemek için bazı girişimler yapıldı ama pek başarılı olamadı. Yüksek mahkeme seçim kampanyası harcamalarının sınırlandırılmasının, anayasanın düşünce özgürlüğü ilkesine aykırı olacağı sonucuna vardı.[337] Türkiye dahil Avrupa ülkelerinde genelde televizyonlarda seçim konuşmaları daha sıkı ve eşitlikçi kurallara bağlanmış bulunuyor.

Türkiye gibi bazı ülkelerde Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesin. Ama başka ülkelerde, örneğin Fransa'da referandum yoluyla Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği yasaları geçerli kılmak kabil. Kanada'da Parlamento, gerekli gördüğü hallerde, 5 yıllık süre için anayasa hükümlerini dikkate almadan yasa yapabiliyor.

ABD Anayasası'nda siyasal, fikri ve sanatsal haklar güvence altına alınmış ama sosyal ve ekonomik haklardan bahsedilmiyor. Buna karşılık İsveç Anayasası'nda vatandaşlara çalışma olanağı, barınak, eğitim ve sosyal güvenlik sağlanması devletin ödevleri arasında sayılıyor. Önemli farklardan biri de AB ülkelerinde idam cezasının kaldırılmış fakat ABD ve Japonya gibi ülkelerde bu cezanın hâlâ infazına devam ediliyor olması. İdam cezasının kaldırılması Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ek protokollerinden birinde de yer alıyor. Ama bu protokü imzalama zorunluluğu yok. Ancak bu cezanın Avrupa ülkelerinde fiilen kaldırılmış olduğu bir gerçek. Türkiye'de konu ile ilgili tartışmalar kamuoyunda ve siyasi çevrelerde devam ediyor, ancak bu konuda henüz Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce alınmış bir karar yok. Buna karşılık bütün idam cezalarının TBMM tarafından kabul edilmesi ve Cumhurbaşkanı'nca onaylanması gerekiyor. Türkiye Parlamentosu 1984 yılından bu yana hiçbir idam cezasını onaylamadı.

337 Bok, Derek, s. 302-309.

Bu örnekleri çoğaltmak kabil. Kopenhag kriterleri ile AB'ye yeni üye olacak ülkelerden beklenen, Batılı ülkelerin bugün ulaştıkları demokratik standartlara uymak. Adayların demokrasi tecrübesi diğer Batılı ülkelerden çok daha yeni olsa da... Bir de bu kuralların yorumu meselesi var. Örneğin, 1950'lerde ve 1960'larda Alman Anayasa Mahkemesi'nin Komünist ve Neo Nazi Partilerini kapatma kararını, 1970'lerde gene Almanya'da radikal görüşlü bazı memurların görevlerine son verilmesini pek de demokratik bulmayanlar çıkabiliyor. Aynı şekilde, Alman Anayasa Mahkemesi'nin 1990 yılında aldığı bir kararla, Anayasa'nın 20. maddesindeki "Egemenlik halka aittir" sözündeki *halk* kavramını "Alman soyundan gelenlerin" kastedildiği şeklinde yorumlaması ve bu yorumuyla Hamburg eyaletinde Sosyal Demokrat ve Liberal Partilerden oluşan koalisyonun yabancılara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verme kararını iptal etmesi de eleştirilere konu olabiliyor. Buna karşılık Hollanda, Danimarka ve İrlanda gibi bazı Avrupa ülkeleri yabancılara yerel seçimlere katılma hakkı tanıyorlar.[338]

Bu son örnek de bazı Avrupa ülkelerinin demokrasiyi farklı biçimde yorumlayıp uygulayabildiklerini ortaya koyuyor. Ayrıca toplumun zengin kesimleriyle fakir kesimlerinin demokratik toplumlarda eşit ağırlığa sahip olmadıkları iddiası da sık sık dile getiriliyor. Batı ülkelerinde bu konuda yapılan tartışmalarda zenginlerin maddi olanaklarını kullanarak seçimlerde başarılı olma şansının daha yüksek olduğu ifade ediliyor. Onların oluşturduğu baskı gruplarının demokratik yönetimleri daha fazla etkilediği de ileri sürülüyor. Diğer bir tartışma da hükümetlerin enflasyon ile mücadeleye mi yoksa işsizlikle mücadeleye mi öncelik vereceği. Enflasyon aslında bütün kesimleri etkiliyor ama bazen enflasyonla mücadele işsizlik artışına yok açabiliyor. Bu konuda dengelerin hangi noktalarda sağlanacağının toplumun çeşitli kesimlerini etkileme açısından önemi var. Bu da toplumun farklı gruplarının ekonomik ve sosyal haklarını gündeme getiriyor.[339]

Özetle demokrasinin teorideki ve uygulamadaki çeşitli boyutları ile ilgili tartışmalar, en ileri Batı demokrasilerinde de henüz bitmemiş. Bu bakımdan başka ülkelere bazı demokratik kıstaslar uygulamaya çalışanların çok dikkatli olmaları gerekiyor. AB'ye üye olmak isteyen ülkelerin sahip

338 Mastny, s. 250.
339 Kesselman, s. 13-15, 258.

olmaları gereken demokratik düzenin temel koşullarının belirlendiği 1993 Kopenhag zirvesi kararlarında da yeterince açıklık yok. Orada sadece devletlerin demokratik düzeni sürdürecek, insan ve azınlık haklarını koruyacak yapılara sahip olma zorunluluğundan söz ediliyor, ama bu hakların ayrıntılı tarifi yapılmıyor. Bu bakımdan Kopenhag kriterlerinin siyasal içerikli olanlarına uyma konusunda aday ülkelerden somut olarak nelerin beklendiği açık değil. AB'nin bütün aday ülkelere eşit muamele yapma yükümlülüğü dikkate alındığında, Türkiye'den bu alanda diğer adaylardan farklı taleplerde bulunulmaması gerekiyor.

Son yıllarda üzerinde çok tartışılan laiklik anlayışı da ülkeden ülkeye değişiyor. Toplumdaki genel kanının aksine bütün Avrupa ülkeleri laiklik ilkesini benimsemiş değil. Avrupa ülkeleri arasında İngiltere, İrlanda, İtalya, Norveç, Finlandiya ve Yunanistan'da devletin resmi dini olduğu kabul ediliyor. Diğer inanç sahiplerine değişik oranlarda hoşgörü gösteriliyor. Türkiye hariç, halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin hiçbiri laikliği benimsemiş değil. Brezilya, Arjantin, Peru, Bolivya, Ekvator ve Paraguay da devletin resmi bir dine sahip olduğu ülkeler arasında. Devletin resmi dili konusunda da dünyada farklı uygulamalar var. Dünyada konuşulan yaklaşık 5 300 dilden sadece 80'i resmi dil olarak kabul ediliyor.[340]

Yukarıda sıralanan bazı örneklerin gösterdiği gibi istikrarlı bir demokrasi rejiminin sürdürülmesi için gerekli koşulların çoğuna sahip ülkelerde bile uygulamada bazen güçlükler veya farklılıklar olabiliyor. Bir de bunun ters örneği var. Yani demokrasinin temel unsurları yeterince oluşmadığı halde, demokratik rejimi yaşatabilen ülkeler. Bunlardan biri Hindistan. Orada halk içinde dil ve din farklılıkları mevcut. Kast sistemi demokrasi için elverişli bir ortam oluşturmuyor. Hindistan Anayasası'na göre 15 resmi dil var. Fiilen 35 dil konuşuluyor. Hindistan dünyanın en fakir ülkeleri arasında sayılıyor. 1981 ile 1995 yılları arasında halkın yaklaşık yarısı günde bir dolarlık gelir düzeyine sahipti. Hindistan'dan daha fakir sadece dört ülke vardı. İşte bu ve benzeri olumsuz koşullara rağmen Hindistan daha 1950 yılında demokratik bir anayasa kabul etti ve demokrasiyi ülkenin temel ideolojisi haline getirdi. 1975 yılında İndra Gandi'nin başbakanlığı sırasında olağanüstü hal ilan edildi, demokratik haklar askıya alındı, muhalefete mensup pek çok kişi tutuklandı ama Hindistan sonra tek-

340 *State of the World Atlas*, s. 111, 117.

rar demokrasiye döndü. Bu örnekler gösteriyor ki, şartların çok elverişli olduğu ülkelerde bile bazen demokrasiyi işletmekte güçlük çekiliyor, buna karşılık bazen de şartların hiç elverişli olmadığı ülkelerde demokrasi yaşatılabiliyor. Bu örneklerin de gösterdiği gibi demokrasi konusunda genellemeler yapmak kolay değil. Her devletin siyasal yapısının ayrı ayrı incelenmesi gerekiyor.

Demokratik ülkelerde devletin siyasi yapısı ve seçim sistemleri incelendiği zaman, orada da önemli farklılıklar göze çarpıyor.

Demokratik Ülkelerde Siyasal Sistemler

Batı Avrupa ülkelerinde parlamentoların rolünde ve etkinliğinde genelde artış görülüyor. İsveç, Norveç ve Danimarka gibi, parlamentoların öteden beri etkili olduğu ülkelerin yanı sıra, İngiltere'de de 1980'li yıllarda parlamenterlerin çeşitli faaliyetlerinde % 50'ye varan artış görülüyor. Milletvekilleri kendi parti liderlerinin tutumuna karşı da eskisinden çok daha fazla tavır alıyorlar. 1974-1979 yıllarında İşçi Partisi milletvekillerinden % 44'ü en az 10 kere kendi parti liderlerinin doğrultusundan farklı oy kullandı. Bu ölçüde olmasa da Muhafazakâr Parti'de de aynı eğilim görülüyor. Yani eski parti disiplini anlayışı, yerini bireysel tercihlere bırakıyor.[341]

Benzeri bir durum Fransız Parlamentosu'nda da görülüyor. Orada 1989 yılında Meclis'te görüşülen yasalara 5 181 değişiklik önerisi getirildi, bunlardan 2 385'i kabul edildi. Kabul edilen değişiklerden sadece % 18'i hükümet tarafından benimsenmişti. Yani yasama organı çoğunlukla hükümetin tercihinin aksi yönde oy kullandı.

Ancak bu bütün Avrupa ülkelerinde geçerli bir durum değil. Örneğin 1999 yılında Hristiyan Demokrat Parti içinde bazı sorunlarla karşılaşıldığı döneme kadar, Almanya'da parti disiplini etkili biçimde uygulanıyordu.

Batı Avrupa ülkelerinde yürütme organının yapısında ve özelliklerinde de farklılık var. Örneğin, İngiltere, İrlanda, İtalya ve Belçika gibi ülkelerde hükümet üyelerinin genel siyasal tecrübeleri ön plana çıkıyor. Buna karşılık Finlandiya, İsveç, Norveç, Avusturya ve Hollanda gibi ülkelerde bakanların belirli alanlarda ihtisas sahibi olmalarına özen gösteriliyor. Fransa'da ortalama olarak bakanların % 35'i devlet memuru kökenli. Buna karşılık İtalya ve İrlanda'da devlet memurluğundan gelen bakanların oranı % 4'ten, İngil-

341 Hayward, s. 209.

tere'de % 9'dan ibaret. Avrupa ülkelerindeki yürütme organının yapısı ve ülkeler arasındaki farklılıklar aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Bu tablonun da gösterdiği gibi, Batı Avrupa'daki 17 ülkeden sekizi, Avrupa Birliği'nin 15 üyesinden yedisi monarşi ile yönetiliyor. Devlet Başkanlığı hanedan mensupları arasında el değiştiriyor. Genellikle babadan oğula

Batı Avrupa Ülkelerinde Yürütme Gücünün Yapısı

Ülkeler	*Devlet Başkanı*	*Rolü*	*Hükümet biçimi*	*İcranın başı*	*İcra yetkisi*	*Meclis dönemi*	*Seçim*
Avusturya	Cumhurbaşkanı	Usuli	Federal Cumhuriyet	Şansölye	Orta	Çift	4 yıl
Belçika	Monarşi	Usuli	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Orta	Çift	4 yıl
Danimarka	Monarşi	Sembolik	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Orta	Tek	4 yıl
Finlandiya	Cumhurbaşkanı	İcrai	Üniter Cumhuriyet	Başbakan	Orta	Tek	4 yıl
Fransa	Cumhurbaşkanı	İcrai	Üniter Cumhuriyet	Başbakan	Orta/ düşük	Tek	5 yıl
Almanya	Cumhurbaşkanı	Usuli	Federal Cumhuriyet	Şansölye	Yüksek	Tek	4 yıl
Yunanistan	Cumhurbaşkanı	Usuli	Üniter Cumhuriyet	Başbakan	Yüksek	Tek	4 yıl
İrlanda	Cumhurbaşkanı	Usuli	Üniter Cumhuriyet	Başbakan	Yüksek	Çift	5 yıl
İtalya	Cumhurbaşkanı	Usuli	Üniter Cumhuriyet	Bakanlar Kurulu Başkanı	Düşük	Çift	5 yıl
Lüksemburg	Büyük Dük	Usuli	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Orta	Tek	5 yıl
Hollanda	Monarşi	Sembolik	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Düşük	Çift	4 yıl
Norveç	Monarşi	Sembolik	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Düşük	Tek	4 yıl
Portekiz	Cumhurbaşkanı	Usuli	Üniter Cumhuriyet	Başbakan	Yüksek	Tek	4 yıl
İspanya	Monarşi	Diplomatik	Parlamenter Cumhuriyet	Bakanlar Kurulu Başkanı	Yüksek	Çift	4 yıl
İsveç	Monarşi	Sembolik	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Orta	Tek	3 yıl
İsviçre	Cumhurbaşkanı	Usuli	Federal Cumhuriyet	Başkan	Orta	Çift	5 yıl
İngiltere	Monarşi	Diplomatik	Parlamenter Monarşi	Başbakan	Yüksek	Çift	5 yıl

Kaynak: Developments in West European Politics, Martin Rhodes and Others, London, p. 80

geçiyor. Yani devletin en üst makamında kimin bulunacağı konusunda halkın oyuna başvurulmuyor. O ülkelerde kralların yetkileri daha çok sembolik olduğu için bu demokrasiyi zedeleyici bir unsur gibi görülmüyor. Ama gene de 1980'li yılların başında İspanya'da olduğu gibi, krala demokrasiyi, rejimi kurtarmak için önemli görevler düştüğü de oluyor.

Cumhuriyetle yönetilen ülkelerde de devletin yapısı önemli farklılıklar gösteriyor. Örneğin, Batı Avrupa'daki 17 cumhuriyetten sadece ikisinde cumhurbaşkanının önemli icrai yetkileri var: Fransa ve Finlandiya. Bunlardan Fransa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı uzun iç siyasi istikrarsızlık döneminden çıkmak için De Gaulle'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde kurulan Beşinci Cumhuriyet'in anayasası ile yarı başkanlık rejimine geçmişti. Cumhurbaşkanının diğer Avrupa demokrasilerinde görülmeyen yetkileri var. Ama bu yetkilerin kısıtlanması yönünde çalışmalar da var. Diğer Avrupa cumhuriyetlerinde devlet başkanının yetkileri daha çok usuli konularda, sembolik veya diplomatik alandaki bazı faaliyetleri kapsıyor. Bu 17 ülkeden sadece üçü federal veya konfederal yapıya sahip: Almanya, Avusturya ve İsviçre. Diğerleri aralarındaki bazı farklılıklara ve bir kısmında yerel yönetimlere geniş yetkiler verilmiş olmasına rağmen bu ülkeler esas olarak üniter devlet yapısını benimsemiş bulunuyorlar. Başbakanların icrai yetkileri ülkeden ülkeye değişiyor. Örneğin, İngiltere güçlü başbakan modelini benimsemiş, buna karşılık İtalya, Hollanda ve Norveç gibi ülkelerde başbakanların yetkileri daha sınırlı. 17 ülkeden yaklaşık yarısını teşkil eden sekiz ülkede çift meclisli bir parlamenter yapı var, diğerlerinin parlamentosu tek meclisli. Altı ülkede seçim dönemi beş yıl. İsveç'te üç yıl, ülkelerin çoğunda dört yıl.

Bakanların ortalama görevde kalma süreleri de ülkelerin iç istikrarı açısından bir fikir verebiliyor. Bu süre Avusturya'da 4,9 yıl, İsveç'te 3,9, İngiltere'de 2,5, İtalya'da ise 1,6 yıl.[342]

Bu ülkelerdeki devlet teşkilatının yapısı karşılaştırıldığında da farklılıklar ortaya çıkıyor. Örneğin, federal bir yapıya sahip Almanya ile üniter devlet niteliğindeki İngiltere'de devlet teşkilatı nispeten küçük. Buna karşılık Fransa, İtalya ve İspanya'da devlet çok yaygın ve güçlü. Bunun çeşitli tarihi ve toplumsal nedenleri var. Ayrıca bu ülkelerde devlet memurunun tarifi konusunda da farklı yaklaşımlar görülüyor. Öğretmenler, üniversite

342 Hayward, s. 276.

öğretim üyeleri, telekomünikasyon, demiryolları gibi kuruluşlarda çalışan işçiler bazı ülkelerde diğer devlet memurları ile aynı statüye sahipler, bazılarında farklı bir kategori oluşturuyorlar.[343]

Genellikle demokratik ülkelerde kuvvetler ayrılığı, yani yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız olması ilkesi kabul edilirken bazı ülkelerde bu yaklaşım tam benimsenmiyor. Örneğin İngiltere'de, Kraliçe'nin manevi liderliğinde Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası, yasama, yürütme, hatta yargı gücünün en üst temsilcisi konumunda. Amerika'dakinden farklı olarak İngiltere'de hükümet en büyük sorumluluğu taşıyor. Hükümetin her kararda ortak sorumluluğu var. Hükümdarlık kalıtımsal olarak hanedan içinde el değiştiriyor ama hükümdarların şahsi sorumluluğu yok, onların sorumluluğu da hükümete ait. Hükümdarın en önemli görevlerinden biri seçimlerde en çok oyu almış partinin liderini başbakan tayin etmek. Başbakan yaklaşık 20 kişilik bir hükümet kuruyor. Geleneksel olarak hükümet üyelerinin çoğu Avam Kamarası'ndan, bazıları da Lordlar Kamarası'ndan seçiliyor.

Yönetimin güçlü olmasının bazı avantajları var. Bir yandan ekonomiyi, bir yandan sosyal yaşamı dünyanın değişen koşullarına uydurmada Fransa diğer Batı Avrupa ülkelerinden daha başarılı görünüyor. Fransa'da siyasi yapı üniter devlet esasına dayanıyor. Fransız ihtilalinden bu yana yerel yönetimler merkezi devlet organlarının taşradaki uzantıları gibi çalışıyordu. 1980'li yıllardan itibaren yerel yönetimlerin yetkileri bir ölçüde artırıldı ama gene de Fransa'yı bu açıdan Almanya gibi federal yapıdaki devletlerle kıyaslamanın olanağı yok. Fransa'da diğer bir gelenek de sosyal konularda devletin öncü rol oynaması. 1980'lerden sonra bu alanda da nispi bir yumuşama başlamış bulunuyor. Fransız devlet yapısının bir özelliği de yargının uzun yıllar boyunca tam bağımsız bir güç gibi görülmemesi ve devletin icra organının âdeta bir uzantısı gibi sayılması. Gerçek böyle olmasa da, bu izlenim bir hayli yaygın. Bu inanç da son yıllarda değişmeye ve yargının gücü artmaya başlıyor. Özellikle yargının Meclisin ve Hükümetin icraatını denetlemeye başlamasından sonra yüksek mahkemelerin etkinliğinde artış görülüyor.

1958 yılında kabul edilen 5. Cumhuriyet anayasası Fransız devlet sisteminde ve devlet geleneklerinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu anayasa

---

343 Heywood, Paul; Wright, Vincent, *Developments in West European Politics*, s. 81.

ile Fransa bir yarı başkanlık rejimi oldu. Büyük devletler arasında bu sisteme Fransa'dan başka sadece Rusya ve Brezilya'da rastlanıyor. Parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının rolü genellikle sembolik oluyor. Esas icra görevi hükümete ait bulunuyor. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin devlet ve hükümet başkanları düzeyindeki toplantılarına sadece Fransa ile Finlandiya cumhurbaşkanı düzeyinde katılıyorlar, diğer AB ülkelerini başbakanlar temsil ediyor.

Fransa'da cumhurbaşkanını halk seçiyor. Cumhurbaşkanının geniş yetkileri var. Başbakanı o seçiyor, dilediği zaman hükümet toplantılarına başkanlık etme yetkisi var. Dış politika konularında son söz cumhurbaşkanında. Silahlı kuvvetler de cumhurbaşkanına bağlı. 1964 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile nükleer kuvvetlere komuta etme yetkisi münhasıren cumhurbaşkanına bırakıldı. Cumhurbaşkanı Millet Meclisi'ni feshetme yetkisine de sahip. Ancak bir kere Meclis'i dağıtıp yeni seçimlere gittikten sonra yeni Meclis'i bir yıl süreyle feshedemiyor. Cumhurbaşkanının Senato'yu feshetme yetkisi yok. Ama Fransız sisteminde Senato, Meclis kadar güçlü ve etkili değil.

Fransız Anayasa Konseyi'nin dokuz üyesinden, başkan dahil üçünü atamak da cumhurbaşkanının yetkileri arasında. Ayrıca Anayasa'nın 16. maddesi, ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunamaz veya uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getiremez duruma düşmesi halinde, cumhurbaşkanına, olağanüstü yetkilerle ülkeyi yönetme olanağı veriyor. Cumhurbaşkanı başbakanın onayı ile anayasa değişikliği önerebiliyor. Bu değişikliklerin, ya iki meclisin de beşte üç oyu ile veya referandumla kabul edilmesi gerekiyor. Bu yolla bazı anayasa değişiklikleri yapılmış bulunuyor. Bunlardan en ilginci 1995 yılında yapılan değişiklik. Buna göre anayasaya aykırı bulunan yasalar bile halk oylaması ile kabul edildiği takdirde yürürlüğe girebiliyor. Böylece anayasanın mutlak üstünlüğü aşındırılmış oluyor. Cumhurbaşkanı parlamentodan bağımsız. Parlamento güvensizlik oyu vererek cumhurbaşkanını düşürmek yetkisine sahip değil. Ama cumhurbaşkanı tarafından atanan hükümet parlamentoya karşı sorumlu. Milli Meclis güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürebiliyor. Ama cumhurbaşkanı hükümeti düşüremiyor.

Fransız Parlamentosu'nda iki meclis var: Milli Meclis ve Senato. Parlamento sadece Anayasa'nın belirlediği alanlarda yasa çıkartabiliyor. Parlamento'nun gündemini hükümet belirliyor. Bunun dışındaki alanlarda

hükümet hukuken bağlayıcı kararnameler veya yönetmelikler çıkartabiliyor. Ayrıca parlamentonun yetki alanına giren konularda da Anayasa'nın 38. maddesi bu yetkilerin hükümete devredilebileceğini belirtiyor. Yani kanun kuvvetinde kararname çıkartma yetkisi orada da var. Hükümetin çıkarttığı kararnameler parlamentonun denetimine tabi değil. Tek yol Meclis'in güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürmesi. Ancak 5. Cumhuriyet döneminde bu yola hiç başvurulmadı. Senato'nun güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürmesi mümkün değil. Meclis hükümetin önerdiği bir yasa tasarısını benimsemezse hükümet güvenoyuna başvurabiliyor. Meclis 24 saat içinde mutlak çoğunluğu bulup hükümet için güvensizlik oyu vermediği takdirde o yasa tasarısı kabul edilmiş sayılıyor. Bu güvensizlik oyunda da oylamaya katılmayanlar veya çekimser oy kullananlar hükümeti desteklemiş sayılıyor. Evvelce çok seyrek olarak başvurulan bu yöntem bazı dönemlerde olağanüstü biçimde kullanıldı. Örneğin Başbakan Raymond Barre 1976-1981 yıllarındaki iktidar döneminde güvenoyuna sadece beş kere, onu izleyen André Mauroy üç kere, ondan sonraki Başbakan Jacques Chirac yedi kere başvurmuşken, Chirac'dan sonraki Başbakan Michel Rocard tam 123 kere güvenoyu istedi. Parlamento'nun bütçe konusundaki yetkileri de sınırlı. Milletvekilleri masrafları artırıcı, vergi gelirlerini düşürücü önerilerde bulunamıyorlar. Hükümetin bütçeyi sunmasından sonra Meclis 70 gün içinde bunu onaylamazsa hükümet bu bütçeyi idari kararla yürürlüğe sokma yetkisine sahip.

Yasa tasarıları Meclis'te ve Senato'da ayrı ayrı görüşülüyor. Her iki Meclis de onaylarsa yasa tasarısı kabul edilmiş oluyor. İkinci oylamada da Meclisler arasındaki görüş farklılığı sürüyorsa hükümet her iki Meclis'in 7'şer üye ile temsil edildikleri bir komisyon kuruyor. Bu Komisyon da tek bir metin üzerinde anlaşamazsa veya anlaştığı metin Senato'da reddedilirse tasarı yeniden Meclis'e sunuluyor ve Meclis'in son oylaması tayin edici oluyor. Yani Senato'nun yasalar üzerindeki etkisi daha çok geciktirici yönde oluyor. Bu Anayasal hükümler ve usuller nedeniyle Meclis'in çıkarttığı yasaların sayısında azalma var. 4. Cumhuriyet döneminde bir yasama yılında Parlamento yaklaşık 200 yasa çıkartırken, bu sayı şimdi 60 civarında. Milletvekillerinin etkinliklerini gösterebilme yolu yasa tasarılarına değişiklik önerileri vermek. Ortalama olarak bir yılda çıkartılan 60 civarında yasaya verilen değişiklik önerileri 5 000'den çok.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi Fransa'da hükümet parlamentoya kar-

şı çok güçlü bir konuma getirilmiş. Özellikle 5. Cumhuriyet Anayasası'nın eski istikrarsızlık dönemlerinin yeniden yaşanmaması için getirdiği bu hükümler ve Anayasa'ya daha sonraki yıllarda yapılan eklemeler Fransa'da cumhurbaşkanının yanı sıra hükümetin de etkinliğini artırmış. Türk Anayasal sisteminin Fransa'dan örnek alındığı, Türkiye'deki devlet yapısının Fransa'ya benzediği yolundaki eski inançların Fransa'nın benimsediği yeni devlet yapısı ve anlayışının ışığında gözden geçirilmesi gerekiyor. Devletin üniter yapısı dışında Türk ve Fransız sistemleri arasındaki benzerlikler bir hayli azalmış bulunuyor.

Fransa'da parlamento 1995 yılına kadar yılda iki kez ortalama üçer aylık dönemler halinde çalışıyordu. Başbakan gerektiğinde Meclis'i olağanüstü toplantıya çağırabiliyordu. O yıl yapılan bir Anayasa değişikliği ile Parlamento'nun her yıl 9 aylık tek bir dönem halinde çalışması kabul edildi.

1958 Anayasası'nın bir ürünü olan Anayasa Konseyi Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi'nin rolünü oynayan bir yüksek mahkeme konumunda. Meclis'in ve hükümetin faaliyetlerinin anayasaya uygunluğunu denetleyen bir denge unsuru sayılıyor. Bu konseyin üyeleri dokuz yıl için seçiliyor. İkinci defa seçilmek mümkün değil. Yukarıda değinildiği gibi üç üyeyi Cumhurbaşkanı seçiyor, meclis ve senato başkanları da üçer üye seçiyorlar. Anayasa Konseyi'ne ilk kadın üye 1992'de seçildi. Anayasa Konseyi'ne başvurma hakkı sadece cumhurbaşkanına, Meclis başkanına ve Senato başkanına aitti. 1974 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile en az 60 milletvekilinin veya 60 senatörün de Anayasa Konseyi'ne başvurması imkânı tanındı. Anayasa Konseyi'nin yetkisini sınırlayan husus, yukarıda sözü edilen referandum yoluyla anayasaya aykırı yasaların kabul edilmesi olanağı.

Fransa'da yargının bağımsızlığını sınırlayan unsurlardan biri de hâkimlerin icra organı tarafından atanmasıydı. 1993 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile bu usul kaldırıldı. Artık hâkimleri sadece Yüksek Hâkimler Kurulu atayabiliyor. Türkiye'de bu sistem Fransa'dan çok daha önce kurulmuştu. Buna karşılık Türkiye'de olmayan bir sistem aynı anayasa değişikliği ile Fransız siyaset ve hukuk alanına girdi. Bu değişiklik, görevi sırasında suç işleyen bakanların yargılanması için bir Cumhuriyet Adalet Divanı kurulmasını öngörüyor. Bu mahkeme altı milletvekili, altı senatör ve üç hâkimden oluşuyor. Böylelikle Fransa'da da bazı milletvekillerine ve senatörlere yargı yetkisi verilmiş bulunuyor.

Fransız geleneklerinden bir hayli farklı olan 5. Cumhuriyet rejimi muhtemelen ülkeye getirdiği istikrar nedeniyle halk tarafından destekleniyor. 1991 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında halkın % 61'i ülkenin siyasi kurumlarının iyi işlediği görüşünü benimsediğini, % 89'u cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini uygun gördüğünü, % 91'i de referandum sistemini desteklediğini açıkladı.

Fransa'da idari yargı çok önemli. Devlet yönetiminde çok güçlü ve ağırlıklı bir role sahip olan idarenin denetlenmesi idari yargıya düşüyor. Başka demokratik ülkelerde yasalarla düzenlenen birçok konu Fransa'da kararnamelerle veya yönetmeliklerle tanzim ediliyor. Fransa'da 30 idari yargı mercii var. Bunların en üstünde Türkiye'deki Danıştay'ın karşıtı sayılabilecek Devlet Şurası yer alıyor. Danıştay'a, idarenin, haklarını ihlal ettiğini iddia eden vatandaşlar başvurabiliyor. Devlet Şurası ayrıca yasaların Anayasa'ya uygun biçimde hazırlanmasında hükümete danışmanlık görevi de yapıyor. Devlet Şurası'nın şimdiye kadar aldığı kararların en önemlilerinden biri Avrupa Birliği Antlaşması hükümlerinin Fransız mevzuatına öngeldiği yolundaki saptaması oldu.[344] Bu husus 1992 yılında yapılan bir Anayasa değişikliği ile Anayasa maddesi haline getirildi. Türkiye'de uluslararası antlaşmaların milli mevzuat kadar geçerli olduğu ilkesi, Fransa'dan çok önce, 1981 Anayasası ile kabul edilmişti.

Fransız Anayasası'nda yer alan önemli bir kurum da Ekonomik ve Sosyal Konsey. İşadamlarından, tarım sektörü mensuplarından, sendika temsilcilerinden, sosyal yardım kuruluşları üyelerinden, tüketici haklarını savunan grupların temsilcilerinden ve kültür ve bilim alanında önde gelen şahsiyetlerden oluşan bu kurum bir danışma kurulu niteliğinde. Bu Konsey'in kararlarının yaptırım gücü olmamakla birlikte, uygulamada hükümeti ve parlamentoyu etkileyici bir rol oynuyor.

Fransa'nın devlet yapısı İngiltere'den farklı. Fransa'da güçlü bir devlet geleneği var. Ancak sivil toplum örgütleri İngiltere'dekinden ve diğer bazı Batılı ülkelerdekinden daha az güçlü. İngiltere'de 1991 yılında sadece sosyal yardım amaçlı 160 000 sivil toplum örgütü bulunuyordu ve halkın % 20'si bu gibi örgütlerde gönüllü olarak çalışıyordu.[345]

Almanya'nın devlet sistemi İngiltere ve Fransa'dan daha değişik. Sa-

---

344 Kesselman, s. 178-181.
345 Giddens, s. 81.

vaşların acı tecrübelerinden sonra Almanya 1949 yılında kabul ettiği Anayasa ile federal devlet sistemini benimsemiş bulunuyor. Devlet savaştan sonra uzun yıllar ekonomide etkili bir rol oynadı ve özellikle sosyal yaşamın düzenlenmesinde tayin edici oldu. Alman devlet sistemine "sosyal piyasa ekonomisi" diyenler de var. Alman siyasetine beş büyük parti hâkim. Bunlar Sosyal Demokrat Parti (SPD), Hıristiyan Demokrat (CDU) ve onun Bavyera eyaletindeki kardeş partisi sayılan Hıristiyan Sosyal Birliği (CSU), Liberal Parti (FDP), Yeşiller ve Doğu Almanya kökenli Demokratik Sosyalist Parti (PDS). Seçimlerde % 5'i aşan partiler parlamentoda temsil edilebiliyor. Bu partilerin dışında kalanlar şimdiye kadar bu oranın üzerinde oy alamadılar. Fransa ve Avusturya'dan farklı olarak Almanya'da genel seçimlerde aşırı sağcı partilerin oy oranı çok düşük. Ancak bazı eyalet seçimlerinde bu partiler % 5'lik oranı aşıp eyalet parlamentolarına girmeyi başardılar.

Almanya'da iki meclisli bir parlamento var. Alt Meclis sayılan *Bundestag*'ın üyeleri genel seçimle geliyor. Bundestag'ın 663 üyesi var. Üst Meclis sayılan ve 69 üyesi olan *Bundesrat,* 16 eyaletin gönderdiği temsilcilerden oluşuyor. Cumhurbaşkanını Bundestag üyeleri ile eyaletlerin gönderdikleri eşit sayıdaki temsici seçiyor. Cumhurbaşkanının görev süre 5 yıl. En çok iki dönem için seçilebiliyor. Cumhurbaşkanının yetkileri sembolik. Ama bunun bir istisnası var. Eğer Meclis'te hiçbir şansölye adayı oyların mutlak çoğunluğunu sağlayamamışsa cumhurbaşkanı en çok oy alan adayın azınlık hükümeti kurması veya yeni seçimler düzenlenmesi şıkları arasında tercih hakkını kullanabiliyor. Gerçekte icranın başı Şansölye diye adlandırılan Başbakan. Seçimlerde en çok oyu alan partinin başkanı Bundestag üyelerin oy çokluğu ile başbakan olarak atanıyor. Parti disiplini çok etkili biçimde uygulanıyor. O nedenle genelde iktidarı oluşturan partilerin temsilcileri Meclis'te de birlikte hareket ediyorlar.

Hükümetin, özellikle şansölyenin, siyasi hayat içindeki ağırlığı büyük. Şansölyeyi güçlü kılan unsurlardan biri de Anayasa'daki "yapıcı güvensizlik oyu" sistemi. Buna göre Meclis şansölyeye güvensizlik oyu verse de yerine yeni bir şansölyeyi çoğunluk oyu ile getiremediği takdirde eski şansölye görevinde kalıyor. Hükümete istikrar kazandırmak, ülkeyi hükümet krizlerine sürüklememek için düşünülmüş olan bu sistem sonuçta şansölyeleri çok güçlü kılıyor ve güvensizlik oyu ile iktidarların düşürülmesini zorlaştırıyor. Üst Meclis Bundesrat onaylamadıkça yasa çıkartmak

mümkün değil ama Bundestag üçte iki çoğunlukla Bundesrat'ın kabul etmediği yasa tasarılarını yürürlüğe sokma yetkisine sahip. Ülkenin federal yapısı nedeniyle eyaletlerin yetkileri Fransa ve İngiltere'yle kıyaslanamayacak kadar geniş. Eyaletlerin ekonomik olanakları da fazla. Kendilerine ait şirketlere sahip olabiliyorlar veya özel firmalarla ortaklıklar kurabiliyorlar.

Alman devlet idaresinde bürokrasi çok güçlü. Devlet memurlarının sadece % 10'u merkezi hükümette görev yapıyor. Gerisi eyaletlerde ve yerel yönetimlerde görevli. Bu oran bile tek başına Almanya'daki yerel yönetimlerin devlet idaresindeki önemini gösteriyor. Az sayıdaki bazı devlet memurları parti mensupları arasından ve partilerin gücü dikkate alınarak atanıyor. Böylece başlıca siyasi grupların bürokrasi içinde de temsil edilmeleri sağlanmış oluyor.

Almanya'da sendikaların da devlet ve firma yönetiminde önemli ağırlıkları var. Yasaya göre şirketlerin yönetim kurullarındaki üyelerin yarıya yakını işçi temsilcilerinden oluşuyor. Doğrudan devlet bürokrasisinin içinde sayılmayan ve belirli bir özerkliği bulunan resmi kuruluşlar da önemli işleve sahip. Bunların başlıcaları Merkez Bankası, Sağlık Sigortası Fonu ve Mesleki Eğitim Sistemi.

Almanya'da yargı bağımsızlığının korunmasına büyük özen gösteriliyor. Alman Anayasası'nda bireysel hak ve özgürlükler diğer Batı ülkelerinin anayasalarından daha kapsamlı biçimde belirtilmiş. Federal Yüksek Mahkeme temyiz görevi görüyor ve aynı zamanda eyaletler arasındaki ihtilafları çözüme bağlıyor. Anayasa Mahkemesi yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetliyor. Partilerin kapatılma yetkisi de Anayasa Mahkemesi'ne ait. 1970'li yıllarda bazı radikal görüşlü devlet memurlarının görevlerine son verilmesinde de Anayasa Mahkemesi'nin kararına başvurulmuş ve "anayasa düşmanlarının" devletle ilişkisi kesilmişti. Aynı yıllarda Anayasa Mahkemesi, RAF terör örgütünün eylemlerini anti demokratik ilan etmiş ama bu örgütün yandaşı sayılan pek çok kimseye olağandışı biçimde sorgulama yapılmasını da Anayasa'ya aykırı bulmuştu.[346]

İtalyan devlet sistemi diğer Batı Avrupa ülkelerinden farklı. İki dünya savaşı arasında katı bir diktatörlük dönemi yaşayan İtalya savaştan sonra demokratik rejimi benimsedi ve kökleştirdi. Ancak bu kolay olmadı. Sava-

346 Kesselman, s. 294, 298.

şı izleyen yıllarda bazı güçlükler yaşandı. Sicilya'da ayrılıkçılık hareketleri ortaya çıktı. Ama zamanla bu güçlükler aşıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan 20. yüzyıla kadar geçen 55 yıllık süre içinde 57 hükümet kuran İtalya, bir bakıma istikrarsız bir siyasi yapı görünümünde sayılabilir. Ama başka açıdan bakıldığında 1948 ile 1992 yılları arasında yapılan bütün seçimleri Hıristiyan Demokrat Parti kazandığı için hükümet değişikliklerinin ülke yönetiminde köklü değişiklere yol açmadığı görülüyor. Bu yolla belirli bir istikrarın sağlandığı söylenebilir.

Zamanında İtalyan Hıristiyan Demokrat Partisi'nin başarısında kilisenin oynadığı rolün önemi azımsanamaz. Özellikle Papa Puis XII döneminde Katolik Kilisesi siyasal hayatta bir hayli etkin oldu. Katoliklik değerlerini hayatın her kesimine kabul ettirmek isteyen Katolik Hareket Örgütü'nün üye sayısı bir ara 3 milyona çıktı. Yüzyılın sonunda bu sayı 500 000'e inmişti. Papa XII. Paul Marksist teorinin günah olduğunu ilan etti ve 1949 yılında aktif komünistlerin ve sosyalistlerin kiliseyle ilişkisi kesildi. İtalyan Anayasası kiliseye eğitim ve evlilik alanlarında bazı imtiyazlar vermişti ama o yıllarda kilisenin siyasal yaşama etkisi bununla sınırlı kalmadı. Papa John Paul II döneminde kilisenin İtalyan siyasi yaşamı üzerindeki etkisi azaldı. Bunda Papa'nın İtalyan asıllı olmamasının da rolü var.[347]

Son yıllarda İtalya siyasi hayatında büyük değişiklikler oldu. Uzun yıllar siyasete hükmeden bazı partiler halk desteğini kaybedince kendilerini lağvettiler ve başka isimler altında örgütlendiler. Yeni kurulan bazı partiler çok kısa zamanda iktidar oldular.

Ortaya yeni çıkan partiler arasında Kuzey bölgesinin bağımsızlığını savunan Kuzey Ligi de var. Bu parti kısa zamanda kuzeyin en büyük partisi oldu. Kuzey Ligi koalisyon ortağı olarak hükümet içinde de yer aldı. Zamanla parti ayrılıkçılık düşüncelerini bir ölçüde törpüledi ve federalizm fikrini benimsemeye başladı.

İtalya'da hükümetin parlamentonun iki meclisinde de çoğunluğun desteğine sahip olması gerekiyor. Cumhurbaşkanı parti liderleriyle danıştıktan sonra Meclis'te çoğunluğu sağlayabileceğine kanaat getirdiği kişiyi başbakan olarak tayin ediyor. Başbakanın partilerin dışından seçilmesi de mümkün. Başbakan ilgili parti liderleriyle görüştükten sonra hükümeti

347 Kesselman s. 353, 444-445.

kuruyor. 1990'ların başlarına kadar hükümet 30 bakandan oluşurken daha sonra bu sayı 20'ye indirildi. Güvenoyu sadece başbakan için değil bütün bakanlar için isteniyor. Hükümet güvenoyu alamazsa cumhurbaşkanı parti liderleri ile görüşüp parlamentoyu feshediyor. Bu takdirde 10 hafta içinde seçim yapılması gerekiyor.

İtalya'da cumhurbaşkanı parlamento üyeleri ile bölgelerin gönderdiği 60 temsilci tarafından seçiliyor. Görev süresi 7 yıl. Anayasa'da açıklık olmamakla birlikte yeniden seçimin mümkün olduğu konusunda görüş birliği var. Ancak bu şimdiye kadar hiç uygulanmamış. Cumhurbaşkanı yasaları onaylamayıp Meclis'e geri gönderme yetkisine sahip ama Meclis basit çoğunlukla yasayı tekrar kabul ederse cumhurbaşkanı onaylamak zorunda. Cumhurbaşkanı Yüksek Savunma Konseyi'nin ve Yüksek Adalet Konseyi'nin de başkanı.

İtalya'da hükümetin kanun kuvvetinde kararname yapma yetkisi var. Bu kanun kuvvetindeki kararnamelerin 60 gün içinde parlamento tarafından onaylanması gerekiyor. Bu yetki 1980'li yıllarda biraz fazlaca kullanılmış ve yasaların % 20'si kanun kuvvetinde kararname ile gerçekleştirilmiş.

İtalyan Anayasası yargı bağımsızlığını güvenceye bağlamış bulunuyor. Bununla beraber 1950'lerin sonuna kadar mahkemelerin bağımsızlığını sağlayacak yasal düzenlemeler yeterince yapılmadı. İtalyan Anayasa Mahkemesi en önemli yargı organı. 15 üyesi var. 9 yıl süreyle görev yapan üyelerin üçte biri cumhurbaşkanı, üçte biri parlamento, üçte biri de yüksek yargıçlar tarafından seçiliyor. Anayasa Mahkemesi uygulamada yalnız anayasaya aykırı bulduğu yeni yasaları değil, bazı eski yasaları da iptal ediyor. Böylece parlamentoyu yasaları çağdaşlaştırmaya zorluyor. İtalyan Ceza Usul Yasası da çağdaş ölçülere uymadığı için uzun yıllar eleştirildi. Neticede 1989 yılında yapılan bir yargı reformu ile değiştirildi. Eski yasada önleyici tevkif mahkeme kararı kesinleşmemiş sanıkların 10 yılı aşkın süre tutuklu bulundurulmasına imkân veriyordu. Yargı reformu ile bu süre kısaltıldı. Şartlı tahliye koşulları kolaylaştırıldı. Eski usul yasası davaların uzun yıllar sürmesine yol açıyor ve şikâyetlere sebep oluyordu. Reform yapıldığında mahkemelerde henüz karara bağlanmamış 2,7 milyon ceza davası vardı. Yapılan iyileştirmelere rağmen meseleler tamamen çözülemedi. 1990'ların sonunda İtalyan hapishanelerinde bulunanların % 60'ı, davası henüz sonuçlanmamış sanıklardı. Davaların uzun sürmesi ve ada-

letin gecikmesi nedeniyle birçok davada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İtalya'yı kusurlu buldu.[348]

Görülüyor ki, hepsi Avrupa'nın en demokratik ülkeleri arasında sayılan bu ülkelerde demokrasinin ve devletin yapısı önemli farklılıklar gösteriyor. Ortak oldukları nokta özgürlükler ve insan hakları. Bu alanda da aralarında azımsanmayacak farklılıklar var. Örneğin, bazılarında Nazizm fikirlerini yaymak, bu alanda kitap, broşür yayınlamak, toplantı düzenlemek yasak. Bazılarında yasak değil. Çifte vatandaşlık bazılarında serbest, bazılarında yasak veya kısıtlı. Yabancıları hakları konusunda da ülkeler arasında farklılıklar var. 15 AB ülkesinin yabancıların gayri menkûl edinme hakları konusundaki mevzuatları arasında da farklılıklar görülüyor. Hepsinin ortak olarak benimsedikleri esaslar Avrupa İnsan Hakları gibi bazı temel sözleşmelerle saptanmış ve devletler de bu alanda yükümlülük altına girmiş bulunuyor.

Azınlık hakları konusunda durum biraz daha farklı. Bu ülkelerin tümü Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde azınlık haklarının korunması için çeşitli belgeleri imzaladılar ama milli mevzuatları birbirinden farklı. Örneğin, Fransız Anayasası'nda azınlık haklarından söz edilmiyor. Fransız Yüksek Mahkemesi'nin içtihatları da ülkede azınlıkların varlığını kabul etmiyor. Buna rağmen hiç kimsenin aklından Fransa'yı demokratik bir ülke saymamak geçmiyor. Görülüyor ki, bir ülkenin demokratik olması için federal veya üniter sistemlerden birini seçmesi gerekmiyor. Anayasalarında azınlıklara açıkça geniş haklar tanımaları da demokratik olmanının şartlarından biri sayılmıyor. Devlet başkanının ve başbakanının yetkileri konusunda da böyle. Batı Avrupa demokrasileri 21. yüzyıla böyle bir yapı ile giriyorlar. İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde sistemle ilgili bazı tartışmalar var ama devletin temel yapısını değiştirmek, örneğin, monarşinin yerine cumhuriyet kurmak gibi düşünceler toplumda destek bulmuyor. Rejim tartışmaları daha çok akademik düzeyde yapılıyor.

Türkiye'nin durumuna geçmeden önce AB'ye üye adayı olarak kabul edilen bazı Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratik yapıya ve gelişmelere de kısaca bakmakta yarar var. 10 Aralık 1999 tarihinde yapılan AB Helsinki Zirvesi'nde adaylarla tam üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için o

348 Kesselman, s.389-390, 408-410.

ülkelerin Kopenhag kriterlerinin demokrasiye ilişkin şartlarını yerine getirmelerinin gerektiği belirtilmişti. Aynı zirvede Doğu Avrupa'daki aday ülkelerin, Türkiye hariç, tümü ile müzakerelere başlama kararı alındığına göre, bütün bu ülkelerin AB'nin demokrasi alanındaki beklentilerini yerine getirmiş sayıldıkları anlaşılıyor.

Doğu Avrupa ülkelerinin genel tercihi parlamenter sistem. Federalizm benimsenmemiş. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nde tam bir parlamenter sistem kabul edilmiş bulunuyor. Halkın seçtiği milletvekilleri arasından bir başbakan seçiliyor. Hükümeti o kuruyor. Esas sorumluluk başbakanda. Polonya başkanlıkla parlamenter sistem arası bir model benimsemiş bulunuyor. Polonya'da cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından beş yıl için seçiliyor. Cumhurbaşkanının Meclis'e yasa önerisi sunma yetkisi var. Dış politika ve savunma konularında da cumhurbaşkanının önemli yetki ve sorumlulukları bulunuyor. Parlamentonun çıkartacağı yasalar cumhurbaşkanının onayına tabi. Onun veto ettiği yasaların kabul edilmesi için Meclis'in üçte iki oyla bunları benimsemesi gerekiyor. Cumhurbaşkanı yasaların anayasaya uygun olup olmadığını Anayasa Mahkemesi'ne sorma hakkına da sahip. Gene de Polonya sisteminde başbakan icranın başı sayılıyor. Başbakanın ve hükümetin atanmasında cumhurbaşkanı ve Meclis eşit yetkiye sahipler. Başbakanı önce cumhurbaşkanı seçiyor. Onun kurduğu hükümet 14 gün içinde parlamentodan güvenoyu alamazsa bu kere Parlamento bir başbakan atıyor. Bu sistem tıkandığı takdirde cumhurbaşkanının ya Meclis'i feshederek yeni seçimlere gitme veya ülkeyi kendi atayacağı bir hükümetle altı ay süreyle idare etme şıkları arasında bir tercih yapması gerekiyor. Hükümet sadece güvensizlik oyu alırsa düşürülebiliyor.

Doğu Avrupa ülkelerinden sadece Polonya'da cumhurbaşkanının böyle yetkileri var. Buna karşılık Çek Cumhuriyeti'nde cumhurbaşkanının yasa teklifinde bulunma hakkı yok. Orada cumhurbaşkanını halk değil parlamento seçiyor. Meclis'in kabul ettiği yasaları bir kere geri gönderme yetkisi var ama Meclis basit çoğunlukla bu yasalarda ısrar ettiği takdirde onları onaylamak zorunda. Meclis hükümete güvensizlik oyu verdiği veya Meclis 3 ay süreyle yasa çıkaramayacak duruma geldiği takdirde cumhurbaşkanının Meclis'i feshederek yeni seçimlere gitmeye karar verme yetkisi var. Cumhurbaşkanı ayrıca Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi başkan ve üyelerini de atıyor. Görüldüğü gibi bu ülkede cumhurbaşkanı-

nın yetkileri Polonya'dan az olmakla birlikte, bazı Batı Avrupa ülkelerinden fazla.

Doğu Avrupa ülkelerinin tümünde Anayasa Mahkemeleri var ama bunların yetkileri sınırlı. Sadece anayasaya aykırı gördüğü yasaların değiştirilmesini önerebiliyor ancak parlamento çoğunluk oyu ile bu önerileri geçersiz kılabiliyor. Son söz parlamentoya ait. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetimi açısından bu sistem Batı Avrupa demokrasilerinin uygulamalarından farklı. Doğu Avrupa ülkelerinde İsveç'ten esinlenilerek kabul edilen *ombudsman* sistemi önemli bir yenilik. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen ve parlamento tarafından onaylanan ombudsman, hükümetin icraatından zarara uğrayan vatandaşların şikâyetlerini dinliyor. Gerektiğinde hükümeti bağlayıcı karar çıkartmak için mahkemeye başvuruyor. Bazı hallerde insan haklarına aykırı bulduğu yasaların iptali için anayasa mahkemesine başvurabiliyor. Ombudsman sisteminin Türkiye'de de uygulanması yönünde çeşitli düşünceler ve öneriler var. Ancak bu sistem henüz T.B.M.M.'de tartışılmadı ve Türk anayasa sistemine dahil edilmedi.[349]

Polonya ve Slovakya'da geleneksel olarak dinin politika üzerindeki etkisi hissediliyor. Örneğin 1992 yılında Polonya Parlamentosu Hıristiyan değerlere saygı gösterilmesini öngören bir yasayı kabul etmişti.[350]

Türkiye'nin özel bir durumu var. Ana yapısı itibariyle rejim bir parlamenter demokrasi. Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçiliyor. Yetkileri arasında kanunları tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri göndermek var ama doğrudan yasa teklifinde bulunmak yok. Cumhurbaşkanı Anayasa'ya aykırı gördüğü yasaları Anayasa Mahkemesi'ne gönderebiliyor. Cumhurbaşkanının gerekli gördüğünde Meclis'i feshedip seçimlere götürme yetkisi yok. Bu ancak bakanlar kurulunun güvenoyu alamaması veya güvensizlik oyu ile düşürülmesinden sonra, 45 gün içinde yeni bakanlar kurulunun kurulamaması veya kurulup da güvenoyu alamaması halinde mümkün olabiliyor. Bu halde cumhurbaşkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanına danışarak fesih kararı alması mümkün. Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna başkanlık edebilir, ancak son yıllarda cumhurbaşkanları bu yetkilerini kullanma-

---

349 Ombudsman sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. *The Danish Ombudsman*, Djöf Publishing, Copenhagen, 1995; Temizel, Zekeriya, *Ombudsman*, IULA-EMME, İstanbul, 1997.

350 Kesselman, s.519-520, 528, 552.

dılar. Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanlığını temsil ediyor. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar vermek de cumhurbaşkanının yetkileri arasında. Anayasa'ya göre cumhurbaşkanının Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık etme yetkisi var. Cumhurbaşkanı Yüksek Öğretim Kurulu üyelerini ve Üniversite rektörlerini seçme hakkına da sahip. Cumhurbaşkanının yargı alanındaki yetkileri arasında, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay cumhuriyet başsavcısını, Askeri Yargıtay üyelerini ve diğer bazı yüksek hâkimleri seçmek de var. Cumhurbaşkanının Anayasa ve diğer kanunlarda belirtilen tek başına yapabileceği işlerin dışındaki kararlarının başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanması gerekiyor. Bu kararlarla ilgili olarak cumhurbaşkanı sorumluluk taşımıyor. Sorumluluk başbakana ve bakanlara ait.

Görüldüğü gibi Türk anayasal sisteminde esas yetki ve sorumluluk hükümete ait. Hükümet Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumlu. Cumhurbaşkanının yetkileri diğer bazı parlamenter sistemlerdekinden biraz daha fazla ancak Türk devlet yapısı başkanlık veya yarı başkanlık sistemlerine benzemiyor.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de Anayasa reformu tartışmaları sürüyor. Son yıllarda hükümetlerin önerisi ile bazı Anayasa maddeleri değiştirildi. Akademik çevreler, sivil toplum örgütleri ve basın Anayasa değişiklikleri konusunu yoğun biçimde değerlendiriyorlar. 1999 yılında Türkiye İşadamları Derneği TÜSİAD adına bir çalışma yapan Profesör Bülent Tanör'ün Anayasa ve Türk Ceza Kanunu alanlarındaki değişiklik önerileri kamuoyunda yaygın biçimde tartışıldı.

Bazı Batı Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin siyasal yapıları özetle böyle. Yukarıdaki unsurları değerlendirirken bunların zaman içinde geçirdikleri evrimleri, devletlerin siyasal yaşamlarındaki aşamaları da göz önünde bulundurmak gerekiyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı demokrasilerinin geçirdiği evreler dört safhaya ayrılıyor. Birinci safha 1950'lerin başı ile 1960'ların sonu arasındaki dönem. O devir sürekli ekonomik gelişme ve uluslararası alandaki gerginliklere rağmen ülkelerin içinde siyasal istikrar dönemi olarak tanımlanıyor. 1960'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadarki yılları kapsayan ikinci dönem iktisadi durgunluk yılları. Bu dönemde Batı ülkelerinde sınıf mücadeleleri ön plana çıkmıştı. Devlete karşı hem sağdan hem de

soldan şiddetli eleştiriler vardı. 1980'lerin başı ile sonu arasındaki üçüncü dönem klasik partileşme yapılarının değişim gösterdiği, solda ve sağda yeni partilerin ortaya çıktığı dönem oldu. Bu dönemde sağ-sol, kapitalist-sosyalist, işçi sınıfı-burjuvazi çatışmaları eski anlamını ve yoğunluğunu büyük ölçüde yitirdi. Avrupa siyaset sahnesinde evvelce birbiri ile çatışan gruplar arasında koalisyonlar kurulmaya veya belirli konularda işbirliği yapılmaya başlandı. Bu dönemde Avrupa Birliği'nin ulus-devletlerin bazı yetkilerini üstlenmeye başladığı görülüyor. 1980'lerin sonunda başlayan dönem bir önceki dönemin özelliklerini taşımakla birlikte Avrupa Birliği'nin öneminin ve ağırlığının bu dönemde daha da arttığı gözleniyor. Ayrıca eskiden karşı kampta sayılan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile işbirliği ve bütünleşme çalışmaları başlıyor.[351] Yukarıdaki evrim genel eğilimleri yansıtıyor. Bu evrim her ülkede aynı şekilde yaşanmadı. Bazı farklılıklar görüldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı Batı ülkelerine işçi kesimi ile işveren kesimi eski dönemlerde pek örneği görülmeyen uzlaşma arayışlarına girdiler. İşçi kesiminin birçok ülkede sistemin tümünü değiştirmeye yönelik taleplerinden vazgeçtiği, bunun yerine sistemin içinde kalarak çalışanlara mümkün olan en geniş ekonomik ve sosyal şartları sağlamaya çalıştığı gözlendi. Buna karşılık işveren kesimi de işyerinde kendi tercihlerini katı bir yaklaşımla uygulatmak yerine sendikalarla uzlaşma arayışına girdi. Evvelce bu kesimlerden birinin kazancı öbürünün kaybı sayılırken son yıllarda iki kesimin de ortaklaşa kazançlı çıkacağı çözümler aranmaya başlandı.

Seçim Sistemleri

Batı Avrupa ülkelerinin seçim sistemleri arasında da önemli farklar var. Ülkelerin çoğu nispi temsil ilkesini benimsemiş bulunuyorlar. Bu sistemde partilerin seçimlerde aldıkları oylar ile parlamentoda elde ettikleri iskemlelerin sayısı genelde birbirine yakın. Bunun, aşağıda belirtileceği gibi, istisnaları da var. Nispi temsil sistemi İngiltere'de geçerli değil. O ülkede parlamento en çok beş yıllık bir süre için seçiliyor; bunun asgari süresi yok. Parlamento her zaman başbakanın önerisi üzerine Kraliçe tarafından feshedilebilir. Genelde bu süre 3-4 yıl oluyor. Bazen daha da kısa olabiliyor. Örneğin 1974 yılı içinde İngiltere'de iki genel seçim yapılmıştı. Seçim

351 Kesselman, s. 18-19.

tarihini dilediği gibi saptayabilmek başbakana büyük siyasi güç veriyor. İngiltere'de dar seçim bölgesi ve çoğunluk sistemi hâkim. Diğer bazı Batı Avrupa ülkelerinden farklı olarak parlamentoya seçilen kadınların oranı % 10'u pek aşmıyor. Bu oran 1987 seçimlerinde % 6,3, 1992 seçimlerinde % 9,2 idi. Azınlık mensuplarının parlamentoya seçilmesi İngiltere için nispeten yeni bir olay. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa 1987 seçimlerinde dört azınlık mensubu parlamentoya seçilmişti. Bunların sayısı 1992'de altıya çıktı.

Lordlar Kamarası'nın çok farklı özellikleri var. Toplam sayısı belirli değil, 1994 yılında yaklaşık 1 200 üyesi vardı. Üye sayısı zaman içinde değişebiliyor. Bu meclisin bazı üyeleri asalet unvanlarını aileden tevarüs ederek Lordlar Kamarası'na giriyor, bazılarına bu unvanı Kraliçe, başbakanın önerisi üzerine veriyor. Onlar bu sıfatı sadece hayatları süresince kullanabiliyorlar, daha sonraki nesillere devredemiyorlar. Bazıları da Lordlar Kamarası'na hukuki konulardaki uzmanlıkları nedeniyle atanıyorlar, onlar da bu sıfatı kendi ömürleri boyunca kullanabiliyorlar. Canterbury ve York Başpiskoposları da Lordlar Kamarası'nın daimi üyesi. Aynı şekilde Anglikan Kilisesi'nin 20 kıdemli üyesi de Lordlar Kamarası'na üye oluyor. Bu laikliği benimseyen diğer demokratik ülkelerde görülmeyen bir gelenek. Lordlar Kamarası geleneksel olarak muhafazakâr ağırlıklı ama yasaların kabulünde esas ağırlık Avam Kamarası'nda. Lordlar bazen yasaların kabulünü geciktirebiliyor, bazen Avam Kamarası'nı uzlaşıcı formüller kabul etmeye zorluyor ancak sonunda Avam Kamarası'nın dediği oluyor. Gene diğer demokratik ülkelerde pek görülmeyen bir özellik de Lordlar kamarasının en yüksek yargı organı sayılması.

Tony Blair hükümeti 1999 yılında Lordlar Kamarası ile ilgili bir reform projesi başlattı. Aslında böyle bir reform ihtiyacı daha 20. yüzyılın başlarından itibaren hissedilmeye başlanmıştı. 1911 yılında, Başbakan Lloyd George zamanında, Lordlar Kamarası hükümetin bütçe tasarısını reddedince şiddetli bir tepki doğmuş ve bu Meclis'in yetkileri kısıtlanmıştı. Şimdi Lordlar Kamarası, adli yetkilerinin dışında hemen hemen sadece yasaları bir yıla kadar geciktirme yetkisine sahip. 1911 tarihli reform Lordlar Kamarası üyelerinin sıfatlarını miras yoluyla alanların bu Meclis'e üye olamayacağını, Lordların seçimle geleceğini öngörüyordu ama bu gerçekleştirilemedi. 1999 Kasımı'nda Tony Blair Lordlar Kamarası ile ilgi-

li bazı değişiklikler gerçekleştirdi. Daha köklü bir değişiklik için de bir komisyon kuruldu. Ancak bu komisyon bütün Lordların seçim yoluyla gelmesi görüşünü benimsemedi.[352]

İngiltere'de iki büyük parti siyasete hâkim: İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti. Bu iki parti genelde Meclis'teki iskemlelerin % 90'ını kazanıyorlar. İngiltere 651 seçim bölgesine ayrılmış. Bu bölgelerin nüfusları birbirine yakın. Her bölgede en çok oyu alan aday seçiliyor. Kazanan adayın oyların yarıdan fazlasını alma şartı aranmıyor. Bu sistem seçim sonucunda partilerin aldıkları oy oranı ile parlamentoda temsil oranları arasında bazen önemli farklılıklara yol açabiliyor. Örneğin, 1992 seçimlerinde oyların % 42'sini alan Muhafazakâr Parti milletvekilliklerinin % 52'sini elde etmeyi başarmıştı. Buna karşılık oyların % 18'ini alan Liberaller milletvekilliklerinin sadece % 3'ünü sağlayabilmişlerdi.

İngiliz sisteminin bu özelliği Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de ortaya çıkıyor. Örneğin, Avrupa Parlamentosu için 1994 yılında yapılan seçimlerde İngiliz İşçi Partisi 62 milletvekilliği elde etti. Oysa nispi seçim sistemi uygulansaydı sadece 37 millletvekilliği alabilecekti. Aynı seçimlerde İngiliz Liberal Partisi iki milletvekilliği sağlayabildi. Nispi temsil uygulansaydı bu partinin 14 milletvekili olacaktı.[353] Benzeri bir durum 1997 genel seçiminde de ortaya çıktı. Oyların % 44'ünü alan İşçi Partisi Avam Kamarası'ndaki üyeliklerin % 64'ünü elde etti. % 31 oy alan Muhafazakârlar ise üyeliklerin % 25'ini sağlayabildiler. Liberallerin durumu daha da kötü oldu. Oyların % 17'sine karşılık Meclis'teki iskemlelerin sadece % 7'sini elde edebildiler. Birçok bakımdan dünyaya örnek gösterilen İngiliz demokrasisi seçim sistemi açısından çok da adaletli olmayan böyle sonuçlara yol açabiliyor. O nedenle İngiltere'de de bir seçim sistemi reformu tartışması gündemde. Esasen dünyada Kanada ve Avustralya'dan başka İngiliz seçim sistemini uygulayan ülke yok. Evvelce bu sistemi benimseyen Yeni Zelanda 1993 yılında nispi temsil sistemine geçti.[354]

Fransa'daki seçim sistemi İngiltere'den ve diğer bazı Avrupa ülkelerinden farklı. Her biri tek milletvekili çıkartacak 577 seçim bölgesi var. Seçimler üst üste iki pazar günü, yani iki turda yapılıyor. İlk turda mutlak

---

352 *Economist*, 22 January, 2000, s. 19.

353 Gallager, Michael, *Electoral Systems and Voting Behaviour, Developments in West European Politics*, MacMillan Press, London, 1997, s. 128.

354 Dahl, s. 132, 137.

çoğunluğu alan adaylar doğrudan seçiliyor. Bir seçim bölgesinde adaylardan hiçbiri % 50'yi aşamamışsa ilk turda oyların en az % 12,5'unu almış adaylar arasından ertesi hafta yeni bir seçim yapılıyor. Eğer ilk turda en az iki aday oyların % 12,5'unu alamamışsa ikinci tur ilk turda en çok oy alan iki aday arasında yapılıyor. İkinci turda oy oranı ne olursa olsun en çok oyu alan aday seçilmiş sayılıyor. Fransız parlamenter seçimlerinin sonuçlarının meclise yansıması bazen şaşırtıcı bir tablo yaratıyor. Örneğin, 1993 seçimlerinde iki muhafazakâr parti, RPR ve UDF oyların % 39'unu aldıkları halde milletvekilliklerinin % 82'sini kazanmışlardı. Aynı seçimlerde oyların % 11'ini elde eden Yeşillerle % 12'sini sağlayan Sağcı Milli Cephe Partisi Millet Meclisi'nde hiçbir temsilcilik elde edememişti. Aşırı milliyetçi Milli Cephe Partisi'nin aldığı oy oranları dikkat çekici. Bu parti 1988 seçimlerinde oyların % 14,4'ünü, 1995 seçimlerinde de % 15'ini almayı başarmıştı.

Fransız Başkanlık seçimleri de aynı usule göre yapılıyor. Yalnız ikinci tura sadece ilk turda en çok oyu almış iki aday katılabiliyor. Senatörlerin seçim usulü ise çok farklı. 9 yıl için göreve getirilen 322 senatörün seçiminde 96 eyaletteki Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi üyelerinden oluşan bir seçim komisyonu oy kullanıyor. Bu seçim komisyonlarının yapısı küçük yerleşim birimlerinin ağırlık kazanmasına yol açıyor. Nüfusu 1 500'den az olan yerleşim birimlerinde her 100 vatandaşa, nüfusu 100 000'in üzerinde olan kentlerde ise her 800 vatandaşa bir Seçim Komisyonu üyeliği düşüyor. Sonuçta Senato'da daha çok küçük yerleşim birimlerinin menfaatlerini gözeten bir anlayış egemen oluyor.[355]

Adayların seçim masraflarının denetimi ile ilgili hükümler de seçim yasasında yer alıyor. Seçim kampanyası bütçesini ilgili makamlara zamanında vermeyenler veya verip de bu harcamalarının usullere uygunluğu kabul edilmeyenler bir yıl seçilme hakkını kaybediyorlar. Yasada belirtilen harcama tavanını aşanlar da aynı şekilde seçilme hakkından yoksun bırakılıyorlar. İşledikleri suçlar nedeniyle seçilme hakkını kaybedenler de aday listelerinde yer alamıyor. Valiler ve Genel İdare Müfettişleri görev yaptıkları bölgeden, görevleri sona erdikten sonra üç yıl süreyle adaylıklarını koyamıyorlar. Kaymakamlar için bu süre bir yıl. Görev yapılan bölgeyle ilgili kısıtlama yüksek memurlar, hâkimler, subaylar, rektörler, defterdarlar

355 Kesselman, s. 206-207, 217.

için de geçerli. Yalnız onlar için süre 6 ay. Milletvekilleri seçildikten sonra iki ay içinde mal beyanında bulunma zorundalar. Bu hükümler senatörler ve bakanlar için de geçerli. Türkiye'de Siyasi Partiler Yasası'nda bu süreler daha kısa. Bu da zaman zaman eleştirilere yol açıyor.

Fransız Meclisi'nin içtüzüğünün 78. maddesine göre dokunulmazlık sadece Meclis'in çalışma günlerinde ve Meclis binası içinde işlenen suçlar için söz konusu olabiliyor. Bu hallerde dahi işlenen suç Meclis'in bilgisine sunuluyor ve başkanlık divanı hemen savcılığa haber veriyor.[356]

Almanya'da alt meclis Bundestag üyelerinin seçiminde ikili bir sistem uygulanıyor. Seçmenler bir yandan kendi bölgelerindeki adaylara oy veriyorlar bir de parti listeleri için oy kullanıyorlar. Sadece oyların en az % 5'ini alan partiler veya üç ayrı seçim bölgesinde çoğunluğun oyunu elde eden partiler Bundestag'da temsil edilebiliyor. Üst meclis Bundesrat'ın üyeleri ise eyaletlerin gönderdikleri temsilcilerden oluşuyor. Vatandaşlar onlar için oy vermiyor.

Hollanda'da uygulanan seçim sistemi diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha adaletli sonuçlar veriyor. Meclis'teki 150 milletvekilliği için ülke genelindeki 150 seçim bölgesinde yapılan seçimlerde partiler adaylarını liste halinde halkın oyuna sunuyorlar. Partilerin parlamentoda temsil edilebilmek için % 0,67'lik barajı aşmaları yeterli. Sonuçlar ayrıntılı bir metamatik yöntemle saptanıyor ve partilerin elde ettikleri milletvekili sayısı aldıkları oyun oranına çok yakın oluyor. İspanya'da da nispi temsil uygulanıyor ama seçim sistemi farklı. Ülke 52 seçim bölgesine ayrılmış. Her bölgeden yedi milletvekili seçiliyor. Bu sistemin sonuçları Hollanda'daki kadar adaletli olmuyor ve en çok oy alan parti önemli bir avantaj sağlıyor. Örneğin, son seçimlerden birinde oyların % 39,6'sını alan Sosyalist Parti Meclis'teki sandalyelerin çoğunu elde etmişti.

Seçimlerde baraj oranı da ülkeden ülkeye değişiyor. Hollanda'da % 0,67 olan baraj Danimarka'da % 2, Yunanistan' da % 3, İsveçte % 4, Almanya'da % 5. Bu oran Türkiye'de % 10 olarak saptanmış bulunuyor. Türkiye'nin oranı diğer Avrupa ülkelerinde uygulanmış olsa bugün parlamentoda ve hükümette önemli rol oynayan bazı partilerin mecliste temsil edilmeleri mümkün olamayacaktı. Örneğin, Almanya'da bu oranın altında oy alan Yeşiller ve Liberaller parlamento dışı kalacaklardı.

---

356 Duverger s. 449-452, 511.

Nispi temsil ilkesini uygulamalarına rağmen mecliste partilerin yeterince adil biçimde temsil edilmesini sağlayamayan ülkelerden bazıları bu adaletsizliği giderecek bazı yöntemler uyguluyorlar. Örneğin, Danimarka'da yedi seçim bölgesinden toplam 135 milletvekili seçiliyor. 40 milletvekilliği de rezerv olarak saklanıyor ve partiler arasında aldıkları oy oranına göre bölüştürülüyor. Böylece adaletsizliklerin bir ölçüde önüne geçilmeye çalışılıyor. Alman seçim sistemi ise daha farklı. 656 üyeli Bundestag'ın, yani alt meclisin 328 üyesi İngiltere'de olduğu gibi her seçim bölgesinde en çok oyu alan milletvekillerinden oluşuyor. Geri kalan 328 üyelik ise seçmenlerin ikinci oy olarak parti listelerine verdikleri oylara göre saptanıyor. Böylece sonuç mümkün olduğu ölçüde partilerin gücünü yansıtır hale getirilmiş oluyor.

Partilerin hazırladıkları listeye oy verme usulü de ülkeden ülkeye değişiyor. Örneğin, Almanya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde seçmenlerin parti listesi içinde tercih yapma olanakları yok. Listeyi partinin saptadığı sıraya göre kabul etmek zorundalar. Oysa Danimarka, Finlandiya ve İsviçre'de seçmenler parti listelerindeki adaylar arasında tercih yapabiliyorlar. İrlanda ve Malta'da ise seçmenler çeşitli parti listelerinde yer alan adaylar arasından kendi tercihlerine göre karma bir liste yapabiliyorlar.

İtalya'da 1994 seçimlerinden önce sistem tamamen değiştirildi. Yeni yasaya göre milletvekillerinin dörtte üçü seçim bölgelerinde en çok oyu alan adaylardan oluşuyor. Geri kalan dörtte biri ise parti listelerinden seçiliyor. Parlamento iki meclisten oluşuyor. Yasa yapmada iki meclisin de eşit söz hakkı var. Hükümetten gelen yasa tasarılarının milletvekillerinin hazırladığı kanun tekliflerine nazaran önceliği yok. Meclisin gündeminin muhalefet partileri de dahil bütün partiler tarafından kabul edilmesi gerekiyor. Yasaların son aşamasında gizli oy yöntemi ile kabul edilmeleri gerekiyor. Son yapılan değişiklerle bu gizli oy sistemine bazı istisnalar getirildi. Yasama çalışmalarındaki bu güçlüklere rağmen İtalya en çok yasa çıkartan ülkelerden biri. Evvelce bir seçim döneminde ortalama 1000 yasa çıkartılıyordu. Şimdi bu biraz azaldı.

İtalya'da parlamentoyu oluşturan iki meclis için oy verme yaşı farklı. Alt Meclis için 18 yaşını bitirenler oy kullanabiliyor. Senato seçimlerinde oy vermek için 25 yaşında olmak gerekiyor. 21 yaşından büyükler Meclis'e seçilebiliyor ama senatör olmak için 40 yaşını tamamlamak lazım. Alt Meclis'in 630 üyesi var. Bir partinin mecliste temsil edilebilmek için oyla-

rın % 1,5'unu alması yeterli. Bu nedenle İtalyan Meclisi'nde birçok parti var. Koalisyonlar genellikle çok sayıda partinin katılımıyla oluşabiliyor ve kolaylıkla bozulabiliyor. Seçmenler aday listesi üzerinden tercih yapabiliyorlar. 1991 yılında düzenlenen bir referandum ile bu tercih hakkı sadece bir üye ile sınırlandırıldı.

Evvelce İtalya'da nispi temsil sistemi uygulanırken 1993 yılında düzenlenen bir referandum ile dar bölge ve çoğunluk sistemine geçilmek istendi. 1994 yılında yapılan yeni seçim kanunda uzlaşıcı bir yöntem benimsendi ve meclisteki iskemlelerin dörtte üçünün dar bölge ve çoğunluk sistemi ile, geri kalanının ise nispi temsil usulü ile doldurulması kabul edildi. Ancak partilerin nispi temsilden yararlanabilmeleri için oyların en az % 4'ünü almaları gerekiyor. Yeni sistemin getirdiği yeniliklerden biri de bu. Ayrıca İtalyan yasalarına göre referandum yoluyla bir yasayı veya yasanın bir bölümünü iptal etmek mümkün. Ancak böyle bir öneriyi referanduma sunmak için 500 000 kişinin yazılı desteği gerekiyor. 1974 ile 1995 yılları arasında İtalya'da 9 referandum düzenlendi ve 38 yasanın iptali bu referandumlarda halkın onayına sunuldu. Kısmen veya tamamen iptal edilen yasa sayısı 19.[357] İtalya'nın siyasi yapısının ve seçim sisteminin özellikleri nedeniyle 1972 yılından bu yana sadece bir dönemde meclis normal yasal süresini tamamlayabildi, diğer dönemlerde hep erken seçime gidildi.

Bazen aynı ülkede aynı seçimlerde farklı sistemlerin uygulandığına da rastlanıyor. Örneğin, Fransa'da yapılan 1951 seçimlerinde hükümet ülkenin farklı bölgelerinde farklı iki seçim sistemi uygulamıştı. Yunanistan gibi bazı ülkelerde de iktidardaki partilerin tercihlerine göre seçim sistemi sık sık değiştirilerek daha çok veya daha az temsili hale getirilebiliyor.

Seçim sistemleri hükümetlerin oluşum biçimini de etkiliyor. Örneğin, nispi temsil sistemini uygulayan ülkelerde çoğunlukla koalisyon hükümetleri kurmak zorunlu oluyor. İngiltere gibi dar bölgeli çoğunluk sistemi uygulayan ülkelerde ise pek nadir istisnalar dışında tek parti hükümeti iktidara geliyor.

Farklı sistemlerin verdiği ilginç bir sonuç da nispi temsil uygulanan ülkelerde kadınların parlamentoda daha çok temsil edilmeleri. Örneğin, 1990'lı yılların ortalarında yapılan bir araştırma nispi temsilin uygulandı-

357 Kesselman, s. 419-422.

ğı Avrupa ülkelerinde kadınların parlamentoda temsil oranının ortalama % 20,2 olduğunu gösteriyor. Buna karşılık bu sistemin uygulanmadığı İngiltere ve Fransa'da kadın milletvekili oranı % 7,7 olmuş.[358]

Her iki sistem hakkında da olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülebiliyor. İngiliz sisteminin daha istikrarlı hükümetleri işbaşına getirdiğini, gerek İngiliz gerek Fransız sistemlerinde halkın adayları daha iyi tanıdığı belirtiliyor. Buna karşılık nispi temsilin uygulandığı ülkelerde halkın partiler arasındaki tercihinin daha adil biçimde parlamentoya ve hükümete yansıtıldığı ve koalisyon hükümetlerinin halkın çoğunluğunun beklentilerine cevap verecek uzlaşmalara olanak sağladığı kaydediliyor.

Halkın seçimlere katılım oranı da ilginç bir gösterge. Genelde Avrupa ülkelerinde seçimlere katılma oranında bir düşüş gözleniyor. Örneğin, Almanya'da 1972 seçimlerine katılım oranı % 90 oldu. Bu oran 1994 seçimlerinde % 78'e düştü. Portekiz'de de seçimlere katılma 1975'te % 92 iken 1991'de % 68'e indi. 1979 Haziranı'ndan beri halkın doğrudan oyu ile seçilen Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılım oranı daha da düşük. 1994 seçimlerinde seçmenlerden yarıdan biraz fazlası oy verdi. İngiltere, Hollanda ve Portekiz'de Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılanların oranı seçmenlerin üçte birine zor ulaştı. Halkın seçimlere ilgisinin azalması, demokrasinin geleceği açısından sağlıklı bir gelişme değil.

Bazı Avrupa ülkelerinde siyasi partiler geniş halk kesimlerinin ilgisini çekmek için özel programlar uyguluyorlar. Örneğin, İspanyol Sosyalist Partisi yeni bir parti programı hazırlamak için 1987 ile 1990 yılları arasında çeşitli düzeylerde 15 000 toplantı düzenledi. Bunlara yaklaşık bir milyon kişi katıldı.

Siyasi Partilerin Yapısında ve Gücünde Değişim

19. yüzyılda siyasi partilerin oluşumunda ön plana çıkan sınıf ve din ayrılıkları ile merkez-taşra farklılıkları olmuştu. Norveç gibi bazı ülkelerde sınıf farkı en önemli unsur olarak görülüyordu. Buna karşılık İrlanda'da bu unsur fazla önem taşımıyordu. Kıta Avrupası'nda Katolik Kilisesi'ni destekleyenlerle Kilise'nin siyaset üzerinde etkili olmasına karşı çıkanlar farklı kutuplardaki siyasi partileri oluşturdular. Belçika, İspanya ve İsviçre'de farklı dil gruplarına mensup olanlar ayrı partilerde toplandılar.

---

358 Gallager, s.114-121.

İskandinav ülkeleriyle İsviçre'de tarım kesimini temsil eden partiler güçlendiler. Görüldüğü gibi tarihsel olarak partilerin oluşumunda Avrupa ülkelerinde farklılıklar mevcut. Partilerin yapılaşmasında da zaman içinde gelişme oldu. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında daha çok mali açıdan güçlü bir elit grup partilere hâkim görünüyor. Daha sonraki aşamada, seçmen sayısının artması ve seçme hakkının yaygınlaşmasıyla kitle partileri ortaya çıkıyor. Bunlar elit partilerinden farklı olarak, temsil etikleri kesimlerin özelliklerine göre, işçi sendikalarına, kilisèlere veya küçük çiftçilere dayanıyorlar. 1930'lardan sonra kitle partileri giderek hükümet içinde etkili olmaya başlıyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda bir yandan sosyal refah devleti normlarının kabul edilerek toplum içindeki kutuplaşmaların azalması işçi partilerini daha ılımlı çizgiye yönlendirirken, bir yandan da laikliğin gelişmesi birçok ülkede dine dayalı partilerin gücünü azaltıyor. Tarımın ekonomideki payının azalmasına paralel olarak da, bu kesimi temsil eden partilerin gücünde azalma görülüyor. Bu gelişmelerin sonucunda kitle partileri yalnız bir kesimin değil, toplumun bütün kesimlerinin oylarını almak için programlarında ve söylemlerinde değişiklikler yapıyorlar. Bunun en belirgin örneklerinden biri Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 1959 yılında yaptığı Bad Godesberg Kongresi'nde Partinin ideolojik söylemini değiştirici, yumuşatıcı değişiklikler. Bu partiler artık halkla doğrudan ilişkiye geçmeyi tercih ediyorlar ve bunun için elektronik iletişim vasıtalardan geniş ölçüde yararlanmaya başlıyorlar. Bütün bu gelişmelere rağmen partilerin sınıfsal ve dini özelliklerinin tamamen kaybolmadığı görülüyor. Hatta bazı Batı Avrupa ülkelerinde bu özellikler daha belirgin biçimde ortaya çıkıyor.

Batı Avrupa ülkelerinde görülen diğer bir özellik de iktidar partilerinin çoğunlukla oy kaybetmesi. 1948 ile 1979 yılları arasında Batı Avrupa'daki iktidar partilerinin üçte ikisi değişik oranlarda oy kaybetti. Ama bu kayıplar makul düzeyleri aşmadı. 1980'li yıllardan sonra iktidar partilerinin oy kaybı hızlandı. Bu partilerinin % 80'inin oylarında azımsanmayacak düşüşler görüldü. Hollanda'da 1994 seçimlerinde, ülkenin en büyük iki partisi olan İşçi Partisi ile Hıristiyan Demokrat Parti'nin aldığı toplam oylar ilk defa % 50'nin altına düştü. İngiliz İşçi Partisi 1940'lı ve 1950'li yıllarda oyların yarıya yakınını alırken 1983 seçimlerinde % 28'e düştü. Sonra yeniden artış gösterdi. Çevreci partilerle sağcı, otoriter, hatta ırkçı partiler güçlendi. Fransa'da aşırı sağcı Milli Cephe Partisi oyların yaklaşık % 15'ini aldı. Fransa'nın

iki turlu seçim sistemi nedeniyle parlamentoda yer alamayan bu partinin tabandaki gücünü küçümsememek gerek. Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, İsveç ve İsviçre'de Yeşil Partiler % 4 ile 15 arasında oy almayı başardılar. 1998 seçimlerinde Alman Yeşilleri Sosyal Demokrat Parti ile koalisyon yaparak hükümete girdi. Aşırı sağ partiler de Fransa'da, Belçika'da, İsviçre'de ve Danimarka'da hissedilir bir varlık gösterdiler. Bunlardan Özgürlük Partisi 1999 Ekim seçimlerinde Avusturya'da oyların % 26'sını alarak ikinci parti durumuna geldi. Yapılan bir araştırma 1981 ile 1990 yılları arasında altı Batı Avrupa ülkesinde hükümete duyulan güvenin azaldığını, dört ülkede aynı kaldığını, sadece Danimarka'da yükseldiğini gösteriyor. 1997 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerikalıların % 56'sı, Avrupalıların % 45'i hükümetlerine güvenmiyor. Amerikalıların % 64'ü, Avrupalıların % 54'ü hükümetlerini etkisiz ve israfçı buluyor.[359]

Bu arada bir yandan sol liberal kesimde yeşiller, aşırı sağda da radikal milliyetçi partiler güçlenmeye başladı. Örneğin Danimarka'da 1987 seçimlerinde yeşiller oyların % 15,9'unu aldı. 1994 seçimlerinde İtalya'da aşırı milliyetçi partiler toplam % 42,9 oranında oy aldılar. Bu iki uçtaki partilerden en az birinin % 10'un üzerinde oy aldığı ülkeler arasında Belçika, Danimarka, Fransa, İtalya, Norveç ve İsveç de bulunuyor. Her iki kanadın ihmal edilebilecek düzeyde az oy aldığı ülkeler ise Yunanistan, İrlanda, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İngiltere.

Bazı Avrupa ülkelerinde son yıllarda geleneksel olarak güçlü partilerin büyük oy kaybına uğradığı görülüyor. Örneğin İtalya'da 1992 yılında hükümetteki geleneksel partilerin toplam oyu % 53 iken, aynı partiler 1994 seçimlerinde toplam % 16 oy alabildiler. Seçimlerden 3 ay önce kurulan Berlusconi başkanlığındaki sağcı, milliyetçi parti oyların % 20'sini kazandı. Sağdaki üç radikal partinin oy toplamı % 43 oldu. 1993 seçimlerinde Fransa'da muhafazakâr partiler meclisteki 577 sandalyenin 485'ini kazandılar. Cumhurbaşkanı Mitterand'ı destekleyen Sosyalist Parti'nin oyları % 38'den % 19'a düştü. Aşırı sağcı Milli Cephe ile Yeşiller'in toplam oyları bir önceki seçimlerdeki % 10'luk düzeyinden % 24'e yükseldi. Daha sonraki seçimde Sosyalist Parti oylarını yükselterek iktidara geçti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarla kıyaslandığında güç kaybeden partiler arasında etnik ve dini gruplarla tarım alanında çalışanların menfaatlerini

359 Giddens, s. 51; Fukuyama, *The Great Disruption*, The Free Press, New York, 1999, s. 56.

koruyan partilerin de yer aldığı görülüyor. Bu partiler Avrupa ülkeleri genelinde, 1945-1949 döneminde oyların % 30,2'sine sahiptiler. 1985-1989 yıllarında ise bu oran % 17,2'ye düştü.[360]

Bu değişikliklerin sebepleri hakkında farklı düşünceler var. Bazıları soğuk savaşın bitmesiyle Sovyet tehdidinin ortadan kalktığını, bunu yıllardan beri bir siyasi koz olarak kullanan bazı sağcı partilerin bu yüzden oy kaybettiğini düşünüyorlar. Sol partilerin oy kaybını da Avrupa'da sınıf bilincinin giderek zayıflamasıyla açıklıyorlar. Örneğin, yapılan bir araştırma İsveç'te sınıf bilincinin 1967 ile 1985 yılları arasında % 53'ten % 34'e düştüğünü gösteriyor. Bu gelişmelerin etkisiyle, örneğin İtalya'da İkinci Dünya Savaşı sonundan beri iktidarı elinde bulunduran Hıristiyan Demokrat Partisi'nin tamamen yok olduğuna, Komünist Partisi'nin ise merkeze yanaştığına işaret ediyorlar.[361] Bazı durumlarda geleneksel partilere üyelikte vatandaşların çekingen davrandığı görülüyor. Örneğin Almanya'nın birleşmesinden altı yıl sonra eski Doğu Almanya bölgesinde Sosyal Demokrat Parti SPD'nin sadece 27 000 kayıtlı üyesi vardı. Eski Komünist Parti'nin devamı olan PDS'nin ise 110 000 üyesi bulunuyordu. Ama seçimlerde bu bölgede SPD, PDS'den çok daha fazla oy aldı.[362]

Bazı Avrupa ülkelerinde büyük partiler siyaset sahnesinden çekildi. Yaklaşık 50 yıl İtalyan siyasetinde en büyük parti olarak etki yapan Hıristiyan Demokrat Parti 1993-1994 yıllarında kendini feshetti. Türkiye'nin dışındaki Batı Avrupa ülkelerinde pek nadir görülen parti değiştirme olayına İtalya'da sıkça rastlanıyor. 1996 Nisan ayından 1999 yılı sonuna kadar 108 İtalyan parlamenteri bir kere, 20 parlamenter iki kere ve bir parlamenter de dört kere parti değiştirdi.[363]

1990'ların sonunda genelde ideolojik çatışmalarda bir azalma, yumuşama görülüyor. Oysa İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile 1990'lı yılların başı arasında Avrupa ülkelerinde belirli sınıfların çıkarlarını koruyan partiler güçlerini korumuşlardı. 1945-1949 döneminde bu partilerin Avrupa ülkelerinde ortalama olarak % 40,7 oy aldıkları görülüyor. Aynı eğilimde-

---

360 Lane, Jan-Erik; Ersson, Svante O., *Politics and Society in Western Europe*, Sage, London, 199, s. 187.

361 Hayward, s. 167-174, 207; Giddens, s. 23.

362 Rueschemeyer, Marilyn, *Participation and Democracy*, M.E Sharpe, New York, 1998, s. 102

363 IHT, 20 Aralık 1999.

ki partilerin oy oranları 1985-1989 döneminde de % 40,5 olmuştu.[364] 1988 yılında Fransa'da yapılan bir kamuoyu yoklamasına katılanların üçte ikisi artık sağ-sol kavramlarının kendileri için fazla bir şey ifade etmediğini söylemişlerdi. Bunda soğuk savaşın o sıralarda sona ermekte ve iki kutuplu dünya düzeninin çökmekte oluşunun da etkisi olabilir. 1995 yılında *Le Monde* gazetesinin yaptığı bir kamuoyu yoklamasında da halkın en önem verdiği konuların sırasıyla işsizlik, sosyal güvenlik konuları, göçmenlerle ilgili sorunlar, Avrupa'nın yeniden yapılanması ve eğitim reformu olduğu görülmüştü. Cumhurbaşkanı seçildikten sonraki ilk demecinde de Jacques Chirac işsizliğe karşı savaş açtıklarını belirtmişti. Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde işsizliğin bu kadar yükselmesinde, diğer bölümlerde de belirtildiği gibi küreselleşmenin büyük etkisi var. Aynı şekilde sosyal güvenlik sorunlarının halkı en çok ilgilendiren alanlar arasında olmasında da küreselleşme sonucunda devletin sosyal harcamalarında kısıntı yapılması zorunluluğunun yattığı anlaşılıyor. Fransızların neredeyse yarısının Maastricht Antlaşması'na olumsuz oy vermelerinin sebepleri arasında da küreselleşmenin dolaylı sonuçlarını bulmak mümkün. Yani evvelce kamuoyunu yönlendiren sınıf mücadelelerinin, ideolojik çatışmaların yerini büyük ölçüde küreselleşmenin yarattığı sorunlar ve onlara çare bulma ihtiyacı alıyor.

Ülkelerin Siyasal Yapısı Hakkında Genel Değerlendirme

Yukarıda özetlenen bilgiler Avrupa ülkelerinin siyasal yapısının bazı özelliklerini ortaya koyuyor. Avrupa Birliği ülkeleri ortak para da dahil olmak üzere pek çok alanda bütünleşmeye giderken, yukarıda da belirtildiği gibi, siyasal yapıları arasında önemli farklar mevcut olmaya devam ediyor. Devletin temel niteliği, yani cumhuriyet mi, meşruti krallık mı olduğu gibi tarihten gelen ve kısmen geleneklerle açıklanabilecek özellikleri bir yana bırakılsa bile, devletlerin bir bölümünün üniter, bir bölümünün federal yapıda olduğu görülüyor. Her iki gruptaki devletlerin de bu özelliklerini değiştirme yolunda herhangi bir arayışları yok. Yarı başkanlıkla yönetilen birkaç devlet var. Gerisi parlamenter rejime sahip. Ama parlamenter sistemler arasında da farklılıklar var. Seçim sistemleri de farklı. Partilerin yapılarında ve güçlerinde de son yıllarda önemli değişikler olmuş. Bu tab-

364 Lane, s. 186.

loya bir bütünlük içinde bakıldığında Avrupa demokrasilerinin farklılıklarının benzerliklerinden daha çok olduğu gibi bir yargıya varmak mümkün. Tek bir Avrupa demokrasisi modeli arayışı da göze çarpmıyor.

Batı ülkelerinde devletin temel yapısını, rejimini değiştirmek düşünülmüyor ama devletin işleyişini çağdaşlaştırmak, kurumların daha verimli çalışmasını sağlamak, devletin ekonomi içindeki rolünü yeniden tanımlamak gibi konular, gündemin en ön sıralarında. Bir anlamda rejimin yapısı değiştirilmeden devletin kabuk değiştirdiğinden, işlevlerini yeniden gözden geçirdiğinden söz etmek mümkün. Bunu etkileyen unsurlar arasında bir yandan teknoloji alanındaki büyük yeniliklerin, bir yandan da ekonominin globalleşmesinin yer aldığı görülüyor. Belki daha da önemlisi, gelişen demokrasi ortamı içinde siyaset adamları halkın daha çağdaş, daha iyi işleyen ve daha iyi hizmet veren, daha verimli bir devlet yapısına kavuşma arzularını göz ardı edemiyorlar.

Devletin Ekonomideki Rolü

Globalleşme tartışmalarında ve devletin yeniden yapılanması çalışmalarında sürekli olarak ön plana çıkan bir unsur devletin ekonomideki rolü. Küreselleşme sürecinin yararlarını, hatta vazgeçilmezliğini savunanlar bu sürecin başarısı için devletin ekonomideki rolünün özlü biçimde azaltılması gerektiğini savunuyorlar. Devletin yeniden yapılandırılması çalışmalarında da kamunun ekonomik faaliyetlerden çekilerek başka alanlardaki etkinliğini artırması gerektiği vurgulanıyor. Bu konuların dünya kamuoyunu uzun süre meşgul edeceği anlaşılıyor.

Gerçekten son zamanlarda devlet adamlarının yaptıkları konuşmalarda, değerlendirmelerde bu konuya sık sık değindikleri görülüyor. Bu bakımdan devletin ekonomideki rolünü, sanayi devriminden bu yana devletlerin ekonomi politikalarının zaman içindeki gelişimini kapsamlı biçimde ele almak gerekiyor. Özellikle ekonomik açıdan ileri ülkeler ekonominin yönetiminde iki yüzyıldan beri hangi politikaları izlemişler? Hangi düşünce akımlarının etkisinde kalmışlar? Zaman içinde bu politikalarında ne gibi değişiklikler olmuş? Başka ülkelere hangi ekonomi politikalarını önermişler veya kabul ettirmeye çalışmışlar? Bu soruların cevapları yeni bir yüzyıla girerken bu alanlarda görülen gelişmelerin daha iyi değerlendirilmesi açısından önemli ipuçları verebilir.

Liberal ekonomik düşüncenin öncüsü Adam Smith 1776 yılında yazdığı *Ulusların Zenginliği* isimli eserinde devletin yapısı icabı ekonomiyi, kötü biçimde dahi olsa, yönetemeyeceği görüşünü savunmuştu. Daha sonraki yıllarda liberal görüşü savunan İngiliz filozoflarından Herbert Spencer, devletin eğitim alanında bile rol oynamasına karşı çıkmış ve bunun bireysel özgürlüklere zarar vereceğini söylemişti.[365] Bu liberal görüşlere rağmen devletler uzun süre ekonominin yönetiminde önemli rol oynadılar. 17.ve 18. yüzyıllarda dünya ekonomisine merkantilist düşüncelerin hâkim olduğu

---

365 Drucker, s. 60.

dönemlerde devletin ekonomideki rolünün giderek arttığı görülüyor. Özellikle Fransa, İngiltere ve Alman Devletlerinde devlet mülkiyeti ön plana çıkıyor 19. yüzyılda güçlenen bu eğilim Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Gene de 19. yüzyılın başlarında demiryolları gibi bazı altyapı yatırımlarında bazı Avrupa ülkelerinde özel sektörün öncü rol oynadığı görülüyor.

Kalkınma Yarışı

İngiltere ekonomik gelişme yarışına, sanayi devrimindeki öncülüğünden yararlanarak diğerlerinden önce başladı. 19. yüzyılın ilk yarısında en alt sırada Japonya ve Rusya görünüyor. Onların düzeyi birbirine eşit. ABD ile Batı Avrupa ülkeleri aynı çizgide. Aslında daha eski yıllara gidildiğinde de Amerika'nın pek ileri bir düzeyde olmadığı görülüyor. Örneğin, 1700 yılında ABD'nin kişi başına milli geliri Meksika ile hemen hemen aynı düzeydeydi. O tarihlerde şeker ihracatçısı olan Barbados'un gelir düzeyi ise ABD'nin çok üzerindeydi. Ancak daha sonraki yüzyılda ABD öne çıkmaya başladı. 1800 yılında ABD'nin kişi başına milli geliri Meksika'nın iki misline çıkmıştı. 1870 yılında ABD dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmişti. Amerikan ekonomisinin gücü her şeyden önce diğer ülkelerden ileri olan üretim yöntemlerinden kaynaklanıyordu. Avrupa ülkeleri arasında da sanayi devrimine öncülük edenlerle diğerleri arasındaki fark göze çarpıyor. Örneğin, 1750'de Batı Avrupa ekonomik alanda, teknolojik bakımdan kendisinden geride sayılan Doğu Avrupa'dan sadece % 15 daha ileride. Bu fark 1800'de % 20'ye, 1860'da % 64'e, 1900'da ise % 80'e çıkıyor. Çağın en ileri teknolojilerine sahip olanlar daima teknolojik gelişmelere ayak uyduramayanların ilerisine geçiyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ABD yalnız kişi başına milli gelirde değil genel olarak üretimde diğer ülkelerin çok ilerisine geçmiş bulunuyor. 1913 yılında ABD'nin üretimi İngiltere'nin 2,5 katı, Fransa'nın 4 katı. O tarihte İngiltere kişi başına gelirde Almanya'nın ve Fransa'nın çok önünde. Japonya hepsinin gerisinde. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yıllarda Almanya henüz Avrupa'daki diğer ülkelere yetişememiş. Japonya gene en geride. ABD liderliğini kanıtlamış. 1960'ta Almanya yükselişe geçiyor, İngiltere'ye yetişiyor, Fransa'yı geride bırakıyor. Japonya hâlâ Almanya'nın yarısı düzeyinde.

Dünyanın bugünkü ekonomik yapısı 1960 ile 1970 yılları arasında şekilleniyor. Amerika öncü durumunu koruyor. Yukarıdaki örneğe dönü-

lürse, kişi başına milli gelir düzeyinde, örneğin, Meksika'nın altı katına yükselmiş bulunuyor. Almanya Avrupa ülkeleri arasında en önde, Japonya ona yetişmeye başlıyor. İngiltere geride kalıyor. 21. yüzyıla girerken Japonya ABD hariç bütün bu ülkeleri açık farkla geride bırakıyor. Almanya Avrupa'nın ekonomik lideri konumunda. Bu gelişmeler aynı zamanda ülkeler arasındaki refah ve gelişmişlik farkının zaman içinde nasıl değişebildiğini de ortaya koyuyor.

Ülkeler bu sonuçlara hangi politikaları izleyerek varmışlar? Zengin ülkeler nasıl zenginleşmiş? Bu süreç içinde devletlerin ekonomideki rolü, etkinliği ne olmuş? Aşağıdaki bölümlerde bu konular işleniyor.

Ülkeler arasında gelişmişlik farkının oluşmasında teknolojik gelişmenin yanı sıra eğitim de çok önemli bir rol oynuyor. Örneğin, 1900 yılı civarında İngiltere eğitimde diğerlerinden ileri gitmiş. 19. yüzyılın son 30 yılında önemli bir eğitim hamlesi gerçekleştirmiş. 1900 yılında İngiltere'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 3'ten ibaret. Oysa bu oran İtalya'da % 48, İspanya'da % 56, Portekiz'de % 78.[366] Osmanlı İmparatorluğu'nda o yıllarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 90 civarında. İşte bu veriler de ülkelerin gelişmişlik farkının bir nedenini açıklamaya yardımcı oluyor. Eğitim denilince bunu sadece genel eğitim olarak anlamamak gerek. Teknik eğitim sanayi alanında ileri giden ülkelerde hızla geliştirilmişti. Fransızlar 1794 yılında Politeknik Yüksek Okulu'nu kurdular. Bu okulda en ileri yöntemlerle eğitilen mühendisler ve bilim adamları Fransız sanayiinin belkemiğini oluşturdular. Özellikle sanayi devriminin başlangıç dönemlerinde teknik bilgi ve beceri sahibi olmak da özel bir önem taşıyordu. Fransa'da bu amaçla usta ve zanaatkâr yetiştirmek üzere sanat ve meslek okulları açıldı. Almanya'da da 1825 yılından itibaren yüksek teknik okullar ve ticaret okulları kuruldu.

İngilizler daha çok "yaparak öğrenme" yöntemini benimsemişlerdi. İşbaşında yetişmiş teknisyenlerin değerini anlayan Fransızlar kendi dallarında en yetenekli olan ustaları İngiltere'den getirip Fransız sanayiinde çalıştırmaya başladılar. Bunu önlemek için İngilizler özel bir yasa çıkartıp belirli zanaatlare sahip olanların yurtdışına çıkışını yasakladılar. Başka ülkelere rekabet şansı vermemek için kendi ürettikleri bazı makinelerin ve aletlerin ihracatına da yasak getirdiler. Gene de 19. yüzyılın başlarında ca-

366 Landes, s. 194, 250, 307.

zip teklifler alan binlerce usta ve zanaatkâr İngiltere'den başka ülkelere göç etti. Benzeri durumlar başka ülkeler arasında yaşandı. Fransızlar Alman metalürji ustalarını, Ruslar da Hollandalı, Alman ve İsveçli teknisyenleri ülkelerine getirttiler. İngiltere kendi sanayiine rakip olabilecek düzeye gelen yabancı ülkelere karşı da etkili önlemler almaya çalışıyordu. Yani yarışı önde sürdürmek için ulusal kalkınma yönünde çaba göstermekle yetinilmiyor, başka ülkelerin kalkınmasını engellemek için de gayret sarf ediliyor. Acaba buna benzer yaklaşımların örneklerini bugün de bulmak mümkün mü? Araştırmaya değer. Ama şurası belli ki, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kapitülasyonların ve diğer ekonomik baskı önlemlerinin uygulanmasının amacı herhalde bu ülkenin ekonomik kalkınmasını teşvik etmek değildi. O dönemdeki reform çalışmalarının sürdürülmesinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir bölümü, bu dış ekonomik baskıların da etkisiyle ortaya çıkan ekonomik güçlüklerden kaynaklanıyordu.

Ekonomi alanındaki bu acımasız rekabet kuşkusuz sadece Osmanlılara yönelik değildi. 18. yüzyılın sonlarında ABD'deki İngiliz kolonilerinde demir üretimi artış gösterince İngiliz üreticiler Avam Kamarası'na bir dilekçe vererek Amerika'daki demir üretiminin durdurulmasını istediler. Bu, Amerika'da kuvvetli tepki yarattı. Amerika'nın Pensilvanya Eyaletindeki yerel liderlerden biri olan Benjamin Rush, *"Bir ülke gıdada ve giyimde başka ülkelere bağımlıysa o ülkelerin boyunduruğuna girer,"* diyordu.[367] İngiltere'nin Amerika'ya karşı yasaklayıcı önlemleri sonuç vermedi. 1820 yılında ABD imalat sanayiindeki verimlilik düzeyi, İngiltere'yi geride bırakmıştı. Ülkelerin kendi sanayilerini korumak için önlemler almaları işte böyle olayların ve düşüncelerin ürünü oldu. Devletler arasında ticari rekabet daha o zamanlarda böyle boyutlar kazanmıştı.

Sanayi devriminin kazanımlarına ve eğitimde yapılan hamlelere rağmen 18. yüzyılın sonlarında, 19. yüzyılın başlarında ekonomik gelişmenin yavaş seyretmesinin nedenleri arasında, izlenen bazı tutucu politikalar da var. Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de bankacılık mevzuatının kısıtlayıcı hükümleri özel bankalara Londra'da ve civarında çalışma olanağı vermiyordu.[368] Buna karşılık Almanya'nın ekonomik kalkınma-

367 Landes, s. 276, 280, 298.
368 Landes, s. 257.

sında bankalar öncü rol oynadı. Bu bankalar sadece sanayie kaynak aktarmakla kalmadılar aynı zamanda danışmanlık, yol göstericilik de yaptılar. Bunların en önemlileri 19. yüzyılda kurulan ve isimleri D ile başladığı için "D" Bankaları olarak adlandırılan Darmstaedter Bank, Discontogesellschaft, Deutsche Bank ve Dresdner Bank. Bu bankalar önce taşrada kuruldular ve yerel sermayeyi değerlendirdiler, zamanla büyük merkezlerde etkinlik kazandılar. 1870'te toplam varlıkları 600 milyon mark olan bu bankaların kaynakları 1913 yılında 17,5 milyar mark düzeyine ulaşmıştı. Bu Alman sanayiinin toplam sermayesinin % 20'sini oluşturuyordu. Bankalar ağır sanayi tesislerinde hisse sahibiydiler ve büyük sanayinin destekleyicisiydiler.

İngiltere ve Fransa'da durum farklıydı. İngiliz firmaları devletten destek alamıyorlardı. 19. yüzyılın ilk yarısında kanallar ve demiryolları özel şahıslar tarafından finanse edilmişti. Fransa'da da 19. yüzyılın ilk yarısında devlet desteği çok azdı. Orada da devlet, demiryolları gibi altyapı yatırımlarının özel şahıslar tarafından yapılmasını teşvik ediyor ve bu yatırımlardan hisse almaya bile yanaşmıyordu. Sadece demiryollarının geçeceği yolun bedeli ile köprü ve tünel inşaatlarını üstleniyordu. Bu katkı toplam yatırımın sadece % 18'ini karşılıyordu. Almanya'nın birleşmesinden önce küçük Alman devletleri bu alanda farklı politikalar uyguluyorlardı. Demiryolları yatırımını sadece özel sektöre bırakanlar olduğu gibi doğrudan doğruya inşaatı üstlenen veya firmalardan hisse senedi alan devletler de vardı. ABD'de de uygulama eyaletten eyalete değişiyordu. Rusya'da ise demiryolları tamamen devlet tarafından inşa ettiriliyor ve finanse ediliyordu. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ABD ve İngiltere'de su, gaz, kanallar, şehir içi kamu ulaşımı ve elektrik üretimi çoğunlukla özel firmaların elindeydi. Ancak daha sonraki yıllarda yerel yönetimler veya otonom kamu kuruluşları bu hizmetleri üstlenmeye başladılar.[369]

Bazı devletlerin o dönemde bazı ekonomik faaliyetlerde doğrudan yer almamaları veya demiryolları gibi yatırımları özel sektöre bırakmaları, ekonominin yönetiminde etkili rol oynamadıkları anlamına gelmiyordu. Sadece devletlerin ekonomiye yön verme biçimleri birbirinden farklıydı.

Avrupa ülkeleri 19. yüzyılda gerçekleştirdikleri yatırımların mali kay-

---

369 *Entering the 21st Century*, s. 143.

nağını nereden buluyorlardı? Yukarıda da belirtildiği gibi bir yandan yerel sermayeden, Almanya örneğinde olduğu gibi bu sermayeyi yönlendiren bankalardan, Fransa'da olduğu gibi devletin mali kaynaklarından yararlanıyorlardı. Ama bu yeterli değildi. Yatırımlarda dış sermaye de önemli rol oynuyordu. Örneğin, İngilizler Fransız demiryollarına, Fransızlar ve Belçikalılar Prusya'daki demir-çelik tesislerine ve Avusturya Bankalarına, Almanlar İtalyan Bankalarına ve Türk ve Balkan demiryollarına, bu ülkelerin tümü Rusya'daki madenlere ve sanayiye yatırım yapıyorlardı.[370] Para riski düşük, getirisi yüksek görünen yatırımlara gidiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yatırımcılar bu tercihlerinin bir bölümünde yanıldıklarını anlayacaklardı.

Avrupa'nın bu genel görünümü devletin ekonomideki rolünün kökenleri konusunda yeterli fikir veriyor. Ancak bu alanda Avrupa'da ilk sanayileşen ülkelerin izledikleri politikalar arasında zaman içinde bazı farklılıklar da oluşuyor. Bu farklılıklar Avrupa Birliği çerçevesindeki bütünleşme çabalarına rağmen bugün de büyük ölçüde devam ediyır.

Bu ülkelerin ekonomi politikalarının evrimini biraz daha yakından incelemek bugünkü gelişmelerin daha iyi anlaşılması açısından önem taşıyor.

İngiltere

19. yüzyılda İngilizler dış ticareti East India Company, The Levant Company gibi şirketler aracılığı ile kontrol ediyorlar. Bu şirketlerin sigorta giderleri çoğu zaman devlet tarafından karşılanıyor. Firmaların rekabet gücüne kavuşmaları için devletin bu gibi alanlarda destek vermesi zorunlu görülüyor. Yani şirketlerin gücünün arkasında devletin görünmeyen rolü var. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında devlet korumacı gümrük tarifeleri ve İngiliz firmalarının çıkarlarını kollayan denizcilik kuralları gibi yöntemlerle de şirketlerine destek oluyor. Ancak genelde, o günkü koşullar altında devlet mülkiyeti ordu ve donanma ile ilgili tesisler, silah fabrikaları, tersaneler, kamu binaları, posta hizmetleri gibi alanlarla sınırlı.

18. yüzyılın sonunda devletin ekonomiye müdahalesini eleştiren düşünürler, Adam Smith gibi, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesini savunan liberal ekonomistler ortaya çıkıyor. Onların da etkisiyle 19.

---

370 Landes, s. 268-269.

yüzyılın ortalarında İngiltere'de ticareti ve deniz taşımacılığını serbestleştiren yasalar kabul ediliyor. Devletin ekonomiyi dolaylı biçimde etkileme politikası 19. yüzyılın sonuna doğru değişiyor. Zaman içinde devlet ekonominin yönetimini elinde tutmaya ve ekonomik işletmeleri fiilen ele geçirmeye başlıyor. Nitekim 1875 yılında İngiltere devleti Süveyş Kanalı ile Anglo-Persian petrol şirketinin büyük hisselerine sahip oluyor. Aynı dönemde belediyeler, başta su, elektrik, gaz, tramvay işletmeciliği gibi alanlarda faaliyet gösteren birçok firmaya sahip oluyorlar.

Sanayi devriminin öncüsü olan İngiltere, devletin etkin rol oynadığı bu ekonomi politikaları sayesinde diğer Avrupa ülkelerinin önüne geçiyor ve zenginleşiyor. Bugün başta Çin olmak üzere bazı devletlerin sağladığı artış hızı ile kıyaslandığında sanayi devriminin ilk dönemlerinde gelişme hızının oldukça yavaş seyrettiği göze çarpıyor. İngiltere'de de ekonomik gelişme 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlanıyor. Bu gelişme Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürüyor.

İngiltere 4 Ağustos 1914'te savaşa giriyor, 5 Ağustos'ta bütün demiryolları savaş süresi için devletleştiriliyor. Mayıs 1915'te "İkmal Bakanlığı" hükümetin bütün alım ve üretim faaliyetlerini kontrolü altına alıyor. 1916 yılının sonuna gelindiğinde, askeri gereksinme olduğu gerekçesiyle tekstil ve deri üretimine, gıda maddelerinin üretim ve dağıtımına devlet denetimi getiriliyor. Savaşın sonuna gelindiğinde devletin ekonomi üzerindeki üretim ve denetim yetkisini kullanmak üzere 220 kuruluş veya komite oluşturulmuş bulunuyordu.

İngiltere'de devletin ekonomide etkili rol oynamasının fikri temellerini de bu vesile ile kısaca hatırlamakta yarar var. 1920'li yıllara kadar devletin başlıca görevlerinin savunma, iç güvenlik ve eğitim alanına yönelik olduğu düşünülüyordu. İngiliz ekonomist Keynes, devletin sosyal alandaki sorumluluklarını da ön plana çıkartan bir teori geliştirmiş ve ekonomiyi canlandırmak için kamu harcamalarının artırılması gerektiğini savunmuştu. Keynes'e göre devlet gelirleri işsizliğin önlenmesi, hastalara ve toplumun düşük gelirli kesimlerine destek olmak amacıyla harcanmalıydı. Sosyal devlet anlayışının temelinde bu düşünceler yatıyor.

Keynes'in düşünceleri yıllarca Batı Avrupa ülkelerinde hükümetlerin izlediği ekonomik politikaların temelini oluşturdu. Daha sonraki Avrupa ülkelerinin izlediği politikaların temelinde sosyal refah devleti hedefine ulaşma arzusu yatıyordu. Keynesçi politikaların sonucunda bir yandan

devletin ekonomideki rolü arttı, bir yandan da kamuda çalışanların toplam istihdam içindeki payı yükseldi.

Keynes'in görüşlerini benimseyen İngiltere'de savaştan sonra da devletin ekonomideki öncü rolü devam etti, devletçilik akımları giderek güç kazandı. 1926 yılında BBC yayın kurumu ile Genel Elektrik Üretim Kurumu birer devlet kuruluşu olarak kuruldu. 1934 yılında Londra şehrinin bütün ulaşım sistemlerini yöneten Londra Yolcu Taşımacılığı Kurumu oluşturuldu. Ama esas devletleştirme tecrübeleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İşçi Partisi'nin iktidara geçtiği dönemlerde yaşandı. 1945 yılının Temmuz ayında iktidara gelen İşçi Partisi'nin başlıca hedeflerinden biri de önemli ekonomik kuruluşları devletleştirmekti. Bu amaçla kömür işletmeleri, demir çelik tesisleri, demiryolları, telekomünikasyon firmaları devletleştirildi. Bu tesisler İngiltere'deki aktif nüfusun % 20'sini istihdam ediyordu. İngiltere o dönemde devletin stratejik öneme sahip tesisleri denetim altına alarak ekonomiyi canlandıracağını ve istihdamı artıracağını düşünmüştü. Bazı olumlu sonuçlar da alındı. 1930'lu yıllarda %12 olan işsizlik 1940'lı yılların sonunda % 1,3'e düştü. Bu dönemde İngiltere Bankası ile madenler, elektrik ve gaz üretim tesisleri devletleştirildi. Devlete ait yeni bir uçak şirketi kuruldu. Daha sonra demir çelik şirketleri de devletleştirildi. 1961 yılında Rolls Royce, 1975 yılında da Leyland gibi büyük otomotiv kuruluşları devlet kontrolüne alındı. Devletçilik yakın zamanlara kadar İngiliz siyasi partilerinin, özellikle İşçi Partisi'nin programlarında önemli bir yer tuttu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun yıllar boyunca İngiliz halkının büyük bir bölümü ve başlıca siyasi partiler devletin ekonominin yönetiminde önemli bir rol oynaması ve en geniş anlamıyla sosyal refah devletini gerçekleştirmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdi. İngilizler, devletin, ekonominin yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal refah devletinin gerektirdiği diğer bütün alanlarda öncü rol oynayarak zenginlerle fakirler arasındaki açığın kapatılmasına çalışması gerektiğini düşünüyorlardı.[371] 1962 yılında işbaşında bulunan Harold Macmillan hükümeti devletin ekonominin yönlendirilmesinde koordinasyonunu sağlamak amacıyla bir Ulusal Ekonomik Kalkınma Konseyi (NEDC) kurdu. Ancak bu örgütün yapısı ve etkinliği, Fransa ve Japonya'daki örneklerinin düzeyinde olmadı.

---

371 Kesselman, s. 45.

Yukarıda da değinildiği gibi, İngiltere'de devletin ekonomide etkin bir rol oynamasını en çok İşçi Partisi savunuyordu. İşçi Partisi'nin 1983 yılında yayınladığı seçim bildirgesinde devletin ekonomiye müdahalesini destekleyen görüşlere yer veriliyor, birçok özel kuruluşun yeniden devletleştirileceği belirtiliyor, merkezi planlamaya ağırlık verileceği kaydediliyor, döviz hareketlerinin denetleneceği ve gerektiğinde ticari engeller konulması yoluna başvurulacağı bildiriliyordu. Daha sonra İşçi Partisi'nin geleneklerini bir yana bırakarak liberal ekonomiye yönelecek olan Tony Blair de o tarihlerde devletin ekonomiyi yönlendirmesi ve ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunuyordu. Bu görüş 1918 yılında yazılan Parti Tüzüğü'nden beri İşçi Partisi'nin temel politikası haline gelmişti. O tüzükte devletleştirme "üretim, dağıtım ve değişim vasıtaları üzerinde ortak mülkiyetin kurulmasının" bir aracı olarak kabul ediliyordu.

Başbakan Thatcher'in iktidara gelerek İngiliz ekonomisinde köklü bir anlayış değişikliği yapmasından önce İngiliz ekonomisine uzun yıllar Keynesçi yaklaşımlar egemen olmuştu. O zamanki anlayışa göre devlet ekonomide etkili rol oynamalıydı, devlet yatırımları sayesinde işsizlik önlenmeliydi. Özellikle 1970'li yıllarda dünya petrol fiyatlarında büyük artışlar yaşandığı dönemde İngiltere'de uygulanan bu devletçi ekonomik politikalar ile fazla başarılı olunamayacağı görülmeye başlandı. Enflasyon % 24'e yükselmişti. Yüksek vergi tavanları girişimcilerin yatırım heveslerini büyük ölçüde kırıyordu. İşsizlik artıyordu. İngiliz sanayii uluslararası alanda rekabet gücünü kaybediyordu. Edward Heath'in başkanlığındaki Muhafazakâr hükümet, ücretleri ve fiyatları kontrol altında tutmak için çok sıkı önlemler aldı. Devletin ekonomi içindeki payı arttı ancak kalkınma hızı artmadı, enflasyonla mücadelede bu önlemler yeterince başarılı sonuç vermedi. Kömür madenlerinde çalışan işçilerin geniş kapsamlı grevleri İngiltere'de yalnız ekonomiyi değil, günlük yaşamı da olumsuz yönde etkiledi. Başbakan Heath olağanüstü durum ilan etti. Hükümet 1976 yılında IMF'den borç almak zorunda kaldı. IMF'in şartlarından biri kamu harcamalarının azaltılmasıydı. Heath'in seçimleri kaybetmesinden sonra işbaşına gelen İşçi Partisi hükümeti de pek başarılı olamadı. Bu gelişmeler Margaret Thatcher'in Muhafazâkâr Parti'nin başına, daha sonra da başbakanlığa gelmesinin zeminini hazırladı.

Bu arada Tony Blair 1980'li yılların sonuna doğru yaklaşımını değiştirmeye ve ekonominin piyasa koşullarına tabi kılınması görüşünü benimse-

meye başladı. Hükümetin görevinin vergileri yükseltmek değil vergi düzeyini düşürmek olduğunu savundu. Ona göre İngiltere bir "işadamları ülkesi" olmalıydı. Artık geleneksel Keynesçi politikalarla bir yere varılamazdı. İngiliz ekonomisi uluslarası rekabetin dışında tutularak korunamazdı. Hükümet ekonomiyi daha iyi çalıştırmalı ve servetin daha adil biçimde bölüştürülmesine gayret etmeliydi. Thatcher'in görüşlerinden pek farklı olmayan bu görüşler zaman içinde İşçi Partisi'nde destek bulmaya başladı. Tony Blair'in başbakanlığı üstlenmesinden sonra onun temsil ettiği liberal ekonomik yaklaşımlar İngiliz İşçi Partisi'ndeki yeni eğilimleri hem partinin hem de ülkenin politikaları haline getirdi.

Fransa

Devletin ekonomideki rolü konusunda Fransa başlangıçta İngiltere'den farklı bir çizgi izliyor. XIV. Louis döneminden sonra ekonomik alanda devlet mülkiyeti ve devletin denetimi hızla artıyor. Devlet, sanayii, dış ticareti, madenciliği sıkı biçimde denetliyor. Bütün savunma sanayii tesisleri devlete ait. Maden cevheri ve tuz üretiminden devlet önemli pay alıyor.

Fransa'da da devlet mülkiyetinin zaman içinde büsbütün genişlediği görüldü. Fransız İhtilali'nden sonra Kilise'nin ve ülkeden kaçan asillerin toprakları devlete kalmıştı. İhtilali izleyen yıllarda Fransa'da devletin ekonomiye müdahalesi daha açık ve katı bir görünüm aldı. 1815 yılına kadar İngiltere'den ithalat yasaklanarak Fransız üreticilerine büyük bir dolaylı destek sağlandı. 1815 yılında uğradığı bir yenilgiden sonra Fransa ithalatı yasaklayıcı bu önlemlere son verdi ama kısa bir süre için... Ticaretin serbestleştirilmesine kuvvetli tepki gösteren üreticilerin baskısı üzerine Meclis, eskisinden de yüksek gümrük tarifeleri koydu. Pamuk ipliği ve konfeksiyon gibi ürünlerin ithalatı ise tamamen yasaklandı. Bu iç piyasada fiyatları biraz yükselttiyse de firmaların kârını artırdı. Böylece Fransız sanayii gelişmek için sağlam bir mali güce kavuşmuş oldu. Bu ticari engellemeler 1860 yılına kadar sürdü. O tarihte Fransa ile İngiltere bir anlaşma yaparak aralarındaki ticareti kolaylaştırdılar. Zira artık Fransız sanayii İngiltere ile rekabet edebilecek güce erişmişti. İngiltere ile rekabet edebildiğine göre diğer ülkelerle de edebilirdi. Bu nedenle 19. yüzyılın sonuna doğru Fransa dış ticarette düşük gümrük vergisi alınması politikası izlemeye başladı. Tabii karşılıklı olarak...

Özetle Fransa'da devlet, 19. yüzyılın büyük bölümünde, ekonominin hemen her alanına müdahale etti. Korumacı politikalar izlendi. Bu amaçla yüksek gümrük tarifeleri uygulayarak yabancı ülkelerin ürünlerinin Fransız piyasasına serbestçe girmesine ve Fransız sanayii ile rekabet etmesine engel oldu. Ülkeye yeni teknolojiler getiren firmalar çeşitli yöntemlerle korundu, desteklendi. Onlara devlet sübvansiyonları verilmesinin yanı sıra vergi kolaylıkları tanındı, uygun krediler verildi, sonra bu krediler bağış haline getirildi. Bu politikalar 1860'lı yıllarda, İkinci Cumhuriyet döneminde biraz gevşetildiyse de, daha sonra Üçüncü Cumhuriyet zamanında yeniden güçlendirildi. Yüzyılın sonunda ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Fransa, devletin büyük ekonomik projelere ve kuruluşlara öncülük yaptığı ülkelerden biri oldu. Bununla birlikte aynı dönemlerde küçük özel sektör firmalarının sayısında da büyük artış görülüyor.

Fransa'da savaş yıllarında izlenen ekonomi politikaları İngiltere'den pek farklı olmadı. Savaşın başında Kuzey bölgelerindeki madenler ve sanayi tesisleri Alman işgali altına giren Fransa, geride kalan sanayi tesislerini devlet kontrolüne aldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında devlet, demiryollarının yapımı için de 5,7 milyar mark harcadı. Belirli hammaddelerin de tek alıcısı ve tek satıcısı artık Fransız devleti idi. Üretilen malların fiyatları da devlet tarafından saptanıyordu.

Churchill'in 1911'de yaptığını Fransızlar 1920'de gerçekleştirdiler ve Compagnie Française des Petroles adı altında büyük bir devlet petrol şirketi kurdular. 1936'da savunma sanayii ve uçak sanayii, 1937'de de demiryolları devletleştirildi. Fransa Bankası'nın çoğunluk hisseleri de devlete geçti. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda ekonomi tümüyle devlet kontrolüne alındı. Dış ticaret ve sermaye ihracı sıkı biçimde denetlendi. Ücretler dondurulduu.

Savaştan sonra devlet, özellikle elektrik üretimi, petrol, taşımacılık, haberleşme, konut yapımı alanlarında özel sektörü büyük ölçüde denetim altına aldı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işbaşına geçen De Gaulle de devletin ekonomi üzerindeki etkinliğini artırdı. 1945 ve 1946 yıllarında çıkarttığı yasalarla bankaları, elektrik, gaz ve kömür şirketlerini devletleştirdi. Renault gibi büyük sanayi firmaları ile birçok banka devletleştirildi. Sigorta şirketlerinin % 60'ı devlet denetimine geçti. Bu durum uzun yıllar bazı iniş-

ler ve çıkışlarla devam etti. Bu arada Fransa 1950'lerin ortalarından sonra, özellikle Ortak Pazar'ın kurulmasını izleyen yıllarda devlet öncülüğünde ekonomik kalkınmasını hızlandırdı ve halkın refahını artırdı. 1954 ile 1970 yılları arasında otomobili olan aile sayısı % 22,5'tan % 56,8'e çıktı. 1959 yılında Fransa'da kayıtlı otomobil sayısı 5 milyonun altındayken bu sayı 1973'te 14 milyona yükseldi. Aynı dönemde yıllık konut inşaatı 290 000'den 500 000'e çıktı.[372]

1982 yılında Sosyalist Parti yeniden iktidara gelince yeniden devletleştirme politikaları izlenmeye başlandı. O yıl devlet 32 bankayı iki büyük finans kuruluşunu ve beş büyük sanayi holdingini devletleştirdi. Devletin öncülük ettiği girişimler arasında hızlı tren (TGV), Airbus uçaklarının yapımı, elektronik haberleşme sistemi (Minitel) ve nükleer santrallerin yapımı gibi Fransız toplum hayatını ve ekonomisini büyük ölçüde etkileyen önemli projeler de vardı. O dönemde devletin desteği olmadan Fransız ve genel olarak Avrupa şirketlerinin, özellikle havacılık gibi alanlarda dünya çapında rekabet gücüne kavuşturulmaları mümkün değildi. Bu nedenle Fransız devletinin 1970'li yıllarda başlayan Airbus projesine desteği 20 yıl azalmadan sürdü. Daha sonra bu destek makul ölçülere indirildi. Aynı düşüncelerle Fransız devleti Credit Lyonnais Bankası'na yaklaşık 20 milyar dolarlık garanti vererek bu bankanın varlığını ve etkinliğini korumasını sağladı.[373]

Devlet ekonomik politikaları yönlendirmek için bir Planlama Komiserliği kurdu. Bu Komisyon 4-5 yıllık dönemler için ülkenin ekonomik ve sosyal hedeflerini belirliyor ve yol göstericilik yapıyor. Planlama Komiserliği'ne yardımcı olan ve somut hedefleri saptayan, kamu ve özel sektörlerinin temsilcilerinden oluşan modernleşme komisyonları var. Bu çalışmalarda ülkenin ulaşabileceği en yüksek kalkınma hızı saptanıyor, belirli sanayi dalları ve ülkenin belirli bölgeleri için özel yatırım programları belirleniyor ve başta eğitim olmak üzere önemli sosyal projelerin hedefleri ortaya konuluyordu. Devlet bu hedefleri dikkate alarak gerekli yasal düzenlemeleri yapıyor ve bütçe öncelikleri de buna göre saptanıyordu. Devlet ayrıca, saptanan bu hedeflere ulaşmak için gerekli makro ekonomik kararları alıyor, para ve bütçe politikalarını, mali önlemlerini, fiyat, gelir, ya-

372 Kesselman, s.163.
373 Picq, s.26.

tırım ve işgücü yetiştirme programlarını buna göre düzenliyordu. Yani Fransa devleti ekonomiyi ve sosyal hayatı yönlendirmek için çok kapsamlı bir yapılanmaya gitmiş ve bu teşkilatların başına çok iyi yetişmiş bürokrat kadrolarını yerleştirmişti. Gene aynı hedefler dikkate alınarak çeşitli teşvik tedbirleri uygulanıyor, belirli kesimlere sübvansiyonlar veriliyor, vergi kolaylıkları sağlanıyordu. 1970'lerin sonuna kadar Fransız hükümetlerinin başlıca hedefi enflasyonu kontrol altına almak değil, hızlı kalkınma sürecine kavuşmaktı. Devlet genelde ekonomiye müdahale edici yaklaşımlar benimsiyordu. Bunlar arasında yeni yatırımlara devlet eliyle kredi sağlamak, Fransız sermayesinin yurtdışına çıkışını kontrol etmek, devlet bankalarını güçlendirmek, özel bankaları sıkı kontrol altına almak gibi önlemler de vardı. Sanayi Bakanlığı küçük firmaları birleşerek büyük şirketler kurmaya zorluyordu.[374] Ancak bu politikaların uygulanması ve bu büyük projelerin gerçekleştirilmesi Fransa'nın en büyük sıkıntılarından biri olan işsizlik sorununu çözmeye yetmedi. 1970'li yılların başında Fransa'da 262 000 işsiz varken bu sayı 1970'li yılların sonunda 1 milyona, 1982'de 2 milyona yükseldi. Ülke ciddi mali sıkıntılarla karşılaştı. Fransa'nın karşılaştığı ekonomik güçlüklerden biri olan sermayenin yurtdışına kaçması tehlike sinyalleri verecek boyutlara ulaşmıştı. 1987 yılına gelindiğinde Fransa'da devlete ait 650 firma bulunuyor ve bu firmalarda 2,2 milyon kişi çalışıyordu. Mitterand'ın Maliye Bakanı Jacques Delors hızlı kalkınma modelleri öneren kabine arkadaşlarına, *"Hep borçlanma önerileri getiriyorsunuz. IMF'den kredi alma durumuna düşersek beni suçlayacaksınız. Devletin parası kalmadı. Borçlanmamıza da imkân yok,"* diyordu. Aynı görüşteki Başbakan Pierre Mauroy da tüketimin azaltılmasını, satın alma gücünün düşürülmesini öneriyordu.[375] Planlama Komisyonu özellikle öncü sektörlerin başarılı olması için önlemler alıyor ve Fransız firmalarının rekabet gücüne kavuşturulması için çalışıyordu.

1978 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing ile Alman Şansölyesi Helmut Schmidt bir Avrupa Para Sistemi (EMS) kurulması için anlaşmaya varmışlardı. Fransız Frangı ve diğer bazı Avrupa ülkelerinin paraları Alman Markına bağlanıyor ve belirli bir sınırın dışında paranın değeri düşürülemiyordu. 1980'li yılların başında Fransa'nın yaşa-

374 Kesselman, s. 160-162.
375 Yergin, s. 308

dığı ekonomik sıkıntılar bu sistemi zorlamaya başlamıştı. Frangın % 20 devalüasyonu zorunlu gibi görünüyordu. Sonunda Fransa ile Almanya 1983 yılında anlaşmaya vardı. Alman Markı'nın değeri biraz yükseltildi, Fransız Frangının değeri bir miktar düşürüldü ve Fransa bu sistemin içinde kalmaya devam etti. Bu sağlanamasaydı Avrupa Para Birliği hedefine ulaşmak mümkün olmayabilirdi. Bu tarihten sonra Fransa "güçlü Frank" politikası izlemeye başladı. Paranın değerinin düşürülmesiyle sonuçlanabilecek politikalardan kaçınıldı.

Bu politikanın izlenebilmesi güçlü bir ekonomiye ulaşmakla sağlanabilirdi. Bu da korumacılık önlemleriyle, sınırsız kamu harcamalarıyla sağlanamazdı. Çözüm verimliliğin artırılmasından geçiyordu. Fransa bu yola yöneldi ve bu tarihten sonra ekonomi politikalarında önemli bir dönüş yaptı. Kamu ekonomik kuruluşları artık zararlarını karşılamak için devletin bütçe kaynaklarına başvurmuyor, gerektiğinde piyasalardan borçlanıyorlardı. Kamu şirketlerine bağlı bazı ekonomik kuruluşların halka satışına da başlandı. Böylece Fransa özelleştirme yolunda ilk adımları atmış oldu.

Artık Fransa'da geçerli hedefler modernleşme, dinamik sanayileşme, verimlilik ve rekabet gücü yaratacak teknolojilere sahip olmaktı. Delors 1984 yılında Avrupa Birliği Komisyonu başkanlığına seçilene kadar ülkesinde ve Fransız Sosyalist Partisi içinde piyasa ekonomisinin öncülüğünü kabul ettirmek için mücadele etti. Özetle, François Mitterand'ın Cumhurbaşkanlığının ilk dönemlerinde demokratik sosyalizm sloganıyla devletin ekonomiye yön vermesi politikasını benimseyen Fransa 1983-1984 dönemlerinde ekonomide yukarıda özetlenen zorlukları yaşadıktan sonra, bu politikadan saparak Jacques Delors'un önerdiği pazar ekonomisine yöneldi. Başka Avrupa ülkeleri de geçmişte ekonomik zorluklar karşısında ideolojik tercihleri bir kenara bırakıp pratik çareler almaya yönelmişlerdi. Örneğin 1931 yılındaki ekonomik kriz sırasında İngiltere Başkanlığı yapan İşçi Partisi lideri Ramsay MacDonald, krizden kurtulmak için Partisinin siyasi programı ile çelişen önlemler almaktan kaçınmamıştı.[376]

Fransa'da Cumhurbaşkanı Mitterand'ın 1983 yılında benimsediği liberal, pragmatik politikalar da bütün sorunların çözümüne yetmedi. Mitterand'ın devletçi politikalarının uygulandığı dönemde 2 milyona çıkan işsiz sayısı özelleştirme politikalarının ve liberal ekonomi yöntemlerinin uy-

376 Druckner, s. 12.

gulandığı 1990'lı yılların sonunda 3 milyona yükseldi.[377] İngiltere'de Tony Blair'in büyük bir seçim zaferi kazanarak iktidara geçmesinden kısa bir süre aynı başarıyı gösteren Fransız Sosyalist Partisi başlangıçta ekonomi politikalarında Parti'nin geleneksel çizgilerini koruyacağı izlenimi vermişti. Fransız sosyalistleri kamu çalışanlarının sayısını artıracaklarını, özelleştirmeyi yavaşlatacaklarını söylüyorlardı. Ancak iktidara geldikten sonra daha pragmatik bir yaklaşım benimsediler. 1980'lerin başındaki uygulamaları tekrarlamadılar. Esasen yukarıda belirtildiği gibi 1983-84 yıllarında ekonomi politikalarında önemli değişiklikler yapmışlardı. Fransız firmaları devletin özel korumacılık şemsiyesinden çıkmak zorunda kaldılar. Artık Fransız pazarına daha rahat giren yabancı firmalarla rekabet etmek zorundaydılar. Artık Fransa hızlı kalkınma hedefinden çok enflasyonu kontrol altına alma, ekonomik istikrarı sağlama, dengeli kalkınma, bütçe açıklarını azaltma hedeflerine yönelmişti. Bu arada 1994 yılında Fransız Merkez Bankası gerçekten bağımsız bir yapıya kavuşturuldu. Hükümet artık bankanın paranın istikrarı ve faiz hadleri ile ilgili kararlarını etkileyemiyor ve Banka başkanını değiştiremiyor. Bütün bu değişikliklere rağmen Fransa'da devletçi yaklaşımların tamamen ortadan kalktığını söylemek zor. Fransa'da devletin neredeyse tüm kurumlarla bütünleştiğini, bunun için Fransa'nın devletçilikten büsbütün uzaklaşmasının pek mümkün olamayacağını belirtenler de var.[378] Nitekim, Sosyalist Parti Başkanı Lionel Jospin'in ekonomi politikaları konusundaki söylemi İngiltere Başbakanı Tony Blair'den farklı. Blair "açık, rekabet gücüne sahip ve başarılı bir ekonomiyi adil ve insancıl bir toplum hedefiyle birleştirmekten" söz ederken, Jospin, "Eğer yeterince denetlenmezse piyasa güçlerinin uygarlık düşüncesini tahrip edebileceğini," belirtiyor ve aşırı kapitalizme karşı çıkıyordu. Jospin şöyle diyordu: *"Piyasanın ekonomide temel bir unsur olduğunu, servet yaratmada çok önemli bir rol oynadığını kabul ediyorum. Piyasaya evet ama piyasa toplumuna hayır."*[379] Ancak şurası da bir gerçek ki, Fransa 1990'lı yıllarda bütün dünya ülkeleri arasında en yüksek hayat standardına sahip ülkelerden biri haline geldi. Gelir düzeyi İngiltere'den

---

377 Yergin, s. 309, 326.

378 Kesselman, s. 172, 173.

379 Yergin, s. 373-374, Hobsbawm, Eric, *On the Edge of the New Century*, The New Press, New York, 2000, s. 106

dörtte bir oranında daha yüksek düzeye ulaştı. Bunu sadece son yıllarda uygulanan liberal politikaların bir ürünü saymak zor.

Almanya

Merkantilizmin Alman devletlerindeki adı kameralizm. Kamera devlet gelirlerinin saklandığı yerin adı. Devlet ekonomik ve ticari işlerde etkin rol alıyor. Ancak bu işleri yürütürken ticari firmaların tavsiyelerinden de yararlanıyor.

18. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran Büyük Frederik, Alman sanayiinin temelini oluşturan dökümhanelerin ve demir işleme tesislerinin kurulmasına öncülük ediyor. Daha Alman Birliği kurulmadan Prusya devleti önemli bir sanayi devleti haline gelmiş durumda.

Almanya milli sanayiini korumak için etkili tedbirler alıyor. 1820'lerde Friederich List gibi yazarlar serbest ticarete açıkça karşı çıkıyorlar. 1879'dan sonraki dönemde Almanya'da yüksek düzeyde korumacılık genel kural haline geliyor. O devirde Alman İmparatorluğu demiryollarının, birçok sanayi tesisinin ve madenlerin yönetimini üstleniyor. Örneğin, 1906 yılında Prusya Devleti 39 maden işletmesinin, 12 demir-çelik tesisinin, 5 tuz madeninin ve geniş topraklarla ormanların sahibi. Birçok kentte sular idaresinin, gaz ve elektrik işletmelerinin, ulaştırma şebekelerinin ve diğer pek çok kuruluşun mülkiyeti belediyelere ait. 1907 yılında İmparatorluğun veya yerel yönetimlerin sahibi olduğu ekonomik kuruluşlarda çalışanların sayısı 1,5 milyona ulaşıyor. İki savaş arasında, özellikle Hitler'in iktidara geçtiği 1933 yılından sonra devlet ekonomiye tamamen hâkim. Büyük özel sektör firmaları da devlet ile âdeta iç içe çalışıyor. Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki etkinliği daha da artıyor. Ekonomideki bütün yatırım ve üretim kararları ordunun ihtiyaçları ön planda düşünülerek devlet tarafından yönlendiriliyor.

Almanya'da savaştan sonra yalnız sosyalistler değil Hıristiyan Demokratlar da 1947 yılında kabul ettikleri bir programla kapitalist ekonomik sistemin çöktüğünü, Alman halkının ulusal ve sosyal çıkarlarının, uzunca bir süre, kamunun ekonominin yönetiminde rol oynamasını ve merkezi planlamayı zorunlu kıldığını düşünüyorlardı.

Savaştan sonraki yokluk ve kıtlık yılları böyle geçti. Ancak 1948'de her şey değişmeye başladı. Amerikan ve İngiliz İşgal Kuvvetleri Almanya'da büyük bir para reformu yapmayı kararlaştırdılar. İmparatorluk Dönemi-

nin parası Reichmark yürürlükten kaldırıldı, yerine Deutsche Mark tedavüle sokuldu. Fiyat kontrolleri kaldırıldı. Liberal ekonomiye geçiş için önemli adımlar atıldı. Almanya'nın serbest ekonomiye geçişinde Hür Demokratik Parti önemli rol oynadı. 1949 seçimleri Hıristiyan Demokratlar'la Sosyalistler arasında başabaş sonuçlandı. Serbest piyasa rejiminden yana olan Hür Demokrat Parti'nin Hıristiyan Demokratlar'ı desteklemesi sayesinde ve sadece bir oy fazlasıyla Adenauer Başbakan oldu. Adenauer, Alman ekonomik mucizesinin mimarı Erhard'ı ekonomi bakanlığına getirdi ve ondan sonra Almanya serbest piyasa kurallarına ve özel sektöre öncelik veren bir politika uygulamaya başladı. Gene de Alman ekonomisi karma ekonomi niteliğini uzun yıllar korudu. 1969 yılına gelindiğinde Alman Hükümeti ülkedeki 650 önemli şirkette % 25 veya daha çok pay sahibiydi. Eyaletler de kendi bölgelerinde birçok şirkette önemli pay sahibi idiler. Almanya'da ekonomi hükümet, özel sektör ve sendikalardan oluşan üçlü bir yapı ile yönlendiriliyordu.

Bugün Batı Avrupa ülkeleri arasında serbest piyasa ekonomisine en çok inanan ve bunu en büyük kararlılıkla uygulayan ülke Almanya. Buna rağmen Alman devleti geçmişin mirasını devraldığı için ülkenin en büyük işvereni sayılıyor. 1980'li yıllarda Alman devleti demiryollarının, posta hizmetlerinin ve telekomünikasyonun monopolünü elinde bulunduruyordu. Madencilik, elektrik, gaz, gemi yapım sanayii ve otomobil üretimi alanlarında da önemli hisselere sahipti. 1980'li yıllarda ülkenin en büyük 500 kuruluşunun 90'ında devlet çoğunluk hissesine sahip bulunuyordu. Bunlardan 45'i federal hükümet, 15'i eyaletler ve 30'u yerel makamların kontrolündeydi. Daha sonraki yıllarda başta telekomünikasyon olmak üzere bazı alanlarda özelleştirmeye gidilmekle birlikte devletin elindeki ekonomik olanaklar gene de çok fazla... Devletin çoğunluk hisselerine sahip bulunduğu üç büyük holdingde çalışanların sayısı 421 000 kişiye ulaşıyor. Ayrıca 4 büyük banka devlete ait.

İtalya

İtalya'da Mussoli'nin başkanlığındaki hükümetin iki savaş arasındaki dönemde izlediği ekonomik politikalar Almanya'dan pek farklı değil. İkinci Dünya Savaşı sırasında da devletin öncülüğü ekonomide açık biçimde hissediliyor.

1950'li yılların başında İtalyan ekonomisi çöküntü halindeydi. Bir par-

lamento araştırma komitesi sekiz aileden birinin yokluk içinde yaşadığını, 10 evden sadece birinde banyo olduğunu, evlerin sadece % 38'inde içme suyu bulunduğunu belirlemişti. 1946 ile 1955 yılları arasında 1,6 milyon İtalyan göçmen işçi olarak başka Avrupa ülkelerine gitti. 1946 ile 1957 yılları arasında başta Fransa, Belçika ve Almanya olmak üzere çeşitli ülkelere yılda 100 000 ila 200 000 göçmen işçi başka ülkelere gönderildi.[380] Ülke içinde de büyük sanayi merkezlerine doğru büyük bir iç göç yaşandı. 1951 yılında çalışanların % 43,9'u tarım sektöründeydi. 1971'de bu oran % 20,1'e, 1993'te ise % 8,8'e düştü. İtalya 1950 ile 1970 yılları arasında hızlı bir kalkınma sürecine girdi ve milli gelirini iki misline çıkarttı. Bu hızlı kalkınmanın gerçekleştiği dönemde devletin ekonomi içinde çok etkin rol oynadığı görülüyor. 1980'li yıllarda İtalya'da sanayi alanında ve hizmetler sektöründe çalışanların % 38'i kamu kuruluşlarında istihdam ediliyordu. Devletin sanayi kuruluşlarına verdiği sübvansiyon, diğer bütün Batı Avrupa ülkelerinin ilerisindeydi. Kamu kuruluşlarının büyük bölümü ENI denilen bir devlet kuruluşları holdinginin çatısı altında toplanmıştı. Ancak, kuruluşun kârlı ve verimli çalışması sağlanamamıştı. 1982 ve 1983 yıllarında ENI'nin yıllık zararı bir milyar doları buluyordu. O dönemde İtalyan Merkez Bankası da bağımsız bir yapıya sahip değildi. Banka 1980'li yılların başında bağımsızlığına kavuştu. İtalya daha sonraki yıllarda liberal ekonomiyi geliştirme yönünde adımlar attı. Yurtdışında yatırım ve borçlanma serbestleştirildi. Sınırlı bir özelleştirme programı başlattı.

İtalya'nın ekonomik alanda karşılaştığı en önemli güçlüklerden biri vergi toplama alanında yaşanıyor. Türkiye'de olduğu gibi, İtalya'da da vergisini ödeyenlerin çoğunun ücretliler olduğu belirtiliyor. İtalya'da toplam gelirin yaklaşık yarısı ücretliler, diğer yarısının da çoğu işadamları, özellikle dükkân sahipleri, serbest meslek sahipleri tarafından kazanılıyor. Ancak vergiler kaynakta tahsil edildiği için toplam gelir vergilerinin % 80'inin ücretliler tarafından ödendiği belirtiliyor. İtalya'da büyük işletmelerin vergi oranlarının diğer Avrupa ülkelerinden daha yüksek olduğu, ancak bu işletmelerin sahiplerinden vergi tahsil edilmesinde büyük güçlükler yaşandığı görülüyor. Bazı meslek gruplarında kaçırılan vergilerin oranının % 60'ı bulduğu belirtiliyor.

İtalya'da mükelleflerin ödemek zorunda oldukları halde fiilen ödeme-

380 Magnette, s. 30.

dikleri gelir vergisinin yılda 150 milyar dolara ulaştığı saptandı. Serbest meslek sahiplerinin ortalama olarak beyan ettikleri gelir ortalama işçi ücretlerinin altında. Katma Değer Vergisi ödemelerinde de büyük kaçaklar var. Tahsil edilen katma değer vergisi normal değerin sadece % 55'i. Güney bölgelerinde KVD tahsilatı % 10'a kadar iniyor. Yapılan bir araştırma İtalyada kaçırılan Katma Değer Vergisi toplamının 300 milyar doların üzerinde olduğunu ortaya koydu. Vergi tahsilatında güçlük çeken İtalya, bu durumu telafi edebilmek için yıllar boyunca iç borçlanmayı artırma yoluna gitti. Bu amaçla çıkartılan devlet tahvilleri İtalyan vatandaşları için gelir vergisinden muaf tutuldu. Özellikle serbest meslek sahiplerinin büyük ölçüde vergi kaybına neden olduklarının anlaşılması üzerine küçük iş sahiplerinin ödemesi gereken asgari vergi miktarı tespit edildi. Hükümetin bu tedbiri sert protestolarla karşılaştı. Bunun iptali için mahkemelere birçok başvuru yapıldı. Ancak hükümet bu itirazlar karşısında gerilemedi. Hükümetin saptadığından daha düşük gelir gösterenlerin bunu kanıtlaması mecburiyeti getirildi. Denetlemeler başlangıçta her 10 vergi mükellefinden 9'unun kurallara uymadığını ortaya koyarken, yeni yasanın uygulamaya geçirilmesinden sonra vergi kaçağı azaldı.[381]

Amerika Birleşik Devletleri

19. yüzyılda Amerika'da özel sektör etkili. Devletin sanayi kuruluşlarının yönetiminde küçük bir rolü var. Ama devlet gümrük tarifelerini kullanarak ABD firmalarının rekabet gücünün artırılmasına yardımcı oluyor. Yeni kurulan sanayi tesisleri devletin yabancı malların ithalinde uyguladığı gümrük tarifelerini sürekli biçimde yükseltmesinden yararlanıyorlar. Örneğin, 1860 yılında ortalama % 20 olan gümrük tarifeleri 1864'de % 42 ila % 57'ye yükseltiliyor. 20. yüzyıla girene kadar bu eğilim sürüyor. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce, 1913'te gümrük tarifeleri % 30 düzeyine indiriliyor. Amerika'nın güçlü bir ekonomiye sahip olmasının geçmişini ve nedenlerini araştıranların, teknolojik gelişmenin yanı sıra bu aşırı korumacı uygulamaları da değerlendirmeleri gerekiyor. Ne yazık ki, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllar önce yabancı devletlere verilen kapitülasyonların kıskacı içinde ve devletin bütün uğraşlarına rağmen gümrük vergilerini yükseltmek mümkün olamıyor.

---

381 Kesselman, 385-387.

ABD'de kamunun ekonomik kaynaklar üzerindeki mülkiyet hakları ise ayrı bir konu. Bunun kökeni iç savaş yıllarına kadar gidiyor. ABD'yi oluşturan kurucu devletler ülkenin batısındaki geniş topraklar üzerindeki mülkiyet iddialarından vazgeçmişler ve bu toprakları Federal Devlete bırakmışlardı. Savaştan sonra devlet topraklarını daha da genişletti ve yüz milyonlarca dönüm toprağın sahibi oldu. Bu toprakların yaklaşık onda biri yeni demiryolları yapılması için tahsis edildi. Devlet sanayinin ve ticaretin gelişmesi için de ulusal kaynaklardan büyük paralar ayırdı. Bu paralarla büyük bir deniz ticaret filosu kuruldu, kanallar ve diğer ulaşım yolları yapıldı. Ülkenin batısının yerleşime açılması ve geniş ulaşım ve altyapı yatırımları yapılması Amerika'ya göçü hızlandırdı ve 1790 yılında 4 milyondan az olan nüfus 1910 yılında 92 milyona yükseldi.

O dönemde Batı'nın en liberal ülkesi sayılan ABD'de de savaş şartları devleti ekonomiye girmeye zorladı. 1917 yılı sonunda bütün demiryolları devletin kontrolüne geçti. Gemicilikten sorumlu devlet kuruluşu 1918 yılına kadar 233 gemi inşa ettirdi.

Geleneksel olarak özel sektöre dayalı, serbest piyasa kurallarına uygun politikalar izleyen Amerika Birleşik Devletleri'nde de zaman zaman, özellikle büyük sorunların yaşandığı dönemlerde devletin ekonomiye müdahale ettiği biliniyor. 1929 yılında Amerikan Borsası'ndaki büyük çöküşten sonra devlet *New Deal* politikaları çerçevesinde, ekonomide hissedilir bir rol oynamaya başlamıştı.

ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devletin ekonomideki etkin mevcudiyeti savaştan sonra azalmaya başladı. Savaştan hemen sonra ekonomik alanda çalışan kamu kuruluşlarının sayısı 110'a varmıştı. 1948 yılında bunlardan sadece 75'i varlığı sürdürüyor, onların da 12'si tasfiye halinde bulunuyordu. Ancak bu süreç daha sonra yavaşladı ve devletin ekonomiden büsbütün çekilmesi yoluna gidilmedi. ABD'da geçerli olan görüş özel sektörün devletten daha başarılı olabileceği alanlarda devletin girişimciliği üstlenmekten vazgeçmesi. Örneğin Avrupa ülkelerinde devlet tarafından işletilen ve sürekli zarar eden demiryollarına karşılık ABD'de özel sektörün işlettiği demiryollarının hem Avrupa'dakinden daha çok yük taşıdığı hem de kârlı çalıştığı belirtiliyor.[382] 1988 yılında hâlâ 45 kamu kuruluşu ekonomide aktif olarak görev yapıyordu. Bu kamu kuruluşları-

382 Drucker, s. 63.

nın 23'ü kamu bankası veya kamu finans kuruluşu niteliğinde. Yani Türkiye'de ve başka ülkelerde bazıları kamu bankalarının tümünün özelleştirilmesi yoluna gidilmesini savunurken ABD bu yola gitmemiş. ABD'de Uydu Haberleşme Kurumu gibi bazı önemli kuruluşlar da kamuya ait. Buna ABD'nin tüm topraklarının % 33'üne ulaşan 2,3 milyar dönümlük arazinin de kamu mülkiyetinde olduğunu eklemek gerekiyor. Eyalet Hükümetleri de taşımacılık, enerji üretimi, sigortacılık, kanal, köprü, feribot ve liman işletmeciliği gibi alanlarda etkin bir role sahipler. 1989 yılında yapılan bir araştırmaya göre ABD'de Federal Hükümetin sahip olduğu, askeri tesisler ve konutlar dışındaki ekonomik varlık 211,4 milyar dolar olarak saptandı. Bunun 36,5 milyar dolarlık bölümü sanayi, elektrik ve gaz tesisleri, havaalanları gibi kuruluşlar. Eyaletlerin ve yerel yönetimlerin sahip oldukları sabit sermaye yatırımlarının toplamı da 1 562 milyar dolar olarak hesaplanıyor. Böylece Federal Devletin, Eyaletlerin ve yerel yönetimlerin konut dışı toplam varlıkları 1 774 milyar doları buluyor. Buna karşılık aynı alanlarda özel sektöre ait konut dışı varlıkların toplamı 9 650 milyar dolar. Yani devlet bu ekonomik değerlerin % 15'ine sahip. Aynı dönemde Avrupa Birliği ülkelerinde de kamu kuruluşlarının payı toplam ekonomik varlıkların % 13'üne ulaşıyordu.[383]

Yükselen enflasyonun ve işsizliğin kontrol altına alınabilmesi için Başkan Nixon 1971 yılında kısa bir süre için ücretleri ve fiyatları dondurma kararı aldı. 1973 yılında aynı yönde yeni bir karar almak zorunda kaldı. Dünya petrol fiyatlarının büyük artış gösterdiği yıllarda Amerika'da enflasyonun o ülke için çok yüksek sayılan % 13,2'ye ulaşması bu gibi önlemleri zorunlu kıldı.

1980'li yılların başlarında özel sektör öncülüğündeki yatırımları ve üretimi teşvik etmek için Başkan Ronald Reagan vergileri düşürme kararı aldı. En yüksek vergi oranı % 70'ten % 28'e indirildi. Vergi tabanı genişletildi, vergi kaçaklarının önlenmesi için tedbirler alındı. Ama kamu harcamalarında, özellikle askeri harcamalarda yeterli indirime gidilemedi. Vergi gelirlerinin azalması da ekonomide beklenen canlanmayı yaratamadı. Bu durumun sonucunda devlet borçlarında büyük bir artış meydana geldi ve bütçe açıkları hızla arttı. Ekonomi durgunluk dönemine girdi. 1982 Eylü-

383 Spulber, Nicolas, *Redifining the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 23-32.

lü'nde Reagan vergileri yeniden ve önemli ölçüde yükseltmek zorunda kaldı. Reagan döneminin başlangıcı ile bitişi arasındaki dönemde bütçe açıkları üç kat arttı. Devlet borçları da 995 milyar dolardan 2,9 trilyon dolara yükseldi. Reagan döneminde alınan ilave borç ondan önce ABD tarihinde alınan kamu borçlarının toplamını aştı. 1989 yılında George Bush Başkanlığı devraldığında yıllık bütçe açığı 152 milyar doları bulmuştu. Vergileri daha fazla yükseltme olanağı bulunmuyordu. Bush bu açığı kapatmak için askeri masrafları azaltma yolunu seçti. Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın çöküşü ona bu fırsatı veriyordu. Amerika'nın soğuk savaş dönemindeki yıllık savunma harcamaları soğuk savaşın sona ermesinden sonra, 1990'lı yıllarda yılda yaklaşık 100 milyar dolar azaltıldı. Ancak bu ABD'nin bütçe açıklarını azaltmasına yetmedi. 1980'lerin sonunda yaşanan ekonomik gerileme ve vergi gelirlerinin düşmesi Başkan Bush döneminde savunma harcamalarındaki kısıntılara rağmen bütçe açıklarının daha da artmasına yol açtı. Bush görevi Başkan Clinton'a devrederken ABD'nin yıllık bütçe açığı 290 milyar dolara ulaşmış bulunuyordu. Clinton Başkanlığa seçildiğinde bütçe açıklarının azaltılmasını başlıca hedeflerinden biri olarak açıklamıştı. Clinton 1993 yılında bu amaçla kamu harcamalarını azaltıcı ve vergi gelirlerini bir miktar yükseltici bir programı yürürlüğe koydu. Gerçekten ABD'de kamu harcamaları rekor düzeye yükselerek 1990'ların ortalarında GSMH'nın % 33'üne ulaşmıştı. ABD bu oranın % 50 olduğu Almanya'dan ve % 54 olduğu Fransa'dan daha iyi durumdaydı ama ABD'nin ekonomik politikaları açısından % 33 bile yüksek bir rakamdı.[384] Üstelik kamu harcamalarının bu kadar yüksek oluşu kamu açıklarını da artırıyordu.

Hükümetin aldığı önlemlerin sonucunda kamu açıkları 1992'de GSMH'nın % 5'i düzeyindeyken 1997'de % 1'in altına düştü. 1997'de bütçe açığının 200 milyar dolar olacağı hesaplanmışken gerçekleşen açık 22,6 milyar dolarda kaldı. Bu son yılların en düşük açık düzeyiydi. ABD'nin kalkınma hızı arttı.

Aynı dönemde enflasyon oranı yarıya indi. Ekonomide hizmetler sektörü ve özellikle bilgisayar yazılım üretimi ön plana çıktı. 1990'la 1997 yılları arasında Avrupa'da işsizlik artarken ABD'de önemli ölçüde azaldı ve % 5'in altına indi. Aynı dönemde Avrupa ve Japonya'da toplam 1 milyon kişilik işyeri azalırken ABD'de 12 milyon kişiye yeni işyeri yaratıldı. 1998

384 Mazarr, s. 202.

ve 1999 yıllarında ABD bütçe fazlası vermeye başladı. 1998'deki bütçe fazlası 70 milyar doları buldu.[385] Bu bütçe fazlasının ne şekilde değerlendirileceği üzerinde tartışmalar yapıldı. Bazıları vergilerin indirilmesini savundular. Clinton bu fazlalığın bir bölümü ile devlet borçlerının azaltılması yolunu seçti. Zira devlet borçları 5,7 trilyon dolara ulaşmıştı.

Japonya

Japonya'daki gelişme de pek farklı olmadı. Orada da devlet, hiç değilse sanayileşmenin ilk dönemlerinde çok etkili bir rol oynamıştı. Japonya sanayileşmeye Batı'dan çok sonra başladı. 1877-1900 döneminde Japonya ilk sanayileşme deneylerini yaşıyordu. O dönemde Japon sanayiinin % 40'ı gıda, % 35'i de tekstil sektöründen oluşuyordu. Ağır sanayiye geçilmesi gibi bir düşünce yoktu. Madenlerdeki çalışma koşulları sanayi devriminin başlangıcında İngiltere'deki ağır çalışma koşullarını aratacak durumdaydı. Bazı Japon tüccarları zenginleşmenin yolunu bulmuşlardı ama sanayinin esas kurucusu ve destekleyicisi devletti.

Japonya tekstil sanayiinde 19. yüzyılın sonuna doğru büyük atılım yaptı. 1886 ile 1897 yılları arasında pamuk ipliği üretimi 14 misli artış gösterdi. Japonya tekstil ihracatına yöneldi. 1886'da Japonya'da kullanılan pamuk ipliğinin % 62'si yurtdışından gelirken 1902 yılında artık ithalata gerek kalmamıştı. 1913 yılında bütün dünyanın pamuk ipliği ihtiyacının dörtte birini Japonya karşılıyordu. Japonlar daha sonraki yıllarda sadece pamuk ipliği üreterek gerçek bir sanayi temeli kuramayacaklarını anladılar. Ülke gerçek bir sanayileşmeye geçmeli, makine, motor, gemi ve lokomotif üretmeliydi. Bu alandaki araştırmalarda ve yurtdışından uzmanlar getirilmesinde hükümet öncü rolü üstlendi. Tokyo şehrine elektrik sağlamak üzere kurulan bir şirket 1887'de elektrik üretimine başladı. Elektrik motorları Japon sanayiinde yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Japonya Batılıların dışında sanayileşme yoluna giren ilk ülkeydi.

Japonya'nın savaştan hemen önce başlayan, savaştan sonra büsbütün hızlanan hızlı kalkınma hamlesinde de devletin rolü büyük oldu. Japonya'nın sanayileşmesinde etkili bir rol oynayan otomotiv sektörü 1925 yılında iki büyük Amerikan şirket, General Motors ve Ford'un yatırımlarıyla kuruldu. Japonya'daki ucuz el emeğinden yararlanan bu firmalar 1935

385 Yergin, s.341-345.

yılına kadar Japon piyasasının % 95'ini ele geçirdiler. Ancak Japonya'nın kendi otomobil endüstrisini kurmak isteyen, biraz da askeri amaçlarla bunu zorunlu gören Japon hükümeti 1931 yılında bir milli otomobil modelini geliştirdi ve üretime başladı. Ancak bu modelin ülkedeki büyük ABD yatırımlarıyla rekabet etmesi mümkün değildi. Ordunun telkini ile Japon Parlamentosu *Diet* bir yasa çıkartarak bir yandan Japon otomobil sanayiine büyük sübvansiyonlar verilmesini kararlaştırdı, bir yandan da ülkede yatırım yapacak yabancı otomobil firmalarının çoğunluk hisselerinin Japon vatandaşlarına ait olması şartını getirdi. Bunun sonucunda 1938 yılında Japon otomobil piyasasında Nissan, Toyota ve Isuzu gibi yerli şirketlerin payı % 57'ye yükseldi. 1939 yılında Amerikan firmaları ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar.

Japonya İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin başlıca sebeplerinden birinin Amerikan sanayiinin gücü olduğunu anlamıştı. Savaştan sonra devlet destekleri ve teşvikleriyle Japonya sanayide bir mucize yarattı. Gene otomobil sektöründen örnek vermek gerekirse, 1950 yılında 32 000 otomobil üreten Japonya bu üretimini 1960'da 482 000'e yükseltti. 10 yıl sonra üretim 5,3 milyonu bulmuştu ve bunun 1,1 milyonu ihraç ediliyordu. 1974 yılından sonra Japonya otomobil ihracatında Almanya'yı geride bıraktı. 1980 yılında ABD'yi de geçerek dünyanın en büyük otomobil üreticisi oldu. Üretiminin % 54'ünü oluşturan 6 milyon otomobili dünyaya ihraç ediyordu.[386]

Japonya'da devletin ekonomideki rolü sadece yukarıda belirtilen örneklerle sınırlı değil. Devlet mülkiyeti ekonominin bazı alanlarında yaygın olarak sürüyor. Örneğin mülkiyeti devlete ait 343 000 lojman var. Devlet memurları burada ayda yaklaşık 20 dolar gibi sembolik bir ücretle ikamet edebiliyorlar.[387]

Doğu Avrupa Ülkeleri

Doğu Avrupa ülkelerinin deneyimi de incelenmeye değer. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin etki alanına giren bu ülkeler Comecon örgütü çerçevesinde devletin ekonomiye mutlak olarak hâkim olduğu politikaları uyguladılar. Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra

386 Landes, s. 482-483.
387 IHT, March 29, 2000.

demokratik devlet düzenine ve piyasa ekonomisine geçen bu ülkeler ilk başlarda ciddi sıkıntılarla karşılaştılar. Fiyatlar serbest bırakılıp devlet sübvansiyonları kesilince ve yabancı ürünlerin ithali serbest bırakılınca bu ülkelerde yerli üretimde büyük bir durgunluk yaşandı. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde sanayi üretimi ortalama % 30 düşüş gösterdi. İşsizlik Polonya'da % 10'a çıktı. 1990 ile 1991 yılları arasında Macaristan'ın Polonya ve Çekoslovakya ile ticareti % 60 düşüş gösterdi. Bu sıkıntılar üzerine Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya hükümetleri (o sırada Çekoslovakya Çek ve Slovak devletleri olarak ikiye bölünmüştü) bu gidişe son vermek için işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. Visegrad şehrinde düzenlenen bir toplantı dolayısıyla bundan sonra Visegrad ülkeleri olarak anılacak bu dört devlet, 2001 yılına kadar aralarında bir serbest ticaret bölgesi kurulması için görüş birliğine vardılar.[388]

Dünyanın bazı ülkelerinde devletin ekonominin yönlendirilmesinde yıllar boyunca uyguladıkları politikalar ve aldıkları sonuçlar özetle böyle.

Özellikle savaş dönemlerinde devletin ekonomi üzerindeki etkisi daha da açık biçimde görülüyor ve savaşı izleyen yıllarda da bu etki uzun süre devam ediyor. Savaş koşullarında kontrollü ekonomiden veya "Komuta ekonomisinden" söz ediliyordu. Almanya'da bunun adı "Savaş ekonomisi" idi. Gerekçe ulusal ekonomik kaynakları askeri ihtiyaçların hizmetine sunmak.

O dönemde devletin ekonomiye müdahalesi büyük ölçüde stratejik kaygılardan kaynaklanıyordu. Ülkenin güvenliği ve savunması için gerekli olan temel ekonomik güçler devletin kontrolünde olmalıydı. Churchill'in 1911 yılında İngiltere'nin dev petrol şirketi British Petroleum'un çoğunluk hisselerini devletleştirmesinin başlıca amacı İngiliz donanmasına güvenli biçimde yakıt sağlamaktı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında liberal ekonomi fikirlerinin geliştiği Batı ülkelerinde gerçekte devlet ekonomiye büyük ölçüde hâkimdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise durum çok farklıydı. Devletin ekonomi üzerindeki etkisinin azlığı, yabancı firmaların artan etkinliği Osmanlı Devleti'ni siyasal açıdan da zayıflatan nedenler arasında yer alıyor.

Görülüyor ki, tarih boyunca serbest ticaretin en büyük savunucusu olan devletler kendi ekonomilerinin gelişme döneminde çoğunlukla dev-

388 Kesselman, s. 512.

letin ekonomide etkin rol oynamasını öngören politikalar izlemişler ve yaygın biçimde korumacılık önlemlerine başvurmuşlardı. Batı ülkeleri devlet öncülüğünde kalkınma modelleri benimsedikleri dönemde diğer ülkelere de aynı modeli öneriyorlar mıydı? Pek hatırlanmıyor. Diğer devletlere, özellikle gelişme yolundaki ülkelere daha çok liberal piyasa ekonomisi, devlet kontrolünün azaltılması, özel sektöre öncülük verilmesi gibi önerilerde bulunuluyordu.

Gelişmiş ülkeler dünyayla serbestçe rekabet edecek düzeye geldiklerinde korumacılık önlemlerine ihtiyaç duymaya devam eden gelişme yolundaki ülkelere şu mesajı veriyorlardı: "Vaktiyle benim yaptığımı yapma, benim şimdi yapabildiklerimi yap."[389] Avrupa'da daha sonraki yıllarda yaşanan gelişmeleri incelerken geçmişi bu şekilde kısaca hatırlamakta yarar var.

Devletin ekonomiyi yönlendirici rolünün sadece geçmişte kalan bir durum olduğu sanılmamalı. Bazı somut göstergeler devletin ekonomi içindeki rolünün ve etkinliğinin hâlâ devam ettiğini açık bir biçimde ortaya koyuyor: Batı ülkelerinde, bir ölçüde Japonya hariç, kamunun harcamaları gayri safi milli hasıla içinde hâlâ önemli bir yer tutuyor. Bu oran 1995 yılı itibariyle ABD'de % 16,2 Almanya'da % 19,5, Fransa'da % 19,3, İngiltere'de % 21,4, Danimarka'da % 25,1. Bütün OECD ülkeleri içinde 1995 yılında kamu harcamalarının GSMH oranı açısında en alt sıralarda olan ülkelerden biri Türkiye. Türkiye'nin oranı % 10,8. Türkiye'den az kamu harcaması yapan sadece Japonya ve Kore var. Hiçbir Avrupa ülkesi yok.[390] O bakımdan Türkiye'nin aşırı derecede kamu harcaması yaptığı yolundaki iddiaları değerlendirirken ihtiyatlı olmak gerekiyor.

Son yıllarda kamu sektöründe reform hareketlerine girişilirken Keynesçi görüşler bir tarafa bırakıldı. Meseleye daha çok pratik ve pragmatik yaklaşımlarla eğilindi. Kamu sektöründe reform hareketlerine girişildi. Bu sektörde görev yapanların sayısının azaltılması ve verimlerinin artırılması, önemli bir hedef olarak benimsendi.

Yukarıda özetlenen gelişmelerin gösterdiği gibi globalleşen dünyada ve piyasa ekonomilerine sahip ülkelerde ekonomik kararlar siyasi kararların önüne geçmiş gibi görünüyor. Uluslararası para, sermaye hareketleri, yatırımlar bilgisayar süratiyle, internet sistemlerinden yararlanılarak yapılı-

389 Landes, s. 266.
390 OECD Economic Surveys, Turkey, 1997.

yor. Liberal ekonomiyi benimsemiş ülkelerde artık bu gibi işlemleri hükümetlerin onayına, iznine bağlamak fiilen imkânsız hale gelmiş gibi görünüyor. Ama bu, devletlerin ekonomide oynadıkları rolün küçümsenmesi gerektiği düşüncesine götürmemeli. Bu gelişmelere bakarak artık ulusal devletin sona erdiği, hükümetlerin hiçbir gücünün, etkinliğinin kalmadığı sonucuna varmak doğru olmaz. Unutmamak gerek ki, bu hızlı iletişim ve ticaret çağında da devletler kendi vatandaşlarının yaşamlarını ve ekonomik faaliyetlerini ilgilendiren pek çok konuda yasalar, kararnameler çıkartmak ve kendi toplum yaşamlarına yön vermek için gerekli güce ve olanaklara sahip bulunuyorlar. Piyasaların serbestliği kuralı geçerli olsa da bu piyasaların içinde çalışacağı yasal ortamı hükümetler düzenliyor. Devlet artık giderek ekonomide üretici ve müdahaleci olmaktan çıkıyor ama önemli bir görev üstleniyor. O da piyasa kurallarının tam işlemesini sağlamak, sistemin aksamasından bazıların kârlı, bazılarının zararlı çıkmasını önlemek, bir hakem rolü üstlenmek. Toplumun temel çıkarlarını kollamak, piyasa kurallarının ulusun genel çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecek şekilde istismar edilmesini önlemek. Bunun için gerekli denetlemeyi yapmak. Aynı zamanda refah toplumunun gerektirdiği önlemleri almak, halkın sağlık, eğitim, savunma gibi temel ihtiyaçlarının en iyi biçimde sağlanması için kuralları koymak, bu hizmetleri gereği gibi yerine getirebilmek için devletin yeterli gelire sahip olmasını sağlamak, bazı temel altyapı yatırımlarını gerçekleştirerek ekonominin daha iyi ve verimli çalışmasını temin etmek.

Bu gibi hizmetleri sağlamak ve bir sosyal devlet niteliğine kavuşmak için devletlerin yaptığı harcamaların toplam GSMH içindeki yeri son on yıllarda hissedilir derecede arttı. Batı ülkelerinde bu gibi sosyal harcamalarının oranı 1960'lı yıllarda GSMH'larının ortalama % 28'i iken bu oran 1996 yılında % 46'ya yükseldi. Özelleştirmeden ve vergilerden sağlanan paralar buralara yönlendirildi. Yani devletlerin daha çok piyasa ekonomisine yönelmeleri, işletmecilikten giderek vazgeçmeleri, bazılarının sandığı gibi devletin ekonomiden büsbütün uzaklaşması, daha küçük, daha etkisiz bir varlık haline gelmesi sonucunu doğurmuyor. Tam tersine devlet olmanın gerektirdiği sosyal adaleti, eğitim ve sağlık hizmetlerini, milli savunma hizmetini daha iyi yerine getirebilmesi için ekonomiden daha çok pay almasını ve aldığı bu payı, yukarıda belirtilen alanlarda toplumun ortak iyiliği için dağıtmasını gerektiriyor.

Küreselleşme olgusunun getirdiği yeni koşullarda devletlerin ve piyasaların birbirini tamamlayıcı özelliği daha iyi anlaşılıyor. Piyasaların her şeye hâkim olduğu yerlerde devlet temel görevlerini yerine getirmekte zorlanıyor, rüşvet ve yolsuzluk artıyor, parayla bütün değerlerin satın alınabileceği inancı ortaya çıkıyor, bu da toplum yapısını zedeleyici etki yapıyor. Devletin piyasaları gözardı ederek ekonomiye egemen olduğu yerlerde de kaynakların en verimli biçimde kullanılması mümkün olamıyor, gelişme yavaşlıyor, toplum da bundan zarar görüyor. Kaldı ki, devletlerin egemenliğinin de sınırı var. Bugün, en gelişmişler de dahil, dünyanın hiçbir devleti yasalarını başka ülkelerin topraklarında uygulatacak durumda değil. Oysa uluslararası ekonomik ve mali ilişkiler sınır tanımıyor. Unutulmaması gereken bir husus da uluslararası ticaret ve finansman alanında faaliyet gösteren kuruluşların da devletin himayesine, güvencesine ihtiyaç duydukları...[391] Mesele devletle piyasa güçleri arasında, her ikisinin de kazançlı çıkacağı makul dengeler kurabilmek.

Kaldı ki, bir yandan ülkelerin tarihi gelişimi, bir yandan ekonomik gelişmişlik düzeyleri, altyapılarını ne ölçüde tamamlayabildikleri, içinde bulundukları stratejik konum, siyasal ve toplumsal yapıları, AB veya NAFTA gibi milletlerarası kuruluşlara ve bölgesel birliklere dahil olup olmamaları, o ülkelerin ekonomi politikalarını, hatta genel olarak devlet hizmeti gereksinmelerini etkiliyor. Bu bakımdan globalleşen dünya şartlarında dahi, bütün devletlerin, ekonomi politikalarını düzenlerken aynı şekilde hareket etmelerini beklememek gerek.

391 Rosecrance, s. 22.

Özelleştirme Akımları

1970'lerin sonunda, 1980'lerin başında devletin ekonomideki etkinliği konusundaki yaklaşımlar değişmeye başladı. Başta petrol krizi olmak üzere uluslararası alanda yaşanan bazı güçlükler, durgunluklar, sosyal harcamalar nedeniyle üretim maliyetlerindeki artışlar, ucuz emek avantajından yararlanan bazı gelişme yolundaki ülkelerin mallarıyla rekabet etmekte karşılaşılan güçlükler ve sosyal harcamaların bütçe olanaklarını zorlaması gibi nedenlerle, 1980'li yıllardan itibaren ekonomide yeni politika arayışları ortaya çıkmaya başladı. ABD'de Başkan Ronald Reagan, İngiltere'de de Başbakan Margaret Thatcher devletin ekonomideki rolünü iyice kısıtlamaya karar verdiler. Thatcher İngiliz Hükümetinin merkeziyetçi, bürokratik ve müdahaleci yaklaşımını sona erdireceğini söyledi. İngiltere o dönemde özelleştirmeye büyük önem ve öncelik verdi.

Thatcher döneminde daha önceden kimsenin tahmin edemediği büyüklükte özelleştirme çalışmaları başlatıldı. 1982 ve 1984 yıllarında Kuzey Denizi'ndeki petrol ve gaz üretim tesislerinde devlete ait olan hisse özelleştirildi. Aynı şekilde Churchill'in Birinci Dünya Savaşı öncesinde devletleştirdiği British Petroleum şirketindeki devlet hisseleri satıldı. Limanlar, havaalanları özelleştirildi. İngiltere'nin en önemli havaalanı Heathrow, bugün özel bir şirkete ait ve bu şirket tarafından işletiliyor. Bunlardan daha önemlisi devletin sahip olduğu telekomünikasyon şirketi British Telecom'un 1984 yılındaki özelleştirilmesi oldu. Önce bu şirketin hisselerinin yarısı halka satıldı ve devlet bu işten 6 milyar dolar kazandı. Onu İngiltere'nin diğer büyük şirketleri British Gas, British Airways, British Steel izledi. Daha sonra büyük kömür şirketi British Coal ve İngiltere demiryolları British Rail özelleştirildi. Devletin elektrik enerjisi alanındaki monopolüne son verildi ve 12 yerel elektrik dağıtım şirketi kuruldu. 1992 yılına gelindiğinde devletin elindeki sanayi kuruluşlarının üçte ikisi özel sektöre devredilmiş bulunuyordu. 900 000 kişinin çalıştığı 46 büyük firma özel sektöre devredildi. Devlet bu işten sadece o dönemde 30 milyar dolar kazandı. Bu-

nun borsa üzerinde de büyük etkileri oldu. Hisse senedi sahibi İngilizlerin sayısı üç kat artarak 9 milyona ulaştı. Bu 18 yaşından büyük İngiliz nüfusunun % 20'sinin hisse sahibi olduğunu gösteriyordu. Kamu işletmeleri döneminde görülen yaygın grevler özelleştirmeden sonra azaldı. 1979 yılında çalışan 1 000 kişi başına yılda 1 274 iş günü grevler dolayısıyla kaybediliyordu. Özelleştirmelerden sonra 1990 yılında bu 108 güne düştü.[392]

Thatcher'in yaklaşımı diğer ülkeleri de etkiledi. 1980'li yılların ortalarında 60 ülkede özelleştirme çalışmalarına başlandı. 1988-1993 yılları arasında dünyanın çeşitli ülkelerinde özelleştirilen kamu şirketlerinin toplam değeri 250 milyar dolar olarak hesaplanıyor.[393] Sadece İngiltere'de 1979-1994 yılları arasında 50 büyük firmanın özelleştirilmesinden yaklaşık 90 milyar dolar kazanıldı. Kamu sektörünün borçlanma gereksinimi düştü. Ekonomide verimlilik yükseldi, kamu sektörünün borçlanma ihtiyacı azaldı. Kamuya ait 1 milyon konut özel kişilere devredildi.

Almanya'da Volkswagen ve Lufthansa, Fransa'da Renault ve Elf Aquitaine, İtalya'da ENI'ye ait devlet hisselerinin önemli bir bölümü satıldı. Alman Telekomünikasyon İdaresi hisselerinin % 26'sını satarak 13 milyar dolar kazandı. Yeni yüzyılın başlarında Batı Avrupa ülkelerinin özelleştirmeden elde edecekleri toplam gelirlerin 300 milyar dolara ulaşması bekleniyor. Bu gelişmeler bazı ülkelerde borsaları rekor düzeylere yükseltti.

İngiltere'de özelleştirmenin öncüsü sayılan Başbakan Thatcher ülkesindeki ekonomik anlayışı ve temel ekonomi politikalarını tamamen değiştirdi. Thatcher devletin gereğinden fazla büyüdüğüne, gereğinden fazla vergi toplayıp gereğinden fazla harcadığına inanıyordu. Devlet aşırı derecede borçlanmış ve bürokrasi gereksiz derecede büyümüştü. Thatcher'e göre İngiliz ekonomisinin iki önemli sorunundan biri iktisadi devlet teşekküllerinin yarattığı, diğeri de işçi sendikalarının oluşturduğu monopoldü. Örneğin, 1947 yılında devletleştirilen kömür sanayii süreki zarar ediyor ve devlet kömür işletmelerine yılda 1,3 milyar dolar kaynak aktarmak zorunda kalıyordu. İngiliz Çelik Şirketi British Steel de 1970'lerin ortasından 1980'lerin ortasına kadar 10 milyar dolar zarara uğramıştı.[394] Bir ara kamu iktisadi teşekküllerini özel şirketler haline getirme fikri üzerinde

---

392 Yergin, s. 123.
393 *State of the World Atlas*, s. 75.
394 Yergin, s. 109, 118.

duruldu. Ama sonra Thatcher devleti ekonomik işlerden çekmeyi tercih etti.

Bu yaygın özelleştirme çalışmalarının sakıncaları da görüldü. İlk yıllarda özelleştirilen şirketlerde % 20, hatta bazı yerlerde % 40'lara varan işçi azaltmasına gidildi. Bunun toplumsal sonuçları sıkıntı yarattı. İngiltere ancak 1990'larının sonuna doğru işsizlik oranını azaltabildi. Özelleştirilen şirketlerin yeterli yatırım yapmadıkları ileri sürüldü. Son zamanlarda yaşanan büyük tren kazalarının, özel şirketin demiryollarının güvenliği için pahalı ama gerekli yatırımlardan kaçınmasından kaynaklandığı belirtildi. İngiltere özelleştirmenin devlet firmalarını olduğu gibi özel sektöre devretmek olmadığını çabuk anladı. Her alanda düzenleyici kurumlar oluşturularak yeni monopoller yaratılmasının önlenmesine ve tüketicilerin korunmasına çalışıldı. Bu da yüzlerce kişiyi istihdam eden yeni bir bürokrasi yarattı. Thatcher yönetimi, İngiliz siyasi sisteminde geleneksel hale gelen devletin refahın paylaştırılması ve sosyal adalet dağıtması rolünü ikinci plana bırakarak yatırımcıların teşvikine, toplam gelirin artırılmasına öncelik verdi. Bu açıdan da eleştiriler aldı.

Fransa'da özelleştirme Chirac Hükümeti döneminde, 1986-1988 yılları arasında başlatıldı. Aslında daha önceki yıllarda da devletin ekonomik hayat üzerindeki katı kontrolüne tepkiler başlamıştı. 1960'lı yılların sonunda Maliye Bakan Yardımcılığı yapan daha sonraki yıllarda Cumhurbaşkanlığına seçilen Valéry Giscard D'Estaing, "evvelce sadece fırınların ekmek fiyatlarına uyup uymadıklarını denetlemek için binlerce kişilik bir bürokrat ordusu kullanıyorduk. Bu sistemin yürüyemeyeceğini daha o zaman anlamıştım," diyor.[395] Sistem yürümedi. Jacques Chirac'ın döneminde ekonomi politikalarında önemli değişiklikler yapıldı. 1 454 firmanın özelleştirilmesine gidildi. Bu işten o dönemde toplam 37 milyar dolar kazanıldı.[396] Ancak bütün özelleştirilen firmalar başarılı sonuç alamadı. Bazı sektörler de devletin elinde bırakıldı.

Fransa'da sosyalist iktidarın 1983-84 yıllarında yaptığı politika değişikliği ile pazar ekonomisine yönelmesinin bir sonucu da özelleştirme alanında görüldü. 1986-1988 yıllarında iktidara gelen muhafazakârlar bu akımı hızlandırdılar. 1993 yılında tekrar iktidar sorumluluğunu üstlenen

---

395 Yergin, s. 119, 121, 156.
396 Spulber, s.156.

muhafazakâr hükümet zamanında özelleştirme çalışmalarının boyutu daha da büyüdü. Kamuya ait en büyük iki demir çelik şirketi ile elektrik teçhizatı üreten CGE ve dünyaca ünlü cam üreticisi Saint-Gobain, keza dünyanın en büyük elektronik imalatçılarından Thomson ve Bull, dev petrol şirketi Elf-Acquitaine, kimya devi Rhône-Poulenc özelleştirilen büyük kamu kuruluşları arasındaydı. Devlete ait Renault otomobil firmasının hisselerinin % 49'u da özel sektöre devredildi. Aynı şekilde bazı büyük kamu bankaları da özelleştirildi. Ancak Fransa'daki özelleştirme yöntemleri diğer ülkelere göre bazı farklılıklar gösteriyor. Hükümet önce kamu kuruluşunu devralacak büyük özel sektör firmalarını büyük bir özenle seçiyor. O firmaya çoğunluk hisseleri devrediliyor. Daha sonra özelleştirilen kamu firmasının çalışanlarına hisse senetlerinin alımında öncelik tanınıyor. Diğer Fransız vatandaşlarına da hisse alımında ikinci öncelik veriliyor. Ancak geride kalan hisseler belirli sınırlar içinde yabancılara satılabiliyor. Bir firmanın ilk özelleştirme girişiminde yabancılara satılabilecek hisse % 20 ile sınırlı. Daha sonraki aşamalarda bu oran tedricen ve belirli kurallara uyularak bir ölçüde yükseltilebiliyor.

Fransa'da ana firmayı seçen devlet, özelleştirmeden sonra da dolaylı yoldan bu firmalar üzerinde etkisini sürdürüyor. Bu firmalar ister devlet elinde olsun ister özel sektöre devredilsin, yöneticilerinin çoğu, devletin önemli idarecilik okullarından mezun olanlar arasından seçiliyor. Bunlar zaman zaman devlet kuruluşları ile özel firmalarda görev alarak belirli bir anlayışın ekonomide egemen olmasına yardımcı oluyorlar.[397] Fransızların kamu firmalarının çoğunluk hisselerinin yabancıların eline geçmemesi için gösterdikleri özen de dikkate değer. Bu arada hisse senedi sahibi Fransız vatandaşlarının sayısı iki milyondan sekiz milyona çıktı. Bazıları bu gelişmeyi Fransa'da halk kapitalizminin ortaya çıkması şeklinde yorumladılar. Ancak demiryollarının ve telekomünikasyon sistemlerinin kısmen de olsa özelleştirilmesi girişimi, Fransa'da halkın bir bölümünün ciddi tepkisine sebep oldu. 1995 yılında bazı grevler ve gösteriler düzenlendi. Hükümet bir süre için geri adım attı ama özelleştirme çalışmaları daha sonra da devam etti.

Almanya'da esasen İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, federal devlet yapısının kurulmasıyla beraber, bazı önemli özelleştirme faaliyetlerine

397 Kesselman, s. 169.

girişilmişti. En büyük madencilik ve çelik şirketlerinden Preussag ile 14 büyük kuruluşu ve 70 şirketi bünyesinde barındıran VEBA devlet holdinginin bir bölümü, ilk özelleştirilenler arasındaydı. Bir özelleştirme girişimi de 1980'li yıllarda başlatıldı. Elektrik, gaz, alüminyum üreticisi büyük bir kamu kuruluşu olan VIAG ile Volkswagen özelleştirildi. Deutsche Bank ile diğer bazı mali kuruluşlar da özelleştirilen kurumlar arasındaydı. 958 büyük kamu kuruluşu özelleştirme listesindeydi ancak bunların büyücek bir bölümünün özelleştirilmesinden vazgeçildi. Eyaletler de özelleştirmeye çok sıcak bakmadılar ve kendi mülkiyetlerindeki kuruluşların çoğunu özelleştirmeye yanaşmadılar. Soğuk savaşın sona erip iki Almanya'nın birleştirilmesinden sonra Doğu Almanya'daki kamu kuruluşlarını özelleştirmek için büyük bir çalışma başlatıldı. Bünyelerinde toplam olarak 3 300 şirketi barındıran 126 büyük kamu kuruluşu özelleştirme kapsamına alındı. Bu kuruluşların her birinde ortalama 24 000 kişi çalışıyordu. Ayrıca her birinde 2 000 kişi çalışan 95 bölgesel kamu kuruluşu ile 4 000 tarım kooperatifi ve 1 milyon hektar tarım ve orman arazisi özelleştirildi. Firma temelinde düşünüldüğünde eski Doğu Almanya bölgesinde toplam 13 700 firma özelleştirildi. Bu özelleştirmeler, 1990 yılında bu amaçla kurulan Treuhandanstalt adlı kuruluş tarafından gerçekleştirildi. Treuhand bu özelleştirmelerden 65 milyar mark gelir sağladı. Ama bu işletmelerin eski borçlarını üstlendiği ve şirketlerin modernleştirilmeleri için büyük yatırımlar yaptığı için 1994 Aralığı'nda özelleştirme çalışmalarını tamamlayan Treuhand'ın bilançosu 270 milyar mark zararla kapandı.[398] Çalışmalarını bitirdikten sonra Treuhand kendini de özelleştirdi ve özel bir şirket olarak bazı Doğu Avrupa ülkelerindeki özelleştirme çalışmalarına katılmaya başladı.

Yukarıda da değinildiği gibi ABD'de ekonomik alanda kamu mülkiyetinin boyutları çok büyüktü. Sanayi ve enerji kuruluşlarının yanı sıra tarım alanında da devletin geniş toprakları vardı. 1990'lı yılların başında ülkenin 2 271 milyon dönümlük toplam tarım arazilerinin 649 milyon dönümü, yani % 28,6'sı devlete aitti. Bunun 270 milyon dönümünü meralar oluşturuyordu. Devlet bu araziler için yılda 200 milyon dolar harcıyordu. Ormancılık alanında devletin zararı 1 milyar doları buluyordu. ABD'nin petrol üretiminin % 17'si, doğal gaz üretiminin % 31'i, kömür üretiminin de % 26'sı kamu kuruluşlarına aitti.

---

398 Yergin, s. 325; Hayward, 106.

Reagan yönetimi 1983 yılından sonra bu kamu mallarının özelleştirilmesini önemli bir hedef haline getirdi. Ama uygulamada fazla bir şey yapılamadı. Clinton yönetimi kamu mallarının devlet üzerine yüklediği mali yükü azaltmak için bunlardan özel firmalara veya şahıslara kiralananların bedellerini yükseltti. Devletin sahip olduğu toprakların ve madenlerin toplam değeri 1994 yılında 577 milyar dolar olarak hesaplanıyordu.[399]

Bu kuruluşların özelleştirilmesi için bazı senatörler yoğun çaba gösterdiler ama devlet bunların büyük bir bölümünün mülkiyetinin devri yerine özel sektör tarafından işletilmesi görüşünü benimsedi. 1992 yılında yerel yönetimlerin elindeki havaalanlarının % 36'sının, hastanelerin % 46'sının, kamu ulaşım sistemlerinin % 48'inin, elektrik dağıtım şirketlerinin % 96'sının, itfaiye teşkilatlarının % 37'sinin işletme hakları mukavele ile özel sektöre verilmişti.[400] Yani devlet mülkiyeti muhafaza ediyor, sadece işletme hakkını özel sektöre veriyor.

Bunlara ilaveten, orduya ait bulunan, ancak ihtiyaç dışı sayılan bazı arazilerin özelleştirilmesine gidildi. Birinci Dünya Savaşı yıllarından beri acil petrol ihtiyacını stoklamak amacıyla elde bulundurulan ancak artık gerek duyulmayan petrol depoları özel sektöre devredildi. Geleneksel olarak kamu tarafından yürütülen bazı belediye hizmetleri de özelleştirildi. Örneğin artık çöp toplama gibi hizmetlerin devlet tarafından yapılmasına gerek olmadığı sonucuna varılarak bunlar özel firmalara bırakıldı. Bazı alanlarda da bu gibi işletmelerin mülkiyeti devredilmeden işletme hakkı özel sektöre bırakıldı. Böylece Amerika çapındaki içme suyu tesislerinin % 20'sinin işletme hakkı özel sektöre devredildi. Bazı havaalanlarının ve limanların işletme hakkı da özel firmalara bırakıldı.

İtalya da 1990'lı yılların ortalarında özelleştirme akımlarından etkilendi. O zamana kadar ekonomik kalkınma alanında çok önemli rol oynayan bazı kamu iktisadi kuruluşları bu konumlarını devam ettiremeyeceklerini görmeye başladılar. En önemli devlet holdingi sayılan ENI'nin başkanı Franco Bernabé 1995 yılında yaptığı bir açıklamada kurumunun özelleştirilmesinin artık bir zorunluluk haline geldiğini söyledi. Devlet şirketlerini yönetirken, ideallerle gerçeklerin her zaman birbiriyle bağdaşmadığını belirtti.

---

399 Spulber, s. 89-90, 92.
400 Mazarr, s. 180.

İtalya'da "temiz eller" adıyla bilinen yolsuzlukla mücadele operasyonunu düzenleyen savcılar, ENI'nin o zamanki yönetim kurulu başkanı ile üst düzeydeki 20 yöneticisini de tevkif etmişlerdi. Yolsuzlukla suçlanan yönetim kurulu başkanı hapishanede intihar etmişti. Devlet holdingi büyük zarar içindeydi ve 1992 yılında çalışanlarının ücretini ödeyemeyecek duruma gelmişti. Şirketin yönetimine siyasi müdahaleler kronik bir hastalık halini almıştı. ENI 1995 yılında hisse senetlerini dünyanın önemli borsalarında satışa çıkarttı. 1997 yılı sonuna kadar İtalya hükümeti sadece ENİ'nin hisselerinin satışından 17,6 milyar dolar gelir elde etti. Özelleştirmeden sonra şirket gerekli iyileştirme önlemlerini aldı ve 1996 yılında 3 milyar dolar kâr sağladı.[401]

Ancak İtalya'da da özelleştirme bazı Batı ülkelerinden farklı biçimde uygulandı. 1980'li yılların başına kadar devletin elinde olan bazı kuruluşlar blok halinde satışa çıkartılırken, çoğunluk hissesinin devletin elinde kalmasına özen gösterildi. Daha sonra bu kurala bazı istisnalar getirildi. Alfa Romeo ve Fiat şirketleri ile büyük demir çelik kuruluşları özel sektöre devredildi. Bürokrasinin üst kademeleri ile bazı politikacıların engellemelerine rağmen, daha sonraki yıllarda özelleştirme çalışmaları başarılı oldu.

İsveç bu alanda farklı bir yol izledi. Yaklaşık 40 yıl iktidarda kalan sosyal demokratlar Fransa gibi millileştirme politikaları izlemediler. Firmaların piyasa kurallarını dikkate alarak saptadıkları politikaları etkilemeye de çalışmadılar. Ancak 1970'li yıllarda iflas etmek üzere olan bazı özel firmalar devletleştirilerek ekonomiye kazandırıldı. Hükümetin ekonomik ve sosyal yaşamdaki en önemli rolü işçi ve işveren sendikalarının toplu sözleşmelerinde ve fiyat pazarlıklarında uzlaştırmacılık görevi oldu. Bu müzakerelerin başarılı biçimde yürütülmesi İsveç'in enflasyonist baskılardan pek etkilenmemesine yardımcı oldu. Hükümetin bir çabası da ülke çapında benzer işleri yapanların benzer düzeyde ücret almasına çalışmak oldu. Bu amaçla devlet firmaları verimlilik artışı sağlamaya, bunu gerçekleştiremeyen şirketleri de piyasadan çekilmeye yönlendirdi. Hükümet ayrıca işçilerin mesleki eğitimlerinin teşvikine öncelik verdi ve durgunluk dönemlerinde, Keynesçi bir yaklaşımla, kamu yatırımlarını artırarak istihdam yaratmaya çalıştı. Bu politikalar bir yandan enflasyonla mücadeleye, bir yandan da işsizlik oranını düşük düzeyde tutmaya yardımcı oldu ve sanayinin

401 Yergin, s. 134-136

modernleşmesini ve etkinliğini artırmasını sağladı. Ancak İsveç'in diğer Avrupa ülkelerinin çok ilerisinde olan sosyal güvenlik harcamaları zaman içinde ekonominin rekabet gücünü ve verimliliğini azalttı ve 1990'lı yılların başlarından itibaren üretimi olumsuz yönde etkiledi.[402]

Portekiz'de 1991 yılında uygulamaya konulan özelleştirme kuralları yabancılar bakımından daha da kısıtlayıcı. Portekiz'deki en büyük özelleştirme girişimi olan Banco Esprito Santo e Comercial de Lisboa'nın özelleştirilmesinde yabancılara sadece % 5'lik pay satın alma hakkı tanındı.

Doğu Avrupa ülkeleri de kamu kuruluşlarının bir bölümünü özelleştirme yoluna gittiler. Ancak bu ülkelerin uygulamaları da farklı oldu. Polonya ve Macaristan Batılı firmalara tam mülkiyet hakkı tanırken, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya yerli ve yabancı firmaların ortaklığı yolunu tercih ettiler. Macaristan en çok yabancı sermayeyi çeken ülke oldu. Onu Çek Cumhuriyeti ve Polonya izledi. Ancak 1990'lı yılların ortalarında bu ülkelerde yabancı sermayeye karşı tepkiler de ortaya çıkmaya başladı. Bazı uluslararası şirketlerin yatırım kararlarını ve tercihlerini oldukça çabuk değiştirebildikleri görüldü. Örneğin 1990 yılında Çekler, Volkswagen'in ülkelerinde büyük bir yatırım yapma kararını sevinçle karşılamışlardı. Ama 1994'te bu firmanın yatırım miktarını azaltma ve bazı tesisleri başka ülkelere nakletme kararı karşısında üzüntü duydular. Macaristan'ın General Electric, Polonya'nın da İtalyan Luccini firmalarıyla benzeri sorunları oldu. Lucchini Varşova Çelik tesislerini satın aldıktan sonra daha üretime başlamadan yatırım taahhüdünde büyük azaltmaya gitti.[403] Yabancı kuruluşların dünya konjonktürünün veya şirket çıkarlarının etkisiyle bu gibi kararlar almaları doğal karşılanabilir. Ama bu firmalar yatırım yaptıkları ülkenin ekonomisini etkileyecek büyüklükte pay almışlarsa yabancı yatırımların getirebileceği riskleri de düşünmek ve özelleştirme çalışmaları sırasında bu gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasını önleyecek önlemleri almak, kurallar koymak gerekiyor.

Bu düşüncelerle bazı Orta Avrupa ülkeleri özelleştirme çalışmalarına bazı kayıtlar getirdiler. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da ilke olarak yabancıların % 100 pay almasına olanak tanınıyor ama bazı koşullarla... Polonya'da yabancıların izne tabi olmadan alabilecekleri pay % 10'dan

---

402 Bok, Derek, s. 23.
403 Kesselman, s. 509.

ibaret. Macaristan'da 1990 yılı Eylülü'nde satışa sunulan ilk 20 devlet kuruluşunda yabancıların en çok % 30 ila 50 pay almasına olanak tanınmıştı. Bu ülkelerde özelleştirmenin bir bölümü halka kupon dağıtılarak, yani halkın tamamı şirketlere ortak edilerek gerçekleştirildi. Ama bu yöntemin başarılı sonuçlar verdiği kuşkulu.[404]

Bazı OECD ükelerinde 1998 yılında yapılan özelleştirme çalışmalarından elde edilen gelir aşağıdaki tabloda gösteriliyor:

Bazı OECD Ülkelerinde Özelleştirmeden Elde Edilen Gelir
Milyon $ (1998)

Ülkeler	*Brüt Gelir*	*Ülkeler*	*Brüt Gelir*
İtalya	13 519	Türkiye	1 009
Fransa	13 467	Meksika	995
İspanya	11 818	Kore	600
Avustralya	7 146	Çek Cum.	469
Japonya	6 841	Yeni Zelanda	441
Danimarka	4 602	Almanya	364
İsviçre	4 628	Macaristan	353
Portekiz	4 271	Hollanda	335
Yunanistan	3 892	İsveç	172
ABD	3 100	İzlanda	129
Avusturya	2 936	Norveç	28
Polonya	2 020	Kanada	11
Finlandiya	1 999	İrlanda	–
Belçika	1 467	İngiltere	–

Kaynak: OECD Database

Yukarıdaki tablo OECD ülkelerinin özelleştirme çalışmaları hakkında genel bir fikir veriyor. Türkiye gibi bazı ülkeler 1999 ve özellikle 2000 yılında özelleştirme çalışmalarını hızlandırdılar. 2000 yılının Nisan ayında Türkiye'nin sadece bir cep telefonu imtiyazı ihalesinden sağladığı gelir, vergi hariç 2,5 milyar dolar oldu.

Özelleştirme veya daha geniş tanımıyla liberal ekonomiye geçiş, bazı Doğu Avrupa ülkelerinin çehresini değiştirdi. Bu ülkeler arasında belki de

404 Hayward, s. 108, 109.

en ilginç gelişme Polonya'da yaşandı. 1970'li yılların sonunda Polonya, Dayanışma Hareketi'nin öncülüğünde demokratik bir yönetime kavuşma gayretleri gösterirken, ülkede enflasyon % 17 000'e çıkmıştı. Polonya tarihte hiperenflasyonun 14. örneğini oluşturuyordu. Ülkenin 41 milyar dolarlık dış borcunu ödeme imkânı yoktu. İşte bu ortamda 1 Ocak 1990 tarihinde Maliye Bakanı Balcerowicz Polonya ekonomisini süratle liberalleştirecek köklü önlemleri yürürlüğe koydu. Polonya parası zloty devalüe edildi ve konvertibiliteye geçildi. Ücret artışları kontrol altına alındı. Bütçe açığının GSMH'nın % 7'sinden % 1'ine indirilmesi hedeflendi. Vergiler yeniden düzenlendi ve kamu harcamalarında büyük kısıntıya gidildi. Bu önlemler ilk başlarda sıkıntılı sonuçlar yarattı. Birkaç gün içinde fiyatlar % 78 arttı. Ancak sonra ekonomi yavaş yavaş istikrara kavuşmaya başladı. Piyasaya güven geldi, ekonomi canlandı. 1989 ile 1992 yılları arasında 700 000 yeni şirket kuruldu. 1997'de şirketlerin sayısı 2 milyonu aşmıştı. Piyasada kıtlık dönemi bitmişti. 1989 sonu ile 1992 Haziranı arasında gerçek ücretlerde 7 misli artış oldu. 1992 yılında özel sektör ekonominin yaklaşık yarısına hâkim oldu. Yeni firmalar 2 yıl içinde 2 milyon yeni iş sahası yarattılar. 1989 ile 1993 yılları arasında Polonya'nın ithalatı ve ihracatı iki misli arttı. Ülke 1994 yılından sonra yılda ortalama % 6'lık bir kalkınma hızına ulaştı. Bu sonuçların alınmasında Polonya'nın izlediği özelleştirme politikası da etkili oldu. Ancak başta AB olmak üzere Batılı ülkelerden alınan yardımlar da Polonya'nın ekonomik güçlükleri aşmasında etkili oldu. Örneğin 1991 yılında alacaklı hükümetler, borçlarının yarısını silmeye razı oldular. 1994 Martı'nda da alacaklı bankalar Polonya'nın kendilerine olan borçlarının yarısından vazgeçtiler.[405]

Devletçi ekonomiden liberalizme geçen Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nde de benzeri tecrübeler yaşandı. Ancak gene de bu ülkeler liberal ekonomiye geçişte Türkiye'nin çok gerisinde bulunuyorlar.

Rusya'da özelleştirme programı daha değişik yöntemlerle uygulandı. Devlet kuruluşlarının özelleştirilmesinde kupon sistemi uygulandı. Nominal değeri 10 000 ruble olan kuponlar halka dağıtıldı. 147 milyon Rus vatandaşından 144 milyonu kupon sahibi oldu. Ekim 1992'de başlatılan kuponla özelleştirme programı yaklaşık iki yıl sürdü ve Temmuz 1994'te sona erdi. Bu dönem içinde Rus sanayiinin büyük bölümü özelleştirilmiş oldu.

---

405 Kesselman, s. 508.

Rusya'da yeni yönetim isteyenlere kiracı olarak oturdukları evleri satın alma hakkı tanıdı. 1994 yılının Ekim ayına kadar 10,5 milyon kişi dairelerinin sahibi olmuştu. Ancak stratejik değeri olan sektörler ve savunma sanayii kuruluşları, özelleştirme çalışmalarının dışında bırakıldı. Moskova Belediyesi'ne ait bazı ekonomik tesisler de devletin özelleştirme programının dışında tutuldu. Bunları Belediye ya sattı veya kiraya verdi. Belediye bazı yabancı şirketlerle ortak yatırımlara da gitti. Bunların arasında Türk şirketleri de var. 1996 yılına gelindiğinde 18 000 sanayi tesisi özelleştirilmiş bulunuyordu. Böylece büyük ve orta boy sanayi firmalarının dörtte üçü özelleştirilmiş oldu. Üretimin % 90'ı özel sektör tarafından yapılır hale geldi. Artık işçilerin % 80'i özel firmalarda çalışıyordu. Perakende ticaretinin de beşte dördü bu arada özelleştirildi. Rus girişimciler 900 000 yeni şirket kurdular. Rusya'nın gayri safi milli hasılasının % 70'i artık özel sektör tarafından sağlanıyordu. Bu köklü özelleştirme ve liberalleştirme çabaları Rus ekonomisini kısa sürede düzlüğe çıkartmaya yetmedi. Bazı aksaklıklar yaşandı ve 1998'de Rusya büyük bir ekonomik kriz dönemine girdi. IMF'in öncülüğünde büyük bir kredi paketi hazırlandı. Ancak bu paketin yürürlüğe konulması için Rusya'nın kapsamlı ekonomik reformlar yapması istendi.

Bütün bu gelişmeleri Türkiye açısından değerlendirirken dikkate alınması gereken bazı noktalar şunlar:

- Sanayileşmiş ülkelerde devlet yüzyıllardan beri ekonomi üzerinde etkin bir rol oynuyor. Bu özellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkıyor.
- 20. yüzyılın büyük bölümünde, özellikle savaş yıllarında ve savaşlardan sonraki dönemde devletin ekonomi üzerindeki etkinliği artıyor ve yaygın devletleştirme örnekleri görülüyor.
- Özelleştirme cereyanları daha çok son 20 yılda Batı ekonomilerine egemen olan bir gelişme. Ancak uygulama ülkeden ülkeye farklılık gösteriyor.
- Özelleştirmeyi yaygın biçimde uygulayan ülkelerde bile hâlâ önemli bazı sanayi, enerji, ulaşım ve haberleşme kuruluşları devletin elinde.
- ABD gibi bazı ülkelerde mülkiyeti kamuya ait bazı ekonomik kuruluşlarının işletilmesinde özel sektörden yararlanılıyor. Diğer bazı ülkelerde de evvelce doğrudan doğruya devlet tarafından yapılan bazı işler, özel sektör firmalarına veriliyor.

- Özelleştirme konusu bir ideolojik mesele gibi değil, değişen dünya şartlarının gerektirdiği makul ve dengeli yaklaşımlarla yürütülüyor. Esas ölçü, üretimi ve hizmetleri daha verimli kılmak, devletin üzerindeki aşırı mali yükü azaltmak, vergi gelirlerini artırmak.
- Özelleştirmeden devlet belirli bir maddi gelir sağlamakla birlikte, en önemli hedef bu değil, yukarıda belirlenen amaçlara ulaşmak.
- Özelleştirme, devletin ekonomiye yön verici özelliğini önemli ölçüde engellemiyor.

Geleceğe yönelik çalışmalar, hazırlıklar yapılırken, Türkiye, sanayileşmiş ülkelerdeki bu gelişmeleri ve eğilimleri dikkate almak zorunda. Geleceğin Türkiyesi ekonominin en çağdaş yöntemlerle, yaklaşımlarla yönetildiği, özelleştirme çalışmalarında verimliliğin en önemli ölçü olarak gözetildiği, devletin mülkiyetinde kalan kuruluşların da en çağdaş ve verimli yöntemlerle çalıştırıldığı, devletin ekonomiye, diğer Batı ülkeleri ölçüsünde yön verme özelliğini koruduğu bir ülke olmak durumunda.

Yeni Görüşler, Yeni Uygulamalar

Yeni bir binyıla girerken çeşitli ülkelerin devlet adamları geleceğe yönelik hedeflerini ortaya koydular ve bu hedeflere ulaşmak için izleyecekleri politikaları açıkladılar. Yalnız ülkeler değil uluslararası kuruluşlar da yeni bir çağa adım atarken, yeni yaklaşımlar ve yeni amaçlar belirlediler. Bunların başında Birleşmiş Milletler geliyor. Bu dünya örgütünün Genel Sekreteri Kofi Annan, yayınladığı yeni binyıl raporunda şu hedefleri ortaya koydu:

- Uzun yıllardan beri bazı ülkelere karşı uygulanan ve masum halk kütlelerine de büyük zarar veren yaptırımlar sistemi gözden geçirilmeli ve sadece bu ülkelerin liderlerini hedef alan yaklaşımlar benimsenmelidir,
- Dünyanın en az gelişmiş ülkelerinin kalkındırılması için Birleşmiş Milletler özel sektörle de yakın işbirliği yaparak, enformasyon teknolojisini en geniş biçimde kullanmalıdır. Bazı ülkelerde uygulanan internet kullanma yasağı kaldırılmalıdır,
- Birleşmiş Milletler internetten yararlanarak dünyadaki 10 000 hastaneye sürekli biçimde en son tıbbi bilgileri ulaştırmalıdır,
- Zengin ülkeler, başta Afrika kıtasındakiler olmak üzere en fakir ülkelere yardımlarını artırmalı, bu ülkelerin borçlarını silmelidir,
- 2010 yılına kadar 15-24 yaş arasındaki gençlerde görülen AIDS vakaları % 25 azaltılmalıdır,
- Fakirlikle kapsamlı bir mücadele yapılmalı ve bugün dünya nüfusunun % 22'sine ulaşan, günde 1 dolardan az kazananların oranı yarıya indirilmelidir,
- 2015 yılına kadar dünyadaki bütün çocuklar ilkokul eğitimi görme şansına kavuşturulmalıdır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin yeni bir binyılın başlangıcında gösterdiği hedefler bunlar. Bu hedefleri gerçekleştirmek için özellikle ge-

lişmiş ülkelere büyük görev düşüyor. Bu ülkeler de kendi içlerinde çağın gereklerine uyum sağlamak, mevcut sorunlara çözüm bulmak için çareler arıyor, yeni düşünceler, yöntemler geliştiriyorlar.

Bu ülkelerden biri İngiltere. İngiltere'de 1997 yılında büyük bir seçim zaferi kazanarak iktidara gelen Tony Blair başkanlığındaki İşçi Partisi, yeni görüşlerle ortaya çıktı. Temel siyasi görüşlerinin bağdaşmamasına rağmen Muhafazakâr Parti'nin Thatcher döneminde başlattığı ekonomik politikalarda köklü değişiklikler yapmadı. Evvelce benimsenen şu beş ilke, devlet yönetiminde yol gösterici olmaya devam etti:

- Devletin mali yapısını sağlam tutmak,
- Hem sanayinin, hem ticaretin hem de devletin yararlanacağı bir hukuki düzen kurmak,
- Savunma ve eğitime özel bir önem ve öncelik vermek,
- Girişimcilere fırsat yaratmak,
- Güvenlik yapısını güçlü kılmak.

İngiliz İşçi Partisi'nin yeni yaklaşımı partinin 1987 Ekimi'ndeki yıllık konferansında ortaya çıkmaya başlamıştı. Orada partinin klasik sosyal demokrat yaklaşımdan ayrılacağının ilk işaretleri verilmişti. Bu yeni yaklaşıma göre İşçi Partisi bireysel özgürlüklere ve bireysel tercihlere öncelik vermeliydi. Sanayinin kamu elinde bulunması yolundaki eski görüşler bir yana bırakıldı. Keynesçi görüşlerden uzaklaşıldı ve partinin sendikalara bağımlılığının azaltılması kararlaştırıldı. Çevre konuları ön plana çıkartıldı. Ekonomide verimliliğin artırılması, öncelikli hedefler arasında yer aldı.[406]

İngiliz İşçi Partisi iktidara geçtikten sonra, partinin toplumsal işlevlerini de vurgulamakla birlikte, devleti ekonomide ön plana çıkartmadı, devletleştirme faaliyetlerine girişmedi. Ancak Tony Blair'in Thatcher'den önemli bir farkı vardı. Thatcher Avrupa Birliği'ne karşı kuşkulu ve mesafeli bir yaklaşım içindeydi. Oysa Tony Blair İngiltere'yi AB'ye yakınlaştırıcı adımlar attı. Birkaç yıl içinde İngiltere'yi Avrupa Para Birimi (Euro) sistemine sokacağının işaretlerini verdi. Fransa ile birlikte AB'nin bir savunma ve güvenlik kimliği kazanması için cesaretli adımlar attı.

Almanya'da da uzun tartışmalardan sonra sosyal demokratlar eski çizgilerini yumuşatarak liberal ekonominin önceliklerini daha çok benimse-

406 Giddens, s.17

meye başladılar. Daha 1959 yılında kabul edilen Bad Godesberg Deklarasyonu ile Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) "piyasa koşullarının getireceği disiplin" fikrini benimsemişti. 1989 yılında kabul edilen Temel Program çevre sorunlarını ön plana çıkartıyordu. Bireysel girişimciliğe ve ekonomik rekabete daha fazla önem verilecekti. Artık devletin ekonomideki payı bir dogma olmaktan çıkartılıyordu. Önemli olan devlet işletmeciliğinin mi yoksa özel girişimciliğin mi halkın hayat düzeyinin yükseltilmesine daha çok hizmet edeceği idi. Temel Program ekonomik verimlilik ile sosyal güvenlik arasında bir denge sağlanmasından söz ediyordu.[407]

Batı ile aynı değerleri paylaşan bazı ülkelerde de benzeri tarışmalar yaşandı. Bu ülkelerden biri Yeni Zelanda. Bu ülkede uzun yıllar sosyal devlet anlayışı egemen oldu. "Beşikten mezara sosyal güvenlik", ülkenin en önemli sloganlarından biriydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda karma ekonomi sistemi benimsenmişti. Kamu sektörü geniş bir alanı kapsıyordu. Kapsamlı önlemlerle ulusal ekonomi yabancı firmaların rekabetinden korunuyordu. Devlet, ücretleri ve fiyatları kontrol altında tutuyordu.

Ancak 1980'li yıllarda bu sistemin başarılı olamadığı görüldü. Ekonomi dünyada rekabet gücüne kavuşamıyordu. Diğer ülkelere kıyasla kişi başına milli gelir düşüyordu. GSMH içinde kamu borçlarının oranı büyük artış gösteriyordu. 1984 yılında yaşanan döviz krizi ekonomiyi iyice zorlamıştı. O tarihte yapılan seçimden sonra işbaşına gelen İşçi Partisi Hükümeti ekonomide köklü değişiklikler yaptı. Birkaç yıl içinde hızlı bir özelleştirme programı uygulandı, korumacı önlemler kaldırıldı, vergi hadleri indirildi. Bu önlemlerin sonucunda enflasyon ve işsizlik oranları hissedilir derecede düştü. Yeni Zelanda uluslararası alanda rekabet gücüne kavuştu. GSMH içinde devlet borçlarının oranında da azalma oldu ve kalkınma hızı arttı. Yeni Zelanda Başbakanı "ekonomik kalkınmayı sağlayamazsanız sosyal adaleti de gerçekleştiremezsiniz" diyerek İşçi Partisi'nin geçmiş politikalarıyla çelişen bu yeni yaklaşımları savundu.

Yukarıda özetlenen bilgilerden de görüleceği gibi özellikle 1970'li yıllardan sonra ABD ve İngiltere'nin başlattığı özelleştirme girişimleri diğer ülkelere de âdeta bir moda gibi yayıldı. Yaygın özelleştirme çalışmaları sonucunda, devletin gelirlerinde önemli artışlar oldu. Bazı kamu kuruluşla-

407 Giddens, s. 20.

rına bütçeden sübvansiyon verilmesi sona erdi. Devletin bu kamu kuruluşlarında çalışanlara, işveren sıfatıyla sosyal sigorta primi ödemesi gereği de kalmadı. Evvelce zarar eden bazı kuruluşlar kâra geçtiler. Bunun ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi, devletin vergi gelirleri de bu sayede arttı. Ama gene de devlet, sanayileşmiş ülkelerde ekonomi üzerindeki etkinliğini korumaktan ve geniş ekonomik mülkiyet haklarına sahip olmaktan tümüyle vazgeçmedi. Ekonomiyi etkileyebilecek büyüklükte varlıkları elinde tuttu. Sahip olduğu ekonomik ve mali mekanizmalara ilaveten hem merkezi hükümet düzeyinde hem de yerel yönetimler düzeyinde birçok firmayı, tarım arazisini, ormanı, madeni ve çok sayıda endüstri kuruluşunu elinde bulundurmaya devam etti.

Yukarıda sözü edilen ülkelerdeki sosyal demokrat partilerin geleneksel sosyalizmle kapitalizm arasında uzlaşıcı bir yol bulma girişimlerine genelde "Üçüncü Yol" yaklaşımı deniliyor. İngiltere Başbakanı Tony Blair'in öncülük ettiği bu yaklaşıma ABD Başkanı Clinton'un da sıcak baktığı anlaşılıyor. Üçüncü Yol yaklaşımını benimseyen diğer ülkeler arasında Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Meksika, Brezilya, Arjantin, hatta Rusya da sayılıyor. Ancak bu ülkelerin liderlerinin görüşleri arasında bazen azımsanmayacak farklılıklar olduğu da görülüyor. Burada kast edilen katı sosyalist teorileri de koşulsuz, kuralsız kapitalizmi de benimsemeyen, bu ikisi arasında orta yollar arayanlar. Âdeta yeni bir doktrin gibi ortaya atılan bu üçüncü yolu tam anlamıyla tarif etmek kolay değil. Bu düşüncenin fikir babalarından Anthony Giddens, üçüncü yolu toplumsal dayanışma ile ekonomik dinamizmi bir araya getiren bir düşünce tarzı biçiminde tanımlıyor. Ona göre üçüncü yol herkese eşit fırsat yaratılmasını öngörüyor, ürünün eşit paylaşımını değil. Refahın paylaştırılmasından çok büyütülmesi, artırılmasıyla ilgili. Giddens refah devleti düşüncesinin başarısızlığa uğradığını, artık piyasa ekonomisinin bir alternatifinin bulunmadığını düşünüyor. Bazıları bu düşünceleri Thatcher'siz Thatcher'cilik olarak da yorumluyorlar.

ABD meseleye pratik ve pragmatik bir yaklaşımla bakıyor. Başkan Clinton zengin ülkelerin fakir ülkelere her yıl küçük ama çok sayıda kredi vererek onların sorunlarının çözümüne yardımcı olabileceği görüşünde. Ona göre en fakir ülkelerin bir kısım borçlarının silinmesi ferahlık yaratacaktır. Ayrıca bu ülkelerde çocukların ağır işlerde çalıştırılması önlenmelidir. Bu arada uluslararası finans kurumlarında reform yapılmalıdır. Ama bu çalışmalar küreselleşmeyi engellememelidir. Dünya ekonomisini aktif

biçimde çalıştıran ve her gün uluslararası piyasalarda el değiştiren trilyonlarca doların akışına mani olunmamalıdır. Gelişmiş ülkeler içinde de yapılacak işler vardır. Bu ülkelerde halkın en geri kalmış kesimlerinin yetenekleri, becerileri geliştirilmeli, ülkenin en fakir yörelerine sermaye akımını sağlayacak özel bankalar kurulmalıdır. Halkın tümünün telefona ulaşabildiği gibi internete ulaşması da sağlanmalıdır.

Bunlar Başkan Clinton'un WTO'nun Seattle Konferansı'nda ve diğer vesilelerle yaptığı konuşmalarda küreselleşme ile ilgili bazı düşünceleri. Clinton bu konudaki gözlemlerini Seattle toplantısından birkaç hafta önce Floransa'da düzenlenen sosyal demokrat eğilimli liderler toplantısında da açıklamıştı. Clinton orada bir yandan ABD'nin ekonomik alanda son zamanlarda sağladığı başarıları anlatırken karşılaştıkları sorunları da dile getirmişti. ABD'nin bazı bölgelerinde fakirliğin hâlâ ciddi sorun olduğunu söylemişti. Apalaş Dağları ve Missisipi Deltası yörelerinde yaşayan pek çok insanın yeni teknolojilere ulaşamadıklarını, bu yörelerde işsizliğin ABD ortalamasının 12 katı olduğunu belirtmişti. Bu gibi bölgeler için özel yatırım bankaları kurulması gerektiği görüşünü dile getirmişti. Clinton'a göre internete ulaşanlar ile ulaşamayanlar arasındaki fark büyük eşitsizlik yaratıyor. Bu açık mutlaka kapatılmalıdır. Clinton bu amaçla 2000 yılı sonuna kadar ABD okullarındaki bütün sınıfların internete bağlanması programını tamamlayacaklarını, Floransa toplantısında açıkladı. ABD'nin internet aracılığıyla yapılan ticareti vergi dışı tutmaya kararlı olduğunu söyledi ve Avrupalıların bu ticaretten de vergi almaya çalışmalarının, teknolojinin kazandığı bu yeni boyutu frenleyeceğini belirtti.

Buna karşılık Fransız Başbakanı Jospin'in savunduğu görüş, dünya ekonomisinde görülen hızlı değişimle sosyal adalet arasında bir denge kurulmasının gerekli olduğu yolunda. Jospin, kapitalizmin kurallarının hiçbir kısıntı yapılmadan uygulanması yoluyla dünyanın bütün sorunlarına çare bulunabileceğine inanmıyor. 21. yüzyıla 19. yüzyılın liberalizm anlayışı ile girilemeyeceği görüşünde. Ona göre dünya sadece firmaların ticari menfaatlerine göre yönlendirilmemeli, yeni değer yargıları, kurallar ve kurumlar oluşturularak, kapitalizmin olumsuz yan etkilerinin giderilmesine çalışılmalı.

İngiltere Başbakanı iki görüşün ortasındaki "üçüncü yolu" savunuyor. Ona göre küreselleşmenin sakıncalarını giderecek bazı denetim mekanizmaları gerekli olabilir ama bunlar dünya ekonomisinin kazandığı yeni di-

namizmi engellememeli, ekonomik kalkınmayı yavaşlatmamalı. Uluslararası finans sistemine güven duyulmasını sağlayacak önlemler alınırken paranın dünya ülkeleri arasında serbestçe akışı engellenmemeli. Küreselleşmenin sakıncalarının nasıl giderilebileceği konusunda çeşitli düşünceler var. ABD, Avrupa ve Japonya'nın hizmetler alanında serbest bölgeler yaratılması, elektronik ticaret ve uluslararası yatırımların tabi olacağı kuralların saptanması, fikri mülkiyet haklarının genişletilmesi, biyoteknoloji, çevre, sağlık ve gıda güvenliği alanlarında uyulacak esasların tespiti için öncülük yapmalarının, hatta gerekli kararları kendi aralarında almalarının uygun olacağını düşünenler var. Bu düşünce sahiplerine göre diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar daha sonra bu kararlara katılabilirler.[408] Bu yaklaşım uluslararası ilişkilerde küreselleşmenin etkisiyle yeni bir hiyerarşik düzen kurulması arzusunu yansıtıyor. Bunun uluslararası ilşkilerde eşitlikle, demokratik anlayışla ne kadar bağdaştığı kuşkulu.

Alman Başbakanı Schröder'in görüşleri de İngiliz Başbakanı'nın düşüncelerine yakın. O da ekonomik amaçlı girişimler, yapılanmalar sürdürülürken, meselelerin sosyal boyutunun da dikkate alınmasını savunuyor. O da katı devletçilikten yana değil, her şeye yön veren devlet anlayışı yerine halkın kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacak çözümleri savunuyor. Devletlerin alacağı bazı kararların sosyal yansımaları olacağını söylüyor. Örneğin, bütçe açıklarının sosyal adaletsizlik yaratacağını savunuyor. Bu konuda Başkan Clinton da benzeri görüşlere sahip. Ona göre gelişmiş ülkelerin bütçe fazlası vermeleri fakir ülkelere daha fazla yardım yapabilmenin en sağlıklı yolu. Bu nedenle liberal-sol partilerin de bütçe disiplini için çalışmaları gerektiğini savunuyor.

Bu alanda yapılan tarışmalarda IMF'in rolü de sık sık dile getiriliyor. Zira yeni kalkınmakta olan, ancak mali güçlük içinde bulunan ülkelerin izleyecekleri ekonomik politikalar üzerinde çoğu zaman IMF'in ve diğer bazı uluslararası ekonomik kuruluşların etkili olduğu görülüyor. Hatta IMF yardımları ancak bu politikaların uygulanması halinde veriliyor. Ancak IMF gibi kuruluşların izledikleri yaklaşımlar ve yöntemler de sık sık eleştiri konusu yapılıyor. Örneğin Dünya Bankası'nın en üst düzeydeki ekonomi uzmanlarından Joseph Stiglitz, yaptığı bir açıklamada fakir ülke-

408 Cutter, W. Bowman; Spero, Joan; Tyson, Laura, d' Andrea, *New World, New Deal*, Foreign Affairs, March/April, 2000, s. 90.

lerin uluslararası mali kuruluşların karar mekanizmalarına dahil edilmemelerini kuvvetle eleştirdi. Stiglitz Rusya'ya önerilen özelleştirme sisteminin de ülkeden milyarlarca doların kaçmasına yol açtığını, özelleştirmenin tek başına başarının garantisi sayılamayacağını söyledi. Rusya'daki uygulamanın bu ülkeyi daha zengin değil daha fakir yaptığını kaydetti. Aynı uzman Uzakdoğu ülkelerinde 1997-1998 yıllarında yaşanan krizler sırasında bu ülkelere IMF tarafından önerilen reçetelerin çalışan nüfusu ve küçük işyeri sahiplerini olumsuz yönde etkilediğini belirtti. Bazı ülkelerde bu yüzden küçük firmaların % 50'sinin iflasa sürüklendiklerini kaydetti. Stiglitz'in mali piyasaların sınır ötesi faaliyetlerini eleştirmesi ve hükümetlerin sınırlı bir ölçüde kalmak kaydıyla buna müdahale etmelerinin doğru olacağını söylemesi, uluslararası mali kuruluşların tepkilerine yol açtı.[409]

IMF ile ilgili eleştiriler bundan ibaret değil. Bu örgütün ülkeleri mali açıdan destekleyip desteklememe yolunda aldığı kararların arkasında, siyasi düşüncelerin yattığına inananlar da var. Aslında IMF'in çalışma kuralları Fon kredilerinin sadece mali ölçüler dikkate alınarak kararlaştırılacağını belirtiyor. Ancak siyasi etkilerden kuşkulananlar şu unsurları ön plana çıkartıyorlar: Birçok ülkede IMF'in koşullarına tam uyulmasa da kredi verilmeye devam ediliyor. Fon yönetiminde yer alanlar kendi hükümetleri tarafından atanmış kişiler. Ağırlıklı oy sistemi ABD'nin istemediği yönde karar alınmasına olanak vermiyor.[410] Özellikle bu son nokta, konuya kuşkuyla yaklaşanların ısrarla vurguladıkları bir husus. IMF'deki ağırlıklı oy sistemi aşağıdaki tabloda gösteriliyor:

Bu tabloda yer almayan 187 ülkenin toplam nüfusu 3,7 milyar, IMF'deki toplam oy yüzdesi 55,73. Zengin ülkelerin nüfus başına oy hakkı, fakir ülkelerin beş katı.

Önemli konuların oylanmasında % 85 oranında ağırlık oyu aranıyor. O bakımdan ABD'nin arzu etmediği önemli bir kararın alınması olanağı yok gibi görünüyor. Buna karşılık geçmiş uygulamalara bakıldığında IMF'in birçok kere ABD'nin siyasal olarak desteklemediği ülkeye kredi verdiği de görülüyor. Bu bakımdan IMF'in kararlarında siyasi etki unsurunu ihtiyatla değerlendirmek doğru olur.[411]

---

409 IHT, 27 Ocak 2000.
410 Thacker, *The High Politics of IMF Lending*, World Politics, s. 40-41.
411 Thacker, s. 47.

IMF'deki Ağırlıklı Oylama Sistemi

Ülkeler	*Nüfusu (milyon)*	*IMF yönetimindeki oy ağırlığı (%)*
ABD	246	19,11
İngiltere	57	6,20
Almanya	61	5,78
Fransa	55	4,80
Japonya	122	4,52
Suudi Arabistan	12	3,44
6 Ülkenin toplamı	***553***	***44,27***

Kaynak: Human Rights, Fifty Years On, A Reappraisal, s. 167.

Uluslararası alandaki ekonomik ve mali gelişmelere yön veren genel yaklaşımları değerlendirirken, bu gibi aykırı görüşleri savunanların düşüncelerini de dikkate almak gerek. Unutmamak gerek ki, yukarıda özetlenen görüşler, küreselleşmeye, daha çok gelişmiş sanayi ülkelerinin gözüyle bakan, doğal olarak o ülkelerin menfaatlerini ön planda gözeten ülkeleri liderlerinin yaklaşımlarını yansıtıyor. Bu konulara diğer ülkelerin de bir yandan dünyadaki gelişmeleri, bir yandan da kendi çıkarlarını dikkate alan yaklaşımlarla eğilmeleri gerekiyor. Bunun için küreselleşme olgusunun, devletin ekonomideki rolünün, özelleştirme akımlarının muhtemel sonuçlarının yalnız sanayileşmiş ülkelerin değil, Türkiye gibi ekonomik alanda yeni gelişen ülkelerin kamuoylarında da bütün yönleriyle tartışılması gerekiyor.

Devletin Sosyal Güvenlik ve Kültür Alanlarındaki Rolü

Devletlerin ekonomiyi yönlendirmek için izledikleri politikaları incelerken, konunun sosyal boyutuna bakmak da gerekiyor. Sanayi devriminin ilk dönemlerinde toplumun ve çalışanların haklarına, güvencelerine yeterince önem vermeyen sanayi devletleri, ancak 19. yüzyılın sonuna doğru bu konuda bazı önlemler almaya başlıyorlar. İlk sağlık sigortası Almanya tarafından 1883 yılında uygulamaya konuluyor. İş kazaları ile ilgili sigorta sistemini de Almanlar başlatıyorlar. Genel sağlık sigortasından daha da önce, 1871 yılında. Emeklilik sistemi de 1889'da gene Almanya'da başlıyor. Fransızların öncülük ettikleri alan ise 1905 yılında yürürlüğe konulan işsizlik sigortası. Bazı ülkelerde çeşitli sosyal güvenlik sistemlerinin hangi tarihlerde yürürlüğe konulduğu aşağıdaki tabloda görülüyor.

Bu tablo devletlerin sosyal sorumluluklarını üstlenmede genel olarak ekonomik sorumluluk üstlendikten çok sonra harekete geçtiklerini ortaya koyuyor. Sosyal güvenlik sistemlerinin harekete geçirilebilmesi ancak Fransız İhtilali'nden yaklaşık 100 yıl sonra mümkün olabilmişti. Oysa

Bazı Ülkelerde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Uygulama Tarihi

Ülkeler	*İş Kazası*	*Sağlık*	*Emeklilik*	*İşsizlik*	*Aile yardımı*
ABD	1930		1935	1935	
Almanya	1871	1883	1889	1927	1954
Fransa	1898	1898	1895	1905	1932
İngiltere	1897	1911	1908	1911	1945
İsveç	1901	1891	1913	1934	1947
İsviçre	1881	1911	1946	1924	1952
İtalya	1898	1886	1898	1919	1936

Kaynak: Beyond the Welfare State, s. 104

Fransız İhtilali'nin temelinde özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları yatıyordu. ABD'de de durum o tarihlerde Avrupa'dan pek farklı değildi. Sosyal harcamalar 1890'da GSMH'nın % 2,4'ünden ibaretti. Uzun yıllar süren çalışmalar ve mücadelelerden sonra, ancak 1981'de % 20,2 düzeyine çıkabildi. *Medicare* denilen sağlık programı çerçevesinde çocukların ve yaşlıların önemli bir bölümü sağlık sigortası kapsamına alındı. Ancak 1992 yılında ABD nüfusunun % 15'ini oluşturan 40 milyon kişi sağlık sigortasından mahrum bulunuyordu. Bunların üçte ikisi fakirlik sınırının altında olanlardan oluşuyor. Sorunlar hâlâ tümüyle çözülebilmiş değil. Japonya bu alanda evvelce de ABD'nin ve Avrupa'nın gerisindeydi, bugün de daha geride: 1890'da sosyal harcamalar GSMH'nın % 1,4'ü idi, 1985'te ancak % 16,2'ye ulaşabildi.[412]

Devlet ve Sosyal Güvenlik

Devletler evvelce sanayileşme ve ekonomik kalkınma hedeflerini bu insancıl hedeflerin çok önüne geçirmişlerdi. Üstelik sanayileşen devletler arasında da önemli farklılıklar vardı. Bazı Batılı devletlerin sosyal alanda halka karşı görevlerini diğerlerinden onlarca yıl sonra hayata geçirebilmiş olmaları düşündürücü. Son zamanlarda gündemde ön sıralarda yer alan insan hakları sorununa bir de bu açıdan bakmakta yarar var. Tabii bu sosyal amaçlı harcamaların o tarihlerde ne düzeyde olduğu da önemli. Sanayileşmiş ülkelerin bazılarında devletin sosyal amaçlı harcamalarının toplam GSMH içindeki yerinin % 3'ü aşması 1920'lerden sonra mümkün olmuştu. 1940 yılında sanayileşmiş ülkelerin sosyal harcamaları GSMH'larının % 5'ine ancak ulaşıyor. 1950'de % 10-20 arasında. Devletlerin GSMH'larının dörtte biri ile üçte biri arasında bir meblağı sosyal amaçlı harcamalara ayırmaları, çok daha sonraki yıllarda oluyor. Gerçekten özellikle 1960'tan sonra sosyal amaçlı harcamalar, ekonomik kalkınma hızından daha büyük bir süratle artıyor. Batı ülkelerinde 1960 ile 1975 yılları arasında ve 1975 ile 1981 yılları arasında ortalama kalkınma hızı % 4 olmuştu; sosyal harcamalarda ortalama yıllık artış ise % 8'e ulaşmıştı.

21. yüzyıla girerken Batı Avrupa ülkelerinin sosyal amaçlı harcamaları ortalama olarak GSMH'larının % 42'sine ulaşıyor. Maaastricht Antlaşması'nın getirdiği sıkı kurallara uymak için, başta Almanya olmak üzere bazı

412 Pierson, , s. 107-109; Bok, Derek, s.237, 240-250.

Avrupa ülkeleri sosyal amaçlı harcamalardan bir ölçüde kısıntı yapmaya çalışıyorlarsa da, kazanılmış hakların geri alınması kolay olmuyor ve buna sendikalardan ve toplumun çeşitli kesimlerinden tepkiler geliyor. Bu nedenle devletler daha uzunca bir süre büyük çaplı sosyal harcamalar yapmak zorundalar. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında olduğu gibi, işsizliğin rekor düzeyde arttığı dönemlerde, devletler artan ölçüde işsizlik sigortası ödemek zorunda kalıyorlar. Hükümetler aldıkları doğrudan veya dolaylı önlemlerle ekonomiye yön verirken, bu sosyal amaçlı giderlerini karşılayabilecek oranda gelir sağlamayı da, öncelikle hedefleri arasında sayıyorlar. Örneğin Almanya sosyal alandaki yükümlülüklerini karşılayabilmek için, kısa bir süre önce katma değer vergisini artırdı.

Devletin yaptığı sosyal harcamaların ne ölçüde yarar sağladığı konusunda farklı görüşler var. Bu harcamaların pek başarılı olmadığı, fakirlerin sayısında azalma olmadığı, sosyal harcamaların sürekli bir devlete bağımlılık duygusu geliştirdiği görüşünde olanlar da var. Örneğin ABD'de fakirler için konut üretme projesinden, beklenen yararların sağlanamayacağı düşüncesiyle vazgeçildi. İngiltere'de devlete ait sosyal konutlar Thatcher'in Başbakanlığı döneminde özelleştirildi.[413]

Avrupa Birliği'nin çalışma programında bu unsurlar önemle göz önünde bulunduruluyor. AB'nin kurallarının, iç düzenlemelerin önemli bir bölümü, çalışma hayatı ve sosyal güvenlikle ilgili politikalardan oluşuyor. Ayrıca eğitim ve kültür faaliyetlerinin desteklenmesi de, öncelikli hedefler arasında. Bu politikaların sayesinde bugün ABD'de fakirlik sınırının altında yaşayanlar nüfusun %20'si iken, bu oran örneğin Belçika'da % 6. Avrupa'da ortalama sosyal güvenlik harcamaları toplam gayri safi milli hasıla'nın % 30'u oranına yükselmiş bulunuyor. 1990'lı yılların başına gelindiğinde, bazı AB ülkelerinde sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler ve emeklilik ödemeleri gibi sosyal içerikli harcamaların gayri safi milli hasılaya oranı % 25'i aşmış, bazılarında % 30'a ulaşmıştı. 1990 yılında bu alanda en ön sırada gelen ülke Hollanda. Onu sırasıyla Danimarka, Fransa, Belçika Almanya, Lüksemburg, İtalya ve İngiltere izliyor. AB'nin son sıralarında Yunanistan, İrlanda ve Portekiz yer alıyor. Ancak bu ülkelerde bile sosyal amaçlı kamu harcamalarının GSMH'ya oranı % 15'in altında değil.[414]

---

413 Drucker, s. 69-70.
414 Kesselman, s. 74.

Bazı AB Ülkelerinde Sosyal Harcamalarda Artış 1970-1993
(GSMH'nın yüzdesi olarak)

Ülkeler	*1970*	*1980*	*1985*	*1990*	*1993*
Almanya	21,5	28,8	28,4	26,9	27,6
Belçika	18,7	28,0	29,3	27,0	27,6
Danimarka	19,6	28,7	28,4	29,8	33,2
Fransa	19,2	25,4	28,8	27,7	30,9
Hollanda	28,8	30,1	31,7	32,2	33,6
İngiltere	15,9	20,6	23,8	22,1	27,3
İspanya		18,2	20,0	20,6	24,0
İtalya	17,4	19,4	22,6	24,1	25,8
Yunanistan		9,7	15,4	16,1	16,3

Kaynak: Developments in West European Politics/ AB Komisyonu verilerine göre (1995)

Batı Avrupa ülkeleri, sosyal harcamaları özellikle 1970'lerden sonra büyük ölçüde artırdılar. Bu yıllarda ortalama yıllık sosyal harcama artışı % 5'i buldu. 1980'li yıllarda artış hızı % 2'ye düştü. Ama toplam harcamalar ileri düzeye ulaştı. Bazı AB ülkelerinde sosyal harcamaların artışı yukarıdaki tabloda görülüyor.

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi, AB ülkelerinin sosyal harcamalarında genelde önemli bir artış olmakla birlikte, ülkeler arasında büyük farklılıklar da göze çarpıyor. 1970 yılında Hollanda sosyal harcamalara diğerlerinden daha çok kaynak ayırıyor. İngiltere'nin o yıllardaki harcama oranı şaşırtıcı derecede düşük. Ancak AB'ye üye olduktan sonra İngiltere'nin harcamalarında da önemli artışlar göze çarpıyor. 1993 yılında en ileri düzeyde sosyal harcama yapan ülke Danimarka, onu Hollanda izliyor. Yunanistan en geride. Bu oranlar bir yandan devletlerin sosyal politikalarına, bir yandan maddi olanaklarına bağlı. Genel olarak refah toplumu ilkesini benimseyen ülkelerde, devlet, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki gelir farklılıklarını azaltıcı yönde çaba gösteriyor ve elindeki kaynakları bu yönde değerlendiriyor. Devlet harcamaları içinde transfer harcamalarının en büyük yeri tutmasının bir nedeni de bu.

Devletin ekonomik ve sosyal hayat içindeki yeri değerlendirilirken, bütün bu verileri bir arada dikkate almak gerekiyor. Öyle anlaşılıyor ki, demokratik alanda diğerlerinden daha ileri giden ülkeler dahi, ekonomik

alanda belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmadan, demokratik anlayışın gereği olan sosyal önlemleri uygulamaya koyamadılar veya sınırlı biçimde koyabildiler. Ancak sosyal devlet anlayışı ile atılan bu ileri adımlar bazı ülkelerde ekonominin üzerine, taşıyamayacağı kadar büyük bir yük yükledi. Unutulmamalı ki, 1889 yılında Bismarck 65 yaşına gelenlere emeklilik hakkı tanıdığında Almanya'da ortalama ömür 45 yıldı. Şimdi OECD ortalaması 76 yıl. Son yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar da, hükümetlerin sosyal hakları korumada ciddi güçlüklerle karşılaşmasına yol açtı. 1976 yılında İngiltere Hükümeti IMF'den 3,9 milyar dolar kredi alabilmek için ücret artışlarını sınırlamayı ve sosyal amaçlı harcamaları azaltmayı kabul etti. Daha sonraki yıllarda sosyal harcamalar yeniden artış gösterdi. Özellikle 1989-1990 yılları arasında sosyal güvenlik harcamalarının devletin toplam harcamaları içindeki payı % 29,7'ye, sağlık harcamalarının oranı da % 13,8'e çıktı.[415] İngiltere'de yapılan bir araştırma, 1985 yılında bir emekliyi 2,3 çalışan desteklerken bunun 2025 yılında 1,8 kişiye ineceğini gösteriyor. Yani her çalışanın desteklemek zorunda olduğu emekli sayısı artacak.[416] Bazı ekonomistler 21. yüzyılın ekonomik sorunlarının başında bu meselenin geleceğini düşünüyorlar. Örneğin, 2030 yılında sanayileşmiş ülkelerde yaşlı nüfus için bir yılda ödenecek emeklilik maaşının ve sağlık masraflarının 64 trilyon doları bulacağı hesaplanıyor.[417]

Bu gelişmenin işaretleri şimdiden görülüyor. Örneğin 1992 yılında ABD'de 1,5 milyon yaşlı huzurevlerinde yaşıyorlardı ve bunların sağlık ve genel giderlerinin toplamı 54 milyar doları buluyordu. Kaldı ki, bunlar yaşlı ve bakıma muhtaç olanların sadece % 22'sini oluşturuyordu. 2000 yılında ABD'de bu gibi kurumlarda veya evlerinde tedaviye ihtiyaç duyanlara yapılacak harcamaların 131 milyar dolara ulaşacağı hesaplanıyordu.[418]

Bu sıkıntı yalnız Batı ülkelerinde yaşanmayacak. Zaman içinde diğer ülkelerde de hissedilecek. Örneğin, Çin'de bugün 100 milyon olan 65 yaşın üzerindeki nüfus 2030 yılında 400 milyona yükselecek.[419] Bu kadar büyük bir emekli kitlesini beslemek, Çin için ciddi bir sorun yaratacak. Geçtiği-

---

415 Micklethwait, s. 88; Kesselman, s. 69, 73.
416 Pierson, s. 110.
417 *Entering the 21st Century*, s. 35
418 Bok, Derek, s. 282.
419 Yergin, s. 394.

miz 15 yıl içinde birçok Batı ülkesinde sosyal harcamalardaki artış oranı OECD rakamlarına göre 1960 ile 1975 yılları arasında % 8 oldu. Daha sonraki yıllardaki artış yukarıdaki tabloda gösteriliyor. 1975-1981 yılları arasında OECD ülkelerindeki sosyal harcama artışı % 4. Bu gene de OECD'nin ortalama kalkınma hızından yüksek. 1990'lı yılların başına kadar birçok ülkede sosyal harcama artışı makul ölçülerin üst sınırına ulaşmış bulunuyordu. 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen, sosyal harcamalarda artış devam etti. AB ülkelerinde ortalama olarak 1990 yılında GSMH'nın % 23,7'si olan sosyal harcamalar 1996'da % 26,5'a çıktı.[420]

1990'lı yılların sonlarına doğru bazı Batı Avrupa ülkelerinin sosyal harcamaların yükünü bu düzeyde daha fazla taşıyamayacakları anlaşıldı. Başta Almanya olmak üzere, sosyal harcamalardan kısıntı yapacak projeleri yürürlüğe koymaya başladılar. Bunun siyasi sonuçlarına katlanmayı da göze alarak...

Gerçekten, devletler artık sosyal harcamaların bu yükünü pek kolay kaldıramıyorlar. Bu nedenle AB ülkelerinde emeklilik yaşının 67'ye hatta 70'e yükseltilmesi yönünde çalışmalar var. Özellikle 2010 yılına doğru Batı ülkelerinin sosyal güvenlik sisteminde büyük sıkıntılar yaşanması bekleniyor. Zira İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yaşanan nüfus patlaması sırasında dünyaya gelenler 2010 yılı civarında emeklilik yaşına ulaşmış olacaklar. O dönemde çok sayıda çalışanın birden emekliye ayrılması sosyal güvenlik sistemlerinin ödeme gücünü zorlayacak. Devletlerin sosyal güvenlik alanında uyguladıkları farklı sistemler, sosyal güvenlik harcamalarının mali yükü alanında da farklı sonuçlar doğuruyor. Bazı ülkelerde emekli olanlara maktu bir emeklilik maaşı ödeniyor. Bazılarında bu ödeme, emeklinin çalıştığı yıllarda aldığı ücrete endeksleniyor.

Danimarka gibi birkaç ülke emekli maaşlarının tümünü devlet bütçesinden ödüyor. Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde ise devletin emekli maaşına katkısı dörtte bir oranında, gerisi işçi ve işverenlerden sağlanan emekli kesintilerinden kaynaklanıyor. ABD'de emekli maaşlarına devletin katkı oranı çok düşük.

20. yüzyıl sona ererken Almanya'nın da çözüm aradığı sorunların başında bu geliyordu. Hükümet sosyal harcamalarda kısıntı yaparak bütçe dengelerini korumaya çalışıyordu. Bunun doğurduğu toplumsal ve siyasal

---

420 Pierson s. 162.

riskleri de göze alarak... Bir yandan bu yüksek sosyal harcamalar kısıtlanmaya çalışılırken, bir yandan da bu harcamaların karşılanması için devlet gelirlerinin artırılması yoluna gidiliyor. Ancak devlet gelirlerini artırmanın da bir sınırı var. Bu sınırın GSMH'nın % 40'ını pek geçemeyeceği düşünülüyor.[421]

İngiltere, İtalya, Yeni Zelanda ve Japonya emeklilik yaşını yükseltmeye çalışıyorlar. Türkiye de bu gruba giriyor. 1999 yılı sonlarında yapılan yasa değişikliği ile Türkiye'de evvelce Batı standartlarına göre çok düşük olan emeklilik yaşının zaman içinde yükseltilmesi yoluna gidildi. Fransa, Portekiz, İrlanda ve Finlandiya gibi ülkelerde ise tam emekliliğe hak kazanmak için gerekli fiili çalışma süresinin artırılmasına gidiliyor. ABD, Belçika, İngiltere ve Danimarka'da işsizlik sigortasından yararlanma süresi kısaltılıyor. Almanya, İrlanda, İsviçre ve Yeni Zelanda işsizlik sigortası ile sağlanan avantajları azaltıyorlar.[422]

Küreselleşmenin ve onun yarattığı ekonomik zorlukların etkisiyle devletin sosyal harcamalarında kısıntıya giden ülkelerden biri de Fransa. Fransa'nın bugünkü sosyal güvenlik sistemi 1945 yılında çıkartılan kararnamelere dayanıyor. Fransa'da bu amaçla yapılan harcamalar 1993 yılında yaklaşık 350 milyar dolara ulaşıyordu. Bunun % 44,4'ü işçi ve işverenlerden yapılan yasal kesintilerden sağlanıyor. Orada da, diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi, nüfusun yaşlanması çalışanlar üzerindeki sosyal güvenlik yükünü artırıyor. Fransa'da 20 yıl önce sosyal sigorta primi ödeyen üç kişi bir emekliyi beslerken, bu 1990'ların ortasında iki kişiye indi. 2025 yılında her çalışan bir emekliyi besleyecek. Bu 1987 yılında % 15 olan sosyal sigorta primlerinin 2025 yılında % 27'ye çıkması anlamına geliyor. Sağlık harcamalarındaki hızlı artış da sosyal sigorta sistemini zorlayan nedenlerden biri. 1970 ile 1995 yılları arasında gayri safi milli hasıla sekiz kat artarken sağlık harcamaları 13 kat artış gösterdi. Bu nedenle aynı dönemde brüt ücretler yılda % 1,8 artarken, sosyal sigorta primlerindeki yıllık artış % 3,1 oldu. Yani bu gelişmeler çalışanların refahını kısıtlayıcı ve devlet kaynaklarını zorlayıcı etki yapıyor.[423] 1995 yılında Fransız hükümetinin ekonomide başlattığı reform sürecinin bir boyutu da, sosyal harcamaları

421 Drucker, s. 73.
422 Pierson s. 164.
423 Picq, s. 127-128.

kısmak oldu. Eylül 1995'te hükümet kamu sektöründeki ücretleri dondurduğunu ilan etti. Memurların emeklilik haklarında da kısıntı yapmayı kararlaştırdı. Kârlı olmayan bazı devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi ve bunun sonucunda çok sayıda çalışanın işten çıkartılması yoluna gidildi. Kamunun sağlık harcamalarında da azaltma yapılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine Fransa'da örneği az görülen boyutta grevler ve protesto gösterileri başladı. O yılın Ekim ayında 320 000 devlet memuru greve gitti.

İtalya'da da sosyal güvenlik harcamalarında kısıntıya gidildi. 1980'li yıllarda sosyal güvenlik harcamaları tamamen kontrolden çıkmıştı. Toplumun onda biri, Güney bölgelerinde yaşayan yetişkinlerin ise üçte biri devletten sosyal güvenlik maaşı alıyordu. Bunların sayısı yılda 180 000 kişi artıyordu. Hükümet 1995 yılında en az 30 000 kişinin usulsüz biçimde sosyal yardım aldığını açıkladı. Emeklilik yaşı diğer Avrupa ülkelerinin çok altındaydı. Bazı bürokratlar 20 yıl bile hizmet görmeden emekliye ayrılabiliyordu. Emeklilik maşları enflasyona bağlı olarak otomatik biçimde artıyordu. Bu harcamalar İtalya'nın büyük bir borç yükü altına girmesine yol açtı. 1980'li yılların ortalarında bütçe açığı gayri safi milli hasılanın % 12'sini aştı. Bu şartlar değişmedikçe İtalya'nın Avrupa Para Birliği'nde kalması olanaksızdı. Nitekim 1992 yılında İtalya Para Birliği'nden ayrılmak zorunda kaldı. O dönemde İtalya hükümeti sosyal güvenlik alanında köklü değişiklere gitti. Sahte belgelerle sosyal güvenlik ödemeleri alınmasının önüne geçildi. Maaş alanların sayısındaki yıllık artış 72 000'e düştü. Bu tedbirlerin de yardımıyla İtalyan ekonomisi Maastricht kriterlerine büyük ölçüde uyum göstermeye başladı. İtalya 1995 yılında Lamberto Dini'nin Başbakanlığı döneminde sosyal haklarda daha da büyük kısıntılar içeren yasal düzenlemeler yaptı. Ücretlilerin emekli olabilmeleri için 35 yıl çalışmaları şartı getirildi. En erken emeklilik yaşının 2008 yılına kadar uzanacak bir zaman dilimi içinde 52'den 57'ye yükseltilmesi kabul edildi. Bu yıldan sonra emekli olabilmek için 40 yıl çalışmış olma şartı aranacak. Daha sonra emeklilik yaşı erkeklerde 65'e, kadınlarda 60'a yükseltilecek.[424]

Aynı sorunlar AB üyeliğine aday Doğu Avrupa ülkelerinde de var. Polonya'da demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçildikten sonra sosyal güvenlik sisteminin de gözden geçirilmesi gerekti. Macaristan'da 1992 yılında yapılan bir araştırmaya göre ülkede 4,2 milyon çalışan 2,7 milyon

424 Kesselman, s. 460.

emekliyi beslemek zorundaydı. Her emekliye 1,6 işçi düşüyordu. Sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini finanse etmek olanaksız hale gelmişti. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal güvenlik sistemi bazı Batı ülkelerinden daha yaygındı. Bu ülkelerde de sosyal güvenlik harcamalarında kısıntıya gidilmesi zorunluluğu ortaya çıktı.[425]

Genel olarak sosyal haklarda bir gerilemeye gidilmesi düşüncesi yüzyılın sonunda Batı ülkelerinde gözle görülür bir eğilim olarak ortaya çıkıyor. Ancak uygulamada ülkeden ülkeye bazı farklılıklar olduğu da gözardı edilmemeli. Örneğin İsveç bu alanda öteden beri örnek bir çalışma yürütüyor. Ulusal İş Kurumu gençlerin ve yetişkinlerin mesleki eğitimi için özel bir program yürütüyor. Ekonominin durgunluk dönemlerinde bu kurul iş yaratmak için özel projeler uyguluyor ve ilave istihdam yaratan firmalara özel sübvansiyonlar veriyor. Buna karşılık bu mesleki eğitim programlarına katılmayanlara veya gösterilen işte çalışmayı kabul etmeyenlere işsizlik sigortasından ödeme yapılmıyor. Yani işsizliğin önlenmesi için hem teşvik edici hem zorlayıcı bir politika uygulanıyor. 1991-1992 yıllarında bu ve benzeri programlar için İsveç'in yaptığı harcamalar GSMH'sının % 2,15'ine ulaşıyordu. Aynı yıllarda bu oran Almanya'da % 1,21, Japonya'da % 1,13, Fransa'da % 0,80, ABD'de % 0,25 idi. İsveç mesleki eğitim programların katılan işçi başına 12 000 dolar, ABD ise 1 800 dolar harcıyor. Bu politikaların sonucunda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllardan 1990'lı yılların başına kadar İsveç'te işsizlik oranı % 2-3 düzeyinde kaldı. Ancak 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan durgunluk işsizliği % 7'ye kadar çıkarttı ama bu sosyal programlar uygulanmasa idi, işsizliğin % 10'u aşması bekleniyordu.

Almanya'daki sistemin ağırlığı çıraklık ve mesleki eğitime dayanıyor. Orada öğrenciler haftanın belirli günlerinde mesleki eğitim görürken, geri kalan zamanlarını bir işyerinde çalışarak geçiriyorlar. Bunlara yarım ücret ödeniyor. Almanya bu ve benzeri sosyal programlara rağmen 20. yüzyılın son yıllarında işsizliğin % 10'u aşmasını önleyemedi.

Japon sistemi Almanya'dan da İsveç'ten de farklı. Orada gençleri işe hazırlama ve onlara mesleki eğitim verme işi, esas olarak özel sektöre bırakılmış. Orada işverenler iyi bir genel eğitim görmüş ve belirli yetenekleri olan gençleri tercih ediyorlar. Bu nedenle Japon öğrencilerin sadece dörtte

---

425 Kesselman, s. 502.

biri mesleki eğitim okullarına gidiyor. Okullarla şirketler arasında yakın işbirliği var. İşverenler önemli görevlere getireceklerini en iyi okullardan seçiyorlar. Öğretmenler de öğrencilerini en iyi şirketlere yerleştirmeye çalışıyorlar. Böylece en kaliteli gençleri yetiştirmek ve onları istihdam etmek için bir yandan okullar bir yandan da firmalar birbiriyle yarışıyor. Ayrıca firmalar da kendi bünyelerine aldıkları işçileri eğitmek için özel bir çaba gösteriyorlar. 20 işçiden fazla çalıştıran firmalarda bir eğitim sorumlusu var.

ABD'de Kongre 1976 ve 1984 yıllarında çıkarttığı yasalarla mesleki öğrenimi teşvik etti. 20. yüzyılın sonunda çeşitli alanlarda mesleki eğitim gören ABD gençlerinin sayısı 5 milyona ulaşmıştı. Ama orada devlet İsveç'ten farklı olarak sırf istihdam amacıyla iş sahası yaratma yoluna gitmedi. Orada da okullarla işverenler arasında yakın ilişki kuruldu. Yerel kolejlerin ve mesleki eğitim okullarının % 75'i firmalarla işbirliği içinde çalışıyor.[426]

Dikkat edilmesi gereken nokta, devletin sosyal güvenlik harcamalarını azaltma eğiliminin güç kazandığı ülkelerde, sosyal hakların ve sosyal harcamaların esasen en üst düzeye ulaşmış bulunması. Türkiye gibi henüz bu alanda bazı adımlar atması gereken ülkeler açısından bunun bir örnek olarak alınması zor.

Bir bütün olarak bakıldığında önümüzdeki yüzyılın başlarından itibaren Batı ülkelerinin nüfus yapısındaki değişiklikler ve piyasa ekonomisinin zorunlulukları, özellikle rekabet gücünün korunması gerekliliği dikkate alındığında bugünkü sosyal refah devleti ölçülerinin ve uygulamalarının sürdürülmesinin zor olacağı anlaşılıyor.

Bu sosyal harcamaları karşılamak için devletler vergileri artırma yoluna gittiler. OECD ülkelerinde ortalama vergiler 1980 yılında % 34 iken 1990'lı yılların ortalarında % 37,5'a yükseldi. Ancak birçok Avrupa ülkesi artık gelir ve kurumlar vergisinde üst sınıra yaklaşıldığını düşündüklerinden ağırlığı dolaylı vergilere ve özellikle katma değer vergisine vermeye başladılar.

21. yüzyıla girerken bu nedenlerle refah devleti kavramı da sorgulanmaya başlandı. Özellikle nüfusun yaşlanmaya başlaması, çalışan nüfus üzerindeki sosyal güvenlik yükünü hissedilir derecede artırdı. Nüfusun yaşlanmasından doğan emeklilik ödemelerindeki artışın 2020 yılında

426 Bok, Derek s. 75, 77-78, 83.

GSMH'nın % 5'ini bulacağı da OECD'nin bir araştırmasında yer alan tahminler arasında.[427]

Devletin sosyal görevlerinin değişen dünya şartlarına nasıl uydurulabileceği en çok tartışılan konulardan biri. Bir yandan ekonomik koşulların zorunlu kıldığı önlemler, bir yandan da kazanılmış sosyal hakların geri alınmasındaki zorluklar, hükümetleri ve siyasi partileri zor tercihler yapmak durumunda bırakıyor. Son yıllarda İngiliz İşçi Partisi 1992 yılı sonunda, o zamanki Parti Başkanı John Smith'in girişimi ile bir "Sosyal Adalet Komisyonu" kurdu. Komisyonun görevi refah toplumunda sosyal adalet özleminin çağın sosyal ve ekonomik koşulları ile nasıl bağdaştırılabileceğini araştırmaktı. Komisyon, raporunu 1994 sonbaharında tamamladı. Vardığı sonuçlar özetle şöyle:

- Özgür bir toplumun temeli, vatandaşların eşit değer taşıdığına dayanır. Bunun göstergesi siyasal ve toplumsal özgürlükler, yasalar karşısında eşitlik gibi unsurlardır.
- Vatandaşlık haklarının gereği olarak herkes belirli bir gelir sahibi olma, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmalıdır.
- Eşit vatandaşlık şartları eşit fırsatlara sahip olmayı da gerektirir.
- Yukarıdaki bu üç temel koşulun yerine getirilebilmesi için, adaletsizlikten kaynaklanan eşitsizlikler azaltılmalı ve olanakların elverdiği ölçüde ortadan kaldırılmalıdır.

Komisyon, ekonominin globalleşmesi, devletle vatandaş ilişkilerindeki köklü değişiklikler gibi önemli evrimlerin sosyal adalet alanındaki eski sosyal demokrat yöntemlerin artık kullanılamaz hale geldiğini belirtiyor. Artık eskisi gibi vergilendirme ve sosyal harcamaları yönlendirme yöntemleriyle zayıf durumdakilerin korunmasının ve refahın yeniden paylaştırılmasının mümkün olamayacağını kaydediyor. Komisyona göre ekonomik alanda fırsat eşitliğinin yaygınlaştırılması yalnız ekonomik kalkınmanın değil sosyal adaletin de gereğidir. Komisyon bu düşünceyle verimli bir üretim ile refahın ve fırsatların adil dağıtımı konuları arasında denge kurulmasını öneriyor. Raporda hayat boyu eğitimin geliştirilmesine ağırlık veriliyor. Yüksek yetenekli bir işgücü yaratılarak ülkenin serve-

427 Pierson, s. 163, 169, 170.

tinin artırılması hedef olarak gösteriliyor. Bunun hem bireysel hem de toplumsal refahı artıracağı belirtiliyor. Çalışma yoluyla elde edilecek kazancın fakirlikten kurtulmanın ve makul bir yaşam düzeyine kavuşmanın en etkili yolu olduğu vurgulanıyor. Komisyon bu amaçlara uygun biçimde hükümetin tam istihdamın yaratılması için çalışması gerektiğini belirtiyor.

Komisyon raporunun temel yaklaşımı, refah devletinin başarısı için ekonominin güçlendirilmesi ve bu yolla gelir dağılımının düzeltilmesi. Bu anlayışla Komisyon, daha yüksek bir sosyal güvenlik bütçesinin sosyal başarının değil ekonomik başarısızlığın kanıtı olduğunu ileri sürüyor. Bu anlayışa göre, refah toplumu artık ekonomik başarısızlıkları telafi eden bir sistem değil ekonomik başarıya götüren bir sıçrama tahtası olmalı. Bunun anahtarı da eğitim-çalışma-refah üçgeninde aranmalı.[428]

İngiliz İşçi Partisi'nin son yıllardaki politikalarına yön veren unsurlar arasında kuşkusuz bu raporun da rolü var. Ama kitabın başka bölümlerinde de belirtildiği gibi, bu görüşlerin Avrupa'daki diğer sosyalist partiler tarafından aynen benimsendiğini söylemek de zor. İngiltere içinde de bu rapor ve İşçi Partisi'nin benimsediği yeni görüşler tartışılıyor. Bütün vatandaşlara iş imkânı sağlanması, eşit fırsatlar yaratılması en ileri ülkelerde bile hâlâ bir ütopya olarak görülüyor. Her vatandaşa makul bir hayat sürmesine olanak verecek bir "temel gelirin" nasıl sağlanacağı da belli değil. En ileri ülkelerde bile fakirlik sınırının altında çok sayıda insanın yaşıyor olması, bu hedeflere henüz yaklaşılamadığını gösteriyor. Kaldı ki, İngiltere gibi sosyal refah devleti yolunda önemli bir mesafe almış ülkelerin çözümleri, bu alanda aynı derecede ileri gidememiş ve bütün vatandaşlarına sosyal refah devleti standartlarını sağlamada henüz o düzeye gelememiş ülkeler açısından da geçerli sayılabilir mi? Bu soruların cevabını her ülkenin ve değişik eğilimdeki her siyasi partinin kendi koşullarını değerlendirerek cevaplandırması gerekiyor.

Halkın kendini mutlu hissetme düzeyi de önemli. Bu konuda yapılan bir çalışmaya göre ilk sırada İsveç ve İzlanda yer alıyor. Onları Danimarka ve Hollanda izliyor. ABD 11, Fransa, 25, Japonya 29, Yunanistan 32. sırada.[429] Halkın ekonomik düzeyi ile mutluluk duygusu arasında bir bağ

---

428 Pierson, s. 187-189.
429 Bok, Derek, s. 151-152.

bulunduğu görülüyor. Ancak bu bağ genelde 10 000 dolarlık kişi başına gelir düzeyi aşılınca kayboluyor. Örneğin İrlandalılar Almanlardan, Tayvanlılar Japonlardan daha mutlu. Diğer bir ölçü de "toplumsal servet" sayılan aile bağlarındaki değişim. Ekonomik bakımdan gelişen bazı Batı ülkelerinde aile bağlarının gevşediği görülüyor. ABD, İngiltere, Hollanda, Kanada ve Kuzey ülkelerindeki boşanma oranlarında büyük artış var. Evlenmeden birlikte yaşayanların oranı İsveç ve Danimarka'da % 45'e ulaşıyor, Hollanda'da % 19, ABD'de % 14. ABD'de evlenmeden anne olanların oranı 1940 ile 1993 yılları arasında % 5'ten % 31'e yükselmiş. İtalya, İspanya ve Japonya'nın dışındaki diğer sanayileşmiş ülkelerde de benzeri bir eğilim var.[430] Türkiye'de ve genellikle Doğu ülkelerinde aile bağları Batı ülkelerinden daha sağlam. Türkiye'de boşanma oranlarında büyük artış yok.

Mutlu olamama nedenleri arasında güvenlik koşulları da var. 1990 yılında ABD'de şiddetli suçların sayısı 1,7 milyon, 25-34 yaşları arasındaki gençler arasında cinayet işleme oranı Avrupa ülkelerinde ve Japonya'da 100 000 kişide 1-2 iken ABD'de 38. 1990 yılı itibariyle ABD, mahpus oranında 100 000 kişide 398 ile bütün Avrupa ülkelerini geride bırakıyor. Örneğin Türkiye'de bu oran 79.

Halkın mutluluğunu saptamaya çalışan araştırmaların bazı eksik veya tartışılabilir yönleri de var. Çelişkili görünen bir husus şu: Mutluluk sıralamasında ilk sıraya yerleştirilen devletler intihar olaylarının da en çok görüldüğü ülkeler arasında yer alıyor. Ayrıca, mutluluk düzeyi ile demokrasi arasında da doğrudan bir bağ bulunmadığı izlenimi yaratılıyor. Gerçekten ABD ve İngiltere'den önce yer alan ülkeler arasında gerçek bir demokrasiye sahip olmayanlar var. Aynı durum Fransa'nın önünde yer alan bazı ülkeler için de söz konusu. Bu gibi araştırmalarda sübjektif unsurların ön plana çıktığı görülüyor.

Bu gibi araştırmaların sonuçları ne olursa olsun, sıralamalar ne olursa olsun, çağının ön saflarında yer almak isteyen devletlerin, halkının refahının yanı sıra mutluluğunu da dikkate almak zorunda oldukları bir gerçek. Bu bakımdan devlet politikalarının saptanmasında sadece ekonomik ve mali unsurların göz önünde tutulması yeterli olmuyor. Devletin temel sorumluluklarından biri de halkın sağlığı.

---

430 Inglehart, s. 218; Fukuyama, *The Great Disruption*, s. 41-45.

Refah Devletinde Sağlık Hizmeti

Bütün vatandaşlara sağlık hizmeti sağlanması, sosyal devletin öncelikli görevleri arasında sayılıyor. Devletlerin sağlık harcamaları alanında da sosyal harcamalardakine benzer bir gelişme göze çarpıyor. OECD ülkelerinde ortalama sağlık harcamalarının GSMH'ya oranı 1960 yılında % 4 iken 1992'de % 8'in üzerine çıktı. Burada da ülkeden ülkeye farklılıklar gözleniyor. Örneğin, Finlandiya'da % 9,8 iken Yunanistan'da % 5,4.[431] Avrupa'da yaygın olan nüfusun yaşlanması sorununun yakın gelecekte bütün AB ülkelerini diğer sosyal harcamaların yanı sıra sağlık harcamaları alanında daha kısıtlı hareket etmek zorunda bırakması bekleniyor. Özellikle tek para birimi euro'ya geçmek isteyen ülkeler, bütçelerinde kısıtlayıcı önlemler almak zorundalar. Oysa kamunun halkın sağlığı için yaptığı harcamalar Avrupa'da sosyal refah devletinin bir gereği gibi görülüyordu. İsveç, İngiltere, Japonya ve Kanada gibi ülkelerde halkın tümü kamu sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabiliyor. Bu oran Almanya'da % 92,2, ABD'de ise sadece % 44. Bu alanda en ileri gidenler İskandinav ülkeleri. Örneğin Danimarka'da acil müdahale gerektiren durumlarda ülkedeki yabancılar dahi tıbbi müdahalelerden ücretsiz olarak yararlanabiliyorlar. Batı ülkelerinde sağlık hizmetlerinin maliyeti de farklı. Örneğin 1993 yılında kişi başına ortalama sağlık harcamaları İngiltere'de 1 200, Fransa ve Almanya'da 1 800, Japonya'da 1 400 dolar civarındayken ABD'de 3 200 dolar düzeyindeydi. ABD'de toplam sağlık harcamaları 1994 yılında toplam gayri safi milli hasılanın % 13,5'una ulaşmıştı. Aynı yıl bu oran Fransa'da % 9,7, Almanya'da % 9,5, İngiltere'de % 6,9 oranındaydı. Bu tablonun doğal sonucu olarak ABD'de kişi başına hastane yatağı Avrupa ve Japonya'dan çok daha fazla, hasta başına doktor ve hemşire sayısı da diğer ülkelerden daha çok. Sağlık hizmetlerinin düzeyi ve tıbbi araştırmalar, diğer ülkelerden daha ileri. ABD'de doktorların yıllık geliri İngiliz, Fransız ve Japon doktorlarının üç katı, Alman doktorlarının iki katı.

Bu rakamlar ve bilgiler, tablonun sadece bir yönünü yansıtıyor. Sağlık hizmetlerinin ücretsiz olduğu ülkelerin birçoğunda bu hizmetlerin kalitesi konusunda şikâyetler var. Ayrıca gerekli tedaviden yararlanabilmek için bazen uzun süre beklenmesi gerekiyor. Örneğin 1989 yılında İsveç'te 31 000 kişi ameliyat için bekleme listesindeydi. İngiltere'de 1990 yılında

---

431 Rhodes, s. 59, 64.

tıbbi muayene için bekleyenlerin sayısı 900 000'e ulaşmıştı. Japonya ve Almanya gibi ücretsiz sağlık hizmetinin bulunduğu ülkelerde bu gibi sorunlarla daha az karşılaşılıyor. İngiltere ve İsveç'te hastalar bir müdahaleye ihtiyaç duyduklarında çoğu zaman hekim seçme olanağına sahip değiller. Sistemler farklı olmakla birlikte Batı Avrupa'da ve ABD'de halkın % 27 ila %35'inin verilen sağlık hizmetini orta veya düşük düzeyde buldukları görülüyor. Halkın yarıdan fazlası sağlık hizmetlerini aşırı bürokratik buluyorlar. Ayrıca devletin sunduğu sağlık hizmetinde yapılan harcamaların büyücek bir bölümünün gereksiz olduğu, bazı masrafların yasa dışı kazanç elde etmek için yüksek gösterildiği, yapılan bazı araştırmalarda ortaya çıkartılmış bulunuyor. 1992 yılında ABD'de toplam sağlık harcamalarının % 10'unu oluşturan 80 milyar doların bu yollarla israf edildiği saptandı. Türkiye'de de bazen bu yolda iddialar kamuoyuna da yansıyor. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Batılı ülkelerin bir bölümü sosyal devlet anlayışı ile sağlık hizmetlerini kamunun yükümlülükleri arasında sayıyor, bazı Batı ülkeleri ise daha çok serbest piyasa düzenine ağırlık veren bir yaklaşım benimsiyorlar. Tıbbi hizmetlerin kalitesi ülkeden ülkeye değişiyor ama henüz hiçbir ülkede mükemmel denilebilecek düzeye ulaşılamamış. Türkiye'de karşılaşılan bazı sorunlara değişik oranlarda olmak üzere diğer ülkelerde de rastlanıyor.

Devletin Kültür Alanındaki Rolü

Devletin ekonomi ve savunma alanları dışındaki yükümlülükleri sadece sosyal alandan ibaret değil. Batı ülkeleri uzun yıllardan beri kültürel yaşamın zenginleşmesi için büyük kaynaklar aktarıyorlar. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra bu alanda giderek artan bir bilinçlenme göze çarpıyor. ABD'de o tarihlerde yaşanan ekonomik krizden çıkılması için devletin istihdam yaratması gerektiği görüşü benimsenince, kültür ve sanat alanında da bunun yansımaları görüldü. O yıllarda ABD hükümeti 40 000 yazara ve sanatçıya maaş veriyordu. Bunun halkın kültür yaşamı üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. Federal Devlet Tiyatroları'nın 22 eyalette düzenlediği temsilleri 25 milyon kişi izledi. Bunlardan % 65'i hayatlarında daha önce hiç tiyatroya gitmemişlerdi. Devlet orkestraları 273 şehirde konserler verdi. Bu konserleri 92 milyon kişi izledi. 11 milyon kişi devletin düzenlediği sergileri gezdi. Bu atılım Amerikan toplumunun kültür düzeyinin yükseltilmesine büyük katkıda bulundu. Bu politika daha sonra da büyük ölçüde sürdürüldü.

ABD'de özel şahısların, firmaların, vakıfların kültür etkinliklerine sağladıkları katkılar da çok büyük. Bu katkılar ile müzelere bağışlanan sanat eserlerinin toplam değeri 1994 yılında 9,7 milyar dolara ulaşmıştı. Ama devletin teşviki ve katkısı da Amerikan halkının kültür düzeyinin yükseltilmesinde çok etkili oldu. Gerçekten, 1965 yılında ABD Kongresi bir yasa ile Ulusal Sanat Vakfı'nı kurdu. Başlangıçta 2,5 milyon dolar olan Vakfın bütçesi, 1994 yılında 167 milyon dolara yükseltildi. Ayrıca merkezi hükümetin sanat ve kültür etkinliklerine katkısı 1990 yılında 277 milyon dolar oldu. Yerel yönetimler de aynı amaçla 328 milyon dolar harcadılar. Kamunun ve özel şahıs ve kuruluşların katkılarıya ABD'de son yıllarda sağlanan bazı gelişmeler alınan sonuçlar hakkında bir fikir veriyor: 1965 ile 1990 yılları arasında senfoni orkestralarının sayısı 110'dan 230'a, operaların sayısı 27'den 120'ye, bale topluluklarının sayısı ise 37'den 250'ye yükseldi. Aynı dönemde çeşitli alanlarda kitap yayınlayan yayınevlerinin sayısı ise 650'den 3 743'e çıktı. Devletin kültür faaliyetlerini desteklemesi ABD halkı tarafından da onaylanıyor. 1990 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında Amerikalıların % 60'ı kültür faaliyetlerinin devletçe desteklenmesini olumlu karşıladıklarını bildirdiler.[432]

Batı Avrupa ülkelerinde de devletin tiyatro, opera, konser gibi sanat ve kültür etkinliklerine katkısı çok büyük boyutlarda. Merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin yardımı olmaksızın Avrupa ülkelerindeki sanat ve kültür faaliyetlerini bu düzeyde sürdürmeye olanak yok. Çeşitli kamu kuruluşları ressam, heykeltıraş gibi sanatçıların eserlerini satın alma yoluyla da sanata katkı sağlıyor. Avrupa ülkelerinde devlet bütçesinden sanata ve kültüre sağlanan katkı ABD'den çok daha fazla. Örneğin 1990 yılında Fransa'da devlet bütçesinden sanat faaliyetlerinin desteklenmesi için harcanan para 7 milyar dolar. Buna karşılık özel şahıs ve kuruluşların aynı yıl yaptıkları katkılar 170 milyon dolardan ibaret. İngiltere'de de devletin sanat ve kültür faaliyetlerine katkısı, Fransa kadar olmasa da ABD'den fazla. Japonya'da kültür faaliyetlerine devletin de özel kişi ve kuruluşların da katkısı çok sınırlı. Kültür faaliyetlerinin parasal kaynağı çoğunlukla bilet satış gelirleri. Oysa Batı Avrupa ülkelerinde bilet satışlarından elde edilen gelir, tiyatro ve orkestra harcamalarının sadece % 10-25'ini karşılayabiliyor.

---

432 Bok, Derek, s. 136, 141.

Türkiye'de özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında devlet sanat ve kültür faaliyetlerinin geliştirilmesine öncülük etmişti. Yetenekli sanatçılar devlet tarafından yurtdışına eğitime gönderilmiş, sanatçıların eserleri satın alınmış, devlet desteği ile opera ve tiyatrolar kurulmuştu. Bu çalışmalar bütçe olanakları çerçevesinde hâlâ devam ediyor. Devletin sanat ve kültür faaliyetlerine ayırabildiği parasal kaynak, oransal olarak da ABD ve Batı Avrupa'nın çok gerisinde, ancak alınan bazı sonuçlar umut verici. Örneğin 1970 ile 1997 yılları arasında Türkiye'deki kütüphanelerin sayısı 327'den 1 158'e, bu kütüphanelerdeki kitap sayısı 3 milyondan 11 milyona, kütüphanelerden yararlananların sayısı ise 4 milyondan 22 milyona çıktı.[433]

Economist Dergisi 25 Aralık 1993 tarihli sayısında 40 değişik ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal unsuru bir arada değerlendirerek, halkın yaşam kalitesi açısından dünyanın 22 ülkesini sıraladı. Bu ülkeler farklı gelir grupları arasından seçilmişti. Listede ilk sırayı İsviçre alıyor, onu Almanya, İsveç, İtalya izliyor. Japonya 6., ABD, 8. İngiltere 9. Fransa 11. sırada geliyor. Güney Kore 18., Rusya 19., Çin 20., Brezilya 21. sırada. Karşılaştırılan ülkeler arasında Türkiye yok. Dikkati çeken bir nokta, yaşam kalitesi sıralaması ile devletlerin zenginliği sıralamasının birbirine tam uymaması. Bu arada Hong Kong ve Bahama gibi ülkeler, kendilerinden çok daha zengin ülkelerden önce geliyorlar.

Kamu Sektöründe Çalışanlar

Devletin sosyal ve kültürel alanlardaki çalışmalarının başarısı büyük ölçüde bu sektörde çalışanların verimliliğine bağlı. Türkiye'de kamu sektöründe çalışanların sayısının yüksekliğinden çok söz ediliyor. Aslında Batı ülkelerinin birçoğunda da aynı eleştiri yapılıyor. Kamu sektöründeki reform çalışmalarının bir bölümü, kamuda çalışanların sayısının azaltılıp verimliliğin yükseltilmesini amaçlıyor. Devlet hizmetinde çalışanların sayısı ülkeden ülkeye değişiyor. Bazı ülkelerde kamu görevlilerin sayısı ve bu sayının zaman içinde değişimi aşağıdaki tabloda görülüyor.

Bu tablo, kamu görevlilerin sayısı bakımından ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğunu ortaya koyuyor. Devlet yönetiminin çağdaşlaştırılması, daha etkili kılınması amacıyla yapılan reform çalışmaları sırasında en çok sözü edilen hususlardan biri, kamu görevlilerinin sayısının azaltıl-

433 *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*, s.33.

Bazı Ülkelerde Kamu Görevlilerinin Sayısı (000) ve 2000 Yılında Memur Başına Düşen Nüfus

Ülkeler	*1980*	*1990*	*1995*	*2000*	*Memur başına düşen nüfus*
ABD	16 243	18 306	19 293	20 472	13
Fransa	4 531	5 227	5 581	5 733	10
Japonya	4 870	5 080	5 380	5 336	23
Almanya	3 929	4 305	4 817	4 415	18
İngiltere	5 349	5 267	3 714	3 660	16
İtalya	3 193	3 628	3 574	3 484	17
Polonya		2 694	2 659	2 797	14
G. Kore	1 633	1 971	2 333	2 370	19
İspanya	1 122	1 783	1 892	2 032	20
Türkiye	1 447	1 450	1 541	1 635	39
İsveç	1 300	1 437	1 278	1 282	6
Yunanistan	320	458	466	494	20
Macaristan		859	262	245	40

Kaynak: OECD Economic Outlook, Aralık 1999

ması ve veriminin artırılmasıydı. Oysa yukarıdaki tablo, bu ilkeye, İngiltere dışındaki ülkelerin pek uymadığını gösteriyor. Hatta ABD, Fransa, İspanya gibi ülkelerde azımsanmayacak artışlar var. Nüfusu birbirine yakın olan Fransa, Almanya ve İngiltere'deki memur sayıları arasındaki fark dikkat çekici. Türkiye'nin rakamı kamuoyunda genelde sanılanın aksine, Batı ülkeleri arasında oldukça düşük gözüküyor. Nüfus başına düşen memur sayısı dikkate alındığında bu farklılık daha çok göze çarpıyor. Nüfusa oranlandığında ABD'deki memur sayısı Yunanistan'ın iki, Türkiye'nin üç, Fransa'nın dört ve İsveç'in altı buçuk katı.

Yukarıdaki bilgiler aynı zamanda toplam istihdam içinde kamunun payı açısından da ipuçları veriyor. Örnek olarak dünyanın en gelişmiş bazı ülkeleri alınırsa, bu ülkelerde toplam istihdamın içinde kamunun payının zaman içindeki gelişimi aşağıdaki tabloda görülüyor.

Aşağıdaki tablo, en gelişmiş ülkeler arasında kamu istihdamı açısından çok büyük farklılıklar olduğunu ortaya koyuyor. Fransa'da kamu istihdamı oransal olarak Japonya'nın dört katı. ABD'de Japonya'nın üç katı. Ja-

Toplam İstihdamda Kamunun Payı (%)

Ülkeler	*1960-1973*	*1974-1979*	*1980-1989*	*1990-1993*
ABD	162	16,1	15,0	14,7
Japonya		6,5	6,5	5,9
Almanya	103	14,0	15,3	14,9
Fransa		18,7	22,1	23,5
İtalya		14,1	15,1	15,7
İngiltere	170	20,9	21,3	18,7
Kanada		19,9	19,6	20,6

**Nicolas Spulber, Redefining the State, Cambridge 1997, s. 196*

ponya'nın özel sektördeki verimlilik anlayışını uzun yıllardan beri kamu sektörüne de taşıdığı görülüyor. Fransa'da 1995 yılı itibariyle, bütün çalışanların % 23,5'u kamu sektöründe görevli. Bu oran Kanada'da % 20,6, Almanya'da % 14,9, ABD'de de ona yakın: % 14,7. Üstelik son yıllardaki özelleştirme çabalarına rağmen kamu sektöründe çalışanların oranı Fransa, İtalya, Kanada gibi ülkelerde artış göstermiş. Sadece İngiltere'de kayda değer bir azalış var. Bu rakamlar kamu sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payını oransal olarak gösteriyor. Mutlak rakam olarak bakıldığında, durum daha da açık biçimde ortaya çıkıyor. Örneğin, ABD'de kamu kuruluşlarında çalışanları sayısı 1960 yılında 8,8 milyon iken, bu sayı 1970'te 13 milyona, 1980'de 16 milyona, 1990'da ise 18,3 milyona çıkmış bulunuyor.[434]

Fransa'daki oranın yüksekliği büyük ölçüde kamu kuruluşlarının hâlâ ekonomi içinde büyük paya sahip olmalarından kaynaklanıyor. OECD'nin yaptığı bir araştırmaya göre, 1985 yılında kamu sektöründe çalışanların sayısı, imalat sanayiinde çalışan toplam işçilerin sayısını geçmişti. 1980'li yılların başında Almanya, İsveç ve ABD'de orta eğitim görmüş kadınların % 65-75'i sosyal refah amaçlı alanlarda çalışıyorlardı.[435] Fransa'da dar anlamıyla devlet memuru sayılanların sayısı 2,3 milyon. Yani her 25 Fransız vatandaşından biri devlet memuru. Bunlara yerel yönetimlerde çalışan iki milyondan fazla kişi ile sosyal güvenlik sisteminde çalışanlar

434 Spulber, s. 142-143.
435 Pierson, s. 130.

eklendiği zaman, geniş anlamıyla devlet memurlarının sayısı 5 milyonu geçiyor. Devlet memurlarının sayısının çok olduğu ülkeler devletin etkinliğinin fazla olduğu ve genelde devletin ekonomik hayatta da faal rol oynadığı ülkeler.

Devlet memurlarının sayısından daha önemli olan, nasıl yetiştirildikleri ve yönetimde ne derecede etkili olabildikleri. Devletin yönetilmesinde Fransız bürokrasisi geleneksel olarak çok önemli ve etkili bir rol oynuyor. Üst düzey yöneticilerin hemen hemen tamamı "Büyük Okullar" denilen, yüksek yöneticilik okulları mezunları arasından seçiliyor. Fransa'da her yıl yaklaşık bir milyon öğrenci üniversite eğitimine başlarken "büyük okullara" alınanların sayısı 52 000. Bu okulların da en önemlilerine yılda toplam 3 000 kişi kabul ediliyor. En üst makamlara gelecek devlet memurlarının yetiştirildiği "Ecole Nationale d'Administration" ve "Ecole Politechnique" ise yılda sadece 300 kişi alıyor. Bu okullardan en üst derece ile mezun olanlar, ömürleri boyunca Fransız devletinin en etkin yöneticileri arasında yer alıyor. Fransa'nın bazı cumhurbaşkanları, bakanları, politikacıları da bu eğitimi görenler arasından çıktı.

Son yıllarda bütün bu ülkelerde kamu sektöründe çalışanların sayılarının azaltılmasına çalışılıyor. Verimliliği artırmak için de, çeşitli yöntemler uygulanıyor. İngiltere gibi bazı ülkelerde en değerli elemanları kamu sektörüne alabilmek için özel projeler gerçekleştirildi. Her yıl İngiltere'nin en iyi okullarından en başarılı derecelerle mezun olan 300 gence kamu sektörünün en önemli bakanlık ve kuruluşlarında görev veriliyor. Bunların ücretleri öbürlerinden daha yüksek ve bunlar genç yaşta kilit mevkilere getiriliyorlar. Bazı ülkelerde başarılı ve verimli çalışan memurlara daha çok ücret ödeniyor. Bu gibi yöntemlerle kamu sektöründe verimlilik artırılıyor, kamu harcamalarında tasarruf sağlanıyor ve ülke ekonomisi de bundan yarar görüyor. Ayrıca vatandaşlara daha iyi ve kaliteli hizmet sunulabiliyor.

Aşağıdaki tabloda bazı OECD ülkelerinde, kamu görevlilerinin gayri safi milli hasıladan aldıkları pay gösteriliyor.

Bu tablo kamu görevlilerine ülkenin toplam milli gelirinden ödenen payı gösteriyor. Batı ülkelerinde kamu çalışanlarının alacakları ücretlerin saptanmasında sendikalar önemli rol oynuyor.

Türkiye'de de devlet memurlarının sendikal hakları konusunda beklenen düzenlemeler henüz tamamlanmadıysa da işçi kategorisine girenlerin ücretleri toplu sözleşmeyle saptanıyor. Ancak Batı ülkelerinde son yıllarda

Kamu Görevlilerinin Gayri Safi Milli Hasıladan Aldıkları Pay (%)

Ülkeler	*1975*	*1980*	*1985*	*1990*	*1996*
Almanya	11,4	11,0	10,6	9,7	10,3
ABD	11,6	10,6	10,6	10,5	9,8
Belçika	12,6	13,7	13,2	11,3	12,1
Danimarka	12,9	18,2	17,5	17,7	17,2
Fransa	12,5	13,8	14,6	13,2	14,5
Hollanda	13,2	13,0	11,1	9,8	9,4
İngiltere	15,0	13,5	12,9	12,0	8,3
İspanya	7,7	9,7	10,6	11,1	11,6
İtalya	10,5	11,1	11,8	12,7	11,6
Japonya	8,4	7,9	7,5	7,0	7,3
Kore	6,0	7,2	6,7	6,9	7,7
Meksika		4,8	4,2	3,7	4,4
Polonya				5,1	11,9*
Türkiye	6,4	6,2	3,4	5,7	
Yunanistan	8,1	9,5	11,6	12,7	10,8

*Kaynak: Analytical Databank OECD. *1995*

devlet harcamalarında kısıntı yapılmasının kaçınılmazlığını gören sendikaların fedakârlığı paylaştıkları ve aşırı ücret talepleriyle ortaya çıkmadıkları görülüyor. Özellikle AB ülkelerinde devlet harcamalarının, ilgili bölümlerde de belirtildiği gibi, Maastricht kriterlerini aşmaması gerekiyor. Bu da sendikaların taleplerini makul ölçüler içinde tutma nedenleri arasında yer alıyor. Diğer ilginç bir gelişme de, ücret ve maaş alanlar arasında sendikalara üye olanların sayısında son yıllarda göze çarpan azalma. Bu durum aşağıdaki tabloda da görülüyor.

İş hayatı ile ilgili özel koşulları olan İsveç gibi ülkeler bu genel eğilimin istisnasını oluşturuyor. Ama Batı Avrupa, ABD ve Japonya'da genel eğilim bu. Bu eğilimin ortaya çıkmasında sendikalılardan çok hisse senedi sahiplerinin sayısını artırmak iddiasıyla iktidara gelen Margaret Thatcher'in ve aynı çizgideki Ronald Reagan dönemlerinin etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İşçilerin sendikalaşma oranının yüksekliğinin, bazı ülkelerde sıkıntı ya-

Bazı Ülkelerde Maaş ve Ücret Alanların Sendikalılaşma Oranı

Ülkeler	*1970*	*1980*	*1990*
ABD	23,2	22,3	15,6
Almanya	33,0	35,6	32,9
Fransa	22,3	17,5	19,8
İngiltere	44,8	50,4	39,1
Japonya	35,1	31,1	25,4

Kaynak: OECD, Employment Outlook, July 1994

rattığı anlaşılıyor. Ancak diğer bazı ülkelerde sendikaların yalnız işçi haklarının korunmasında değil, genel olarak toplum yaşamında önemli rol oynamaya devam ettikleri görülüyor. Bu ülkelerden biri de Türkiye. Türk hükümeti sendikaların ülkeyi ilgilendiren konularda görüşlerini daha etkin biçimde açıklayabilmeleri ve toplum içinde uyum sağlanmasına katkıda bulunmaları amacıyla bir Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulmasını kararlaştırdı. Bazı başka ülkelerde de örnekleri olan bu konseye hükümet, sendika ve işveren temsilcileri en üst düzeyde katılıyorlar.

Devletin halka en iyi hizmeti verebilmesi için bilgi birikimi ve insan kaynaklarına sahip olmak yeterli değil. Bu hizmet için gerekli kaynakların da ayırılması gerekiyor. Bu kaynaklar sadece parasal nitelikli değil. Kamu yönetiminin belkemiği olan devlet memurlarının en yetenekli ve verimli adaylar arasından seçilmesi, Batı ülkelerinde en önemli kamu yönetimi hedefleri arasında. Ancak bu hedefe ulaşılabilmesi, devlet memurlarına yaptıkları iş ile orantılı ücret verebilmekle yakından ilgili. Her devletin kendi milli geliri içinde devlet memurlarına yaptığı ödemelerin oranının karşılaştırılması ilginç sonuçlar veriyor.

Kamu Yönetiminde Dürüstlük

Bütün yukarıda anlatılanlar 21. yüzyıla girerken değişen dünya koşullarında devletin ekonomide ve sosyal alanda oynadığı rolle ilgili hususlar. Acaba uygulamada piyasa kuralları objektif biçimde uygulanıyor mu? Yoksa başka unsurlar da ekonomik kararların alınmasında etkili oluyor mu? 1999 yılı Ekim ayında Gallup Enstitüsü'nün Transparency International şirketi için yaptığı araştırmaya bakılırsa, liberal ekonominin kuralla-

rının tam olarak uygulandığını söylemek zor. Devletler uluslarası ekonomik ilişkilerde, ticarette, ihalelerde kendi firmalarının başarılı olması için doğal sayılmayacak bazı yöntemlere de başvurarak diğer ülkeleri etkilemeye çalışıyorlar. OECD 1999 yılında uluslararası ekonomik ilişkilerde yabancı ülkelerdeki devlet görevlilerini etkilemek için onlara avantaj sağlayanların cezalandırılmasını öngören bir sözleşme hazırladı. OECD, uluslararası ilişkilerde gayri meşru avantaj elde edenler kadar, bu avantajları sağlayanların da suçlu olduğu görüşünde.

Gallup'un yaptığı bir araştırmada devletlere 0'dan 10'a kadar puan verilmiş. 10 hiçbir şekilde bu gibi usulsüzlüklere başvurmayan ülkenin alacağı not. Araştırma dünyanın en büyük 19 ihracatçı ülkesinde yapılmış. Hiçbir ülke tam not alamamış. En yüksek not alan İsveç. Onun da alabildiği not 5,5. Batı'nın önde gelen sanayi ülkelerinin notu 5'in altında. Bazı AB ülkelerinin notu 3'ün de altında. Bu araştırma eğer gerçekleri yansıtıyorsa, ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilerdeki başarısını sadece firmalarının rekabet gücüne ve ürünlerinin kalitesine bağlamanın doğru olmadığı sonucu ortaya çıkıyor. Aynı konuda yapılmış başka araştırmalar da var. Bazı araştırmalar Avrupa ülkelerindeki kamu yönetimlerini dürüst çalışma koşullarına uyma açısından gruplara ayırıyorlar. Her grup içinde de daha dürüstlerle daha az dürüstler sıralanmış. Bu çalışmayı yapanlara göre dürüstlük alanında ilk sıralarda İskandinav ülkeleri geliyor. Avrupa'nın bazı büyük ülkeleri orta grupta. Üçüncü ve son grupta yer alan ülkeler arasında Türkiye de zikrediliyor ama listede Türkiye'nin altında Akdenizli başka AB ülkeleri de var.[436]

İnsan hakları alanında olduğu gibi, bu alanda da başka ülkeleri eleştirmeye kalkanların kendi ülkeleri hakkında söylenenleri ve yazılanları da iyice incelemeleri gerekiyor. Tabii başkalarının kötü yönlerinin kendileri için bir mazeret sayılamayacağını da düşünerek...

Bu konu kamuoyunda yaygın biçimde tartışılıyor. Türkiye'de olduğu gibi, diğer Avrupa ülkelerinde de kamu sektörünün ne ölçüde dürüst çalıştığı yolunda araştırmalar, eleştiriler yapılıyor. 21. yüzyıla girerken devletlerin sadece en sağlıklı ve verimli işleyen sistemleri seçmeleri, çağdaş yapıya kavuşmaları yetmiyor. Bu sistemlerin başarılı olması, devletin her kademesinde dürüstlük ilkesine uyulması ile yakından ilgili.

---

436 Daha ayrıntılı bilgi için bknz. Yves Mény ve Martin Rhodes, *Illicit Government, Developments in West European Politics*, s. 103.

Devletin işlevleriyle ilgili çalışmalar, değerlendirmeler yapılırken ulus-devlet ve ulusal kimlik kavramlarının yeniden tanımlanmasına çalışılıyor. Geleneksel siyasal yaklaşımlar gözden geçiriliyor. Soğuk savaşla birlikte Avrupa'daki ideolojik ayrılıkların azalması, demirperdenin ortadan kalkması, iki kutuplu dünya kavramının anlamını yitirmesi ve devletin işlevleri ile ilgili düşüncelerin ve çalışmaların daha elverişli bir ortamda yapılmasına olanak sağlamış bulunuyor. Ancak bu çalışmalar yapılırken, devletlerin daha çağdaş bir yapıya kavuşturulmaları için gerekli önlemler alınırken ulus-devletlerin ülke içinde de milletlerarası alanda da çok etkili bir rol oynamaya devam ettikleri de göz önünde bulunduruluyor. Hedef daha az değil, daha iyi işleyen, daha verimli ve daha etkili bir devlet düzenine kavuşmak. Buna bağlı olarak devletin kaynaklarının daha verimli kullanılması da ulaşılmak istenen önemli hedefler arasında bulunuyor. Bu çalışmaların bir bölümü de yerel yönetimlerle ilgili. Kamu yönetiminden söz ederken, merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlerin de önemli işlevleri olduğu açık.

İşte bu gelişmelerin sonucunda Batı ülkelerinin çoğunda yeni yüzyıla girerken bir devlet reformu projesi ortaya çıkmış bulunuyor. Türkiye'de de zaman zaman basında sözü edilen bu devlet reformu çalışmalarının hedefi ve kapsamı nedir? Hangi ülkelerde ne gibi çalışmalar yapılıyor ve bu çalışmalar hangi sonuçları veriyor? Aşağıdaki bölümlerde bu soruların cevapları aranıyor.

Devlet Reformu

Bugün Batı ülkelerinin çoğu, hatta gelişme yolundaki ülkelerin bir bölümü devlet yönetimini dünyanın gelişen koşullarına uydurmak için köklü bir reform çalışmasına girişmiş bulunuyorlar. Bu reform çalışmaları ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor. Ülkelerin devlet yapılarındaki, ekonomik düzenlerindeki, sosyal sistemlerindeki, geleneklerindeki yapı farklılıkları reform sürecini de etkiliyor. Bazı ülkelerde reform doğal bir süreç içinde kademe kademe ilerliyor, bazılarında köklü tedbirlere ve yapısal gelişmelere gidiliyor. Dikkat çeken nokta bütün ülkelerin birbirlerinin deneylerinden, özellikle başarı örneklerinden yararlanmaya çalışması fakat hiçbir üllkenin diğerini aynen kopya etme yoluna gitmemesi.

Devlet reformu çalışmalarını yönlendirenlerin 21. yüzyılın başlarında dünyadaki gelişmeleri, demokratik ülkelerin kazandıkları yeni boyutları, yeni değerleri göz önünde bulundurmaları gerekiyor. Unutulmaması gereken bir nokta insan unsuruna öncelik verilmesi gereği. Zira "vatandaşı olmayan devlet olmaz, milleti olmayan devlet olmaz, gücü, otoritesi olmayan bir devlet olmaz ve ona hizmet edecek memurları olmayan bir devlet olmaz." İşte devlet reformu çalışmalarında göz önünde bulundurulan ilkelerden bazıları bunlar.[437]

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan beri Batılı ülkelerin, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda devletin toplum yaşamında ve ekonomideki rolünde büyük bir artış görülüyor. Bu özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda göze çarpıyor. Hükümetler bu dönemlerde bir yandan ülkelerinin altyapı alanındaki eksiklerini gidermek, bir yandan da sosyal refah devleti anlayışını uygulamaya geçirmek için ön plana çıkıp toplum yaşamında etkin bir rol oynadılar. Bu nedenle ekonomide, sosyal hayatta ve halkın yaşamını ilgilendiren hemen hemen her alanda devletin öncü ve etkin rol oynadığı görüldü. Özellikle sosyal gü-

437 Picq, s. 32.

venlik alanında bu ülkelerde devletin rolü çok artı. Sosyal amaçlı hizmetler ve harcamalar süratle artı. Savaştan sonra özel sektörün sermaye yetersizliği nedeniyle devletler ekonomide de öncü rol oynadılar. Batı Avrupa'daki birçok büyük şirket devlet sermayesiyle kuruldu ve gelişti. Bazı ülkelerde devletin ön plana çıkmasının nedenleri arasında yabancı sermayenin egemenliğini sınırlamak, bazı stratejik alanlarda devletin monopol kurarak mutlak etkinliğini sağlamak gibi düşünceler de rol oynadı. Bunun sonucunda devletin toplam gelirleri içinde kamu harcamalarının payı büyük artış gösterdi ve devlet memurlarının sayısında büyük artışlar oldu.

Bu gelişmeler 1980'li yılların ortalarına kadar sürdü. Ancak o dönemde yaşanan ekonomik durgunluk, kalkınma hızında hissedilen göreceli yavaşlama devlet hizmetlerinin ve devletin sosyal yükümlülüklerinin gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkartı. Eğitim ve sağlık alanlarında Batılı devletler önemli ilerlemeler kaydettiler ama ekonomik refah, hayat düzeyinin yükseltilmesi alanlarında birçok hükümet, vaat ettiği sonuçlara ulaşamadı. Devlet öncülüğünde yapılabilecek işlerin bir sınırı olduğu görüldü. Birçok ülkede vatandaşlar vergilerin çok yüksek boyutlara ulaşmasına tepki göstermeye başladılar. Halktan daha fazla vergi almanın da güçlüğü ortaya çıktı.

İşte bu ortam içinde birçok ülkede hükümetler devletin rolünü yeniden saptamaya, devletin yapısını çağdaş koşullara uydurmaya, kamu harcamalarını kısmaya, kamu personelinin sayısını azaltmaya, vatandaşlara daha iyi hizmet vermenin yollarını araştırmaya ve bütün bu çalışmaları yaparken teknolojinin olanaklarından en geniş şekilde yararlanmaya yöneldiler. Başkan Clinton'un bu göreve seçilmesinden sonra yaptığı ilk işlerden biri, Başkan Yardımcısı Al Gore'u, "Devleti yeniden yaratmak" için bir rapor hazırlamakla görevlendirmesi oldu. İngiltere ve İsveç gibi ülkeler de yıllardan beri devletin yeniden yapılandırılması konusunda çalışmalar yapıyorlar. Japonya ülkenin en yetenekli uzmanlarını bir araya getiren ve beş yıl süren bir araştırmadan sonra kamu sektöründe köklü bir reform yapma kararı aldı. En kapsamlı devlet reformlarından biri Eduard Balladur'un Başbakanlığı sırasında Fransa'da başlatıldı. Balladur'ün amaçlarından biri, Başbakanlığa bağlı kurumlardan başlamak üzere devlet yapısı içindeki gereksiz kurumları tasfiye etmekti.[438] Birçok ülkede bu ça-

438 Picq, s. 14-16

lışmaları planlı, düzenli ve verimli biçimde yapabilmek için geniş kapsamlı reform çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmalarda özellikle devletin sorumluluklarının yeniden ve daha açık biçimde belirlenmesi, devlet adına kararların daha doğru biçimde alınması, yetki devrinin kurallarının saptanması öncelikli hedefler olarak saptandı. Ayrıca devletin daha az para harcayarak daha etkin sonuçlar alması için kamu yönetiminde verimliliği artırıcı önlemler düşünüldü.

Reform çalışmaları kapsamında Batı ülkeleri bütçe harcamalarında büyük kısıntıya gittiler. Örneğin, Almanya 1999 yılı bütçesinde bir önceki yıla oranla 14 milyar dolarlık azaltma yaptı. Hükümetin hedefi 2002 yılına kadar bütçeden yapılan tasarrufların toplamını 27 milyar dolara çıkartmak ve 2006 yılında denk bütçe yapacak duruma gelmek. Bu düzenlemelerin sonuçlarından biri de devletin ekonomideki payını düşürmek olacak. 1999 yılı sonunda devletin Alman ekonomisindeki payı % 48 idi. Dört yıl içinde bu payın % 45,5'a düşürülmesi hedefleniyor.[439]

Kısmi veya tam özelleştirme çalışmalarının da devlet reformu ile ilgisi var. Ancak bu alanda da ülkeden ülkeye farklılıklar görüldü. Bütün Batılı ülkeler özelleştirmeyi aynı hevesle benimsemediler. Ülkelerin geçmiş deneyimleri, siyasi tercihleri ve ekonomik durumları bu konuda alınan kararlarda etkili oldu. Hemen hemen bütün ülkelerde devletin temel, vazgeçilmez görevlerinin ve işlevlerinin ne olması gerektiğinin saptanmasına çalışıldı. Ayrıca, gene ekonomik gerekçelerle devlet hizmetinin en etkili, en verimli ve en ucuz biçimde nasıl gerçekleştirilebileceği araştırılmaya başlandı. Bu amaçla özel sektörün bazı yönetim kurallarından yararlanılmaya başlandı. Ayrıca merkezi yönetimin elinde olan bazı yetkilerin ve bazı görevlerin yerel yönetimlere devredilmesi birçok ülkede ilke olarak benimsendi ve uygulamaya geçirildi. Buna ilaveten üst makamların kararına bağlı olan birçok konu daha alt düzeydeki birimlerin yetkisine bırakıldı. Böylece yetki devri yoluna gidilerek üst makamlar daha önemli, daha stratejik konulara daha çok zaman ayırabilecek hale getirildi.

Bazı ülkelerde özelleştirme yerine mülkiyeti kamunun elinde kalacak işletmelerin belirli sürelerle özel sektör tarafından işletilmesi görüşü ağırlık kazandı. Bu alanda bazı başarılı uygulama örnekleri görüldü. Ayrıca bazı kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi yerine piyasa kurallarına uygun bi-

439 IHT, 8.12. 1999

çimde çalışacak kamu şirketlerine dönüştürülmesi de kararlaştırıldı. Bu bakımdan özelleştirmenin her ülkede, her koşulda kayıtsız şartsız benimsenen bir olgu olduğu izlenimine kapılmamak gerekiyor. Her ülke, özelleştirme de dahil olmak üzere bütün bu konuları, dünyanın koşullarını da dikkate alarak, ama kendi iç bünyesinin özelliklerini önemle göz önünde bulundurarak akılcı çözümlere bağlamaya çalışıyor.

Reform çalışmalarında liderlik çok önemli. Hemen hemen her ülkede başbakanlar reform çalışmalarının yönlendirilmesinde ve koordinasyonunda bizzat görev alıyorlar. Bazı ülkelerde maliye bakanları, bazılarında bu işle görevli devlet bakanları sorumluluk üstleniyorlar. Parlamentolar her zaman önemli bir işlev görüyor, zira reform çalışmaları birçok alanda yasal düzenlemeler yapılmasını gerektiriyor. Ayrıca parlamentoların sürekli bir denetim organı gibi görev yapmaları gerekiyor. Yalnız iktidar partilerinin değil muhalefet partilerinin temsilcileri de bu çalışmalarda görev alıyorlar. Böylece reform çalışmaları sadece hükümetlerin konusu olmaktan çıkartılıp toplumun tümüne mal edilmeye çalışılıyor. Üst düzey bürokratlar da bu çalışmalarda çok önemli görev ve sorumluluk üstleniyorlar ve seçimlerde hükümetlerin değişmesi halinde reform sürecinin sürekliliğini sağlıyorlar. Birçok ülkede yapısal değişiklere gitmeden önce halkın görüşünün alınmasına özel gösteriliyor. Bunun için halkın çeşitli kesimlerinin temsilcilerini, sivil toplum örgütlerini bünyesine alan danışma kurulları oluşturuluyor. Ayrıca kamuoyu yoklamaları yoluyla daha geniş halk kesimlerinin görüşüne başvurulması yoluna gidiliyor. Bu arada devlet hizmetlerinin şeffaflaştırılması yolunda adımlar atılıyor. Vatandaşlar kamu kuruluşlarının çalışmalarını, ihalelerini, halkın hak ve görevleri ile ilgili yasa ve yönetmelikleri merkezi idarenin veya yerel yönetimlerin yayınlarından izleyebiliyorlar. Bu bilgiler birçok ülkede internette de yer almaya başladı. Böylece devletle vatandaş arasında yeni teknolojik olanaklardan da yararlanılarak yaygın bir iletişim sistemi kurulmuş bulunuyor. Vatandaşlar devletle ilgili pek çok işlemlerini tek bir devlet dairesinde yaptırabiliyorlar veya internet aracılığı ile sonuçlandırabiliyorlar.[440]

Bu ortam içinde birçok ülkede devletin işlevlerinin sınırlarının ne ol-

---

440 OECD, *Synthesis of Reform Experiences in Nine OECD Countries: Government Roles and Functions, and Public Management.* Papers Submitted to the Symposium Held in Paris on 14-15 September 1999.

ması gerektiği sorgulanmaya, devletin halkın beklediği hizmetleri en iyi biçimde yapıp yapamadığı tartışılmaya başlandı. Devlet öncülüğündeki ekonominin gelişen dünya şartlarında ve özellikle küreselleşme koşullarında dünyada rekabet gücü kazanıp kazanamayacağı araştırıldı. Hükümetlerin yeni teknolojilere yeterince uyum sağlayamadığı, devlet yönetimindeki şirketlerin gelişen yeni pazarlarda yeterince başarılı olamadığı gibi eleştiriler, basında ve siyasi çevrelerde dile getirildi. Küreselleşmenin ekonomik ve mali alanda yaptığı baskılar hükümetlerce hissedilmeye başlandı.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde, bu genel nitelikteki sorunlara ek olarak üye ülkelerin Topluluğa ne ölçüde ve hangi alanlarda yetki devredeceği de yıllarca tartışıldı. Komisyonun Hükümetlerarası Konferanslarda alınan kararların ışığında yaptığı çalışmalar sonucunda Avrupa Birliği'nin mevzuatı oluşturuldu. Bu mevzuat başlıbaşına bir devlet reformu niteliğinde. Avrupa Birliği Divanı üye ülkelerin bu mevzuata uyup uymadıklarını denetliyor. Yetkileri sınırlı da olsa Avrupa Parlamentosu da siyasi denetleme görevi yapıyor. Topluluğun Parasal Birliğe geçme kararının yarattığı sorunlar ve gereksinmeler de hissedilmeye başlandı. Kamu harcamalarının ve devlet borçlarının AB kriterlerine uygun olarak disiplin altına alınması ihtiyacı, devletin işlevleri konusunun kapsamlı olarak araştırılmasını ve bazı köklü önlemlerin alınmasını zorunlu hale getirdi.

OECD ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşlar da, hükümetlere gerekli reformlara girişmeleri için sürekli telkinde bulunmaya ve yol göstermeye başladılar. Yukarıda ana hatlarıyla anlatılan reform çalışmalarını ülkeler nasıl yürütüyorlar? Hangi ülkelerde hangi konulara öncelik veriliyor? Reformlar hayata nasıl geçiriliyor? Ne sonuçlar alınıyor? Aşağıdaki bölümlerde bazı ülkelerdeki devlet reformu çalışmaları hakkında örneklerle bilgi verilmeye çalışılacak.

Fransa'da Devlet Reformu

Fransa'da 1789 İhtilali'nden beri devletin yapısı üzerinde birçok çalışma yapıldı, devletin şekli defalarca değiştirildi, 1791 ile 1958 yılları arasında yaklaşık 20 anayasa tasarısı hazırlandı, bunlardan bazıları kabul edilip yürürlüğe konuldu. Ama meselelerin sadece anayasa değişikliği ile çözülemeyeceği de anlaşıldı. Sorunların büyüklüğünü anlamak için bazı rakamlara bakmak yeterli: 1990'lı yılların ortalarında 8 000 kanun ile 400 000

kararname yürürlükte bulunuyordu. Kanunlar giderek daha uzun ve daha ayrıntılı hale gelmişti. 1950'de ortalama olarak 93 satır olan bir yasa metni 1990'da 220 satır olmuştu. 1973 ile 1990 arasında kiraları düzenleyen mevzuat tam 17 kere değiştirilmişti. Bütün bu yasaların ve kararnamelerin hem sayısını azaltmak hem de içeriğini iyileştirmek ve çağın koşullarına uydurmak gerekiyordu.

Bu değişiklikler yapılırken güncel gereksinmelerin karşılanmasıyla yetinilemezdi. Devletin güncel işlerin ötesinde, korumak zorunda olduğu bir kimliği ve dünyada gerçekleştirmek zorunda olduğu bir misyonu bulunuyordu. Devlet sadece topraklarını ve vatandaşlarını değil, siyasal, ekonomik ve kültürel çıkarlarını da korumak zorundaydı. Bu çıkarları koruyacak gücü ve olanakları olmayan devletler tarih sahnesinden silinebilirdi. Tabii devletler bu çıkarlarını korurken diğer devletlerle de iyi ilişkiler sürdürmek, onlarla, koşulların gerektirdiği ölçüde, siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği yapmak zorundaydılar. Devlet aynı zamanda ülke içinde de huzuru ve uyumlu bir yaşamın koşullarını yaratmalıydı. Bunun için kamu düzeni etkili biçimde korunmalı, vatandaşlara toplum yaşamında mümkün olan ölçüde eşit şans tanınmalı, ekonomi yeterli iş sahası yaratabilmeliydi. Hiç kimse kendini toplumdan dışlanmış hissetmemeliydi.

Toplumda eşitlikten söz edilirken bütün insanların tam anlamıyla eşit koşullarda yaşamadıkları gerçeğinin de unutulmaması gerek. Zenginlik, hastalık, iş sahibi olup olmama, yaş ve diğer pek çok özellik, insanlar arasında doğal olarak farklılık yaratıyor. Devlete düşen görev bu farklılıkları sağlık, eğitim, işsizlik, ayırımcılığın önlenmesi gibi alanlarda alacağı önlemlerle mümkün olduğu kadar azaltmaya, toplumsal dayanışmayı ve uyumu gerçekleştirmeye çalışmak. İşte sosyal güvenlikle ilgili düzenlemelerin amacı da bu.

Devlet reformunun hedeflerinden biri olan kamu düzenin etkili biçimde sağlanmasından anlaşılan, sadece asayişin temin edilmesi değil. Toplumun huzur ve güvenlik içinde yaşaması için öncelikle, yasaların herkese eşit ve adil biçimde uygulanacağı bir hukuk düzeni yaratmak gerekiyor. Aynı zamanda ülkenin her yerinde insanların kendilerini o toplumun bir unsuru olma duygusuna sahip kılacak bir toplumsal bütünleşme duygusu yaratabilmeli. Ama şurası da dikkate alınmalı ki, devletin temel görevlerinden biri ister kamu düzeni, ister mali kurallar alanında olsun, herkesin yasalara ve kurallara uymasını sağlamak. İşte Fransa'da devlet reformu ça-

lışmalarını yönlendirenlerin toplum huzurunun sağlanmasının yöntemleriyle ilgili düşünceleri bunlar.[441]

Fransa' da devletin yeniden yapılandırılmasının köklü ve kapsamlı bir çalışma sonucunda gerçekleştirilebileceği anlaşılmış bulunuyor. Fransız hükümetindeki bakanlıklardan birinin adı Devlet Reformu Bakanlığı. Fransa'daki bu reform çalışmalarının itici gücü halkın devletin çağa uyması yolundaki beklentileri. Yapılan bir kamuoyu araştırması ise halkın % 75'inin, siyaset adamları birlikte çalışabildikleri takdirde, her şeyin daha iyiye gideceğine inandıklarını gösteriyor. Araştırmacılar Fransa'da devletin 20. yüzyılın sonlarında 1960'lı yıllara nazaran daha kötü örgütlendiği görüşündeler. Halkın beklentisi sadece günlük işleri yürüten değil, aynı zamanda toplumu aydınlatan, geleceği görerek ona göre önlemler alan, işlere yön veren bir devlet. Bazıları devletin varlığını çok fazla hisettirdiğini, bazıları ise yeterince hissettiremediğini düşünüyor. Oysa sorun daha çok veya daha az devlet değil, daha iyi işleyen, daha etkin ve daha verimli bir devlet yapısı kurmaktı. Devlet her işe el atan büyük bir güç görünümünden çıkıp daha mütevazı bir yapıya kavuşmalı, ancak yapmak zorunda olduğu işleri de en iyi biçimde gerçekleştirmeliydi. Devlet sürekli olarak yeniden gözden geçirilmeli, yeniden "icat edilmeliydi". Fransa'da devlet reformu tasarısını hazırlamak için yola çıkanlar bu düşüncelerden hareket etmişler.[442]

Fransız devlet sisteminin uzun bir geçmişi ve gelenekleri var. Fransız sistemi uzun yıllar birçok ülkeye örnek olmuştu. Geçmişte Fransız sistemini büyük ölçüde benimseyen ülkeler arasında Türkiye de var. Tanzimat döneminden beri Türkler Fransız devlet yönetimi usullerinden esinlenmişlerdi. Fransa da Türkiye gibi üniter bir devlet. Orada da devletin merkezi yapısının geniş yetkileri var. Devletin toplum yaşamında ve özellikle ekonominin yönetimindeki ağırlığı Anglo-Sakson ülkelerinden çok daha fazla. Ancak 5. Cumhuriyet Anayasası Türkiye ile Fransa arasındaki benzerlikleri azalttı.

Bu anayasa 1958'de kabul edilmişti. O günlerin zor şartları altında De Gaulle tarafından hazırlatılan bu anayasa, kamu düzeninin korunmasına öncelik veriyor. Dördüncü Cumhuriyetin istikrarsız iç yapısından doğan

---

441 Picq, s. 92-93, 98, 119-122.
442 Picq, s.22, 25-26.

sıkıntıların giderilmesi için 5. Cumhuriyet Anayasası'nda devlet başkanına geniş yetkiler verildi. Cumhurbaşkanı bazı hallerde Meclis'i feshedebiliyor, devleti 6 ay süre ile kararnamelerle idare edebiliyor. Anayasa'nın 16. maddesi bu yetkilerle ilgili.[443]

Fransa'da 1969 yılından sonra yedi anayasa tasarısı hazırlandı. Bunlardan birincisi 27 Nisan 1969 tarihinde yapılan halkoylamasında reddedildi. Sonuncu tasarı kamu organlarının yetkilerini yeniden düzenlemeyi amaçlıyor. Bu tasarının 8. maddesi cumhurbaşkanına geniş yetkiler veren 16. maddenin iptalini öngörüyor. 9. maddede ise 1958 anayasası ile çeşitli alanlarda kendisine verilen yetkileri kullanırken cumhurbaşkanının alacağı kararların başbakan veya ilgili bakan tarafından da imzalanmasını şart koşuluyor. Bu tasarının gerekçe bölümünde anayasanın yukarıda sözü edilen ve cumhurbaşkanına geniş yetkiler veren 16. maddesinin Batı dünyasının demokratik geleneklerine bir istisna teşkil ettiği, Avrupa'nın gelişmiş ve demokratik ülkelerinin hiçbirinde, demokratik ilkelere bu kadar aykırı bir hüküm bulunmadığı bildiriliyor.[444]

Fransa'da bu tartışmalar devam ediyor. Türkiye'de bu konularda araştırma yapanların Fransa'da halen yürürlükte olan 1958 tarihli Anayasa'nın yanı sıra, yukarıda belirtilen yeni anayasa tasarılarını da incelemelerinde yarar var.

Fransız Anayasası'nın dikkat çekici yanlarından biri de, bireysel hakların en geniş biçimde kabul edilmiş olmasına karşılık azınlık haklarından söz edilmemesi. Fransız Anayasası'nın 3. maddesi egemenliğin halka ait olduğunu kaydettikten sonra, bu hakkın seçilmiş temsilciler ve referandum yoluyla kullanılabileceğini ve halkın hiçbir bölümünün ve hiçbir kimsenin egemenlik hakkını kendi başına kullanmaya kalkışamayacağını belirtiyor. Fransız Parlamentosu'nun kabul ettiği bir yasa, içinde halklar sözü geçtiği için Yüksek Mahkeme tarafından iptal edildi. Gerekçesi: "Fransa'da halklar yoktur, sadece Fransız halkı vardır." Lozan Antlaşması'yla ülkesinde Rum, Yahudi ve Ermeni azınlığının haklarını tanıyan Türkiye'yi azınlık hakları konusunda yetersiz bulanların, Fransız Yüksek Mahkemesi'nin bu kararını dikkatle okumaları gerekiyor.

Fransa'da Anayasa'nın yanı sıra devletin temel işleyişi ile ilgili yasalar-

---

443 Maurice Duverger, *Constitutions et Documents Politiques*, Paris, 1996, s.280
444 Duverger, s. 431

da da birçok değişiklik yapılıyor. Bunlardan biri de 1985 ve 1986 yıllarında seçim yasalarında yapılan değişiklikler. 1985 yılındaki değişiklikle % 5'lik baraj sistemi getiriliyor. Yani orada da baraj sistemi demokrasiye aykırı sayılmamış.

Fransa'da devlet reformu yapılmadan önce, 1980'li yılların sonunda hükümette 48 bakan görev yapıyordu. Başbakanlıkta günde bazen 23 bakanlıklararası toplantı düzenleniyor, bakanların özel kalem müdürlüklerinde toplam 700 kişi çalışıyordu. Devlet reformu bu yapıyı kökten değiştirdi. Bugün hükümette başbakandan başka 14 bakan ile 4 bakan yardımcısı ve 10 devlet sekreteri bulunuyor. Bakanlardan biri "Kamu Yönetimi, Devlet Reformu ve Ademi Merkeziyetçilik Bakanı".

Fransa'da yakın zaman öncesine kadar devlet, toplum yaşamının hemen her kesiminde etkiliydi. Ancak dünyanın değişen şartları, Fransa'yı da köklü bir değişime zorladı. Başbakan Jospin 24 Haziran 1997 tarihinde Valiler toplantısında yaptığı konuşmada şöyle diyor: *"Dünya ve toplum değişiyor, yeni teknolojiler ortaya çıkıyor. O yüzden devletin de değişmesi lazım. Bütün kuruluşlar gibi devletin de en yüksek verimliliği en düşük fiyata sağlaması gerekiyor."*

Her bakan ve her kamu kuruluşu kendi görev alanları içinde bir reform süreci başlatmak zorunda. Bunların kordinasyonu için 13 Eylül 1995'te bir kararname çıkartıldı. Bu kararname 1998 yılında güncelleştirilmiş. Başbakanın başkanlığında bakanlıklararası bir Devlet Reformu Komitesi kuruldu. Bunun altında ilgili bakanın başkanlığında da sürekli görev yapan bir komite var. Yapılan çalışmalar 13 Mayıs 1998'de bir yasa tasarısı haline getirildi. Bu tasarının başlıca hedefleri şunlar:

- Devlet memurlarının iş sahiplerine daha iyi muamele etmesi,
- Ombudsmanların, yani halk hakemlerinin yetkilerinin artırılması ve yerel düzeyde de ombudsmanlıklar kurulması,
- Devlet yönetiminde şeffaflığın sağlanması, vatandaşların devlet belgelerine ulaşmalarının kolaylaştırılması.

Fransız devlet sistemi içinde yapılan bir araştırma, çeşitli alanlarda vatandaşların 4 000 değişik iş için ön izin almak zorunda olduklarını göstermişti. Bunların bir bölümünün vatandaşa ve devlete gereksiz bir külfet yüklediği görüldü. 1997 yılında bunlardan 300'ü ya tamamen kaldırıldı veya sadece bildirimde bulunma zorunluluğuna dönüştürüldü. Kuruluş-

ların veya firmaların yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülüklerin basitleştirilmesi için de bir çalışma başlatıldı ve 1997 yılında 37 formalite basitleştirildi.

Devlete ödenecek paralar için vatandaşların ilgili bürolara bizzat giderek kuyruğa girmelerini önlemek amacıyla banka kartı ile ödeme merkezleri oluşturuldu. Bu çerçevede otomobil ruhsatı, ehliyet, otomobil vergisi, devlete ödenecek cezalar, bazı vergiler, okul kayıt ücretleri ve eğitimle ilgili harç ve diğer ödemeler, bu kapsama alındı. 1997 yılının sonuna kadar Fransa'da banka kartı ile bütün bu ödemelerin yapılabileceği 990 merkez kuruldu. Ayrıca 363 hastanede ve 1 200 yerel yönetim biriminde elektronik ödeme bürosu oluşturuldu. 1998 yılı sonuna kadar bu merkezlerin toplam sayısının 6 850'ye ulaşması planlanıyordu. 1999 yılında bunlara 2 000 yeni banka kartı ödeme merkezi ilave edilecek.

Ayrıca devletten alacaklı olan şirket ve kuruluşların, başvurularından itibaren, alacaklarını en geç 15 gün içinde tahsil etmelerini sağlayacak bir sistem de, devlet reformu çerçevesinde oluşturulmuş bulunuyor.

Hükümet internet aracılığı ile bütün bakanlıklarda yapılan yenileştirme çalışmaları hakkında halkı bilgilendiriyor. Ayrıca halka, idarenin hizmetleri konusunda telefonla bilgi vermek üzere bir merkez kuruldu. Şimdilik 9 kentte hizmet veren bu servisin ülke çapına yayılması öngörülüyor. Üstelik bu servisten yararlanmak isteyenler, ülkenin her yerinde tek ve düşük bir telefon ücreti ödeyecekler.

Merkezi hükümetin yükünü azaltmak ve vatandaş-devlet ilişkilerini kolaylaştırmak için 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren vatandaşlarla ilgili işlemlerin hemen hemen tamamının yerel düzeyde yapılması kararlaştırıldı.

Aynı amaçla "Vatandaş ve Kamu Hizmeti Evleri" kuruldu. Buralarda bir yandan vatandaşa devletle ilgili işlemler hakkında bilgi veriliyor, bir yandan da buralarda görev yapan gönüllüler vatandaşın devletle ilgili işlemlerini üstlenerek yurttaşlara yardımcı oluyorlar. Bu evler 1996 yılı sonbaharından itibaren 20 ilde deneme niteliğinde çalışmaya başladılar. Bu hizmeti yasallaştırmak için bir yasa tasarısı hazırlanıyor.

Vatandaşın kamu kuruluşlarıyla işlemlerinde kullanacağı bütün formülerlerin internet vasıtasıtasıyla halka ulaştırılması kararlaştırıldı ve bunun için de deneme çalışmaları başlatıldı. Postanelerde ve başka kamu binalarında, vatandaşların serbestçe ve ücretsiz olarak yararlanacakları internet alıcılarının yerleştirilmesi için de çalışmalara başlandı.

Bütün bu hizmetlerin daha iyi ve verimli yürütülmesi için devlet memurlarının seçiminde ve meslek içi eğitimlerinde yeni kurallar benimsendi. Aslında Fransa'da geleneksel olarak üst düzey memurların en iyi biçimde eğitilmelerine özen gösteriliyordu. Memurların atanmasında ehliyet birinci planda gözetiliyordu. De Gaulle'ün sosyalist olduğu gerekçesiyle bir belediye başkanını görevden almak isteyen bir bakanına şunları dediği nakledildiyor: *"Mesele onun sosyalist olup olmadığı değil ehliyetli olup olmadığıdır. Ehliyetliyse, sosyalist de olsa görevinde kalmalıdır; ehliyetli değilse Gaullist de olsa görevinden alınmalıdır."*[445]

Bu anlayış devlet reformu çalışmalarına da egemen oldu. Özellikle genel müdür ve daha yukarı görevlere atanacakların seçimine büyük özen gösteriliyor ve üst görevlere getirileceklerin niteliklerinin ve yeteneklerinin devlet mekanizmasının iyi işlemesinin en önemli unsuru olduğu düşünülüyor. Bakanların en iyi adayı seçebilmeleri için şeffaflık ilkesine uyuluyor. Önce görev açıkça tarif ediliyor. Görevin özellikleri bütün adaylara duyuruluyor. Adayların dosyaları bakanlık üst yönetimi ve bakan tarafından dikkatle inceleniyor ve atama kararı bu değerlendirmelerin ışığında objektif bir biçimde yapılıyor.[446] Üst düzey görevlilere ilaveten, özellikle vatandaşların devletle ilgili başvurularını ilk kabul edecek memurların, devletin ilgili bütün kurallarını ve formalitelerini bilen ve vatandaşı en iyi biçimde yönlendirebilecekler arasından seçilmesine özen gösteriliyor.

Devlet-vatandaş ilişkilerindeki zorluklardan biri, kamu yaşamını düzenleyen çok sayıda kanun ve kararname oluşu. Temel hukuk kurallarından biri "kanunu bilmemek mazeret sayılmaz" ilkesi. Yani vatandaş bütün bu yasaları ve kuralları bilmek zorunda. Yukarıda da değinildiği gibi, Fransa'da 8 000 kanun ve 400 000 kararname veya yönetmelik var. Ayrıca ulusal mevzuat kadar geçerli sayılan Avrupa Birliği kuralları 100 000 sayfaya yaklaşıyor. Vatandaş bu kadar çok kuralı nasıl öğrenecek? Bunun için bir kodifikasyon çalışması başlatıldı. Bütün bu kurallar 60 ana başlık altında toplanacak ve gene internet yoluyla vatandaşın bilgisine sunulacak. Bu çalışmaların 2000 yılının sonuna kadar tamamlanması öngörülüyor.

Fransa'daki devlet reformu çalışmaları sadece vatandaş-devlet ilişkilerini iyileştirmek amacı ile sınırlı değil. Devletin ekonomik alandaki etkin-

---

445 Picq, s. 178, 183.
446 Picq, s. 185.

liklerinin da daha verimli ve daha düzenli kılınması için önlemler alındı. Örneğin, Fransa'da mülkiyeti devlete ait olan binaların yüzölçümü 150 milyon metrekare. Kamuya ait arazilerin alanı hesaplanamıyor. İşte bunların daha düzenli ve verimli işletilmesi için, özel araştırma grupları kuruldu.

Avrupa Birliği üyesi olan bir ülke için ulusal düzeyde yapılan düzenlemeler yeterli değil. Birçok alanda Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak, Avrupa çapındaki reformlara, yeniliklere ayak uydurmak da gerekiyor. Onun için her bakanlıkta Avrupa ile ilişkili işlerde verimliliği artırmak için özel bürolar kuruldu. Bu çalışmaların bir amacı da Avrupa Birliği kaynaklarından sağlanan katkıların tarımda, istihdamda, çevre konularında ve başka alanlarda en verimli biçimde kullanımı ve bunların denetimi.

Ülkenin yurtdışındaki diplomatik, konsolosluk, ticari, kültürel temsilciliklerinin bir bütünlük içinde çalışmalarını sağlamak için de bir reform projesi başlatıldı. Bu çalışmanın sonuçları 1999 yılında değerlendirilecek. Fransa'nın uluslararası yardımlarından sorumlu İşbirliği Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ile birleştirildi. Ayrıca dış yardım verilecek ülkelerin ve projelerin koordinasyonu için bakanlıklararası bir komite oluşturuldu.

Devlet reformu kapsamında yürütülen diğer bir çalışma da, devlet daireleri arasında haberleşme. Birçok alanda klasik yazışma yöntemi yerine internet sistemi ile bilgi alışverişi yöntemi benimsendi ve uygulamaya konuldu.

Fransa'da devlet yapısı üniter özelliği dolayısıyla Türkiye'ye benziyor ama bazı farklılıklar da var. Özellikle yerel yönetimlerin yapılandırılmasında bu farklılıklar göze çarpıyor. Fransa'da 36 763 köy veya mahalle belediyesi var. Bunların % 80'inin nüfusu 1 000'in altında. Halk belediye meclisi üyelerini seçiyor, onlar da belediye başkanını. Bu seçimler 6 yılda bir yapılıyor. Belediye başkanı hem belediyenin yürütme organının başı, hem de o belediyenin hudutları içinde devletin temsilcisi.

Bu belediyelerin toplandıkları idari birim "department" adını taşıyor. Fransa'da 100 departman var. Bunlardan 4'ü denizaşırı topraklarda. Departmanların yetki alanı esas olarak sağlık ve sosyal güvenlik alanlarını kapsıyor. Tarımla, bölgesel yatırımların yönlendirilmesiyle, eğitimle ilgili görevleri de var. Departmanın başkanı Yerel Konsey tarafından altı yıl için seçiliyor.

Departmanların da üzerindeki idari birim "Bölge". Departmanlar Fran-

sız İhtilali'nden beri var. Bölgeler ise 1982'de kurulmuş. Bölgelerin ilgi ve yetki alanı bölgesel planlama, şehir planlaması, bölgesel ekonomik kalkınma projeleri, mesleki eğitim ve inşaat faaliyetlerinin düzenlenmesi. Bölgelerdeki en üst düzeyde yetkili Bölge Konseyi başkanı. O da 6 yıl için seçiliyor. Bölgelerde bir de ekonomik, sosyal ve bölgesel konularda faaliyet gösteren Danışma Meclisi var. Bu Danışma Meclisi'nin üyeleri firmaların, serbest meslek mensuplarının, sendika ve diğer işçi kuruluşlarının temsilcilerinden seçiliyor. Bölgesel planlar, bölgesel yatırımlarla ilgili bütçeler bu Danışma Meclisi'nde görüşülüyor. Fransa'da 26 bölge var. Bunların 4'ü denizaşırı topraklarda.

İşte Fransa'daki devlet reformu çalışmaları bütün bu yerel yönetimleri de kapsıyor. Fransa'da gerek merkezi yönetimde, gerek yerel idarelerde, gerekse devlete bağlı diğer kuruluşlarda çalışan kamu görevlilerinin toplam sayısı 5 milyon. Yani yaklaşık her 10 Fransız vatandaşına bir kamu görevlisi düşüyor. Bu kamu görevlileri üç kategoriye ayrılıyor: Devlet görevlileri, yerel yönetim görevlileri ve sağlık personeli. Sadece sağlık sektöründe çalışan devlet görevlilerinin sayısı 720 000 kişi.[447] Fransa'da devlet reformunu yönlendirenlere hâkim olan kanı devlet hizmetinde verimliliğin artırılmasının temelinde eğitim unsurunun olduğu. Onların deyimiyle "devletin kalbi okuldur". Bu nedenle bütün reform çalışmalarında, eğitim unsuruna öncelik veriliyor.[448]

Fransa ile ilgili bilgiler şu gerçekleri ortaya koyuyor: Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluş döneminden itibaren devlet yapısı ve işleyişi açısından örnek saydığı devletlerden biri olan Fransa'da devletin bugünkü anayasal ve idari yapısı köklü bir reforma ihtiyaç gösteriyor. Kamu düzenini ve iç istikrarı sağlamak için 1958 yılında yapılan anayasa ile getirilen düzenlemeler bugün Fransa'da dahi, çağdaş demokrasi kuralları ile bağdaşmayan hükümler içerdiği için eleştiriliyor. Anayasayı değiştirmek ve daha çağdaş ve demokratik bir anayasa hazırlamak için çalışmalar sürüyor. O bakımdan Fransız tecrübesinden yararlanmak isterken bu yenileşme sürecini de göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Aynı şekilde Fransa'nın bugünkü idari yapısını olduğu gibi örnek almak da doğru olmaz. Bürokrasinin aşırı ölçüde egemen olduğunu, top-

---

447 Fransız Hükümeti Kamu Yönetimi Bilgi Bankası.
448 Picq, s. 111.

lum hayatını etki altına aldığını gören Fransızlar, şimdi bundan adım adım vazgeçiyorlar. Memur sayısı azaltılıyor, evvelce kamu kurumlarının ön iznine tabi birçok işlem serbestçe yapılır hale getiriliyor veya sadece bildirim konusu yapılıyor. Bilgisayarın ve elektronik haberleşmenin kamu hizmetine sokulması sayesinde, devlet kurumları arasında yazışmalar, haberleşmeler hızlandırılıyor, vatandaş-devlet ilişkileri kolaylaştırılıyor.

Bu çalışmaların sonucu alındığında Fransa'da devletin yapısı ve işleyişi bugünkünden çok farklı olacak.

İngiltere'de Kamu Yönetimi Reformu

İngiltere'de devletin yapısı Türkiye'den çok farklı. Bilinen anlamda yazılı bir anayasa yok. Yasalar, kurallar ve geleneklerden oluşan bir devlet yönetimi var. Devlet başkanı olan Kraliçe'nin devlet yönetimindeki manevi ağırlığı önemli, ancak devlet işlerinden başbakan sorumlu.

İngiliz siyasal ve toplum hayatında yaşanan ve bir kısmına yukarıdaki bölümlerde değinilen sorunlar ve eksiklikler İngiltere'de yapısal bir hukuk reform ihtiyacını ortaya çıkartı. 1980'li yıllarda İşçi Partisi içinde de tartışılan reform ihtiyacından İngiltere'nin başka ülkelerdeki daha başarılı anayasal sistemlerden esinlenerek köklü reformlar yapması görüşü benimsendi. Sistemi eleştirenler İngiltere'nin yazılı bir anayasasının olmamasının bir eksiklik olduğunu belirtiyorlar; devlet idaresindeki gizlilik anlayışının çağın gereklerine uymadığını söylüyorlar ve hükümetin gereğinden fazla yetkiye sahip olduğundan şikâyet ediyorlardı. Özellikle Lordlar Kamarası'nın çağın gerçeklerine ters düştüğünü belirtiyorlar. İngiltere'de kullanılan deyimlerden biri "demokrasiyi demokratikleştirmek". İngiltere'de Tony Blair yönetimindeki İşçi Partisi'ni de etkileyen "Üçüncü Yol" düşüncesini savunanlar, ekonomik alanda da "yeni bir karma ekonomi modelini" benimsiyorlar. Bu anlayışa göre kamu ile özel sektör arasında bir işbirliği anlayışını ortaya çıkartmak yerine piyasaların dinamizminden yararlanmak, ancak bunu yaparken kamunun çıkarlarını ön planda tutmak gerekiyor.[449] Yani Türkiye'de ve başka ülkelerde İngiliz demokrasisi birçokları tarafından örnek alınması gereken bir model gibi görülürken, İngilizler de kendilerinden daha başarılı ülkelerin demokrasi tecrübelerinden yararlanmak istiyor. Şimdiye kadar gerçekleştirilen reform çalışmaları sonucunda, İngiltere ka-

449 Giddens, s. 74, 100.

mu yönetimi siyasi gelişmelerden, iktidar değişikliklerinden etkilenmeyecek bir yapıya kavuşturulmaya çalışıldı. İngiltere'de iktidar değişiklikleri üst düzeydeki kamu görevlerinde değişikliğe yol açmıyor. Bunun nadir istisnalarından biri başbakanın özel kalem müdürü.

İngiltere'de kamu yönetimi son 30 yıl içinde önemli değişikliklere uğradı. 1968 yılında hazırlanan Fulton raporu devlet idaresinde bazı köklü değişikliklere gidilmesini öneriyordu. 1970'li yıllarda bu raporda yer alan bazı önerilerin hayata geçirilmesine çalışıldı. 1979'da iktidara gelen Muhafazakâr Parti döneminde kamu hizmetlerinin verimliliğinin artırılması, devletin mali yapısının iyileştirilmesi ve özel sektöre artan ölçüde öncelik verilmesi benimsendi. İngiltere'de 1980'li yılların başlarında uygulamaya başlatılan bu kamu reformunda güdülen amaçlardan biri de özel sektördeki iş disiplinini kamu sektöründe de uygulamaktı. 1991 yılında "Kalite için yarış" başlığı ile bir beyaz kitap yayınlandı. Bu çalışmanın amacı devlet yönetiminde, aynı harcama ile daha çok ve daha verimli iş yapılmasını sağlamaktı. Bu çalışma, merkezi yönetimden başka sağlıkla ilgili kamu harcamalarını da kapsıyor. Her alanda devlet yönetiminin verimliliğini özel sektörle karşılaştıracak kufallar saptanıyor. Kamu yönetiminin çağdaşlaşması için benimsenen kurallar şunlar:

- Hükümetin düzgün ve verimli çalışması için gerekli olmayan kurumlar ya lağvedilecek veya özelleştirilecek.
- Devlet tarafından yapılması şart olmayan bazı hizmetler de kontratla özel firmalara yaptırılacak.
- Devletin yapması gereken bazı işler yerel yönetimlere bırakılacak, onlar da özel sektör disiplini içinde ve özellikle rekabet kurallarına uyarak çalışacaklar.

Bu ilkelere göre yapılan uygulamalar çerçevesinde 1992 ile 1995 yılları arasında toplam maliyeti 2,6 milyar sterlin olan kamu faaliyetleri gözden geçirildi, çağdaşlaştırıldı ve bu işten yılda 544 milyon sterlin tasarruf sağlandı.

1991 yılında "Vatandaş Yasası" ile bazı hedefler saptandı. Amaç 10 yıllık bir süre içinde devlet hizmetini en verimli ve en kaliteli hale getirmek. 1997'de işbaşına gelen İşçi Partisi hükümeti de bu görüşü benimsedi. Başbakan Tony Blair bu amacı: *"Devlet hizmetine ihtiyaç duyan herkese bu hizmeti mümkün olan en yüksek düzeyde ve kalitede sunmak"* olarak tanımlı-

yor. Blair iktidara geldiğine *"şimdiye kadar önerilen demokratikleşme reform tasarılarının en kapsamlısını"* sundu. 12 temel yasada değişiklik getirilmesini önerdi. Bunlar ülkenin siyasal ve hukuki yapısını değiştirecekti.[450] İşçi Partisi hükümeti 1999 yılının Mart ayında hükümetin modernleştirilmesi konusunda bir beyaz kitap yayınladı ve kapsamlı bir reform projesi hazırladı. Bu projenin amacı hükümet çalışmalarının basitleştirilmesi ve daha verimli kılınması. Bu çalışmalarda Parlamento da önemli rol oynuyor. Hükümetteki İşçi Partisi muhalefetteki Liberal Parti'yi de bu alandaki faaliyetlere katılmaya davet etmiş bulunuyor. Ayrıca diğer ülkelerdeki reform çalışmalarında elde edilen sonuçları değerlendirmek, başkalarıyla görüş alış verişinde bulunmak amacıyla da çalışma grupları kuruldu. Bunlardan biri de ABD-İngiltere reform temas grubu.[451]

Tony Blair 1998 Şubatı'nda yaptığı bir konuşmada amacının İngiltere'nin boyutlarını aştığını ortaya koydu. Ona göre dünyadaki merkez-sol partiler dünyanın değişen koşullarına uymak için ortak bir anlayışa varmalıydılar. Dünyadaki, küreselleşme herkes için sosyal dayanışma ve refah getirmeliydi.[452]

Bir yandan hükümetin yürüttüğü resmi reform çalışmaları, bir yandan İngiliz düşünürlerinin hazırladığı projeler, Avrupa'nın bu en geleneksel ülkesinde köklü değişiklikler öngörüyor. Bu düşüncelerden bazıları Avam Kamarası üyelerinin dar bölgeli çoğunluk sistemiyle değil, nispi temsil yöntemiyle seçilmesini, Meclis'teki küçük partilerin sayılarının etkinliğinin artırılmasını öngörüyor. Eğer bu reform tasarısı kabul edilirse, yeni sistemle ilk seçimlerin 2005 veya 2007 yılında gerçekleştirilmesi öngörülüyor.

İngiltere'de geleneksel olarak iki partinin siyasete egemen olduğu ve iktidarı zaman içinde birbirlerinden devraldığı biliniyor. Diğer partilerin parlamentoda temsil oranı onlara siyaseti etkileme şansı vermiyor. Zaten parlamentoda iki büyük parti ve liberallere ilaveten sadece iki milliyetçi partinin, Plaid Cymru ve İskoç Milli Partisi'nin az sayıda temsilcisi bulunuyor. Ancak büyük partilere verilen oylarda düşüş var. İki büyük partinin oy toplamı 1996'da % 90 iken 1997'de % 75'e düştü.[453] Yerel yönetimlerde bu

---

450 Hazell, s. 1.
451 OECD, *Strategic Review and Reform, The UK Perspective*, s. 7-10.
452 Giddens, s. 1.
453 Hazell, s. 87, 112.

partilerin egemenliği daha hızlı düşüş gösteriyor. Örneğin Liberal Parti yerel meclislerdeki temsilci sayısını 1979'daki 1 000 düzeyinden 1993'te 4 300'e çıkartı. Lordlar Kamarası için de reform projeleri yapılıyor.

Öngörülen yeniliklerden biri de bir İnsan Hakları Komisyonu kurulması. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının İngiliz yargı organlarını bağlayıcı hale getirilmesi için de, bir temel yasa değişikliği hazırlanıyor. Türkiye dahil birçok Avrupa ülkesinde ulusal yasalardan üstün ve onlarla eşdeğerde sayılan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İngiltere için henüz bu statüde değil. Bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile İngiliz mahkemelerinin sözleşmeyi farklı yorumlamaları mümkün. İşte reform çalışması bu durumu düzeltip uyum sağlayacak. Halen en üst yasama organı yetkisine sahip olan Lordlar Kamarası'ndan bu yetkinin alınıp, bir Anayasa Mahkemesi kurulması da öngörülüyor. Kanada ve Avustralya'daki Yüksek Mahkemelerin İngiltere'ye örnek olabileceği belirtiliyor. Reform çalışmalarında Birleşik Krallığı oluşturan birimlerden İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'ya da özellikle parlamento düzeyinde yeni yetkilerin verilmesi öngörülüyor. Ancak bu yetkiler İskoçya ve Galler bölgesini bağımsızlığa götürecek düzeyde değil. Sadece Kuzey İrlanda için bu konuda durum biraz daha muğlak. Bu arada İskoç, Galler Bölgesi ve Kuzey İrlanda parlamentolarının, Brüksel'de AB nezdinde birer temsilcilik açmaları öngörülüyor.[454]

Bu son reform çalışmalarından önce, 1994 yılında bir beyaz kitap yayınlanarak reform çalışmalarının derinleştirilmesi, kamu yönetiminde verimliliğin artırılması öngörülmüştü. Bu çalışmaların sonucunda devlet memuru sayısında önemli bir azalma sağlandı. Devlet yönetiminde çok etkili bir rol oynayan yüksek memurların sayısı 650. Bunların işe alınmasında, yükselmelerinde ve aldıkları ücrette özel kıstaslar uygulanıyor. Bu memurlar genç yaşlarda etkin görevlere gelebiliyor ve özel sektörde çalışanlarla kıyaslanabilecek bir hayat standardına kavuşturuluyorlar. Onların altında kıdemli 75 000 memur görev yapıyor. Onların da konumu önemli ve diğer devlet memurlarına göre daha üstün bir mevkileri var.[455]

Bütün bu reform çalışmalarını yaparken, bundan en çok etkilenecek insanların, yani halkın görüşlerinin alınması da yararlı bir yöntem olarak görülüyor. Başbakanlığa bağlı bir "halk paneli" kuruldu. Yaş, eğitim du-

---

454 Hazell, s. 19, 77, 173.
455 Kesselman, s. 89.

rumu, yaşadığı bölge gibi unsurlar dikkate alınarak, İngiliz halkının gerçeğe çok yakın bir kesitini temsil eden 5 000 kişi Birmingham Üniversitesi ile MOR isimli bir araştırma kuruluşu tarafından saptanmış bulunuyor. Kamu hizmetinin nasıl iyileştirilebileceği konusunda onların görüşleri alınıyor. İlgili bütün kamu kuruluşları, yerel yönetimler, kamu tarafından finanse edilen dernekler bu halk paneline başvurarak görüş sorabiliyorlar. Halk paneli şimdilik üç yıl için oluşturuldu.

İngiltere'de gene başbakanlığa bağlı olarak yürütülen başka bir araştırma da, devlet memurlarının işe devamlılığı ile ilgili. Bazı kamu kurumlarında iş sağlığı alanında yapılan iyileştirmeler sonucunda memurların hastalık iznine ayrılma oranlarında büyük düşüş olduğu saptandı. Bu yöntemlerin bütün kamu kuruluşlarına yaygınlaştırılması yoluyla, İngiltere genelinde hastalık iznine ayrılan kamu görevlilerinin oranında % 30'luk azalma kaydedildi. Böylece hizmette süreklilik ve verimlilik artırıldı.

Fransa'da olduğu gibi, İngiltere'de de devletin verimliliğini artırmak için bilgisayara ve elektronik haberleşmeye geçilmesi kararlaştırıldı. 2002 yılına kadar vatandaşların devlet kuruluşlarıyla ilgili işlemlerinin dörtte birinin elektronik yöntemlerle yapılması hedefleniyor.

Aynı şekilde, kamu kuruluşlarının hem kendi aralarında hem diğer kuruluş ve firmalarla bilgisayar ve elektronik yöntemlerle haberleşmelerini sağlayacak GSI (Hükümet Güvenilir Haberleşmesi) isimli bir sistem oluşturuldu.

Vatandaşların kamu kurumlarıyla elektronik haberleşmesini kolaylaştırmak için İngiltere'nin birçok yerine bankamatik kulübelerine benzer elektronik iletişim merkezleri yerleştirildi. Bu yolla vatandaşlar, Fransa'da olduğu gibi, devletle ilgili ödemelerini de otomatik olarak yapabiliyorlar. Devlet dairelerine giderek kuyruğa girmek gerekmiyor.

İngiltere'de kamu yönetimlerinin kendi verimliliklerini denetlemelerine olanak sağlayan bir sistem de geliştirildi. 1990'lı yılların başında Avrupa çapındaki 200 özel firma tarafından oluşturulan Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı sistemi, İngiltere'de bir pilot proje halinde kamu yönetimine uygulanmaya başlandı. 1996 yılında 30 kamu kuruluşunda denenen bu proje daha sonra toplam 360 000 kişinin çalıştığı 100 kuruluşta uygulandı. Böylece her kuruluş kendini o alandaki en başarılı kurumlarla karşılaştırabiliyor, verimliliğini ölçebiliyor, eksik yanlarını görüp onları iyileştirme olanağına kavuşuyor.

Kamu harcamalarının en verimli biçimde gerçekleştirilmesi için de bir sistem geliştirildi. Buna göre her bakanlık, yaptığı bütün harcamaları, kamu yararına, hükümetin amaçlarına ve verimlilik ilkelerine uyup uymadığı açısından, sürekli biçimde denetlemek olanağına kavuşuyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Kamu Reformu

Amerikan Devlet sistemi Türkiye'den çok farklı. Ülke başkanlık sistemiyle yönetiliyor. 50 eyalet federal sistemin temel yapılarını oluşturuyor. Birçok alanda âdeta bağımsız devlet gibi çalışıyorlar. Ayrı anayasaları, ayrı yasaları var. Örneğin, bazı eyaletlerde idam cezası var, bazılarında kaldırılmış. Ama bütün eyaletleri bağlayan federal yasalar da var. Bu yasaları yapan, her eyaletin iki kişi ile temsil edildiği 100 üyeli Senato ile, temsili sisteme göre eyaletlerden seçilen 535 kişilik Temsilciler Meclisi. Bazen Temsilciler Meclisi'nin veya Senato'nun veya her ikisinin birden çoğunluğu, Başkan'ın partisinden farklı partiden olabiliyor. Ayrıca birçok konuda senatörler ve milletvekilleri partilerinin genel görüşünden farklı yönde oy kullanabiliyorlar. Hükümet üyeleri genellikle Meclislerin dışından seçiliyor. Amerikan sisteminin bir özelliği de, bu ülkenin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi'nin aynı zamanda hükümet üyesi olması. İdare her önemli konuda Kongre'nin onayını almak zorunda. Önemli dış politika konularında bazen Kongre'yi ikna etmek mümkün olmuyor.

Ülke düzeyinde yürütülen reform çalışmalarında üst düzeydeki kamu görevlilerine yetki ve sorumluluk veriliyor. Amaç, kamu görevini daha iyi ve daha ucuz bir biçimde gerçekleştirmek. Her kuruluş kendi alanında verimliliği artırıcı yöntemler geliştiriyor. Örneğin, Sahil Muhafaza'nın deniz güvenliği bölümü, evvelce uygulanan ama artık gereksiz hale gelen bazı işlemleri kaldırarak, yılda 1,5 milyon iş saati tasarruf sağladı. Her kuruluş, formalitelerin azaltılmasını önerme yetkisine sahip. Merkezi yönetim buna 30 gün içinde itiraz etmezse, öneri kabul edilmiş sayılıyor.

Özel sektör kuruluşlarından da kamu yönetimi reform çalışmalarında geniş ölçüde yararlanılıyor. Bu alandaki en büyük firmalardan biri olan Pricewaterhouse, 1998 yılında sadece bu amaçla özel bir şirket kurdu. Bu şirket Federal düzeyde, yerel düzeyde ve Amerika'nın uluslararası temsilciliklerinde reform çalışmaları yürütüyor. Bu şirket reform araştırmaları için yılda 600 000 dolar harcıyor. Bu araştırmaların bir bölümü kamu sek-

töründe öncü rol oynayacak üst düzey yöneticileri bulmakla ilgili. Diğer bir konu, kamu yönetiminde verimliliği ve hizmetin kalitesini artırıcı yeni teknikler ve araçlar geliştirmek. Ayrıca kamu kurumlarının yapısal değişiklik gereksinmeleri de araştırılıyor.

Amerikan yönetimi her yıl çeşitli alanlarda 22 milyon ünite alım yapıyor. Reform çalışmalarında 2001 yılına kadar bütün kamu kurumlarının gerektiğinde bu alımları elektronik haberleşme yöntemleri ile yapabilmeleri öngörülüyor.

Kamu yönetiminin mali ve idari etkinliğini artırmak için ilk defa 1999 bütçesinde özel düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelerde bütün kamu kuruluşları için somut hedefler saptandı. Bu hedeflerin bir bölümü aynı işin daha az masrafla yapılmasını, bazıları daha kısa sürede gerçekleşmesini, bazıları da hizmetin kalitesinin iyileştirilmesini öngörüyor. Bu hedefler sadece devletin bürokratik işleyişi ile ilgili değil. Örneğin:

- 1999 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'na verilen görevlerden biri Orta Doğu Barış Sürecini hızlandırmak,
- Ulusal Uzay ve Havacılık Dairesi NASA'nın görevi, uyduları fırlatırken zamanlamada ve bütçede %10 iyileştirme yapmak,
- Ulusal Meteoroloji Dairesi su baskınlarını 32 dakika daha önce halka bildirerek uyarı ve önlem alma süresini uzatacak,
- Çocuklara yardım programı 30 000 çocuğa daha hizmet götürecek,
- Çalışma Güvenliği Dairesi 2 yıl içinde 50 000 işyerinde iş kazalarını % 20 azaltacak önlemler alacak,
- Sosyal Güvenlik Dairesi sosyal yardıma hak kazanan özürlülerin sayısını 1999 yılında 690 000'den 1 637 000'e çıkartacak.

Liste bu şekilde devam ediyor. 2000 yılının Mart ayına kadar bütün devlet daireleri Başkan'a ve Kongre'ye bir rapor sunarak, kendilerine verilen hedeflere ne ölçüde uyduklarını belirtecekler.

ABD'de devletin vatandaşlara hizmetinin iyileştirilmesi için getirilen bir yenilik de, kamu kuruluşlarının telefon ve faks numaraları ile ilgili. ABD'de vatandaşların mevcut telefon rehberlerinin ilgili bölümlerinden yılda 80 milyon kere devlet kuruluşlarının numaralarını aradıkları, sistemin karmaşıklığı nedeniyle çoğu zaman istedikleri numaraları bulamadıkları saptanmış. "Mavi sayfalar" denilen yeni bir sisteme geçilerek, bütün kamu kuruluşlarının numaraları yeniden tasnif edilmiş ve vatandaşın

en kısa zamanda istediği numaraya ulaşmasını kolaylaştıracak bir sistem oluşturulmuş.

Başka bir reform da, yaşlılara ve muhtaçlara, devletin yaptığı sosyal güvenlik ödemelerinin elektronik sisteme geçirilmesi. Şimdiye kadar ABD'de çeşitli sosyal güvenlik kurumlarının ödemeleri her kuruluşun çeklerini hak sahiplerine posta ile göndermesi yoluyla yapılıyordu. 1996 yılında bazı eyaletlerde uygulamaya başlanılan ve EBT denilen tek elektronik kartla ödeme sisteminde ise, vatandaşın sosyal güvenlik kurumlarından bütün alacakları, "elektronik borç – alacak kartı" hesabına geçiriliyor ve vatandaşlar bankamatik şubeleri gibi yerlerden, bütün alacaklarını sıraya girmeden veya postanın gelmesini beklemeden tahsil edebiliyor. Önce yedi eyalette uygulamaya geçirilen bu sistem, 1999 yılında bütün Amerika'ya yaygınlaştırıldı. Gereksiz yazışmaların ve posta masraflarının kaldırılmasından devletin 2000 yılında sağlayacağı kazanç 424 milyon dolar. ABD'deki kamu reformu çalışmalarından bazı örnekler bunlar.

Almanya'da Kamu Reformu

Almanya'da da kamu yönetiminin etkinliğini ve verimliliğini artırmak için bir reform süreci başlatıldı. 1991'den sonra bakanlıklardaki 3 400 kadro kaldırıldı, 300 bölüm lağvedildi. Evvelce 600 olan federal düzeydeki makam sayısı 450'ye indirildi. Alt düzeydeki 800 büro da kaldırıldı. Benzeri bir idari reform çalışması Alman ordusunda da yapıldı. Orada da 350 şube lağvedildi. Bu düzenlemelerden devlet bütçesinin kazancı sadece 1998 yılında 5,4 milyar mark.

Almanya'da da devlet daireleri arasında elektronik haberleşme sistemine geçildi. Ayrıca bir elektronik devlet arşivi oluşturuldu. Devlet dairelerinde verimliliği artırmak için bazı hizmetlerin özel sektöre devredilmesi öngörüldü. Örneğin, bakanlıkların içindeki matbaalar, sağlık servisleri gibi hizmetlerin özel kuruluşlara devredilmesine başlandı.

1 Ocak 1998 tarihinden itibaren Alman bütçe harcamalarında esnek bir sistemin uygulanmasına geçildi. Böylece bütçenin fasılları arasında aktarma yapmak kolaylaştırıldı. 1998 yılında kamu yönetiminde sağlanan verimlilik artışından, devletin kazancı 450 milyon mark oldu.

Personelin verimliliğini artırmak, kamu yönetiminde toplam kalite kontrol sistemine geçmek, kamu harcamalarından azami verimliliği sağlamak için çeşitli projeler hayata geçirildi. Almanya'da kamu yönetimini çağ-

daşlaştırmak için geliştirilen projelerin sayısı 600. Bu alanlarda özel sektörün danışmanlık firmalarından da yararlanılıyor. Bazı kamu hizmetleri basitleştirildi. Bunlar arasında istatistik hizmetleri de var. Artık gereksinme duyulmayan bazı alanlarda istatistik hazırlanmayacak. Turizm tanıtma merkezlerinde ve devletin bazı kültür kurumlarının harcamalarında da indirim yapıldı. Postanelerin bankacılık hizmetlerinde, havayolu şirketlerinde, havaalanı ve liman işletmelerinde özelleştirme yoluna gidildi.

İtalya Örneği

Bir Akdeniz ülkesi olan İtalya, Türkiye'ye diğer Avrupa ülkelerinden daha çok benziyor. Bu ülkede 1945 yılından itibaren devletin görevleri ve sorumlulukları sürekli biçimde artmıştı. Devlet yönetimi ile ilgili yasalarda yer alan katı kurallar bazı alanlarda devleti işleyemez hale getirmişti. Böylece devlet yönetiminde verimlilik düşmüş ve vatandaşla devlet birbirinden uzaklaşmıştı.

İtalya hükümetinde 20 bakan var. Ülkede 20 bölge yönetimi, 107 eyalet ve 8 100 şehir bulunuyor. İtalya'daki devlet okullarının sayısı 34 000, üniversite sayısı 60. Merkezi ve yerel düzeyde faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşlarının sayısı yaklaşık 50 000. Görüldüğü gibi kamu sektörü İtalya'da, İngiltere gibi ülkelerle kıyaslandığında çok yaygın.

1990'lı yılların başlarından itibaren Avrupa Birliği'nin kurallarından da yararlanılarak bir reform süreci başlatıldı. Devlet memurlarının büyük bir bölümü sözleşmeli statüye geçirildi. Anayasa değişikliğine gidilmeksizin devlet yönetiminin ilkeleri, kuralları ve yöntemleri çağdaş bir yapıya kavuşturuldu. 1997 yılında Kamu Yönetimi Bakanı Franco Bassanini kendi adı ile anılan iki yasa çıkartılmasına öncülük etti.

Birinci yasa bazı hizmetlerin yerel yönetimlere bırakılmasını, merkezi yönetimin yeniden düzenlenmesini ve idari formalitelerin basitleştirilmesini öngörüyor. İkinci yasa ise yeni düzenlemelerin uygulamaya geçirilmesi ile ilgili esasları ve kuralları belirliyor. Bu yasalar idarenin çalışmalarında modern elektronik haberleşme sistemini de yasal bir araç haline getiriyor. Bu yasaya göre bazı durumlarda memurlar normal işyerlerinin dışında da, örneğin, evlerinden çıkmadan devlet hizmeti verebilecekler ve bu hizmeti elektronik haberleşme yoluyla bağlı bulundukları kurumlara sunabilecekler. Bu işi yapan memurlar diğerleri ile eşit ücret alacaklar. Bu sistem daha çok özürlülerden kamu hizmetinde yararlanmak için düşünüldü.

1998 yılında İtalya'da altı yıldan beri uygulanan reform çalışmaları gözden geçirildi. Yeni iyileştirme önlemlerinin alınması, kamu hizmetlerinin basitleştirilmesi kararlaştırıldı. Memurların görevlerinin belirlenmesinde ve ücretlerinin saptanmasında özel sektörde geçerli olan yöntemler benimsendi. 1997 yılında çıkartılan yasalar hükümete kamu reformu alanında gerekli düzenlemeleri yapabilmesi için 40 kararname çıkartma yetkisi verdi. Ayrıca devlet memurlarını reformları başarıyla uygulayacak düzeye getirmek için kapsamlı bir eğitim programı başlatıldı. Memur maaşlarının % 1'i bu eğitim harcamalarına tahsis edildi.

İtalya'da vatandaşların bir işle ilgili formaliteleri tamamlamak için çeşitli devlet dairelerine başvurmak zorunda kaldıkları, bunun, büyük zaman, emek ve para kaybına yol açtığı saptandı. Örneğin, yatırım yapacak bir şirketin işlemlerini tamamlayabilmek için 40 ayrı kuruluştan onay almak zorunda olduğu görüldü. Bu hizmetleri basitleştirmek ve birleştirmek için "tek başvuru noktası" denilen bir sistem kuruldu. Vatandaşlar tek bir devlet dairesine giderek evvelce birçok dairede yaptırabildikleri işlemlerinin tümünü burada sonuçlandırabiliyorlar. Başka Batı ülkelerinde olduğu gibi İtalya'da da devlet kuruluşları arasında elektronik haberleşme yöntemine geçildi. Bu yolla yapılan yazışmalarda "dijital imza" denilen bir yöntemle, belgeler güvenli biçimde imzalanıyor ve sahte yazışmaların önüne geçiliyor.

İtalya'da yapılan kamu reformu çalışmalarının önemli bir bölümü de bütçe ile ilgili. Kısa bir süre önce İtalyan hazinesinin başlattığı bir pilot projeye göre, kamu kuruluşlarına bütçeden ayrılan para, o kuruluşun çalışmalarında sağladığı verimliliğe göre artırılıyor veya azaltılıyor. Bunun için, önce her kuruluştan beklenen hizmetler belirleniyor, sonra da bu hedeflere ne ölçüde uyulduğuna bakılıyor.

Norveç ve Yumuşak Reform

Bütün Batı ülkelerinde devlet reformu köklü, kapsamlı bir atılım süreci şeklinde gerçekleşmiyor. Bazı ülkeler günün şartlarına daha yavaş, daha yumuşak yöntemlerle uyma yaklaşımını benimsiyor. Bunlardan biri Norveç. Norveç'in izlediği bu yöntemin başlıca iki nedeni var: Birincisi devlet yönetimi uzun yıllardan beri iyi işleyen, halkın desteğini ve beğenisini kazanmış bir yapıya sahip. İkincisi özellikle zengin petrol yataklarının bulunmasından sonra Norveç'te devlet gelirleri sosyal refah devletinin gereklerini en geniş biçimde yerine getirmeye yeterli düzeyde. O nedenle ka-

mu harcamalarında büyük kısıntılar yapmaya gerek yok. Bu arada Norveç nüfusunun sadece 4 milyondan ibaret olduğunu, büyük devletlerin karşılaştığı bazı sorunların Norveç'te fazla hissedilmediğini hatırlamakta da yarar var. Ayrıca henüz Avrupa Birliği'ne üye olmaması Norveç'i, Topluluğun kurallarına uymak zorunda da bırakmıyor.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonominin hemen her dalında faaliyet gösteren devlet işletmeleri zamanla bazı alanlardan çekildiler. Bu alanların arasında demir çelik, kömür, madencilik de var. Buna karşılık ekonominin diğer alanlarında devletin payı artı. Özel sektörün sahip olduğu birçok kuruluşta devletin büyük hisseleri var. Bankacılık alanında 1980'li yıllarda yaşanan kriz sırasında devlet bazı bankaları devraldı. Bu bankaların özelleştirilmesinden kaçınılmasının sebeplerinden biri, bunların yabancıların eline geçmesi endişesi. Yani ekonominin yönetiminde milli duygular egemen oluyor. 20. yüzyılın sonunda Norveç Borsası'nda işlem gören hisse senetlerinin % 20'si kamuya ait bulunuyordu.

Zengin petrol kaynaklarından elde ettiği gelir sayesinde Norveç, önemli bir bütçe fazlasına sahip. Ayrıca güç günlerde kullanılmak üzere geniş mali rezervleri de elinde bulunduruyor. Biraz da bu ekonomik rahatlığın verdiği olanakla, Norveç kamunun ekonomi içindeki rolünü, etkinliğini azaltmayı düşünmüyor. Ancak devletin payının daha fazla artırılması da öngörülmüyor. Zira Norveç dünya ülkeleri arasında kamu harcamaları oranının en yüksek olduğu ülkelerden biri. 1990'lı yıllarda kamu harcamaları toplam gayri safi milli hasılanın % 45'ine ulaşmış bulunuyordu.

Özelleştirme politikası Norveç'te, ne hükümet çevrelerinde, ne de kamuoyunda fazla destek buluyor. Pek az sayıda devlet şirketi özelleştirilmiş. Amaç özelleştirmeden çok, kamu kuruluşlarını daha verimli kılmak. Bütün bunlara rağmen Norveç'te de kamu yönetimini modernleştirmek için bazı çalışmalar yapılıyor. Bu çerçevede Maliye Bakanlığı tarafından "Daha İyi Düzenlenmiş Bir Devlet" başlıklı bir rapor hazırlandı. Amaç bütçenin en verimli biçimde kullanılması ve bütün devlet kuruluşlarının kendilerinden beklenen hedefleri tam olarak yerine getirmeleri. Ayrıca belirli bir ölçüde merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki devri de öngörülüyor.

Norveç örneği, piyasa ekonomisine ve çağdaş demokratik yönetime sahip bir ülkenin devlet reformu ve özelleştirme gibi konularda diğer pek çok Batılı ülkeden farklı bir yaklaşım sahibi olabileceğini göstermesi açısından dikkat çekici.

Finlandiya'da Köklü Reformlar

Norveç gibi bir Kuzey ülkesi olmasına ve birçok alanda Norveç'le ortak değerleri ve yaklaşımları benimsemesine rağmen, Finlandiya'nın devlet reformu ve özelleştirme konularındaki yaklaşımları farklı. Orada köklü yapısal değişikliklere gidildi. Bunun başlıca nedeni de, ekonomik koşulların Norveç'ten çok farklı olması ve yakın geçmişte Finlandiya'nın büyük ekonomik sıkıntılar yaşamış bulunması.

1970-1990 yılları arasında Finlandiya'da da kamu sektörü hızlı bir büyüme göstermişti. 1980'li yıllarda kamu harcamaları yılda ortalama % 4 artmıştı. Kamuda çalışanların sayısı da yılda % 2,5 oranında artış göstermişti. Bununla beraber 1990'lı yılların başında Finlandiya'da devletin ekonomi içindeki payı, diğer birçok Batı Avrupa ülkesinin gerisindeydi.

1991 yılında Finlandiya büyük bir ekonomik sıkıntının içine girdi. Kamu borçları hızla artı. Bir bankacılık krizi yaşandı. Gayri safi milli hasıla düştü. Bir durgunluk dönemine girildi. Kamu sektörünün ekonomideki payı süratle yükselerek % 60'lık düzeye çıktı, Danimarka'nın ve İsveç'in düzeyine yükseldi. İşsizlik oranı % 16,6 gibi çok yüksek bir noktaya ulaştı. İşte bu ortamda 1991 yılında işbaşına gelen Aho hükümeti köklü önlemler almayı kararlaştırdı. İlk iş olarak kamu harcamalarında büyük kesinti yapma yoluna gitti. Buna bağlı olarak sosyal refah devletinin gereği olarak geliştirilmiş bulunan sosyal içerikli harcamalarda da kısıntıya gidildi. Buna sendikalardan büyük tepki geldi. Zira 25 yıldan beri sosyal refah devleti ile ilgili düzenlemeler, hükümetle sendikalar arasında varılan ortak anlayış ile yürütülüyordu. Karşılaşılan güçlüklere rağmen, hükümet kamu harcamalarında GSMH'nın % 6'sına varan oranda kısıntı yaptı.

Finlandiya'nın böylesine büyük kısıntılara gitmesinin başlıca sebebi ekonomik sıkıntılardı. Buna ilaveten bir de AB'ye katılmanın getirdiği yükümlülükler de vardı. Finlandiya 1995 yılında AB'ye tam üye olmuştu. Özellikle Avrupa Para Birliği'ne katılabilmek için kamu açıklarında, dış borçlarda, enflasyon oranında belirli sınırlara uyulması gerekiyordu. Finlandiya'nın içinde bulunduğu ekonomik durum bu açıdan güçlük yaratıyordu. 1990'lı yılların sonunda kamu borçlarının GSMH'nın % 80'ine çıkacağı anlaşılmıştı. Sadece faiz ödemeleri GSMH'nın % 5'ini, kamu harcamalarının % 12'sini bulmuştu. Faiz ödemelerinin bu oranı 2005 yılına kadar koruyacağı hesaplanıyordu. İşte Finlandiya'nın yaptığı büyük bütçe kısıntıları böyle bir ortamda gerçekleştirildi.

Bu gelişmeler aynı zamanda kamu sektörünün rolünün de tartışmaya açılmasına yol açtı. Devlet şimdiye kadar olduğu gibi halka yönelik hizmetlerden çoğunu bizzat gerçekleştirmeye devam etmeli miydi? 1994 yılında Cumhurbaşkanı Ahtisaari bir çalışma grubu kurdu. Esas amaç işsizliği azaltmaktı. Çalışma grubu bu amacın gerçekleştirilmesi için kamu harcamalarının daha da azaltılmasını, bu amaçla bir yasa çıkartılmasını önerdi. 1995 seçimlerini kazanan Sosyal Demokratlar da hükümet harcamalarında büyük kesintiler yapılması görüşünü benimsediler. Onların amacı uzun yıllar boyunca sarf ettikleri çabalarla oluşturulan sosyal refah devleti sisteminin tamamen tahrip olmasını önlemekti. Mevcut ekonomik koşullarda devletin eskiden olduğu ölçüde sosyal harcama yapacak durumda olmadığını onlar da anlamışlardı. 1995'te işbaşına gelen Başbakan Paavo Lipponen hükümeti bu kısıntıların yanı sıra Finlandiya ekonomisinin dünya pazarlarında rekabet gücüne kavuşturulmasını da önemli bir hedef olarak benimsedi. Hükümet üç somut hedef kabul etti: 1999 yılına kadar işsizlik yarıya indirilecek, kamu borçları azaltılacak ve enflasyon düşürülecek. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için dört yılda toplam olarak kamu harcamalarının GSMH'nın % 4'ü oranında indirilmesi kararlaştırıldı. Bir örnek olarak belirtmek gerekirse, bu oranda bir tasarruf, Türkiye'nin ekonomik büyüklüğünde bir ülke için kamu harcamalarında yaklaşık 8 milyar dolar tasarruf yapılması anlamına geliyor. Finlandiya bu indirimleri esas itibariyle devlet sübvansiyonlarından ve transfer harcamalarından yapmayı kararlaştırdı. Hükümetin aldığı bu tedbirler, ekonominin canlandırılmasına yardımcı oldu.

Hükümetin bu çalışmalarına paralel olarak Parlamento da, "Geleceğin Sorunlarını" incelemek üzere özel bir komite kurdu. Bu komite küreselleşmeyi, AB içindeki evrimi, bilim ve teknolojideki gelişmeleri, ekonomik göstergeleri, çalışma koşullarını ve sosyal refah devletinin geleceğini inceleyerek, rapor sunmakla görevlendirildi. Bu komitenin görevleri arasında ABD, Japonya, Kore ve Singapur gibi ülkelerdeki başarı örneklerini inceleyip değerlendirmek de var. Finlandiya Parlamentosu böyle bir komite kurarak diğer ülkelerin parlamentolarına da öncülük etmiş oldu. Zira bilindiği kadarıyla diğer ülkelerin parlamentolarının hiçbirinde henüz geleceği incelemekle görevli bir komite kurulmuş değil.

Finlandiya daha çok ekonomik koşullardan kaynaklanan bu çalışmaları yürütürken, bir taraftan da kamu yönetiminin daha çağdaş bir yapıya

kavuşmasına yönelik bir çalışma başlattı. Bu alandaki ilk düşünceler daha 1988 yılında ortaya konulmuş ve kamu yönetiminde verimliliğin artırılması için bir çalışma başlatılmıştı. Daha sonraki hükümetler de bu çalışmaları sürdürdüler. Verimliliği artırma çalışmaları yürütülürken kamu iktisadi teşekküllerinin durumu öncelikle ele alındı. Hükümet bunların tamamen bir şirket hüviyetine kavuşturulmasını ve borsada işlem görmesini kararlaştırdı. Böylece kamu iktisadi teşekkülleri ile ilgili harcamalar bütçeden çıkartıldı. Bunlar artık piyasa kurallarına göre çalışan şirketler haline getirildiler. Ancak bunların çoğu üzerinde kamu mülkiyeti korundu. Bu şirketler devlete ait özel firmalar haline getirildi. Bunların toplam cirosu yaklaşık 20 milyar Fin markını buluyor ve 59 000 kişi bu firmalarda çalışıyordu. Bu şirketlerde çalışanlar da artık maaşlarını devlet bütçesinden almıyorlardı. Böylece devlet çalışanlarının sayısı 1989'daki 213 000'lik düzeyden 132 000'e düşürülmüş, yani % 40'lık bir tasarruf sağlanmış oldu. Ancak bu rakam merkezi yönetimde çalışanları kapsıyor. Yerel yönetimde çalışanların sayısı 1997 yılında 405 000'e ulaşmıştı. Böylece aynı yıl kamu sektöründe çalışanların toplamı, KİT'lerde çalışanlar hariç 533 000'di. Özel sektörde çalışanların toplam sayısının 1 312 000 olduğu düşünülürse, Finlandiya'da çalışan nüfusun üçte birinden fazlasının kamu yönetimi tarafından istihdam edildiği anlaşılır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri Finlandiya'nın sanayileşmesinde önemli bir rol oynamış, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ne ödemek zorunda bırakıldığı 300 milyon dolarlık savaş tazminatının karşılanmasında büyük katkılar yapmışlardı. Ekonomik bakımdan çok fakir olan Kuzey Finlandiya'nın kalkındırılmasında da iktisadi devlet kuruluşları öncü rol oynamışlardı. Devlet bu kuruluşları ekonominin belkemiği ve itici gücü olarak görmüştü. Bu kuruluşlar bugün de özel piyasa koşulları içinde önemli bir görev yapıyorlar. Ancak bir kamu kuruluşu piyasa kurallarına ayak uyduramıyorsa, sırf piyasa koşullarının düzenlenmesi amacıyla bu kuruluşun devlet elinde bulundurulmasında da ısrar edilmiyor. Özelleştirilecek kuruluşlar tek tek saptanıyor. Hükümet bir kuruluştaki hisselerinin oranını % 50'nin altına indirmek isterse Parlamento'dan yetki istiyor. Satılan devlet hisselerinden elde edilen gelir devlet borçlarının azaltılması amacıyla kullanılıyor. Bu nedenle Finlandiya'da tam değil, kısmi bir özelleştirmeden söz etmek daha doğru olur.

Finlandiya'nın yürüttüğü kamu yönetimi reform çalışmaları sadece

Kamu İktisadi Teşekkülleri ile sınırlı değil. Bunun ötesinde bürokrasiyi azaltmak, kamu yönetiminde çalışma koşullarını yeniden düzenlemek, verimliliği artırmak, halka verilen hizmetin kalitesini iyileştirmek de izlenen hedefler arasında. Yapılan çalışmalardan bir bölümü de toplum yaşamında kamu kuruluşlarının iznine bağlı işlemlerin sayısını azaltmak. Özellikle üst kademe devlet memurlarının bazı koşullarda bir bakanlık veya kuruştan diğerine devredilebilmesine olanak veren bir sistem de geliştirilmiş bulunuyor. Maliye Bakanlığı tüm kamu hizmetleri hakkında halka hizmet vermek amacıyle bir "Vatandaş El Kitabı" yayınladı. Bu kitabın içeriğine internet yoluyla da ulaşmak mümkün. Bu yolla vatandaşlar hem hizmetler hakkında bilgi alıyor hem de devletle ilgili bir işlemi olduğu zaman nereye nasıl başvuracağını biliyor. 1993 yılından beri hükümet, vatandaşın çeşitli devlet kuruluşları ile ilgili işlemlerini tek bir merkezden yaptırabilmesine olanak veren merkezler açmış. 1999 yılında bu "tek hizmet ünitelerinin" sayısı 110'a yükselmişti. 1998 yılında Finlandiya hükümeti vatandaşa verilen hizmetin kalitesini ölçmek ve değerlendirmek amacıyla yeni bir proje başlattı. Ayrıca üniversitelerle işbirliği halinde 12 değişik alanda kamu hizmetinin verimliliğini ölçmek için, başka bir çalışma yürütmeyi kararlaştırdı. Finlandiya'da bütün bu çalışmalar doğrudan doğruya başbakanın yönetiminde ve Maliye bakanının sorumluluğunda yürütülüyor. Ayrıca vatandaşların devlet hizmetinden memnun olup olmadıklarını araştırmak için kamuoyu yoklamaları düzenleniyor. 1987 ile 1996 yıllarında yapılan kamuoyu yoklamalarında 2 000 kişinin görüşüne başvuruldu. Böylece, zaman içinde, kamu yönetiminin vatandaşın gözündeki evrimi araştırılmaya çalışılıyor.

Tarihi evrimi, toplumsal özellikleri, nüfusunun azlığı gibi unsurlar Finlandiya'nın başka ülkelerden farklı konumda olduğunu gösterse de, Finlandiya örneği, Türkiye gibi ülkeler açısından dikkatle değerlendirilmeli.

Danimarka'da Reform Çalışmaları

Danimarka'da kamu sektöründe köklü bir reform yapılması amacıyla 1970'li yıllardan itibaren çalışmalar yapılıyor. Önce yerel yönetimler ele alındı. Eyaletlerin sayısı 14'ten 2'ye, belediyelerin sayısı da 1 400'den 275'e indirildi. Okulların ve hastanelerin sorumluluğu da yerel yönetimlere devredildi. Merkezi yönetimin de daha düzenli ve akılcı bir yapıya kavuş-

turulması sağlandı. Avrupa Birliği'nin ortak çalışmalarından da yararlanılarak kurallar basitleştirildi, personel politikası daha çağdaş bir hale getirildi. Bakanlıkların bazı yetkileri, daha esnek bir yapıya sahip olan kamu kuruluşlarına devredildi. Bazı kamu hizmetleri iki-üç yıllık kontratlarla bu kuruluşlara aktarılırken, sağlanacak sonucun başarısına göre ödeme yapılması ilkesi getirildi.

Birçok ülkede olduğu gibi Danimarka'da da bakanlar görevlerini daha etkin ve siyasal ülkelerine daha uygun biçimde gerçekleştirebilmek için, siyasal danışmanlar kullanma ihtiyacını hissediyor. Bu sistemin faydaları ve sakıncaları tartışılıyor.

1997 yılında Danimarka Maliye Bakanlığı bu konuda bir çalışma başlattı. Bu çalışmayı yürüten özel komite, neticede bakanların siyasal danışman kullanmaya hakları olduğunu saptamış, ama bazı şartlarla... Bu şartlar kısaca şöyle:

- Siyasal danışman bakana yakın çalışacak,
- Diğer kamu görevlilerine talimat verecek bir konumda bulunmayacak,
- Sadece belirli bir süre görevde kalacak,
- Bu görev bütün adaylara açık olacak.

Danimarka hükümeti Özel Komite'nin bu önerilerini kabul etti ve bütün bakanlıklarda bu kurallara uyulmasını kararlaştırdı.

Danimarka hükümeti ayrıca 1 571 denekten yararlanarak, vatandaşların kamu hizmetini nasıl gördüklerini, nasıl değerlendirdiklerini araştırdı. Varılan sonuçlar şöyle:

- Danimarkalılar içinde yaşadıkları sosyal refah devletinden memnunlar,
- Kamu kuruluşlarına duydukları güven dünyanın en ileri düzeyinde,
- Kamu görevlilerine de büyük güven duyuyorlar,
- Kamu hizmetlerinin düzeyinden memnunlar ve bu memnuniyet son yıllarda daha da artmış,
- Vergi ödeme arzusu 1990 ile 1998 yılları arasında artış göstermiş (Danimarka'da vergiler gayri safi milli hasılanın % 49'u oranında. Bu, dünyanın en yüksek oranlarından biri),
- Gönüllü sosyal çalışma destekleniyor,

- Buna karşılık bazı kamu hizmetlerine vatandaşların belirli bir ücret ödeyerek katılmaları ve parası olana daha çok kamu hizmeti verilmesi gibi konularda, Danimarka vatandaşları arasında görüş ayrılıkları var.

Danimarka'nın kamu yönetiminde diğer ülkelere örnek olacak çağdaş uygulamaların bulunmasına ve halkın da yönetimden memnun olmasına rağmen, 1998 yılı sonbaharında kamu yönetiminde etkinliğin daha da artırılması için bir yasa çalışması başlatıldı. Bu çalışmanın amaçları arasında, yönetimin özel sektörün verimliliğini artıracak yönde çalışması hedefi de var. Ayrıca vatandaşlara sağlık, çocuk bakımı, yaşlılara yardım gibi hizmetler sunan devlet kuruşları arasından dilediğini seçme hakkı tanınması gibi iyileştirmeler de öngörülüyor. Polisin ve yargının daha iyi çalıştırılması da, öngörülen hedefler arasında.

Danimarka'da en başarılı kamu kuruluşunu seçmek için her yıl yarışma yapılıyor. 1997 yılı Kamu Sektörü Kalite Ödülü, Başbakan tarafından bir özürlülere yardım kuruluşuna verildi.

Hollanda'da Ölçülü Reform Süreci

Hollanda'daki kamu reformu süreci Finlandiya ile Norveç'in ortasında bir çizgide yer alıyor. Her ne kadar 20 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında Hollanda'da kamu yönetiminde önemli farklılıklar göz çarpıyorsa da, orada bu değişiklikler köklü bir reform programının ürünü olarak değil, adım adım sağlanan ilerlemelerle gerçekleştirildi.

Hollanda'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal refah devletinin gerçekleştirilmesi için büyük çaba harcandı. Avrupa'nın en ileri sosyal güvenlik sistemlerinden biri kuruldu. Özelleştirme alanında son yıllarda adımlar atıldı ama Hollandalılar bunu aşamalı ve ölçülü bir biçimde gerçekleştirdiler. Hükümet yasal veya idari düzenlemeler, sübvansiyonlar yoluyla ekonomiye yön veriyor. Posta hizmetleri ve telekomünikasyon özelleştirildi ancak demiryollarının şimdilik bir kamu şirketine dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Sosyal güvenlik sisteminin de özelleştirilmesi gündemde. Bazı kamu hizmetlerinin yabancı şirketlere satılması yoluna da gidildi. Örneğin, iki eyalet ve iki büyük belediye, bazı hizmetleri bir Amerikan şirketine devrettiler. Mülkiyeti kamu yönetiminde kalan bazı hizmetlerin işletme hakkı özel sektöre devredildi. Bunlar arasında çöplerin toplanması, özürlü-

lerin şehir içinde taşınması gibi, evvelce belediyeler tarafından yapılan hizmetler de var.

Hollanda'da evvelce merkezi sisteme bağlı bazı devlet daireleri 1994 yılından itibaren özel birimler veya ajanslar haline getirilmiş bulunuyor. 1999 yılında bu ajansların sayısı 21'e yükselmişti. Bu birimler devlet kurumu olma özelliğini korumakla birlikte, çalışmalarında bakanların genel düzeyde denetimi altında bulunuyorlar, günlük çalışmalarını oldukça bağımsız biçimde yürütüyorlar.

Hollanda'da son 20 yıl içinde merkezi idarenin bazı yetkileri yerel yönetimlere devredilmişti. Ancak devletin mali kaynaklarının devrinde o kadar cömert davranılmamıştı. Belediyelerin gelirlerinin yaklaşık % 90'ı şu veya bu şekilde merkezi yönetimin denetimi altındaydı. 1996 yılında çıkartılan bir yasa ile bu konuda yeni bir düzenleme yapıldı ve devletin mali kaynakları merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında daha dengeli biçimde paylaştırıldı. Yerel yönetimlerin daha verimli çalışabilmeleri için bunların bazıları birleştirildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hollanda'da 1 200 belediye varken, 20. yüzyılın sonunda bunların sayısı 546'ya indirildi.

Finlandiya'da olduğu gibi Hollanda'da da özellikle yüksek dereceli memurların bakanlık ve diğer kamu kuruluşları arasında görev değişikliği yapabilmeleri kabul edildi. Müsteşar veya genel müdür düzeyindeki memurlar bir bakanlıkta 5 yıl görev yaptıktan sonra, başka bir bakanlıkta görevlendirilebiliyor. Ancak bu değişiklikler ilgili yüksek memurun arzusuna uygun olarak gerçekleştirilebiliyor. Hükümet şimdi benzeri bir sistemi daha alt kademelerdeki memurlar için de uygulamaya çalışıyor. Hollanda'da çalışan nüfusun % 15,6'sı kamu görevlisi. Bu oran Finlandiya'nın yarısı kadar. 1991 ile 1995 yılları arasında kamu sektöründe çalışanların sayısı % 14,5 oranında azalmış. Hükümet gelecek 4 yıl içinde % 5'lik bir azaltma daha yapmayı öngörüyor.

Hollanda'da gerçekleştirilen reformlardan biri de bütçe alanında. 1994 yılından beri merkezi hükümetin bütçesi üçe ayrılmış: 14 bakanlığın bütçelerinin oluşturduğu merkezi bütçe, sosyal güvenlik bütçesi ve sağlık bütçesi. Bu üç bütçe ilke olarak birbirinden bağımsız ve her birinin kendi içinde dengeli olmasına özen gösteriliyor. Her alandaki harcamalar, saptanan sınırların içinde kalmak zorunda.

Hollanda'da öteden beri danışma kurulları önemli bir işlev görüyor. Her bakanlıkta ve kamu kuruluşunda bazen birden çok danışma kurulu

bulunuyordu. Zaman içinde bunların toplam sayısı 130'a kadar çıkmıştı. Hükümet 1994 ile 1996 arasında yaptığı reform çalışmaları sırasında bu danışmanlar enflasyonuna son verdi. Bir yasayla bütün danışmanlıklar lağvedildi. Daha sonra yeni bir yasa çıkartılarak danışmanlık kurumu yeni esaslara bağlandı. 20. yüzyıla girerken Hollanda'da sadece 20 danışma kurulu bulunuyordu. Bunların üyeleri bağımsız uzmanlar. Bu kurullar sadece bakanların veya Parlamento'nun isteği üzerine görüş bildirebiliyorlar. Danışmanların bütün görüşleri Parlamento'ya gönderiliyor. Hükümet iki ay içinde bu görüşler üzerindeki düşüncelerini bildirmek zorunda.[456] Hollanda böylece bir yandan danışmanlık kurumunun istismar edilmesini önlemiş, bir yandan da hükümete bu kurulların düşünceleri üzerinde görüş bildirme yükümlülüğü getirerek, gerçekten ülke için yararlı olabilecek görüşlerin dosyalar arasında kaybolmasını önlemiş. Hollanda'nın bu uygulamasının, diğer ülkeler tarafından da dikkatle değerlendirilmesi yararlı olur.

Meksika'da Azalan Bürokrasi

Kamu sektöründe reform çalışmaları sadece ileri Batı ülkelerinde yapılmıyor. Uzun yıllardan beri bürokratik formalitelerin çokluğu yüzünden ekonomi alanında gerekli hamleleri yapamayan Meksika'da da kapsamlı bir reform çalışması var. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir birim, şirketlerin ve diğer ekonomik kuruluşların yerine getirmek zorunda oldukları formaliteleri inceleyerek ve bunların büyük bir bölümünün gereksiz olduğu sonucuna vardı ve bunları yürürlükten kaldırdı. Örneğin, ticaret alanında formalitelerin % 44'ü kaldırıldı. Denetim önlemlerinin % 56'sı da gereksiz bulunarak lağvedildi. Sağlık alanında kaldırılan formalite % 42, vazgeçilen denetim önlemi % 45. Turizmde bu oranlar sırasıyla % 16 ve % 75, çalışma hayatında ise % 47 ve % 67. Tarımda, enerji sektöründe, ulaştırma ve haberleşmede, maliyede, eğitim ve çevre konularında da benzeri düzenlemeler yapıldı. Kamu yönetimi artık gereği kalmayan birçok formaliteden kurtuldu. Ekonomik hayat da bundan büyük fayda gördü.

Benzeri bir reform çalışması da devlet alımlarında yapıldı. Eski bürokratik satın alma yöntemleri bir kenara bırakılarak, *Compranet* isimli bir

456 OECD, *Project "Strategic Review and Reform" Country Paper, The Netherlands.*

sistem kuruldu. Artık devlet kuruluşları elektronik haberleşme yöntemiyle kamunun her alandaki ihtiyacını piyasadan satın alabiliyorlar. Bu sistem eskisine kıyasla hem daha şeffaf, hem de daha verimli.

Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu Çalışmaları

Türkiye'de kamu yönetimini yeniden düzenleme çalışmalarının uzun bir geçmişi var. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde devletin çağdaş bir yapıya kavuşturulması için en ileri ülkeler örnek alınarak, köklü düzenlemelere gidilmişti. Ancak bütün yasaları yenilemek, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma bütün usulleri, kuralları, hatta yasaları yenileştirmek mümkün olamamıştı. Örneğin, ancak son zamanlarda değiştirilebilen Memurin Muhakemat Kanunu, yani memurların yargılanma koşullarını düzenleyen yasa 1913 tarihini taşıyordu. Buna benzer başka örnekler de bulmak mümkün.

Devletin yeniden yapılandırılması için daha yakın zamanlarda yapılan çalışmaya Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Entitüsü öncülük etmişti. 1960'lı yılların başlarında bu Enstitünün öncülüğü ile Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) isimli, kapsamlı bir çalışma yapıldı. Ancak bu projedeki önerilerin büyük bir bölümü hayata geçirilemedi. Gerekli mali ve teknolojik kaynaklar o günün şartları içinde yeterince sağlanamadı. Son yıllarda " Kamu Yönetimini Yeniden Düzenleme Projesi" adında yeni bir proje başlatıldı. Bu projenin amaçlarından biri enformasyon ve iletişim teknolojisini kamu yönetiminde yaygın biçimde kullanmak. Bu proje çerçevesinde temel sorunlara üç başlık altında yönelmek hedefleniyor: İdari Düzenlemeler, Yasal Düzenlemeler ve Personel Reformu. Bu alanlarda gerekli yasa ve yönetmeliklerin hazırlanmasına başlandı. Başbakanlıkta kurulmakta olan bir "Kamu Yönetimi Enformasyon Sistemi" aracılığı ile, devlet kuruşları arasında elektronik postayla yazışma yönteminin geliştirilmesine, hükümet için gerekli bilgileri toplayacak bir elektronik veri bankası kurulmasına çalışılıyor. Gerekli yasal ve yapısal düzenlemelerin tamamlanmasından sonra, bu sistem ülke çapında uygulamaya geçirilecek.

Türkiye'de yürütülen kamu reformu çalışmalarının amaçlarından biri de, devlet memurlarının ücret sistemini gözden geçirmek. Böylece farklı kamu kuruluşlarında çalışan aynı derecedeki memurların eşit ücretten ve eşit sosyal haklardan yararlandırılmaları amaçlanıyor.

Yeni düzenlemeler yapılırken devlet bürokrasisinin azaltılması, kamu hizmetinde vatandaşların beyanlarının esas alınması gibi önlemler de öngörülüyor.

Devlet bütçesinde de bazı yapısal düzenlemelere gidilmesi planlanıyor. Bu alanda bazı pilot uygulamalar 1998 bütçesi ile hayata gaçirildi. Örneğin, bu bütçe ile 15 üniversiteye yıllık tahsisatları bir blok halinde verildi ve bu bütçe içinden ne çeşit harcamalar yapılacağının saptanması, üniversitelere bırakıldı.

Türkiye'nin ve diğer OECD ülkelerinin kamu yönetiminde reform çalışmaları OECD'nin "Focus" adlı projesi çerçevesinde bir araya getirildi. Görüleceği gibi, her ülke belirli alanlarda önemli bir reform süreci içine girmiş bulunuyor. Önemli olan bu deneyimlerden, bütün ülkelerin en geniş ölçüde yararlanması. OECD'nin bu çalışması Türkiye için de bir bilgi hazinesi niteliğinde. Türkiye'nin insan kaynakları ve teknolojik altyapısı yukarıda örnekleri verilen reformların büyük bir bölümünün uygulanmasına elverişli. Bu ve benzeri projeler hayata geçirilebildiği takdirde, geleceğin Türkiyesi, kamu yönetimi alanında en ileri ülkelerle aynı gelişmişlik sürecine girebilir.

Yerel Yönetimlere Yetki Devri

Batılı ülkelerde yerel yönetimlere yetki devri, kamu yönetimindeki reform çalışmalarında önemli bir yer tutuyor. ABD kuruluşundan bu yana, Almanya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Federal Devlet yapısına göre teşkilatlandırıldıkları için, Eyaletlerin veya Federal Devletlerin yetkileri kuruluş aşamasında belirlendi ve anayasalarında belirtildi. İspanya 1970'lerin sonunda demokrasiye geçerken, yerel yönetimlere geniş haklar tanıdı. İngiltere'de Tony Blair'in başbakanlığı döneminde yerel yönetimlere geniş siyasi yetkiler tanıyan, kapsamlı bir yasal reform süreci başlatıldı. Fransa'da da yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması yönünde çalışmalar var. Ancak, değişik ülkelerdeki çalışmalar arasında nitelik farklılıkları görülüyor. Bazı çalışmaların amacı kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi, bazı yerel ihtiyaçların yerel makamlarca saptanarak yerel düzeyde alınacak kararlarla giderilmesi, böylece merkezi bürokrasinin yükünün hafifletilmesi, hizmetlerin daha iyi, süratli ve verimli kılınması.

Diğer bazı reform girişimlerinin amacı ise, daha çok siyasi içerikli. Merkezi devlet ile yerel yönetimler arasında siyasi yetki paylaşılması ile ilgili. Fransa'daki yerel yönetim reformu birinci gruba, İngiltere ve İspanya'daki yasal düzenlemeler ise ikinci gruba giriyor.

Fransa'daki çalışmalar, komünler, departmanlar ve bölgelerin yetkileri hakkında yukarıda kısaca bilgi verilmişti. Fransa'daki yerel düzenlemeler siyasi yetkinin paylaşılması biçiminde algılanmamalı. Bu düzenlemeler Fransa'nın üniter devlet niteliğini değiştirmiyor. İspanya ve İngiltere'de ise durum farklı.

İspanya'da Yerel Yönetimlerin Yetkileri

Yerel yönetimlerin otonomi talepleri bu ülkenin 1930'lu yıllarda yaşadığı ve bir milyon insanın hayatına mal olan iç harbin en önemli nedenlerinden biriydi. Franko döneminde merkezi yönetimin etkinliği sürekli biçimde hissediliyordu. 1970'li yılların sonlarında, Franko'nun ölümünü izleyen

dönemde, İspanya'nın ilk demokratik anayasasını hazırlayanların uğraştıkları en hassas konulardan birini, yerel yönetimlere verilecek yetkiler oluşturdu. Hükümetin hazırladığı tasarı bazılarınca eyaletleri bağımsızlığa götürebilecek kadar gevşek, bazılarınca da merkezin otoritesini güçlendirecek kadar katı bulundu. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve bu uzlaşma, anayasanın ikinci maddesine yansıtıldı. Bu maddede bir yandan İspanyol milletinin bölünemez birliğinden, bütün İspanyolların bölünemez anavatanından söz ediliyor, bir yandan da onu meydana getiren milliyetlerin ve bölgelerin kendilerini yönetme hakkının garanti altına alındığı belirtiliyor.

Bu anayasaya göre İspanya'da 17 otonom bölge var. Bunlardan yedisi diğerlerinden daha fazla haklara sahip. En çok hakka sahip bölgeler arasında Bask Bölgesi ve Katalunya da var. Bölgelerin yetki alanına giren konular daha çok ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarla ilgili. Yüksek otonomiye sahip bölgeler, sağlık ve eğitim alanlarında merkezi yönetimden hemen hemen bağımsız olarak hareket ediyorlar. Bazı eyaletler emniyet hizmetleri, bazıları vergi toplama alanlarında daha çok yetkiye sahipler. Bask bölgesinin vergi toplama yetkisi Katalunya'nın ise eğitim ve kültür alanındaki hakları diğerlerinden fazla. Bütün eyaletlerin birer yerel başkanı, yerel parlamentosu, yerel yüksek mahkemesi ve yerel memur kadrosu var. Bu geniş yetkiler bile bazı eyaletlerde yeterli görülmüyor. Örneğin, Katalunya Başkanı Pujol 1992 yılında bir Dışişleri Komiserliği kurarak yerel yönetimin ölçülerini aşan bir adım attı.

Bu geniş yetkilere rağmen yerel yönetimler mali açıdan büyük ölçüde merkezi yönetime bağlılar. Gelirlerinin % 80'ini merkezi yönetimin gönderdiği katkılar teşkil ediyor. Bölgeler arasındaki çekişmelerden şimdiye kadar daha çok zengin bölgeler kazançlı çıkmış. Bu da ayrı bir rahatsızlık konusu.

İspanya'da yerel yönetimlere geniş yetkiler verilmesi siyasi gerginlikleri, bağımsızlık taleplerini ortadan kaldırmaya, terörü önlemeye, iç huzuru sağlamaya yetmiş mi? Tam olarak değil. İspanya'nın yaptığı bu anayasal düzenlemelerden yaklaşık 20 yıl sonra, yoğunluğu biraz azalmış olmakla birlikte Bask terörü hâlâ can almaya devam ediyor. Bu bölgede bağımsızlık isteyenlerin oranı hâlâ % 17'nin altına düşmemiş. Bu oran Katalunya'da % 8.[457]

---

457 Hazell, s. 25-26.

İç savaş yaşamış bir ülke için bu sonuçları gene de bir ölçüde tatminkâr sayanlar var. Ama yerel yönetimlere çok geniş yetkiler verilmesinin bile, terör dahil, her sorunu çözecek bir mucize ilaç olmadığı da ortada.

İngiltere'de Yerel Yönetim Reformu

İngiltere'de Tony Blair başkanlığındaki İşçi Partisi'nin işbaşına geçtikten sonra yaptığı en önemli reform girişimlerinden biri, yerel yönetimlere geniş yetkiler veren yasa tasarıları oldu. Belfast Anlaşması ile Kuzey İrlanda'ya verilen geniş yetkilerden sonra, İskoçya'ya da diğer bölgelerden daha fazla yetki verilmesi kabul edildi. Böylece İspanya örneğinde olduğu gibi, İngiltere'de de farklı yerel yönetimlere farklı yetkiler verilmesi ilkesi benimsendi. 1998 yılında kabul edilen İskoçya Yasası ile bu bölgeye, anayasal konular, dış politika, savunma, milli güvenlik, göçmen işleri ve vatandaşlık, genel ekonomik ve mali konular, piyasaların düzenlenmesi, istihdam ve sosyal güvenlik dışında kalan bütün alanlarda yasa çıkartma yetkisi tanındı. 5 milyonluk İskoçya böylece, Kuzey İrlanda bir tarafa bırakılırsa, en geniş yetkilere sahip bölge oldu. İskoç Parlamentosu 1999 yılında yapılan ilk seçim döneminde 129 üyeli bir Meclis oldu. 1999 yılı başlarındaki kamuoyu yoklamalarına göre, ilk yerel İskoç Hükümeti'nin İşçi Partisi ile Liberal Parti arasında ve İşçi Partisi'nin öncülüğünde bir koalisyon hükümeti ile yönetilmesi bekleniyor. İskoç Ulusal Partisi İskoçya'nın bağımsızlığı fikrini savunuyor. Bu partinin ileride çoğunluğu kazanması ve İskoç Parlamentosu'nun bağımsızlık yönünde oy kullanması halinde ne olacak? Yasal olarak bunun fazla bir hükmü olmayacak, çünkü bu yerel Parlamento'nun İngiltere'nin temel yasalarını değiştirme yetkisi yok. Bununla birlikte böyle bir durumun siyasal açıdan bazı sonuçlar doğurması kaçınılmaz.

Kuzey İrlanda'ya tanınan haklar daha da geniş. Kuzey İrlanda Parlamentosu 1922 ile 1972 yılları arasında geniş yetkileri olan yerel bir parlamento olarak çalışmıştı. Ancak daha sonra, terörist saldırılarının yarattığı olağanüstü koşullar içinde, bu parlamentonun çalışmasına son verilmişti. Şimdi Tony Blair hükümeti bu parlamentonun daha da geniş yetkilere sahip olmasına olanak sağlayan düzenlemeleri gerçekleştirdi. 1998 yılında İngiltere ile İrlanda Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma Kuzey İrlanda'daki yerel yönetimin yetkilerini belirledi. Bu parlamentonun yetkileri İskoç Parlamentosu'na benziyor ama bazı farklar da var. Önce oradaki et-

nik gruplar arasında denge kurulması öngörülüyor. Temel konularda karar almak için hem Katoliklerin hem de Protestanların onayı gerekiyor. 1998 Anlaşması'na göre Kuzey ve Güney İrlanda halkı birleşmek isterlerse bu ancak Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun onayıyla mümkün olabilecek. Kuzey İrlanda toplumunun bugünkü yapısı dikkate alındığında, bu, yakın gelecekte gerçekleşebilecek bir olasılık gibi gözükmese de, 1998 Anlaşması'nın hukuken Kuzey İrlanda'nın İrlanda Cumhuriyeti ile birleşmesine kapıyı açık bıraktığı bir gerçek. Kuzey İrlanda'da barışçı çözüm arayışları 2000 yılının ilk aylarında henüz olumlu sonuç vermememişti. Bu nedenle İngiliz hükümeti bölge üzerinde merkezi hükümetin yetkilerini artırma yoluna gitti.

Galler bölgesine verilen yetkiler daha kısıtlı. 1998 yılında kabul edilen Galler Bölgesi Yasası ile 60 üyeli bir Meclis kuruluyor. Ama bu Meclis'in yetkileri oldukça kısıtlı ve birçok bakımdan İngiltere Parlamentosu'na bağımlı. Bölgenin yürütme yetkisi de İskoçya ve Kuzey İrlanda ile kıyaslanabilecek gibi değil.

Bu farklılıkların tarihi ve toplumsal nedenleri var. Galler bölgesi Ortaçağ'dan beri İngiltere'nin bir parçası. Oysa İskoçya 1707'de İngiltere Birliği'ne katılmış. Galler bölgesinde milliyetçi cereyanlar daha zayıf. Bir Gal Parlamentosu kurulması için 1979 yılında yapılan referandum olumsuz sonuçlanmış. Aynı konuda 1997'de yapılan refranduma katılma oranı % 50,3 oldu. Parlamentonun kurulması, katılanların % 50,6'sının oyu ile kabul edildi.[458] Yani orada yaşayanların sadece dörtte biri bu parlamentonun kurulmasını destekleyici yönde oy kullandı.

İtalya'da Bölgecilik

İtalyan Birliği'nin kurulmasından bu yana 130 yılı aşkın zaman geçmiş olmasına rağmen, devletin yapısı ile ilgili tartışmalar devam ediyor. Daha İtalyan Birliği'nin kuruluş yıllarında ülkenin Kuzey, Güney ve Orta bölgelerinin sosyo-ekonomik yapılarındaki farklılıkları dikkate alarak devletin federal bir yapıya kavuşturulmasını savunanlar çıkmıştı. O tarihte İtalyanca bilenler nüfusun sadece % 2,5'ini oluşturuyordu. Halk daha çok yerel dilleri ve lehçeleri konuşuyordu. Bunlar dikkate alınarak hükümet 1861 yılında federalizme yol açacak bir yasa tasarısı hazırlıyor. Ancak daha son-

458 Hazell, s. 28-34.

ra bunun İtalya'yı bölünmeye, parçalanmaya götüreceği anlaşılıyor ve bundan vazgeçiliyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar federalizm düşüncesi İtalya'nın gündeminde yok.

1 Ocak 1948'de yürürlüğe giren İtalyan Anayasası, yerel yönetimlere çok sınırlı haklar tanıyor. Yerel makamların yetki sahibi olduğu alanlar polis, sağlık, şehircilik, haberleşme, bazı kamu yatırımları, tarım ve ormancılık. Bu alanlarda bile yerel yönetimler merkezi yönetime, merkezi parlamentoya büyük ölçüde bağlı. Onun temel kararlarının dışına çıkamıyorlar. Anayasa 20 bölgenin kurulmasını öngörüyor, bunlardan beşi diğerlerinden biraz daha fazla yetkili. 1972 ve 1975 yıllarında çıkartılan kararnamelerle bölgelerin yetkileri biraz genişletiliyor ama bu devletin üniter niteliğini değiştirecek boyutta değil. Üstelik geçmiş yıllarda yerel yönetimlerin uygulamalarına yönelik büyük eleştiriler var.

Bölgelerin çoğu merkezin mali desteğine muhtaç. Bundan daha çok Güney'deki fakir bölgeler yararlanıyor. Son yıllarda Kuzey bölgelerinde başlayan ayrılıkçı hareketlerin nedenlerinden biri de bu. Kuzey Ligi isimli parti, İtalya'nın Kuzey, Güney ve Merkez bölgelerinde oluşturulacak üç cumhuriyetten kurulu bir federal devlet olmasını öneriyor. Buna karşı üniter devleti savunan yeni partiler de var. 1990'lı yıllarda çıkartılan kararnameler ve 1993 yılında düzenlenen referandumlar yerel yönetimlerin yetkisini biraz daha artırdı. Bunun sonucunda merkezi hükümetteki tarım ve turizm bakanlıkları lağvedilerek, onların yetkileri yerel yönetimlere bırakıldı. Son yapılan düzenlemelerle bölgelerin yetkileri artırıldı ve 20 bölgenin seçilmiş başkanlarca yönetilmesi kararlaştırıldı. İtalya 21. yüzyıla girerken bölgecilik fikirlerinin en çok tartışıldığı ülkelerden biri ama uygulamada İngiltere'ye veya İspanya'ya benzer adımlar henüz atılmamış.[459]

Türkiye'nin diğer ülkelerin bu alandaki uygulamalarından çıkartabileceği bazı sonuçlar şunlar:

- Bütün Batı ülkelerinin benimsedikleri ortak bir model yok;
- AB ülkeleri içinde de farklı devlet yöntemleri ve farklı yerel yönetim biçimleri mevcut;
- Yerel yönetimlerin siyasal açıdan güçlendirilmeleri yolundaki talepler sadece kültür, eğitim gibi alanlarda daha geniş haklara sahip ol-

459 Bull, Anna, *Regionalism in Italy*, Europa, No.2, Article 4, 1996.

ma arzularından kaynaklanmıyor. Bu arzular karşılansa bile derece derece bağımsızlığa doğru giden yeni istekler ortaya çıkabiliyor;

- Bazı bölgelerin bağımsızlığına kapıyı açık bırakan çözümler dahi şiddet hareketlerinin ve terörün tam anlamıyla önlenmesine yetmiyor;
- Yerel yönetimlere geniş siyasal özerklik verilen ülkelerde bile, toplumsal huzur ve uzlaşma tam olarak sağlanamıyor, radikal gruplar toplumu daha ileri çözümler için zorlamaya devam ediyorlar.

Bütün bu bilgilerin ışığında, Türkiye'nin yerel yönetimlerin yetkileri konusunda yapacağı çalışmalarda dışarıdan gelecek telkinlerden çok, ülkenin koşullarını dikkate alması, toprak bütünlüğünü zedeleyebilecek arayışlardan kaçınması ve yerel yönetimin yetkilerinin genişletilmesi konusunu, idarenin daha verimli işlemesi ihtiyacını ön planda düşünerek değerlendirmesi doğru bir yaklaşım gibi görünüyor.

Geleceği Yakalamak

Dünyadaki bütün bu gelişmeler ve reform çalışmaları, Türkiye gibi ülkeler açısından da ufuk açıcı nitelikte. Birçok bakımdan gelişme yolunda ülke olma aşamasını geride bırakmış, dünyanın en ileri ülkeleri ile ekonomi, siyaset ve savunma alanında aynı kaderi paylaşan, bölgesini etkileyebilecek yüksek bir potansiyele sahip bulunan Türkiye için, çağın en ileri devletleri arasında yer almak artık ulaşılabilir bir hedef sayılmalı. Bu hedefe varmak için izlenecek yöntemler saptanırken, diğer ülkelerin yukarıdaki bölümlerde özetlenen tecrübeleri ve reform çalışmaları birçok bakımdan yol gösterici olabilir.

Diğer ülkelerin deneyimleri ve ileriye yönelik çalışmaları incelenirken, özellikle şu hususlar dikkati çekiyor: Gerek demokratikleşme, gerek ekonomik kalkınma alanlarında temel ilkeler üzerinde birleşen devletler, uygulamada birbirinden oldukça farklı yöntemlere başvuruyorlar. Bu bakımdan Türkiye gibi ülkeler açısından, çağın en ileri devletleri arasında yer alabilmek için, çağdaş uygarlığın ortak değerlerini benimsemek şart, ancak belirli kalıpları ve reçeteleri aynen kabul edip uygulamak gerekli değil.

Batı ülkelerinde artık rejim tartışmaları geride kalmış. Devletler ideolojik yaklaşımlardan çok pratik, sonuç verici çözümlere yönelmiş bulunuyorlar. Her ülke bir yandan çağın gereklerini, bir yandan da kendi tarihinden, toplumsal ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan koşullarını dikkate alarak reform sürecine yön veriyor. Bu bakımdan Türkiye gibi ülkelerin de kendi toplumsal ve stratejik özelliklerini dikkate alan bir reform çalışması içinde bulunması hiç kimse tarafından yadırganmamalı.

Dikkat çeken başka bir nokta da bütün ülkelerin ulusal güvenliklerini korumayı öncelikli hedef olarak kabul etmeleri. Diğer hedeflerden hiçbiri bu kadar önemli değil. Avrupa ülkelerinin yakın geçmişinde, ülke güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda, diğer hiçbir unsurun ulusal güvenliğin önüne geçirilmediği görülüyor. Zaten Avrupa İnsan Hakları Sözleş-

mesi'nde de bu yaklaşım benimsenmiş. Tabii temel hakların özüne dokunmamak kaydıyla...

Devletin kaynaklarının kullanımında da iç ve dış güvenliğin korunmasına özel bir önem ve öncelik veriliyor. Türkiye gibi stratejik bakımdan çok hassas bir bölgede bulunan bir ülkenin, milli gelirine oranla, savunmaya bu kadar çok kaynak ayırmasının nedeni de bu. Batı Avrupa ülkeleri soğuk savaşın sona ermesinden sonra barışın nimetlerinden yararlanarak savunma harcamalarını indirirken, Türkiye'nin bölgesinin bugünkü koşullarında bunu yapmasına olanak yok.

Türkiye'nin civarındaki bölge son 10 yılda Doğu Avrupa'nın kavuştuğu barış ve istikrar ortamına ulaştığı takdirde, Türkiye de bu barışın nimetlerinden yararlanabilir ve savunma harcamalarında tasarrufa gidebilir. Ancak yakın bir gelecek için bunun işaretleri görülmüyor. Türkiye diğer nedenlerin yanı sıra, etkili ve caydırıcı bir savunma gücünü koruyabilmek için de ekonomisini güçlendirmek zorunda.

Türkiye ve diğer Batı ülkeleri açısından vazgeçilemeyecek diğer bir öncelik de demokrasi içinde yaşamak. Bu Türkiye için sadece bir iç mesele sayılamaz. Dünyanın gelişen koşullarında demokrasiyle yönetilen ülkeler arasındaki bağların giderek güçlendiği görülüyor. Demokrasinin dünyaya yayılması, Türkiye gibi ülkelerin temel çıkarlarına da uygun. Helsinki Nihai Senedi'ne benzer anlaşmaların dünyanın diğer bölgelerinde, bu arada Ortadoğu bölgesinde de yapılması, Türkiye'nin çevresinde barış ve istikrar ortamının yerleşmesine yardımcı olabilir. Bu bakımdan Türkiye demokrasi ithal eden değil, demokrasi ihraç eden bir ülke olmalıdır. Demokrasinin en yavaş geliştiği ama demokrasiye en çok ihtiyaç duyulan bir bölgede yaşayan Türkiye'nin bu alandaki birikimini başka ülkelerle paylaşması, bölge barışına ve istikrarına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de ekonomik alanda hızlı kalkınma hedefinden vazgeçilmesi düşünülemez. Özellikle Türkiye gibi, nüfusu yılda yaklaşık 1 milyon artan ülkelerde, ekonomik durgunluk, kalkınma hızında yavaşlama, kişi başına gelirin ve refahın gerilemesi anlamına gelir. Bunun bazı olumsuz toplumsal yansımaları olabilir. O bakımdan kalkınma planlarında Türkiye daima yüksek kalkınma hızına ulaşmayı hedefledi ve bu hedefine ulaşmada da çoğu zaman başarılı oldu. Bazı yıllardaki sıkıntılar uzun vadede yüksek kalkınma hızı ortalamasına ulaşılmasına engel olmadı. Önümüzdeki yıllarda da Türkiye'nin aynı hedefi sürdürmesi bekleniyor. Devlet Planlama

Teşkilatı'nın tahminleri en iyimser olmayan koşullarda dahi, Türkiye'nin 2020 yılına kadar, gelişmiş Batı ülkelerinin bugünkü gelir düzeyine yükselebileceğini öngörüyor. Son 20 yılda sağlanan gelişme, bu hedefin ulaşılabilir bir amaç olduğunu gösteriyor.

Gerek ekonomik gerek siyasal nedenler, Türkiye'nin dünya ile bütünleşme hedefinden vazgeçmemesi gerektiğini ortaya koyuyor. Diğer ülkelerin giderek daha güçlü birlikler oluşturdukları bir dünya ortamında, yalnızlığa itilmiş ülkelerin başarı şansı çok sınırlı. O bakımdan Türkiye bir yandan uluslararası alanda milli çıkarlarını korurken, bir yandan da aynı dünya görüşünü paylaştığı ülkelerle ortak çıkarlarını da değerlendirmek zorunda. Uzun yılların deneyiminden sonra Türkiye Batı uygarlığı içinde yer almayı kararlaştırmıştır. Bunun Türkiye'nin bölgesindeki en önemli kuruluşu Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği'ne üyelik Türkiye'nin öncelikli hedefleri arasında yer almaya devam ediyor. Türkiye 1999 AB Helsinki Zirvesi'nde resmen tam üye adayı olarak kabul edildiği için şimdi mesele Türkiye'nin AB'ye üye olup olamayacağı değil, ne zaman olacağıdır. Türkiye'nin AB üyeliğinin zamanlaması büyük ölçüde Türkiye'nin gerekli reformları gerçekleştirmesine bağlı. Bu reformları gerçekleştirmek Türkiye'nin olanaklarının içindedir. Bu alanda Türkiye diğer bütün aday ülkelerden daha büyük potansiyele ve daha zengin siyasi tecrübeye sahip bulunuyor. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde siyasi irade mevcut olduğu takdirde Türkiye'nin diğer adaylardan önce tam üye olması olanaksız değil.

Yüksek potansiyeli ile geleceğin Avrupası'nda Türkiye'nin en etkili ülkelerden biri olabileceği görülüyor. Avrupa Birliği şimdi, ekonomik ve siyasal boyutlarına ilaveten bir savunma ve güvenlik boyutu da kazanıyor. Stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin uzun süre böyle bir örgütlenmenin dışında kalması düşünülemez.

Avrupa Birliği dışında da Türkiye'nin ortak değerleri paylaştığı ülkeler var. Başta ABD olmak üzere Kanada, Japonya, Avustralya, AB üyesi olmayan bazı Avrupa ülkeleri. Bu ülkelerin hepsinin kendi bölgelerinde işbirliği örgütleri oluşturdukları ve bu örgütler aracılığıyla ekonomik gelişme modelleri geliştirdikleri görülüyor. O ülkelerle ilişkileri geliştirirken, bu gerçeği unutmamak gerekiyor.

Zaman zaman Türkiye'ye örnek gösterilmek istenen bazı Uzakdoğu ülkelerinde ekonomik kalkınmanın demokratik olmayan koşullarda gerçekleştiği görülüyor. Bu bakımdan, bu ülkelerin izledikleri modellerin bir

bütün olarak Türkiye'ye örnek olamayacakları ortada. Ancak onların olumlu sonuçlar vermiş bulunan bazı deneyimlerinden, ekonomi ve özellikle dış ticaret alanında yararlanmak uygun olabilir. Türkiye ile aynı devlet sistemine sahip olmasa da, Çin'in büyük potansiyeli ve elde ettiği başarılı sonuçlar göz ardı edilemez. Gerek bu ülkelerle gerek Latin Amerika, Afrika gibi bölgelerle ilişkileri geliştirmek Türk dış politikasına ve ekonomik çıkarlarına hizmet eder ve derinlik kazandırır. Bu bölgelerdeki ülkelerle yakın ilişkiler sürdürmek Türkiye'nin AB üyeliği ile çelişkili değil, tam tersine ileride AB içindeki etkinliğini artırabilecek bir unsur.

Aynı şekilde Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle tarihten ve ortak kültür mirasından kaynaklanan özel ilişkileri Türkiye'nin bölgesindeki önemini ve etkinliğini artıran bir unsur. Başta enerji olmak üzere, Türkiye, bu ülkelerle Batı Avrupa ülkeleri arasında birçok alanda güvenilir bir geçiş yolu olabilir. Bu alanda başlatılmış bulunan çalışmaların başarıyla sonuçlandırılması yalnız Türkiye değil, bütün bölge ülkeleri açısından yeni bir refah ve işbirliği ortamı yaratabilir.

Avrupa Birliği gibi uluslararası bütünleşme hareketlerine katılmak, şimdiye kadar ulus-devletlerin kullandıkları yetkilerden bir bölümünün bu kuruluşlara devredilmesi anlamına geliyor. Ancak, geçmiş tecrübelerin de gösterdiği gibi, ulus-devletler varlıklarını koruyorlar ve uluslararası ilişkilerde en önemli unsur olma özelliklerini muhafaza ediyorlar. Devredilen yetkiler de, ülkelerin temel çıkarlarını zedeleyecek nitelikte değil. Kaldı ki, yetkinin devredildiği kuruluşların alacakları önemli kararlarda üye devletlerin veto hakkı bulunuyor. Yani üye devletlere, milli menfaatlerine aykırı kararların kabul ettirilmesi söz konusu değil. Buna karşılık demokrasi ve insan hakları gibi alanlarda üye ülkeler ortak değerleri benimsemek, bunlara saygı göstermek zorundalar.

Avrupa ülkeleri 1950'li yılların başından beri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalayarak, daha sonra da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini kabul ederek, esasen insan haklarını bir iç mesele saymadıklarını ortaya koymuşlardı. O bakımdan Avrupa Birliği'nin bu alandaki beklentileri de Türkiye'nin 1954 yılından beri kabul ettiği yükümlülüklerin çok ötesinde değil. Son yıllarda Türkiye'ye demokrasi, hoşgörü ve insan hakları alanında tavsiyelerde bulunan siyaset adamlarına ve hükümet dışı örgütlere sık sık rastlanıyor. Bunların azımsanmayacak bir bölümü kuşkusuz iyi niyetli olanlardır. Onların birikiminden ve deneyi-

minden yararlanmak yararlı olur. Bu alanda dikkate alınabilecek bir ölçü, bu kimselerin veya çevrelerin kendi ülkelerinde ve başka ülkelerde de aynı amaçla çaba gösterip göstermedikleridir. Eğer bunlar sadece Türkiye'ye ve hatta Türkiye'de sadece belirli bir etnik, dini ya da kültürel grubun haklarının korunmasına yönelik olarak çaba gösteriyorlar ve diğer ülkelerdeki benzeri durumlara karşı kayıtsız kalıyorlarsa, onların tarafsızlığına inanmak için fazla sebep bulunmamaktadır. Aynı şekilde Türkiye'yi eleştiren insan hakları örgütleri arasında başka ülkelerdeki insan hakları ihlallerine karşı hiçbir tepki göstermeyenler varsa, bunları da aynı grup içinde değerlendirmek gerekir.

Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasi ve insan hakları alanında eksikler olabilir. Bunları değerlendirirken, bu eksiklikleri ve yanlış uygulamaları savunmak çağdaş ve demokratik bir yaklaşım sayılamaz. Ama her iddiayı doğru kabul ederek Türkiye'nin bir suçluluk kompleksine kapılması da yanlış olur. Bu gibi konuları milli ve uluslararası hukukun gerektirdiği objektif ölçüler içinde değerlendirmek ve gerekli önlemleri de aynı çerçevede almak en makul yoldur.

Küreselleşen dünya koşullarında ön plana çıkan diğer bir unsur da, yerel yönetimlere daha çok yetki devri. Hemen hemen bütün ülkelerde bu alanda çalışmalar yürütülüyor. Ancak burada da dikkat edilmesi gereken husus, bu yetki devrinin hizmetin daha iyi ve daha verimli biçimde yürütülmesi amacına yönelik olması. Yerel yönetimlere yetki devrinin bazı çevrelerce başka siyasal amaçlar için istismar edilmesinin çok olumsuz sonuçlar verdiği görüldü. O bakımdan Türkiye gibi ülkelerin bu alanda da dikkatli olması gerekiyor. Ayrıca devlet kaynaklarından yerel yönetimlere pay verilmesinde de, hizmetin gerekleri bir ölçü olarak alınmalı. Yetki devri ile kaynak devri birlikte değerlendirilmesi gereken unsurlar. Kaynaksız yetki devri başarılı sonuçlar veremeyeceği gibi, devletin ulusal bütçesinden ölçüsüz kaynak devri de, bazı ülkelerin ekonomik yapılarını olumsuz yönde etkilemiş bulunuyor. Bu alanda yapılacak çalışmalarda, diğer ülkelerin uygulamalarını ve aldıkları sonuçları dikkatle değerlendirmekte yarar var.

Küreselleşme alanında da Türkiye dikkatli bir yaklaşım benimsemeli ve ileri teknolojinin olanaklarından en geniş biçimde yararlanmalı. Bu bakımdan kişi başına düşen bilgisayar sayısında ve internet bağlantısında Türkiye diğer Batı ülkelerinin gerisinde kalmamayı ulusal bir hedef saymalı. Önümüzdeki yıllarda dünyada bilgisayar kullanımının okuma yaz-

ma bilmek kadar vazgeçilmez bir yetenek olacağı anlaşılıyor. O bakımdan başta eğitim olmak üzere, toplum yaşamının her kesiminde bilgisayar kullanımını ve internet bağlantısını teşvik edici politikalar benimsenmelidir. Türk ekonomisinin bu modern teknolojilerden yararlanarak büsbütün canlılık ve dinamizm kazanmasına çaba gösterilmelidir. Ancak bu yapılırken, küreselleşmenin bazı olumsuz unsurlarına karşı da dikkatli olunmalıdır. Bilgisayar ve internet kullanımının sadece en ileri ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek biçimde gelişmesinin sakıncaları açıktır. Bu teknoloji vasıtalarının yalnız başka ülkelerin görüşlerini, bilgilerini, ticari çıkarlarını diğer ülkelere, bu arada Türkiye'ye aktaran vasıtalar olarak kullanılmasının sakıncaları ortada. O bakımdan aynı vasıtalarla Türkiye'nin görüşlerinin ve ticari menfaatlerinin de dünyaya yansıtılması için kapsamlı bir çalışma gerekiyor. Burada sadece devlete değil, bu araçlara ulaşabilen bütün kişi ve kuruluşlara önemli görev düşüyor. Türkçenin dünyada en çok konuşulan diller arasında yedinci sırada geldiği ve 200 milyon kişinin Türkçe konuştuğu dikkate alınırsa, bu alandaki büyük potansiyel çok iyi anlaşılır. Elektronik olarak saklanabilir bilgilerin içinde Türkçe bilgilerin çoğalması, Türkiye'nin dünyadaki etkinliğini artırıcı bir unsur olacaktır. Aynı şekilde Türkiye hakkındaki bilgilerin, özellikle ekonomi, kültür ve Türk toplum yapısı ile ilgili kaynakların, başta İngilizce olmak üzere, yabancı dillerde elektronik bilgi ortamına yüklenmesi, Türkiye'nin dünyaya tanıtılması açısından büyük önem taşıyor.

Elektronik iletişim araçları kullanılarak yapılan ticari işlemlerin, özellikle borsalara yönelik yatırımların, zaman zaman spekülatif amaçlarla, ilgili ülkelerin mali dengelerini bozucu etkiler yaptığı görülüyor. Malezya gibi bazı ülkelerin buna karşı önlemler aldığı biliyor. O kadar kapsamlı olmasa da, spekülasyon amaçlı yatırımların Türkiye'nin genel mali dengelerini bozma olasılığını sınırlayıcı, uzun vadeli borsa yatırımlarını teşvik edici önlemlerin artırılmasının yararlı olacağı anlaşılıyor.

Türkiye çevre alanında da duyarlı politikalar izlemek zorunda. Her ne kadar dünyada çevreyi en çok kirleten ülkeler arasında Türkiye yer almıyorsa da, erozyon ve bazı hayvan ve bitki türlerinin yok olma tehlikesi bakımından, Türkiye dünyanın hassas bölgelerinden birinde bulunuyor. Üstelik Boğazlar gibi uluslararası su yollarına sahip olması, Karadeniz ülkelerinden kaynaklanan deniz kirliliği konusunda Türkiye'yi tedbir almaya zorluyor. Yani Türkiye'nin kendi içinde çevreyi koruyucu önlemler alma-

sı yetmiyor, başkalarının çevreye zarar verici faaliyetlerinden de kendini koruması gerekiyor. Bu alanda devletin yapabilecekleri sınırlı. Türkiye'de son yıllarda sivil toplum örgütlerinin bu ve benzeri alanlarda gösterdikleri duyarlılığı teşvik etmekte yarar var.

Genel olarak ekonomik ve sosyal alanlarda çağın en ileri ülkeleri arasında yer alabilmek için, başka ülkelerin başarıyla uyguladıkları yöntemleri dikkatle izlemek ve Türkiye'nin koşullarına uygun olanlarını süratle benimsemek gerekiyor.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de devletin çağın koşullarına uygun biçimde yeniden yapılandırılması vazgeçilemez hedeflerden biri. Bunun için, diğer OECD ülkelerinin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de bir devlet reformu ihtiyacından söz ediliyor. Ancak bu yapılırken toplum yapısının özelliklerinin de göz önünde bulundurulması uygun olur. Devletin yeniden yapılandırılması çalışmalarında iç huzurunun korunmasına, toplumun sağlam dokusunu oluşturan kültürel özelliklerine ve geleneklerine uygun çözümler aranmasına özen gösterilmesi gerekiyor. Çağın gerekleriyle toplumun özellikleri arasında sağlıklı dengeler kurulması zorunlu.

Türkiye'nin bu alanlarda iki önemli avantajı var. Bunlardan biri çok köklü bir devlet geleneğine sahip oluşu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüzyıllar boyunca Türkler, devlet yönetme tecrübesi açısından diğer ülkelere örnek olacak bir başarı göstermişlerdi. Sanayi devrimine zamanında uyum sağlanamamasının devlet yönetiminde de gerilemeye yol açtığı görüldü. Ancak gene de Türkiye'nin tarihten gelen sağlam bir devlet anlayışı ve birikimi olduğu unutulmamalı. İkinci avantaj da Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin dünyada örneği az görülen bir reform sürecini başarıyla gerçekleştirmiş bulunması. Bu tecrübe Türklerin çağın yeniliklerine uyma yeteneğini ortaya koyması açısından özel bir değer taşıyor. 21. yüzyılın başında, ileri ülkelere yetişmek için Türkiye'nin yapmak zorunda olduğu reformların hiçbiri Cumhuriyet'in ilk yıllarındakilerle kıyaslanabilecek büyüklükte veya zorlukta değil. O zaman çok daha zorunu gerçekleştirmiş olan Türkiye, bugün çağın gerektirdiği reformları daha büyük kolaylıkla yapabilecek güce sahip.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan biri, devlet yönetiminde kalitenin ve verimliliğin yükseltilmesi. Diğer Batı ülkelerinin hedef aldığı gibi daha ucuz maliyetle daha verimli devlet hizmeti üretilebil-

mesi. Bunun için, gene diğer ülkelerde olduğu gibi kapsamlı ve devlet teşkilatının tümünü kapsayacak bir devlet reformuna gidilmesi gerekiyor. Bütün devlet birimleri için belirli hedeflerin saptanması ve o birimlerin başarısının değerlendirilmesinde bu hedeflere uyulup uyulmadığının ölçü olarak alınması icap ediyor. Mesele zaman zaman kamuoyuna yansıdığı gibi devlet teşkilatının gereğinden daha büyük olup olmadığından ibaret değil. Devlette verimliliğin artırılması sağlanamadığı takdirde, devletin küçültülmesi çoğu zaman hizmetin azaltılmasıyla eşanlama geliyor. Kaldı ki, Türkiye'nin devlet teşkilatının, benzeri Batı ülkelerinden, örneğin Fransa'dan daha büyük olmadığı görülüyor. Devlette verimliliği ve hizmetin kalitesini yükseltmenin yolu, bir yandan devlet teşkilatında en ileri teknolojileri uygulamaktan, bilgisayar kullanımını yaygınlaştırmaktan, devlet yazışmalarını internet yoluyla yapmaktan, bir yandan da devlet memurlarının kalitesini yükseltmekten geçiyor. Bunun için kısa vadede alınabilecek en etkili yöntem, bütün devlet teşkilatında hizmet içi eğitime hız vermek, memurların yükselmesinde bu eğitimi başarıyla tamamlama derecesini ölçü almak. Ancak daha köklü bir yöntem, diğer bazı ülkelerde yapıldığı gibi, yeni işe alınacakların en iyi okullardan, en iyi üniversitelerden en yüksek başarıyla mezun olanların arasından seçilmesi. Bunun için de devlet memurlarına, özellikle yüksek yeteneklere sahip olup kısa sürede kilit mevkilere gelebilecek olanlara, özel sektörle rekabet edebilecek düzeyde maaş verebilmek. Bu yetenekli memurların devlette sağlayacağı verimlilik artışı, kendileri için yapılacak harcamaları telafi edecek ve devleti daha az masrafla daha iyi hizmet verir hale getirecektir. Böyle bir yaklaşım devlet-vatandaş ilişkişlerinde de olumlu sonuçlar verecektir. Başka ülkelerin başarıyla uyguladıkları bu modeli Türkiye'nin uygulayamaması için neden yok.

Diğer ülkelerin yaptığı gibi devlet-vatandaş ilişkilerinde modern teknolojinin daha fazla kullanılması, hizmetin süratini ve kalitesini yükseltecek ve vatandaşın devlete bağlılığını güçlendirecektir. Başka ülkelerin bu alanda yaptıkları başarılı çalışmalardan örnek alınmasında yarar olacaktır.

Bütün bu konularda başarıya ulaşılması, halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle yakından ilgili. İngiltere gibi eğitim altyapısı Türkiye'den daha ileri olan ülkelerde bile, bizzat başbakanın en önemli üç hedef olarak sadece eğitimi zikretmesi, Türkiye açısından da anlamlı bir mesaj. Eğitimde son yıllarda yapılan büyük reformlar Türkiye için umut verici oldu.

Ancak eğitilen öğrenci sayısının artırılması, eğitim süresinin uzatılması, üniversitelerin çoğalması kadar, hatta ondan daha çok önem taşıyan bir konu, her düzeydeki eğitimin kalitesinin yükseltilmesi. Türkiye'de eğitimcilerin bilgi birikiminin, mesleki yeteneklerinin ve kullandıkları eğitim yöntemlerinin hiçbir açıdan ileri Batı ülkelerindekinden geri olmaması gerekiyor. Atatürk döneminde çok sayıda yabancı profesör getirtilerek yapılan büyük üniversite reformu da bu amaca yönelikti. Türkiye'nin eğitim alanında sağlayacağı başarı, 21. yüzyılda dünyanin en çağdaş devletleri arasında yer alabilmesinin en önemli ölçüsü, mihenk taşı olacak.

Dünyanın gelişen koşullarında bütün bu hedeflere ulaşılması için çaba gösterilmesi önemli ama yeterli değil. Bu çalışmaların en hızlı biçimde yapılması zorunluluğu da var. Artık büyük ve küçük devletler ayrımı, yerini, hızlı ve yavaş devletler ayrımına bırakmış. Çağın başdöndürücü gelişmelerine ayak uydurabilmek için en doğru kararların en hızlı biçimde alınıp uygulanması gerekiyor. İşte Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurduğu ilk yıllarda da yapılan buydu. Türk devriminin büyük hamlelerini ve başarılarını dünyaya coşkuyla tanıtan Tekin Alp o dönemi şöyle anlatıyor: "...Devrim sürekli bir yürüyüş halindeydi. Dörtnala ilerliyordu. Bir gün görülen yenilikler daha ertesi gün eskimiş hale geliyordu."[460] Atatürk devriminin başlıca özelliklerinden biri, hızlı ve sürekli olmasıydı. Çünkü Türkiye'nin önündeki hedef de durmuyor, ilerliyordu. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın yolu sürekli hareket halinde olmaktı. Türk devriminin başarısı buna bağlıydı. Atatürk, devrimler konusunda İsmet İnönü ile yaptığı bir görüşmede, "Eğer bu işi yapacaksak şimdi yapmalıyız," diyordu.[461] Reformların beklemeye tahammülü yoktu.

21. yüzyıla girerken Türkiye'nin işte bu ruhu, bu dünya görüşünü ve bu dinamizmi benimsemesi gerekiyor. Böyle bir anlayışla Türklerin geleceği yakalamaları hiç de zor olmayacak.

---

460 Tekin Alp, *Le Kemalisme*, Paris 1937, s.1

461 Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.

Bibliyografya

Alp, Tekin, *Le Kemalisme*, Felix Alcan, Paris, 1937

An Overview of Turkey's Energy Strategy on the Eve of the 21st Century, TUSİAD, 1999

Bauman, Paul C., *Governing Education*, Allyn and Bacon, Boston, 1996

Bergsten, C. Fred, *Competitive Liberalisation and Global Free Trade: A Vision for the Early 21st Century*, Institute for International Economics, APEC Working Paper, 96-15, 1996.

Bertrand, Gilles; Michalski, Anna; Pench, Lucio R.; *Scenarios Europe 2010*, European Commission, Forward Studies Unit, July 1999

Bok, Derek, *The State of the Nation*, Harvard University Press, Massachusetts, 1996

Brown, Lester R.; Flavin, Christopher, *State of the World*, Worldwach Institute, London, 1999

Bull, Anna, *Regionalism in Italy*, Europa, No.2, Article 4, 1996

Bull, Stanley R.; Billman, Lynn L., *Renewable Energy: Ready to Meet Its Promise?*, The Washington Quarterly, Winter 2000, Vol. 23, No.1

Chase, Robert; Hill, Emily; Kennedy, Paul, *The Pivotal States*, W.W. Norton and Co., New York, 1999

Croissant, Michael P; Aras, Bülent, *Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region*, Praeger, London, 1999

Cutter, Bowman; Spero, Joan; Tyson, Laura d'Andrea, *Democrats and Globalisation*, Foreign Affairs, March-April 2000

Dahl, Robert A., *On Democracy*, Yale University Press, New Haven, 1998

Davis, Stan, *Future Perfect*, Addison-Wesley, Massachusetts, 1997

Deattre, Lucas, *Combien Serons Nous?* Le Monde, L'Avenir, Novembre 1999.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1999

Diamond, Larry; Plattner, Marc F., *Economic Reform and Democracy*, The John Hopkins University, Baltimore, 1995

Dorn, Walter, *World Order for a New Millenium*, Macmillan, London, 1999

Druckner, Peter F., *Managing for the Future*, Truman Talley Books, New York, 1993

Druckner, Peter F., *The New Realities*, Harper Business, New York, 1989

Duverger, Maurice, *Constitutions et Documents Politiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1996

Entering the 21st Century, World Development Report 1999/2000, The World Bank, Oxford University Press, 2000

European Commission, Forward Studies Unit, Scenarios Europe, 2010, Brussels, July 1999,

Evans, Tony, Human Rights, *Fifty Years on a Reappraisal*, Manchester University Press, Manchester, 1998

Facts About Turkey, Turkish News Agency, İstanbul, 1999

Fallaci, Oriana, *Interview with History*, Houghton Mifflin, Boston 1976

Financial Markets of Turkey, IDE, İstanbul, 1998

Fogel, Robert William, *The Fourth Great Awakening and the Future of Egalitarianism*, The University of Chicago Press, Chicago, 2000

Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar Straus Giroux, New York, 1999

Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, Avon, New York, 1992

Fukuyama, Francis, *Trust, The Free Press*, New York, 1996

Fukuyama, Francis, *The Great Disruption*, The Free Press, New York, 1999

Giddens, Anthony, *The Third Way*, Polity Press, Cambridge, 1998

Gilles, Bertrand; Michalski Anna; Pench, Lucio R.; *Scenarios Europe 2010, European Commission*, Forward Studies Unit, July 1999, s. 58.

Gilson, Julie, *Japan and the European Union*, St. Martin's Press, New York, 2000

Gordon, Myron J., *Economic Bases for World Order: Corporate Capitalism and/or Market Socialism?, World Order for a New Millenium*, Macmillan,London, 1999

Gress, David, *From Plato to NATO*, The Free Press, New York, 1998

Hayward, Jack; Page, Edward C., *Governing the New Europe*, Duke University Press, Durham, 1995

Hazell, Robert, *Constitutional Futures*, Oxford University Press, New York, 1999

Held, David, ETC. *Global Transformations*, Stanford University Press, Stanford, 1999.

Heywood, Paul; Wright, Vincent, *Developments in West European Politics*, MacMillan Press, London, 1997

Hirsch, Ernst E., *Anılarım*, TUBİTAK Yayınları, Ankara 1997

Hobsbawm, Eric, *On the Edge of the New Century*, The New Press, New York, 2000

IMF Press Release, No: 99/66, 22 December 1999.

Ingelhart, Ronald, *Globalization and Postmodern Values*, The Washington Quarterly, Winter 2000, Vol.23, Number 1

Kahn Herman, *The Next 200 Years*, William Morrow and Co., New York, 1976

Kennedy Paul, *Preparing for the Twenty First Century*, Fontana Press, London, 1993

Kesselman, Mark; Krieger Joel, *European Politics in Transition*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1997

Khalilzad, Zalmay; Lesser, Ian O., *Sources of Conflict in the 21.st Century*, Rand, Washington, 1998

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998

Kozlu, Cem, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994

L' Etat Du Monde 2000, La Découverte, Paris, 1999

Lane, Jan-Erik; Ersson, Svante O., *Politics and Society in Western Europe*, Sage, London, 1994

Landes, David, S., *The Wealth and Poverty of Nations*, W. W. Norton, New York, 1998

Le Nouvel Etat du Monde, La Découverte, Paris 1999

Lester R. Brown, *State of the World*, Worldwach Institute, London, 1999

Lorenz, Frederick; M., Erickkson Edward J., *The Euphrares Triangle*, National Defense University Press, Washington, 1999

Lucas Deattre, *Combien Serons Nous?* Le Monde, L'Avenir, Novembre 1999

Les Années 2000, Edition Spéciale du Vif, L'Express, et Trends, Paris, 2000

Magnette, Paul, *La Citoyenneté Européenne*, Etudes Européenne, Etudes Européennes, Bruxelles, 1999

Mahatir, Mohamad; Shintaro, Ishihara, *The Voice of Asia*, Kodansha International, Tokyo, 1995

Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999

Mastny, Vojtech; *Nation Craig, Turkey Between East and West*, Westview Press, Colorado, 1996

Mazarr, Michael J., *Global Trends 2005*, St. Martins Press, New York, 1999

McRae, Hamisch, *The World in 2020*, Harper Collins, London, 1995

Micklethwait, John; *Wooldridge Adrian, A Future Perfect*, Crown Business, New York, 2000

Moisi, Dominique, *Dreaming of Europe*, Foreign Policy, Summer 1999

Moussis, Nicolas, *Guide des Politiques de l' Europe*, Editions Mols, Brüksel, 1999

OECD Economic Outlook, Paris, December, 1999

OECD Economic Surveys, Turkey, Paris, 1997

OECD, Le Monde en 2020, Paris, 1999

OECD, Project Strategic Reviewand Reform, Country Paper, The Netherlands, Paris, 1999

OECD, Strategic Review and Reform, The UK Perspective, Paris, 1999

OECD, Synthesis of Reform Experiences in Nine OECD Countries: Government Roles and Functions, and Public Management. Papers submitted to the Symposium Held in Paris on 14-15 September 1999.

Osborne David; Gaebler, David, *Reinventing Government*, Plume Books, New York, 1993

Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1998

Picq, Jean, *Il Faut Aimer l'Etat*, Flammarion, Paris 1995

Pierson, Christopher, *Beyond the Welfare State*, Polity, Cambridge, 1998

Pond, Elisabeth, *The Rebirth of Europe*, Brookings Institution Press, Washington, 1999

Price, Victoria Curzon; Landau, Alice; Whitman Richard, *The Enlargement of the European Union*, Routledge, New York, 1999

Rhodes, Martin; Heywood, Paul; Wright, Vincent, *Developments in West European Politics*, Macmillan Press, London, 1997

Rohwer, Jim, *Asia Rising*, Simon& Schuster, New York, 1995

Rosecrance, Richard, *The Rise of the Virtual State*, Basic Books, New York 1999.

Rueschemeyer, Dietrich; Rueschemeyer, Marilyn; Vittrock, Björn, *Participation and Democracy*, East and West, M.E. Sharpe, New York, 1998

Shapiro, Andrew L., *The Internet*, Foreign Policy, Summer 1999.

Schlesinger, Jr Arthur, *Has Democracy a Future?*, Foreign Affairs, September, October,1997

Stanford Shaw, *Turkey and the Holocaust*, New York University Press, New York, 1993.

Spulber, Nicolas, *Redifining the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997

State of The World Atlas, Penguin Books, London, 1995

Study on Migration: The Case of Turkey, Zentrum Für Türkei Studien, Essen

Thacker, Srom J., *The High Politics of IMF Lending*, World Politics, Vol. 52, Number 1, October 1999

Tharoor, Shashi, *Are Human Rights Universal?*, World Policy Journal, Winter 1999-2000

TUSİAD Publication, No. T/99-10/268

UNICE Fostering Entrepreneurship in Europe, Benchmarking Report, 1999

Watt, Fergus, *The Creation of an Independent and Effective International Criminal Court, World Order for a New Millenium*, Macmillan, London, 1999

World Economic Forum, *Microeconomic Competitiveness: Findings from the 1999 Executive Survey*

Yergin, Daniel, Stanislaw Joseph, *The Commanding Heights*, Touchstone, New York, 1998

Yousef Al-Hamad, Abdlatif, *Science, Technologie et Développement: Quelles Perspectives Pour le Monde Arabe?* Politique, Etrangère, 4/99

Zuma, Nikosazana Clarice, *Mondialisation et Gouvernance*, Politique Etrangère, 4/1999

Dizin

AB, *bkz.* Avrupa Birliği
ABD, 8, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 137, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 170, 171, 177, 178, 181, 182, 192, 194, 196, 200, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 211, 216, 225, 226, 227, 231, 235, 241, 243, 244, 245, 278, 279, 280, 281, 295, 296, 298, 300, 302, 305, 309, 315, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 364, 368, 369, 374, 383, 391
Adenauer, 293
AET, 130, 131, 134
Afrika, 8, 11, 21, 34, 36, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 73, 79, 83, 96, 104, 105, 106, 116, 120, 121, 122, 124, 185, 187, 192, 197, 198, 201, 205, 206, 207, 209, 229, 234, 238, 317, 392
Afrika Birliği Örgütü, 238
AGİT, *bkz.* Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 215
Aliyev, Haydar, 216
Aliyev, Natık, 216
Almanya, 9, 19, 22, 24, 25, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 56, 59, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 82, 84, 85, 86, 95, 108, 110, 112, 114, 119, 120, 123, 129, 134, 136, 138, 139, 140, 142, 144, 150, 152, 156, 161, 162, 164, 165, 166, 175, 208, 211, 221, 224, 233, 235, 236, 237, 242, 246, 249, 250, 251, 255, 256, 257, 268, 269, 271, 273, 278, 279, 280, 281, 282, 290, 292, 293, 294, 298, 300, 301, 302, 306, 308, 318, 320, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 338, 339, 341, 342, 343, 345, 346, 351, 369, 383
Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi, 92
Amsterdam Zirvesi, 137
Annan, 186, 239, 317
APEC, 33, 93, 182
Arap ülkeleri, 196, 197, 198
Arjantin, 52, 90, 92, 199, 200, 203, 204, 205, 210, 247
Arnavutluk, 51, 72
ASEAN, 33, 92, 182
Asya, 21, 25, 33, 60, 61, 62, 74, 93, 104, 105, 107, 118, 124, 161, 162, 181, 182, 210, 215, 217, 234, 392, 400
Asya-Pasifik, 21
Atatürk, 15, 18, 208, 212, 397, 401
Avrupa Birliği (AB), 8, 11, 13, 17, 23, 26, 26, 28, 31, 33, 34, 47, 53, 55, 59, 62, 66, 67, 68, 70, 72, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 100, 101, 109, 121, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 154, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 156, 163, 164, 165, 166, 196, 203, 205, 208, 209, 210, 214, 218, 220, 221, 232, 237, 242, 245, 246, 249, 252, 255, 260, 264, 275, 282, 290, 291, 297, 304, 314, 318, 327, 328, 330, 332, 345, 347, 353, 359, 360, 365, 370, 372, 373, 374, 377, 387, 391, 392
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, (AGİT) 215, 227, 260
Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, 135
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 244, 365
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 16, 365
Avrupa Konseyi, 16, 208
Avrupa Merkez Bankası, 136, 142

Avrupa Para Birimi, 318
Avrupa Parlamentosu, 134, 243, 266, 271, 353
Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması (EFTA), 130
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, 57
Avustralya, 31, 34, 92, 95, 233, 234, 235, 266, 365, 391
Avusturya, 59, 68, 70, 94, 120, 130, 131, 139, 211, 221, 235, 237, 248, 249, 250, 256, 273, 282
Azerbaycan, 215
Aznar, 97

Balcerowicz, 314
Balkanlar, 217, 229
Balladur, 350
Bangladeş, 44, 63, 70, 74, 122, 126, 226
Barbados, 278
Barre, Raymond, 253
Basel Anlaşmaları, 50
Bassanini, 370
Batı Avrupa Birliği, 144
Belçika, 41, 59, 95, 108, 115, 119, 136, 165, 197, 233, 235, 241, 248, 249, 271, 273, 294, 327, 328, 331, 345
Bell, Daniel, 19
Bernabé, Franco, 310
Birleşik Arap Emirliği, 197
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 26
Birleşmiş Milletler, 26, 57, 72, 73, 77, 114, 119, 121, 126, 186, 207, 222, 228, 233, 234, 239, 317, 367
Blair, Tony, 80, 137, 265, 285, 291, 318, 320, 362, 363, 364, 383, 385
Bolivya, 124, 199, 200, 203, 247
Bosna Hersek, 57, 228
Brandt, Willy, 19
Brezilya, 8, 37, 44, 45, 47, 49, 56, 59, 62, 63, 74, 75, 76, 85, 88, 92, 94, 103, 114, 119, 121, 124, 187, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 247, 252, 320, 341
Bulgaristan, 37, 71, 145, 146, 147, 210
Bush, 298

Cardoso, 47, 200, 202
Cezayir, 116, 198, 206, 209, 238, 244
Chirac, 253, 275, 307
Churchill, 287, 301, 305
Clinton, 24, 152, 153, 235, 298, 299, 310, 320, 321, 322, 350
Comecon, 190, 300

Çad, 106
Çan Kay Şek, 177
Çek, 37, 59, 60, 145, 146, 210, 211, 261, 301, 312, 314
Çevre Programı (UNEP), 114
Çin, 22, 30, 35, 36, 39, 43, 44, 61, 63, 64, 65, 71, 74, 75, 76, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 99, 114, 116, 117, 121, 122, 123, 152, 153, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 186, 189, 192, 195, 197, 201, 203, 208, 210, 215, 221, 226, 239, 283, 329, 341, 392
Çocuk Haklarını Savunma Fonu, 108

d'Estaing, Giscard, 289
Danimarka, 9, 59, 66, 99, 100, 123, 131, 138, 139, 140, 167, 233, 235, 246, 248, 249, 268, 269, 273, 302, 327, 328, 330, 331, 336, 338, 345, 373, 376, 377, 378
De Gaulle, 130, 131, 143, 250, 287, 355, 359
Delors, 134, 289, 290
Dini, 332
Dulles, 227
Dünya Bankası, 20, 39, 48, 54, 55, 61, 77, 98, 103, 105, 106, 145, 147, 184, 193, 202, 203, 207
Dünya Bitki Koruma Birliği, 113
Dünya Çalışma Örgütü, 68
Dünya Ekonomik Forumu, 97
Dünya Enerji Ajansı, 98
Dünya Sağlık Örgütü, 118
Dünya Ticaret Örgütü, 27, 46, 50, 353

Eisenhower, 226
Endonezya, 8, 37, 44, 52, 56, 62, 63, 74, 75, 76, 88, 92, 116, 121, 124, 162, 172,

180, 181, 182, 183, 189, 200, 203, 209, 210
Erhard, 293
Erkin, 227
Estonya, 37, 145, 146
Etyopya, 57, 63, 74, 207
EUROMED, 93
Euronext, 41
Europol, 135

Fallaci, Oriana, 19
FAO, 76
Fas, 206
Filipinler, 43, 52, 58, 63, 71, 92, 162, 182, 210
Finlandiya, 9, 21, 131, 139, 218, 233, 235, 247, 248, 249, 250, 252, 269, 273, 331, 338, 373, 374, 375, 376, 378, 379
Fransa, 9, 24, 25, 31, 34, 35, 36, 38, 41, 43, 55, 56, 59, 63, 65, 66, 67, 73, 75, 82, 85, 86, 90, 95, 108, 110, 119, 127, 129, 130, 134, 136, 137, 139, 140, 156, 161, 162, 164, 165, 166, 193, 211, 221, 224, 226, 232, 233, 235, 237, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 260, 266, 270, 271, 273, 275, 278, 279, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 298, 302, 306, 307, 308, 311, 318, 320, 324, 325, 327, 328, 331, 333, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 366, 383, 396
Frederik Büyük , 292
Fukuyama, Francis, 19

Gabon, 206
Gallup Enstitüsü, 40
GAP, 212
GATT, 27
George, Lloyd, 110, 265
Giddens, Anthony, 320
Gore, Al, 350
Gümrük Birliği, 47, 93, 149, 209
Güney Afrika, 70, 206, 207, 209, 238
Gürcistan, 215
Güvenlik Konseyi, 222

Habitat, 119
Haiti, 175
Hallstein, 130
Heat, 285
Heinze, 148
Helsinki Zirvesi, 149
Hermann, Kahn, 19
Hindistan, 8, 22, 33, 43, 44, 49, 61, 62, 63, 64, 70, 71, 74, 77, 88, 96, 114, 116, 120, 121, 122, 125, 127, 181, 186, 192, 193, 194, 195, 203, 208, 209, 210, 247
Hollanda, 9, 41, 59, 69, 72, 75, 76, 115, 120, 134, 140, 144, 165, 233, 235, 241, 246, 248, 249, 250, 268, 271, 272, 273, 327, 328, 336, 345, 378, 379
Honduras, 122
Hong Kong, 32, 36, 44, 48, 50, 85, 162, 168, 171, 341
Hoover Herbert, 27
Hwan, Chun Doo, 174, 175

Ikeda, 154
IMF, 11, 46, 89, 94, 136, 137, 157, 181, 182, 183, 202, 204, 207, 210, 213, 214, 239, 285, 289, 315, 322, 323, 324, 329, 400, 402

İngiliz İşçi Partisi, 80, 266, 272, 318, 335, 336
İngiltere, 8, 9, 22, 24, 28, 34, 35, 36, 38, 43, 53, 59, 64, 65, 66, 69, 70, 73, 75, 80, 85, 109, 110, 114, 118, 119, 130, 131, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 155, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 170, 175, 176, 193, 194, 211, 224, 226, 232, 235, 236, 237, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 255, 260, 264, 266, 269, 270, 271, 273, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 299, 301, 302, 305, 306, 307, 318, 319, 320, 321, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 350, 362, 363, 364, 365, 366, 370, 383, 385, 386, 387, 396
İnönü, 397

İnsan Gelişimi Endeksi, 64
Irak, 71, 198, 217
İran, 62, 63, 71, 74, 114, 116, 121, 198, 217
İrlanda, 65, 67, 131, 132, 135, 138, 142, 144, 146, 235, 242, 246, 247, 248, 249, 269, 273, 327, 331, 365, 385, 386
İspanya, 9, 31, 34, 56, 67, 76, 85, 97, 99, 114, 119, 131, 132, 135, 138, 142, 144, 146, 167, 197, 211, 217, 220, 237, 249, 250, 268, 269, 271, 273, 279, 328, 342, 345, 383, 384, 385, 387
İsrail, 49, 235
İstanbul Borsası, 40, 215
İsveç, 24, 38, 49, 53, 66, 68, 106, 108, 110, 118, 131, 139, 164, 165, 175, 232, 233, 235, 244, 245, 248, 249, 250, 262, 273, 274, 311, 325, 333, 334, 336, 338, 341, 342, 343, 345, 347, 350, 373
İsviçre, 44, 69, 82, 95, 103, 108, 120, 127, 130, 139, 232, 233, 235, 241, 249, 250, 269, 271, 273, 325, 331, 341
İtalya, 9, 31, 34, 56, 59, 66, 67, 69, 72, 75, 76, 85, 95, 109, 114, 131, 136, 138, 139, 142, 156, 165, 167, 211, 221, 232, 233, 235, 236, 247, 248, 249, 250, 257, 258, 259, 260, 269, 270, 273, 274, 279, 293, 294, 306, 310, 311, 320, 325, 327, 328, 331, 332, 341, 342, 343, 345, 370, 371, 386, 387

Japonya, 8, 9, 11, 22, 23, 24, 25, 31, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 56, 63, 65, 75, 76, 77, 82, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 107, 114, 118, 120, 121, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 171, 173, 174, 177, 184, 187, 189, 196, 203, 211, 225, 233, 235, 236, 245, 278, 279, 284, 298, 299, 300, 302, 322, 324, 326, 331, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 350, 374, 391
Jensen, 16
John Paul II, Papa, 258
Johnson, 107
Jospin, 137, 291, 321, 357

Kalkınmaya Yardım Ajansı, 77
Kanada, 31, 34, 36, 38, 43, 46, 59, 60, 66, 85, 92, 95, 110, 118, 119, 197, 201, 205, 235, 241, 245, 266, 320, 338, 342, 343, 365, 391
Kenya, 62, 206
Keynes, 283, 284, 285, 318
Kıbrıs Rum Kesimi, 147
Kim Young-Sam, 175
Kissinger, 54
Kolombiya, 57
Konfiçyüs felsefesi, 185
Kongo, 63
Kopenhag kriterleri, 17, 246
Kore, 8, 37, 43, 44, 49, 51, 71, 96, 114, 120, 154, 162, 167, 173, 174, 175, 177, 183, 189, 194, 225, 226, 302, 341, 342, 345, 374
Kosova, 72, 106, 228
Kosta Rika, 100, 235
Kuzey Amerika, 21, 61, 69, 92, 110, 205, 230, 234
Küba, 186

Lamers, 139
Latin Amerika, 8, 11, 33, 36, 41, 52, 57, 58, 60, 62, 66, 105, 118, 124, 187, 192, 199, 203, 205, 207, 210, 234, 235, 237, 392
Lee Hong Koo, 51
Leekpai Chuan, 50
Letonya, 37, 145, 146
Lipponen, 374
List, Friederich, 292
Litvanya, 37, 146
Londra ve Zürih, 148
Louis XIV, 286
Lübnan, 186
Lüksemburg zirvesi, 17, 144, 148

Maastricht Antlaşması, 135, 139, 141
Macaristan, 37, 42, 59, 76, 109, 145, 146, 210, 211, 261, 301, 312, 314, 332, 342
MacDonald, Ramsay, 290
Mahatir, 48, 176, 401
Major, John, 53, 139

Makedonya, 72
Malezya, 8, 37, 43, 44, 48, 49, 51, 52, 70, 92, 162, 172, 175, 176, 179, 182, 183, 189, 394
Malthus, 73
Mansholt Planı, 133
Mao, 167, 177
Marquez, 124
Mauroy, André, 253
Meksika, 8, 9, 37, 41, 44, 45, 46, 52, 56, 58, 62, 63, 70, 85, 92, 96, 114, 116, 121, 123, 203, 204, 205, 209, 210, 278, 279, 320, 345, 380
Mendelson, 148
Menem, 199
MERCOSUR, 92, 203
Mısır, 63, 74, 76, 114, 126, 196, 197, 198, 209
Milletler Cemiyeti, 233
Milletlerarası Ceza Mahkemesi, 222
MITI, 159, 160
Mitterand, 273, 289, 290
Montreal Protokolü, 50
Moskova Borsası, 41
Mozambik, 103, 226, 238

NAFTA, 46, 92, 304
NATO, 15, 33, 72, 73, 143, 208, 217, 226, 227, 228, 229, 230, 400
Nijerya, 62, 63, 74, 106, 116, 206, 207, 238
Nixon, 297
Norveç, 9, 95, 131, 139, 233, 235, 247, 248, 249, 250, 271, 273, 371, 372, 373, 378
Nyerere, 206

Obuchi, 158
OECD, 20, 25, 39, 48, 51, 63, 66, 77, 79, 84, 86, 87, 88, 89, 93, 98, 164, 170, 194, 208, 210, 211, 217, 302, 330, 334, 335, 338, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 352, 353, 364, 380, 382, 395, 401
Orta ve Doğu Avrupa, 11, 37, 135, 238, 264, 301
Ortak dış ve güvenlik politikası, 135
Orwell, George, 19
Osmanlı İmparatorluğu, 208, 225, 229, 280, 295, 381, 395

Pakistan, 33, 62, 63, 70, 74, 116, 192, 209
Panama, 186
Para Birliği, 137, 290, 373
Paraguay, 92, 203, 247
Park, 174
Paul XII, Papa, 258
Peru, 199, 247
Polonya, 37, 58, 59, 60, 75, 76, 114, 127, 145, 146, 147, 148, 192, 210, 211, 261, 262, 301, 312, 314, 332, 342, 345
Popper, Karl, 20
Portekiz, 67, 130, 131, 132, 135, 138, 144, 145, 167, 237, 249, 269, 271, 273, 279, 312, 327, 331
Prodi, 140
Prusya, 282, 292
Pujol, 384

Reagan, 297, 305, 310, 345
Rocard, 253
Roh, 175
Roma Antlaşması, 130
Roma Kulübü, 73
Romanya, 37, 146, 147
Ruanda, 106, 222
Rubin, 33, 181
Rusya, 8, 22, 47, 51, 56, 57, 60, 63, 65, 75, 76, 83, 85, 88, 104, 112, 114, 121, 122, 189, 190, 191, 200, 202, 203, 210, 217, 227, 229, 236, 252, 278, 281, 282, 314, 315, 320, 323, 341

Schengen Antlaşması, 139
Schmidt, Helmut, 289
Schröder, 322
Sierra Leone, 106
Singapur, 8, 32, 43, 44, 49, 50, 92, 162, 172, 179, 180, 182, 239, 336, 374
Slovakya, 37, 145, 146, 147, 210, 262, 301, 312
Slovenya, 37, 146, 147
Smith, Adam, 277, 282

Smith, John, 335
Smith, Joseph, 322
Soros, 53
Sovyetler Birliği, 19, 29, 104, 125, 190, 224, 226, 227, 298, 300, 375
Spencer, Herbert, 277
Sri Lanka, 64
Suudi Arabistan, 116, 121, 125, 198, 324
SWİFT, 220

Şili, 46, 49, 50, 186, 203, 205

Tanzanya, 62, 63, 105, 205
Tayland, 8, 37, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 63, 92, 124, 162, 172, 182, 183, 189, 210
Tayvan, 8, 30, 44, 49, 50, 162, 168, 172, 177, 178, 199
Thatcher, 285, 286, 305, 306, 307, 318, 320, 345
Tidjane, Thiam, 238
Topluluk, 28, 31, 66, 90, 109, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 220, 338
Transatlantik Serbest Ticaret Bölgesi, 93
Treuhand, 309
TUSİAD, 102, 212, 399, 402
Türkmenistan, 215, 217

Uganda, 57, 105
Uluslararası Barış Konferansı, 224
Uluslararası Finans Kurumu, 39, 194
Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi, 222
Uluslararası Turizm Örgütü, 31
Uluslararası Yatırım İhtilafları Çözüm Merkezi, 39
UNDP, 71
UNESCO, 31
UNICE, 148, 163, 164, 402
Uruguay, 92, 203
Uzakdoğu, 11, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 44, 47, 52, 58, 84, 88, 93, 96, 104, 152, 158, 162, 167, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 199, 202, 207, 210, 225, 234, 239, 323, 391

Üçüncü Yol, 320, 362

Varşova Paktı, 19, 229, 300
Venezuela, 52, 124
Verne, Jules, 19
Vietnam, 33, 63, 92, 162, 225, 226

Weiner, Anthony, 19
Wilson, Woodrow, 235
Wolfensohn, James, 54
Wolfensohn, 106
Worldwatch Institute, 74, 122
WTO, 46, 47, 321, 353

Xiaping, 167

Yeni Zelanda, 34, 92, 233, 235, 266, 319, 331
Yugoslavya, 56, 67, 222
Yunanistan, 76, 131, 132, 135, 141, 144, 146, 210, 211, 237, 247, 249, 268, 270, 273, 327, 328, 337, 338, 342, 345

Zaire, 124
Ziyang, 168

Dünya çok hızlı bir gelişim süreci içinde. Teknolojik gelişmeler toplum yaşamının her yönünü etkiliyor. Küreselleşme olgusu dünya ekonomisini ve uluslararası ilişkileri köklü biçimde değiştiriyor. Devletler arasında büyük bir yarış yaşanıyor. Bu yarışı kazananlar 21. yüzyılda dünyanın en ileri ülkeleri arasında yer alacak, diğerleri küreselleşmeden olumsuz yönde etkilenecek. Bu yarışta Türkiye ne durumda? Çağı yakalamak için ne yapabilir? Ne yapmalı?

27,50.-YTL

Onur Öymen, *Geleceği Yakalamak* kitabında bu gelişmeleri, en son verilerin ışığında Türkiye ile diğer ülkeleri kıyaslayarak değerlendiriyor, bu soruların cevabını araştırıyor. Çağın gereklerine ayak uydurabilmek için çeşitli ülkelerde başlatılan devlet reformu çalışmalarını anlatıyor. Devletin, değişen dünya koşullarında üstlenmesi gereken ekonomik, sosyal, kültürel işlevlere ilişkin yeni düşünceleri dile getiriyor. Demokrasi anlayışındaki evrimi, ülkelerin siyasal yapılarındaki değişimi irdeliyor. Avrupa Birliği'nin kendini yenileme çabalarını ve Helsinki Zirvesi'nden sonra Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini nasıl hızlandırabileceğini ele alıyor. Bütün bu gelişmelerin ışığında Türkiye'nin çağın en ileri devletleri arasında yer alması için yapması gereken atılımları araştırıyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında köklü reformları başarıyla sonuçlandıran Türkiye'nin, zengin birikimi ve deneyimi ile, 21. yüzyılda çağın en ileri ülkeleri arasında yer alabileceğini kanıtlıyor.

ISBN 978-975-14-0750-4